PONTICA

VIII

1975
MUZEUL DE ARHEOLOGIE CONSTANȚA

PONTICA

1975

VIII

BIBLIOTECA MUZEULUI
DE ARHEOLOGIE CONSTANȚA
NR. INV. 13.144/76

MUZEUL DE ARHEOLOGIE CONSTANȚA

PONTICA
ACTA MVSEI TOMITANI

vol. I, 1968, 509 pag.
vol. II, 1969, 442 pag.
vol. III, 1970, 398 pag.
vol. IV, 1971, 390 pag.
vol. V, 1972, 590 pag.
vol. VI, 1973, 422 pag.
vol. VII, 1974. 462 pag.

Volum scanat și prelucrat de Răzvan Petcu (*razvan.arheo@gmail.com*)
© Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța

Redactor responsabil
Dr. ADRIAN V. RĂDULESCU
Colegiul de redacție
CONST. SCORPAN — Secretar științific
MIHAI BUCOVALĂ
MIHAI IRIMIA

SUMAR

I. SĂPĂTURI ARHEOLOGICE

AL. RĂDULESCU, C. SCORPAN, *Rezultate preliminare ale săpăturilor arheologice din Tomis* (Parcul catedralei), 1971—1974 9
Vorläutige Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen in Tomis (1971—1974) .

C. PREDA, N. GEORGESCU, *Săpăturile de salvare de la Mangalia din 1972 — necropola callatiană din zona stadionului* 55
Les fouilles de sauvegarde de Mangalia, de 1972. La nécropole callatienne de la zone du stade . . . . . .
Archäologische Ausgrabungen in dem Gräberfeld der griechischen Stadt Kallatis — Mangalia (1972) . . .

R. FLORESCU, N. GEORGESCU *Săpăturile de la Capidava* 77

II. STUDII ŞI COMUNICĂRI

M. IRIMIA, *Observaţii privind arheologia secolelor VII-V î.e.n. în Dobrogea* 89
Observations Concerning the VII — the V Centuries B.C. Archeology in Dobrudja.

AL. SUCEVEANU, *În legătură cu statutul juridic al oraşului Tomis în epoca romană* 115
Tomi dans l'epoque romaine . . .
A propos du statut jundique de la cite de

B. MITREA, A. RĂDULESCU, *Un tezaur monetar de la Filip Arabul în Dobrogea* 125
Ein in der Dobrudscha entdeckter Münzenhort von Phillip dem Araber . .
M. MUNTEANU, R. OCHEȘEANU, *Descoperiri monetare în satele Dobrogei romane* (sec. I-III e.n.). 175
Découvertes monétaires aux villages de la Dobroudja romaine (I-er — III-e siècles de n.e.).
V. CULICĂ, *Plumburi comerciale din cetatea romano-bizantină de la Izvoarele* 215
Plombes commerciaux de la cité romano-buzantine de Izvoarele . . . . . .
C. SCORPAN, *Ceramica romano-bizantină de la Sacidava* 263
La céramique romano-byzantine de Sacidava . . . . . .
A. ARICESCU, *Drumul militar de la Noviodunum la Callatis în lumina itinerariilor antice* . . 315
La route militaire Noviodunum-Callatis dans la lumière des itinéraires antiques.
A. RĂDULESCU, *Contribuții la cunoașterea ceramicii de uz comun din Dobrogea* 331
Beiträge zur Kenntnis der Gemeinnützigen Römischen Keramik aus der Dobrudscha . . . . . .
R. FLORESCU, *Date noi cu privire la cronologia Capidavei romane tîrzii* 261
Nouvelles données concernant la cronologie romaine tardiv de Capidava . . .

III. NOTE

M. BUCOVALĂ, *Un alt mormînt din epoca elenistică la Tomis* 375
Une autre tombeau d'epoque hellenistique à Tomi . . . . . .
M. MUNTEANU, *Inscripții funerare inedite din Scythia Minor* 389
Inscriptions funéraires inédites de Scythia Minor . . . . . .
Z. COVACEF, *Contribuții privind cultul lui Hercule în Scythia Minor* . . . . . .
Contributions sur le culte d'Hercule dans la Scythia Minor 399

IV. CRONICA

R. OCHEȘEANU, GH. PAPUC, *Monede grecești, romane și bizantine descoperite în Dobrogea*, (IV) 429

Sesiunea științifică a Muzeului de arheologie Constanța, 1974 447

A. V. RĂDULESCU, A. ARICESCU, *Al X-lea Congres internațional al Limesului Germania inferior*, Xanten-Nijmegen 10—23 sept. 1974 451

GH. C. FILIP, Prof. I. BĂNESCU, 457

A. RĂDULESCU Necrolog — ION NESTOR, 461

I

SĂPĂTURI ARHEOLOGICE

REZULTATE PRELIMINARE ALE SĂPĂTURILOR ARHEOLOGICE DIN TOMIS (PARCUL CATEDRALEI), 1971—1974.

A. RĂDULESCU, C. SCORPAN

Istoria cetății Tomis ne este astăzi cunoscută datorită mai ales descoperirilor întîmplătoare dar și unor săpături izolate, ocazionale sau arheologice de salvare efectuate de-a lungul anilor pe teritoriul actual al orașului Constanța. În felul acesta s-a ajuns la cunoașterea multor aspecte ale antichității tomitane, cum ar fi zidul de incintă din epoca romano-bizantină [1], morminte și necropole [2], edificii publice [3], inscripții[4], ceramică, monede ș.a. [5].

După cum se știe însă, nu dispunem de nici o știre literară sau epigrafică asupra întemeierii Tomisului. Eusebiu din Cezareea (izvor

---

[1] V. Pârvan, *Zidul cetății Tomis, ARMSI,* seria II, tom. XXXVII, Buc., 1915, p. 415. P. Polonic, *Ruinele orașului Tomis (Constanța)*, Biblioteca Academiei, Manuscrise, arhiva personală, I, mss. 8, caiet 9.

[2] V. Barbu, *Considérations chronologiques basées sur les données fournies par les inventaires funéraires des nécropoles tomitaines, în Studii Clasice,* III, 1961, p. 203. *Idem, L'incineration et l'inhumation à l'époque romaine à Tomis,* în *Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums,* 1968, p. 372—376. *Idem, Din necropolele Tomisului,* în *SCIV,* 22, 1, 1971, p. 48—51. M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis,* Constanța, 19 68 *Idem,* în *Pontica,* III, 1970, p. 139 ; în *Pontica* VI, 1973, p. 97.

[3] *Materiale,* IV, 1957, p. 91. A. Rădulescu, *Monumente romano-bizantine din sectorul de vest al cetății Tomis,* Constanța, 1966, *Idem. Amfore cu inscripții de la edificiul roman cu mozaic din Tomis, Pontica,* VI, 1973, p. 193.

[4] R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja,* Buc., 1938. D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României,* ed. II,
I. Stoian, *Tomitana,* 1962. D. Berciu, D. M. Pippidi. *Din istoria Dobrogei,* I, 1965. *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor,* Constanța, 1964. Em. Doruțiu-Boilă, *Triburile de la Tomis în epoca romană,* în *Studii Clasice,* XII, 1970, p. 117. M. Munteanu. *Cîteva inscripții tomitane inedite,* în *Pontica,* VII, p. 389.

[5] D. M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi,* Buc., 1918. C. Iconomu, *Opaițe greco-romane,* Constanța, 1967. C. Scorpan, *Prezența și continuitatea getică în Tomis și Callatis,* în *SCIV,* 21,1, 1970, p. 65. R. Ocheșeanu, *O gemă gnostică descoperită la Constanța,* în *Pontica,* IV, 1971, p. 303. R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Monede grecești, romane și bizantine descoperite în Dobrogea,* în *Pontica,* V, p. 467, VI, p. 351, VII, p.

important pentru Histria) nu aminteşte nimic, iar tradiţia păstrată la Ps-Skymnos spune doar că e vorba de o colonie milesiană.

Lacuna informaţiilor literare şi, pînă la săpăturile din parc, şi a celor de ordin arheologic, explică caracterul şi circulaţia opiniilor diverse în problema cronologiei întemeierii ca şi asupra evoluţiei ulterioare a oraşului. Istoricii, antrenaţi în jocul seducător al ipotezelor, au îmbrăţişat ca dată a fundării : sau prima jumătate a secolului VI î.e.n. (R. Vulpe, T. V. Blavatkaia), sau a doua jumătate (I. Stoian), şi chiar secolul VII î.e.n. (K. Regling, J. Weiss, Chr. M. Danov) — însă fără indicii concrete şi fără dovezi în sprijinul aserţiunilor lor [6]. D. M. Pippidi admite în general secolul VI numai „cu titlul provizoriu" [7]. Nu sîntem lipsiţi nici de părerea unei fondări mult mai tîrzii şi ca urmare a unei acţiuni histriene [8].

Se simţea nevoia imperioasă a unor săpături şi cercetări arheologice sistematice, îndreptate spre lămurirea întemeierii şi evoluţiei cetăţii Tomis. Pentru primele săpături stratigrafice la Constanţa (Tomis) parcul catedralei din capătul peninsulei, cu o suprafaţă nu prea mare dar unde nu s-a construit niciodată vreun edificiu modern, s-a recomandat ca un loc ideal. Cele patru campanii de săpături şi cercetări (1971—1974) au totalizat aproximativ nouă luni de zile, ajungîndu-se în toată zona la pămîntul viu. Săpăturile au cerut un efort deosebit, ridicînd probleme complexe şi dificile de tehnică şi interpretare.

Subliniem de la început caracterul preliminar şi provizoriu al raportului din paginile de mai jos. Pe lîngă rezultatele remarcabile obţinute, subliniem şi faptul că extrem de puţine sînt oraşele greceşti cercetate arheologic în bazinul Mării Negre ca şi în cel egeean sau est-mediteranean, Tomis ocupînd în urma recentelor cercetări un loc de frunte şi din acest punct de vedere.

Iniţial am efectuat trei secţiuni orientate nord-sud, late de 3 m, lungi de 30 m, şi o a patra secţiune de 3 × 20 m orientată est-vest. Densitatea mare a ruinelor antice, complexitatea unor probleme ce trebuiau rezolvate, ca şi necesitatea adîncirii către straturile elenistice şi greceşti (fără a afecta elementele arheologice fixe : ziduri, pavaje, străzi, canale, vetre şi totodată necesitatea păstrării unor profile-martori) a determinat efectuarea săpăturilor stratigrafice pe zone (carouri) delimitate de monumentele imobile.

---

[6] K. Regling, în Pick-Regling, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, II, 1, Berlin, 1910, p. 590. J. Weiss, *Die Dobrudscha im Altertum*, Sarajevo, 1911, p. 27 şi 62. Chr. M. Danov, *Zapadniat briag na Cerno More v drevnosta*, Sofia, 1947, p. 80—81. *RE*, Suppl. IX, Tomis, col. 1397—1398. T. V. Blavatskaia, *Zapadnopontiskie goroda, v VII-I vekah*, Moscova, 1952. R. Vulpe. *Note de istorie tomitană, în Pontica*, II, p. 149 şi urm. I. Stoian, *Tomitana*, 337, Buc., 1962, p. 17.

[7] D. M. Pippidi, în *Din istoria Dobrogei*, I, Buc., 1965, p. 152.

[8] Vl. Iliescu, în *Pontica*, III, 1970, p. 91—92. P. Alexandrescu scrie că „Pentru moment, nu ştim care era, în vremea arhaică şi clasică *(deci înaintea ridicării Tomisului)* limita sudică a expansiunii histriene", în *Studii Clasice*, XII, 1970, p. 152.

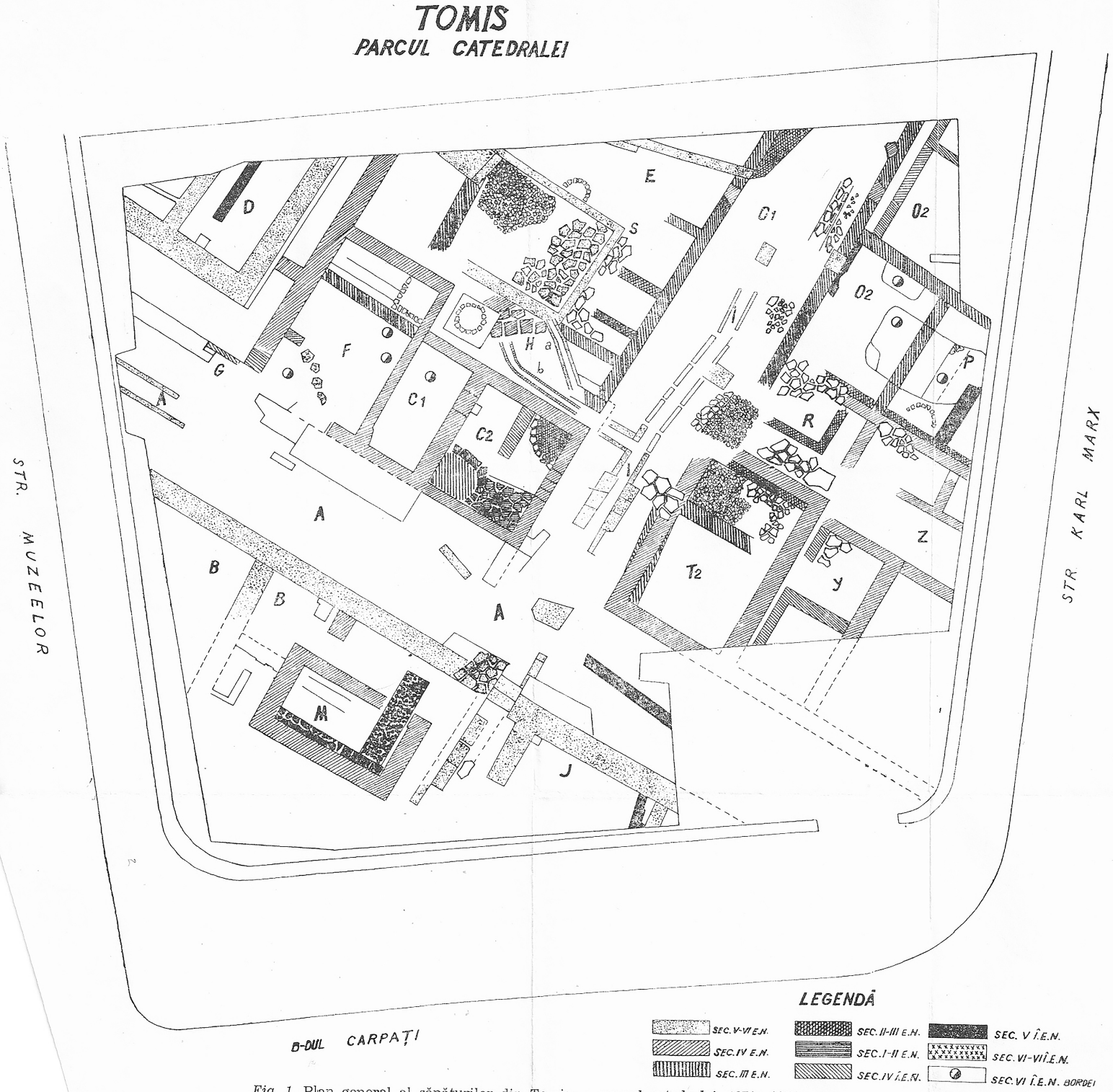

Fig. 1. Plan general al săpăturilor din Tomis — parcul catedralei, 1971—1974.

Din secţiunile I, II, III şi IV au rezultat zonele A şi I (străzi), B (probabil terme), C, D, F, G, M (locuinţe), H (pavaje, canalizări), O_1, O_2, P, R, S, Z, Y, (canale, locuinţe).

Treptat, din cauza numeroaselor monumente din epoca romană, spaţiul de săpat s-a restrîns din ce în ce mai mult, aşa încît din cei, iniţial, aproximativ 700 m^2 n-au mai rămas la epoca greacă decît 122 m^2.

Un prim fapt ce trebuie reţinut este constatarea că la un anumit moment şi anume odată sau imediat după construirea catedralei Sf. Petru şi Pavel, a avut loc amenajarea parcului alăturat acesteia, lucrare începută prin răzuirea puternică şi aducerea întregii zone la aceeaşi orizontală, completată apoi prin depunerea unui strat gros de pămînt negru. În acest mod au fost răzuite şi desfiinţate nivelele de viaţă romano-bizantină (sec. VI în întregime şi sec. V parţial) împreună cu ruinele care le aparţineau.

Secolul VI e.n. este însă dovedit de materiale arheologice numeroase (fragmente de amfore, opaiţe, vase diverse şi monede) descoperite în gropi, în canalele celor două străzi ce au funcţionat şi în secolul VI şi în unele straturi de umplutură.

Stratigrafia generală se prezintă în felul următor :

Primele două nivele (Nivelul I_1, Nivelul I_2), foarte apropiate, au structura unor podele de lut orizontale, cu subţiri dar evidente straturi de arsură şi cenuşă. Complexele B, D, H şi parţial A, I, J, aparţin acestui nivel, ce se datează în secolul V e.n. Descoperirile monetare întăresc constatarea de mai sus. Astfel, în camera F, pe N I_2 s-a descoperit un bogat depozit de monede (aproximativ 200 exemplare) terminat cronologic cu mai multe monede de la anii 402, 408, 423 e.n. Această descoperire aduce o confirmare a existenţei secolului al V-lea la Tomis, cu cele două nivele : Nivelul I_2 din prima jumătate a secolului V şi Nivelul I_1 din cea de a doua jumătate a secolului V şi, probabil, începutul secolului VI e.n.

Nivelul I_2, cu arsură groasă, ajunge şi acoperă plinta zidului estic al clădirii D, element important pentru datarea complexului şi conexarea la camera F şi la strada A.

Nivelul II, marcat de urmele unui incendiu, este databil spre sfîrşitul secolului IV e.n.

Nivelul III, are aspectul unei podele de lut, cu depunere mare de ţigle prăbuşite şi urme de incendiu. Pe acest nivel funcţiona, în colţul de nord-est al camerei F, o vatră cu margini de piatră. Aparţine secolului al IV-lea, foarte probabil primei jumătăţi, datare confirmată şi de monede. Acestui moment îi aparţin camerele F, C_1, C_2, canalul *b* din H, parţial străzile A şi I. Deci *majoritatea monumentelor păstrate în zonă, au fost ridicate în secolul IV e.n.*

Nivelul IV, nivel de lut, se caracterizează în primul rînd printr-un strat gros de incendiu (pămînt ars la roşu, straturi succesive de cenuşă şi cărbune). Este cel mai gros strat de incendiu întîlnit pînă acum în epoca romană şi el indică, cu siguranţă, o violentă distrugere. Evenimentul a avut loc spre sfîrşitul secolului III e.n. Tot pe N IV s-a descoperit o vatră în C_2 şi o reparaţie a zidurilor în C_1.

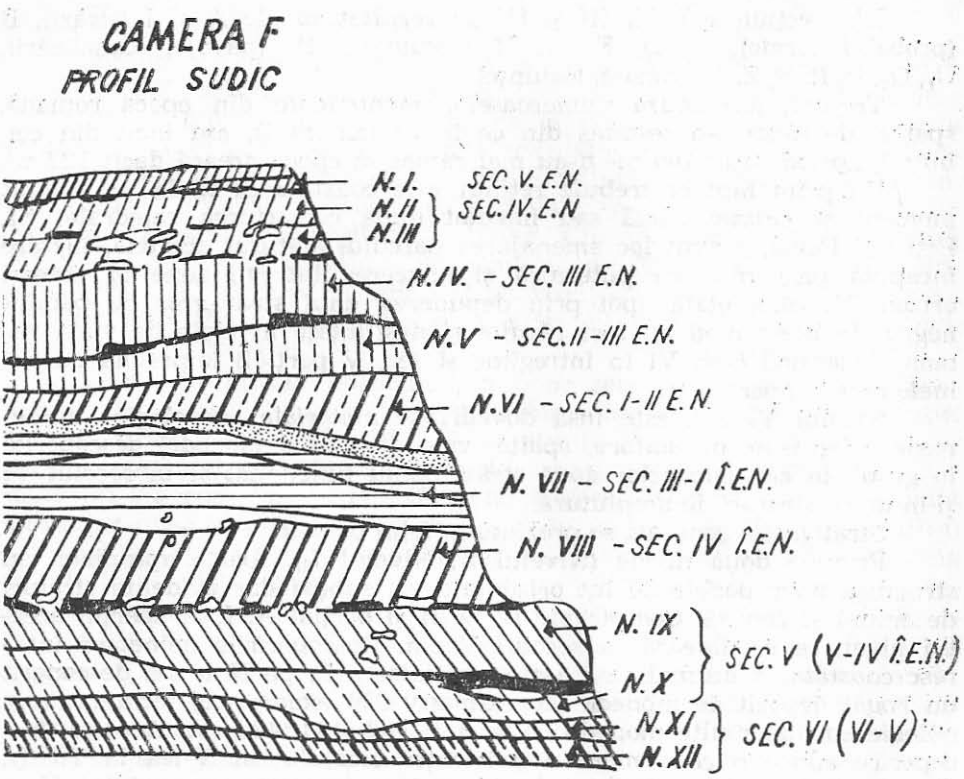

PLANȘA I

Nivelul V, a fost mai greu sesizabil, dar cu o vatră avînd gardină rectangulară din pietre simple, descoperită în F. De asemenea, o vatră în C_2 și un pavaj de țigle în C_1. După ceramică, aparține secolelor II-III e.n.

Nivelul VI, nivel sesizat pe mici porțiuni, s-ar putea data în secolele I-II e.n. Pe acest nivel s-a descoperit un pavaj din pietre mari, în C_2.

Locuințele epocii romane sînt ordonate de o parte și de alta a celor două străzi, strada A, cu direcția NV-SE ce reflectă și panta ce cobora spre mare, și strada I, cu direcția NE-SV, perpendiculară și în pantă pe strada A.

La nord-vest de strada A, se află o clădire (complex X) formată acum din trei camere : F, C_1, C_2. Spre nord-est se află complexul H, reprezentat de canalizări suprapuse, pavaje din lespezi și urme de ziduri, completate la nord de o scară și un posibil portic (E) ; la extrema estică e mărginit de strada I. La SV de strada A, se află complexele B (probabil rămășițele unor băi) M și J.

Clădirea X (cu camerele F, C_1, C_2) ne-a oferit date stratigrafico-cronologice dintre cele mai valoroase.

Încăperea F. Nivelele I_1 și I_2, cu ceramică și monede aparținînd secolului V e.n., treceau peste zidurile acestei camere, fapt ce se repetă și în camerele C_1 și C_2, ceea ce indică încetarea funcționării clădirii în secolul V e.n.

Nivelul II, nivel de lut poros, afînat, galben-cenușiu, cu urme de incendiu, este databil spre sfîrșitul secolului IV e.n., cînd zidurile camerei F erau încă în picioare.

Nivelul III, podea de lut, dură, cu depunere cenușie-gălbuie, are urme de incendiu și foarte multe țigle. N III a apărut cam la aceeași adîncime la care încep temeliile (cu unele plinte ale zidurilor de nord, est și sud). Încă o dovadă a funcționării camerei F pe Nivelul III este și un cuptor-vatră rectangular, cu margini de piatră fundate nu prea adînc, amenajat exact în colțul de NE al camerei F, cuptor ce aparține cu certitudine lui N III. În aceeași cameră F, nivelul III ne-a oferit 9 monede din secolul IV. Și în alte zone (C_2, 0_1, 0_2) monedele au confirmat datarea nivelelor II și III în secolul IV e.n.

N IV, are aspectul unei podele de lut galben, peste care s-au depus succesiv straturi, uneori groase, de arsură roșie, cenușă, cărbune, mortar și țigle innegrite. Sînt primele urme foarte evidente ale unui mare incendiu. Ceramica aparține epocii romane timpurii, secolului al III-lea, cu unele elemente ce anunță veacul următor, ceea ce permite datarea în a doua jumătate a secolului III e.n. Nivelul IV atinge numai fundațiile zidurilor F, așa încît se pare că *încăperea nu exista încă* la acest nivel (în a doua jumătate a sec. III e.n.).

Puțin mai jos apare un nou nivel (N V) fără incendiu sau alte urme deosebite, greu observabil, cu material ceramic asemănător, dovedit însă de o vatră mare (diametru 1 m), relativ rectangulară, cu gardină din pietre mari regulat aranjate, arse puternic, cu multă cenușă, cărbune și pămînt ars în mijloc. De asemenea, urme de nisip de mare, cu scoici.

N VI, apare ca un nivel de călcare, puternic incendiat și în unele porțiuni cu nisip și scoici de mare. Lîngă peretele vestic al camerei F, un zid din pietre și lut zace pe acest nivel, fiind răzuit de nivelul ulterior (N V) și tăiat de fundațiile camerei F.

Camera C_1. După răzuirea modernă, a rămas un singur nivel (N I_2), databil în secolul V e.n., care trece peste zidurile camerei C_1.

N II și N III, cu urme evidente de incendiu peste lutuieli galbene, se află la adîncimi apropiate unul de celălalt și asemănătoare ca structură. Databile în secolul IV.

N IV, are în colțul sudic o groasă arsură pe nivelul galben-cenușiu. Sub acest strat se află un pavaj de țigle (N V_1), sub care am descoperit nivelul V_2, constituit de o groasă podea de lut galben, aproape curat. N IV și N V se datează în secolele III e.n. și respectiv sec. II-III e.n.

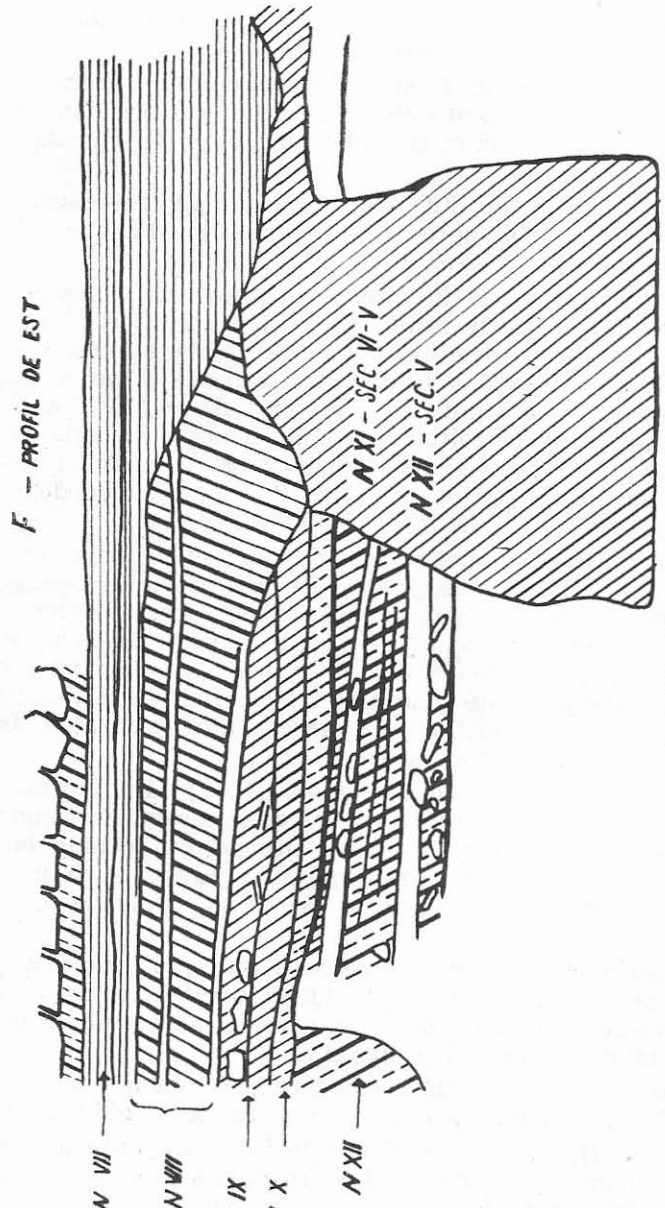
F – PROFIL DE EST
N XI – SEC VI-V
N XIII – SEC V
N VII
SEC. IV ÎEN. N VIII
SEC. V. ÎEN. N IX
N X
N XII

PLANȘA II

O.2 SUD

PROFILUL DE NORD

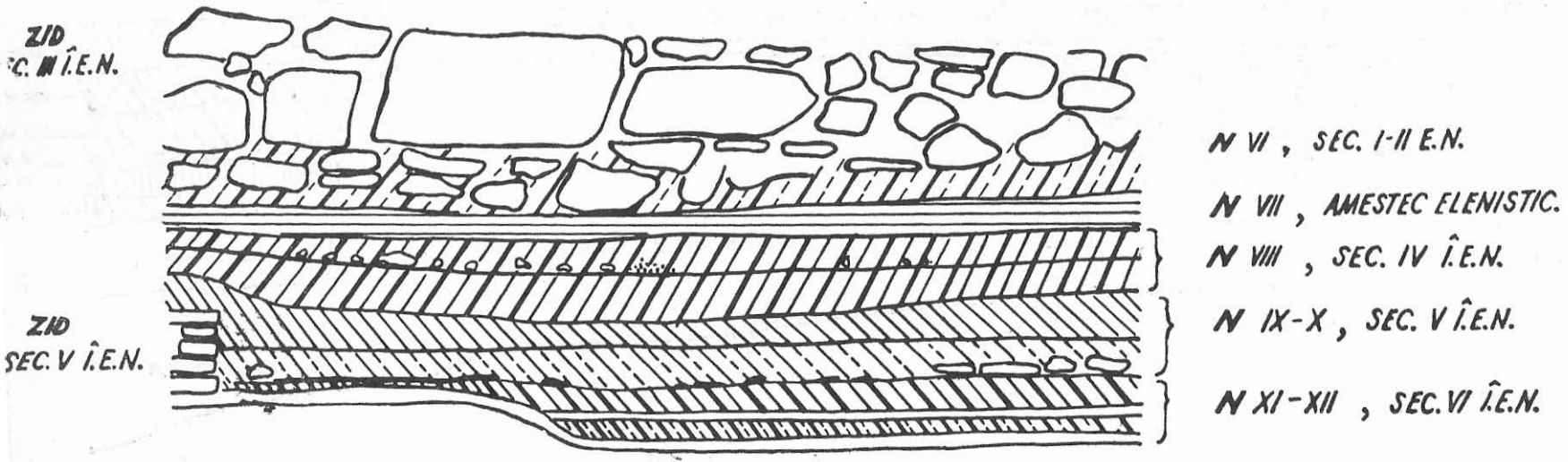

PLANŞA III

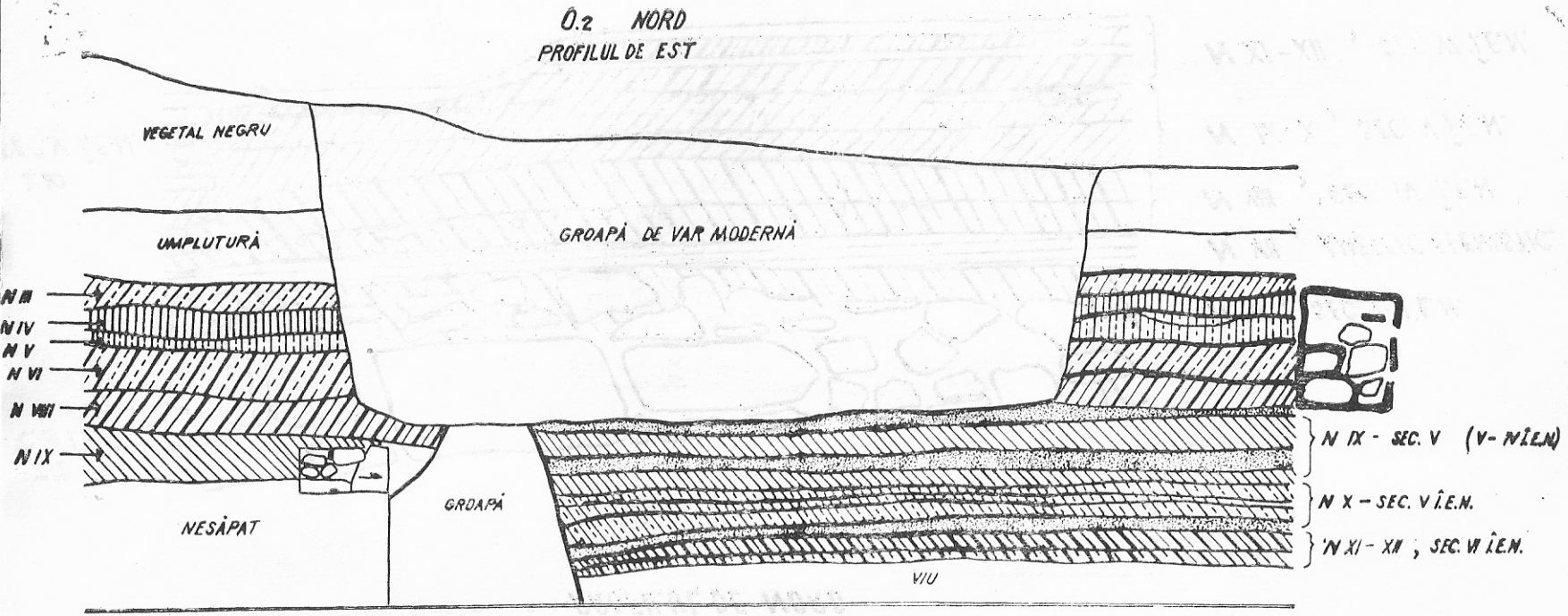
Ô.2 NORD
PROFILUL DE EST
VEGETAL NEGRU
UMPLUTURĂ
GROAPĂ DE VAR MODERNĂ
N III
N IV
N V
N VI
N VII
N IX
NESĂPAT
GROAPĂ
VIU
N IX - SEC. V (V- NÎ.E.N)
N X - SEC. V Î.E.N.
N XI - XII , SEC. VI Î.E.N.

PLANȘA IV

La zidul de vest al camerei C_1, se observă o reparație mai bine spus o îngroșare a peretelui inițial, cu un rînd de pietre, dar fără fundație, ce zace exact pe depunerea de țigle de pe N V, deci reparația zidului vestic din C_1 s-ar data la N IV, adică la sfîrșitul secolului III e.n. În plus, pavajul de țigle și podeaua groasă de lut galben curat (V_1-V_2) nu se întîlnesc (ca structură și dimensiuni) în camera F, unde N V și VI au o cu totul altă conformație. Iar la zidul de est al camerei C_1, sînt evidente trei faze de construcție, cea inferioară corespunzînd lui N V, cea mijlocie lui N IV, iar faza superioară nivelului III.

În concluzie, camera C_1, cu toate că a funcționat pe N III și N II (secolul IV), la fel cu încăperile F și C_2 ale aceleași clădiri X (zidurile celor trei camere, la partea lor superioară — secolul IV — sînt întrețesute și au aceeași tehnică de construcție din pietre și pămînt), a avut și o viață anterioară secolului IV e.n., începînd din secolul II e.n., fiind distrusă și reparată încă de două ori (la sfîrșitul sec. III e.n. sau la începutul secolului IV e.n., după atacuri puternice și incendierea cartierului și spre sfîrșitul secolului IV sau la începutul secolului V e.n.).

Camera C_2, ne-a oferit date stratigrafice asemănătoare. Un element remarcabil este descoperirea, în colțul de SV al camerei, a unei vetre mari semicirculare, cu margini din pietre mari, fără mortar, pavată în interior cu pietre neregulate și cu un gros strat de nisip de mare cu scoici, totul puternic ars. Vatra aparține nivelului IV.

C_2 face parte din clădirea X, datată în secolul IV. Vatra, plasată în colțul camerei, lipită de ziduri, ridică problema funcționării camerei C_2 și înainte de secolul IV, cel puțin în a doua jumătate a secolului III. Nivelul de funcționare al vetrei — IV — a fost puternic incendiat.

N V este bine reprezentat de o podea de lut, cu foarte puternică arsură roșie și cenușă și de o vatră în colțul opus, de NE, asemănătoare ca dimensiuni și conformație cu vatra din colțul de SV, descrisă mai sus.

N VI este constituit de un pavaj din pietre mari, cu lutuieli, arsură și cenușă. Pavajul trece pe sub vetrele de mai sus. Incendiul de aici, ca și cel de pe N VI din camera F sînt deocamdată singurele indicii ale unei distrugeri violente în secolul II e.n.

Zidul de vest, dar mai ales cel de est, atît pe fața interioară cît și pe cea exterioară (la strada I) prezintă două evidente faze constructive, ce confirmă cronologia locuinței și — prin conexiuni — a străzii I și a complexului H, cu canalele adiacente.

Locuința D. Este, împreună cu B-J, printre puținele clădiri cu ziduri de piatră și mortar. Ceea ce a mai rămas din ziduri face parte din fundații (late de 1 m).

În partea nordică a peretelui de răsărit, se mai păstrează o plintă exterioară de pe care pornește un nivel cu arsură groasă — N I_2, ce aparține secolului V e.n. Pe lîngă nivelul I_2 și plinta susmențională, noi elemente de datare au apărut pe latura de sud, în apropierea zidului F. În primul rînd, zidul ce forma latura nordică a camerei G, țesut cu zidul vestic al camerei F, a fost tăiat la momentul fundării camerei

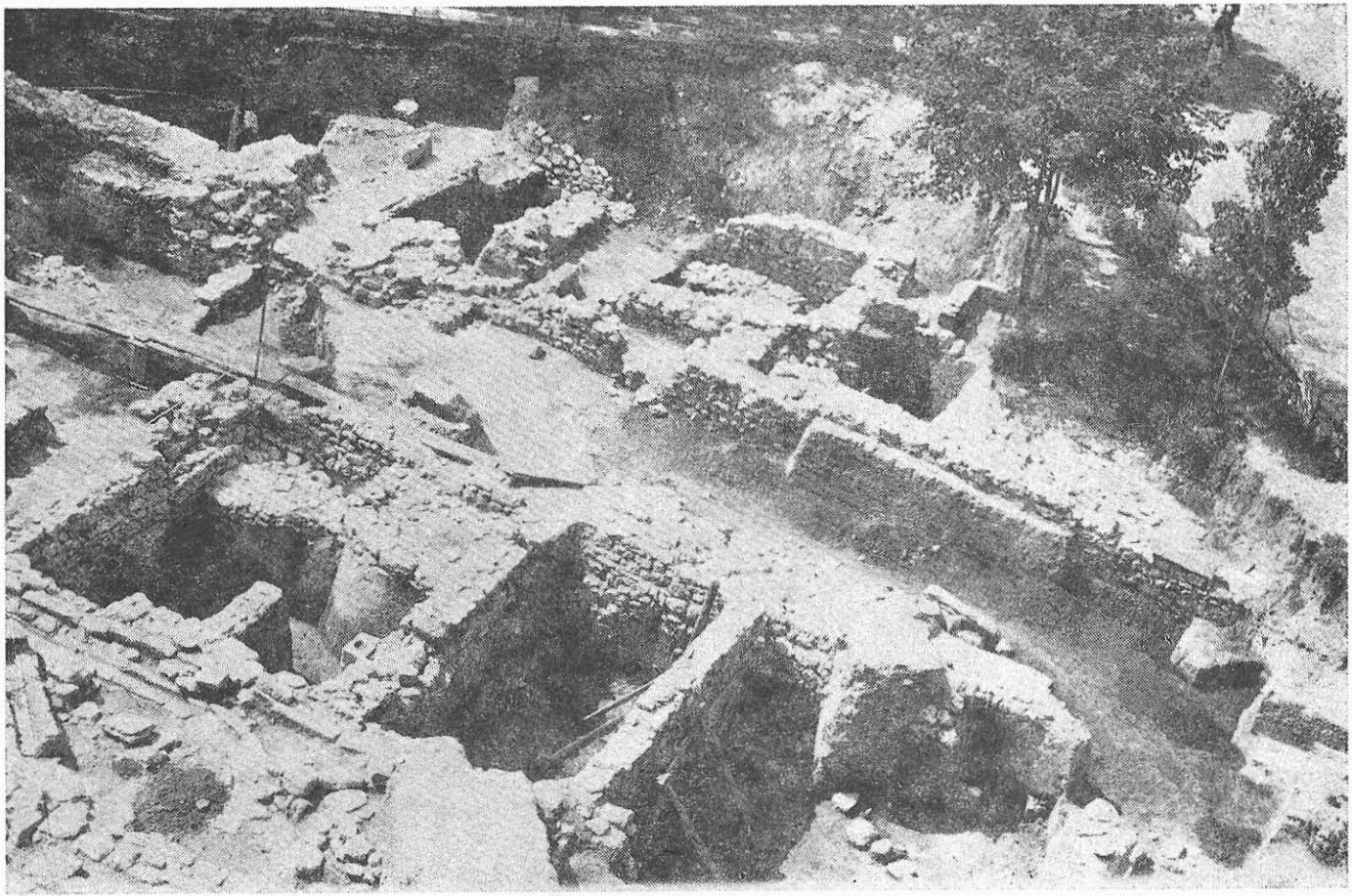

Fig. 2. Vedere generală — partea de vest.

D, șanțul de fundație al zidului D (vizibil în profil) pornind de la N I_2. În al doilea rînd, fundațiile cu mortar ale zidurilor D, prind în ele (fără să le taie) cîteva mari pietre și lespezi ce zac pe N III. Toate acestea dovedesc posteritatea clădirii D (sec. V e.n.) față de clădirea X.

Strada A. Direcția străzii, coborînd în ușoară pantă (NV-SE), reprezintă axul de bază al urbanisticii acestui cartier, clădirile adiacente avînd zidurile paralele și perpendiculare față de acest ax.

Strada avea lățimea de 5 m, mărginită de zidurile locuințelor X, B, M, J și întretăiată perpendicular de strada I. În mijlocul străzii A, am descoperit un canal de scurgere pentru apele de deversare, lat de 1,10 m și adînc de 0,95 m. Pereții laterali ai canalului sînt formați din mari lespezi, dreptunghiulare, cu orificii laterale de scurgere. Deasupra canalului fuseseră așezate lespezi mari la orizontală, din care s-au păstrat doar cîteva, prăbușite în canal. Suprafețele laterale ale străzii au fost pavate cu pietre de mai mari dimensiuni bine bătut în lut. Am surprins trei faze succesive constituite fiecare dintr-un strat de lut foarte dur peste care s-a întins și s-a presat pietrișul. Cea de a treia fază este reprezentată de pietre mari, așezate regulat, cu fețele la orizontală.

Relația dintre cele trei etape suprapuse ale străzii și nivelele locuinței X, ne-au condus la ipoteza următoare : faza I = N III (secol IV e.n.), faza II = N II (secol IV e.n.), faza III = N I (secol V e.n.).

De asemenea, nivelul ultim al străzii, cu lespezile ce acoperă canalele din A și I, corespunde cu exactitate unei intrări cu dale de piatră în locuința J (sec. V), ca și cu nivelul plintei din D (discutat mai sus) ce trece peste camerele F, C_1, C_2.

Oricum, întreaga ceramică din interiorul canalelor aparține grupei tîrzii, romano-bizantine, cu procentajul cel mai ridicat pentru secolele V-VI. În ceea ce privește nivelările succesive pe care zace pietrișul pavajelor, el conține ceramică amestecată, elenistică și romană.

Sector B. M. J. Latura de sud a străzii A este mărginită pe toată lungimea de un zid puternic, lat, (1 m) cu fundații adînci pînă la pămîntul viu, din piatră și mortar.

În capătul de est, la înălțimea ultimei etape a străzii, conexîndu-se exact cu N I_2 și cu plinta celuilalt edificiu din ziduri cu mortar — D, se află o intrare, bine păstrată, din dale mari de piatră.

În partea de vest, o cameră pavată cu pietre și mortar (un adevărat planșeu) făcea desigur parte din complexul unor terme, avînd în vedere *suspensurae*-le descoperite aici *in situ*.

Aceste ziduri taie în zona B-M, alte ziduri din secolele IV și II-III e.n.

Complex H. La nord de clădirea X, s-a descoperit un complex dintre cele mai interesante.

Imediat sub nivelarea și răzuirea modernă a apărut un pavaj din lespezi mari, rectangulare, de calcar, ce acoperă în prezent o suprafață de 13,5 m^2. Este mărginit la sud de un zid demantelat la nivelul pavi-

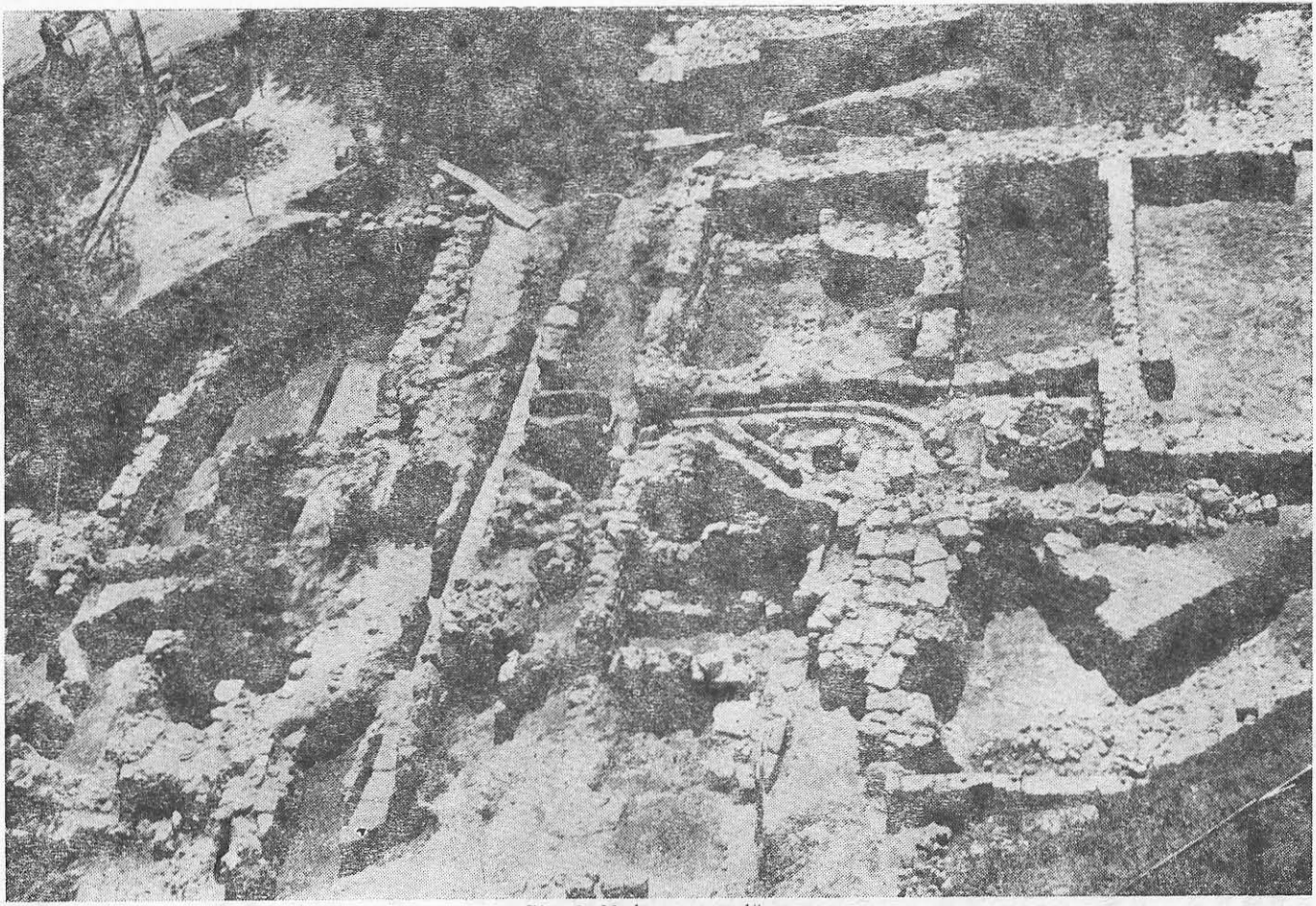

Fig. 3. Vedere generală.

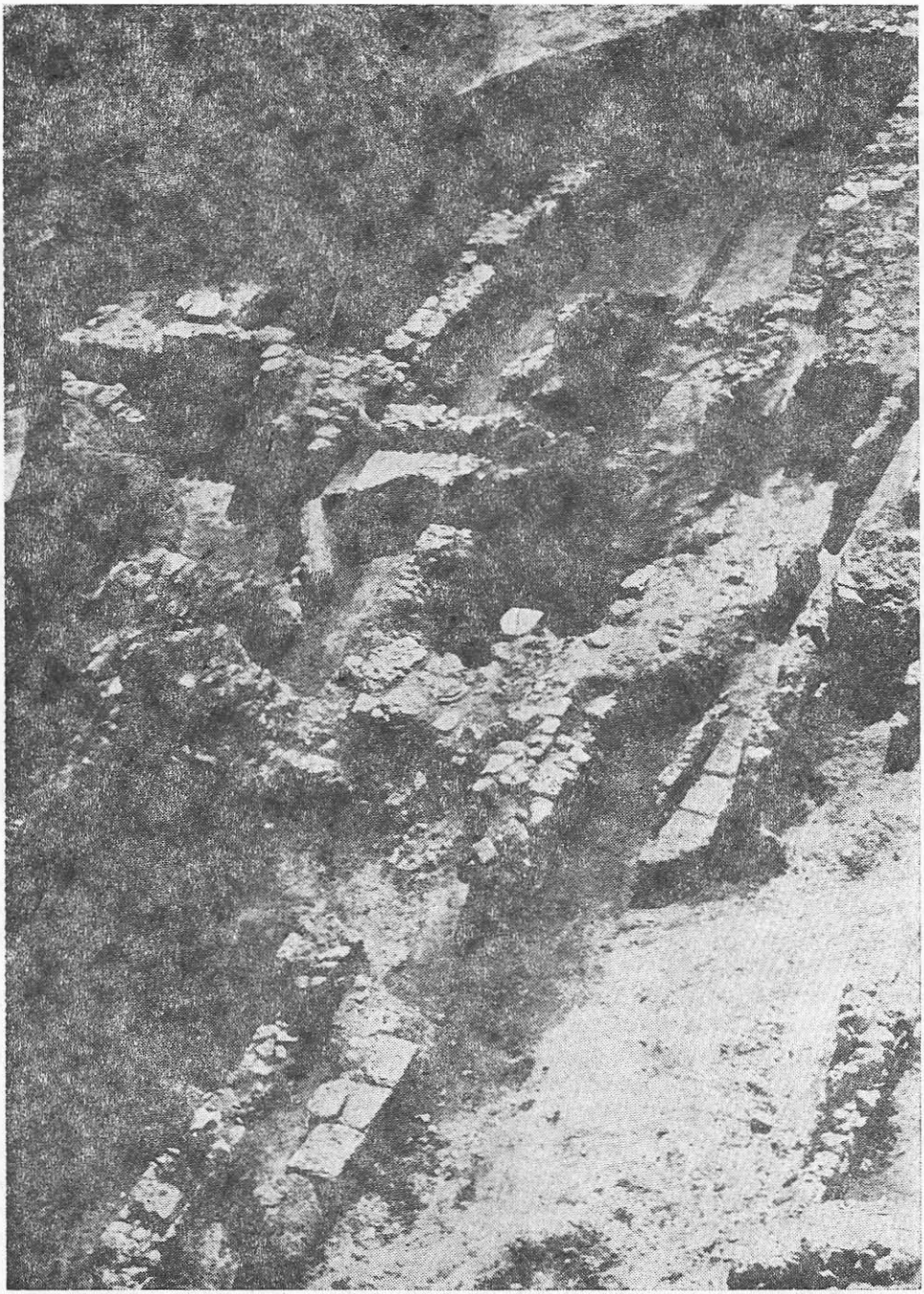

Fig. 4. Partea de est a săpăturilor.

mentului. Exact de la același nivel pornește spre SE un canal (*a*), către canalul central din strada I.

Pavimentul și canalul descrise mai sus, aparțin unei construcții din secolul V e.n. (N I_2). Ele acopăr, din punct de vedere stratigrafic, alte construcții, cronologic anterioare (o cameră și un canal *b* — probabil o stradelă — între complexul H și camera C_2 din complexul X).

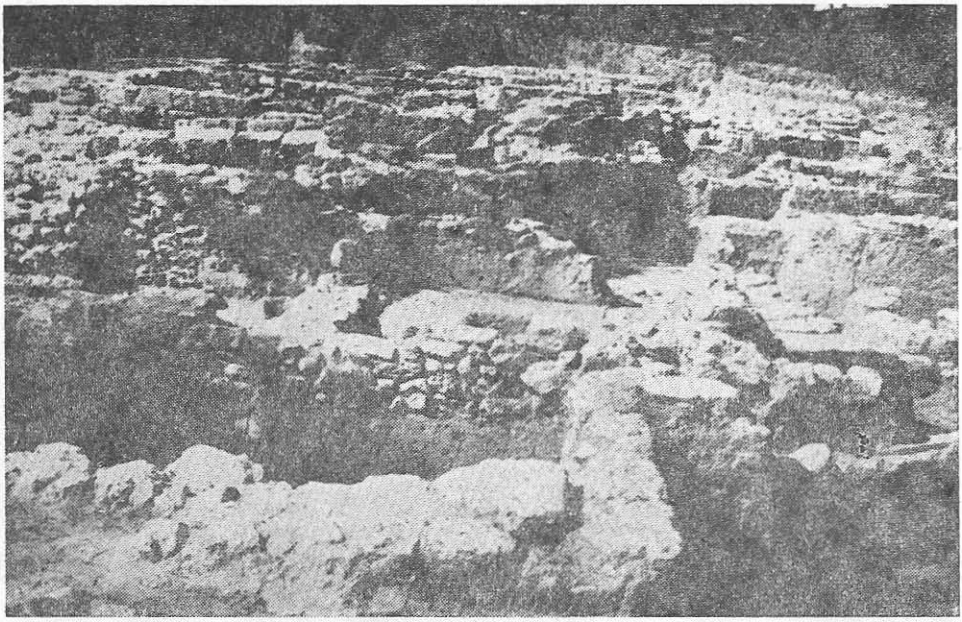

Fig. 5. Vedere de la est.

Canalul *b* are o altă orientare față de canalul *a* și el continuă sub pavimentul din secolul V. El este (din punct de vedere constructiv) contemporan, construit în același timp cu camera de la NE și cu locuința C_2 — deci se poate data în secolul IV e.n.

Zona O_1, O_2, *P.* Se verifică și aici stratigrafia și cronologia epocii romane. Răzuirea modernă a afectat aici mai mult decît în rest, chiar și nivele cu ziduri din secolul IV e.n. Totuși, se mai păstrează fundul și parte din pereții laterali ai canalului străzii I, ca și cele două etape ale unui canal lateral din țigle, din secolul V e.n.

Din secolul IV e.n. se păstrează părți ale unui pavaj din lespezi ce trece peste ziduri mai vechi, ale unor clădiri distruse și incendiate în a doua jumătate a secolului III e.n. (nivelele trec peste plintele vizibile ale zidurilor). De asemenea, s-au păstrat marginea și porțiuni din trotuarul estic al străzii, cu două etape, din secolele III-IV.

Fundațiile din secolul III întrerup ziduri mai vechi, din secolele I-II e.n. În partea de vest a străzii I, peste N VII (nivelare, umplutură

cu materiale amestecate elenistice), am descoperit un ferm pavaj din pietre și lut bine bătute, ce aparținea desigur străzii I în secolele I-II e.n. Două mari gropi, ce pornesc de la suprafață, cu materiale arheologice din secolul VI e.n., ajung pînă la pămîntul viu.

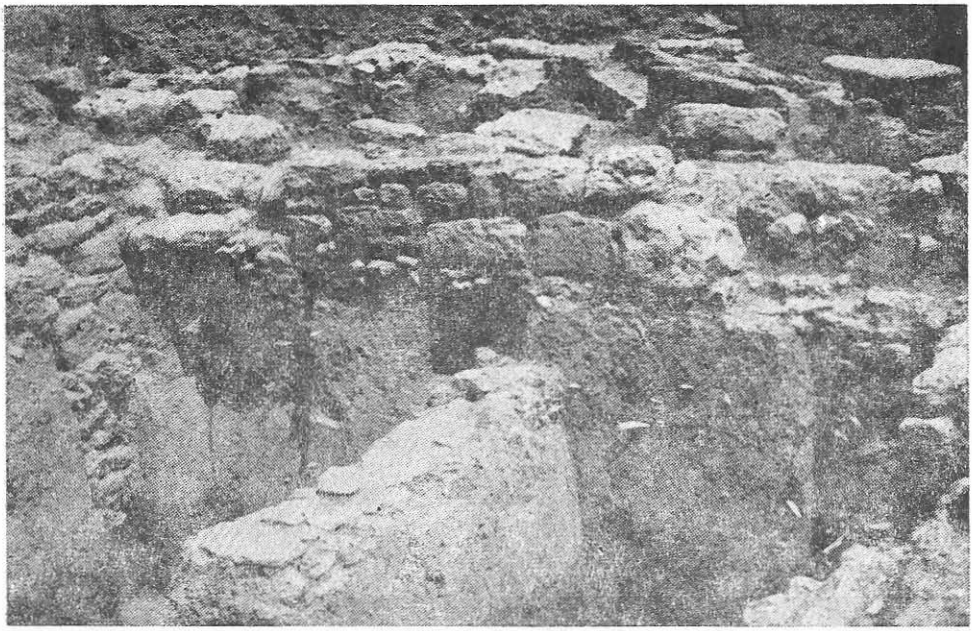

Fig. 6.C_2 interior — faze ale fundațiilor.

Un fapt curios, demn de menționat, este fragmentul unui zid din pietre și lut, ce zace direct pe un strat de dărîmătură din cărămizi, ulterior pavajului din secolul IV e.n.

* * *

Aminteam mai sus că păstrarea intactă a monumentelor romane a dus la micșorarea apreciabilă a suprafețelor de cercetat pentru epoca greacă (din 700 m^2 au mai rămas aproximativ 122 m^2).

Un alt neajuns constă în faptul că unele elemente deosebit de importante din epoca greacă (nivele, vetre, ziduri, pavaje, gropi, locuințe-bordeie), nu au putut fi învestigate în întregime, ci parțial, datorită poziției lor sub monumentele romane. Drept urmare, unele din observațiile și concluziile noastre au, poate, patina neclarității.

Odată cu cel de al VI-lea nivel, lua sfîrșit epoca romană.

Cel de al VII-lea strat, de sus în jos, a fost întîlnit rar, numai în unele zone unde are o structură specială. El nu reprezintă de fapt un nivel de călcare propriu-zis, fiind constituit din unul sau două straturi,

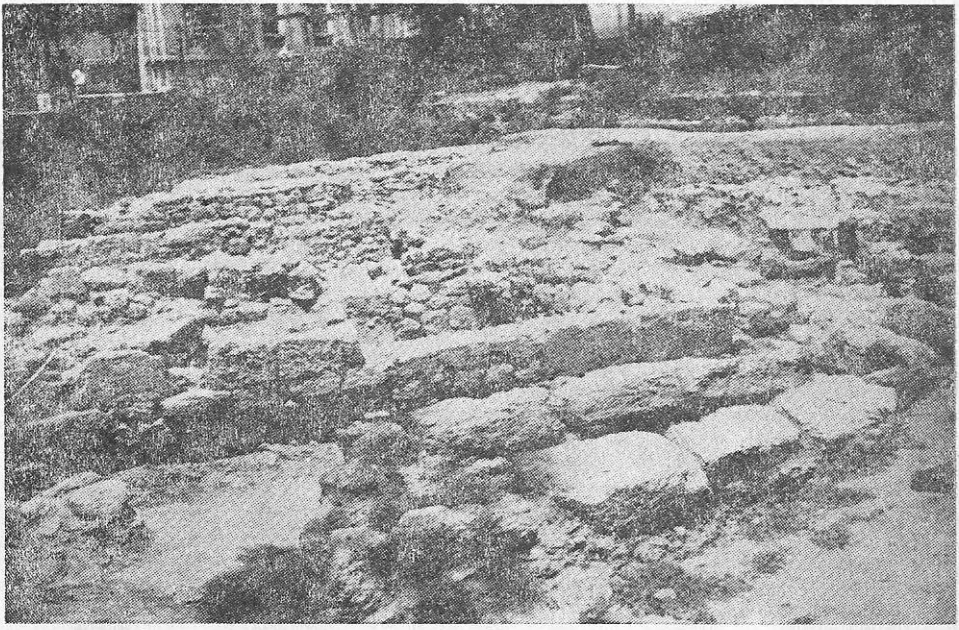

Fig. 7. În prim plan — canalul străzii I. În spate — complexul X cu pragul intrării.

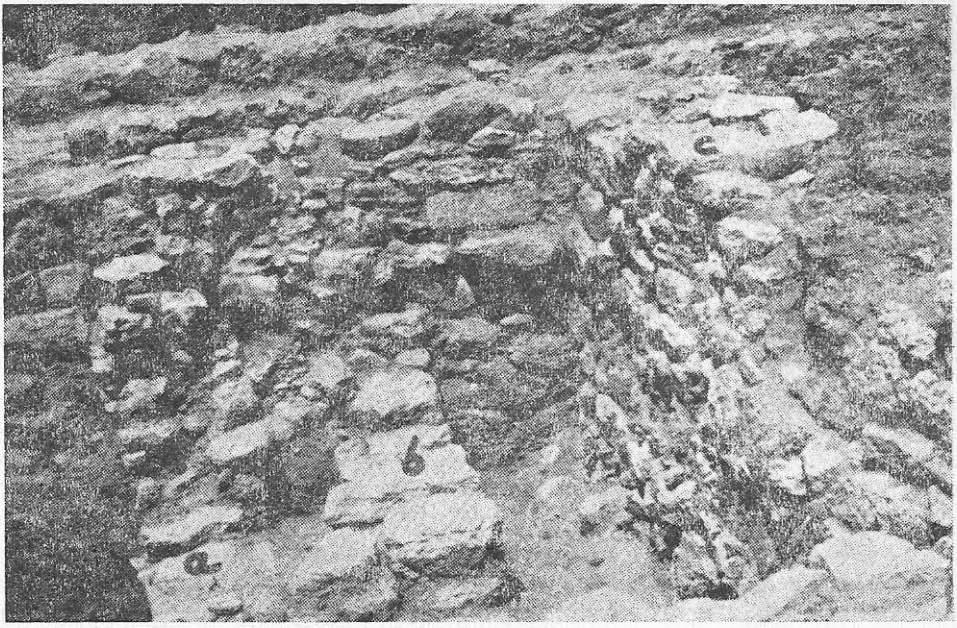

Fig. 8. Camera F, a, b, c — etapele extinderii.

cu numeroase gropi, cu materiale arheologice diverse, amestecate, din epoca elenistică tîrzie și chiar, mai rar, romană timpurie. Deseori, stratul VII lipsește, făcîndu-se trecerea de la nivelul VI la nivelul VIII, ultimul fiind datat în secolul IV î.e.n. sau spre sfîrșitul acestui secol.

Acest fapt, carecum curios, ne obligă deocamdată la concluzia că în această microzonă a Tomisului antic lipsesc dovezile locuirii, sau mai bine spus a locuințelor pentru o lungă perioadă, din secolul III î.e.n. pînă la începutul secolului I e.n.

De notat totuși că pe foarte mici suprafețe (în F, E) au apărut indiciile unor podele, reprezentate de înguste lutuieli succesive galben-verzui, uneori chiar cu depuneri subțiri de cenușă. Lăsînd la o parte observația de mai sus, nu putem trece cu vederea faptul că stratul în cauză a dat numeroase materiale arheologice din epoca elenistică, secolele III-I î.e.n. (ceramică, cupe deliene, opaițe, toarte stampilate, monede) ceea ce dovedește că nu departe de spațiul săpăturii, Tomisul elenistic își continua viața.

Cel de al VIII-lea nivel este bine constituit, acoperit cu un strat foarte gros de incendiu și se întîlnește în toată zona (în afara străzilor cu canale, a căror amenajare în epoca romană a dus la distrugerea straturilor grecești. Depunerile de pe acest nivel, groase între 20—45 cm, conțin materiale arheologice unitare, databile în secolul IV î.e.n.

În unele părți (F, J, C_1, E) stratul acesta din secolul IV î.e.n. este mai gros, cu 2—3 nivelări succesive de lut galben bătătorit, fiecare cu strat de arsură.

Pe lîngă podele și verte (F și P), acestui N VIII îi aparțin ruine de ziduri din piatră și pămînt. Mai bine păstrate sînt două ziduri în caroul G, care au funcționat în secolul IV î.e.n., distruse odată cu incendiul amintit de la sfîrșitul veacului ; fundațiile acestor ziduri zac însă pe N IX ceea ce ne face să bănuim construirea lor încă din secolul V î.e.n. În C_2, pe N VIII zace un zid îngust de 0,30 m, construit îngrijit, răzuit și acoperit de N VI (N VII lipsește și aici).

De asemenea, în O_2 nord s-au descoperit fragmente de ziduri de locuință (lucrate într-o tehnică asemănătoare emplectonului marilor ziduri) databile în secolul IV î.e.n.

Incendiul deosebit de violent de pe acest nivel a fost descoperit pretutindeni, avînd deci un caracter general. Care este cauza acestei masive distrugeri petrecute spre finele veacului IV î.e.n., este mai greu de precizat. Comparația cu Histria nu ne ajută cu exactitate, părerile fiind împărțite, acolo, între expediția lui Filip II împotriva lui Atheas și cea a lui Lysimach [9].

Nivelele IX și X constituite uneori chiar din mai multe podele de lut succesive (după părerea noastră refaceri repetate locale, fără semnificații generale), cu arsuri pe fiecare din ele, databile în secolul V

[9] M. Coja, *Zidul de apărare al cetății Histria și împrejurările istorice ale distrugerii lui în sec. al IV-lea î.e.n.*, în *SCIV*, 3, 1964, p. 383. D. M. Pippidi, în DID, I, 1965, p. 218, nota 149.

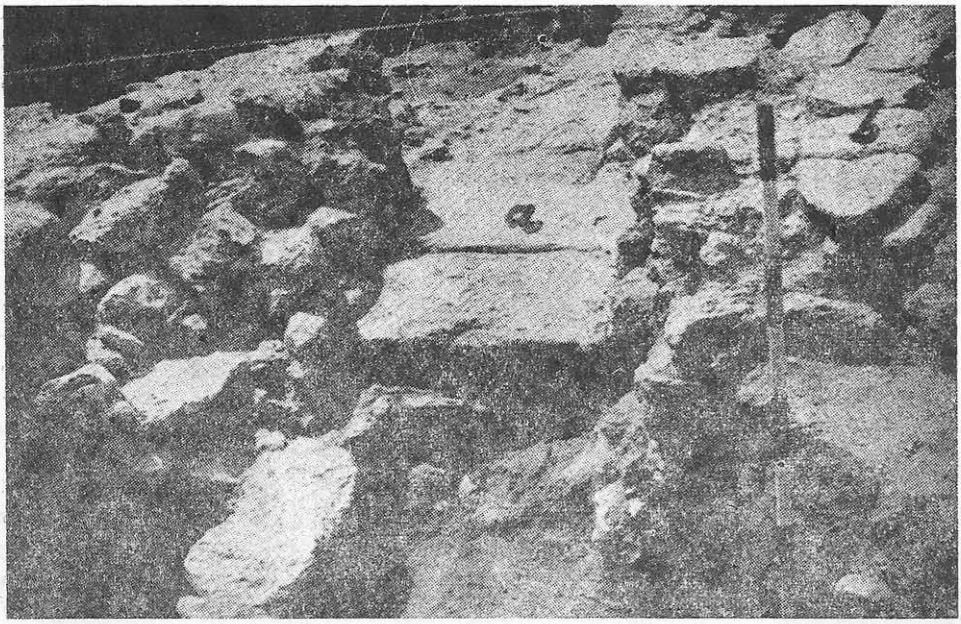

Fig. 9. a — canalul sudic; b — pavajul intrării în M-J.

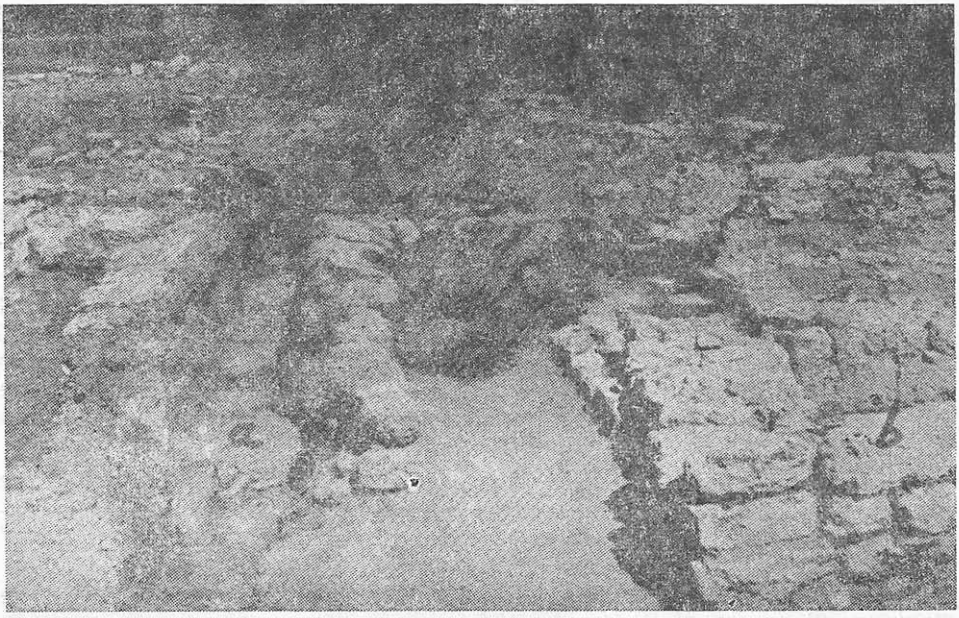

Fig. 10. a — canalul străzii I; b — camera T.

î.e.n. (pe bază de ceramică grecească tipică și monede), au fost întîlnite în cele mai multe carouri, chiar și în spațiul străzii A, acolo unde canalul nu ajunge la nivelele grecești (în F, D, G, B, M, J, A, E, O_1, O_2 nord, O_2 sud, O).

Deosebit de evidente au apărut podelele unor locuințe de suprafață, de obicei cu ziduri din piatră și pămînt, fără fundație, în O_2-nord și O_2-sud, în P, M, J și A.

Aminteam deja că, în G, două fragmente de ziduri porneau de pe N IX, deci ipoteza existenței lor cel puțin la sfîrșitul secolului V î.e.n., continuînd în sec. IV î.e.n. în întregime.

In O_2-sud, cu corespondență în O_2-nord, un zid îngrijit lucrat, din pietre mijlocii tăiate regulat, în lungime de 3,50 m, (spart la mijloc de o mare groapă romană din secolul VI e.n.) funcționa pe nivelele IX și X (mărginind o locuință de suprafață, cu o vatră în colțul ei de sud-est), demantelat ulterior la N VIII — ce trece în modul cel mai vizibil peste zid.

În P am descoperit un zid lat de 0,40 m, corespunzînd unui nivel cu ceramică unitară databilă în secolul V î.e.n., demantelat și el la începutul secolului IV î.e.n. ; zidul coboară însă pînă la pămîntul negru-castaniu (vegetalul antic) ceea ce ridică problema construirii sale încă de la N X, pe la sfîrșitul secolului VI î.e.n.

Bazele unor ziduri din secolul V s-au păstrat și în capătul estic al străzii A, în colțul de est al caroului J și în M.

În special în zona M, am descoperit o situație din cele mai concludente. Aici N IX-X este reprezentat de un singur nivel de călcare galben-cenușiu aflat deasupra stratului negru-castaniu curat și de un *pavaj din pietre* de dimensiuni mijlocii, lat de 0,80 m și lung în prezent de 5 m, terminat la *pragul de intrare* (format din lespezi rectangulare) *al unui puternic zid* de piatră și pămînt, fără fundație (adîncit numai cu 5—8 cm în negru-castaniu). Interesant ni se pare modul de construire al acestui zid de locuință din secolul V î.e.n., după modelul cunoscutului zid grec cu emplecton. Peste ruinele zidului trece nivelul cu groasă arsură de la sfîrșitul secolului IV î.e.n.

Pe una din lespezile de la intrare și între două pietre din pavaj am descoperit două monede histriene cu roată care, împreună cu ceramica, datează complexul descris mai sus în epoca clasică, pînă spre sfîrșitul secolului IV î.e.n.

Zidul trece cu capătul său de răsărit peste marginea unei gropi (nu putem ști deocamdată dacă e vorba de o groapă-bordei) în care am descoperit ceramică de la sfîrșitul secolului VI î.e.n. și începutul secolului V î.e.n., împreună cu cîteva vîrfuri de săgeată — *semne premonetare*.

Monedele histriene de tipul „cu roată" descoperite în săpăturile noastre merită o atenție specială. Raportat la spațiul redus al săpăturilor, Tomisul a oferit (pentru prima dată) o cantitate importantă

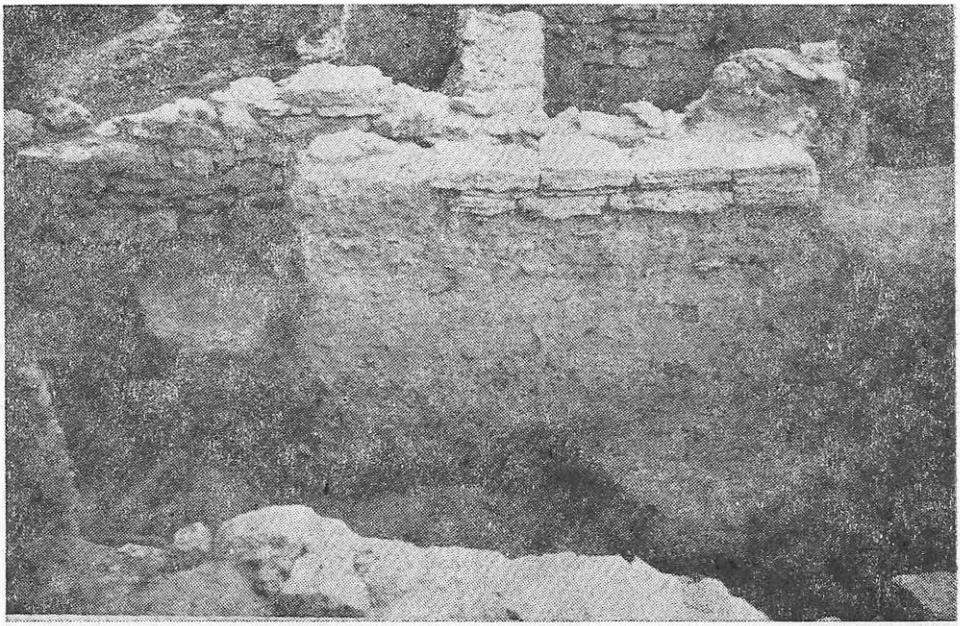

Fig. 11. O — bordura străzii I.

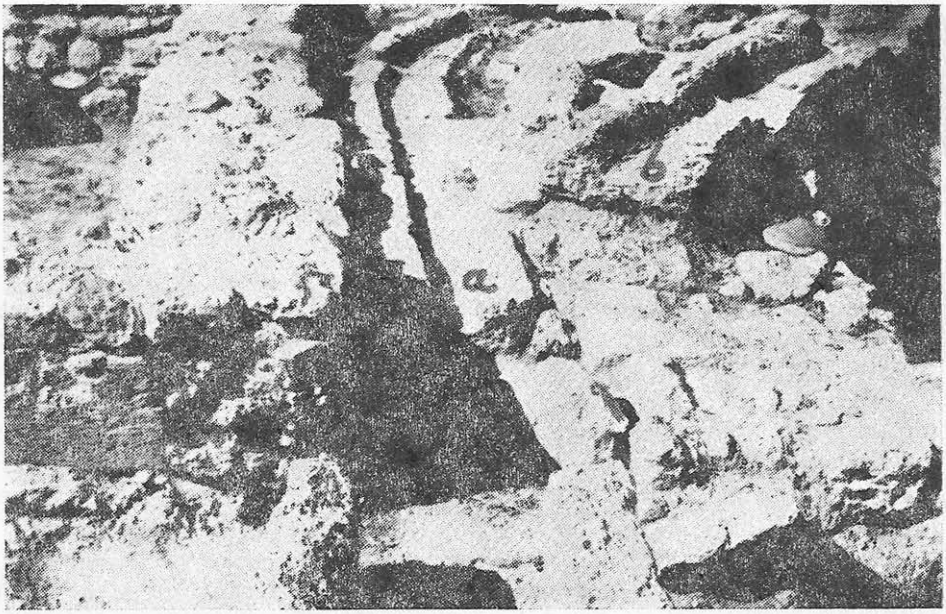

Fig. 12. a — canalul *a* din zona H; b — canalul *b* din H; c — camera C .

de monede de bronz histriene avînd pe avers roata cu patru spițe și pe revers legenda IΣT [10].

Din totalul de 28 exemplare, un număr de 14 au fost descoperite pe nivelul X (prima jumătate a sec. V î.e.n.) și 14 pe nivelul IX (a doua jumătate a sec. V î.e.n.). Un număr de 7 monede au pe revers legenda IΣT.

Serierea și clasificarea după modul și nominal este arbitrară, întrucît nu există limite reale între grupe. Constatăm doar că marea majoritate a monedelor, atît la Tomis cît și la Histria sau Roxolani, au diametre între 12—13 mm (marea majoritate au 12 mm) și greutăți între 1—2 gr.

Monedele cu roata au suscitat vii discuții. Astăzi este clar că astfel de monede reprezintă emisiuni ale Histriei. Ultimele opinii admit că emiterea de către Histria a monedelor cu roata se plasează în sec. V î.e.n.

Ultimele nivele (XI-XII), primele din punct de vedere cronologic, apar în majoritatea zonelor în care am izbutit să ajungem la pămîntul viu.

N XI are deseori consistența unei podele din lut galben-verzui sau galben-cenușiu, dar pe mici suprafețe, nivel subțire, cu straturi de arsură neagră și cenușă. Mai ușor de observat în O_2-nord și O_2-sud, în E (unde am descoperit și vetre), F și C_2. N XII apare mai mult ca un strat negru-castaniu pigmentat, subțire, cu multe scoici sfărîmate, cu pietriș și ceramică, peste stratul castaniu-gras curat (vegetalul antic). Ambele niveluri au peste tot aceeași culoare, structură, granulație și consistență. Rareori, dar evident — ca în C_2, O_1, O_2-nord, O_2-sud — este reprezentat printr-o îngustă lutuială acoperită de pietriș foarte mărunt, nisip, scoici, ceramică.

Nivelele XI și XII aparțin secolului al VI-lea î.e.n., cea de a doua jumătate.

De la aceste nivele sînt săpate în pămîntul viu gropi, relativ circulare, cu margini drepte sau în clopot, în care am descoperit materiale arheologice (mai bogate în M, J, O^1).

Mult mai interesante, ridicînd probleme și întrebări nu prea simple referitoare la începuturile Tomisului, sînt cîteva locuințe-bordeie (locuințe cu podea adîncită în pămînt) din carourile F, C_2, O_2-sud și P. Astfel, în F, de la ultimul nivel pornesc în pămîntul viu două locuințe adîncite alăturate, dintre care doar una (F_2) a putut fi mai lesne cercetată. Ambele au pereții albiați, adîncindu-se în pămîntul viu cu 0,60 m. Conturul în plan este oval alungit cu una din jumătăți mai

[10] Acest tip de monedă este atribuit Histriei secolului V î.e.n. cf. C. Preda, *Monedele histriene cu roata și legenda I Σ T*, în *Studii și cercetări de numismatică*, III, 1960, p. 21—35. A. G. Zaghinailo — la Roxolani pe Nistru, în *Materialî po arheologii severnovo Pricernomoria*, Odesa, 5, 1966, pp. 100—131. Monedele de la Tomis publicate de C. Scorpan, *Contribuție la circulația monetară de la începuturile cetății Tomis*, în PEUCE, 1975, p.

largi (ca la Tariverde). În bordeiul nr. 2-F, distrus în jumătatea sudică de o groapă-clopot de la sfîrșitul secolului V — începutul secolului IV î.e.n., s-au găsit la bază, într-un strat galben-cenușiu, multe pietre de

Fig. 13. În prim plan — pavajul și canalul *b* din H (sec. IV e.n.). În spate, fîntîna.

dimensiuni mijlocii, acoperite cu straturi succesive de cenușă compactă sau pămînt brun cu cenușă, acoperite și ele, definitiv, în faza finală, de două straturi de arsură neagră — urme ale unui puternic incendiu, incendiu ce este contemporan cu N XI. Materialul arheologic din lo-

cuințele-adîncite din F este caracteristic celei de a doua jumătăți a secolului VI î.e.n.

O altă locuință-bordei (F_3) am descoperit în sudul careului F, ușor adîncită (0,30 m) în pămîntul viu, cu o încadrare cronologică asemănătoare, a cărei margine de est (singura, de altfel, ce putea fi cer-

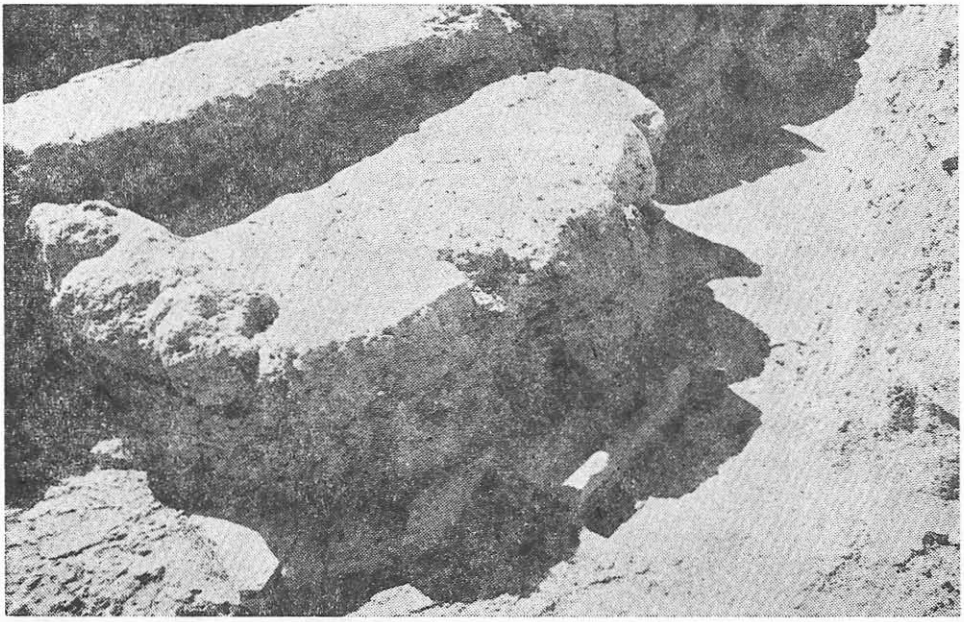

Fig. 14. Vatra din E.

cetată) păstrează urmele unor gropi de pari, și — mai ales — un rînd de pietre mari, care serveau probabil la susținerea pereților de lemn și lut ai acestor locuințe adîncite în pămînt (analogie Panticapeia).

În C_2, s-au păstrat urmele, neîncendiate însă, ale unei locuințe-bordei asemănătoare, cu podea adîncită în pămîntul viu.

În O_2-sud am descoperit două asemenea locuințe, fără ca vreuna să poată fi cercetată în întregime, locuința 1 fiind distrusă parțial de o groapă, iar locuința 2 fiind acoperită în mare parte de o zonă încă nesăpată.

Locuința-bordei 1 se adîncește, albiat, în pămîntul viu, pînă la 0,30 m, avînd fundul acoperit cu lut galben-cenușiu, nivel ce se prelungește în continuare, peste pămîntul viu, și în afara gropii propriu-zise. Urmează un strat de cenușă, acoperit din nou de o podină de lut, ce susține la rîndul ei un strat de incendiu final. Peste bordeiul 1 se întind la orizontală, nivelele X-IX din secolul V, (podeaua unei locuințe de suprafață, cu zid de piatră la vest).

Locuința-bordei nr. 2, este mai adîncă (0,70 m), cu margini verticale. La baza gropii sale am descoperit trei nivele de lut, adevărate podine foarte dure, puternic arse, încît fac impresia unei acțiuni deliberate pentru amenajarea și obținerea unor podele salubre. (Aceeași acțiune intenționată de ardere a podelelor de lut o întîlnim și la primele nivele din zonele E și O_2-nord). Și această locuință-bordei este acoperită cu un strat de incendiu general.

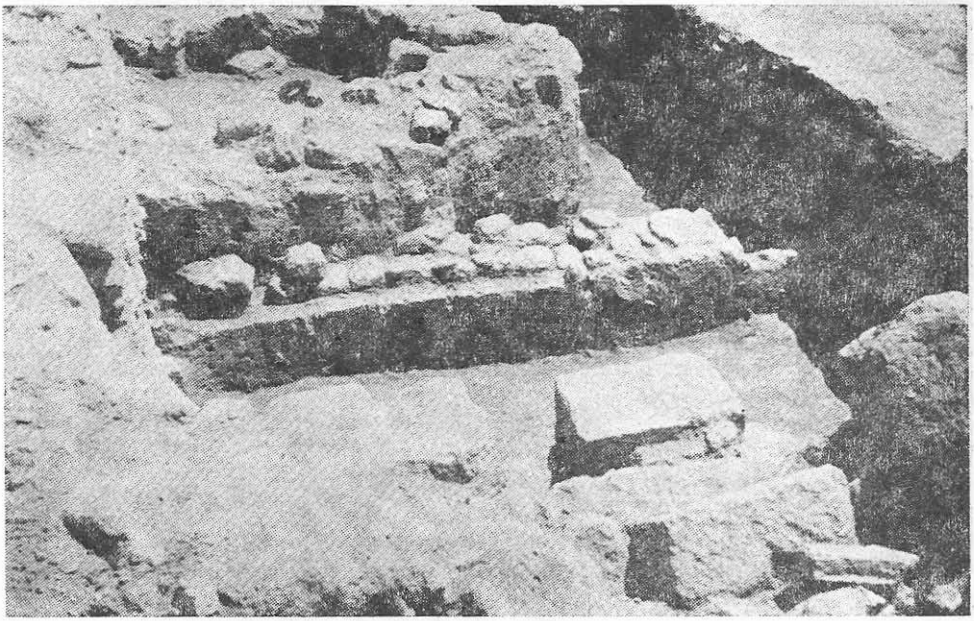

Fig. 15. C . a — vatra din colțul de nord-est.

Pe lîngă faptul că este mai adîncă decît celelalte, (podelele sale de lut ars dovedind caracterul de locuință) locuința nr. 2 din O_2-sud are o formă rectangulară, cu colțuri ușor rotunjite. Fazele acestui bordei sînt înregistrate nu numai pe verticală, dar și în plan, întrucît suprafața podelelor se restrînge etapă cu etapă. Și aici, materialul arheologic este databil în cea de a doua jumătate a secolului VI î.e.n.

Credem totuși că termenii de *bordei, groapă-bordei* sau *locuință-bordei* nu sînt cei mai adecvați, întrucît adîncimea mică dovedește că cea mai importantă parte a locuinței era *la suprafață, cu pereți de pari și nuiele, cu lut* (bucăți de chirpic și gropi de pari s-au descoperit în F_3). Deosebirea între cele două tipuri de locuință din secolul VI este minimă, ambele avînd pereții la suprafața solului, fără ziduri sau fundații de piatră (rareori cu un rînd de pietre marginale la baza pereților de lemn și lut), doar că *cele mai vechi,* au fundul ușor adîncit în pămînt.

Locuințele-adîncite și chiar bordeiele nu sînt o excepție în așezările grecești arhaice ; s-au întîlnit la Tariverde, Histria, Panticapeia, Olbia-Berezan, ș.a. (unde sînt mai mari și cu siguranță mult mai adînci)[11].

Fig. 16. a — zid cu fundație de umplutură (sec. VI e.n.); b — zidul din sec. V î.e.n. din zona O-sud.

[11] Cf. S. Dimitriu, *Histria*, II. Buc., 1966, p. 25, C. Preda, în *Materiale*, V, 1959, p. 318—319 și în *Pontica*, V, 1972, p. 78—79, 80—81. S. I. Kapoșina, în *MIA*, 50, 1956, Moscova, p. 234, 241, 244. F. M. Stitelman, *MIA*, 50, 1956, p. 258. Asemenea locuințe puteau fi folosite de autohtoni, dar și de greci în mod provizoriu — cf. E. H. Minns, *Scythians and Greeks*, Oxford, 1913, p. 452.

Din punctul de vedere al densității, notăm diferențe de la un perimetru la altul. În unele părți straturile sînt mai groase și mai bogate în vestigii, în altele subțiri, greu sesizabile.

Încadrările noastre cronologice, atît pentru arhaicul tardiv ca și pentru clasic, au pornit în primul rînd de la raporturile și conexiunile stratigrafice, de la ceramică, săgețile-semne premonetare și monedele histriene „cu roată".

Ceramica grecească arhaică este prezentă prin tipuri și forme databile în a doua jumătate a secolului VI î.e.n. sau la sfîrșitul secolului VI î.e.n.

— amfore de Chios și centre nedeterminate, cu ornament de benzi roșii sau șocolatii, cu semne incizate, sau litere pictate ;

— amfore fără angobă, cu alveole la baza toartelor, cu dungi roșii pe gît, toartă și pansă, *cu cercuri pictate negru sau incizate ;*

— boluri și cupe grecești orientale, (Cupe „band cup", „lip cup") ;

— ceramică clazomeniană și corintiană ;

— un vas întreg coroană — ionian ;

— olpai de Chios ;

— ceramică curentă grupa argilei cretoase ;

— opaițe.

Nu am găsit încă ceramică greacă cu decor geometrizat, cu păsări, ochi sau rozete. Lipsește de asemenea, deocamdată, stilul rodian și Fikellura. Aceste indicii ne obligă, în stadiul preliminar al cercetărilor, la o datare a celor mai vechi nivele de la Tomis în a doua jumătate a secolului VI î.e.n.

Alături de ceramica de lux, am descoperit o mare cantitate de ceramică cenușie și cărămizie din categoria de uz curent, gospodăresc, îmbrăcînd forme și tipuri ce se pot încadra în a doua jumătate a secolului VI și în secolul V î.e.n.

Pe primele nivele și în gropile-bordeie din secolul VI (ca de altfel pe toate nivelele grecești) am găsit, asociată cu ceramica greacă, ceramică indigenă lucrată cu mîna. Formele cele mai frecvente sînt oalele cu gura largă, cu proeminențe-apucători și brîuri în relief alveolate aproape de buză. Pe nivelul XII am descoperit cîteva fragmente, cu puternic lustru negru și decor de incizii și apucători, care se pot încadra în ceramica hallstattiană D (Babadag III — Bîrsești).

Pe primele nivele, dar mai ales în locuințele adîncite, am descoperit un număr important de săgeți de bronz. Dintre acestea, 24 exemplare sînt săgeți cu trei muchii (tip scitic), majoritatea au vîrful rupt și gaura de înmănușare umplută cu plumb sau bronz, iar un număr de 30 (foliforme, fără vîrf, cu pedunculi groși la ambele capete) — au fost turnate special ca semne premonetare [12].

Această mare cantitate de vîrfuri de săgeți — semne premonetare, confirmă existența secolului VI î.e.n. la Tomis, ca și intensele schimburi comerciale între greci și autohtoni, poate încă din faza inițială.

[12] C. Scorpan, *op. cit.*, p.

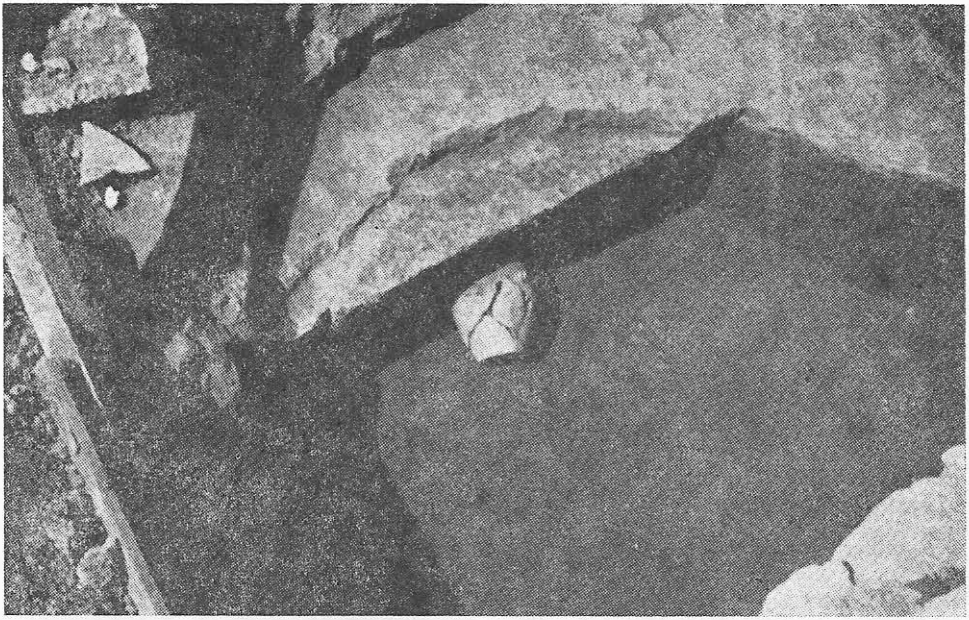

Fig. 17. Vas getic pe fundul unei gropi.

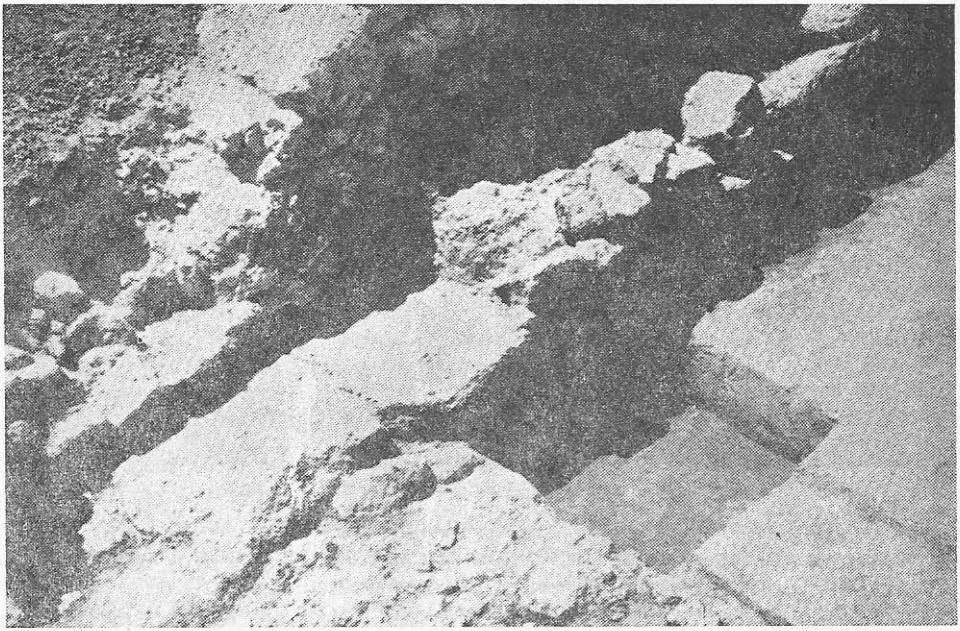

Fig. 18. Zid cu prag de intrare, în M (sec. V î.e.n.).

Săgeţile cu trei muchii au lungimea între 2,5—4,2 cm, iar greutatea între 1,12 gr — 5,14 gr. Săgeţile foliforme au lungimea între 3—4 cm şi greutatea între 1,79 — 5,25 gr. Nu se poate însă stabili o concordantă între lungime şi greutate.

Piesele în formă de frunză de salcie au fost obţinute prin turnare în tipare bivalve.

Atragem atenţia asupra a două semne de schimb foliforme, bine conservate, identice, care prezintă pe una din feţe un decor în relief, de forma unei securi (ce aminteşte un tip de la sfîrşitul epocii bronzului (?) răspîndit în aria sudică, mediteraneană).

Stratigrafia descoperirilor de la Tomis aduce importante precizări de ordin cronologic. Dintre cele 24 de săgeţi cu trei muchii, 18 exemplare au fost descoperite pe nivelele XI şi XII (sec. VI î.e.n.) şi 6 pe nivelul X (prima jumătate a sec. V î.e.n.). Dintre cele 30 săgeţi foliforme turnate, 24 se aflau pe nivelele XI şi XII (sec. VI î.e.n.), 3 pe nivelul X (prima jumătate a sec. V î.e.n.) şi 3 pe nivelul IX (a doua jumătate a sec. V î.e.n.).

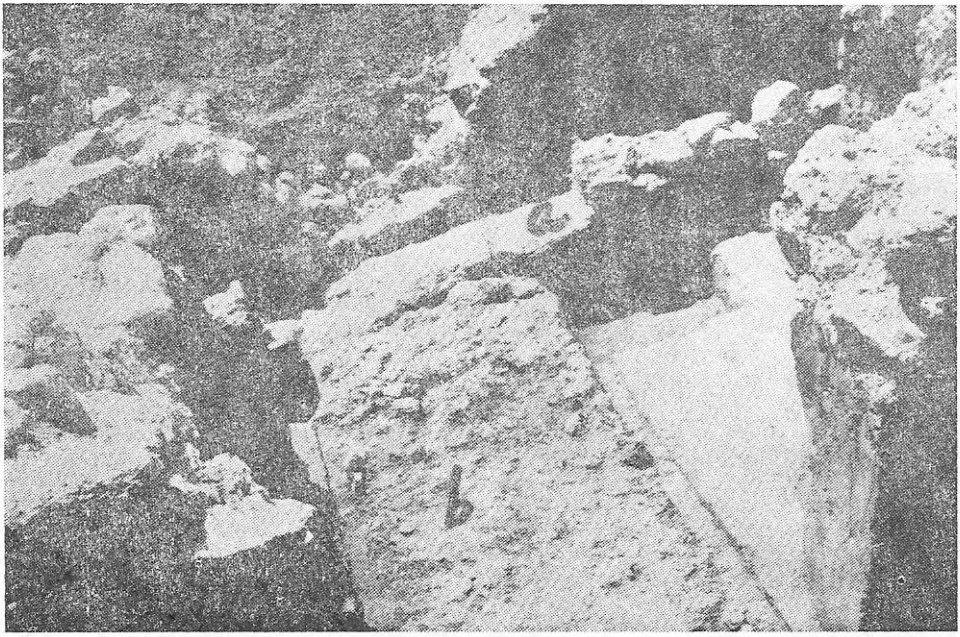

Fig. 19. Zona M. a — zid sec. V î.e.n.; b — pavaj.

Aceste date probează că circulaţia săgeţilor — semne de schimb premonetare a durat mult timp, chiar în a doua jumătate a sec. V î.e.n., în paralel cu primele monede, cele de bronz „cu roata".

În încheierea analizei stratigrafico-cronologice trebuie să facem cîteva precizări. Nivelele XII şi XI se datează în a doua jumătate a sec.

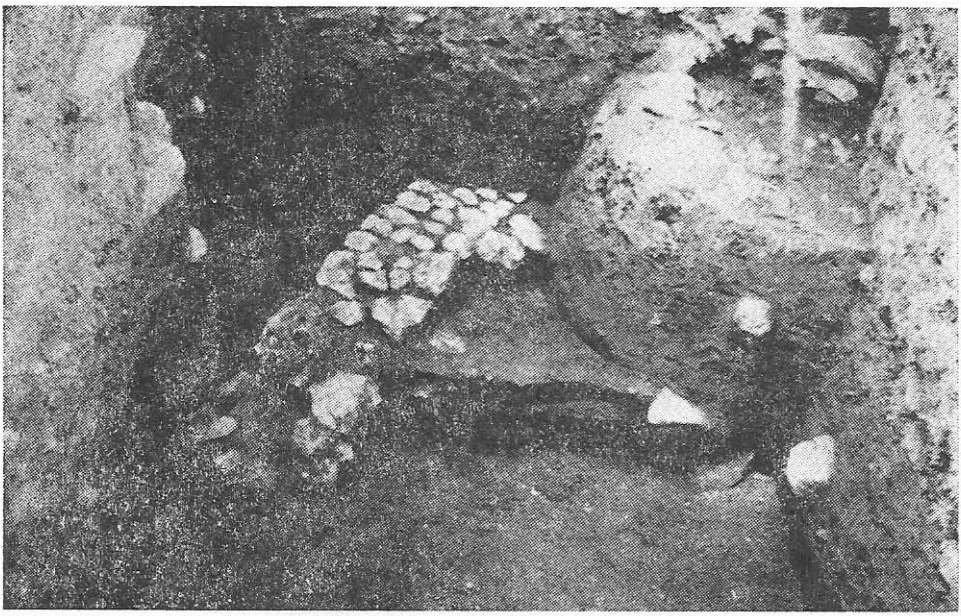

Fig. 20. Zona P. Rămășițele zidului din sec. V î.e.n.

VI î.e.n., iar nivelele X și IX în sec. V î.e.n. Considerăm însă, pe baza ceramicii, că nivelul XI depășește hotarul secolului V î.e.n., prelungindu-se și în primii ani ai acestui secol, în orice caz nu mai mult de sfîrșitul celui de al doilea deceniu al sec. V î.e.n. Tot așa după cum nivelul IX trece și el probabil în primii ani ai sec. IV î.e.n.

*

Ultima zonă săpată (1974) se află în jumătatea de răsărit a parcului. Noile săpături, cu toate că datele generale rămîn asemănătoare cu restul spațiului săpat, ridică unele probleme stratigrafice deosebite. Succesiunea pentru epoca greacă este identică în carourile O_2, P, R, E, T, Z, Y și S, cu aceleași nivele și probleme în ceea ce privește sec. VI, V și IV î.e.n. De asemenea, lipsesc nivelele din sec. III-I î.e.n., fapt comentat mai sus.

În această zonă însă, de la răsărit de strada I, nu au fost întîlnite nivele sau straturi din epoca romană timpurie, din sec. I-III e.n. În unele porțiuni, sub nivelul din sec. IV e.n. apare, abia vizibil, slab reprezentat, un strat roman timpuriu neconcludent, după care se înregistrează, cu claritate sec. IV î.e.n. În legătură cu acest fapt, credem că în momentul marilor refaceri și reconstrucții de la începutul sec. IV e.n., au fost răzuite nivelele romane timpurii, într-o acțiune de nivelare generală, după care s-au ridicat zidurile și s-au construit pavajele și nivelele care vor

dura în majoritatea lor (cu suficiente refaceri însă) pînă în sec. VI e.n. Așa că temeliile romane tîrzii taie resturi de ziduri și nivele grecești din sec. V-IV î.e.n.

Strada I, stradă perpendiculară pe strada A, ce abia fusese sesizată în anii trecuți, este degajată în prezent pe o lungime de 24 m. Pe lîngă porțiuni largi de pavaj din lespezi uneori foarte mari, deosebit de îmbucurător este faptul că pe o lungime de 15 m s-a păstrat canalul central al străzii, de același fel cu cel de sub strada A, cu încă două derivații, una spre vest care colecta apele menajere și de ploaie din locuințele X și H cunoscute deja) și una spre est, de la locuințe din zonele R-Z. Strada I are dimensiuni identice cu strada A, ceea ce dovedește că și ea reprezenta în vremea sec. IV-VI una din principalele artere de circulație din peninsula tomitană, un ax urbanistic esențial al orașului Tomis. O dovadă în plus este faptul că locuința X, care are trei camere adiacente străzii A și una singură la strada I, are intrarea tocmai pe această latură la strada I, iar peretele de est este construit din pietre mari rectangulare și frumos fasonate. De asemenea, intrarea în locuința T — din ultima fază, se deschide tot în strada I, cu un pavaj din pietre foarte mari. În plus, în caroul E — O, strada I prezintă pe latura de est ruinele evidente ale bordurii unui trotuar. În orice caz, această stradă se vădește a fi cu mult mai bine păstrată decît strada A.

Intrarea în locuința X (camera C_2), cu prag larg de 1,10 cm din lespezi, a fost descoperită tot în acest an, nivelul ei aflîndu-se la nivelul străzii I, confirmînd încă odată situația stratigrafică, refacerile și etapele sesizate în 1973 în camera C_1 și C_2.

Degajările efectuate în zona H-E (porțiuni de teren rămase nesăpate pentru a se crea căi de acces și mișcare) au permis clarificări cronologice și constructiv-topografice. În prezent apar cu claritate schimbările ce s-au petrecut aici. În sec. III e.n. au existat zidurile aflate dedesubtul canalelor *a* și *b* din H. O fază anterioară, de pe la sfîrșitul sec. II și începutul sec. III este reprezentată de un întins pavaj de locuință, din pietre nu prea mari (și multe rotunde) — descoperit în E cu pandant în S, ce aveau probabil legătură cronologică cu zidul adînc din E. Pe la mijlocul sec. IV (sau în a doua jumătate a veacului) are loc o schimbare mai mare, o schimbare nu numai de nivelment ci și de perimetru, de topografie. Noul nivel de viață este reprezentat, pe o altă suprafață și cu o altă orientare, de un întins pavaj, deosebit de bine lucrat, din lespezi mari, rectangulare, ordonate cu atenție, de la care pleacă un canal (*b*) spre strada I. În partea de vest a pavajului se află un puț de piatră (asupra căruia vom reveni). În etapa următoare (sec. V-VI) a fost construit aici un alt edificiu, de mari proporții, respectînd orientarea generală a cartierului, dar deplasat mai la nord cu aprox. 5 m. Din colțul de sud al acestei clădiri, avînd în interior un pavaj din lespezi mari, pornea către strada I, un canal adînc din piatră. Aceeași gură colectoare ce se deschide în canalul străzii I primea și apele din canalul *b* (sec. IV) cît și pe cele din canalul *a* (al locuinței H din sec. V-VI).

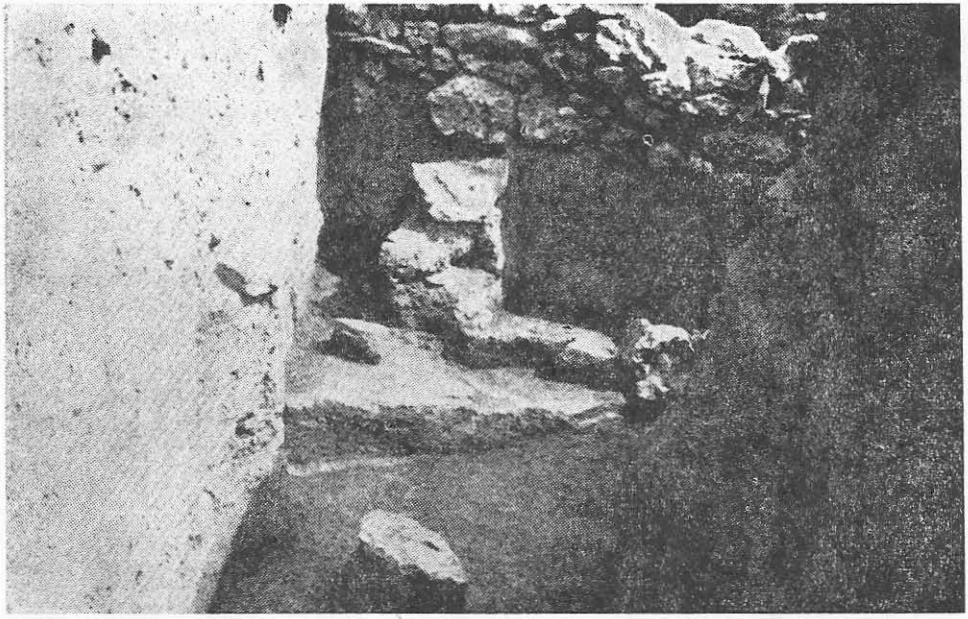

Fig. 21. Zona E, aspect de săpătură — nivele sec. VI—V î.e.n.

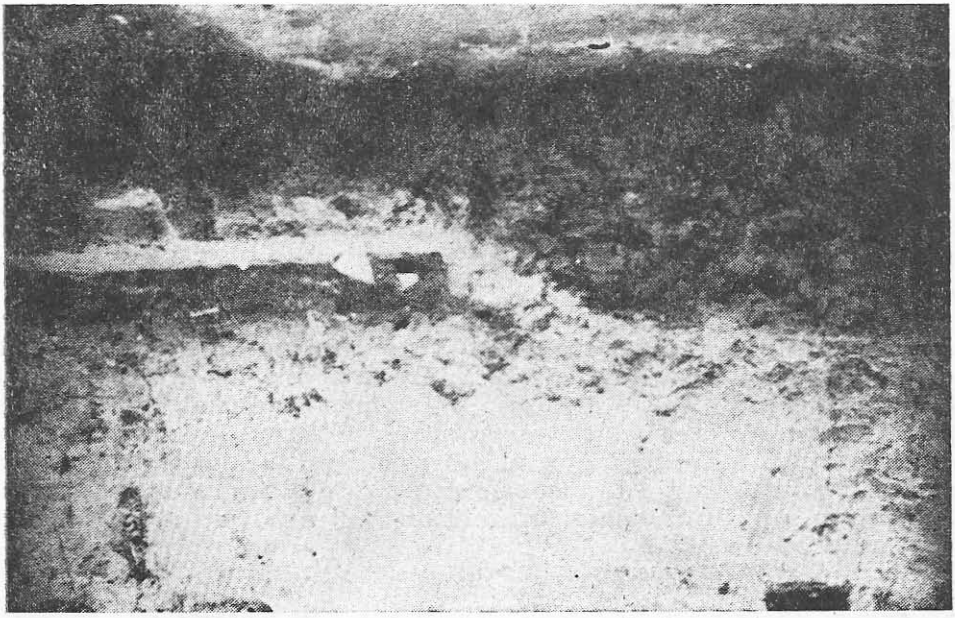

Fig. 22. O -sud. Profilul locuinţei — adîncite nr. 1.

Interesant este faptul că această încăpere, sau sală, are pe două laturi, cea de nord-est și sud-est, urmele evidente ale unui portic de colonete sau stîlpi (?) Se păstrează, la distanțe egale de 1,60 m și 1,30 m lăcașurile acestor stîlpi săpate în piatră. De la această sală cu portic pornește în colțul de nord-vest o scară de piatră din care se mai păstrează 3 trepte, late de 1 m.

În concluzie, extinzînd observațiile pe o suprafață mai întinsă constatăm într-o primă etapă (sec. IV), complexul X (C_2, C_1, F), contemporan cu primul pavaj, canalul *b* și fîntîna din H. Camera F avea latura de nord pe aceeași linie cu C_1 și C_2. Într-o etapă ulterioară, camera F se extinde spre nord, de două ori, construindu-se la sfîrșit marea vatră rectangulară din colțul de nord-est. Ultima etapă este reprezentată de construirea în H a marelui edificiu cu pavaj și portic (sec. V — sec. VI) și canalul *a*. Elemente ca pavajul și canalul anterior *b*, încăperile dinspre strada I toate vor fi dezafectate și spațiul rămas transformat probabil într-un fel de curte, pe două laturi, edificiului H. E. posibil însă ca în acest spațiu sudic al edificiului H să fi funcționat în continuare ambele canale, suprapuse, datorită necesității folosirii permanente a fîntînii din colțul de vest.

În timpul săpăturilor am descoperit și un număr de șase vetre de foc.

În camera F, în colțul de nord-est, se află o vatră mare, dreptunghiulară, cu laturi de 1,60 m și 1,50 m, cu margini (gardini) înalte, din pietre mari, relativ cubice. Vatra aparținea camerei F din epoca de maximă extindere a sa către nord (sec. IV-V e.n.).

În camera C_2, în colțul de nord-est se afla o vatră mare (3 m^2), cu două din laturi constituite de zidurile de piatră ale casei, iar în interior o singură margine, semicirculară, construită din pietre mari. Funcționa în perioada sec. II-III e.n. După refacerea locuinței și schimbarea probabilă a intrării a fost amenajată o altă vatră, ceva mai mare (4 m^2) de astă dată în colțul exact opus al încăperii, cel de sud-vest. Se datează în sec. III e.n.

În zona E a fost descoperită o vatră semicirculară, alipită la un perete de piatră, de aprox. 1 m^2, din sec. VI e.n. O vatră asemănătoare, însă din sec. III e.n. a apărut în zona P.

O remarcă interesantă este că pe trei din aceste vetre de foc (cele din F și C_2), pe lîngă arsura și cenușa obișnuite în asemenea ocazii, se afla o mare cantitate de nisip cu foarte multe scoici mari, într-un strat gros. Aceste date indică folosința casnică a acestor vetre, pentru prepararea hranei și desigur pentru încălzit. Este desigur greu de reconstituit o asemenea vatră. Oricum, puținele date pe care le avem în prezent despre asemenea sisteme de încălzire și de preparare a hranei aduc o contribuție la problemele constructive și urbanistice ale Tomisului roman.

În zona H, în partea de vest a marelui pavaj cu canal (*b*) din sec. IV e.n. am descoperit o fîntînă. Are pereții din piatră, este cilindrică cu un diametru interior de 0,60 m. La nivelul de construire și funcțio-

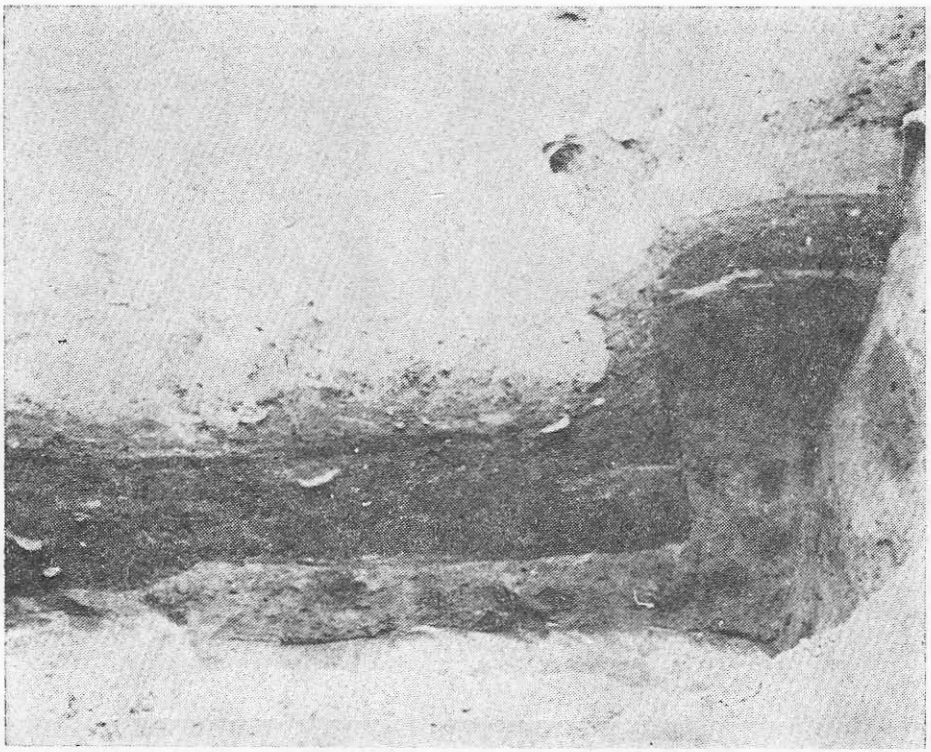

Fig. 23. Profilul locuinței-bordei nr. 2 din O-sud.

Fig. 24. T. a — pavajul străzii din sec. IV î.e.n.; b — urme de pavaj anterior, sec. V—IV î.e.n.

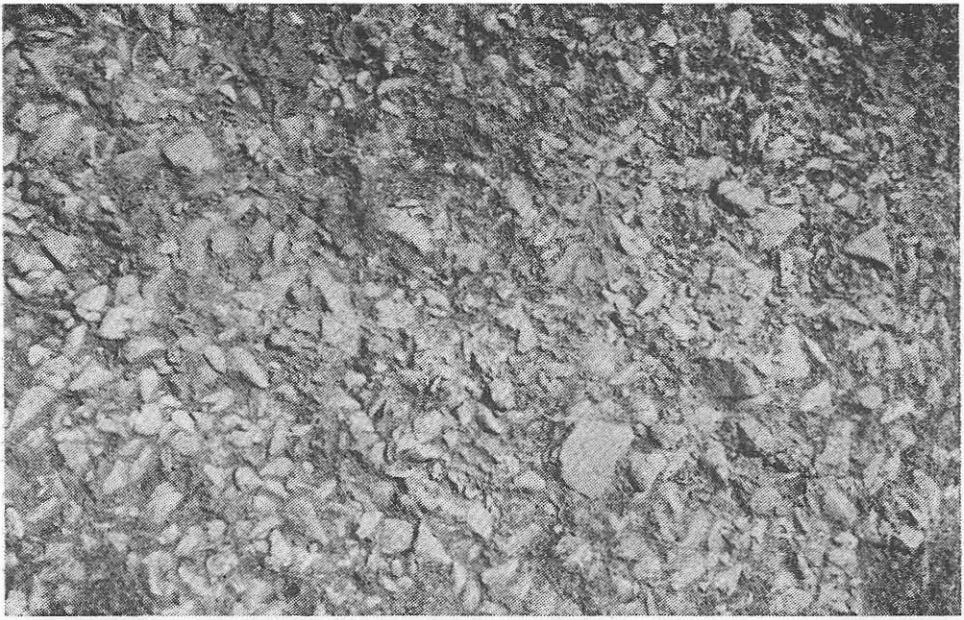

Fig. 25. T . Pavajul străzii grecești — detaliu.

Fig. 26. T -R. Pavajul străzii grecești, cu trotuar de piatră.

nare, cel al pavajului descris mai sus, pe gura fîntînii a fost aşezată o mare placă din piatră, întreagă, rectangulară (1,60 × 1,65 m) groasă (25 cm), avînd un orificiu (perforaţie) rotund, exact tăiat, de 0,60 m diametru. Pe această placă se mai păstrează 4 rînduri de pietre din pereţii exteriori ai fîntînii.

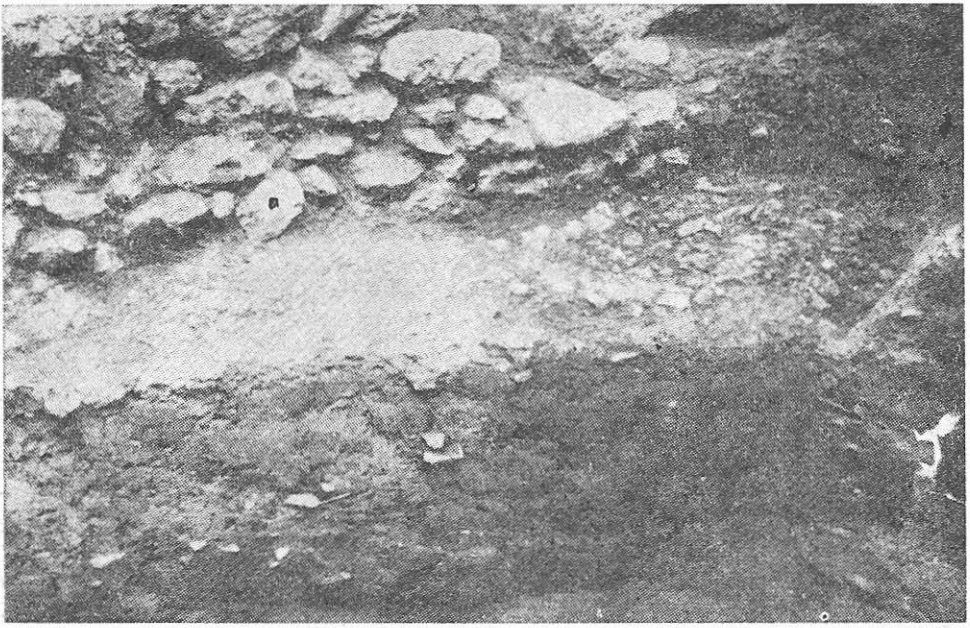

Fig. 27. Pavaj de stradă, sec. IV î.e.n.

Credem că nu avem de a face cu un puţ absorbant, pentrucă în epoca respectivă (sec. IV şi V) tocmai în această zonă funcţiona un sistem de canalizare bine pus la punct. De aceea înclinăm spre opinia că fîntîna fusese amenajată pentru obţinerea apei de băut, cunoscut fiind faptul că în subsolul Tomisului există o puternică şi constantă pînză friatică, la o adîncime de aprox. 10 m (dovadă cercetările din celebrele canale subterane din peninsula tomitană).

Destul de interesant pentru metodele de construcţie în epoca romană tîrzie ni se par unele fundaţii constituite nu din pietre ci din bucăţi mărunte de cărămizi şi pietre (mai bine zis în şanţul de fundaţie al unui asemenea zid, în R-O, îngust, s-au aruncat de-a valma bucăţi de pietre şi cărămizi, iar de la nivelul solului s-a construit zidul de piatră şi pămînt).

În noua suprafaţă săpată, observaţii importante asupra topografiei, sistemelor constructive şi cronologiei s-au făcut în zona T, R şi Y. În primul rînd, de observat în dreptul zonei R, gura canalului de aducţiune. În al doilea rînd faptul că pe latura de răsărit a străzi I s-au

păstrat în bune condiţiuni porţiuni numeroase de pavaj din lespezi şi pietre mari.

Zidurile şi camerele din sec. IV au aceeaşi orientare şi aproximativ aceleaşi dimensiuni cu cele din restul cartierului. Locuinţa T ne prezintă ziduri refăcute deasupra altora, prin reconstruire directă ; vechile temelii avînd o orientare deviată spre nord-vest faţă de noile direcţii. Latura de vest din T constituie cel mai bun exemplu.

În prima etapă (prima jumătate a sec. IV) T era de formă aproape pătrată cu o suprafaţă de aprox. 20 m^2. În cea de a doua jumătate a sec. IV, camera se extinde spre nord, devine dreptunghiulară alungită, mărindu-şi suprafaţa la 42 m^2. Extinderea s-a produs prin desfiinţarea zidului de nord, deja demantelat (din care a rămas doar fundaţia), iar zidul de prelungire nu are fundaţie, el zace direct pe pămînt. Acelaşi sistem de extindere s-a observat în 1973 la camera F, în partea sa de nord.

Am notat mai sus că odată cu răzuirea şi nivelarea terenului efectuată la sfîrşitul sec. III şi începutul sec. IV, s-a ajuns la straturile şi nivelele greceşti din sec. IV î.e.n.

În T_1, din epoca romană timpurie a mai rămas o parte din fundaţia unui zid paralel cu peretele de nord al camerei.

În T_1 şi parţial în T_2, am descoperit două nivele, deci două etape suprapuse ale pavajului unei străzi din epoca greacă. Primul pavaj întîlnit, deosebit de interesant ca structură este constituit (pe suprafaţa păstrată, de 4 m^2) de un strat de pietriş mărunt amestecat cu foarte multe scoici mari şi nisip, totul bine bătut într-un lut galben-cenuşiu. Nivelul este de o mare duritate. Pavajul a fost spart de zidurile din epoca romană, dar continuă în T_2 şi mai la nord, în R. În zona R, latura de vest a pavajului de scoici, pietriş şi nisip este delimitată de un pavaj din pietre mari şi late, resturi ale unui foarte probabil trotuar. Direcţia acestui trotuar din lespezi indică desigur şi direcţia străzii greceşti, direcţie identică cu a celei romane (I) de mai tîrziu, atîta doar că strada romană este deplasată la vest faţă de cea grecească. Acest prim nivel întîlnit al străzii este databil în sec. IV î.e.n.

Pavajul de scoici şi nisip era acoperit de un strat de aprox. 8 cm de pămînt cenuşiu, cu straturi şi lentile foarte groase de arsură şi cenuşă.

Sub pavajul descris mai sus se află două înguste şi întrerupte straturi de arsură neagră şi apoi un alt pavaj, de data aceasta din pietre mari (cîteva lespezi, dar şi pietre mijlocii, cîteodată rotunde). Materialul ceramic nu este prea concludent, dar se încadrează în orice caz în sec. V-IV î.e.n.

Aceeaşi tehnică ca la pavajul din sec. IV (lespezi dar şi suprafeţe mari de scoici, nisip, pietriş) se întîlneşte şi în interiorul locuinţelor din sec. V-IV î.e.n. (de ex. în sectorul Y).

Observaţii importante s-au făcut în noua zonă şi asupra epocii întemeierii cetăţii. Este confirmat faptul că cele mai vechi urme de viaţă aparţin celei de a doua jumătăţi a sec. VI î.e.n.

Fig. 28. Gît amforă de Chios.

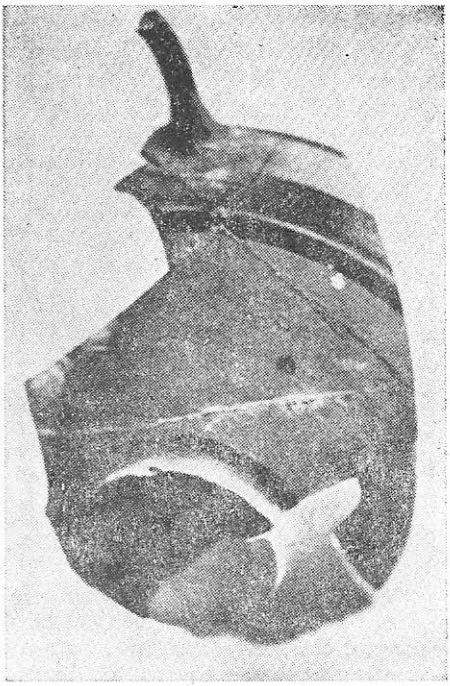

Fig. 29. Cupă ioniană arhaică.

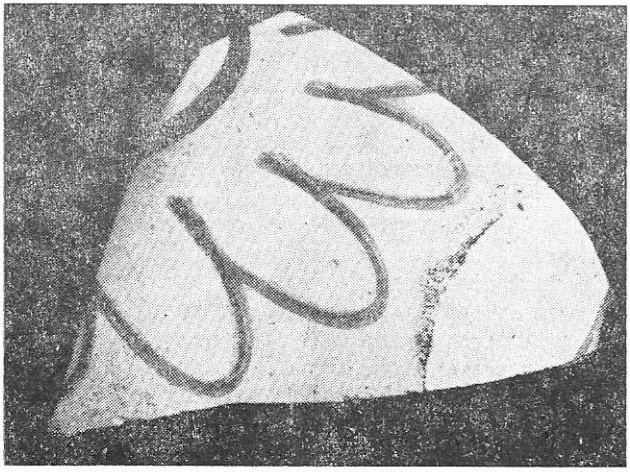

Fig. 30. Fragment ceramic de Clazomene.

Fig. 31. Vas-coroană ionian arhaic.

Am terminat de cercetat o locuință — adîncită (urmărită numai 1/4 în 1973) în zona O_2-sud. Este de fapt o locuință de suprafață cu fundul adîncit cu 1 m în pămîntul viu. Meritoriu este faptul că am izbutit în acest an să obținem conturul în plan al acestei locuințe în-

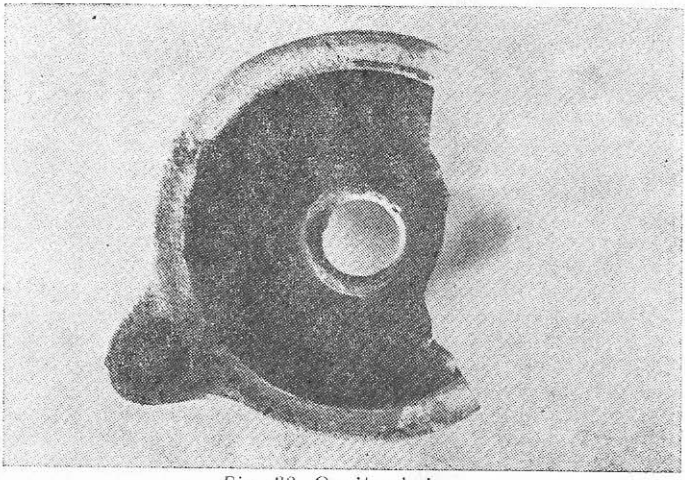

Fig. 32. Opaiț arhaic.

cadrată, în linii generale, într-o formă dreptunghiulară, cu colțurile de la vest aproape în unghi drept, cu un prag (?) în colțul de sud-vest iar colțul de sud-est puternic rotunjit. Avînd în vedere adîncimea, de numai 0,50 m, se pare că intrarea se afla în colțul de nord-est. Latura scurtă are 3 m, iar cea lungă 4,50 m. Locuința avea deci o suprafață de aprox. 13 m^2.

*

În prezent, avînd în vedere datele preliminare prezentate mai sus, cu îndoielile și rezervele inerente acestui început al cercetărilor stratigrafice la Constanța ne permiteam să credem că începuturile Tomisului se plasează în cea de a doua jumătate a secolului VI î.e.n., întemeiere pe care o înțelegem ca un proces istoric sincronizat nu cu o dată fixă ci desfășurat pe parcursul unor ani, eventual după mijlocul secolului VI î.e.n. pînă spre sfîrșitul secolului VI î.e.n. și începutul secolului V î.e.n.

Rămîne însă de rezolvat dacă putem vorbi despre o etapă precolonială, care poate fi înțeleasă sau ca o locuire prealabilă getică, cu ceramică greacă de import, (dacă nu chiar în spațiul parcului, atunci undeva pe aproape) sau o primă locuire grecească, prezența ceramicii indigene îngemănate cu cea greacă explicîndu-se prin relațiile stabilite chiar de la bun început între greci și geți. (Prin emporion înțelegem prima așezare, redusă ca suprafață și densitate demografică și nu implicit regimul politic-juridic-administrativ ce putea fi, poate de la început, a unei „polis").

Pe de altă parte, dacă ceramica indigenă cu lustru negru e mai veche decît ceramica greacă descoperită deocamdată, ar însemna să fi

existat o locuire getică anterioară venirii grecilor, dar de scurtă durată și puțin consistentă. Arheologic însă, nu avem nici un indiciu de succesiune, la fel ca la Argamum [13]. De notat însă, că în absolut toate zonele, toate straturile începînd de la pămîntul viu pînă în epoca romană, ne-au oferit ceramică getică lucrată cu mîna, în cantități demne de luat în seamă.

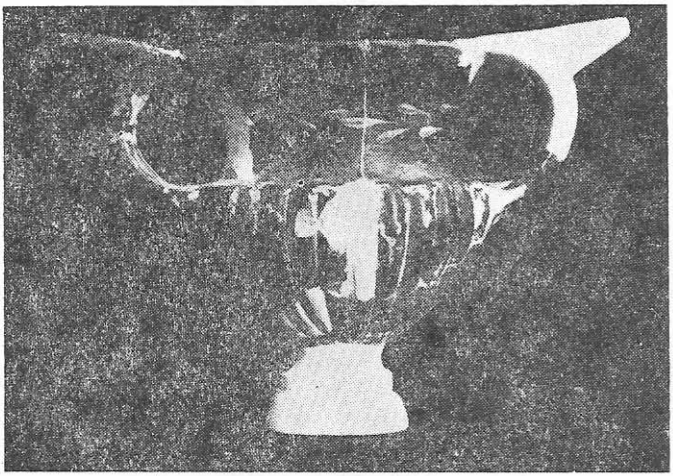

Fig. 33. Kantharoselenistic.

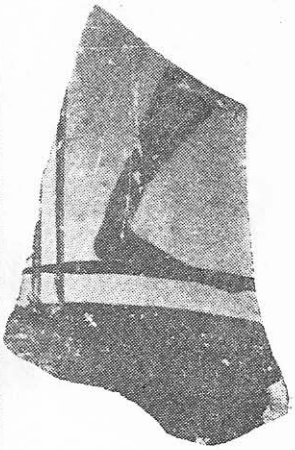

Fig. 34. Fragment ceramic pictat cu figuri negre.

Notăm, în treacăt, că descoperirile epigrafice din epoca elenistică la Tomis sînt extrem de reduse (față de totalul de 700) în contradicție cu marea cantitate a săpăturilor ocazionale determinate de viața orașului modern. Și nu numai numărul mic (comparativ cu alte centre) dar și faptul că cea mai veche inscripție tomitană nu depășește secolul II î.e.n., nu poate fi întîmplător.

Statistica de mai jos, în lumina recentelor descoperiri arheologice, capătă o anume semnificație.

Histria = 500, încă din secolul VI î.e.n.

Callatis = 300, împărțite egal între epoca greacă și romană, începînd din secolul IV î.e.n.

Tomis = 700, cea mai veche secolul II î.e.n., covîrșitoarea majoritate epoca romană.

Aici este locul să reamintim cunoscutul text din Mennon relativ la evenimentele de la 260 î.e.n. (cea mai veche mențiune literară despre Tomis), de unde reiese slăbiciunea și lipsa de însemnătate a acestei așezări (Memnon, frg. XXI, *FHG*, III, p. 537).

Dar, în urma recentelor săpături, veacul III î.e.n nu mai poate fi considerat ca o etapă de început, o epocă de pornire spre o dezvoltare ulterioară, ci ca o epocă de regres determinată de evenimentele grave de la sfîrșitul secolului IV î.e.n., epocă în care orașul nu se mai reface

[13] Cf. M. Coja, *Cercetări noi în așezarea greco-romană de la Capul Dolojman-Argamum*, în *BMI*, XLI, 3, 1972, p. 34.

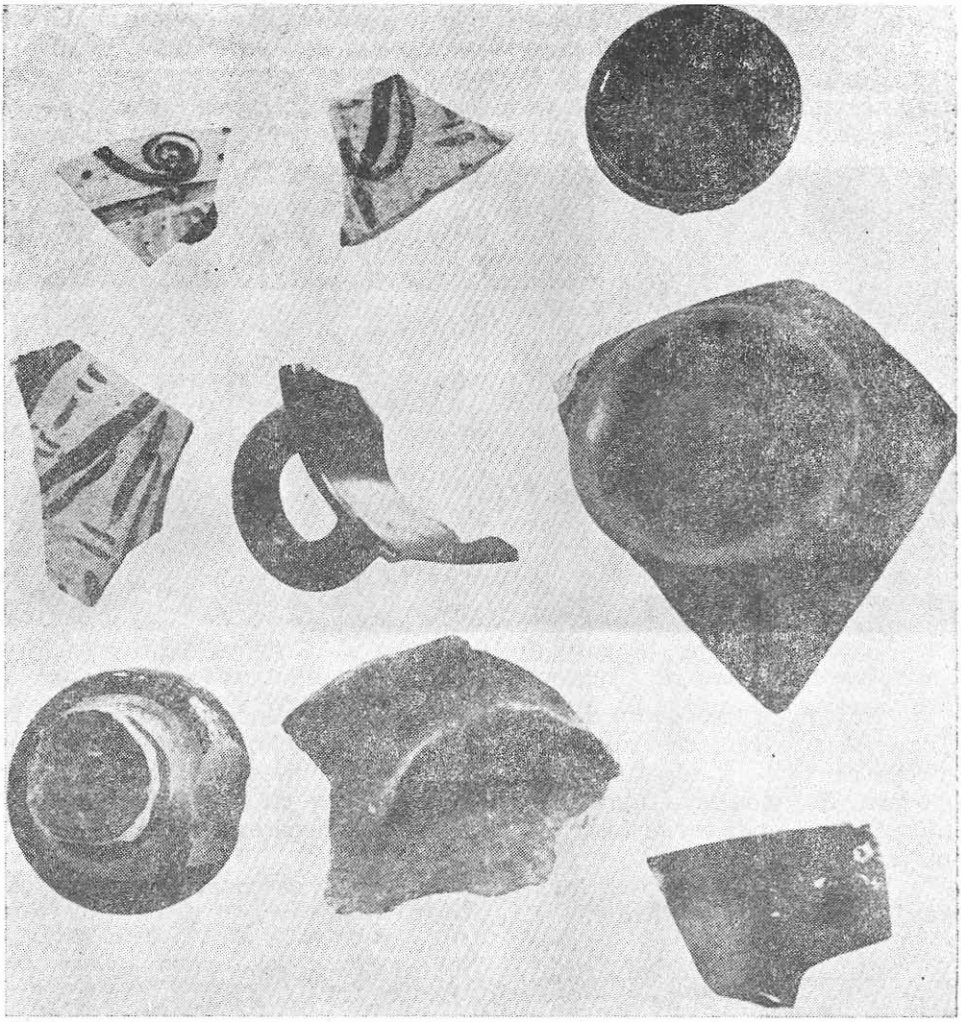

Fig. 35. Fragmente ceramice diverse.

pe vechile perimetre, se restrînge la o zonă mică, cu populație redusă, fiind obligat să accepte disputa și tutela vecinilor. Zona din parcul catedralei devine acum nelocuită.

O situație contradictorie este reflectată de necropolele Tomisului unde, după cele publicate, nu s-au descoperit morminte mai vechi decît secolul IV î.e.n. (și foarte puține : din 11 numai 5 în plin veac, restul de 6 la sfîrșitul secolului IV și începutul secolului III ; aproximativ 70 — secolele III-I î.e.n.) [14]. Nu știm încă unde se afla aria necropolei în secolele VI și V.

[14] M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis.*

Mormintele descoperite pînă în prezent arătau tocmai lipsa secolelor VI și V î.e.n. și păreau a demonstra o înflorire în epoca elenistică — o înflorire cu totul relativă dacă ne gîndim doar la Callatis, cu morminte atît de numeroase și atît de bogate (unde și inscripțiile încep din secolul IV î.e.n.).

Dovedirea arheologică a secolului VI î.e.n. atrage după sine și interpretarea unor știri literare relative la originea etnică a Tomisului.

Obîrșia sa ioniană-milesiană credem că este demonstrată și nu este aici oportun să înșirăm probele, de altfel bine cunoscute. (Demetrius Callatianul în Ps. Scymnos, Ovidiu, dialectul inscripțiilor, cultele ionice, 5 triburi milesiene) [15]. Dar, despre o activitate colonizatoare a Miletului nu mai poate fi vorba după exact începutul secolului V î.e.n., întrucît după înfrîngerea răscoalei cetăților ionice împotriva stăpînirii persane, la 494 Miletul va fi cucerit și devastat. Metropola ionică se afla într-o situație grea încă de la 546 î.e.n., de cînd intrase sub autoritatea persană [16]. Avînd în vedere situația gravă a Miletului între 546 și 494 î.e.n., făcînd legătura cu izvoarele ce susțin originea milesiană a Tomisului și mai ales cu datele arheologice scoase recent la lumină, (și care se încadrează în cea de a doua jumătate a secolului VI) ne permitem să avansăm ipoteza emigrării unui grup de coloniști din Milet și poposirea sa pe promontoriul tomitan tocmai între 546 și 494 î.e.n.

Ipoteza că Tomisul ar putea fi o creație a Histriei, rămîne în stadiul acumulărilor actuale o prezumție, foarte greu de controlat.

În încheiere și în paranteză să nu uităm că și referitor la Histria, pe parcursul și după atîția ani de cercetări, disputele continuă : asupra datei întemeierii, a cronologiei nivelelor arhaice (1958—1966) distrugerea din a doua jumătate a secolului IV, constituirea teritoriului rural, ș.a.

Așa încît și la Tomis suficiente probleme își așteaptă clarificări și precizări de la săpăturile și descoperirile viitoare.

VORLÄUFIGE ERGEBNISSE DER ARCHÄOLOGISCHEN AUSGRABUNGEN IN TOMIS

(1971—1974)

Inhaltsangabe

Die ersten stratigraphischen Ausgrabungen in Tomis (dem heutigen Constanța) wurden im Park der Sankt Peter und Paul — Kathedrale ausgeführt, wo kein modernes Gebäude begründet wurde.

Gleichzeitig mit dem Aufbau der Kathedrale und der Einrichtung des Parks, wurden die Schichten römischen Lebens aus dem VI.Jh u.Z., mitsamt den dazugehörenden Ruinen, weggeschabt und abgebaut.

[15] Ps.-Scymnos, 764. Ovidius, *Tristia*, I, 10, 41 ; III, 9, 3. I. Stoian, *Tomitana*, Buc., 1962, p. 17—18, 56—74, 148—160. *Idem*, în *Dacia*, NS, X, 1966, p. 347—349, 355—356. D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 150. Em. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 117.

[16] *RE*, *Miletos*, col. 1592—1597. G. Glotz, *Histoire grecque*, II, Paris, 1930, p. 14, 19—26. D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 158—159.

Die allgemeine stratigraphische Lage ist folgende :

Die ersten beiden Schichten (N I_1, N I_2) sind aus dem V.Jh. u.Z.

Die Komplexe B, D, H und teilweise A, I, J gehören zu diesen beiden Schichten. Dieses ist eine Bestätigung des Vorhandenseins des V. Jahrhunderts in Tomis, mit den beiden Schichten : N I_2 aus der ersten Hälfte des V. Jahrhunderts und N. I_1 aus der zweiten Hälfte des V. Jahrhunderts und wahrscheinlich vom Beginn des VI. Jahrhunderts u.Z. Die Chronologie dieser Schichten wird von einer grossen Menge Münzen (über 200) bewiesen.

N II, von den Spuren eines Brandes umrissen, kann gegen Ende des IV.Jh. u.Z. eingereiht werden. N III gehört höchstwahrscheinlich der ersten Hälfte des IV. Jahrhunderts an. Dieser Epoche sind die Räume F_1, C_1, C_2, der Kanal *b* aus H, O, R, T, teilweise die Strassen A und I zuzuschreiben. Die weitläufigsten und wichtigsten, in diesem Bereich erhaltenen Monumente wurden also im IV. Jh. u.Z. errichtet.

Für N IV ist erstens eine Brand-Schicht bezeichnend. Es ist die dickste, bis jetzt in der römischen Epoche angetroffene Brand-Schicht und sie zeigt mit Sicherheit eine gewaltsame Zerstörung an. Das Ereignis fand gegen Ende des III. Jahrhunderts u.Z. statt und kann mit den gotischen und karpischen Einfällen aus dieser Zeit in Zusammenhang gebracht werden.

N V gehört in die Jahrhunderte II-III u.Z. N VI, auf kleinen Flächen erkennbar, könnte in die Jahrhunderte I-II u.Z. eingereiht werden.

Die Schicht VII fehlt, der Übergang ist von N VI zu N VIII. Letztere ist aus dem IV. Jahrhundert v.u.Z., oder vom Ende dieses Jahrhunderts. Diese immerhin merkwürdige Tatsache nötigt uns vorläutig zu der Schlussfolgerung, dass *in diesem Mikro-Bereich* des antiken Tomis die Beweise der Siedlung vom III. Jahrhundert v.u.Z. bis zum Beginn des I. Jahrhunderts u.Z. fehlen. Es gibt jedoch Hinweise, dass das hellenistische Tomis sein Leben unweit vom Raum der Ausgrabung entfernt, fortgesetzt hat.

Die VIII. Schicht ist aus dem IV. Jahrhundert v.u.Z. und gut begründet. Ausser Fussböden und Feuerstätten (F und P), gehören dieser N VIII — Schicht Reste von Stein- und Erdmauern an. Die Spuren des ausserordentlich kräftigen Brandes wurden, über die ganze Schicht verteilt, aufgefunden, haben also allgemeinen Charakter. Es ist schwerer zu bestimmen, welches die Ursache, dieser gegen Ende des IV. Jahrhunderts v.u.Z. stattgefundenen massiven Zerstörung, ist. Vielleicht Lysimachs Feldzug zum Unterlauf der Donau (313 v.u.Z.).

Die Schichten IX und X sind aus dem V. Jahrhundert v.u.Z., die Grundlage für diese Annahme ist von typischer griechisher Keramik und Münzen gebildet. Die Münzen *„mit Rad"* aus Histria, die während unserer Ausgrabungen gefunden wurden, sind einer besonsonderen Aufmerksamkeit wert. Bis jetzt haben wir eine Anzahl von 24 solcher lesbarer Münzen geborgen.

Die Münzen wurden durch Giessen verfertigt und haben auf der einen Seite ein Rad mit vier Speichen und eine Proeminenz in der Mitte und auf der anderen Seite weisen die meisten die Buchstaben I T auf. Dieser Münzentyp wurde untersucht und Histria und dem V. Jahrhundert v.u.Z. zugesprochen.

Die letzten Schichten (XI-XII), von chronologischem Standpunkt aus die ersten, gehören der zweiten Hälfte des VI. Jahrhunderts v.u.Z. an. Von diesen Schichten ausgehend sind in die sonst spurenlose Erde relativ runde Gruben, mit geraden oder glockenförmigen Wänden, gegraben, in denen wir archäologisches Material entdeckt haben. Weit interessanter, nicht zu einfache Aufgaben und Fragen in Hinisht der Anfänge von Tomis erhebend, sind einige teilweise in die Erde gegrabene Wohnungen (Hütte-Wohnungen). Die mindere Tiefe beweist, dass sich der grösste Teil der Wohnung, mit Mauern aus Stämmen und Zweigen, die mit Lehm befestigt und verschmiert wurden, an der Oberfläche befand.

Unsere chronologischen Einordnungen, sowohl für die spätarchaische, wie auch für die klassische Epoche, gingen erstens von den stratigraphischen Beziehungen und Zusammenhängen, von der Keramik, von den Pfeilspitzen — Vormünzzeichen und den Histria-Münzen *„mit Rad"*, aus. Ausser der aus südlichen

und Luxuszentren eingeführten, griechischen Keramik, sind wir beachtlichen Mengen grauer und alltäglich benützter Keramik und einheimischen handgefertigten Gefässen begegnet. Die archaische griechische Keramik ist durch folgende Typen und Formen, zeitlich in die zweite Hälfte des VI. Jahrhunderts, oder ans Ende des VI. Jahrhunderts v.u.Z. einreihbar, vertreten : Chios-Amphoren, klasomenische und korinthische Keramik, orientalisch-griechische Schüsseln und Pokale, ein ganzes ionisches Krone-Gefäss, Chios-Olpais, gewöhnliche Keramik aus der Gruppe des Tons mit Kreidegehalt, Öllämpchen. In den ersten Schichten wurde eine Anzahl Bronzepfeilspitzen entdeckt. Eine Anzahl von 35 wurde speziell als Vormünzzeichen gegossen.

Wie bekannt, besitzen wir keine literarische oder epigraphische Nachricht über die Gründung von Tomis. Das Fehlen literarischer, und bis jetzt auch der archäologischen Nachrichten, erklärt den Charakter und den Umgang der unterschiedlichen Meinungen in Hinsicht der Gründungschronologie, wie auch der späteren Entfaltung der Stadt.

Gegenwärtig glauben wir, die kurz in der vorliegenden Veröffentlichung erwähnten Tatsachen berücksichtigend, dass die Anfänge von Tomis in die zweite Hälfte des VI. Jahrhunderts v. u.Z. einzureihen sind.

Gleichzeitig mit dem Baubeginn von Wohnungen mit Steinmauern, ein im V. Jahrhundert v.u.Z. stattgefundenes Geschehen, erkennen wir auch Sorge und Einsatz für die Urbanistik der Niederlassung.

Auf die schwere Lage Milets zwischen 546 und 494 v.u.Z. Rücksicht nehmend, mit den Quellen, die die milesianische Herkunft von Tomis behaupten und insbesondere mit den neulich ans Licht geförderten archäologischen Tatsachen Beziehungen herstellend, erlauben wir uns, die Hypothese der Auswanderung einer Gruppe von Kolonisten aus Milet und ihre Niederlassung auf dem tomitanischen Landvorsprung, eben zwischen 546 und 494 v.u.Z., vorzubringen.

Wir können den Plan und die vollständige Form der Wohnungen und die Anlage der Strassen im V. und IV. Jh. noch nicht wiedergeben und wir haben keine Angaben, die Einteilung der Stadt in Zonen (wie in Histria) betreffend.

Die Entdeckung der ältesten Schichten in einem Bereich der tomitanischen Halbinsel beweist, dass diese halbinselförmige Anhöhe den Raum der Kolonie und der griechischen *polis* Tomis abgegeben hat. Die Gesamtoberfläche beträgt ungefähr 20 ha, wir können jedoch vorläufig noch nicht bürgen, dass die Halbinsel im VI.-V. Jahrhundert v.u.Z. sämtlich besiedelt war, wie wir auch nicht wissen, wo sich das Zentrum der Siedlung befand. Wie dem auch sei, glauben wir, auf Grund unserer allgemeinen Kenntnisse von Tomis, dass die Siedlung der griechischen Epoche die Landenge des Ovidius-Platzes nicht überschritt.

Die Entwicklung der Stadt scheint in der zweiten Hälfte des V. Jahrhunderts und der ersten Hälfte des IV. Jahrhunderts v.u.Z. eine Blütezeit erlebt zu haben, um uns dann nach dem makedonischen Schlag einen bedeutenden Verfall vermerken zu lassen. Richtige Siedlungsschichten erscheinen in dem gegrabenen Teil bis ins I. Jahrhundert u.Z. nicht mehr.

In T_1 und teilweise in T_2 haben wir zwei Schichten, also zwei überlagerte Etappen, des Pflasters einer Strasse aus der griechischen Epoche, entdeckt. Das erstbeobachtete, als Struktur besonders interessante Pflaster, ist auf der auf 4 m^2 erhaltenen Fläche) aus einer Schicht kleiner Kieselsteine, mit sehr vielen, grossen Muscheln und Sand vermengt, zusammengesetzt, alles fest in einen gelbgrauen Lehn gestampft. Die Schicht ist sehr widerstandsfähig. Das Pflaster wurde von den Mauern der römischen Epoche durchbrochen, setzt sich aber in T_2 und weiter nordwärts, in R, fort. Im Bereich R wird die Westkante des Pflasters aus Muscheln, Kieselstein und Sand von einem Pflaster aus grossen und breiten Steinen gesäumt, höchstwahrscheinlich Reste eines Gehsteigs. Die Richtung dieses Gehsteigs aus Steinplatten zeigt selbstverständlich auch die Richtung der griechischen Strasse an, Richtung die mit derjenigen der späteren römischen (I), übereinstimmt, nur mit dem Unterschied, dass die römische Strasse, in Beziehung zu der griechischen, nach Westen verlagert ist. Diese erstbeobachtete Schicht der Strasse ist in das IV. Jahrhundert v.u.Z. einreihbar.

Unter dem oben beschriebenen Pflaster befinden sich zwei schmale und unterbrochene Schichten schwarzer Brandspuren und darunter ein anderes Pflaster, diesmal aus grossen Steinen (ein paar Steinplatten, aber auch mittelgrosse, manchmal rundliche Steine). Das keramische Material ist nicht zu aufschlussreich, reiht sich aber jedenfalls in die Jahrhunderte V-IV v.u.Z. ein.

Aus der römischen Epoche sind uns die zahlreichsten Spuren, Daten, Hinweise und Beobachtungen erhalten geblieben.

Im Bereich der Ausgrabungen sind die Wohnungen der römischen Epoche diesseits und jenseits der beiden Strassen angeordnet, der Strasse A in Richtung NW-SO, die auch den *Hang, der zum Meer hinabstieg* widergibt, und die Strasse I in Richtung NO-SW, senkrecht und zur Strasse A abfallend.

Nördlich der Strasse A, nach Westen, befand sich ein Gebäude (Komplex X), das jetzt aus drei Räumen, F, C_1, C_2 besteht, und das Gebäude D. Ostwärts befindet sich der Komplex H, von überlagerten Kanälen, Pflaster und Mauern vertreten, im Norden von einer Treppe und einem Bogenpfeiler (E) vervollständigt, im Osten von der Strasse I begrenzt. Im SW der Strasse A befinden sich die Komplexe B (Reste von Bädern), M und J.

Die Richtung der Strasse A, den leichten Abhang (NW-SO) hinabsteigend, ist die wichtigste Achse der urbanistischen Struktur dieses Viertels, die anderen Bauten haben zu dieser Achse paralele und auf sie senkrechte Mauern.

Die Strasse hatte eine Breite von 5 m, war von den Mauern der Wohnungen X, B, M, J begrenzt und wurde von der Strasse I senkrecht gekreuzt. In der Mitte der Strasse A haben wir einen Abflusskanal für die Abwässer entdeckt, der 1,10 m breit und 0,95 m tief ist. Die Seitenwände des Kanals bestehen aus grossen platten, rechteckigen Steinplatten, die mit Abflusslöchern versehen sind. Über den Kanalgraben wurden horizontal grosse Steinplatten hingelegt, von denen nur ein paar, die in den Kanal fielen, erhalten geblieben sind. Die Randflächen der Strasse wurden mit fest in Lehm gestampftem, sehr grossem Kieselstein, gepflastert. Wir haben drei aufeinanderfolgende Phasen entdeckt, jede aus einer Schicht sehr harten Tons, über den der Kieselstein ausgebreitet und eingestampft wurde, bestehend. Die dritte Phase ist von grossen, regelmässig mit den Seitenflächen horizontal gesetzen Steinen, vertreten (I. Phase = N III, IV. Jahrhundert u.Z.; II. Phase = N II, IV. Jahrhundert u.Z.; III. Phase = N. I, IV.-V. Jahrhundert u.Z.). Dieselben Phasen sind auch bei der Strasse I zu beobachten.

Beide Strassen halten dieselbe Orientierung und dieselben Masse, entlang der ganzen römischen Epoche, bei. Ebenfalls respektieren alle Wiederherstellungen der Bauten, vom II. bis zum IV. Jh. u.Z., die Konformation und den Ausgangsplan, eine leicht, insbesonders bei dem Gebäude X (F, C_1, C_2), in o_1 und M festzustellende Tatsache, wo die wichtigsten Wiederherstellungen (aus dem III. und IV. Jh) in denselben Bereichen geschehen, die Mauern auf alte Fundamente und alte Mauerreste überlagert sind.

Es wurden auch sechs Feuerstätten und ein Brunnen entdeckt.

Erst mit dem V. Jh. u.Z. beginnend, erhält das Viertel ein neues Gesicht, jedoch mit Einhaltung der Strassen A und I, die in Hinsicht ihrer Anordnung beibehalten werden. Über die alten Ruinen werden die Gebäude D, H, B, J angelegt, mit anderen Massen, mit neuen und tiefen Grundlagen, die anfänglichen Paralellen und Senkrechten einhaltend.

Das Gebäude X (mit den Räumen F, C_1, C_2) hat uns die bedeutendsten stratigraphischen Hinweise geliefert.

Zum Beispiel *der Raum* C_2. Ein bemerkenswertes Element ist die Entdeckung in der südwestlichen Ecke, einer der Schicht IV angehörenden, grossen, halbkreisförmigen Feuerstätte mit Rändern aus grossen Steinen, ohne Mörtel, im Inneren mit unregelmässigen Steinen und einer dicken Schicht Meersand mit Muscheln gepflastert, alles kräftig gebrannt.

C_2 ist ein Bestandteil des Gebäudes X, aus dem IV. Jahrhundert. Die in der Ecke des Raums angelegte, an die Mauern gelehnte Feuerstätte, erhebt das Problem des Betriebes des Raumes C_2 auch vor dem IV. Jahrhundert, wenigstens

in der zweiten Hälfte des III. Jahrhunderts. Die Schicht, in der die Feuerstätte betrieben wurde (IV). wurde kräftig gebrandmarkt.

N V ist von einem Tonfussboden, mit kräftigen, roten Brandspuren und Asche und von einer Feuerstätte, als Masse und Anordnung der oben beschriebenen Feuerstätte, aus der südwestlichen Ecke, ähnlich, in der entegengesetzten, nordöstlichen Ecke, gut vertreten.

N VI bestent aus einem Pflaster aus grossen Steinen, mit Lehmausfüllungen, Brandspuren und Asche. Das Pflaster geht unter den obengenannten Feuerstätten vorbei. Der hiesige Brand, wie auch derjenige von N VI aus dem Raum F sind vorläufig die einzigen Hinweise einer Zerstörung im II. Jahrhundert u.Z.

Die westliche Mauer, doch insbesonders die östliche, zeigt sowohl auf der Innen —, wie auch auf der Aussenseite zur Strasse I, zwei augenfällige Bauphasen, die die Chronologie der Wohnung und — durch Bezugnahmen — der Strasse I und des Komplexes X, mit den anliegenden Kanälen, bestätigt.

Wenn in der frühen griechischen und römischen Epoche die Bauten dieses Bereiches ein Viertel mit bescheidener Bevölkerung bezeugen, wurden im V.-VI. Jh. u.Z. grosse Bauten, wohlhabender Bürger errichtet, eine von dem Bausystem und der Komplexität der Wohnungen (Pflaster, Kanäle, Gebäude mit vielen und grossen Räumen, private Thermen), bewiesene Tatsache. Die urbanistische Entfaltung wird eben durch die wirtschaftliche und politische Entwicklung, der als Metropole des Linken Pontus anerkannten Festung Tomis, in der römschen Epoche, erklärt. Die Ausdehnung der Stadt ist dabei bedeutunsgsvoll (im VI. Jh. u.Z. verteidigen die Ringmauern eine Stadtfläche von über 70 ha).

Hinsichtlich der Anlage und des urbanistischen Entwicklungsniveaus, bestätigen die Ausgrabungen im Park der Kathedrale zwei wichtige Etappen : die I. Etappe, aus dem I. Jh. bis einschlisslich das IV. Jh. in dieser Etappe bleiben die topographischen Umfänge, trotz der zahlreichen Wiederherstellungen identisch) und die II. Etappe, aus dem V. Jh. bis zum Ausgang des Altertums.

Selbstverständlich bleiben zahlreiche Aufgaben, die von zukünftigen Ausgrabungen, in anderen Bereichen der Oberfläche des antiken Tomis, gelöst werden müssen.

Liste der Abbildungen

Abb. 1. Gesamtplan der Ausgrabungen in Tomis — Park der Kathedrale, 1971—1974.
Abb. 2. Gesamtansicht — Westseite.
Abb. 3. Gesamtansicht.
Abb. 4. Westlicher Teil der Ausgrabungen.
Abb. 5. Ansicht von Osten.
Abb. 6. C Inneres — Phasen der Grundsteinlegungen.
Abb. 7. Im Vordergrund — Kanal der Strasse I. Im Hintergrund — Komplex X mit der Schwelle des Eingangs.
Abb. 8. Raum F. a,b,c — Etappen des Ausbaus.
Abb. 9. a — Südlicher Kanal; b — Pflaster des Eingangs in M.J.
Abb. 10. a — Kanal der Strasse I; b — Raum T.
Abb. 11. O — Rand der Strasse I.
Abb. 12. a — Kanal *a* aus dem Bereich H; b — Kanal *b* aus H; c — Raum C .
Abb. 13. Im Vordergrund — Pflaster und Kanal *b* aus H (IV. Jh.u. Z.). Im Hintergrund, der Brunnen.
Abb. 14. Feuerstätte aus E.
Abb. 15. C . a — Feuerstätte aus aus dem Nordost-Winkel.
Abb. 16. a — Mauer mit Füllungsfundament (VI. Jh.u. Z.); b — die Mauer aus dem V. Jh. v.u.Z. aus dem Bereich O — Süd.
Abb. 17. Getisches Gefäss auf dem Grund einer Grube.
Abb. 18. Mauer mit Eingangsschwelle, in M (V. Jh. v.u.Z.).

Abb. 19. Bereich M.a — Mauer — V. Jh. v. u. Z.; b — Pflaster.
Abb. 20. Bereich P.Reste der Mauer aus dem V. Jh. v.u.Z.
Abb. 21. Bereich E. Teilansicht der Ausgrabung — Schichten des VI.—V. Jh. v.u.Z.
Abb. 22. O -Süd. Umriss der vertieften Wohnung Nr. 1.
Abb. 23. Umriss der Hüttenwohnung Nr. 2 aus O2-Süd.
Abb. 24. T . a — Pflaster der Strasse aus dem IV. Jh.v.u.Z.; b — Spuren des vorherigen Pflasters, V.—IV. Jh. v.u.Z.
Abb. 25. T . Pflaster der griechischen Strasse — Detaille.
Abb. 26. T — R. Pflaster der griechischen Strasse, mit steinernem Gehsteig.
Abb. 27. Strassenpflaster, IV. Jh. v.u.Z.
Abb. 28. Chios — Amphorenhals.
Abb. 29. Archaischer ionischer Pokal.
Abb. 30. Klasomenes — Keramikphragment.
Abb. 31. Archaisches ionisches Krone — Gefäss.
Abb. 32. Archaisches Ollämpchen.
Abb. 33. Mit schwarzen Figuren bamaltes Keramikphragment.
Abb. 34. Hellenistischer Kantharos.
Abb. 35. Verschiedene Keramische Phragmente.

SĂPĂTURILE DE SALVARE DE LA MANGALIA DIN 1972 — NECROPOLA CALLATIANĂ DIN ZONA STADIONULUI —

CONSTANTIN PREDA și N. CHELUȚĂ GEORGESCU

Construirea unui mare sanatoriu balnear în parcul orașului Mangalia, în sectorul situat la est de actualul stadion, acolo unde se întinde o parte a necropolei vechiului oraș grecesc Callatis, a impus efectuarea unor cercetări prealabile și o muncă de supraveghere arheologică pe toată durata lucrărilor șantierului de construcții. Sarcina efectuării acestor cercetări a revenit Muzeului de Arheologie din Constanța și Institutului de Arheologie din București. Munca de cercetare s-a făcut în două etape de timp. Prima etapă, care este și cea principală, a avut loc în cursul lunii februarie, ea precedînd începerea lucrărilor de fundație a complexului balnear. Etapa a doua, care se caracterizează numai printr-o supraveghere arheologică a săpăturilor efectuate de șantierul de construcții, se întinde pe perioada de timp cuprinsă între 15 august — 30 noiembrie 1972.

Săpăturile prealabile, deci din prima etapă, au avut un caracter organizat, fiind executate în perioada de proiect a deschiderii șantierului de construcții. Acestea au urmărit exclusiv cercetarea suprafeței pe care urma să se ridice construcția propriu-zisă a sanatoriului, din care a fost săpată doar o parte din întinderea ei. Au fost trasate și săpate cinci secțiuni paralele, pe direcția E-V. Fiecare măsoară în lățime cîte 2 m, iar în lungime : S.I.43, 50 m ; S.II.36, 50 m ; S.III.31 m ; S.IV.44 m și S.V.21,50 m (fig. 1). În cuprinsul celor cinci secțiuni au fost descoperite 33 morminte, dintre care doar unul singur de incinerație (M. 16).

Odată cu începerea lucrărilor de fundație a complexului sanatorial, respectiv de la jumătatea lunii august, s-a asigurat o supraveghere arheologică permanentă. Aceasta a constat din urmărirea atentă a săpăturilor, înregistrarea sumară a mormintelor apărute și recuperarea obiectelor descoperite. Datorită condițiilor în care a avut loc supravegherea arheologică, pe un șantier de construcții cu mijloace moderne de săpare a fundațiilor, parte din morminte nu au mai putut fi salvate și nici cel puțin depistate, iar cele sesizate au fost doar înregistrate pe

planul general. Din aceleași motive nu s-a putut face schițarea și nici descrierea mormintelor, mulțumindu-ne numai cu cîteva observații și însemnări sumare. În această situație se află un număr de 16 morminte, toate de inhumație, marcate pe plan cu numerele 34—49. Puținele date culese privesc tipul de mormînt, ritul și inventarul.

DESCRIEREA MORMINTELOR ȘI INVENTARULUI LOR

M.1. *Inhumație.* Construit din dale de piatră, cîte una pe fiecare latură și trei lespezi deasupra. L.2 m, l.0,70 m, ad. 0,60 × 2 m. Schelet de adult, orientat E-V, în poziție întinsă, cu mîinile pe lîngă corp (pl. I, 1 ; pl. II, 1 și pl. III).

Inventarul. Vas de lut din pastă roșietică, de formă ușor sferoidală, cu două torți laterale, înalt de 0,81 m, găsit la capătul superior al femurlui drept (pl. V, 8) ; în interiorul lui se aflau bucăți mici de cărbuni. Două *inele* de fier fragmentare (pl. VII, 2) la mîna stîngă). *Verigă* de bronz cu diam. 0,03 m (pl. VII, 4), un strgiliu de fier (pl. VII, 8), și fragmente dintr-o mărgea de sticlă colorată, apărute în pămîntul de deasupra scheletului.

M.2. *Inhumație.* Groapă simplă, acoperită cu țigle în stare fragmentară. L. 1,20 m ; l. 0,30 m ; ad. 1,20 m. Schelet de copil, orientat V-E, poziție întinsă, cu mîinile pe oasele bazinului (pl. X).

Fără *inventar.*

M.3. *Inhumație.* Groapă simplă, acoperită cu țigle. L. 0,85 m ; l. 0,25 m ; ad. 1,50 m. Schelet de copil, orientat V-E, poziție întinsă (pl. X). Fără *inventar.*

M.4. *Inhumație.* Groapă simplă, acoperită cu două rînduri de olană. L. 1,80 m ; l. 0,30 m ; ad. 1,40 m. Schelet de adult, orientat VSV-ENE, poziție întinsă, cu mîna dreaptă în diagonală, cu palmele suprapuse și așezate pe osul iliac (pl. X).

Fără *inventar.*

M.5. *Inhumație.* Construit din blochete de piatră și acoperit cu două lespezi. L. 2,05 m ; l. 0,70 m ; ad. 0,80 × 1,80 m. Schelet de adult, orientat E-V, poziție întinsă, cu mîinile pe lîngă corp (pl. III). *Inventarul. Ac* de bronz apărut lîngă coapsa stîngă și urme dintr-un strigiliu de fier.

M.6. *Inhumație.* Groapă simplă. L. 0,90 m ; l. 0,30 m ; ad. 1,30 m. Schelet de copil, orientat VSV-ENE.

Fără *inventar.*

M.7. *Inhumație.* Construit din cîte o dală de piatră pe fiecare latură, prinse la colțuri cu scoabe de plumb și acoperit cu două lespezi. L. 2 m ; l. 0,74 m ; ad. 0,80 m × 2,40 m. (pl. I, 3). Urme slabe dintr-un schelet de adult, orientat E-V.

Inventarul constă doar din cîteva resturi dintr-un *strigiliu* de fier.

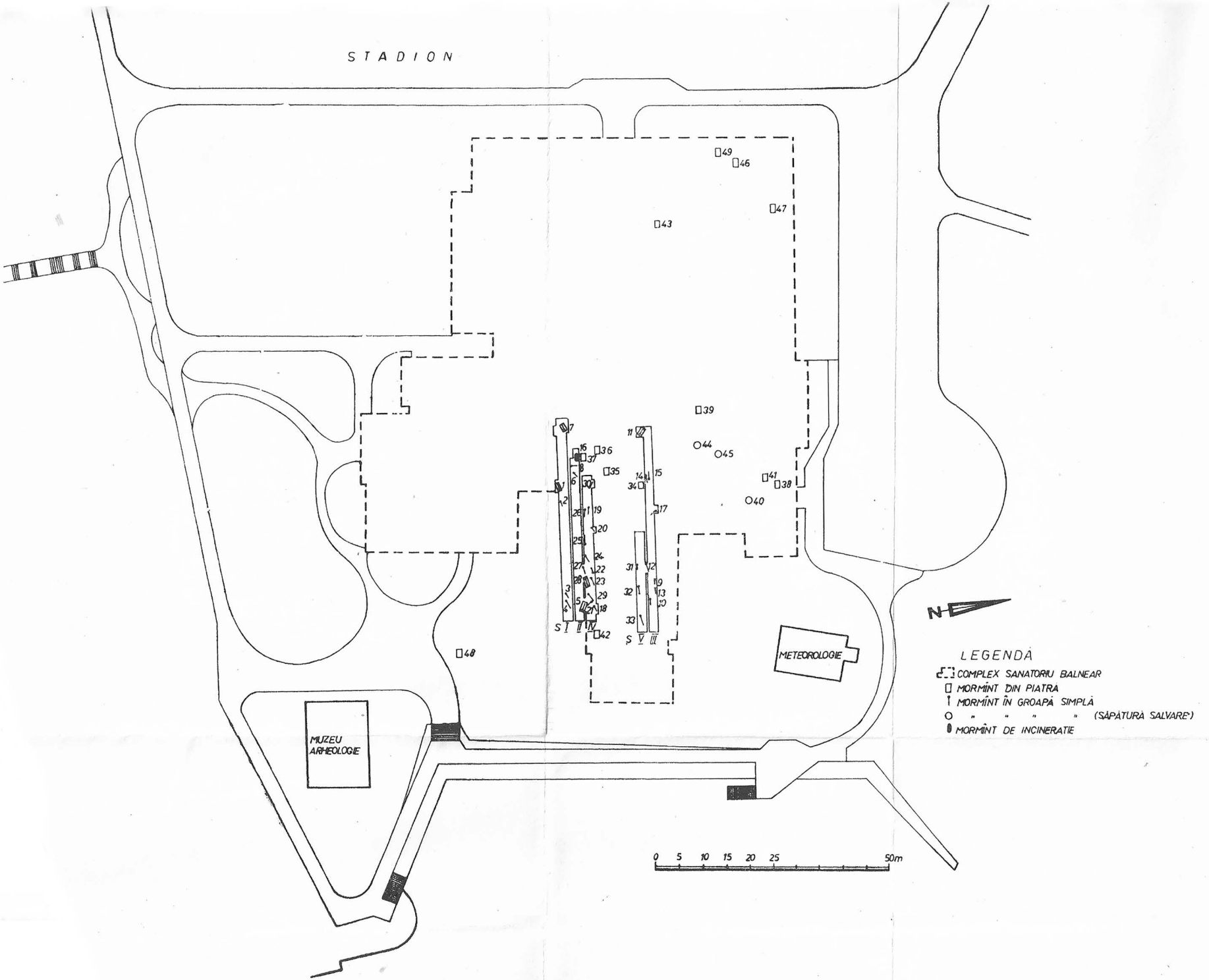
STADION
METEOROLOGIE
MUZEU ARHEOLOGIE
LEGENDĂ
COMPLEX SANATORIU BALNEAR
MORMÎNT DIN PIATRA
MORMÎNT ÎN GROAPĂ SIMPLĂ
" " " " (SĂPĂTURA SALVARE)
MORMÎNT DE INCINERAȚIE
0 5 10 15 20 25 50m

Fig. I.

M.8. *Inhumație.* Groapă simplă, cu conturul neprecizat, ad. 1,40 m. Schelet de adult, în *poziția chircită,* culcat pe partea stîngă, cu mîna stîngă îndoită către pîntece, iar cu dreapta întinsă în față ; picioarele erau îndoite și aduse mult către pîntece. Orientarea S-N (pl. III și pl. IV. 1).

Fără *inventar.*

M.9. *Inhumație.* Urme slabe din scheletul unui copil, orientat V-E, în groapă simplă, acoperită cu două pietre, ad. 1,40 m, cu conturul neprecizat.

Fără *inventar.*

M.10. *Inhumație.* Resturi din scheletul unui copil, orientat V-E, în groapă simplă, acoperită cu trei pietre, ad. 1,30 m, cu conturul neprecizat.

Fără *inventar.*

M.11. *Inhumație.* Construit din blochete și plăci de piatră ușor neregulate și necioplite, acoperit cu trei lespezi de calcar. L. 1,90 m : l. 0,70 m ; ad. 0,60 m × 1,70 m. Schelet de adult, orientat E-V, poziție întinsă, cu mîinile pe lîngă corp, dar ușor îndoite din cot ; genunchii puțin îndoiți și depărtați spre exterior (pl. II, 2 : III).

Inventarul. Unguentariu de tip amforoidal, din pastă roșietică, înalt de 0,09 m, găsit între humerusul stîng și coaste, culcat cu gura spre E (pl. V, 6 ; pl. VI, 1). *Inel* de fier mult oxidat (pl. VII, 3, VIII, 3) apărut la mîna stîngă.

M.12. *Inhumație.* Groapă simplă. L. 1,80 m ; l. 0,60 m ; ad. 2,30 m. Schelet de adult, orientat V-E, poziție întinsă, cu mîinile pe lîngă corp.

Fără *inventar.*

M.13. *Inhumație.* Groapă simplă, acoperită cu țigle, cu conturul neprecizat și cu ad. 1,50 m. Urme vagi dintr-un schelet de adult, orientat V-E.

Fără *inventar.*

M.14. *Inhumație.* Groapă simplă. L. 1,50 m ; l. 0,35 m ; ad. 1,10 m. Schelet de adolescent, orientat V-E, poziție întinsă, mîinile ușor îndoite, cu palmele pe oasele bazinului (pl. X).

Inventarul. Cataramă de bronz, fără spin, de formă ovală, cu dimensiunile 0,014 × 0,03 m, găsită în zona bazinului (pl. VII, 5 ; și VIII, 11).

M.15. *Inhumație.* Schelet de adult, în groapă simplă, orientat E-V, la ad. 1,40 m, suprapus de M.14 ; avea poziția chircită, culcat pe partea stîngă, mîinile îndoite către craniu, iar picioarele îndoite și suprapuse ; craniul prezintă o adîncitură circulară (pl. IV, 2 și pl. III).

Fără *inventar.*

M.16. *Incinerație.* Ardere pe loc, cu groapă în formă de copaie, cu două scobituri la mijlocul celor două laturi, orientată E-V, arsă pînă la roșu. L. 1,80 l. 0,50 m și ad. 1,50 m. În interior s-au găsit resturi de oase calcinate, cele ale craniului la est, cenușe și cărbuni. Pe suprafața gropii se aflau depuse, peste resturile cinerate, pietre și fragmente de amfore.

Inventarul. Unguentariu în stare fragmentară, din lut de culoare cărămizie închisă, cu urme de ardere secundară, spart în timpul incinerării. Are ca decor două cercuri de culoare albă (pl. V, 7).

M.17. *Inhumație.* Groapă simplă. L. 1,40 m ; l. 0,50 m și ad. 1,90 m. Schelet de adolescent, orientat NNV-SSE, poziție întinsă, mîinile pe lîngă corp și picioarele ușor depărtate între ele (pl. III).

Inventarul. Kantharos, cu firnis negru, înalt de 0,08 m, găsit între labele picioarelor (pl. V, 1) ; *lekythos* din pastă cărămizie, cu angobă roșie pe jumătatea superioară, înalt de 0,13 m (pl. V, 3 ; pl. VI, 3).

M.18. *Inhumație.* Groapă simplă, acoperită cu țigle. L. 0,95 m ; l. 0,40 m și ad. 1,20 m. Schelet de copil, orientat V-E, poziție întinsă, cu mîinile pe lîngă corp, dar cu palmele pe oasele bazinului (pl. X).

Inventarul. Două *brățări* din sîrmă de bronz, cu capetele ușor îngroșate și decorate spiralic (pl. VII, 6 ; VIII, 10, 12), găsite, cîte una la fiecare mînă ; *pandantiv* din argint, cu agățătoare, în formă de lacăt, înalt de 0,019 m (pl. VIII, 5).

M.19. *Inhumație.* Groapă simplă, acoperită cu două rînduri de olane L. 1 m ; l. 0,35 m și ad. 1,10 m. Schelet de copil, orientat V-E, poziție întinsă.

Fără *inventar.*

M.20. *Inhumație.* Groapă simplă, acoperită cu trei pietre de calcar. L. 0,80 m ; l. 0,30 m și ad. 1,20 m. Urme din scheletul unui copil, orientat V-E.

Fără *inventar.*

M.21. *Inhumație* Groapă simplă, cu schelet de adult, orientat SSE-NNV. S-a păstrat doar partea superioară, cu mîinile încrucișate pe piept. Mormîntul a fost tăiat ulterior de o groapă. După cîte se pare avem de-a face cu un mormînt de dată mai recentă.

Fără *inventar.*

M.22. *Inhumație.* Urme slabe din scheletul unui copil, orientat E-V, în groapă simplă. L. 0,80 m ; l. 0,35 m și ad. 1,90 m.

Inventarul. Farfurie mică cu firnis negru-mat, înaltă de 0,03 m și cu diam. 0,098 m (pl. V, 5 ; VII, 2), găsită la capătul de est al gropii ; *opaiț* de lut, din pastă cărămizie-portocalie (pl. V, 2 ; VI, 5), așezat lîngă peretele de sud al mormîntului.

M.23. *Inhumație.* Groapă simplă, acoperită cu țigle. L. 1,70 m ; l. 0,40 m și ad. 1,90 m. Schelet de adult, orientat V-E, poziție întinsă, cu mîna dreaptă îndoită peste abdomen, iar cea stîngă pe lîngă corp (pl. X).

Fără *inventar.*

M.24. *Inhumație.* Groapă simplă. L. 1,80 m ; l. 0,50 m și ad. 2 m. În interior s-au găsit oasele răvășite ale unui schelet de adult, împreună cu pietre și fragmente de țigle. Craniul, cu femurele și oasele iliace au fost îngrămădite la capătul de VSV al gropii ; una dintre tibii se afla către mijlocul mormîntului (pl. X).

Fără *inventar.*

M.25. *Inhumație.* Groapă simplă. L. 2 m ; l. 0,50 m și ad. 1,85 m. Schelet de adult, orientat E-V, cu jumătatea inferioară deranjată ; oasele picioarelor, fără femurul stîng, erau grupate la capătul de vest al gropii (pl. III).

Fără *inventar.*

M.26. *Inhumație.* Groapă simplă. L. 1,90 m ; l. 0,60 m și ad. 1,90 m. Schelet de adult, orientat V-E, poziție întinsă, cu mîinile ușor depărtate spre exterior (pl. X).

Inventarul. Cuțit mare de fier, lung de 0,40 m (lama de 0,30 m și mînerul de 0,10 m), cu prăsele de os prinse cu cinci nituri de fier, decorate cu cercuri cu puncte la mijloc (pl. VII, 7). Se afla în zona bazinului, la capătul de sus al femurului drept, așezat peste oasele iliace, cu vîrful pînă aproape de antebrațul stîng.

M.27. *Inhumație.* Groapă simplă. L. 1,80 m ; l. 0,50 m și ad. 2,40 m. Schelet de adult, orientat VSV-ENE, poziție întinsă, cu mîinile pe lîngă corp (pl. X).

Fără *inventar.*

M.28. *Inhumație.* Construit din blochete și bucăți informe de piatră, așezate pe mai multe rînduri pe înălțimea pereților, și acoperit cu două lespezi mari. L. 2,04 m. l 0,80 m și ad. 0,85 × 2,20 m. În interior doar urme slabe din scheletul unui adult (pl. I,4).

Inventarul. Fragmente dintr-un *strigiliu* și un *inel* din același metal (pl. VIII, 4).

M.29. *Inhumație.* Groapă simplă. L. 1,85 m ; l. 0,70 m și ad. 2,20 m. Schelet de adult, orientat V-E, poziție întinsă, cu mîinile pe lîngă corp (pl. X).

Fără *inventar.*

M.30. *Inhumație.* Groapă simplă. L. 1,75 m ; l. 0,50 m și ad. 2,30 m. Schelet de adult, orientat E-V, poziție întinsă, cu mîinile pe lîngă corp (pl. III).

Fără *inventar.*

M.31. *Inhumație.* Groapă simplă, acoperită cu două țigle. L. 0,86 m ; l. 0,30 m și ad. 1,30 m. Schelet de copil, orientat V-E, poziție întinsă (pl. IV, 3).

Fără *inventar.*

M.32. *Inhumație.* Groapă simplă, cu o treaptă, acoperită cu țigle dispuse în două pante ; pe muchie sînt așezate olane mici, ca la un acoperiș. L. 0,76 × 1,36 m ; l. 0,30 × 0,50 m și ad. 2 m. Schelet de copil, orientat V-E, poziție întinsă (pl. II, 4 IV, 4 ; X).

Fără *inventar.*

M.33. *Inhumație.* Groapă simplă, acoperită cu țigle puse în pantă dublă, cîte trei pe fiecare latură. L. 1,80 m ; l. 0,50 m și ad. 2,20 m. Schelet de adult, orientat V-E, poziție întinsă, cu mîna stîngă pe lîngă corp, iar cu dreapta îndoită spre bazin (pl. X).

Fără *inventar.*

M.34. *Inhumație.* Groapă simplă. Distrus de escavator, fapt ce n-a mai permis înregistrarea și descrierea lui.

Inventarul. Au fost recuperate două vase ; *lekythos* din pastă cărămizie, cu angobă roșie la suprafață, înalt de 0,15 m și diam. fund. 0,112 m (pl. V, 10 ; VI, 6) ; *bol.* cu piciorul proeminent, pereții verticali, lucrat din pastă cărămizie, cu lustru de culoare roșie la suprafață și cu decor în relief (aplicat). Are înălțimea de 0,136 m și diam. gurii de 0,152 m (pl. V, 9 ; VI, 4).

M.35. *Inhumație.* Construit din dale de piatră, cîte una pe fiecare latură și acoperit cu trei lespezi. L. 2,05 m ; l. 0,80 m și ad. 0,80 m. Resturi de schelet adult, orientat E-V.

Inventarul. Unguentariu amforoidal, din pastă roșietică, înalt de 0,073 m (pl. V, 4), găsit lîngă umărul stîng ; *fusaiolă* de lut, de formă bitronconică (pl. VIII, 9) și fragmente dintr-un inel de fier.

M.36. *Inhumație.* Construit din dale de piatră. L. 1,90 m ; l. 0,80 m și ad. 0,70 m. Resturile a două schelete de adulți, orientate V-E. La capătul de est se aflau îngrămădite oasele unui alt schelet. Se pare că mormîntul a fost reutilizat în epoca romană tîrzie.

Fără *inventar.*

M.37. *Inhumație.* Construit din dale de piatră, cîte una pe fiecare latură, și acoperit cu trei lespezi de calcar. L. m 2 ; l. 0,80 m și ad. 0,60 m. Schelet de adult, orientat E-V, poziție întinsă (pl. I, 2).

Inventarul. Resturi dintr-un inel de argint, găsite la mîna stîngă.

M.38. *Inhumație.* Construit din dale de piatră, dintre care patru folosite drept capac. L. 2,40 m ; l. 0,65 m și ad. 0,85 × 1,85 m. Schelet de adult, orientat E-V, cu oasele din jumătatea inferioară răvășite (pl. III).

Inventarul. Strigiliu de fier, găsit la mîna stîngă (pl. VII, 1) ; inel fragmentar, tot din fier (pl. VIII, 7).

M.39. *Inhumație.* Construit din dale de piatră, distrus de escavator. L. 1,35 m ; l. 0,80 m și ad. 1 m de la suprafața terenului. În interior, resturi din scheletul unui copil, orientat E-V. La capătul de est s-au găsit oase de pasăre.

Fără *inventar.*

M.40. *Inhumație.* Dintr-un mormînt în groapă simplă, aflat la ad. de 1,80 m, a fost salvat un *kantharos* de tip clasic, înalt de 0,077 m, cu mînerele orizontale, fundul inelar, acoperit cu firnis negru lucios ; pe fundul lui, în interior, un decor de patru palmete înconjurate de două rînduri de hașuri ; pe gît și în scobitura piciorului o inscripție grecească de caracter funerar (pl. IX).

M.41. *Inhumație.* Zidit din piatră și acoperit cu trei lespezi. L. 2,20 m ; l. 0,80 m și ad. (0,70 × 1,60 m). Schelet de adult, orientat E-V.

Inventarul. Resturi dintr-un *inel* de fier.

M.42. *Inhumație.* Construit din lespezi de piatră, distrus de escavator. S-a mai putut preciza orientarea E-V a scheletului.

Inventarul. Inel de bronz cu chatton oval (pl. VIII, 8) ; *za* de la un lănțișor de bronz.

M.43. *Inhumație.* Construit din cîte o dală pe fiecare latură și alte două deasupra. L. 1,95 m ; l. 0,70 m și ad. 0,88 × 1,40 m. În interior resturile răvășite a doua schelete de adulți, orientate V-E (pl. X).

Inventarul. Fragmenrile dintr-un pieptene de os, găsit în regiunea craniilor și *inel* de fier în stare fragmentară.

M.44. *Inhumație.* Groapă simplă, acoperită cu țigle, dispuse în pantă dublă, cîte trei pe fiecare latură. Schelet de adult, orientat V-E, în poziție întinsă, cu mîna dreaptă adusă pe piept.

Fără *inventar.*

M.45. *Inhumație.* Mormînt în casetă de piatră L. 0,85 m ; l. 0,57 m și ad. 0,85 m de la sol. Resturi slabe din scheletul unui copil, orientat E-V.

Fără *inventar.*

M.46. *Inhumație.* Construit din dale de piatră. L. 2,13 m ; l. 0,70 m și ad. 0,75 m. Schelet de adult, poziție întinsă, orientat E-V. În jurul scheletului urme de lemn și multe cuie.

Inventarul. Inel de aur cu piatră albastră, găsit la mîna stîngă.

M.47. *Inhumație.* Construit din dale de piatră. L. 2,15 m ; l. 0,80 m și ad. 1 m. Schelet de adult, orientat E-V, poziție întinsă (pl. III).

Inventarul. Foițe de aur de la o diademă ; *cuie* de fier.

M.48. *Inhumație.* Construit din dale de piatră. L. 2 m ; l. 0,80 m și ad. 0,90 × 2,10 m. Schelet de adult, orientat E-V, poziție întinsă.

Fără *inventar.*

M.49. *Inhumație.* Construit din dale de piatră. L. 1,60 m ; l. 0,70 m și ad. 0,80 m. Resturile unui schelet răvășit.

Fără *inventar.*

De pe urma cercetărilor arheologice de salvare întreprinse în necropla callatiană din sectorul situat imediat la nord de zidurile cetății a rezultat descoperirea unui număr de 48 morminte de inhumație și unul singur de incinerație. Din săpăturile și descoperirile mai vechi făcute în aceeași zonă, cu precădere în sectorul de vest al stadionului, unde s-a găsit mormîntul cu papir, reieșea că întreaga necropolă datează din perioada greacă, respectiv autonomă, a orașului Callatis [1]. Recentele descoperiri, care se situează în partea de est a necropolei, deci către malul Mării, au scos la iveală, pe lîngă morminte din epoca greacă și o serie de înmormîntări din epoca romană tîrzie. Întrucît descrierea lor a fost făcută în ordinea descoperirii, vom încerca în continuare o departajare a lor pe etape cronologice.

I. *Mormintele din epoca greacă.* Pentru perioada autonomă, respectiv pentru sfîrșitul epocii clasice și întreaga epocă elenistică, chiar și faza de tranziție către epoca romană, se detașează, din rîndul descoperirilor făcute, un număr de 24 morminte (nr. 1, 5, 8, 11, 15, 16, 17,

[1] C. Preda, *Archaeological discoveries in the Greek cemetery of Callatis-Mangalia*, Dacia, N. S., V, 1961, p. 275—303.

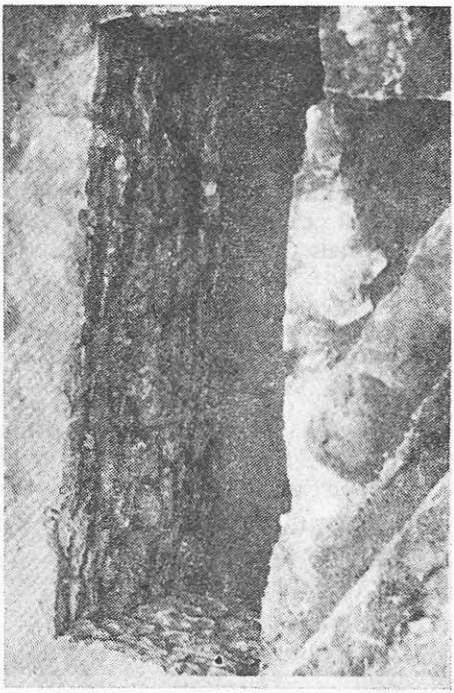

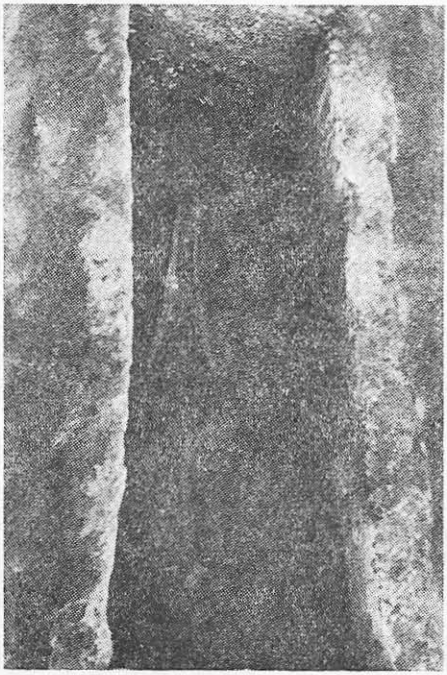

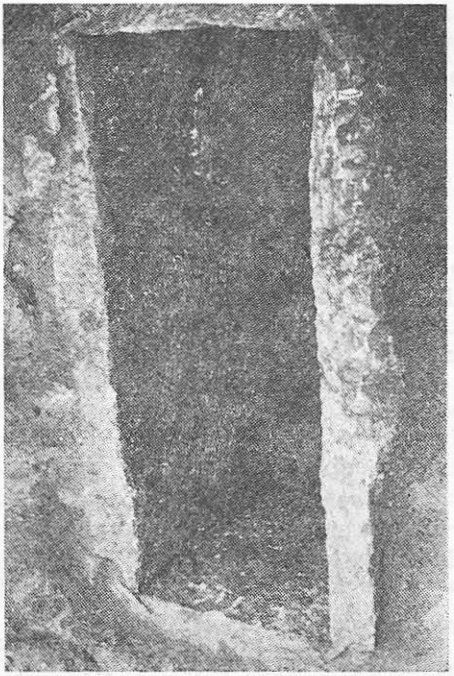

PLANȘA I

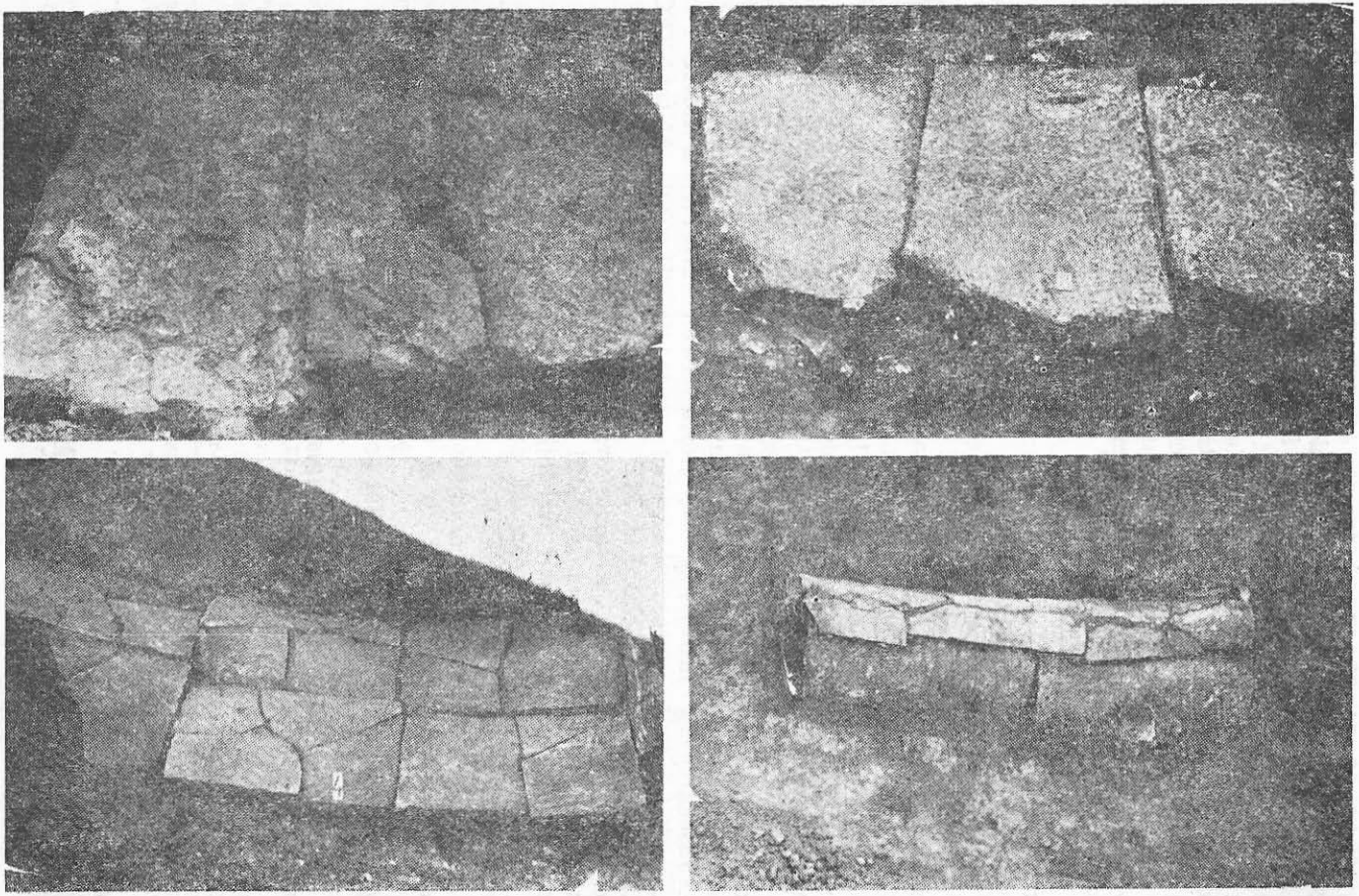

PLANȘA II

22, 25, 28, 30, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 45, 46, 47, 48 și 49). Dintre acestea 23 sînt de inhumație și numai unul (M.16) de incinerație.

Un număr de 14 morminte au fost construite din piatră, cele mai multe dintre ele constînd din casete alcătuite din dale mari de piatră (pl. I, 1—3). Cîteva au fost zidite din blochete și plăci mici sau pietre informe (pl. I, 4 ; III). Celelalte nouă morminte din epoca preromană nu mai au construcții de piatră. Scheletele se aflau depuse în gropi simple, fără nici-o amenajare specială. Cu excepția a două morminte de copii (M.22 și 45) și unul de adolescent (M.17), toate celelalte aparțin unor adulți.

Inventarul, contrar așteptărilor, este destul de sărac și puțin variat. În cadrul a opt, din cele 23 morminte, nu s-a găsit nici-un fel de obiect, iar la celelalte inventarul se compune, de cele mai multe ori, din unul sau două obiecte. Elementele de inventar mai numeroase și ceva mai frecvente se dovedesc a fi vasele de lut. Obiectele de sticlă și de metal prețios sînt foarte rare sau lipsesc cu desăvîrșire. Ceva mai des apar obiectele de fier.

Ceramica. În rîndul vaselor de lut descoperite, cele care se impun în mod mai deosebit și care, cronologic, par a fi cele mai vechi, sînt două vase de tip *kantharos*. Primul, descoperit în M. 40, datează, după tip, din al treilea sfert al sec. IV î.e.n.[2] și se impune în mod special prin prezența inscripției. O parte a acesteia apare pe gîtul vasului, iar cealaltă parte, respectiv continuarea, pe concavitatea piciorului (pl. IX). Inscripția în întregime se citește astfel : NAYKAΣAMAI TOI ΣYΣΣITOI TOI TIMΩNAKTOC — XAIPETE TOI ANΘENTEC ΠANTEC TΩI NAYKOCAMAI ME — Ναυκασαμαι τοὶ σὐσσιτοι τοὶ Τιμώυακτος. Χαίρετε τοὶ αυδέυτες πἀυτες τῶι Ναυκοσαμαι με.
în traducere : Lui Naukasamas, sisiții lui Timonax. Fiți salutați toți cei care m-ați dedicat pe mine[3]. Al doilea kantharos, găsit în M.17, este de tipul ceva mai înalt și pare să dateze de la sfîrșitul sec. IV î.e.n. și începutul sec. III î.e.n.[4] (pl. V, 1).

Din rîndul produselor ceramice mai reținatenția : o farfurie cu firnis negru mat (pl. V, 5 ; VI, 2) și un opaiț (pl. V, 2 ; VI, 5), ambele din M. 22, datînd din sec. III î.e.n. ; lekythos (M. 17) cu firnis roșu-brun pe partea superioară, aparținînd tot secolului III î.e.n.[5] (pl. V, 3 ; VI, 3).

---

[2] P. Alexandrescu, în Histria, II, 1966, p. 182, M. XXXIII, 6 ; idem, *Corpus vasorum antiquorum*, Bucarest, 1, 1965, pl. 42, 4.

[3] Citirea și traducerea inscripției o datorăm Lianei Lupaș de la Institutul de Lingvistică din București, căreia îi aducem mulțumirile noastre. În legătură cu problemele pe care le ridică inscripția aceasta urmează să apară un scurt comentariu sub semnătura Alexandrei Ștefan de la Institutul de Arheologie. Fragmente de vase din aceeași perioadă, cu inscripții grecești, au mai fost descoperite la Callatis ; cf. Em. Popescu, *Zeus Soter la Callatis*, SCIV, 15, 1964, 4, p. 545—548.

[4] P. Alexandrescu, *Corpus...*, 1, 1965, pl. 44,2 și în Histria, II, p. 187, M. XXXIV, 8.

[5] *Idem*, în Histria, II, p. 231, pl. 84, m. 6,2 ; M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanța, 1967, p. 17, M. CCCXVIII (fig. 6, c) și p. 24, M. CCCXLIII (fig. 13, c).

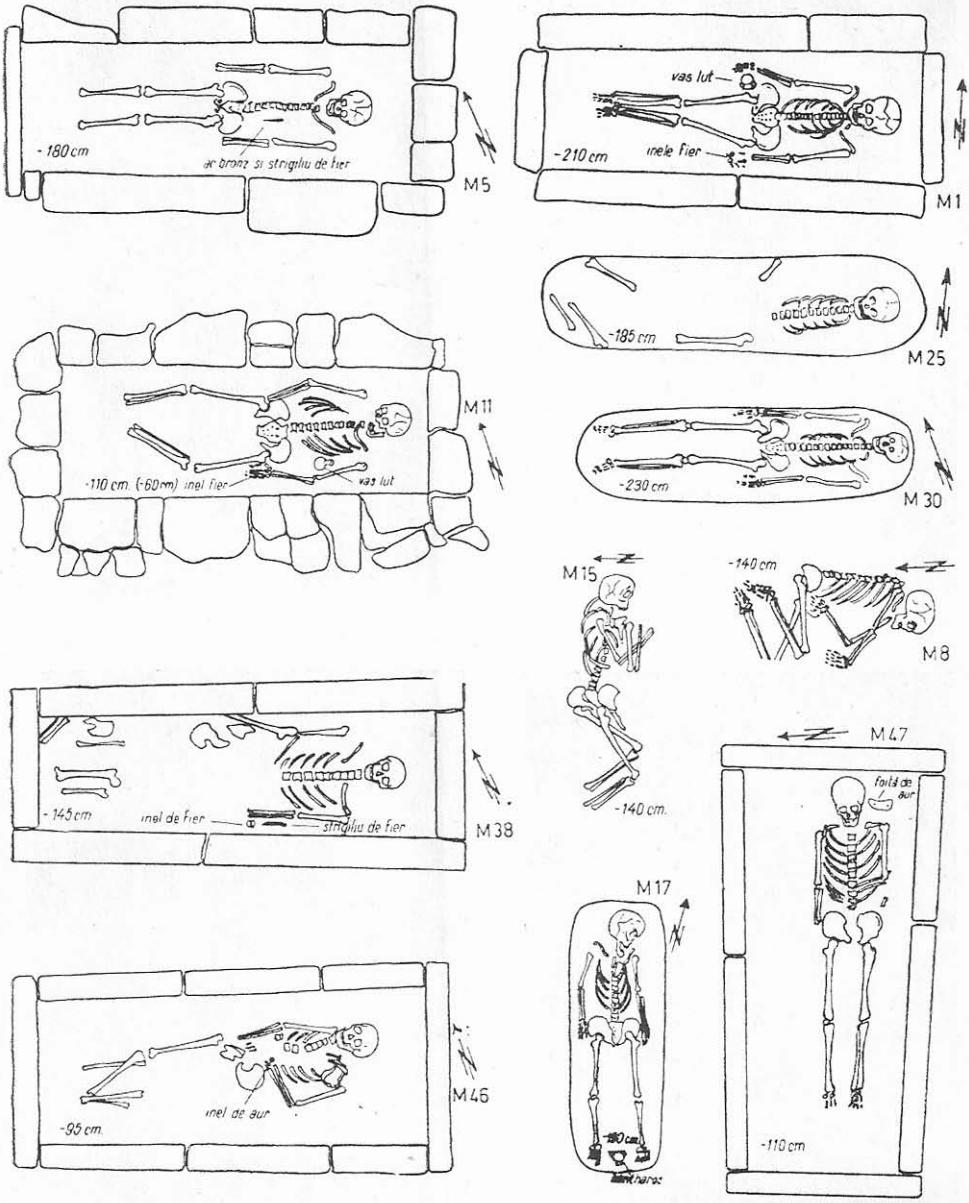
-180 cm
ac bronz si strigliu de fier
M5
vas lut
-210 cm
inele fier
M1
-185 cm
M25
M11
-110 cm. (-60 cm) inel fier
vas lut
-230 cm
M30
M15
-140 cm
M8
-145 cm
inel de fier
strigliu de fier
M38
-140 cm.
M47
foiță de aur
M17
-110 cm
M46
-95 cm
inel de aur

PLANȘA III

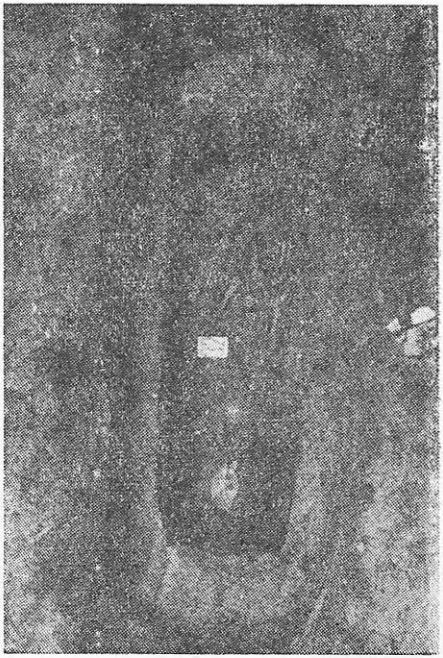

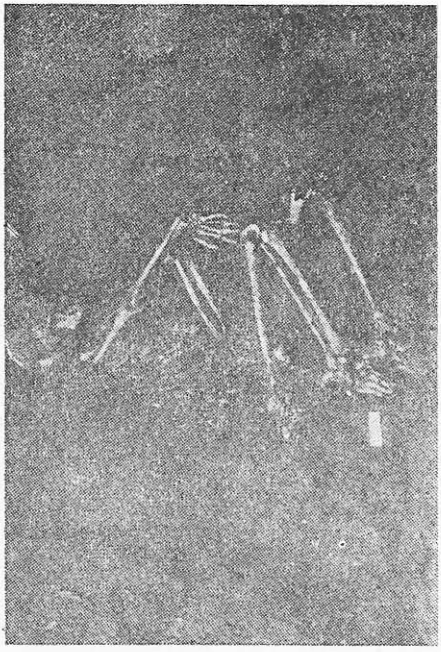

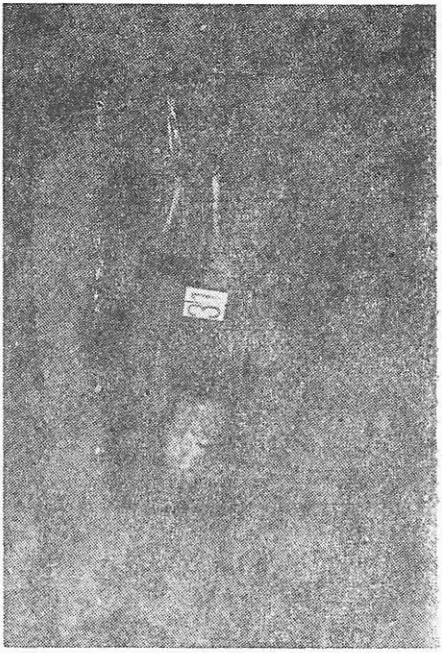

PLANȘA IV

Din aceeași vreme datează și cele două unguentarii (M.11 și 35) de tip amforoidal, cu corpul mult dezvoltat, piciorul scurt și inelar [6] (pl. V, 4, 6 ; VI, 1).

Într-o perioadă ceva mai tîrzie, respectiv către sfîrșitul sec. I î.e.n. și prima jumătate a sec. I e.n., se încadrează vasele din M. 34, un bol înalt, cu decor în relief [7] (pl. V, 3 ; VI, 4) și un lekythos cu angobă roșie (pl. V, 10 ; VI, 6). Cele două vase și cu mormîntul respectiv le-am atașat grupei de morminte din epoca preromană, de care se apropie cronologic și se leagă ca tradiție.

Obiecte de metal. Așa cum s-a mai arătat, obiectele descoperite sînt destul de rare și foarte puțin variate. Ceva mai numeroase sînt inelele de fier (pl. VII, 1—2 ; VIII, 1-4, 7—8) și strigiliile de fier (pl. VII, 1, 8), păstrate în cele mai multe cazuri în stare fragmentară. La acestea se adaugă, o verigă groasă de bronz (pl. VII, 4), un inel de argint în stare fragmentară (pl. VIII, 6) și un pandantiv, tot din argint, în formă de lacăt (pl. VIII, 5). Ceva mai deosebit este inelul de aur din M. 46, interesant mai ales prin felul aparte al tehnicii în care a fost realizat.

În rîndul mormintelor din epoca greacă se înscrie și un mormînt de incinerație (M. 16). Este vorba de un timp de înmormîntare prin incinerare cunoscut și răspîndit la Callatis, reprezentat de o groapă lungă, de forma unei copăi, cu cîte un șănțuleț pe laturile lungi. Arderea cadavrului s-a făcut pe loc. Dovada o fac resturile de oase calcinate, cenușa și cărbunii de fundul gropii. Acest tip de mormînt este similar cu cele descoperite în partea de vest a stadionului, încadrate de o construcție rectangulară de piatră, așa zisa platformă cu ruguri [8]. După toate probabilitățile el aparține, ca timp, începutului epocii elenistice.

Am lăsat la urmă două din mormintele de inhumație (M. 8 și 15), care se deosebesc de toate celelalte prin poziția lor chircită (pl. III și IV, 1). Deși nu avem nici-un element de datare, ele au fost atribuite perioadei elenistice. Pentru aceasta am avut în vedere și faptul că schelete cu o poziție similară s-au mai găsit în aceeași necropolă callatiană și au fost atribuite aceleeași perioade [9]. Scheletele recent descoperite sînt orientate, unul (M.8) S-N, iar celălalt (M.15) E-V. În legătură cu M.8 este de remarcat o tăietură circulară a cutiei craniene, similară unei trepanații (pl. IV, 2). Prezența unor astfel de morminte în necropola callatiană trebuie pusă pe seama unor elemente etnice negrecești, a căror origine ar fi, în lipsa unor dovezi arheologice sau de altă natură, dificil sau imposibil de stabilit. Poate că descoperiri viitoare ne vor oferi date suplimentare și în această privință.

II. *Mormintele din epoca romană tîrzie.* După cum am mai amintit, recentele cercetări și descoperiri din partea de est a stadionului actual au dovedit că în sectorul răsăritean al necropolei au apărut și destul de

[6] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 21 și 28 ; idem în Pontica, II, 1969, p. 312 ; cf. și U. Alexandrescu, în Histria, II, p. 212.

[7] P. Alexandrescu, Histria, II, p. 198, M. XXX, 10 (pl. 79).

[8] C. Preda, *op. cit.*, p. 299—300 (fig. 15, 2).

1

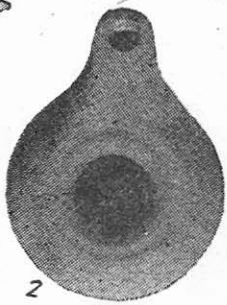

2

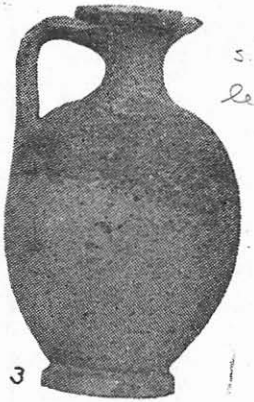

3

4

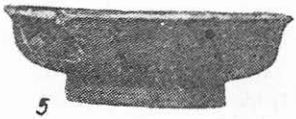

5

6

7

8

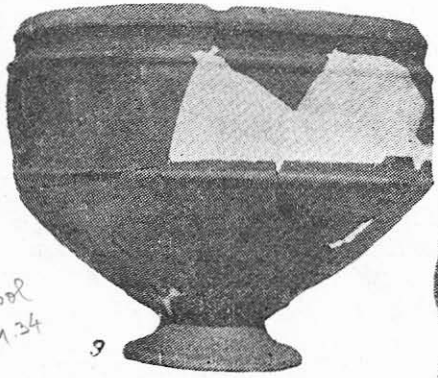

9

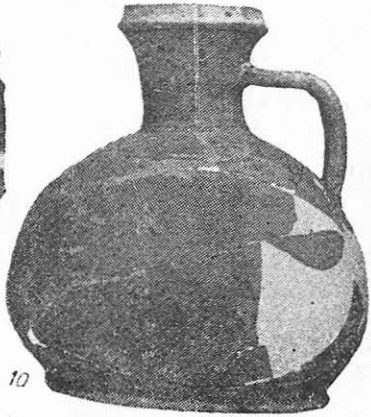

10

PLANȘA V

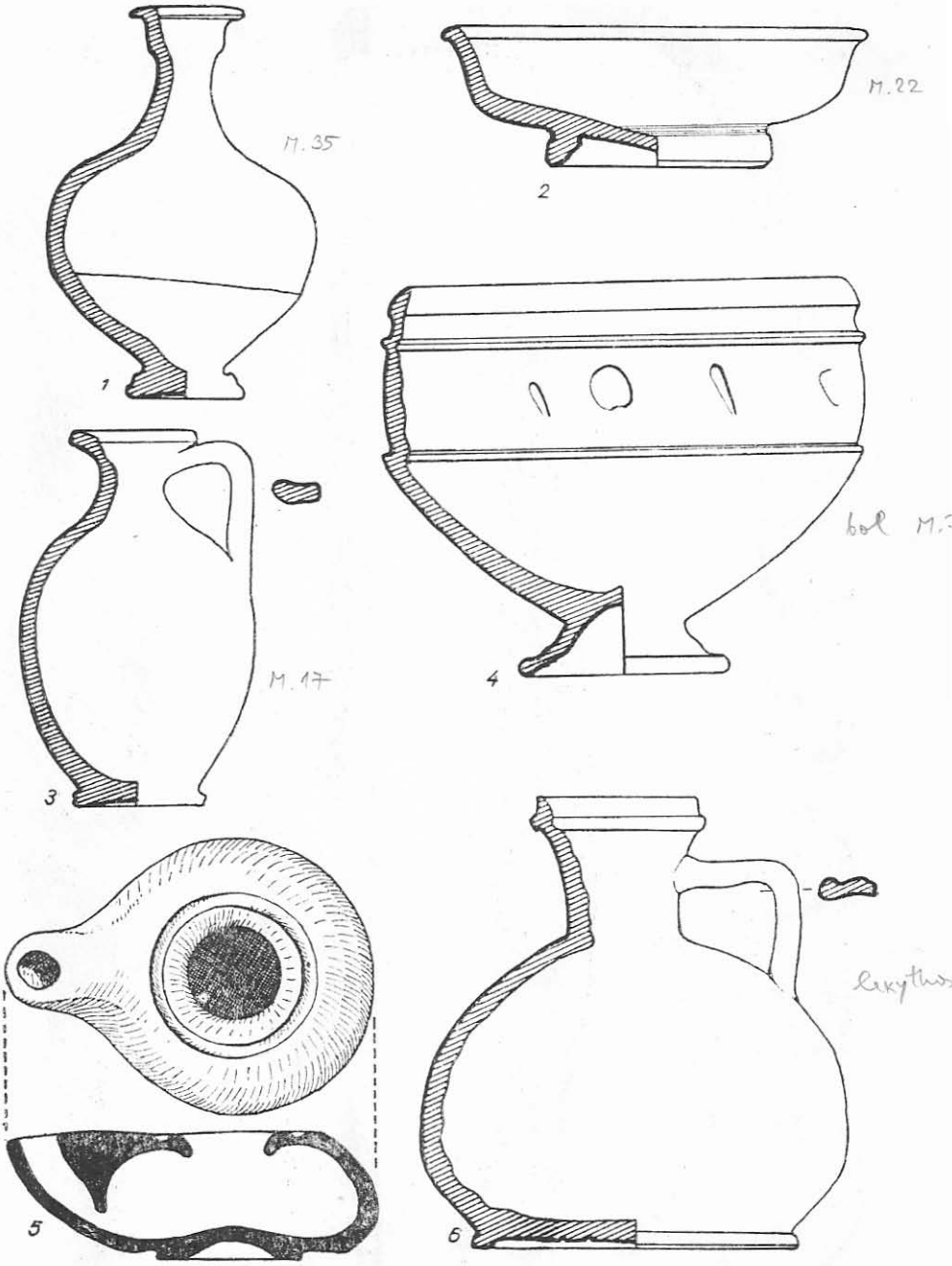

PLANȘA VI

PLANȘA VII

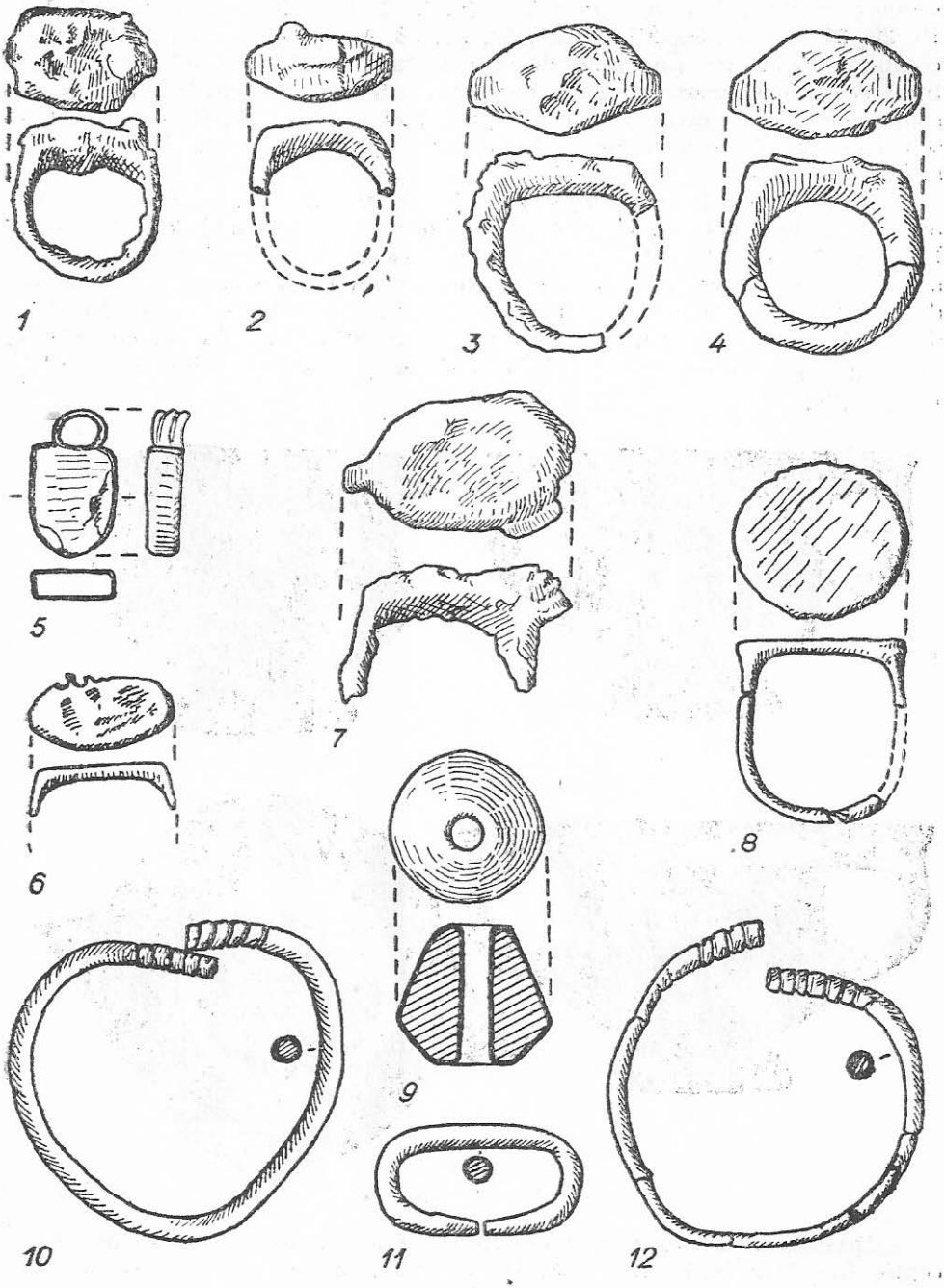

PLANȘA V III

numeroase morminte orientate V-E (M. 2, 3, 4, 6, 9, 10, 12, 13, 14, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 26, 27, 29, 31, 32, 33, 36, 43 și 44). Deși sînt aproape complet lipsite de inventar, după orientare, poziția scheletelor, după tipul de țigle și olane, mormintele pot fi atribuite cu certitudine epocii romane tîrzii sau poate mai bine spus celei romano-bizantine, respectiv secolelor IV-VI. Dacă unele dintre acestea aparțin secolului VI este mai greu de precizat.

Mormintele sînt în majoritatea lor în groapă simplă, dar acoperite adesea cu țigle sau olană, dispuse de obicei în dublă pantă (pl. II, 3—4). În cazul M.36 și 43 au fost reutilizate casetele de piatră a două morminte din epoca greacă. Oasele scheletelor anterioare au fost îngrămădite la unul din capetele mormîntului. Din cele 24 morminte, 15 sînt de adulți și nouă de copii. Toate scheletele au poziții întinse, cu orientarea generală V-E și cu mîinile îndoite pe bazin, abdomen și mai rar pe piept.

PLANȘA IX

Inventarul lipsește la majoritatea mormintelor descoperite. Excepție fac doar M. 14 18 și 26. În M. 14 s-a descoperit o cataramă de bronz (pl. VII, 5 și VIII, 11), în M. 18 au apărut două brățări de bronz

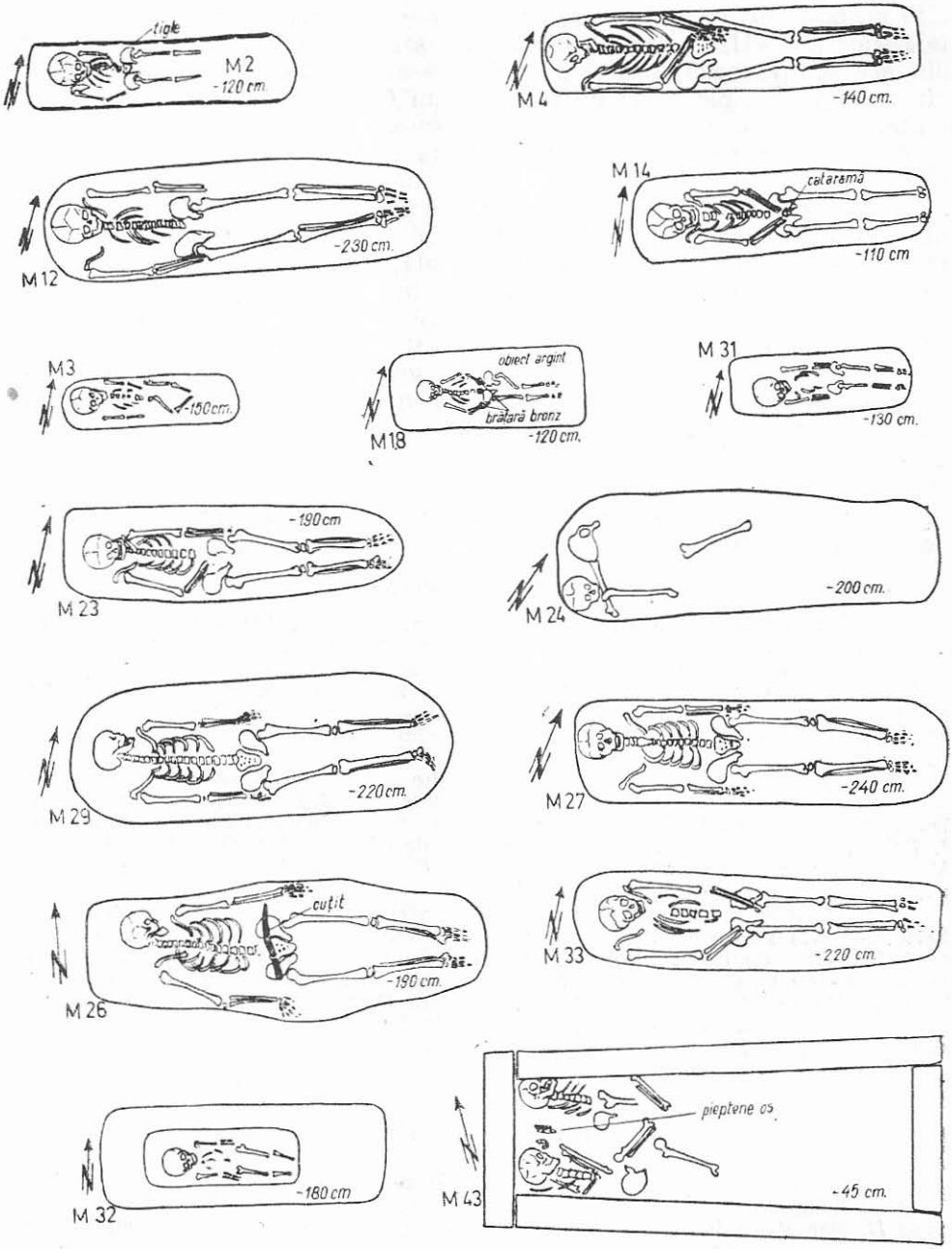
M 2
-120 cm.
M 4
-140 cm.
M 12
-230 cm.
M 14
catarămă
-110 cm
M 3
-150 cm.
M 18
obiect argint
brățară bronz
-120 cm.
M 31
-130 cm.
M 23
-190 cm
M 24
-200 cm.
M 29
-220 cm.
M 27
-240 cm.
M 26
cuțit
-190 cm.
M 33
-220 cm.
M 32
-180 cm
M 43
pieptene os
-45 cm.

PLANȘA X

(pl. VII, 6 și VIII, 10—11), iar în M. 26 un cuțit mare de fier, lung de 0,40 m, prevăzut cu prășele de os, decorate cu cercuri incizate, cu punct la mijloc (pl. VII, 7). Descoperirea unui astfel de cuțit într-un mormînt din această perioadă, așa cum o dovedesc descoperirile de pînă acum din necropola romano-bizantină a orașului Callatis, este mai puțin obișnuită. De altfel, neașteptată este și prezența acestor morminte tîrzii în cadrul necropolei din epoca grecească a cetății. Faptul este cu atît mai surprinzător cu cît este vorba de un număr foarte însemnat de morminte, ci nu de ceva cu totul întîmplător. La aceasta se adaugă și observația că, în timp ce pentru epoca romano-bizantină orașul dispunea de o necropolă mare și organizată, situată mult către vest de zidurile cetății, locul vechiului cimitir din imediata vecinătate nordică a orașului antic va fi utilizat în același scop și în perioada tîrzie a cetății. Nu avem încă dovada că mormintele din această vreme se întindeau și în zona de vest a necropolei grecești. Puținele cercetări sistematice făcute pînă acum nu ne lasă să întrevedem, deocamdată, o asemenea eventualitate.

ARCHÄOLOGISCHE AUSGRABUNGEN IN DEM GRÄBERFELD DER GRIECHISCHEN STADT KALLATIS-MANGALIA (1972)

— *Zusammenfassung* —

In dem Gräberfeld der griechischen Kolonie Kallatis, der unter dem hetigen Park der Stadt Mangalia liegt, wurden im Iahr 1972 neue archäologischen Ausgrabungen durchgeführt (Abb. 1). Bei dieser Gelegenheit wurden 49 Gräber gefunden, von den, 24 (1, 5, 8, 11, 15, 16, 17, 22, 25, 28, 30, 34, 35, 37—42, 45—49) sind aus der griechischen Zeit und die andere 24 (2—4, 6, 9, 10, 12, 13, 14, 18—21, 23, 24, 26, 27, 29, 31—33, 36, 43, 44) aus der spätrömischen Zeit. Das Grab 21 scheint es viel später zu sein.

Die Gräber aus der griechischen Zeit, die in 4—1 Ih. v.u.z. datieren (G. 34 im 1 Jh. u.Z), sind fast alle Körpergräber. Nur das Grab 16 ist ein Brandgrab. Die Körpergräber sind O-W orientiert und nur 14 wurden aus Stein gebaut. (Taf. I, III). Als Beilage sind zu erwähnen : verschiedene griechische Tongefässe (Taf. V-VI), unter den ein Kantharos mit Inschrift (Taf. IX) und ein Paar Gegenstände aus Metall (Taf. VII — 4, 8 ; VIII, 1—8).

Die Gräber aus der spätrömischen Zeit, vieleicht aus der frühbyzantinischen Zeit (4—6 Jh.) sind alle Körpergräber, W-O orientiert und fast alle ohne Beigabe (Taf. X). Viele Gräber wurden mit den Ziegeln bedekt (Taf. II, 3—4). Im Grab 14 wurde eine bronzene Schnalle gefunden, (Taf. VII, 5) im Grab 18 waren zwei bronzene Armbände (Taf. VIII, 10, 12) und im Grab 26 erschien ein Messeraus Eisen (Taf. VII, 7). Vielleicht, alle Gräber aus dieser Zeit soll als altgriechischen Gräber betrachten.

Erklärung der abbildungen

Abb. 1. Mangalia-Kallatis. Der Grundriss der Grabunsstellen.
Tafel. I. Mangalia-Kallatis. Griechisceh Gräber aus Stein
Tafel II. Mangalia-Kallatis. 1—2, griechische Gräber; 3—, spätrömische Gräber mit Ziegeln

[9] *Ibidem*, p. 279 (fig. 2).

Tafel III. Mangalia-Kallatis. Körpergräber aus der griechischen Zeit
Tafel IV. Mangalia-Kallatis. Körpergräber aus der griechischen Zeit (G.8,31-32); 2, Schädel aus G. 15 mit Trepanation
Tafel V. Mangalia-Kallatis. 1—8, Tongefässe aus der griechischen Zeit; 9—10, Tongefässe aus der spätellenistischen und frührömischen Zeit
Tafel VI. Mangalia-Kallatis. Tongefässe aus der hellenistischen und frührömischen Zeit
Tafel VII. Mangalia-Kallatis. Gegenstände aus Metall; 1—4,8, griechische Zeit; 5—7, spätrömische Zeit
Tafel VIII. Mangalia-Kallatis. Gegenstände aus Metall; 1—9, griechische Zeit; 10—12, spätrömische Zeit
Tafel IX. Mangalia-Kallatis. Kantharos aus dem Grab 40, mit der griechischen Inschrift
Tafel X. Mangalia-Kallatis. Gräber aus der spätrömischen Zeit

SĂPĂTURILE DE LA CAPIDAVA 1968—1974

RADU FLORESCU, N. CHELUȚĂ-GEORGESCU

Începînd din anul 1968 și pînă în 1974 la Capidava a fost cercetată o suprafață de circa 1200 mp., din așezarea feudal-timpurie, sectorul I. (Pl. I).

Situată dincolo de profilul magistral VI, această suprafață a fost împărțită în carouri de 5 × 5 m, numerotate de la 114 la 161 și grupate în trei șiruri cu două profiluri intermediare între ele. Cercetarea a început cu săparea șirurilor de carouri 114—129, a continuat cu săparea șirurilor de carouri 145—161, după care a fost investigat șirul intermediar 130—145. Cu acest prilej s-au identificat 45 de locuințe din diferitele nivele de locuire ale așezării feudale-timpurii. S-au făcut observații de detaliu deosebit de importante privind locuirea din această perioadă. Astfel, au fost identificate în continuare mai multe resturi din locuințe de suprafață, B 123, B 159, B 121, B 158 și B 127. Ceea ce caracterizează aceste locuințe, este faptul că ele constau din o lipitură puternic arsă de culoare roșcată și relativ omogenă, așezată pe vestigii de epocă romană constînd îndeosebi din dărîmături și gunoaie, fragmente ceramice, resturi alimentare, în cadrul cărora sînt frecvente fragmentele de chirpici-calupuri prismatice puternic arse în compoziția cărora se distinge pleava de dimensiuni mari — și o arsură pulverulentă roșcată. De asemenea au putut fi identificate ziduri de piatră cu pămînt uneori pe lungimi considerabile, 10—15 m — carourile 141, 157; 135, 151 și 148, 150 — în raport direct cu podinile locuințelor de suprafață. Aceste ziduri se prezintă paralele cu laturile cetății romane, respectiv și cu ale fortificației feudal-timpurii de piatră și pămînt dovedind existența unei ordonanțe axiale ortogonale în planimetria acestei așezări.

Podelele locuințelor de suprafață ca și zidurile adesea străpunse, se prezintă întrerupte de gropile unor bordeie mai noi. În general aceste bordeie aparțin nivelurilor mai vechi dar se întîlnesc mai rar și cazuri

în care bordeie din ultimul nivel cu pereţii din dulapi de lemn pe temelie de piatră taie locuinţe de suprafaţă. De exemplu B 122 care taie pe B 121 şi B 132 care taie pe B 174. Aceasta arată că pe de o parte nu există un raport direct între nivelul de locuire şi adîncimea la care se află bordeiul iar pe de alta că la sfîrşitul locuirii feudal-timpurii relieful terenului trebuie să fi fost altul decît cel găsit de arheologi la începerea săpăturilor. Este probabil ca imediat după încetarea locuirii moderne pe cetate să fi început sub influenţa factorilor atmosferici şi a vegetaţiei un procent de lentă nivelare care poate fi recunoscut pe profile, (Pl. II) în depunerile de pămînt cenuşos pline cu pietre la nivele diferite, groase pînă la 60 cm. Este, de asemeni, verosimil că înmormîntările din perioada turcească au grăbit nivelarea iar instalarea armanului au precipitat-o.

Dintre bordeie nu au fost identificate decît cîteva fragmente din nivelul cel mai vechi cu colţurile rotunjite — de exemplu B 120 şi B 125. De asemenea, unele dintre bordeie la care nu s-a păstrat căptuşeala din piatră a pereţilor ar putea să aparţină acestui nivel, de exemplu B 125 şi B 144. La acestea din urmă trebuie remarcat adîncimea considerabilă în raport cu podelele de locuinţă din categoria celor de suprafaţă pe care le taie respectiv B 174 şi B 124.

Din nivelul de locuire feudal-timpuriu III — bordeie din panouri de zidărie din lespezi şi blocuri, despărţite de pari şi bîrne de lemn (fig. 1) — s-au păstrat cele mai bine conservate şi cele mai interesante exemplare.

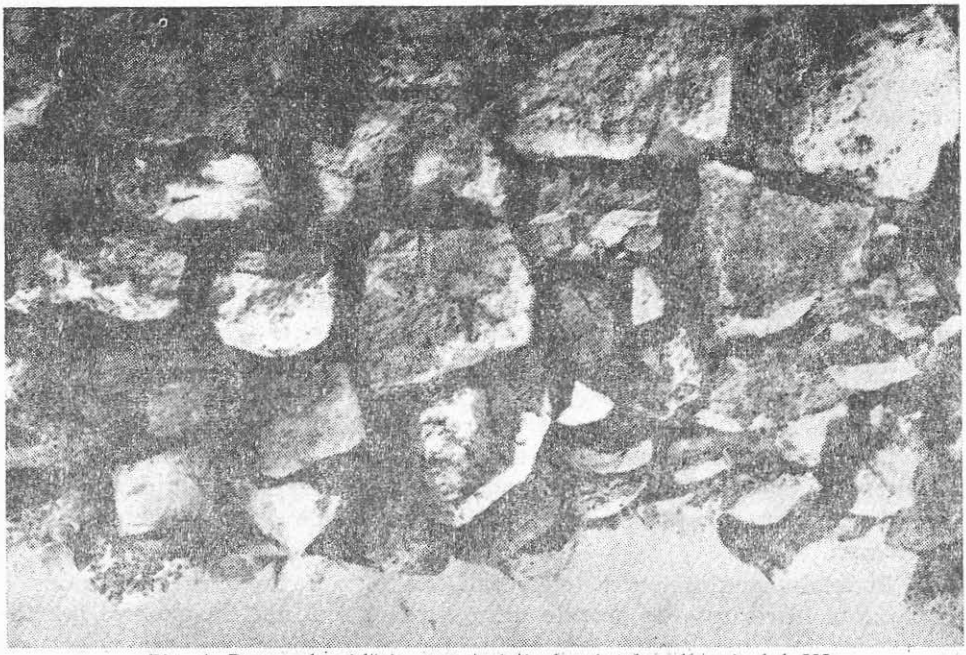

Fig. 1. Panou de zidărie caracteristic locuinţelor din nivelul III.

Fig. 35
Fiemal sépulcrale
1965—1974

59 60 61 62 63

J K L M N O P Q

B118 B119 B120 B127 B176 B147 B158 B163 B121 B122 B123 B128 B125 B161 B162 B166 B165 B141 B195 B196 B159 B124 B124 bis B150 B151 B174 B194 B182 B181 B132 B133 B140 B136 B178 B164

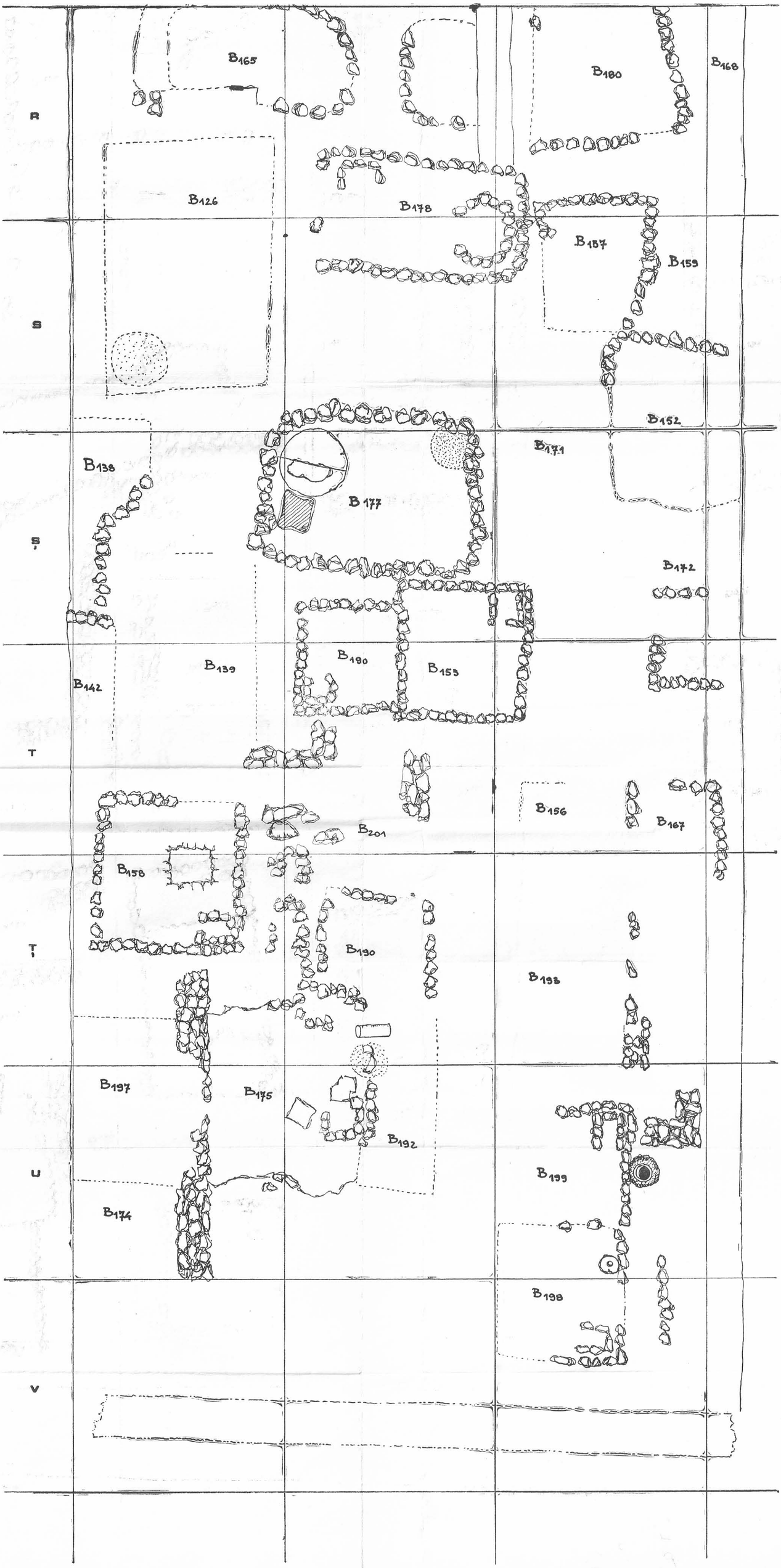
R
S
Ș
T
Ț
U
V
B165
B180
B168
B126
B178
B157
B159
B152
B171
B138
B177
B172
B139
B190
B153
B142
B156
B167
B201
B158
B130
B198
B197
B175
B192
B199
B174
B198

Planșa II

PROFILUL DE N-V K-U/81
Sc. 1/50

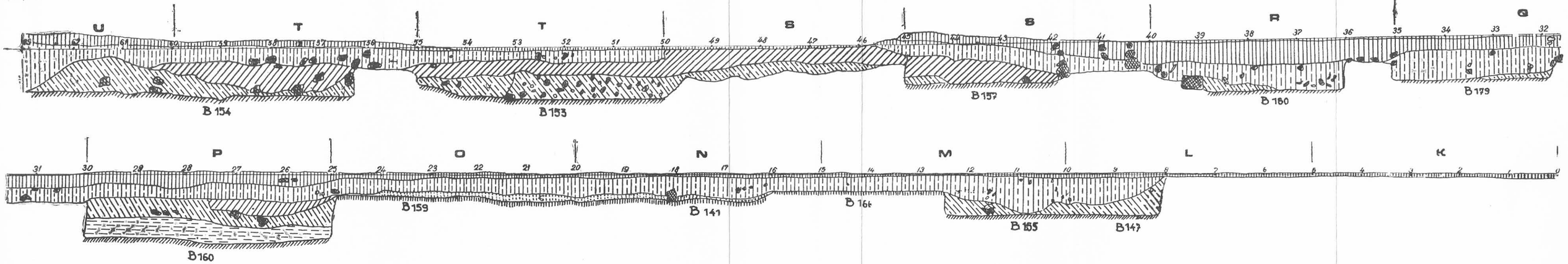

pământ vegetal

sol cenușos

detritus

sol cenușos roșcat

arsură roșcată

sol cu cenușă și nisip, roșcat, roman

pietre și cărămizi

podină de bordei

podină roșcată arsă

B 124 este un bordei dreptunghiular, prelung, ușor trapezoidal. Pe trei laturi zidurile lui din panouri de piatră separate de interstiții în care s-a mai putut surprinde resturi de lemn carbonizat se păstrează pe o înălțime de circa 1 m. În colțul de nord, un cuptor de pîine din care se mai păstrează numai baza bolții, vatra puternic arsă cu lipitura așezată pe cărămizi și piatră avînd soclul înalt de 35 cm. Latura de sud-est nu se mai păstrează. În cursul săpăturii s-a putut surprinde pe această latură o îngrămădire de pietre ceea ce permite presupunerea că bordeiul a avut un gîrlici acoperit pe această latură. În colțul de est al bordeiului au fost descoperite resturile unei „vetre portative" prăbușite. Latura de nord-est tăia un alt bordei mai vechi din care nu s-a mai păstrat decît resturi precare de zidărie dintr-un colț precum și vatra și baza calotei unui cuptor de pîine. Se întîlnește situația succesiunii unor cuptoare de pîine pe aceleași aliniament.

Bordeiul 161 (Fig. 2), este, de asemenea, oblong cu zidul din panouri de bolovani poligonali cu coeziune slabă. Nu se disting interstiții

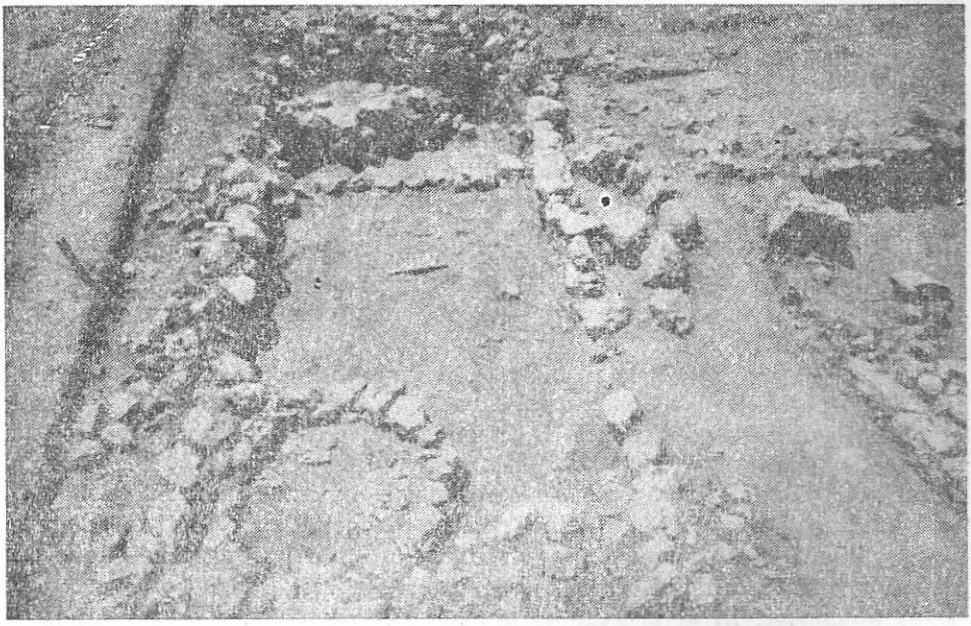

Fig. 2. Bordeiul 161.

pentru pari decît la colțuri și pe centrul laturilor lungi. În sensul lungimii bordeiul este împărțit în două încăperi de mărime inegală printr-un zid scund dintr-un șir de bolovani. În încăperea mai mică dinspre sud-vest a putut fi surprinsă o banchetă din bolovani avînd o lipitură ușoară pe suprafață. Zidul bordeiului pe latura de sud-vest nu cobora sub nivelul acestei banchete. Este dificil de reconstituit dispozițiile interioare ale bordeiului dar și în acest caz se pare că avem de a face cu o în-

trare-gîrlici, ceva mai complex amenajată decît în alte cazuri. În colțul de est al bordeiului s-a putut surprinde un cuptor de pîine din care se păstrau soclul înalt de 32 cm, baza calotei și vatra constînd din lipitură puternic arsă așezată pe fragmente ceramice.

B 162 este un bordei de formă aproape pătrată. Se disting panourile de zidărie despărțite de interstiții pentru pari și bîrne. Panourile sînt mai regulat construite din bolovani și lespezi și se păstrează mai bine decît la bordeiul precedent. Podina este relativ omogenă, puternic arsă de culoare cenușie. În colțul de est au fost surprinse resturile unui cuptor de pîine soclul și vatra din lipitură puternic arsă așezată pe cărămizi romane. În colțul de vest s-a găsit o sobă de piatră.

Lipit de peretele dinspre sud-vest s-a găsit un vas ceramic căzut cu gura în jos și sprijinit de o piatră alunecată din zid. Vasul ceramic descoperit este de tipul „borcan" înalt de 25 cm și diametrul mare de 18 cm. Buza vasului de culoare cenușie cu ingrediente în compoziția pastei este răsfrîntă în afară. Fundul plat iar pe suprafața lui se disting mai multe striuri subțiri grupate în „portativ".

O împrejurare deosebită constituie faptul că B 162 și B 161 sînt extrem de apropiate. Latura de nord-est a primului atingînd aproape pe cea de sud-vest a celui de al doilea. Această situație topografică ridică problema raportului cronologic dintre cele două bordeie care evident nu au putut coexista în aceiași perioadă. Fără a fi întrutotul concludentă această observație ridică problema existenței mai multor faze constructive în cadrul nivelului III de locuire feudal-timpurie. La acestea s-ar mai adăuga și faptul că B 161 taie B 120 din care se mai păstrează doar un perete cu două colțuri și care pare să aparțină după tehnica lui constructivă aceluiași nivel III de locuire. Semnalînd problema subliniem faptul că sînt necesare și alte observații pentru o rezolvare concludentă a ei.

B 177 (Fig. 3) este un bordei de formă dreptunghiulară a cărui ziduri din panouri de piatră s-au păstrat pe o înălțime de 1 m. În general această locuință-bordei poate fi considerată cea mai bine conservată din toate locuințele-bordei aparținînd nivelului III de locuire. Atît la colțuri cît și pe laturile sale s-au conservat în intersiții parii de lemn care susțineau acoperișul. Podina relativ omogenă cu o lipitură de culoare galbenă s-a păstrat bine cu excepția unor gropi mici datorate pietrelor căzute din zid. B 177 este interesant și datorită inventarului bogat descoperit în el precum și amenajărilor interioare care s-au păstrat foarte bine. În colțul de nord s-a găsit un mare cuptor de pîine calota. (Fig. 4). Înălțimea cuptorului de 1,05 m. Pereții lui erau făcuți din piatră cu puține resturi de cărămidă romană prinse cu lipitură de culoare roșcată puternic arsă atît în interiorul cuptorului cît și pe suprafața exterioară a pereților pe care s-a surprins o arsură secundară... Gura cuptorului situată la sud avea o deschidere de 30 de cm fiind mărginită de două lespezi înalte de 60 cm. În vecinătatea gurii s-au găsit mari fragmente de lemn carbonizat. Deasupra vetrei puternic arse

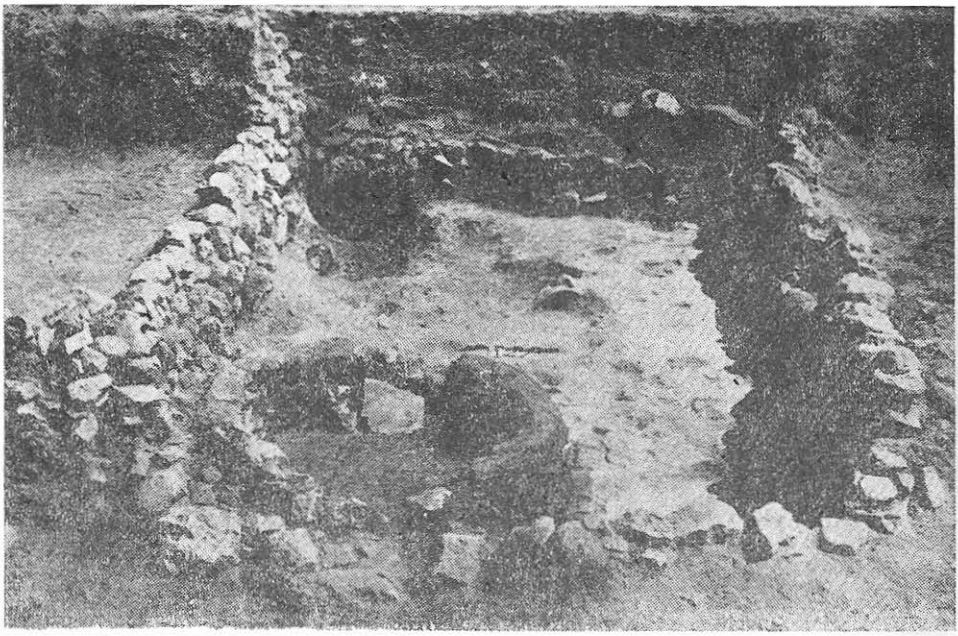

Fig. 3. Bordeiul 177. Se pot bine observa elemente de amenajare interioară: cuptorul de pîini și groapa de provizii.

din calota prăbușită. Între peretele cuptorului și colțul de sud-vest al bordeiului s-a găsit o tavă ceramică de mari dimensiuni (fig. 5) înălțată la nivelul de 75 cm sub ea aflndu-se o altă tavă ceramică identică, fragmentară cu un strat gros de cenușă și lemn carbonizat în ea. Prăbușite, în zona acestor două tăvi ceramice, mai multe fragmente de vase ceramice intregibile. În colțul de sud al bordeiului într-o ușoară albiere a podinei s-au descoperit două vase ceramice tip borcan precum și o amorfă de mari dimensiuni fragmentară. În aceiași albiere a podinei lîngă vasele ceramice s-au găsit multe fragmente din cojile unor ouă de pasăre. În colțul de sud în fața albierii sus amintite s-a descoperit gropița de provizii specifică locuințelor-bordei din așezarea feudal-timpurie a Capidavei. În ea mai multe fragmente ceramice, resturi osteologice de la animale mari și mici precum și oase de pește. Tot la B 177 s-a putut constata mult mai bine, datorită condițiilor de conservare și sistemul constructiv al panourilor de zidărie care alcătuiau zidurile propriu-zise ale locuinței. Zidul din partea de vest conserva și lipitura cu argilă dintre pietrele panoului, lipitură de culoare galben-roșcată. În cenușa a cărui strat gros de 20 cm se întindea de-a lungul zidurilor s-au găsit nenumărate fragmente de stuf carbonizat din acoperișul bordeiului. Pe latura de sud a bordeiului 177 s-a putut identifica o mică încăpere căruia îi atribuim aceiași destinație, de intrare-gîrlici.

Din nivelul al IV-lea de locuire menționăm trei bordeie, pentru problemele deosebite pe care le ridică.

B 176 are forma aproape pătrată și i se păstrează numai fundațiile dintr-o singură asiză de pietre cu interstiții pentru parii șarpantei la colțul și mijlocul laturilor. Situat la peste 1 m adîncime față de situația actuală a solului, groapa este mai largă decît aria limitată de fundații, dovedind astfel că pe asiza de pietre erau așezați dulapi încheiați în „cheutori românești", capetele acestora depășind limita propriu-zis a bordeiului. Ca și la B 10 descoperit în 1959, spațiul dintre pereții bordeiului și malurile gropii au fost așadar umplute după construirea locuinței. În colțul de sud s-a păstrat o sobă din piatră cu bolta din bolovani lipiți dar care s-a prăbușit imediat după degajare. În colțul de vest o alveolare profundă în podina locuinței. (Fig. 6).

Fig. 4. Cuptorul de pîine din B 177.

B 147 este un bordei aproape pătrat din care nu se mai păstrează bine decît două dintre laturi, cele dinspre sud-vest și nord-vest. Latura de nord-vest Latura de nord-est pare să fi suferit o refacere. În colțul de nord este situată soba. Dincolo de latura de nord-est se mai recunosc urmele unui zid și încă a unei sobe din care un perete face corp comun cu peretele bordeiului așa cum a fost descris mai sus. S-ar părea că este vorba de o refacere a aceluiași bordei și nu de două care se întretaie. Către sud-est nu sa putut surprinde decît alveolarea gropii bordeiului.

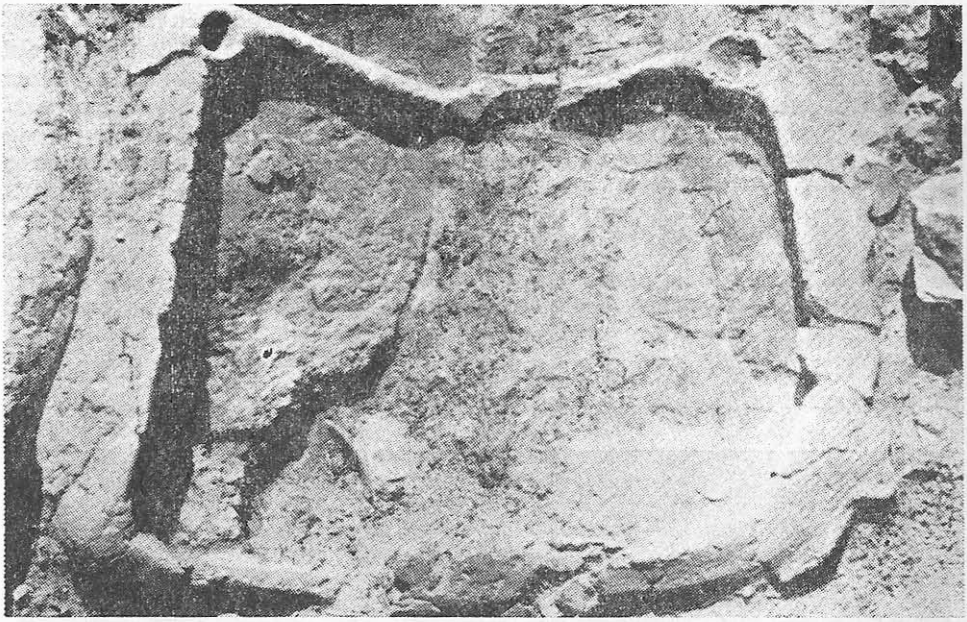

Fig. 5. Tavă ceramică descoperită în B 177.

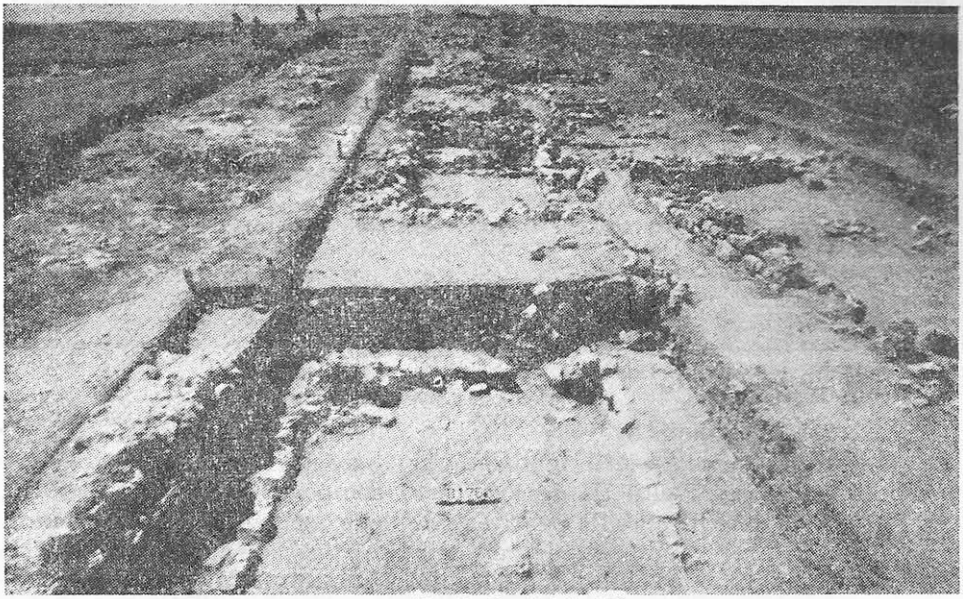

Fig. 6. Bordeiul 176.

Este specific pentru acest bordei, faptul că pereții sînt compuși variabil din una sau două asize de piatră, constituind fundații pentru pereții de lemn și că în spatele acestor fundații spre exterior mai apar fragmente de zidărie neglijent lucrate. S-ar părea că și în acest caz, groapa mai lungă a fost umplută ulterior dar spre deosebire de B 176 lipite de pereții de lemn au fost așezate pietre constituind fragmente de zidărie relativ ordonate. Fundațiile lui B 147 erau marcate de interstiții pentru parii șarpantei. În interiorul bordeiului cu gura în jos s-au găsit două căldări de lut sparte dar întregibile. (Fig. 7). În sfîrșit B , este tot de tipul locuințelor cu pereți de lemn și temelie de piatră prevăzute cu interstiții pentru pari de șarpantă. Se remarcă prin podina arsă puternic la roșu și printr-o sobă mare cu pereții din bolovani și plafon din două lespezi la care se păstra și lipitura așa încît s-a putut stabili că nu avea alt orificiu de tiraj decît gura.

Fig. 7. Două căldări de lut descoperite în B 147.

Suprafața săpată în 1968—1974 a adus noi precizări în ceea ce privește stratigrafia așezării feudal-timpurii de la Capidava. Semnalînd posibilitatea ca și nivelul III de locuire să comporte mai multe faze așa cum este mai demult stabilit pentru nivelul de locuire IV. De asemenea, a înlesnit precizarea unor elemente de urbanistică cum ar fi planimetria axială ortogonală a nivelului I cu locuințe de suprafață, precum a confirmat gruparea cuptoarelor de pîine în anumite puncte ale așezării

care rămîn constante de-a lungul mai multor nivele și faze, ceea ce este evident o dovadă de continuitate în organizarea comunității care locuia așezarea. În sfîrșit s-au putut preciza unele elemente legate de amenajarea interiorului bordeielor : faptul că vasele ceramice erau suspendate pe lîngă pereți sau de acoperiș de unde au căzut cu gura în jos, aproape întotdeauna, ne sugerează folosirea unor polițe sau prepeleace, precum și modul de construcție și folosire a așa ziselor vetre portative din nivelul III.

Trebuie semnalată și descoperirea pe un fragment de podină dintr-un bordei descoperit în caroul 154 a unui capac de cruce relicvar iar sub lipitura podinei în dărîmături romane a unei monede de la Mauriciu Tiberiu (582—602). Această descoperire confirmă durata Capidavei romane, în stadiul actual al cercetării, pînă la începutul secolului al VII-lea.

Résumé

Pendant l'interval 1968—1974 on a fouille une aire de cca. 1200² de l'établissement du haut moyen-âge de Capidava. On a Identifié plus de 45 habitations de cette époque appartenant a tous les quatres niveaux culturels connus dans le site.

Les fouilles a apporté des noveaux precisions stratigraphiques et topographiques. C'est ains qu'on a çu établir la possibilité que la niveau III ait a moins deux phases constructives. De même on a reussi a établir que le prémier niveau, avec des habitations de surface, avaient un planometrie axiale orthogonale, et de confirmer que les fours à pain sont grouppés dans de points précis de l'établissement et que cette localisation se mentient pendant tous les niveaux, ce qui veut démontrer la continuité dans l'organisation de la communauté.

En fin on a précisé quelques détails de l'ammenagement interieur des cabannes souterraines des trois derniers niveaux : le mode de conserver la vaiselle chemigue, la téchique de construction et le mode d'emploi des ainsi nommées „foyers portatifs". Il faut aussi mentionner la decouverte d'une monnaye de l'empereur Maurice-Tibère ce qui confirme la survivance de la Capidava romaine jusqu'au commencement du VII-ème siècle.

II

STUDII ȘI COMUNICĂRI

OBSERVAȚII PRIVIND ARHEOLOGIA SECOLELOR VII — V î.e.n. ÎN DOBROGEA

M. IRIMIA

După cum se cunoaște Hallstatt-ului mijlociu dobrogean îi este caracteristic mai ales aspectul cultural Babadag III. Cercetările mai vechi și cele din ultima vreme au mărit mult numărul descoperirilor corespunzătoare acestei perioade. Materiale aparținînd aspectului hallstattian amintit s-au semnalat mai demult, în afara stațiunii eponime [1], la Cernavodă [2], Gîrlița [3] și Enisala [4]. Cercetările de suprafață efectuate în zona localității Hîrșova și în cîteva așezări din jur au dus la identificarea unor materiale aparținînd aceleiași perioade pe *tell*-ul gumelnițean din apropierea orașului [5] și în trei puncte diferite de lîngă satul Ghindărești [6]. Sondajul arheologic efectuat pe dealul „Tabăra" de lîngă Tulcea a dus la descoperirea, printre altele și a unor urme de locuire Babadag III. [7] Rezultate importante privind Hallstattul mijlociu dobrogean au scos la iveală cercetările întreprinse la Rasova (Malul Roșu), unde materialul Babadag III (de un aspect ceva mai arhaic) a apărut împreună cu ceramică de tip Basarabi (mai exact, un aspect puțin an-

---

[1] S. Morintz, *Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas-Danube à la lumière des fouilles de Babadag*, în Dacia, NS, VIII, 1968, p. 101 și urm. ; idem, *Problemeale Hallstattului timpuriu din zona istro-pontică în lumina cercetărilor de la Babadag*, în Peuce, II, 1971, p. 19—24.

[2] D. Berciu și colaboratori, *Șantierul arheologic Cernavoda*, în Materiale, VII, 1962, p. 52—53 ; D. Berciu, în DID, I, 1965, p. 88—89.

[3] S. Morintz, în Dacia, NS, VIII, 1964, p. 109.

[4] Idem ; I. T. Dragomir, în articolul *Descoperiri hallstattiene în incinta cetății medievale Enisala*, în SCIVA, 25, 1, 1974, p. 131—136 prezintă numai materiale Babadag II.

[5] Sebastian Morintz și Done Șerbănescu, *Cercetări arheologice la Hîrșova și împrejurimi*, în SCIVA, 21, 1, 1974, în punctul 6, p. 53.

[6] *Ibidem*, în punctele 9, 10, 13, p. 54—57, 63.

[7] Victor Henrich Baumann, *Noi mărturii istorice rezultate dintr-un sondaj arheologic*, comunicare prezentată la Sesiunea științifică a Muzeului de arheologie Constanța, octombrie 1972.

tericr culturii Basarabi deplin formată, deci pre-Basarabi).[8] În Dobrogea descoperiri izolate de tip Basarabi s-au mai semnalat la Hîrşova, Histria, Babadag, Murighiol[9], dovedind că şi spaţiul dobrogean era integrat în aria largă a culturii amintite.

Recent a început la Gura Canliei[10], nu departe de cunoscutul şantier de la Păcuiul lui Soare, cercetarea unei alte aşezări aparţinînd aceleiaşi perioade.

De o importanţă aparte este descoperirea unei ceramici Babadag III în săpăturile de la Histria, Capul Dolojman şi Constanţa. La Histria materialul amintit a apărut în cel mai vechi nivel arhaic de pe platoul de vest, datat către sfîrşitul secolului VII — începutul secolului VI î.e.n.[11]. La Capul Dolojman (Argamum ?) au fost descoperite două bordeie, gropi şi ceramică de tip Babadag III ; stratul hallstattian, aşezat direct pe nivelul antic al stîncii, se îngemăna cu ceramica greacă arhaică, fără a se putea stabili dacă între ele există un raport de contemporaneitate ori unul de succesiune[12]. La Constanţa (Tomis), în săpăturile din Parcul Catedralei a apărut o ceramică asemănătoare celei caracteristice orizontului Babadag III alături de cea greacă arhaică (de la mijlocul şi din a doua jumătate a secolului VI e.n.), fără a se putea stabili nici aici cu precizie raportul de contemporaneitate ori de succesiune dintre ele[13].

Descoperirea materialului ceramic amintit în cetăţile greceşti are o importanţă deosebită prin posibilitatea de a se stabili un punct de reper cronologic relativ fix în legătură cu sfîrşitul Hallstatt-ului mijlociu în Dobrogea. Cercetările viitoare vor fi probabil în măsură să clarifice atît data finală a aspectului Babadag III, cît şi raportul dintre acesta şi începutul epocii arhaice greceşti, ceramica greacă putînd fi în măsură să ofere limite cronologice mai precise decît alte materiale.

---

[8] M. Irimia, *Cercetările arheologice de la Rasova-Malul Roşu*, în Pontica, VII, 1974, p. 75 şi urm.

[9] Al. Vulpe, *Zur mittleren Hallstattzeit in Rumänien (die Basarabi-Kultur)*, în Dacia, NS, IX, 1965, nota 100 şi fig. 11 ; idem, *Archäologische Forschungen und historische Betrachtungen über das 7 bis 5 Jh. im Donau-Karpatenraum*, în Memoria Antiquitatis, II, 1970, fig. 1 şi explicaţia de la p. 127.

[10] Săpături efectuate de M. Irimia, Muzeul de arheologie Constanţa.

[11] Suzana Dimitriu, *Cartierul de locuinţe din zona de vest a cetăţii, în epoca arhaică*, în Histria, II, 1966, p. 40—41, 55, 127 şi pl. 48 (nr. 855, 856, 873) ; cf. şi P. Alexandrescu, *Însemnări arheologice*, în SCIVA, 25, 2, 1974, p. 212—213.

[12] M. Coja, *Cercetări noi în aşezarea greco-romană de la Capul Dolojman-Argamum* (?), în BMI, XLI, 3, 1972, p. 33—34 şi fig. 2/1—9. În comunicarea *Elemente autohtone ale Hallstatt-ului mijlociu în aşezarea de la Capul Dolojman* prezentată la cel de al III-lea colocviu privind „Aria nord-tracică în secolele VIII-IV î.e.n.", 11—12 decembrie 1974, M. Coja a arătat că în punctul amintit au apărut şi unele fragmente de tip Babadag II. De asemenea autoarea şi-a exprimat părerea că ceramica de tip Babadag III de la Histria şi Capul Dolojman ar reprezenta nu un nivel contemporan cu începutul colonizării greceşti, ci mai degrabă unul precolonial, ai cărui reprezentanţi au încetat să locuiască sau mai demult, sau cu puţin timp înainte de aşezarea coloniştilor greci în aceste zone.

[13] Săpături efectuate de A. Rădulescu şi C. Scorpan. Explicaţii suplimentare în legătură cu condiţiile de descoperire ale materialului hallstattian ne-au fost oferite cu multă amabilitate de colegul C. Scorpan.

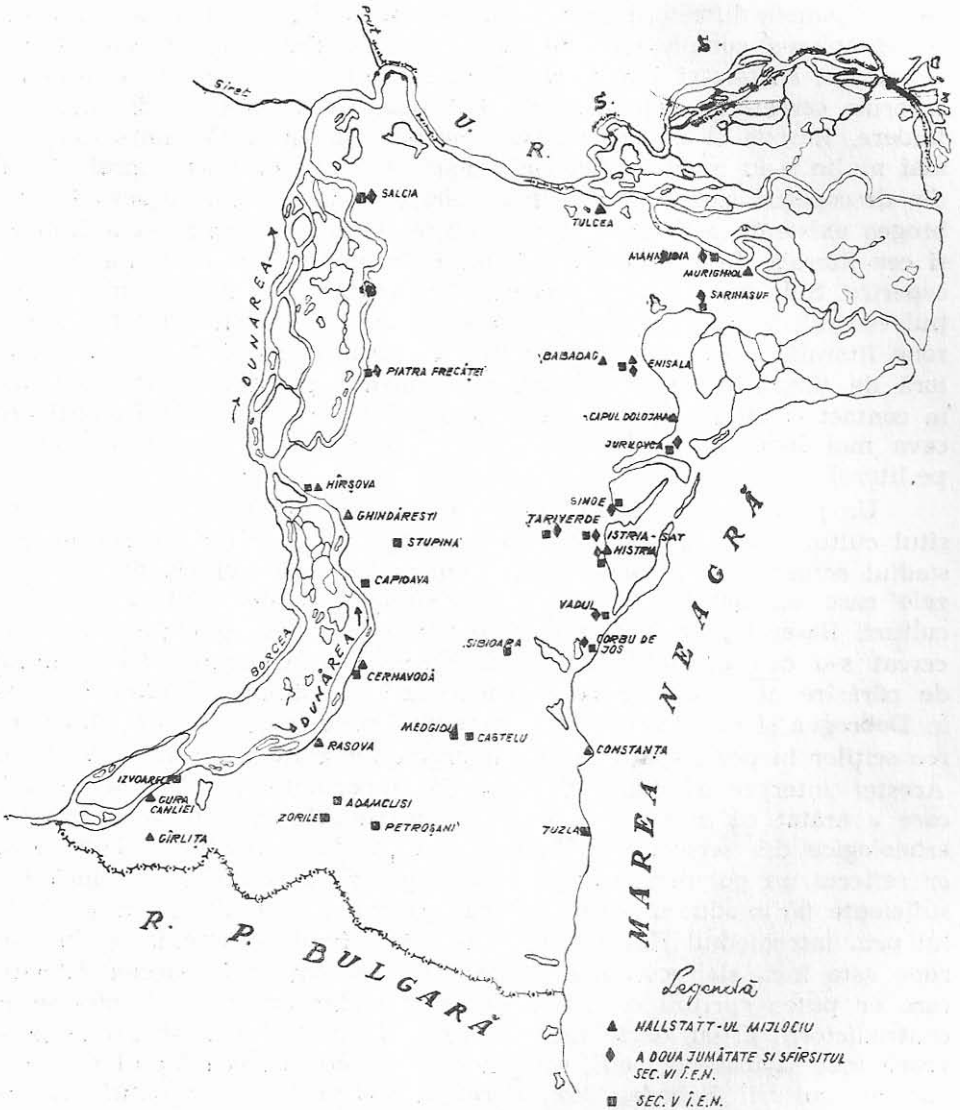

HARTA DESCOPERIRILOR ARHEOLOGICE DIN SEC. VII–V Î.E.N. ÎN DOBROGEA

Fig. 1

Din cele de mai sus putem reține faptul că în Dobrogea urme de locuire din Hallstatt-ul mijlociu (aparținînd cele mai multe aspectului cultural Babadag III și altele datorate unor pătrunderi Basarabi) s-au semnalat pînă în prezent în 15 puncte, grupate astfel : zece în zona Dunării (Gîrlița, Gura Canliei, Rasova, Cernavodă, Ghindărești

— trei puncte diferite, Hîrșova, Tulcea, Murighiol) și cinci pe litoral sau în apropierea complexelor de lacuri litorale (Babadag, Enisala, Capul Dolojman, Histria și Constanța). Dintre acestea doar în cîteva s-au întreprins cercetări sistematice (la Babadag, Cernavodă — de mică întindere, Rasova și de curînd cele începute la Gura Canliei) ; din cele mai multe s-au recoltat materiale doar prin cercetări de suprafață sau din descoperiri izolate făcute în așezări grecești. Putem observa în Dobrogea existența a două zone de locuire relativ intensă : cea a Dunării și cea litorală. Interiorul regiunii nu ne-a oferit pînă acum nici o descoperire. Sub rezerva unor apariții viitoare putem totuși bănui că spațiul central, probabil mai arid, era slab locuit. Populația autohtonă din zona litorală, purtătoare a aspectului cultural Babadag III, a fost martoră de timpuriu colonizării grecești, intrînd probabil foarte devreme în contact cu noii veniți. În schimb populația de pe malul Dunării era ceva mai îndepărtată de evenimentele istorice care aveau loc atunci pe litoral.

Un prim fapt asupra căruia trebuie să ne oprim atenția este sfîrșitul culturii Babadag în Dobrogea (parțial și al culturii Basarabi). În stadiul actual al cercetărilor nu putem spune nimic precis despre cauzele care au determinat încetarea evoluției acestei culturi (ca și a culturii Basarabi) pe la începutul secolului VI î.e.n. O explicație a încercat s-o dea acestei situații Al. Vulpe [14] prin legarea fenomenului de părăsire al așezărilor hallstattiene atît în Cîmpia Munteniei cît și în Dobrogea și de creare a unui presupus gol demografic, de pătrunderea sciților în acest spațiu încă din prima jumătate a secolului VI î.e.n. Acestei interpretări i-a adus obiecții importante P. Alexandrescu [15], care a arătat că încă nu se cunoaște măsura în care sărăcia urmelor arheologice din secolele VI-V î.e.n. corespunde unei situații istorice și ar reflecta un gol demografic, atîta vreme cît cercetările sînt încă insuficiente iar modul în care are loc trecerea la a doua epocă a fierului prin intermediul Hallstatt-ului final în Cîmpia Munteniei și în alte zone este încă slab cunoscut. Totodată, informațiile izvoarelor istorice care ar putea sprijini o atare interpretare sînt destul de imprecise și contradictorii. Chiar dacă interpretarea lui Al. Vulpe a stîrnit și provoacă încă serioase obiecții, nu putem trece cu vederea faptul că între sfîrșitul culturii Babadag (considerat aproximativ la începutul secolului VI î.e.n.) și sfîrșitul secolului VI — începutul secolului V î.e.n., cînd apar unele materiale și în interiorul Dobrogei, descoperirile care ar putea fi datate în plin secol VI sînt extrem de puține.

Pentru a avea o imagine ceva mai clară asupra situației Dobrogei după încetarea existenței culturii Babadag, credem că este necesar să

[14] Al. Vulpe, în Memoria Antiquitatis, II, 1970, p. 165—182.
[15] P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 211—212.

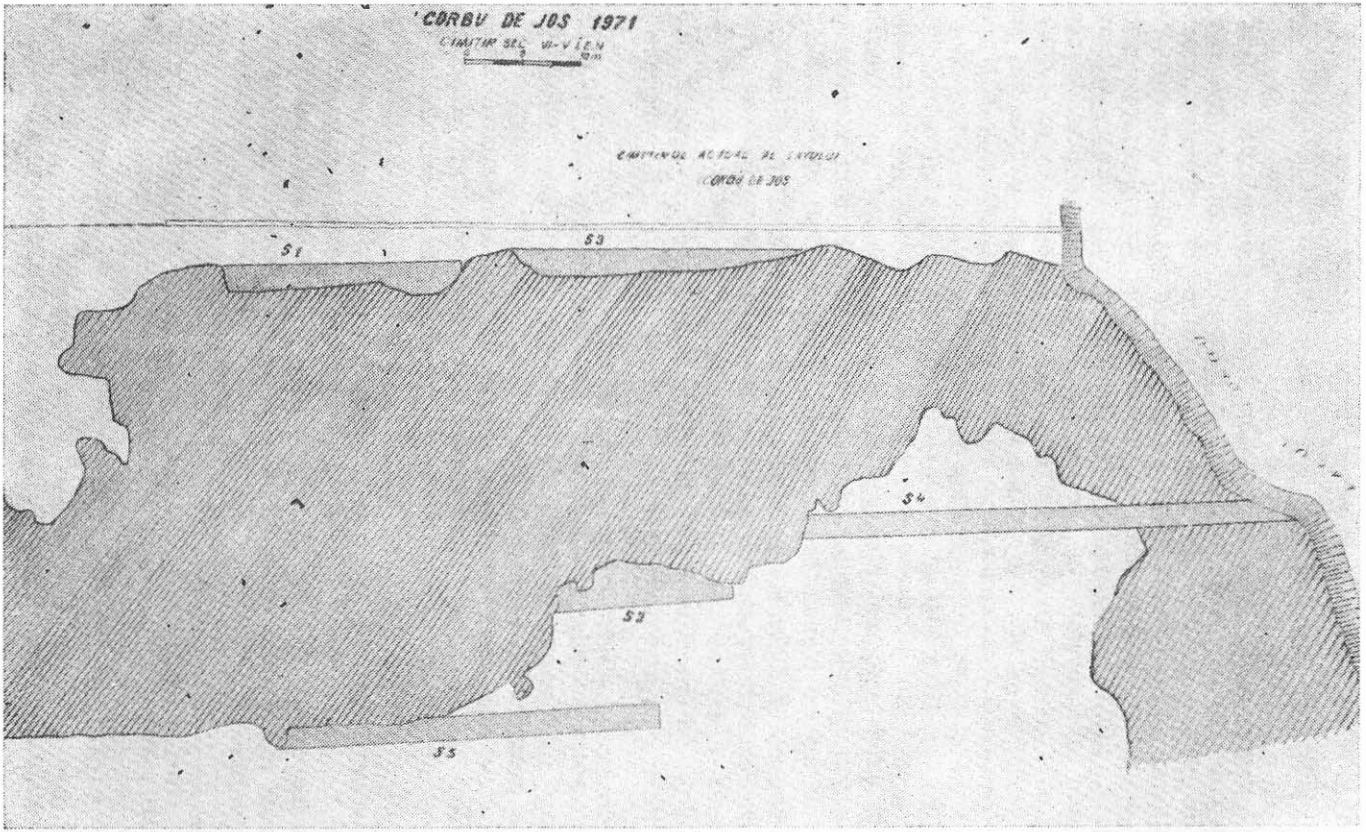

Fig. 2

reamintim cele cîteva descoperiri corespunzătoare secolelor VI și V î.e.n., semnalate în apropierea așezărilor grecești sau în interiorul regiunii.

O primă prezență a băștinașilor în secolele amintite a fost constatată chiar în necropola tumulară a Histriei [16]. Aici s-a descoperit un grup de movile cu caracter indigen ; în afară de ceramica autohtonă, prezentă și ea, a fost stabilită existența mai multor elemente de caracter negrecesc. S-a precizat că aceste movile au un caracter sud-tracic, getic, după analogiile stabilite pentru fiecare dintre elementele principale ale ansamblului funerar. Apariția unor obiecte de caracter scitic [17] nu permite să se precizeze, după opinia autorului, dacă este vorba de prezențe efective scitice în apropierea cetății încă din această vreme sau dacă este vorba de o simplă influență culturală. Cît privește inventarul funerar, în majoritate grecesc, el arată că este vorba de o populație ale cărei vîrfuri erau puternic elenizate, elementele de civilizație greacă îmbinîndu-se cu cele ale culturii spirituale tradiționale. Tradiția autohtonă, mai ales getică, nu se reduce în necropola Histriei doar la tumulii din secolul VI î.e.n., ci continuă și în secolele următoare, alături de elemente grecești ori combinată cu ele [18].

Prezența indigenilor la Histria în secolele VI-V î.e.n. se constată și în cartierul din vestul orașului, cele mai multe fragmente autohtone întîlnindu-se mai ales în nivelul III arhaic (570 (560) — 510 î.e.n.) [19]. Materialul ceramic autohton lucrat cu mîna are un aspect neunitar, una dintre componentele sale fiind strîns legată de ceramica nord pontică.

În vatra actualei localități Istria au fost descoperite un cimitir și o așezare în care se sesizează, de asemenea, prezența autohtonilor alături de greci [20]. Au fost cercetate 60 de morminte, exclusiv de inhumație. Cele mai vechi aparțin secolelor VI-V î.e.n. Autorul săpăturilor consideră că necropola de la Istria-sat nu aparține cetății, ci chiar așezării din apropiere. Și aici, ca și în necropola tumulară de la Histria, ar fi vorba atît de autohtoni cît și de greci, care trăiau și în satele din apropierea cetății. În timp ce înmormîntarea copiilor în amfore și în *larnax*, ori cea mai mare parte a inventarului indică o populație greacă, varietatea orientării mormintelor, poziția chircită a unor schelete, chiar folosirea inhumației, rit comun și tracilor, pledează pentru prezența autohtonilor [21].

---

[16] Idem, *Necropola tumulară. Săpături în 1955—1961*, în Histria, II, București, 1966, p. 273—277.

[17] *Ibidem*, p. 274.

[18] *Ibidem*, p. 277—279.

[19] Suzana Dimitriu, *loc. cit.* ; cf. și P. Alexandrescu, în Histria, II, p. 275.

[20] Vl. Zirra, *Punctul Histria-sat*, în Materiale, IX, 1970, p. 213—220.

[21] *Ibidem*, p. 220.

Cercetările întreprinse de-a lungul mai multor campanii de săpături la Tariverde [22] au dovedit că începutul acestei așezări pare să se plaseze în cel de al doilea sfert al secolului VI î.e.n. Durata perioadei de existență a celui mai vechi strat de cultură se întinde pînă la sfîrșitul secolului VI sau începutul celui următor. Etapa cuprinsă între începutul secolului V și aproximativ mijlocul secolului IV, după ceramica grecească, nu pare a fi documentată [23].

În perioada arhaică — care ne interesează aici — la Tariverde s-au folosit atît bordeiele cît și locuințele de suprafață ; s-a constatat de asemenea prezența în mare număr a gropilor în formă de clopot, dintre care multe destinate depozitării cerealelor. Inventarul ceramic este reprezentat de fragmente de vase grecești de import, de vase cenușii lucrate cu roata, precum și de vase locale, de factură hallstattiană, lucrate cu mîna. Așezarea, considerată recent drept un important avanpost grecesc întemeiat la inițiativa Histriei în plin teritoriu traco-get [24], a fost locuită cu siguranță atît de cetățeni greci cît și de un număr important de autohtoni.

Cercetările întreprinse la Sinoe-Zmeica [25] și Vadu [26] au scos de asemenea la iveală atît ceramică grecească arhaică, cît și o mare cantitate de ceramică locală de tradiție hallstattiană.

Alte descoperiri s-au semnalat la Corbu de Jos [27]. În anul 1969 au fost cercetate printr-o săpătură de salvare de scurtă durată șapte morminte de inhumație. Ele conțineau mai ales ceramică grecească ; din aceleași complexe provin o cană cenușie, cu buza trilobată și toarta supraînălțată, confecționată la roată, precum și o fusaiolă lucrată primitiv. Din punct de vedere cronologic necropola a fost datată, mai ales pe baza inventarului grecesc, în secolul V î.e.n., începuturile ei putînd fi stabilite în ultimul sfert al secolului VI î.e.n.

Deoarece cele mai multe morminte fuseseră afectate de excavațiile anterioare făcute de săteni, putîndu-se realiza unele observații doar asupra cîtorva dintre ele, în toamna anului 1971 am efectuat un mic

---

[22] În SCIV, III, 1952, p. 269—272 ; IV, 1953, 1—2, p. 129—136 ; V, 1954, 1—2, p. 100—108 ; VI, 1955, 3—4, p. 543—548 ; în Materiale, IV, 1957, p. 77—78 ; V, 1959, p. 318—323 ; VII, 1961, p. 273—281 ; C. Preda, *Tariverde — așezare băștinașă sau „factorie" histriană ?*, în Pontica, V, 1972, p. 77—78.

[23] C. Preda, *op. cit.*, p. 80.

[24] *Ibidem*, p. 82—86.

[25] În SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 138—145.

[26] *Ibidem*, p. 145—146.

[27] M. Bucovală și M. Irimia, *Cimitirul din sec. VI-V î.e.n. de la Corbu, jud. Constanța*, în Pontica, IV, 1971, p. 41—56. La cel de al III-lea colocviu privind „Aria nord-tracică în secolele VIII-IV î.e.n.", 11—12 decembrie 1974, P. Alexandrescu, în comunicarea *Modele grecești ale ceramicii autohtone lucrate cu mîna* a precizat că cele mai vechi vase de import de la Corbu sînt : o cupă attică din mormîntul 1 (M. Irimia, M. Bucovală, *op. cit.*, p. 42—43, fig. 1/a-b) care se datează între 525—500 î.e.n., cf. B. A. Sparkes și Lucy Talcott, *Black and Plain Pottery*, „The Athenian Agora", vol. XII, 1970 și un lekythos attic cu figuri negre din mormîntul 1 (p. 44—45, fig. 3), care datează de la sfîrșitul secolului VI î.e.n.

sondaj [28], cu care prilej au mai fost descoperite alte trei complexe funerare.

Mormîntul nr. 8 [29] (fig. 3) a apărut inițial sub forma unei aglomerări mari, alungite de pietre, dispusă puțin arcuit și situată la adîncimea de 0,30—0,40 m de la suprafața actuală a solului. Grupul de pietre (compus din bolovani de șist verde local), avea o lungime de aproximativ 5,50 m și lățimea maximă de aproape 1 m. Groapa mormîntului era situată la o distanță relativ mare (de 1—3 m) de această aglomerare, nefiind de fapt acoperită, ci doar „protejată" către vest. Avea o formă aproximativ rectangulară, cu colțurile rotunjite și laturile lungi de 2,08 și 0,90 m. A fost sesizată la adîncimea de 0,85 m de la suprafață, conturul ei delimitîndu-se clar în stratul de loes. Scheletul, în poziție întinsă și cu mîinile pe lîngă corp, era orientat est-vest (cu capul spre est) ; avea lungimea de 1,40 m. În partea dreaptă, lîngă picior, a fost așezată o placă de șist verde local aproximativ rectangulară, de mari dimensiuni. În mormînt nu a apărut decît un mic obiect (ac ?) lucrat dintr-o sîrmă de bronz. În schimb, printre pietrele aglomerării amintite au fost găsite mai multe fragmente de amfore grecești și de vase cenușii lucrate la roată. Remarcăm un fragment din gîtul unei amfore cu buza îngroșată inelar (fig. 5/3 ; 7/2), lucrată din pastă roșie, aspră, cu nisip fin și mică în compoziție, precum și un picior de formă relativ tronconică (fig. 5/2), cu marginea fațetată, al unei alte amfore, roșie, cu pasta de bună calitate, avînd de asemenea nisip fin și mică în amestec. Fragmentele amintite aparțin — după cele mai apropiate analogii — tipului de amorfe protothasiene [30], putînd fi datate la sfîrșitul secolului VI — secolul V î.e.n. Fragmentele de vase (căni sau oale) cenușii par să aparțină grupei ceramice lucrate la Histria [31]. Pasta celor cîtorva fragmente găsite este densă, cenușie-alburie ; la exterior prezintă uneori o angobă cenușie-brună.

Lateral de groapa propriu-zisă a mormîntului, la o distanță de 1,35 m spre sud, a apărut la adîncimea de 0,68 m de la suprafața actuală a terenului o cană (fig. 5/1 ; 7/1). Deoarece aparține și ea zonei „protejate" de grupul de pietre amintit, credem că poate fi atribuită

---

[28] Sondajul a constat din cîteva secțiuni trasate chiar în marginea carierei de lut, pentru a se evita distrugerea altor complexe (vezi planul general) : S_1 (20 m lungime), S_2 (15 m lungime) și S_3 (20 m lungime) aveau lățimi variabile, în funcție de sinozitățile malului ; S_4 (42,50 × 2 m) și S_5 (34 × 2 m). Din punct de vedere stratigrafic situația este următoarea : sub solul brun-vegetal, gros de circa 0,20 m, urmează cernoziomul granulos, cu o grosime de 0,20—0,30 m, iar mai apoi un sol antic, maroniu-gălbui, gros de circa 0,15—0,20 m. În general la adîncimea de 0,60—0,65 m apare pămîntul galben, virgin. În timpul săpăturii, în afara mormintelor au apărut și cîteva grupuri de pietre mai mici ori mai mari, la adîncimi variabile, între 0,40—0,55 m, fără inventar arheologic, despre care nu credem să fi constituit complexe funerare.

[29] Mormintele cu numerele 1—7 sînt publicate în Pontica IV, 1971, p. 41—56.

[30] I. B. Zeest, Керамическая тара Боспора. în MIA 83, 1960, p. 79—80, pl. VI/15 b.

[31] M. Coja, *La céramique grise d'Histria à l'époque greque* în Dacia, NS, XII, 1968, p. 305—329. P. Alexandrescu, *Un groupe de céramique fabriquée à Istros*, în Dacia, NS, XVI, 1972, p. 113—131.

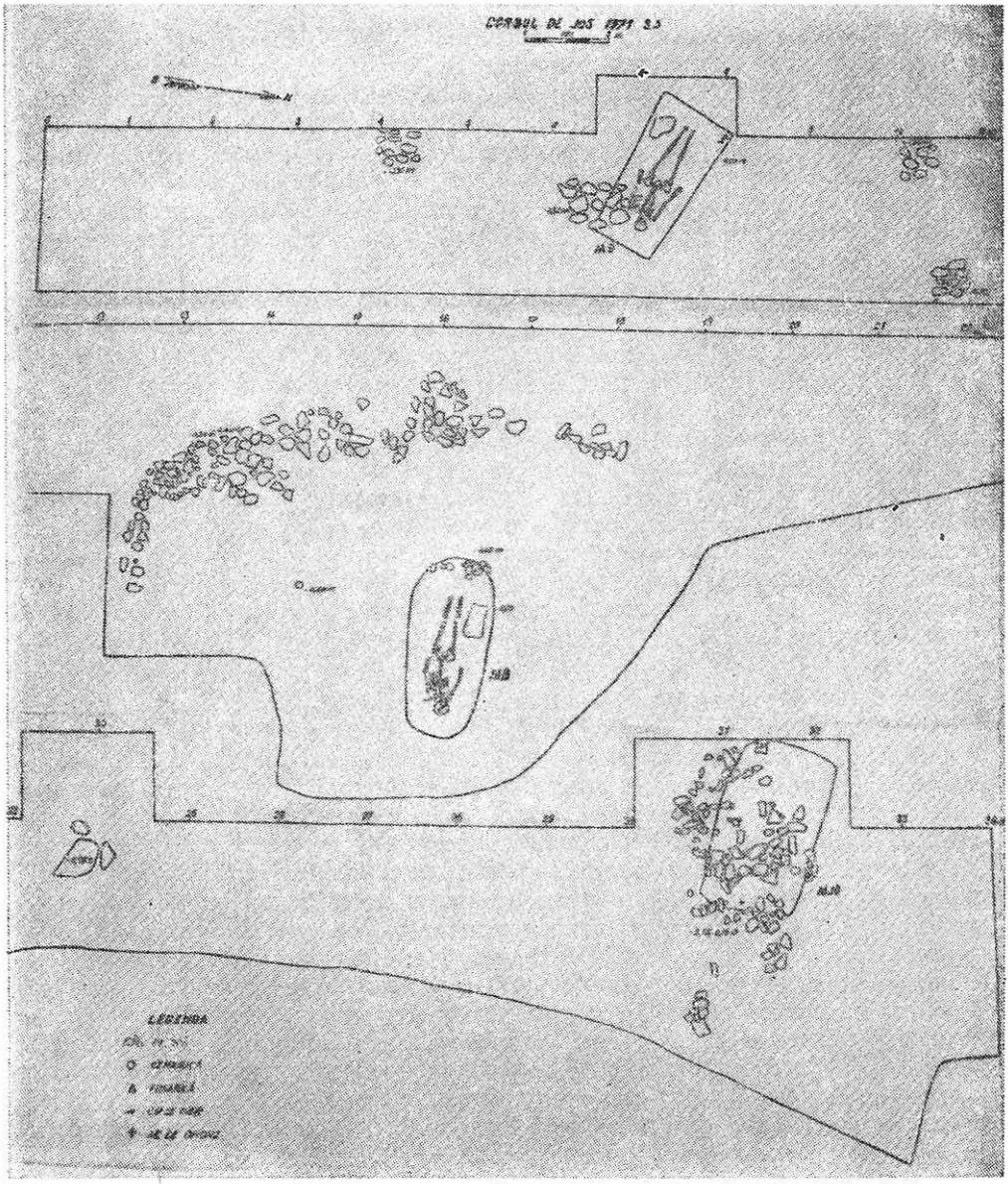

Fig. 3

aceluiași complex funerar. Are corpul înalt, puțin bombat, fundul mare, plat și buza puțin evazată. În partea opusă torții prezintă un cioc (ce amintește de vasul oinochoe) executat pentru a facilita turnarea lichidelor. Toarta, fragmentară, are secțiunea rotundă. Cu partea inferioară e prinsă de zona diametrului maxim ; nu-i cunoaștem modul de inserție la partea superioară. Este lucrată din pastă grosieră, cu ingrediente în compoziție. Suprafețele sînt bine lustruite și acoperite cu o angobă gălbuie-brună. Prezintă urmele unor arderi secundare. Dimensiuni : înălțimea 0,115 m ; diametrul gurii 0,102 m ; diametrul fundului 0,073 m. Nr. inventar 20.601. Cana, de certă tradiție hallstattiană, se aseamănă cu un exemplar descoperit la Tuzla [32] și poate fi atribuită de asemenea secolului V î.e.n.

Mormîntul nr. 9 (fig. 3) a apărut la circa 5 m sud de cei anterior, sub forma unei gropi rectangulare cu laturile mari de 1,83 m iar cele mici de 0,88 și 0,75 m, situată la adîncimea de 0,95 m de la suprafața solului. Grupul de pietre care-l „marcau" era situat în partea lui sudică și începea de la adîncimea de 0,30 m. Unele dintre pietre suprapuneau groapa mormîntului, celelalte erau situate în afara ei. Scheletul, surprins la adîncimea de 1,22 m și avînd o lungime de 1,48 m, era orientat est-vest (cu capul spre est). Era așezat în poziție întinsă, cu mîinile pe lîngă corp. În partea stîngă lîngă picior a fost așezată de asemenea o piatră, de formă neregulată, dintr-o rocă dură, locală, de culoare verde-închis-maronie. Inventarul arheologic se reduce la o fusaiolă tronconică, descoperită în partea dreaptă, în colțul de nord-est al mormîntului și la un cui (?) de fier.

Mormîntul nr. 10 (fig. 3 și 4) a fost găsit la aproximativ 13 m nord-est de mormîntul nr. 8, apărînd inițial sub forma unei aglomerări masive de pietre, primele încă de la adîncimea de 0,10—0,15 m și continuînd în rînduri succesive pînă la adîncimea de 0,70 m, cînd s-a surprins și conturul gropii. Spre deosebire de mormintele anterioare, la acesta pietrele au continuat să apară și în groapă, pînă deasupra scheletului. Este vorba tot de bolovani neregulați de șist verde local, de diferite mărimi. Groapa propriu-zisă a mormîntului, de formă rectangulară cu colțurile rotunjite avea lungimea de 2,15 m, iar lățimea maximă de 1,17 m. Scheletul, surprins la adîncimea de 1,15 m de la suprafața solului, era în poziție întinsă, cu mîinile pe lîngă corp, dar cu călcîiele lipite și orientat est-vest (cu capul la vest). Avea lungimea de 1,45 m. În partea stîngă în dreptul bazinului a fost așezată de asemenea o piatră mare de șist verde local, de formă alungită. În apropierea brațului drept a fost găsită o fusaiolă tronconică, poroasă, lucrată rudimentar. Lîngă călcîiul piciorului drept au fost depuse partea inferioară a unei cănițe grecești (fig. 7/3) și un ac de bronz fragmentar. Din

[32] A. Aricescu, *Die bodenständige Bevölkerung der Dobrudscha...*, în Studii Clasice, III, 1961, p. 71, fig. 1. La Histria, pentru secolul IV î.e.n. sînt cunoscute unele căni cu gura evazată și cu cioc, ultimul element considerîndu-se ca fiind inspirat din vasul grecesc de tip oinochoe (cf. M. Coja, *Ceramica autohtonă de la Histria. Secolele V-I î.e.n.*, în Pontica, III, 1970. p. 105 și fig. 2/16).

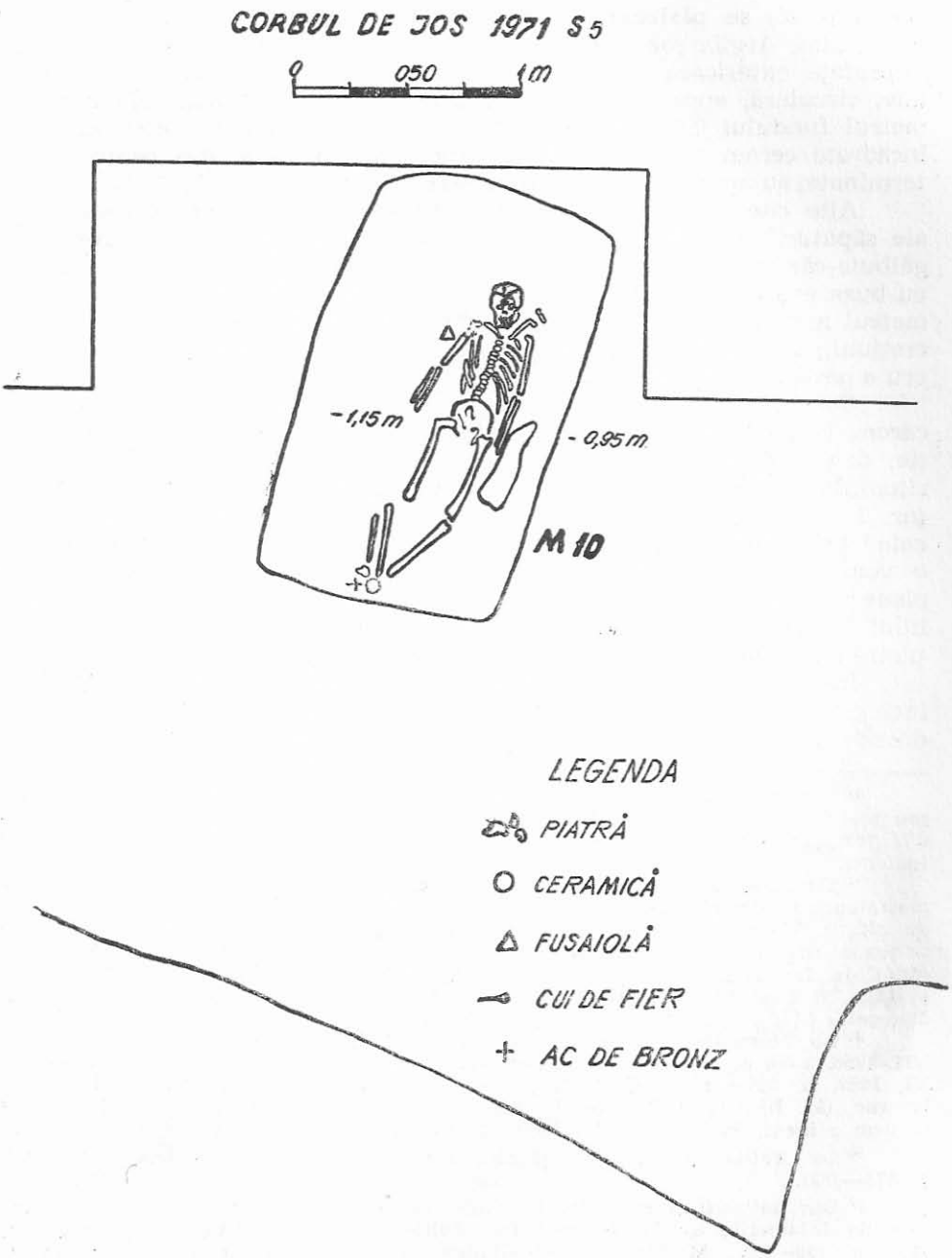
CORBUL DE JOS 1971 S 5
0 0,50 1 m
-1,15 m
-0,95 m
M 10
LEGENDA
PIATRĂ
CERAMICĂ
FUSAIOLĂ
CUI DE FIER
AC DE BRONZ

Fig. 4

căniță (olpé) se păstrează partea inferioară, puțin bombată, cu fundul mare, plat. Argilă roz-gălbuie cu particole rare de mică foarte măruntă. Suprafața exterioară este lustruită. Decor roșu, sub forma unei dungi late, circulară, apropiată de fund. Dimensiuni : înălțimea 0,05 m ; diametrul fundului 0,048 m. Nr. inventar 20603. Fragmente asemănătoare, încadrate ceramicii de uz curent grecească orientală, din centre nedeterminate, au apărut la Histria în nivele arhaice [33].

Alte cîteva materiale ceramice au fost recoltate din diverse părți ale săpăturii. În afara unor fragmente de amfore de culoare roșie sau gălbuie-cărămizie a apărut și un fragment dintr-un vas bombat (fig. 5/4) cu buza evazată, pornită direct din corp și cu o apucătoare plată pe diametrul maxim, străpunsă vertical. Pastă neagră grosieră, cu multe concrețiuni ; la exterior prezintă o pată brună, mare. După tehnica de lucru a pastei vasul pare să fie de aspect nord pontic [34].

Sondajul efectuat confirmă constatările făcute anterior, potrivit cărora la Corbu de Jos pare să existe un cimitir exclusiv de inhumație, datînd de la sfîrșitul secolului VI — secolul V î.e.n. În privința ritualului funerar constatăm că atît unele morminte cercetate anterior (nr. 1 (?), 2, 3, 4, 6, 7), cît și ultimele trei erau „protejate" sau „marcate" prin mari aglomerări de bolovani de rocă locală, practică pe care o vom întîlni mai ales în secolele următoare atît la unele morminte plane [35] cît și tumulare [36] din Dobrogea. Un aspect interesant al ritualului funerar sesizat cu prilejul ultimelor cercetări este așezarea unor pietre mari lîngă picioarele ori bazinul defunctului.

Ritul inhumației, întîlnit frecvent în epoca hallstattiană alături de incinerație [37] continuă să fie practicat și în această vreme după cum o dovedesc — în afara descoperirilor de la Corbu — necropola de la

---

[33] Suzana Dimitriu, în Histria, II, p. 109—111 („olpai fără angobă, decor negru sau roșu"), pl. 34, nr. 618, 623, 624, 525, 628 ; M. Lambrino, *Les vases archaïques d'Histria*, București, 1938, p. 164—167, fig. 116—117 (încadrate grupei ceramicii ioniene).

[34] Un important număr de fragmente ceramice de aspect nord-pontic corespunzătoare cronologic acestei epoci s-au semnalat la Histria (cf. Suzana Dimitriu, *op. cit.*, p. 55—56) și Tariverde (în Materiale, VII, 1961, p. 276 și fig. 3/4). Dintr-o perioadă mai tîrzie s-au descoperit materiale nord-pontice, în afară de Histria (M. Coja, în Pontica, III, p. 105 și fig. 2/12—15), la Sinoe (SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 141), Nicolae Bălcescu (M. Irimia, în Pontica, VI, 1973, p. 42, pl. IV/4, XVI/2), Dinogetia (Al. Barnea, în SCIVA, 25, 1, 1974, p. 108 și fig. 2/2, 4, 5 ; 3/2) etc.

[35] La Murighiol (Expectatus Bujor, în SCIV, VI, 1955, 3—4, p. 571—580 ; VII, 1956, 3—4, p. 243—252 ; Materiale, III, 1957, p. 247—254 ; V, 1959, p. 373—378 ; VI, 1959, p. 325—330 ; VII, 1961, p. 297—300 ; Dacia, NS, II, 1958, p. 125—142), Bugeac, (M. Irimia, în Pontice, I, 1968, mormintele nr. 4, 6, 8, 11, 13, 14, p. 207 și urm. ; idem, în Pontice, II, 1969, mormintele nr. 15—19, p. 24 și urm.) etc.

[36] La Telița (G. Simion și Gh. Cantacuzino, în Materiale, VIII, 1962, p. 373—382).

[37] Din hallstatt-ul mijlociu, în zone mai apropiate, sînt cunoscute mormintele de inhumație de la Stoicani (M. Petrescu — Dîmbovița, în Materiale, I, 1953, p. 158—204 ; M. Petrescu — Dîmbovița și Marin Dinu, în SCIVA, 25, 1, 1974, p. 87—91) și Rasova (M. Irimia, în Pontica, VII, 1974, p. 124—126). Se consideră în general că pentru cultura Basarabi era specifică incinerația (Al. Vulpe, în Memoria Antiquitatis, II, 1970, p. 118).

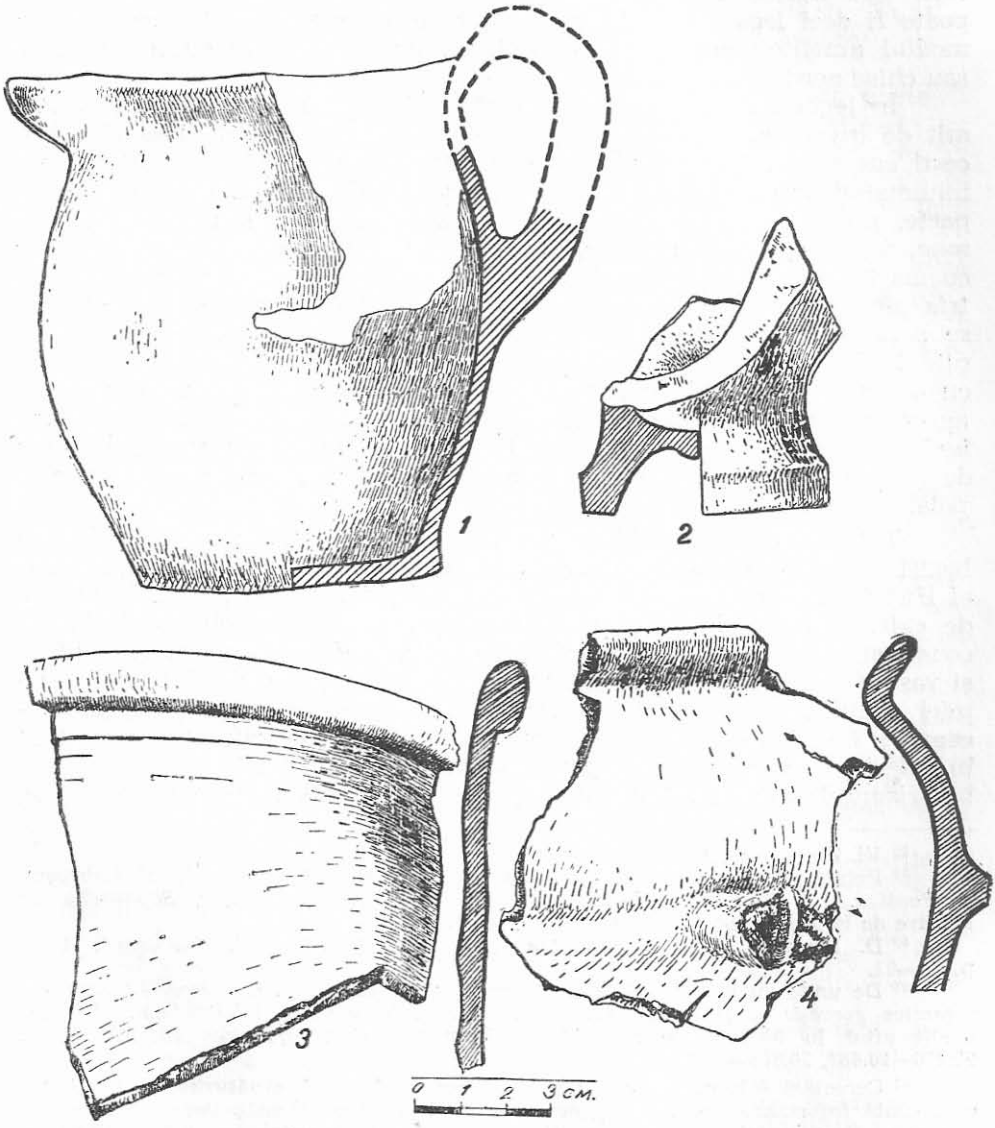

Fig. 5 — Corbu de Jos (1 — cană; 2 — picior de amforă; 3 — buză de amforă; 4 — fragment de vas lucrat cu mîna).

Histria-sat [38] și mormintele izolate din aceeași vreme ori de epocă mai tîrzie [39]. Dar încă din această perioadă începe generalizarea incinerației, rit care va deveni în curînd aproape exclusiv și caracteristic culturii geto-dacice [40]. Persistența inhumației în necropola de la Corbu poate fi deci legată atît de tradițiile hallstattiene puternice prezente în mediul autohton cît și de pătrunderea unor influențe străine grecești sau chiar nord-pontice.

În legătură cu atribuirea etnică a cimitirului trebuie ținut seama atît de inventarul mormintelor, cît și de distanța față de așezările grecești cunoscute. Prezența în mare cantitate a ceramicii grecești și ritul inhumației ar putea indica eventual o populație greacă. Însă pe de altă parte, prezența în morminte a unor vase sau obiecte (fusaiole) autohtone, varietatea orientării lor, „protejarea" sau „marcarea" mormintelor cu mari grămezi de bolovani ca și distanța relativ mare de cetatea Histria pledează pentru o prezență autohtonă. Mai apropiată de adevăr ni se pare ipoteza existenței la Corbu a unei situații similare celei întîlnite la Histria-sat, Tariverde, Vadu, Sinoe, în care să avem de-a face cu o populație mixtă de autohtoni și greci, care trăiau în așezări mai apropiate ori mai îndepărtate de cetate. Cea mai apropiată așezare, încă nesondată, de care ar putea fi eventual legată necropola, este cea de la Corbu de Sus [41], aflată la aproximativ 3 km spre nord de necropolă.

Tot din zona litorală (sau mai exact din cea a complexelor de lacuri litorale), corespunzătoare de asemenea spațiului de expansiune al Histriei este și așezarea de la Sarinasuf (jud. Tulcea). Aici, în stratul de cultură din a doua jumătate a secolului VI — secolul V î.e.n. s-a constatat prezența atît a unor importuri grecești caracteristice (amfore și vase de lux), a ceramicii autohtone lucrată cu mîna cît și a unei ceramici cenușii, confecționată la roată, de culoare gri-închisă și gălbuie-cenușie. Ca forme se remarcă craterele, cănițele, bolurile cu buza adusă în interior și strachinile. O parte a acestei categorii își găsește analogii în orizontul tracic de tip Duvanlij din Bulgaria [42]. Altă parte aparține,

---

[38] Vl. Zirra, *op. cit.*

[39] Petroșani (N. Harțuche, *Contribuții la repertoriul arheologic al Dobrogei*, în Pontica, IV, 1971, p. 258—260); Murighiol (Expectatus Bujor, *Săpăturile de salvare de la Murighiol*, în Materiale, III, p. 247 (M. 13).

[40] D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*. București, 1971, p. 60—82.

[41] De unde au fost recoltate prin cercetări de suprafață numeroase fragmente ceramice grecești și autohtone datînd mai ales din secolele IV-III î.e.n. Material inedit aflat în Muzeul de arheologie Constanța (Nr. inventar 20.004—20.005; 20.476—20.481, 20.615—20.616).

[42] Cercetări întreprinse de P. Alexandrescu. Autorul săpăturilor a prezentat o succintă informare asupra descoperirilor de la Sarinasuf cu prilejul intervenției în cadrul Conferinței naționale de arheologie din luna decembrie 1969, la Craiova. Informații suplimentare în legătură cu acest material ne-au fost oferite cu multă amabilitate de autorul cercetărilor, căruia îi mulțumim și pe această cale. La cel de al III-lea colocviu privind „Aria nord-tracică în secolul VII-IV î.e.n.", 11—12 decembrie 1974, autorul a adus precizări importante în legătură cu încadrarea unor materiale în a doua jumătate a secolului VI î.e.n.

după cum specifică autorul săpăturilor, categoriei uzuale numită „buchero eolian", originară din partea de nord a litoralului egeic al Anatoliei și răspîndită în această vreme și în orașele vest-pontice sau în ținuturile influențate de ele [43].

O altă așezare de „aspect Sarinasuf" a fost semnalată la Enisala, constituind una din depunerile arheologice ale zonei cunoscutei necropole daco-romane [44].

O altă categorie de descoperiri din această vreme care poate fi integrată zonei litorale vest-pontice este cea a vîrfurilor de săgeată cu valoare premonetară. În Dobrogea, în afara unor descoperiri relativ numeroase provenind de la Histria [45], Tariverde [46], iar recent și de la Tomis [47] sau a altor cîtorva apariții izolate [48] s-au semnalat și două tezaurizări ale acestor semne de schimb.

Un tezaur cunoscut de mai multă vreme și care cuprinde peste 1000 săgeți-monedă, depuse într-o amforă grecească, a apărut la Jurilovca [49]. Cel de al doilea, cuprinzînd 118 piese depuse într-un gît de amforă s-a descoperit în anul 1962 la Enisala, punctul Șantarla [50]. Vîrfurile de săgeată cu valoare premonetară au circulat, după cum arată situația stratigrafică a unor descoperiri, analiza tipologică a amforelor ca și a lor însăși, în a doua jumătate a secolului VI — secolul V î.e.n. Zona lor de răspîndire se reduce, așa cum s-a mai arătat [51], doar la cîteva orașe pontice — în nordul Mării Negre — Olbia, iar pe țărmul vest-pontic Histria, Tomis, Apolonia — și la teritoriile învecinate sau controlate de ele. Prezența lor în Dobrogea uneori în medii băștinașe, dar în zone aflate sub influența comercială a Histriei arată credem, cu destulă claritate faptul că indigenii ajunseseră la un stadiu de dezvoltare economică potrivit cu folosirea unor asemenea „monede" în re-

[43] P. Alexandrescu, în *SCIVA*, 25, 2, 1974, p. 214.

[44] Mircea Babeș, *Necropola daco-romană de la Enisala*, în *SCIV*, 21, 1971, p. 21. Tot la Enisala, în zona cunoscutei necropole getice din secolul IV î.e.n. a apărut și un vas grecesc (olpé) de la sfîrșitul secolului VI sau începutul secolului V î.e.n. (cf. G. Simion, în *Peuce*, II, 1971, mormîntul 18, p. 85 și fig. 16/c ; P. Alexandrescu, *Modele grecești ale ceramicii autohtone lucrate cu mîna*, comunicare prezentată la colocviul amintit mai sus).

[45] Florentina Preda, *Vîrfuri de săgeți cu valoare monetară descoperite pe litoralul de nord-vest al Mării Negre*, în AUB, Seria științe sociale-istorie, IX, 16, 1961, p. 11 ; D. Berciu, în DID, I, 1965, p. 109.

[46] în SCIV, V, 1954, 1—2, p. 104—105 și fig. 26/3,4 ; SCIV VI, 1955, 3—4, p. 545—547 și fig. 18/2—4 ; D. Berciu și C. Preda, *Sectorul Tariverde*, în Materiale, V, 1959, p. 319 ; idem, *Săpăturile de la Tariverde*, în Materiale, VII, 1961, p. 277 și fig. 5/2.

[47] C. Scorpan, *Contribuții la circulația monetară de la începuturile cetății Tomis*, comunicare prezentată la cel de al doilea colocviu de studii și comunicări al Muzeului Delta Dunării, Tulcea, 2—5 iunie 1974, în manuscris.

[48] Florectina Preda, *op. cit.*, C. Preda, *Monedele grecești și macedonene, Considerații numismatice și istorice*, în Histria, III, București, 1973, p. 17—18.

[49] Florentina Preda, *op. cit.*, p. 7—17 ; D. Berciu, în DID, I, 1965, p. 109.

[50] Andrei Aricescu, *Tezaurul de semne de schimb monetare de la Enisala*, în SCN, VI, 1975, p. 17—24.

[51] Florentina Preda, *op. cit.*, p. 15—16 ; A. Aricescu, *op. cit.*

laţiile lor cu negustorii greci. Forma de vîrf de săgeată a fost aleasă de greci (în oraşele cărora foarte probabil ele au şi fost turnate) [52] poate tocmai pentru a corespunde nivelului de înţelegere al populaţiei locale de realizare a schimburilor, respectîndu-se tradiţia epocilor anterioare de a utiliza obiectele de bronz în asemenea scopuri.

În afara materialelor amintite pînă acum, grupate în zona litorală şi mai ales în aria de influenţă puternică a Istriei, cîteva descoperiri izolate din această vreme s-au semnalat şi în alte părţi ale Dobrogei.

În zona Dunării, mai cunoscută şi totodată una dintre cele mai importante descoperiri este cea de la Cernavodă [53]. Între materialele găsite în cele patru morminte de incineraţie, se întîlnesc atît elemente de veche tradiţie hallstattiană (urna bitronconică, cea în formă de clopot, străchinile), cît şi unele noi, cum ar fi cana bitronconică cu o toartă şi care constituie, cum s-a mai arătat [54], cu întreaga serie de vase similare din acea epocă (de la Frumuşiţa [55], Odobeşti [56], Hîrşova [57]), prototipul cănilor cu o toartă ale culturii Latène geto-dacice. În morminte au apărut de asemenea obiecte de bronz şi de fier de origine getică, sau în general tracică, precum şi o oglindă grecească. Descoperirile de la Cernavodă au fost datate în prima jumătate a secolului V î.e.n. [58].

Un fragment de vas lucrat cu mîna, din secolul V î.e.n. a apărut la Capidava [59].

La Hîrşova a fost descoperită o urnă funerară din secolul V î.e.n. care făcea parte, se pare, tot dintr-un cimitir getic [60].

Un alt vas — o ceaşcă cu toarta supraînălţată, datînd din secolele V-IV î.e.n. a fost găsit recent în sudul oraşului, pe un mal înalt al Dunării şi interpretat ca provenind tot dintr-un mormînt [61].

---

[52] Florentina Preda, *op. cit.*, p. 16; A. Aricescu, *op. cit.* T. Gerasimov, bazîndu-se pe descoperirea singurului tipar pentru asemenea vîrfuri de săgeată cu valoare premonetară la Atia, în mediu autohton trac consideră că ele puteau fi lucrate şi de localnici (T. Gerasimov, în Izvestiia-Institut, XII, 1938; idem, în Археология I, Sofia, 1959, p. 87); o părere asemănătoare întîlnim şi la C. Scorpan, *op. cit.*

[53] D. Berciu, *Descoperirile getice de la Cernavoda (1954) şi unele aspecte ale începutului formării culturii Latène geto-dace la Dunărea de Jos*, în Materiale, IV, 1957, p. 281 şi urm.

[54] *Ibidem*, p. 293.

[55] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Descoperirea arheologică de la Frumuşiţa (raionul Galaţi)*, în Studii şi cercetări ştiinţifice, Academia R.P.R., Filiala Iaşi, IV, fasc. 1—2, 1954, p. 501, fig. 3/2.

[56] D. Berciu, *Ceramica hallstattiană de la Boian*, în Apulum III, 1, 1946—1948, p. 9, fig. 1/1.

[57] A. Aricescu, *Noi date despre cetatea de la Hîrşova*, în Pontica, IV, 1971, p. 352—353 şi fig. 1.

[58] D. Berciu, în Materiale, IV, 1957, p. 300.

[59] M. Irimia, în Pontica, VI, 1973, p. 21 şi pl. III/1; XIV/6.

[60] A. Aricescu, în Pontica, IV, 1971, p. 352—353 şi fig. 1.

[61] S. Morintz şi Dona Şerbănescu, în SCIVA, 1, 1974, punctul 3, p. 49—51 şi fig. 4/3.

Alte descoperiri izolate datînd din secolele VI-V î.e.n. și situate tot în apropierea Dunării s-au semnalat la Piatra Frecăței [62] (descoperire de aspect cultural Bîrsești), Mahmudia și Salcia [63], dar materialul este inedit.

Cîteva descoperiri care merită a fi luate în discuție s-au făcut și în interiorul Dobrogei.

La Petroșani (comuna Deleni) a fost cercetat un mormînt de inhumație în care erau depuse ca inventar 35 de vîrfuri de săgeți și un vas bitronconic lucrat cu mîna. Mormîntul datează de la începutul secolului V î.e.n. [64]. Descoperirea nu pare izolată ; alte complexe au mai fost semnalate în zonă [65]. Vase asemănătoare ca formă se întîlnesc și în necropola de la Dobrina, R. P. Bulgaria) [66].

La Adamclisi, în apropierea locului de intersecție al șoselei Constanța-Ostrov cu aleea care merge spre monument au fost descoperite în anul 1961 două vase care conțineau oase arse [67] iar în anul 1969 altele două [68]. Precizăm că toate vasele au fost lucrate la roată. Primul este o cană cenușie cu corpul bombat, gîtul relativ înalt, gura evazată și fundul inelar. Amintește prin formă de amforele grecești arhaice [69]. El fusese astupat cu o cană lucrată tot la roată din care nu s-a mai păstrat decît partea inferioară. Celelalte două vase descoperite ulterior (în 1969) provin tot dintr-un mormînt. Unul, de formă bitronconică cu buza lată, tăiată orizontal și fundul mic, nu avea torți [70]. Celălalt este o cană de mari dimensiuni cu corpul globular, gura lărgită și toarta mică, rotunjită, arcuită puternic, prinsă tot sub buză și de umăr [71]. Cana a servit ca urnă în timp ce vasul bitronconic a fost depus ca ofrandă.

---

[62] Cercetări efectuate de A. Petre ; materialul se află în studiu la G. Simion, Muzeul „Delta Dunării" Tulcea, cf. și P. Alexandrescu, în SCIVA, XXV, 2, 1974, p. 211, precum și Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigele. Monografie arheologică*, București, 1967, p. 43, nota 68.

[63] G. Simion, *Aspecte ale Hallstatt-ului tîrziu în nordul Dobrogei*, comunicare prezentată la cel de al II-lea colocviu de studii și comunicări al Muzeului Deltei Dunării, Tulcea, 2—5 iunie 1974.

[64] N. Harțuche, în Pontica, IV, 1971, p. 258—260 și fig. 1/3.

[65] *Ibidem*, p. 260.

[66] M. Mircev, Тракийският могилен некропол при с. Добрина, în Izvestia-Varna, I (XVI), 1965, p. 33—70 și pl. I/3 ; II/5—7 ; III/9,13 ; IV/17 ; VIII/33 (22), 33 (23). Autorul o datează la sfîrșitul secolului VI — secolul V î.e.n. Al. Vulpe încadrează necropola amintită în secolul V î.e.n. (în Memoria Antiquitatis, II, 1970, p. 142), în timp ce P. Alexandrescu înclină spre datarea începutului necropolei în secolul VI î.e.n. (în SCIVA, 25, 2, 1974, p. 214).

[67] A. Aricescu, *Noi date cu privire la cimitirele getice din zona Dunării în Dobrogea*, în manuscris ; un rezumat al lucrării în Revista Muzeelor, II, 1965, nr. special, p. 425. Vasele se află în Muzeul de arheologie Constanța, cu nr. inventar 576—578.

[68] M. Irimia, în Pontica, VI, 1973, p. 27—29, și pl. II/1, 4 ; XIII/5, 6.

[69] A. Aricescu, *op. cit.*

[70] M. Irimia, în Pontica, VI, 1973, p. 27—29 și pl. II/4 ; XIII/6.

[71] *Ibidem*, p. 27—29 și pl. II/1 ; XIII/5.

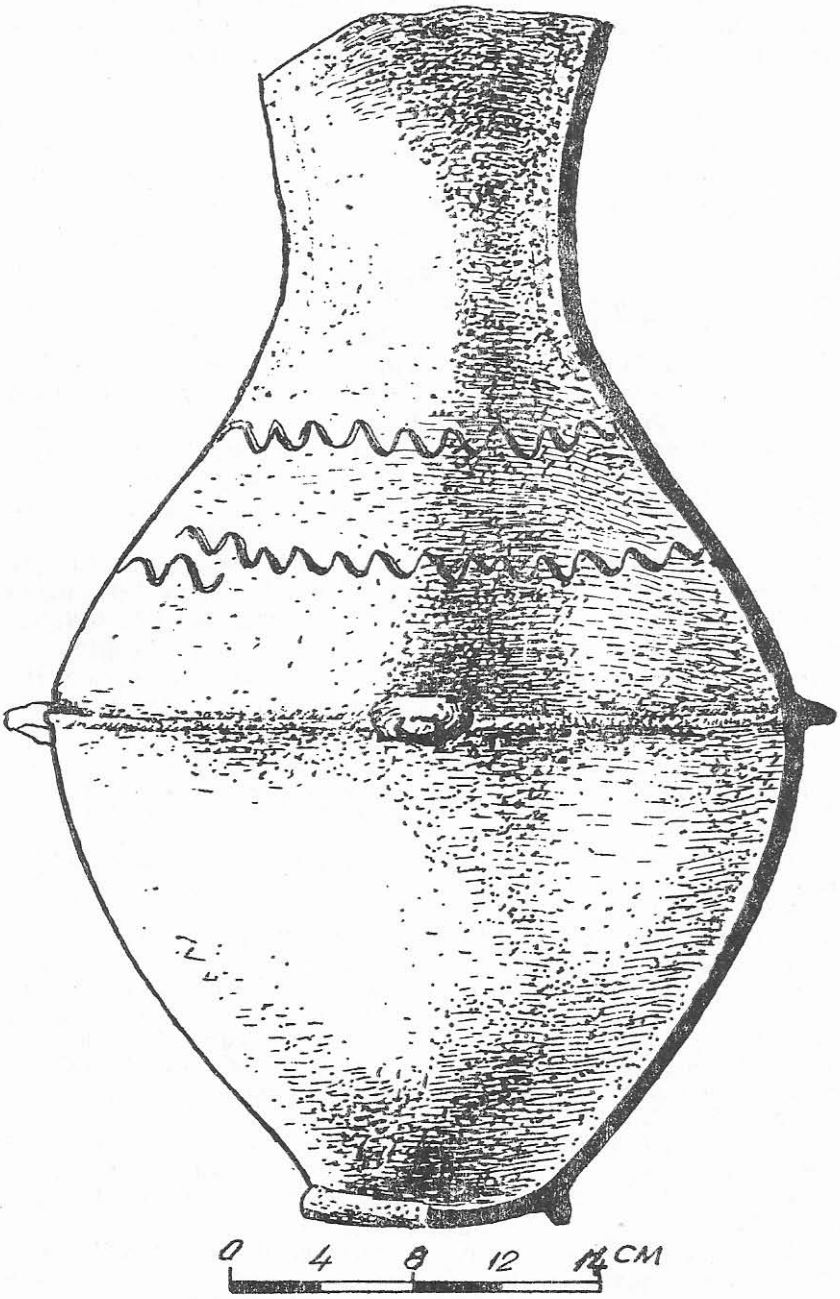

Fig. 6 — Zorile

Cu toate că analogiile directe pentru aceste vase lipsesc ele par să dateze de la sfîrșitul secolului V ori din prima jumătate a secolului IV î.e.n. Datarea lor timpurie poate fi asigurată atît de forma unuia dintre vase, de certă tradiție hallstattiană, cît și de aspectul arhaic al vasului-amforă și al cănilor [72].

O altă descoperire importantă s-a semnalat la Zorile (com. Adamclisi). În luna iunie 1974, cu ocazia unor săpături de interes gospodăresc [73] a fost descoperit un vas de mari dimensiuni, cu o formă elegantă (fig. 6 și 7/4). Are corpul înalt, bitronconic, rotunjit la mijloc, gîtul înalt, strîmt în raport cu dimensiunile vasului, lărgit la partea superioară și fundul inelar, puțin profilat. Buza vasului lipsește. Pe diametrul maxim are lipite patru apucători plate, dreptunghiulare, aplecate puțin în jos. Ca un fapt deosebit notăm că vasul a fost lucrat la roată. A fost realizat, se pare, din două părți independente (partea inferioară și superioară) care au fost unite ulterior ; locul de unire este marcat de o linie îngroșată, continuă, peste care s-au aplicat cele patru apucători. Pe gît, în apropierea gurii are o linie continuă incizată superficial. Pe corp, la partea superioară, este ornamentat cu două linii în zig-zag, aproximativ paralele, imprimate superficial în sensul rotirii vasului pe roata meșterului olar. Dintr-o mică neatenție a meșterului linia inferioară nu are capetele unite. Pastă îngrijită, de bună calitate, cenușie cu fragmente foarte mici de mică în compoziție. În interior vasul are o culoare brună-cenușie. La exterior culoarea lui variază între cenușiu-deschisă — cenușiu-închisă. Inițial la exterior el pare să fi fost lustruit și acoperit cu o angobă brună-cenușie corodată în prezent în mare parte. Pe corp prezintă două pete brune datorate arderii secundare. Dimensiuni : înălțimea 0,56 m ; diametrul maxim 0,34 m ; diametrul fundului 0,125 m. Nr. inventar 20.854. A fost găsit la adîncimea de aproximativ 1,20 m, în pămînt galben. După declarațiile descoperitorilor [74], vasul era situat lîngă o „vatră" înroșită. Nu știm dacă a conținut sau nu oase incinerate ori cenușă. Datorită caracterului fortuit al descoperirii nu putem ști dacă el provenea eventual dintr-un mormînt, lucru ce pare totuși destul de probabil, dacă avem în vedere și prezența acelei „vetre înroșite" (poate de incinerație ?). Sondajul în-

[72] A. Aricescu data inițial vasele amintite în secolul IV î.e.n. El a revenit ulterior asupra acestei datări, admițînd o încadrare mai timpurie — a doua jumătate a secolului V — începutul secolului IV. Pentru vasul-amforă constatăm o apropiere la exemplarul de la Pleven (R. P. Bulgaria), datat în secolul V î.e.n., cf. Maria Cičikova, în Acta Antiqua Philippopolitana, Studia Archaeologica, Sofia (Serdica), MCMLXIII, p. 42 și fig. 4/1.

[73] Vasul a apărut în zona garajului construit la subsolul casei agronomului. Punctul descoperirii se află situat în vatra satului, pe „Dealul Mare". Din declarațiile locuitorilor se pare că nu au mai apărut pînă acum vase ceramice ori diverse complexe arheologice.

[74] O echipă de lucrători-constructori din care făceau parte printre alții Aurel Voinea și Marin Dincă.

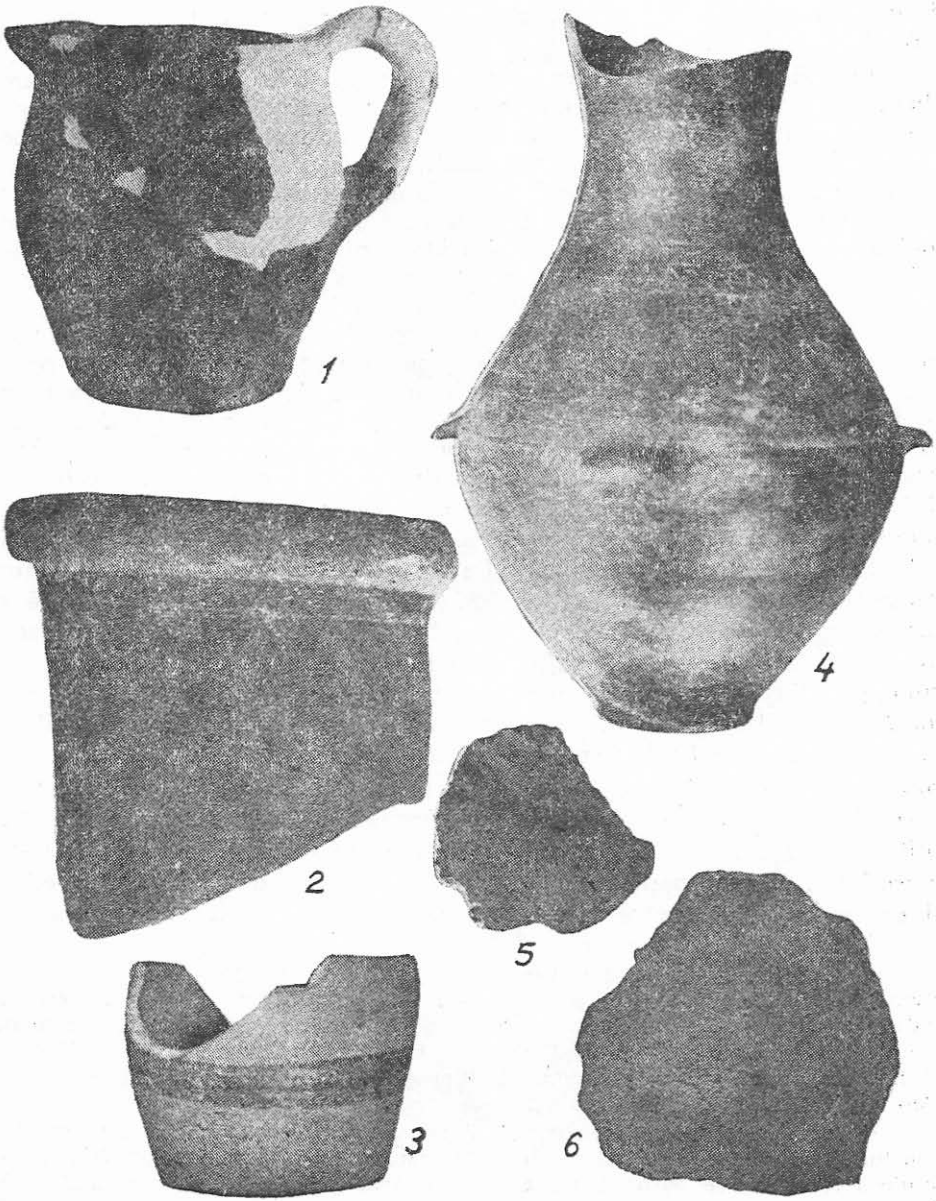

Fig. 7 — (1—3 — Corbu de Jos; 4—6 — Zorile).

treprins în luna septembrie a aceluiași an [75] s-a soldat fără rezultate deosebite. S-au descoperit doar cîteva fragmente dispersate, lucrate cu mîna [76] (fig. 7/5—6).

Vasul în discuție, cu toate că este lucrat la roată păstrează unele tradiții hallstattiene evidente. Astfel, după forma sa bitronconică alungită ca și după gîtul înalt, lărgit spre gură, se apropie mai mult de vasul de la Petroșani [77] amintit anterior, de cele din necropola de la Dobrina [78] (R. P. Bulgaria) și parțial de un exemplar descoperit la Tariverde [79] — toate lucrate cu mîna. Descoperirile de mai sus au fost datate la sfîrșitul secolului VI — începutul secolului V î.e.n. În același timp constatăm însă că pe vasul de la Zorile apucătorile sînt situate nu sub linia de maximă bombare — ca la exemplarele hallstattiene, ci chiar pe diametrul maxim, în poziție aproape orizontală, situație întîlnită mai ales la vasele-urnă din secolul IV î.e.n. de la Bugeac [80], Rasova „Coada bălții" [81], Grădiștea Călărași [82] etc. Date fiind tradițiile hallstattiene evidente amintite ca și aspectul tîrziu al stilului de aplicare al celor patru apucători, înclinăm să încadrăm vasul descoperit la Zorile într-o perioadă corespunzătoare sfîrșitului secolului V — începutului secolului IV î.e.n. În acest fel descoperirea amintită se leagă cultural și cronologic de cimitirul de la Adamclisi situat doar la aproximativ 2,5—3 km spre nord-est. Vasul reprezintă totodată, se pare, și cel mai vechi exemplar de oală-urnă getică caracteristică, lucrată la roată, descoperită pînă în prezent pe teritoriul Dobrogei.

Pentru perioada analizată se impun atenției în Dobrogea și alte cîteva descoperiri, de caracter nord-pontic, scitic sau de influență scitică. În afara fragmentelor ceramice de aspect nord-pontic amintite mai sus [83], cele mai vechi piese de caracter scitic sînt psaliile de os de la Tariverde [84] și Histria [85], cu elemente zoomorfe stilizate și datate în a doua jumătate a secolului VI, precum și mînerul unei oglinzi de bronz, decorat la capăt cu un cap de pasăre stilizat, descoperit într-un tumul

---

[75] Sondajul a constat din două secțiuni de control — $S_1 = 25 \times 2$ m și $S_2 = 5 \times 2$ m — ultima chiar în apropierea locului de descoperire al vasului.

[76] Au fost găsite de asemenea două vetre moderne, fragmente de vase și lulele turcești din secolele XVIII-XIX, precum și mai multe gropi tîrzii.

[77] N. Harțuche, *loc. cit.*

[78] M. Mircev, *op. cit.*, p. 33—70 și pl. I/1,3 ; II/5—8 ; IV/14 a-14 b ; V/17—18 ; VIII/33 (22), 33 (23).

[79] D. Berciu și C.Preda, în Materiale, VII, 1961, p. 277 și fig. 4.

[80] M. Irimia, în Pontice, I, 1968, p. 193—234 și fig. 4, 6, 8, 10 ; idem, în Pontice, II, 1969, p. 23—42 și fig. 2.

[81] Idem, Pontica, VI, 1973, p. 15 și pl. II/3 ; XIII/1.

[82] V. Culică, *Morminte de incinerație din necropola geto-dacică de la Grădiștea (jud. Ialomița)*, în SCIV, 19, 1, 1968, p. 138 și fig. 2/3.

[83] Descoperite la Histria și Tariverde ; vezi nota nr. 34.

[84] SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 133, fig. 22.

[85] D. Berciu, în Materiale, IV, 1957, p. 301 ; idem, *Neue skythische Funde aus Rumänien und Bulgarien*, în Prähistorische Zeitschrift, XLI, 1963, p. 190 și urm. ; idem, în DID, I, 1965, p. 101.

de la Hristria din al treilea sfert al secolului VI î.e.n. [86]. Apariţia lor nu pare să indice, aşa cum s-a mai arătat [87] o prezenţă efectivă ori o trecere a sciţilor prin Dobrogea încă din această vreme, ci doar o dovadă a legăturilor dintre populaţia locală traco-getică şi sciţii din stepele nord-pontice.

Sînt cunoscute de asemenea ca provenind din Dobrogea şi trei statui de piatră [88] — de la Sibioara (în apropierea lacului Taşaul). Stupina (com. Crucea) şi dintr-o localitate neidentificată — considerate de cei mai mulţi cercetători drept traco-scitice. Statuia de la Sibioara, cea mai veche, se datează în prima jumătate a secolului V, pe cînd celelalte două sînt din a doua jumătate a secolului V î.e.n. [89]. Dacă aceste descoperiri au fost explicate tot ca rezultate ale legăturilor stabilite între tracogeţi şi sciţii nord-pontici, în schimb, cazanul de la Castelu [89], datat de asemenea în secolul V î.e.n. a fost atribuit chiar sciţilor, dată fiind semnificaţia sa legată de anumite practici, rituale care puteau trece cu foarte multă greutate de la o populaţie la alta. Alte două piese din aceeaşi perioadă, unealta de orfăurărie de la Izvoarele (Pîrjoaia) [91] şi „sabia-emblemă" de la Medgidia [92], datate în secolul V î.e.n. [93] au fost atribuite iniţial artei scitice [94] sau traco-scitice [95], fiind considerate în prezent drept componente ale artei traco-getice [96].

Din analiza materialelor apărute pînă acum, constatăm că pentru perioada de timp cuprinsă între sfîrşitul culturii Babadag (aproximativ începutul secolului VI î.e.n.) şi ultimele decenii ale secolului VI î.e.n. descoperirile care privesc populaţia autohtonă sînt extrem de puţine. Ele se grupează numai în vecinătatea Histriei sau în spaţiul ei de influenţă (în necropola tumulară a cetăţii, la Tariverde, Histria-sat, Sinoe, Vadu, Corbu, Sarinasuf, Enisala).

---

[86] P. Alexandrescu şi V. Eftimie, *Tombes Thraces d'époque archaïque dans la nécropole tumulaire d'Histria*, în Dacia, NS, III, 1959, p. 149—153 ; P. Alexandrescu. în Histria, II, 1966, p. 150—154.

[87] D. Berciu, în DID, I, 1965, p. 102.

[88] V. Canarache, *Consideraţii asupra unei statui inedite din timpul orînduirii comunei primitive în Dobrogea*, în SCIV, IV, 1953, 3—4, p. 709 şi urm. ; A. D. Alexandrescu, *Două statui traco-scitice din Dobrogea*, în SCIV, IX, 1958, p. 291 şi urm.

[89] Ibidem, cf. şi D. Berciu, în DID, I, 1965, p. 102—104.

[90] A. Aricescu, *Cazanul soitic de la Castelu*, în SCIV, 16, 1965, 3, p. 565—570 ; D. Berciu, în DID, I, 1965, p. 104—105.

[91] V. Culică, *O unealtă scitică de orfăurărie la Dunărea de Jos*, în SCIV, 18, 1967, 4, p. 677—685.

[92] D. Berciu, *O descoperire traco-scitică din Dobrogea şi problema scitică la Dunărea de Jos*, în SCIV, X, 1, 1959, p. 7—48 ; idem, în Dacia, NS, II, 1958, p. 93—124 ; idem, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966, p. 280 şi urm., cu pl. XXV şi XXXIII ; idem, *Romania before Burebista*, Londra, 1967, p. 142 şi urm., cu pl. 59 ; idem, *Arta traco-getică*, Bucureşti, 1969, p. 18—32.

[93] D. Berciu consideră că piesa de la Izvoarele (Pîrjoaia) s-ar data mai degrabă către sfîrşitul secolului VI — începutul secolului V î.e.n.

[94] V. Culică, *op. cit.*, p. 684.

[95] D. Berciu, în SCIV, X, 1, 1959, p. 7—48 ; idem, în DID, I, 1965, p. 113—114 şi fig. 22.

[96] D. Berciu, *Arta traco-getică*, p. 32, 149—150, 161—182.

Pentru sfîrșitul secolului VI — secolul V î.e.n. (mai ales) materialele se înmulțesc, conturîndu-se în mare trei zone de descoperiri.

O primă zonă cuprinde așezările și necropolele din apropierea litoralului, care le continuă pe cele anterioare și par să fie influențate mai departe, destul de puternic de coloniile grecești. Întîlnim atît materiale arheologice indigene cît și grecești, uneori chiar și altele ce par de origine nord-pontică. Autohtonii primesc cantități importante de mărfuri grecești, în unele locuri chiar conviețuiesc cu ei, dar se pare că în ritul funerar rămîn conservatori încă multă vreme. Practică inhumația, își protejează mormintele cu pietre, depun ca ofrande atît obiecte grecești cît și indigene. Cu toate că unele verigi intermediare lipsesc, se poate totuși presupune că așezările litorale din Hallstatt-ul mijlociu continuă în secolele VI-V î.e.n. mai ales în preajma Histriei. Este posibil ca bogăția și puterea economică a orașului în primele secole ale existenței sale să-i fi atras pe băștinași în preajmă. În legătură cu poziția deosebită a Histriei în secolele VI-V î.e.n. și cu penetrația ei într-o zonă relativ largă sînt semnificative atît descoperirile de pe litoralul vest pontic cît și rezultatele săpăturilor întreprinse în Grădiștea de la Roxolani, de pe malul stîng al limanului Nistrului [97]. Histria ajunge ca începînd din secolul VI î.e.n. nu numai să domine comerțul din regiune, dar după unele păreri chiar să înființeze la rîndul ei colonii [98]. În secolul VI este atestată o prosperitate deosebită (dovadă sînt mai ales rezultatele săpăturilor din cartierul X) [99] și o intensă activitate constructivă [100].

O a doua zonă, destul de săracă, cuprinde descoperirile de pe malul Dunării. Aici lipsesc pînă în prezent aproape cu totul materialele din secolul VI î.e.n., de după încetarea existenței culturii Babadag. Se întîlnesc doar descoperiri din secolul V î.e.n. În stadiul actual al cercetărilor nu putem răspunde cu certitudine întrebării ce se ivește : ce s-a întîmplat cu așezările destul de numeroase Babadag III (în care am întîlnit uneori și prezențe Basarabi) din această zonă ? Un răspuns ar putea să ni-l ofere eventual evoluția culturii materiale locale către grupul Bîrsești, prezent în sudul Moldovei, dar abia semnalat la Piatra Frecăței [101]. Descoperirile din această epocă sînt prea puține, iar unele dintre ele sînt încă inedite [102] astfel că nu putem da un răspuns mai argumentat situației constatate. Observăm doar că în timp ce în zona litorală autohtonii primesc mărfuri grecești numeroase iar influența noilor veniți este evidentă, în cea a Dunării produsele grecești sînt încă

[97] M. S. Siniţin, în Материалы но археологий северного Причерноморья 5, 1966, Muzeul din Odesa, p. 5—72.

[98] P. O. Karîşkovski, în Материалы но археологий северного Причерноморья 5, 1969, Muzeul din Odesa, p. 144—162.

[99] Suzana Dimitriu, în Histria, II, 1966, p. 19—131.

[100] Dinu Theodorescu, *Un chapiteau ionique de l'epoque archaïque et quelques problèmes concernant la style, à Histria*, în Dacia, NS, XII, 1968, p. 261—303.

[101] Mai sus, nota nr. 62.

[102] Mai sus, nota nr. 63.

destul de rare [103] iar influența lor este constatată doar prin contaminarea ceramicii tradiționale hallstattiene cu elemente grecești.

Descoperirile care ar putea fi încadrate secolului VI î.e.n. lipsesc și din centrul ori sudul Dobrogei. Constatăm pînă acum existența în sudul regiunii doar a cîtorva descoperiri corespunzătoare secolului V î.e.n. Pentru începutul secolului vasele păstrează încă forme tipice hallstattiene. Spre sfîrșitul veacului și la începutul celui următor apar și vasele lucrate la roată, fie imitații după exemplarele grecești fie replici ale olăriei autohtone în noua tehnică. Din aceeași vreme datează în Dobrogea și cele mai vechi materiale scitice care ar putea fi puse eventual în legătură cu o pătrundere (probabil destul de sporadică) nord-pontică. Situația ar putea fi corelată cu informația lui Herodot care povestește că în anul 495 î.e.n. a avut loc o incursiune scitică care a ajuns pînă la Chersonesul tracic [104]. Ținutul a rămas însă mai departe, în esență, o regiune traco-getă, Herodot însuși precizînd de mai multe ori că hotarul de sud-vest al Scitiei este Dunărea [105].

O anumită influență în propagarea unor bunuri culturale a avut în această vreme și statul odrid din vremea lui Teres și Sitalkes (431—424 î.e.n.). Extinderea granițelor acestuia pînă la Dunăre, în cuprinsul cărora au intrat probabil și unele triburi getice a favorizat răspîndirea într-o arie întinsă a elementelor noi.

Dobrogea poate fi considerată în secolele VI-V î.e.n. ca o zonă de interferențe, unde civilizația autohtonă getică întîlnește elemente culturale grecești, sud-tracice și nord-pontice [106], pe care le asimilează parțial.

Această situație complexă se explică poate prin poziția geografică a regiunii, poartă spre Balcani și lumea grecească și în același timp un avanpost în lumea nord-și vest-pontică. De aceea momentul și aspectele sub care se manifestă sfîrșitul ori geneza unor epoci istorice sau culturi sînt mai greu de sesizat.

În secolul următor, mai ales în a doua lui jumătate, descoperirile care privesc populația autohtonă se înmulțesc considerabil, întîlnindu-se pe întreg cuprinsul regiunii și depășind cifra de 60 [107]. Diferitele componente prezente pînă acum sînt asimilate, cultura geților individuali-

---

[103] În afara obiectelor grecești de la Frumușița (un *kylix* de proveniență attică, cf. M. Petrescu-Dîmbovița, în S.C.S., Iași, IV, fasc. 1—2, p. 497 și urm. și fig. 1) și Cernavodă (oglindă de bronz ; cf. D. Berciu, în Materiale, IV, 1957, p. 283—284 și fig. 9, 10), mai pot fi amintite descoperirile de la Barboși (cf. V. Pârvan, *La penetration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*, în BCH, X, 1923, passim ; Fl. Preda, *Răspîndirea produselor grecești în Dacia extracarpatică (sec. VI-I î.e.n.*, în AUB, seria științe sociale, Istorice, XV, p. 15—34).

[104] Herodot, VI, 40 ; vezi și P. Alexandrescu, *Izvoarele grecești despre retragerea lui Darius din expediția scitică*, în SCIV, VII, 1956, 3—4, p. 330—335.

[105] cf. P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 337.

[106] Vezi în acest sens și P. Alexandrescu, în Histria, II, 1966, p. 277.

[107] În afara localităților trecute pe hartă în 1973 (M. Irimia, în Pontica, VI, p. 8) au apărut ulterior alte puncte ; material inedit, aflat în Muzeul de arheologie Constanța.

zîndu-se tot mai mult în raport cu a sciților sau a tracilor sudici și constituind împreună cu cea a populației autohtone din celelalte zone extracarpatice ale țării noastre un singur mare complex cultural.

OBSERVATIONS CONCERNING THE VIIth — THE Vth CENTURIES B. C. ARCHEOLOGY IN DOBRUDJA

Summary

At the begining of the work the author reminded the descoveries belonging to the middle Dobrudja Hallstatt coresponding to Babadag cultural aspect III and to Basarabi culture. Such of discoveries were pointed out in ten places on the Danube line (Gîrlița, Gura Canliei, Rasova, Cernavodă, Ghindărești — three different points — Hîrșova, Tulcea, Murighiol) and in the others five points on the sea-shore or nearby the complex of the lakes on the sea-shore (Babadag, Enisala, Capul Dolojman, Histria, Constanța). Inside the region there weren't pointed out till now any discoveries. Under the reserve of some future aparitions I could supose that the central space, probably more arid was a little inhabited.

Till now I can't affirm anything pricise about the causes which had determined the end of the middle Hallstatt in Dobrudja

From the analysis of the discovered materials till now it has been ascertained that for the period of time between the end of Babadag and Basarabi cultures (the begining of the the VIth century B.C.) —the last decades of the VIth century B.C., the discoveries with respect to the autohtone population are extremely rare.

They are grouped only in the neighberhood of Histria or in its space of influence (in the tumular necropolis of the fortress at Istria village, Tariverde, Sinoe, Vadu, Corbu, Sarinasuf, Enisala).

But for the end of the VIth century and for the Vth century B.C. the archeological materials increase, appearing in three large spheres of discoveries.

The first sphere comprises the settlements and the necropoles near the sea-shore pointed above which continues those from the Vth century B.C. and which appears to be influenced later and potent by Histria. Here we meet indigene archeological materials and Greek too, sometimes the others which seemed to be by Northern-Pontical origin. Though there are missing some intermediate discoveries I daresay that the settlements on the sea-shore from the middle Hallstatt, continue in the VIth and the Vth centuries B. C. especially in the sphere of influence of Histria. It's possible that the riches and the economic power of the town to be enticed the autochtonous nearby.

Referring to the discoveries in this zone corresponding to the end of the VIth century and the Vth century B.C. the author presents three graves (numbers 8—10) investigated in 1971 at Corbu de Jos. The plane and inhumation graves (figures 3 and 4) were protected by great heap of the local stones.

An interesting aspect of the funeral ritual observed with the oportunity of the recent investigations is the arranging of some big stones near the feet or the bazin of the defunct.

The author considers from an ethnic point of view at Corbu de Jos appears a mixt autohtone and Greek population, such a situation is met at Histria-village, Tariverde, Vadu, Sinoe.

Another cathegory, of discoveries from the IInd half of the VIth century, the Vth century presented in the work and which can be integrated at the same sea-shore zone comprises the points of the arrows with the premonetary value.

The second zone, extremely poor comprises the discoveries on the bank of the Danube. Here are totaly missing the archeological materials after the end

of Babadag and Basarabi cultures and which can be dated in fully the III rd century B.C.

It can be met only some discoveries which dated to the end of the VI th century B.C. and the V th century B.C. in Piatra Frecăţei, Mahmudia, Salcia, Cernavodă, Capidava, Hîrşova.

In the actual stadiu of our investigation we can't answer to the question : what did happen with the settlements from this zone in the middle Hallstatt so numerous ?

An answer can be eventualy offered by the local material culture towards Bîrseşti group pointed out in Piatra Frecăţei but there are only few discoveries.

The third zone comprises the center and the South of Dobrudja. But for this there are missing the discoveries corresponding to the VI th century B.C.

There are pointed out the existence in the South of the region of some discoveries corresponding to the V th century B.C. and the begining of the IV th century B.C.

Out of the known discoveries from Petroşani and Adamclisi in 1974 appeared a pottery vessel at Zorile (Adamclisi). It's a bytronconic vessel, urn type, wheel made with a high neck wide to the superior part and inelar back (the figures 6 and 7/4).

On the maximum diameter it presents four flat grabs and the superior part of the body is ornated with two paralel lines in zigzag, incizated in the sense of the turning of the vessel on the potter's wheel. The vessel from Zorile is dated to the end of the V th century B.C., the begining of the IV th century B.C.

Regarding the descoveries by a North-pontic character the author considers though in Dobrudja are met some of such materials which are dated to the second half of the VI th century B.C., only begining with the V th century B.C. are met specifical Scitical materials which can be put close connected with a penetrating of them in this region.

A certain influence in propagation of some cultural goods had had the Odride state during Teres and Sitalkes. The extention of the bounderies up to the Danube favoured the spreading in a large area of a new elements of civilization.

Dobrudja can be considered in the VI th — the V th centuries B.C. a zone of interference, where the Greek autohtone civilisation meets Greek cultural elements South-Tracic and North-Pontic which it partly asimilated.

This complex situation is explaned by the geographical position of the region. That is why the moment and the aspect on which they appeared, the end or the genesis of some historical epochs or cultures are hardly distinguished. In the next century especially in the second half the discoveries which belong to the autohtone population are considerably increased. The different components are asimilated, the Getical culture is more individualized in comparison with those of Scits or the South Traces and constitute together with that of the autohtone population from the other extracarpathian zones of our contry-a single great cultural complex.

ÎN LEGĂTURĂ CU STATUTUL JURIDIC AL ORAȘULUI TOMIS ÎN EPOCĂ ROMANĂ

AL. SUCEVEANU

Ne propunem să discutăm aici cîteva documente mai puțin luate în considerație, de natură să clarifice măcar în parte statutul juridic pe care cetatea îl va fi posedat în decursul acelei perioade în care parcurge cu o uimitoare rapiditate treptele de la un simplu orășel, așa cum îl califica încă Strabo, la împunătoarea Metropolă a Pontului Stîng. Fără a relua aici marile etape parcurse de vechea colonie milesiană — n-ar fi decît pentru că ele au făcut obiectul unor ample expuneri, de la aceea mai veche datorată lui Kurt Regling [1] și pînă la cele mai noi ale lui Iorgu Stoian [2] și Radu Vulpe [3] — sîntem totuși în situația de a constata că din punctul de vedere care ne reține atenția despre orașul Tomis s-au afirmat doar unele generalități, de cele mai multe ori prin analogie cu vecinele lui de la nord sau sud.

Astfel se admite în general că, anexată odată cu campania lui Lucullus, cetatea tomitană va fi primit încă din acel moment statutul de *civitas foederata*, deopotrivă cu orașul Callatis. [4] Am avut altă dată prilejul să punem în discuție datarea *foedus*-ului callatian în anii 72/71

---

[1] K. Regling, *Die antiken Münzen von Dazien und Moesien*, II. Berlin, 1910. pp. 587—596.

[2] I. Stoian, *Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, București, 1962, pp. 13—55.

[3] R. Vulpe, *Note de istorie tomitană*, „Pontice", II, 1969, pp. 149—167.

[4] Pentru părerea că cetățile vest pontice au fost anexate acum ca *foederatae* vezi încă Th. Mommsen, *Römische Geschichte*, V, 1885, Berlin, p. 11, nr. 1, urmat rînd pe rînd de A. von Premerstein, *Die Anfänge der Provinz Moesien*, JÖAI, I, 1898, col. 192 ; K. Regling, *op. cit.*, p. 591 ; J. Weiss, *Die Dobroudscha im Altertum*. Sarajevo, 1911, p. 30 ; V. Pârvan, *Getica. O proto-istorie a Daciei*, București, 1926, p. 77 ; C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V, 1, Viena 1932, pp. 37—38 ; M. Fluss. R.E., XV, 1932, 1932, col. 2369, s.v. *Moesia* ; Em. Condurachi. *Buletinul Științific al Academiei R.P.R.*, II, 1950, 2, p. 67—76 ; R. Florescu, *Agricultura în Dobrogea la începutul stăpînirii romane*, SCIV, VII, 3—4, 1956, p. 369 ; I. Stoian, *op. cit.*, p. 29 ; D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I. București, 1965 pp. 276—280 : Idem. *Contribuții la istoria veche, a României*, București, 1968 [2]

î.e.n. ceea ce ne impune — pînă la formularea unor contraargumente convingătoare — aceleași rezerve și pentru orașul Tomis [5]. De partea oricui ar fi însă dreptatea privind datarea *foedus*-ului callatian, este sigur că tribulațiile orașelor vestpontice din vremea lui Burebista, ca să nu mai vorbim de ipotetica revoltă a înseși acestor cetăți împotriva guvernatorului C. Antonius Hybrida [6], vor fi anulat definitiv valabilitatea acelor ipotetice *foedera* încheiate de Lucullus cu toate orașele vest-pontice. Va fi necesară încă o intervenție romană, aceea a lui M. Licinius Crassus, îndreptată desigur în primul rînd împotriva par-

---

pp. 378—379 ; R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968, pp. 25—26. Singurele reacții la această ipoteză altfel spus că, deși anexate acum, cetățile vest pontice nu vor fi putut primi încă din acel moment un regim juridic preferențial, întemeiat pe *foedera aequa*, așa cum este desigur cel callatian (cf. A. N. Sherwin-White, *The Roman Citizenship*, Oxford, 1939, p. 159, n. 1) — aparțin lui B. Pick, *Die antiken Münzen von Dazien und Moesien*, I, Berlin, 1898, pp. 92 și 146 și Dem. St. Marin, *Il foedus romano con Callatis*, „Epigraghica", X, 1948, p. 122—123 și 129, opinii la care ne-am permis să aducem unele confirmări suplimentare în articolul citat în nota următoare.

[5] Al. Suceveanu, *Două note privind istoria Moesiei în secolul I î.e.n.*, „Pontice", II, 1969, pp. 269—274, unde se găsește toată discuția și bibliografia privind *foedus*-ul callatian. Ulterior profesorul D. M. Pippidi a combătut (Studii Clasice, XV 1973 pp. 64—67) această interpretare, preferînd a rămîne la datarea tradițională. Pînă a reveni asupra subiectului, ne mărginim în a exprima părerea că niciunul din contraargumentele invocate de D. M. Pippidi nu modifică esența obiecțiilor noastre. Simpla exintență a unui templu al Concordiei la Callatis — ceea ce nu mai obligă la datarea documentului prin momentul cînd acest *foedus* ar fi putut fi expus la Roma în templul similar — ar fi trebuit să dea de gîndit în privința datării tratatului callatian, legătură de idei care a scăpat pînă acum, începînd chiar cu regretatul editor al inscripției în cinstea lui Ariston (Th. Sauciu-Săveanu, *Ariston, Aristons Sohn, aus Kallatis*, „Dacia", N.S., II, 1958, p. 220). Am adăuga doar că metoda folosită de G. De Sanctis. *Storia dei Romani*, Florența 1953, IV, 2, 1, p. 299, p. 785 — care pornește de la premiza că tratatul a fost încheiat în vremea lui Lucullus și, în consecință, caută cel mai potrivit moment cînd templul lui Jupiter Capitolinus nu putea găzdui acest tratat — nu ni se pare la adăpost de unele obiecții fundamentale — aceasta în pofida largului credit de care se mai bucură încă — cîtă vreme — dacă este cazul să ne gîndim la o datare mai tîrzie, așa cum am încercat s-o sugerăm — nici îndată după campania lui M. Licinius Crassus (29/28 î.e.n.) templul lui Jupiter nu era deschis, el fiind în reparație începînd din anul 28 î.e.n. (cf. *Res Gestae Divi Augusti*, IV, 20) ; procedînd, la rîndul nostru, în același fel, am putea afirma că în acest timp templul Concordiei din Roma s-a văzut în situația neobișnuită de a adăposti tratatul callatian. Rămînînd însă la convingerea că mențiunea din document, *in faano Concordiae*, se referă la Callatis și nu la Roma, ceea ce nu contribuie la o preciziune cronologică dar nici nu mai forțează datarea documentului, ne exprimăm convingerea că ipoteza noastră — luată ca atare — ar putea contribui la o înțelegere mai nuanțată a primelor contacte dintre romani și orașele vest-pontice.

[6] Pentru campania lui Burebista vezi în general A. von Premerstein, *op. cit.*, col. 192 ; B. Pick, *op. cit.*, p. 65 ; K. Regling, *op. cit.*, p. 591 ; J. Weiss, *op. cit.*, p. 31 ; V. Pârvan, *op. cit.*, pp. 79—81 ; M. Fluss, *op. cit.*, col. 2370 ; C. Patsch, *op. cit.*, pp. 42—51 ; A. Alföldi, *Zur Geschichte des Karpatenbeckens im I Jh.v. Chr.*, Budapesta, 1942, pp. 6 și urm. ; Em. Condurachi, *Burebista și orașele pontice*, SCIV, IV, 3—4, 1953, pp. 515—523 ; D. M. Pippidi, DID, I, p. 282 ; Idem, *Contribuții*, pp. 270—286 ; I. Stoian, *op. cit.*, pp. 29—32 ; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 26 ; H. Daicoviciu, *Burebista și Dobrogea*, „Pontica", IV, 1971, pp. 89—96 ; A. Petre, *Cucerirea orașelor pontice de către Burebista*, *ibidem*, pp. 97—104. Cît privește revolta împotriva guvernatorului C. Antonius Hybrida (cf. Tit. Liv., *Per.*, CIII ;

tizanilor din această regiune a triumvirului Marcus Antonius, dar care nu va fi vizat mai puțin reglementarea unor raporturi juridice precise între statul roman și cetățile de pe litoralul vest-pontic [7].

Ceea ce știm despre orașul Tomis din perioada imediat următoare acestei campanii este desigur mult prea puțin pentru a încerca ca pe baza acestor date să-i stabilim și statutul juridic. Cel mult s-ar putea trage concluzia — luînd în considerație știrile unui Strabo [8] sau Ovidius [9] la care mai adăugăm decretul privind garda orașului, dacă el datează într-adevăr din această perioadă [10] — că era vorba de un simplu orășel, desigur mic ca întindere, apărat de ziduri destul de slabe și păzit de o gardă al cărei număr doar — 40 de oameni — ne poate edifica despre fragilul potențial defensiv al tomitanilor.

Cu toate acestea există unele indicii care ar putea marca o ușoară preeminență a cetății Tomis încă din această perioadă. Avem în vedere cînd afirmăm cele de mai sus în primul rînd relegarea lui Ovidius la Tomis — oraș ce trebuie să fi fost oricum mai important față de celelalte cetăți recent înstăpînite de romani, aceasta în pofida durității pedepsei aplicate poetului vinovat — apoi reluarea emisiunilor monetare încă din vremea lui Augustus — fenomen ce nu poate fi încă certificat nici la Histria sau la Callatis [11] — și în fine, ca un argument decisiv, posibilitatea ca sediul prefecturii litoralului maritim — dacă titulatura postulată încă de Anton von Premerstein este corectă — să fi

---

Cass. Dio, XXXVII, 10, 1) toți autorii citați mai sus în nota 4 consideră că ea a fost înfăptuită de cetățile vest-pontice aliate. Personal ne-am ralia însă opiniei lui M. Fluss, *op. cit.*, col. 2369 și Dem. St. Marin, *op. cit.*, pp. 118—122 (vezi în acest sens, Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 274, n. 26) după care aliații din Moesia trebuie să fie similari aliaților din Dardania, deci în nici un caz niște cetăți grecești. Pentru analogie s-ar putea cita aliații menționați de Suetonius, *Aug.*, III, 3 pentru anul 60/59 î.e.n. care nu ar mai putea fi în nici un caz orașele vest-pontice, revoltate încă din 62 î.e.n.

[7] Pentru campania lui M. Licinius Crassus și efectele acesteia pentru orașele grecești vest-pontice vezi A. von Premerstein, *op. cit.*, col. 192 ; K. Regling, *op. cit.*, p. 592 ; J. Weiss, *op. cit.*, pp. 31—32 ; V. Pârvan, *op. cit.*, pp. 87—91 ; C. Patsch, *op. cit.*, pp. 69—92 ; M. Fluss, *op. cit.*, col. 2370—2374 ; D. M. Pippidi, DID, I, pp. 291—292 și 299, R. Vulpe, *op. cit.*, pp. 32—36 ; I. Stoian, *op. cit.*, p. 33 ; R. Florescu, *op. cit.*, p. 370 ; Al. Suceveanu, *op. cit.*, pp. 274—282.

[8] Strabo, VII, 6, 1 (C 319).

[9] Comentariul mențiunilor ovidiene despre Tomis se găsește la V. Pârvan, *Zidul cetății Tomi*, AARMSI, XXXVII, 1915, pp. 428—431 ; N. Lascu, în vol. *Publius Ovidius Naso*, București, 1957, pp. 176—191 ; R. Vulpe. *Una citta al limite dell'Impero Romano : Tomi al tempo di Ovidio*, „*Studi Romani*", VI, 6, 1958, pp. 642—644 ; D. M. Pippidi, *op. cit.*, pp. 293—296.

[10] Cf. AEM, XIV, 1891, p. 22, nr. 50 = Syll.^{4}, 731 = I. Stoian, *op. cit.*, p. 78, nr. 2 (cu bibliografia exhaustivă a documentului). Ulterior D. M. Pippidi, *op. cit.*, pp. 283, nr. 72 și 296—297 formulează ipoteza după care aceste decrete ar fi de datat în vremea exilului lui Ovidius, insistînd totodată asupra faptului că cei 40 de oameni nu vor fi reprezentat desigur unica forță defensivă a tomitanilor, ipoteză cu care V. Vulpe, *op. cit.*, p. 37 se declară de acord.

[11] Cf. K. Regling, *op. cit.*, nr. 2576.

fost însuși orașul Tomis [12]. Dacă se are totuși în vedere caracterul ipotetic al ultimului argument adus în discuție, realizăm că toate aceste elemente pledează pentru o relativă importanță a cetății — explicată de altfel de unii învățați prin mai lesnicioasa legătură între Dunăre și Tomis pe care o oferea actuala vale Carasu, navigabilă după cît se pare în antichitate [13] — dar nu pot să prezinte în schimb garanții pentru postularea unui anumit statut juridic.

Prima indicație din acest punct de vedere pare s-o constituie scrisoarea lui Tullius Geminus, citată în horothesia histriană a lui Manius Laberius Maximus, din care rezultă că primul guvernator citat, a cărui misiune se situează între 47 și 50 e.n., s-a întîlnit cu solii histrieni la Tomis [14]. Dacă indicația la care ne referim nu relevă o situație accidentală, este posibil ca sediul guvernatorului provinciei Moesia să fi fost însuși orașul Tomis care, dacă este să ne conformăm regulii după care guvernatorul nu putea rezida decît într-o cetate liberă [15], va fi posedat foarte probabil statutul de *civitas libera*.

Pentru perioada imediat următoare acestui moment, documentele locale nu ne mai dau nici un sprijin în problema pe care o cercetăm. Dacă avem însă în vedere faptul că succesorul lui Claudius, Nero, n-a pregetat — în general vorbind — să acorde libertatea celor mai multe orașe grecești, este mai greu de crezut că în timpul acestui împărat va fi fost luată vre-o măsură împotriva cetății tomitanilor, cu atît mai mult cu cît aceștia își demonstrau cu prisosință loaialitatea față de casa imperială fie și numai prin întreținerea cultului imperial [16]. Nu același

[12] Ne întrebăm dacă titlul de *praefectus orae maritimae*, postulat încă de A. von Premerstein (*op. cit.*, col. 170—171, 175, 194—195 și urmat de K. Regling, *op. cit.*, p. 593 ; J. Weiss, *op. cit.*, p. 32 ; V. Pârvan, *I primordi della civiltà romana alle foci del Danubio*, „Ausonia", X, 1921, p. 192 ; M. Fluss, *op. cit.*, col. 2387—2388 ; C. Patsch, *op. cit.*, pp. 86—87, 120, 128 ; G. Barbieri, *Ancora sul „praefectus orae maritimae"*, „Rivista di Filologia Classica", 74 (24 n.s.), 1946, pp. 166—171 ; D. M. Pippidi, *op. cit.*, pp. 299—301 ; R. Vulpe, DID, II, p. 45 ; I. Stoian, op. cit., p. 39) n-ar putea fi înlocuit eventual prin acela de *praefectus ripae Thraciae*, titlu care ar corespunde pe de o parte mai bine cu o rază de acțiune mai întinsă a acestor comandanți — așa cum o dovedesc intervențiile lor la Aegyssus și Troesmis ; cf. Ovid., *Pont.*, I. 8, 11—20 ; IV, 7, 1—30 ; 9, 75—80 — pe de alta ar prefigura titulatura vamală care se va încetățeni în secolele următoare, *portorium ripae Thraciae*.

[13] Cf. K. Regling, *op. cit.*, p. 593 ; C. Patsch, *op. cit.*, p. 119 ; R. Vulpe, în „Pontice", II, 1969, pp. 154—157.

[14] Cf. D. M. Pippidi, *Contribuții*, pp. 353—355, r. 53—54 ; pentru cronologia guvernării lui vezi bibliografia indicată *ibidem*, p. 295.

[15] Vezi în acest sens J. Marquardt, *Organisation de l'Empire Romain*, I, Paris, 1889, p. 108 (trad. franceză) și S. Accame, *Il dominio romano în Grecia della guerra acaica ad Augusto*, Roma, 1946, p. 60.

[16] Pe lîngă faptul că emisiunile monetare locale continuă, cu o relativă abundență, și în vremea lui Nero (K. Regling, *op. cit.*, nr. 2587—2589) semnificativă ne apare cinstirea mamei acestui împărat cu titlul de Θεά, chiar dacă după părerea lui D. M. Pippidi, DID, I, p. 323, n. 162 este greu de decis în ce măsură se poate vorbi de o formă organizată de cult imperial. În ceea ce privește politica lui Nero față de orașele grecești ajunge să citâm celebrul document prin care acest împărat a acordat libertatea tuturor elinilor (*Syll.*,[4] 814 ; Akraiphia din anul 67 e.n., document amplu comentat, printre alții, de B. H. Warmington în recenta sa monografie. *Nero : Reality and Legend*, Londra, 1969, pp. 108—122.

lucru îl putem afirma și despre Vespasian care, potrivit unui text din Suetonius și reluat apoi în mai multe rînduri, retrage mai multor orașe grecești titlul de *liberae* [17]. Indiferent cum ar fi de explicat această măsură — simpla neîncredere a primului împărat italiot față de fidelitatea elenilor, dorința de a se deosebi cu orice preț de liberalitățile lui Nero, interese financiare stringente legate eventual și de anterioara imunitate fiscală a acelor orașe, dacă nu cumva, în cazul nostru, măsura ar putea fi justificată și prin încercarea de a unifica statutele unor orașe recent înglobate într-o provincie defintiv organizată [18] — este cert că ea a fost pusă în aplicare. Mărturie în acest sens stau documente incontestabile nu numai din Rhodos sau Delphi — ceea ce n-ar face decît să confirme textul mai sus menționat — dar și din Mytilene sau Astypalaia, dovadă că procesul a avut o extensiune mult mai mare decît au înregistrat-o istoricii antici [19]. Este deci foarte posibil ca și orașele vest-pontice să fi fost și ele supuse aceluiași tratament și, în lumina acestei posibilități, Boris Gerov a crezut a fi putut demonstra că dispariția simbolului lui Marsyas de pe monedele de la Odessos, Messambria și Apollonia în această vreme ar putea fi explicată tocmai prin pierderea libertății de către orașele respective [20]. Numai că între timp cercetările mai noi, sintetizate în monumentala lucrare a lui Francesco de Martino, au dovedit că simbolul lui Marsyas nu mai este de interpretat ca o dovadă sigură a statutului de *liberae* posedat de orașele care emiteau aceste monede [21], ceea ce infirmă parțial ipoteza principial logică a lui B. Gerov.

---

[17] Cf Suet., *Vesp.*, VIII, 4 : *Achaiam, Lyciam, Rhodum, Byzantium, Samum, libertate adempta*..... În forme puțin deosebite aceeași informație se găsește și la Aur. Vict., *Epit.*, IX ; Eutrop., VII, 9 ; Euseb.-Hieronym., *Chron.*,, p. 188, 5—8 (pentru anul 74 e.n.). Comentarii despre acest text sau în general despre politica lui Vespasian față de Orientul grec se găsesc la J. Marquardt, *op. cit.*, pp. 198—199 ; M. I. Rostovțev, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, ed. II-a îngrijită de P. M. Fraser, Oxford, 1971 (reimprimare), pp. 106—118, dar în special pp. 116—118 ; D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, I, Princeton, 1950, pp. 566—592. H. Bengtson, *Grundriss der römischen Geschichte mit Quellenkunde*, München, 1967, pp. 318—319. În mod cu totul surprinzător textul mai sus menționat nu este nici măcar comentat în culegerea lui M. Mc Crum și A. G. Woodhead, *Select Documents of the Principates of the Flavian Emperors including the year of Revolution A.D. 68—96*, Cambridge, 1961.

[18] Cf. Al. Suceveanu, *În legătură cu data de anexare a Dobrogei de către Romani*, „Pontica", IV, 1971, pp. 105—123.

[19] În general învățații moderni s-au mulțumit să menționeze textul lui Suetonius fără a încerca — după știința noastră — să procedeze la o inventariere a tuturor documentelor epigrafice care ar ilustra una din cele mai semnificative direcții — evident antielenice — ale politicii lui Vespasian (o excepție pentru Asia Mică : D. Magie, *op. cit.*, p. 569, n. 9). Față de posibilitățile noastre de documentare, este evident că lista nu poate fi completă. În aceste condiții, vezi, pentru Rhodos, bibliografia indicată mai jos în nota 26, pentru Astypalaia nota 27, pentru Delphi nota 28 iar pentru Mytilene notele 37 și 39.

[20] Cf. B. Gerov, *La propriété foncière en Mésie et en Thrace à l'epoque romaine*, „Annuaire de l'Université de Sofia. Faculté des Lettres", L, 2, 1955, pp 22—23 și 70 (a rezumatului francez).

[21] F. de Martino, *Storia della costituzione romana*, IV, 2, Napoli, 1965, pp. 676—687.

Spunem doar parțial pentru că documentele epigrafice tomitane, din fericire numeroase încă din acest moment, ne informează că începînd cu domnia lui Vespasian, la Tomis este instalată o garnizoană romană. Fără a intra aici în detaliile trupelor care vor fi constituit această garnizoană — cîtă vreme nu cunoaștem pentru moment decît militari activi din cohortele VII Gallorum [22], I. Commagenorum [23] și eventual ala I Flavia Gaetulorum [24], ceea ce ne împiedică să precizăm cum va fi fost constituită garnizoana amintită, dacă nu cumva aceste unități o vor fi ocupat succesiv — este cazul să remarcăm că simpla ei prezență constituie un argument decisiv pentru susținerea ideii că din acel moment Tomis nu mai putea fi o *civitas libera*, statut incompatibil cu existența unei garnizoane [25].

Sîntem așa dar în posesia unui element sigur pentru a demonstra că măsura lui Vespasian va fi afectat și statutul cetății tomitane, ea devenind din acest moment o simplă *civitas stipendiaria*. Problema care se pune în acest moment este fixarea în timp a perioadei în care orașul cel mai important de pe coasta dobrogeană va fi fost redus la un statut juridic inferior. Judecînd după documente din alte orașe, este posibil ca oricare din succesorii lui Vespasian — și anume Titus [26], Traian [27]

---

[22] Stabilirea existenței unei garnizoane într-un oraș se arată a fi mai dificilă decît s-ar crede. În aceste condiții am căutat să ținem seamă de criteriile stabilite de J. Szilágyi, *Besatzungen des Verteidigungssystems von Dazien*, Budapesta, 1946, pp. 33 și urm., după care, de pildă, veteranii nu pot proba în nici un chip existența garnizoanei din care au făcut parte în orașul unde ei sînt atestați deobicei prin monumente funerare. Renunțînd așadar la veteranii copios atestați la Tomis, am adus în discuție doar acele documente unde este vorba de militari activi, cum ar fi Marius Celsus, din cohorta VII Gallorum (AEM, VI, 1882, p. 14, nr. 25 = CIL, III, 7548 = I. Stoian, *op. cit.*, p. 210, nr. 2) cu comentariul lui W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 141 care datează prezența acestei cohorte la Tomis între 99 și 114 e.n. Oricum, cea mai timpurie mențiune a acestei unități în Moesia datează din anul 75 e.n., judecînd după diploma de la Taliatae (Veliki-Gradaț ; Iugoslavia), recent publicată de D. Vučkovič Todorovič, *Le diplôme militaire du castrum Taliatae*, „Starinar", N. S., XVIII, 1967, pp. 21—28.

[23] Cf. V. Pârvan, AA, JDAI, XXIX, 1914, col. 433 = I. Micu, *Călăuza vizitatorului în Muzeul regional al Dobrogei*, „Analele Dobrogei", XVIII, 1937, p. 8, nr. 22 : Mithridates. W. Wagner, *op. cit.*, p. 123 datează staționarea acestei cohorte eventual la Tomis de la Domitian la Hadrian.

[24] Cf. AEM, VIII, 1884, p. 7, nr. 18 = CIL, III, 7557 : Posidonius (poate fi însă și veteran). W. Wagner, *op. cit.*, p. 35, datează staționarea acestei ale în Moesia Inferior, în funcție de diplomele în care este atestată, și anume, între 97 și 114 e.n.

[25] Cf. J. Marquardt, *op. cit.*, p. 106 ; S. Accame, *op. cit.*, p. 63.

[26] Cf. *Syll.*[4], 819, cu comentariul lui H. von Gaertringen care menționează inscripția IG, XII, 1, 58 din care rezultă că Titus a redat rhodienilor libertatea luată de Vespasian.

[27] Cf. *Syll.*[4], 832 din Astypalaia, cu comentariul lui H. von Gaertringen care aduce în discuție inscripția IG, XII, 3, 175 unde se menționează că Traian a redat astypaleoților libertatea ; cf. și W. Weber, *op. cit.*, p. 69.

sau Hadrian [28] — să fi restabilit această situație anormală. În ceea ce privește documentația locală, există două elemente care ne obligă să prelungim considerabil această perioadă [29]. Primul dintre ele — mai puțin cert — îl constituie două inscripții în care sînt pomeniți o serie de prefecți de ală sau centurioni de legiune și pe care ambii editori le datează la începutul secolului II e.n. [30] Dacă am putea preciza apartenența lor la garnizoana orașului, și nu e vorba în fapt doar de un altar similar celui de la Adamclisi, ar fi posibil ca stipendiaratul să fi durat pînă în primele decenii ale secolului II e.n. Dar cum preciziunea se lasă încă așteptată, preferăm a invoca celălalt argument și anume asumarea de către oraș a titlului de Metropolă a Pontului Stîng în mod sigur din vremea lui Antonius Pius [31], titlu pe care nu-l putea primi decît ca o cetate cu un statut juridic superior.

Rezultă deci că — făcînd apel fie la documente din alte orașe, fie la datele oferite de cele locale — perioada în care tomitanii vor fi revenit la situația anterioară nu poată fi precizată mai exact, și anume ca limite extreme între domeniile lui Titus și cea a lui Hadrian inclusiv sau, dacă prelungim pînă în primii ani ai secolului II e.n. durata existenței garnizoanei mai sus menționate, în vremea lui Traian sau Hadrian.

---

[28] Cf. *Syll.*[4], 835 din Delphi cu comentariul lui H. von Gaetringen, întemeiat pe autoritatea lui W. Weber, *op. cit.*, pp. 69—70 : Hadrian redă orașului libertatea luată de Vespasian.

[29] În referatul întocmit cu prilejul susținerii tezei noastre de doctorat, colegul Gh. Poenaru Bordea, care acceptă principial ideea unei asemenea cezuri în istoria constituției tomitane, se întreba doar în ce măsură această situație putea dura și în vremea lui Traian cînd orașul Tomis trebuia să fi fost deja într-o situație înfloritoare. După cum se vede din documentele citate mai sus în notele 22—24 dar mai cu seamă din cele citate mai jos în nota 30, această situație trebuie prelungită oricum în vremea domniei lui Traian, cînd, cu toată dezvoltarea orașului Tomis, prezența unei garnizoane va fi fost încă necesară.

[30] Primul din cele două documente a fost publicat de D. M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, București, 1915, p. 24, nr. 12 iar al doilea de A. Rădulescu în *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, p. 172, nr. 19. Pe această ultimă inscripție s-ar putea distinge, eventual, un A[elius ?] ceea ce ar constitui un prețios *terminus postquem*.

[31] Prima inscripție care menționează acest titlu (AEM, VI, 1882, p. 21, nr. 42 = IGR, I, 608 = I. Stoian, *op. cit.*, p. 103, nr. 3) datează din vremea lui Antoninus Pius, dar dacă în alt document (Em. Coliu, *Inscription grecque inédite de Tomis*, „Istros", I, 2, 1934, pp. 262—266 = I. Stoian, *op. cit.*, p. 104, nr. 4) este într-adevăr de citit numele guvernatorului Antonius Hiberus (137—138 e.n. după J. Fitz, *Die Laufbahn der Statthalter in der römischen Provinz Moesia Inferior*, Weimar, 1966, p. 46), cum presupune I. Stoian, s-ar putea ca orașul să fi posedat acest titlu încă din vremea lui Hadrian, ceea ce ar impune însă o revizuire integrală a textului inscripției. Pe monede de altfel, acest titlu nu apare decît de la Antoninus Pius (cf. K. Regling, *op. cit.*, nr. 2607 și urm.). Pentru ideea că încă din acest moment Tomis era capitala Moesiei Inferior — deși pot fi luate în considerație și alte orașe cum ar fi Oescus, Novae sau chiar Troesmis, ceea ce ar duce la concluzia că Tomis nu era decît centrul comunității grecești vest-pontice — vezi B. Pick, *op. cit.*, p. 73 ; M. Fluss, *op. cit.*, col. 239 ; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 129 ; I. Stoian, *op. cit.*, pp. 38—40.

Aici este însă momentul să aducem în discuție un document epigrafic, neexploatat ca atare, care are șansa să arunce o lumină în plus în problema pe care ne-am însărcinat să o cercetăm. Este vorba de o inscripție publicată încă din 1896 în revista *Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich* de către Grigore Tocilescu [32] și reluată apoi de René Cagnat în cunoscuta-i culegere *Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes* [33] al cărei conținut permite următoarea lectură:

Αὐτοκρά[το]-
ριΚαίσαρι[...]
αινῳ Σεβα[σ]-
τῷ Ἐλευθ[ερί]
ῳ Ὀλυμπ[ίῳ]
[Σ]ωτῆρι
[χα]ριστήρι-
[ο]ν

După cum rezultă, inscripția nu ridică probleme deosebite, cu excepția numelui împăratului pe care tomitanii îl vor fi cinstit cu cele trei titluri pomenite mai sus. Dar tocmai aceste epitete au permis editorului inscripției să postuleze o simplă greșeală de lapicid, pe piatră apărînd ΑΔΡΑΙΝΩ sau ΑΔΡΙΑΙΝΩ pentru Ἀδριάνῳ, împăratul care — continuăm a-l cita pe editor — poartă adesea titlul de Ὀλύμπιος. Judecînd însă după forma literelor documentului — desigur prima jumătate a secolului II e.n. — n-am exclude nici posibilitatea unei greșeli în transcrierea numelui lui Traian — ΤΡΑΙΑΙΝΩ sau chiar ΤΡΑΙΝΩ pentru Τραιάνῳ — adăugînd chiar că ΤΡΑΙΝΩ ar conveni cel mai bine ca număr de litere, rîndul nr. 2 avînd în această eventualitate 11 litere față de media de 9 pe fiecare rînd. Cu toate acestea preferăm a rămîne la sugestia Tocilescu, cele trei epitete convenind desigur cel mai bine tot lui Hadrian, împăratul în vremea căruia Orientul grec traversează, așa cum se afirmă în mod curent, o adevărata renaștere [34]. Răspunzînd cu entuziasm politicii filelene a acestui împărat, diferitele orașe se întrec în a-i acorda cele mai rezonante epitete, din rîndul că-

[32] AEM, XIX, 1896, p. 97, nr. 45.

[33] IGR, I, 607.

[34] Pentru politica lui Hadrian față de lumea greacă — capitol la care trebuie amintită desigur și marea admirație a acestui împărat față de cultura greacă în general — ajunge să menționăm paginile dedicate acestui vast subiect de către W. Weber, *op. cit., passim*; M. I. Rostovțev, *op. cit.*, pp. 362—371; D. Magie, *op. cit.*, pp. 611—629; H. Bengtson, *op. cit.*, pp. 337—348.

rora cele din inscripția noastră — „Olympianul“ [35], „Salvatorul“ [36] și „Eliberatorul“ [37] — se întîlnesc în nenumărate inscripții din cetățile grecești. Desigur, prima ipoteză care trebuie avută în vedere este adorarea lui Hadrian în ipostaza de Zeus, divinitatea căreia i se acordă cel mai adesea cele trei epitete [38]. Dar este tot atît de probabil că însăși această divinizare corespunde unor avantaje acordate de împărat diferitelor orașe, titlul de *Eleutherios* fiind adesea legat de reacordarea libertății unui oraș [39].

Sîntem deci, dacă nu ne înșelăm, în posesia unui document grație căruia se poate afirma cu un înalt grad de probabilitate că Hadrian, cu prilejul uneia din vizitele sale în regiunea dintre Dunăre și Mare [40] a reacordat tomitanilor libertatea pe care Vespasian le-o retrăsese în primii ani ai domniei sale. Că această măsură — lăsînd la o parte file-

[35] Titlul este purtat de Hadrian cu începere din anul 128/129 ; cf. W. Weber, *op. cit.*, pp. 208 și urm. D. Magie, *op. cit.*, p. 618, n. 28 alcătuiește o listă a orașelor din Asia Mică (34 la număr) unde Hadrian este cinstit astfel. În general pentru acest titlu — purtat de Augustus, Hadrian, Antoninus Pius, Commodus și Caracalla — vezi Kruse, RE, XXXV, 1939, col. 256 și L. Robert, *Hellenica*, VII, Paris, pp. 74—81.

[36] Cf. Dornseiff, RE, III, A, 1929 col. 1214. În afara lui Hadrian titlul mai este purtat de Claudius, Nero, Traian și Antoninus.

[37] În general pentru acest titlu vezi Jessen, RE, V, 1905, col. 2350—2351 (dintre împărații romani care poartă acest epitet sînt menționați Augustus, Nero, Domitian, Hadrian și Antoninus Pius) dar în special L. Robert, CRAI, 1969, p. 42—64, iar în mod special pentru Hadrian, W. Weber, *op. cit.*, pp. 135—136, notele 487—488, care arată că el a fost astfel onorat în Mytilene, Perinth și Athena, omițînd epigrafa tomitană, amintită însă de Jessen.

[38] Cf. M. P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*, II, München 1961, pp. 167, 185, 329—330, 336, 346, 355 unde se discută de asemenea asociația dintre împărat și cultul lui Zeus. În același sens vezi mai recent și J. Fergusson, *The Religions of the Roman Empire*, Londra, 1970, pp. 88—98.

[39] După cum rezultă din lista împăraților citată mai sus în nota 37 este sigur că acest titlu corespundea unor reale avantaje acordate diferitelor orașe, cel puțin în aceea ce-i privește pe Augustus și în special Nero (vezi mai sus nota 16). Chiar dacă pentru Hadrian titlul ar putea fi doar onorific — așa cum pare a fi cazul pentru Antoninus Pius, onorat ca „Eliberator“ la Athena — există, credem, suficient temei pentru a afirma că în vremea lui Hadrian se mai proceda încă la astfel de schimbări de statul juridic. O demonstrează reacordarea libertății orașului Delphi (mai sus nota 28), apoi privilegiile acordate orașului Stratoniceia din Lydia care revin în fond tot la o ameliorare de statut juridic (*Syll.*[4], 837 cu comentariul lui M. I. Rostovțev, *op. cit.*, II, p. 698, n. 12), dar în special frecventa sa menționare ca „Eliberator“ în Mytilene, situație pe care W. Weber, *op. cit.*, p. 136 și mai ferm R. Herbst, RE, XVI, 1935, col. 1416—1417 o interpretează ca o dovadă a reacordării libertății de către Hadrian.

[40] Judecînd după documentata lucrare a lui W. Weber, *op. cit.*, p. 151, singurul moment cînd Hadrian ar fi ajuns să viziteze orașul Tomis ar fi iarna anului 123/124. Același autor este adus însă să recunoască (p. 264—267) că în 131 — deci concomitent cu călătoria lui Arrianus de-a lungul coastelor Mării Negre ca urmare a căreia guvernatorul Cappadociei avea să întocmească faimosul *Periplus Ponti Euxini* — el ar fi putut vizita din nou doar coasta de sud a Mării Negre. În schimb, P. von Rohden, RE, I, 1894, col. 511—512, susține că în 132 Hadrian ar fi vizitat din nou regiunile vest-pontice, reîntorcîndu-se deabia după aceasta în Palestina pentru înăbușirea revoltei iudaice. Adăugînd chiar că, după opinia lui W. Wagner, *op. cit.*, p. 141, cohorta VII Gallorum ar fi putut fi transferată în

lenismul lui Hadrian — venea să consfințească o realitate existentă, altfel spus să ridice la un statut corespunzător unul din cele mai mari orașe de pe coasta vestpontică, este desigur inutil să insistăm aici. Ajunge doar să reamintim că la scurtă vreme Tomis ajunge Metropola Pontului Stîng, titlu pe care și-l va vedea consfințit mai tîrziu prin acela de capitală a Scythiei Minor [41], calitate în care va constitui unul din cei mai importanți piloni ai romanității sud-dunărene.

---

acest moment, socotim că este foarte posibil ca în acest an, inspectînd din nou litoralul vest-pontic, Hadrian să fi avut pe de o parte nevoie de trupele cantonate aici, pe de alta să realizeze că o garnizoană în orașul Tomis n-ar fi făcut decît să îngreuneze în mod inutil trecerea cetății de la statutul de *stipendiaria* la cel de *libera*. Drept urmare tomitanii îl onorează cu titlul de Ἐλευθέριος adăugîndu-l evident și pe cel de Ὀλύμπιος epitet purtat de Hadrian doar din anul 128 (cf. W. Weber, *op. cit.*, p. 208) și pe care nu i l-ar fi putut acorda cu prilejul primei sale vizite din anul 123/124.

[41] Vezi I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, București, 1968, p. 370.

Résumé

La ville de Tomis traverse pendant les I-II siècles de n.è. la plus importante période de son histoire, d'une simple petite ville — ainsi que la qualifiat encore Strabon ou Ovide — à la grande Métropole du Pont Gauche pendant le règne d'Antonin le Pieux.

Etant probablement libre à l'époque de Claude, du moment que le gouverneur résidait probablement à Tomis, elle perd cette qualité sous Vespasien, quand l'empereur retire la liberté aux plusieures villes. À Tomis, en ce moment, on constate l'existence d'une garnison, incompatible avec le statut d'une *civitas libera*.

C'est probablement Hadrian l'empereur qui va redonner sux Tomitains la liberté, ainsi que le prouve une inscription (AEM, XIX, 1896, p. 97, no. 45 = IGR, I 607), qui lui accorde le titre de *Elevtherios*, après le années 128/129, de n.è. C'est ensuite que Tomis va devenir Métropole et, plus tard, au IV siècle, la capitale de la nouvelle province Scythia Minor.

UN TEZAUR MONETAR DE LA FILIP ARABUL ÎN DOBROGEA

B. MITREA A. RĂDULESCU

În luna octombrie 1972, locuitorul Constantin Vasile, din satul Izvoarele, comuna Lipnița a găsit, întîmplător, la punctul numit de localnici „Plantație", punct situat între satul Canlia și Păcuiul lui Soare, cîteva sute de monede de argint din secolul III e.n. Monedele erau împrăștiate pe o rază relativ mare. Probabil că tezaurul a fost depus într-un vas, spart mai apoi, de plug, iar monede antrenate la o distanță mai mare. Cîteva fragmente ceramice au fost adunate de descoperitor în zona de găsire a monedelor, dar, aduse în curtea locuinței sale, mai tîrziu s-au pierdut.

Din observațiile făcute de noi în cursul perieghezei efectuate la locul descoperirii, imediat după ce Muzeul de arheologie Constanța a luat cunoștință de găsirea tezaurului, reiese că acesta a fost ascuns în zona unei așezări de epocă romană, judecînd după fragmentele ceramice culese, poate chiar contemporană cu acest depozit monetar. Oricum, pentru lămurirea problemelor de ordin istoric ridicate de descoperirea acestui tezaur în apropierea municipium-ului Durostorum, se impun cercetări arheologice de teren, pe care le dorim și le vedem cît mai apropiate.

Din tezaurul care formează obiectul cercetării noastre au fost recuperate în total, așa cum s-a văzut mai sus, un număr de 488 monede. Ele sînt prezentate cronologic pe împărați, însoțite de datele tehnice esențiale, în catalogul monedelor de la finele studiului nostru. Monedele aflate sînt într-o stare de conservare cu totul deosebită : cea mai mare parte din ele sînt foarte bine și bine conservate, prezentînd uneori doar slabe urme de tocire. În majoritatea cazurilor, urmele lăsate de circulație sînt greu sesizabile. Chiar cînd ele se observă, sînt destul de superificale, încît ne-am văzut siliți să le notăm cu sigla p.t. (puțin tocit). Dar tezaurul, în totalitatea lui, mai are o caracteristică de care noi sîntem obligați să ținem seama. El se încheie cu monede din timpul

lui Filip Arabul. Asemenea tezaure apar pentru prima oară, după cunoştinţele noastre, pe pămîntul Dobrogei [1]. Cele menţionate mai sus justifică îndeajuns o analiză multilaterală a descoperirii monetare, atît din punct de vedere numismatic, cît şi istoric. Aceasta cu atît mai mult, cu cît în ultima vreme au fost puse în discuţie tocmai tezaurele monetare îmgropate în vremea lui Filip Arabul [2]. Teritoriul geografic pe care s-au descoperit astfel de îngropări este mai vast. Este vorba în primul rînd de Provincia Dacia [3], care a polarizat şi continuă să polarizeze atenţia cercetătorilor folosind în mai mare sau mai mică măsură descoperirile monetare [4]. În ultimii ani problema îngropării tezaurelor monetare în timpul lui Filip Arabul a fost urmărită şi pentru regiunile din sudul Dunării [5]. Învăţaţii care au cercetat aceste probleme, au căutat şi continuă să caute să precizeze semnificaţia istorică a unor astfel de îngropări. Fără îndoială că ne aflăm în faţa unui fenomen mai complex decît au lăsat studiile de pînă acum să se întrevadă şi ale cărui

[1] Cu tot efortul ce s-a făcut, mai ales în ultimele trei decenii, documentaţia noastră în ceea ce priveşte publicaţia integrală a tezaurelor monetare aflate pe pămîntul Dobrogei este departe de a fi satisfăcătoare. Aceasta mai ales pentru trecut, cînd o bună parte din tezaure s-au risipit, intrînd în diferite colecţii particulare. Azi, descoperirile monetare de tot felul sînt notate şi publicate de R. Ocheşeanu, în *Pontica*, 5, 1972, p. 467—494 (în colaborare cu Gh. Papuc) continuate apoi, *ibid.* 6, 1973, p. 350—381 ; şi *ibid.* 7, 1974, p. 395—415. Unele descoperiri monetare privind secolul al III-lea, cum este cea de la Isaccea, vor fi menţionate mai jos, la momentul potrivit. Pentru Callatis, Const. Moisil, în *Creşterea colecţiilor*, 1944, p. 15—20 şi C. Preda, în *SCIV*, 12, 1961, 2, p. 241—251.

[2] Asupra acestei probleme dispunem de o destul de bogată documentaţie, rod al cercetărilor din ultimele decenii. Amintim cîteva din ele. B. Mitrea, *Tezaurul de la Ruşi-Sibiu şi acţiunea carpilor împotriva stăpînirii romane din Dacia în timpul lui Filip Arabul*, în *SCIV*, 4, 1953, 3—4, p. 611—640. Acelaşi, *Cu privire la tezaurul monetar roman imperial de la Săpata de Jos şi prăbuşirea limesului transalutan*, în *SCN*, 4, 1968, p. 197—206. Acelaşi, *Observaţii numismatice şi istorice asupra tezaurului de monede romane imperiale descoperit la Ioneştii Govorii*, *ibid.*, p. 209—221. Constantin Preda, *Tezaurul monetar de la Bîrca (jud. Dolj) şi unele probleme privind atacurile carpilor din anii 242 şi 245 în Dacia Romană*, *ibid.*, p. 175—196. Gh. Lazin, *Tezaurul de monede romane imperiale de la Jieţ-Popi (jud. Hunedoara)*, *ibid.*, vol. 5, 1971, p. 335—344. Gh. Popilian, *Date noi cu privire la invazia carpilor în Dacia*, Centrul de istorie, filologie şi etnografie, Craiova, 1967, 55 p. Text dactilo. D. Tudor, *Distrugerea castrului roman de la Slăveni, pe Olt*, în *Historica*, 1, 1970, p. 67—83, unde prezintă, printre altele şi un tezaur de 109 monede ce se eşalonează de la Caracalla la Filip Arabul. Cea mai recentă monedă datată fiind din anul 247.

[3] Cf. studiile menţionate la nota 2, mai sus, la care se adaugă Ioan Piso, *Războiul lui Philippus cu carpii*, *În Memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 301—309.

[4] Bibliografia mai importantă am notat-o mai sus.

[5] Boris Gerov, *Die gotische Invasion in Moesien und Thrakien unter Decius im Lichte der Hortfunde*, în *Acta antiqua Philippopolitana*, Sofia, 1963, p. 127—146, unde sînt strînse tezaurele monetare, care se încheie cu monede de la Filip Arabul şi Decius. Ele se ridicau la acea vreme la vreo sută de descoperiri. Sînt însoţite de o preţioasă hartă care îngăduie să ne orientăm geografic. De atunci numărul lor a crescut. Cf. J. P. Callu, *La politique monétaire...*, p. 251, nota 1 şi 253, nota 1.

rădăcini trebuie căutate în domeniile economic, social, politic, militar ale Imperiului roman și explicat în parte prin situația și relațiile locale cu triburile geto-dacice, la care se adăugă apoi și cele germanice aflate în plin asalt împotria lumii romane. Asupra acestor evenimente izvoarele contemporane sînt extrem de sărace sau lipsesc cu totul.[6]

Departe de noi gîndul de a pretinde să lămurim toate aceste probleme. Ar fi și pretențios și hazardat. Dar un pas mai departe credem că putem face, prin schițarea unei noi metodologii, cel puțin în ceea ce privește materialul monetar. Este cunoscut că materialul documentar pe care diferiții cercetători, români și străini, se sprijină în principal este constituit de tezaurele monetare. În cazul nostru, de cele care se termină cu monede de la Filip Arabul. Unii istorici s-au grăbit să folosească indicațiile pe care ei credeau că le oferă tezaurele monetare, publicate sumar, chiar prea sumar, și au tras anumite concluzii istorice.

Materialul documentar prezentat de tezaure pentru a putea fi folosit la formularea unor încheieri de natură istorică cu șanse de valabilitate trebuie mai întîi să fie publicat în întregime și amănunțit de către cercetători de specialitate. Editarea trebuie făcută, este de dorit să fie făcută, după criteriile științifice actuale[7]. Scopul unei astfel de publicări este dublu. Pe de o parte se dă posibilitatea cercetătorilor din domeniul numismaticii de a urmări și folosi în cercetările lor datele științifice pe care le oferă un astfel de depozit monetar. Pe de altă parte să ofere istoricului toate informațiile caracteristice și specifice acestui domeniu de cercetare și care în final justifică și în acest caz în ce măsură, încheierile de ordin mai general. La capătul acestui efort, care nu-i nici simplu nici comod, se va putea vedea că rezultatele atinse conduc într-o singură direcție, spre o singură concluzie. Astfel, drumul spre încheierile de ordin istoric urmează să fie pregătit de publicații monografice prealabile, care au misiunea de a prelucra și selecta datele oferite de descoperiri.

Cu aceste gînduri trecem la examinarea celor 488 monede ce formează tezaurul de la Canlia.

Privite cronologic pe împărați, cele mai vechi sînt din timpul lui Commodus și continuă apoi sub toți împărații următori și se încheie în timpul domniei lui Filip Arabul.

---

[6] Pentru orientare, *CAH*, vol. XII, 1939, p. 90. Mai nou, Radu Vulpe, *Istoria Dobrogei*, vol. II, București, 1968, p. 239 și urm. B. Gerov, *op. cit.*, și I. Piso, *op. cit.*

[7] P. Le Gentilhomme, *La trouvaille de Nanterre*, în *RN*, seria V, vol. 9, 1946, p. 15 și urm. H. Mattingly, *The Great Dorchester Hoard of* 1936, în *NC*, seria V, vol. 19, 1939, p. 21—62 (inaccesibil). Mai nou pentru secolul al III-lea, mai cu seamă a doua jumătate, dar cu implicații și pentru vremea ce ne preocupă vezi J.-B. Giard, *Malicorne et Bonneuil-sur Marne. Deux trésors monétaires...*, în *RN*, 8, 1966, p. 144—180. Mai ales, același, *Le trésor d'Étaples*, în *RN*, 7, 1965, p. 206—224. La fel, același, *Le trésor d'Allonnes (Sarthe)*, în *RN*, 1962, p. 217—225, precum și alte publicații ale aceluiași cercetător, în *A Survey of Numismatic Research 1966—1971*, vol. 1, New-York, 1973, p. 303—336.

Monedele de la primii doi împărați : Commodus și Clodius Albinus, apar într-un număr foarte mic de exemplare : două și respectiv una. Este evident că avem de a face cu rare exemplare rămase dintr-o etapă mai veche și tezaurizate pentru conținutul lor mai bogat în argint. Abia

Tabelul nr. 1

Nr. crt.	Împărați	AR=Denari		Antoniniani		Fourrée		Total	
		No.	%	No.	%	No.	%	monede	%
1	Commodus	2	0,41	—	—	—	—	2	0,41
2	Clodius Albinus	1	0,20	—	—	—	—	1	0,20
3	Septimiu Sever	34	6,95	—	—	—	—	34	6,97
4	Caracalla	3	0,61	—	—	—	—	3	0,61
5	Macrinus	3	0,61	—	—	—	—	3	0,61
6	Elagabal	72	14,76	3	0,61	1	0,20	76	15,57
7	Severus Alexander	86	17,62	—	—	—	—	86	17,62
8	Maximinus	13	2,67	—	—	—	—	13	2,67
9	Gordian	13	2,67	185	37,91	—	—	198	40,58
10	Filip Arabul	—	—	72	14,76	—	—	72	14,76
	TOTAL:	227	46,52	260	53,28	1	0,20	488	100,00

în timpul lui Septimiu Sever constatăm un număr mai important de exemplare tezaurizate : 34 în total, ceea ce reprezintă 6,97% din tezaur. Sub Caracalla numărul monedelor scade, abia întîlnim trei exemplare, ceea ce reprezintă abia 0,61% din numărul monedelor. Sub urmașul lui, Macrinus, deși numărul monedelor este aparent mic, trei exemplare, ținînd seama de timpul scurt de domnie al împăratului, putem să considerăm că numărul monedelor raportat la anii de domnie este în creștere.

În timpul împăraților care au urmat la tron, numărul de monede poate fi socotit în creștere continuă dacă ținem seama de relația dintre numărul de ani domnie și numărul monedelor din tezaur. Astfel sub Elagabal numărul lor saltă la 76 exemplare, ceea ce reprezintă față de totalul monedelor din tezaur 15,57%, pentru a crește sub Severus Alexander la 86, procentual ridicîndu-se la 17,62. Sub Maximinus, numărul lor este de 13 monede, ceea ce înseamnă 2,67%. În cazul de față trebuie să avem în vedere numărul redus de ani de domnie. Sub Gordian al III-lea, monedele ajung la 198 exemplare, cel mai mare număr emis de un singur împărat din acest tezaur, ceea ce procentual înseamnă 40,58. Filip Arabul, urmașul său la tron și în timpul căruia tezaurul a fost încredințat pămîntului, apare cu 72 exemplare, ceea ce face 14,76%[8].

Privit din punctul de vedere al nominalului, în tezaurul ce ne reține atenția distingem două categorii de monede : denari și antoniniani (la care se mai adaugă o monedă *fourrée*). De la bun început se lasă

remarcată prezența masivă a denarilor : 226 în total, ceea ce reprezintă 46,31%, față de 261 antoniniani, ceea ce procentual înseamnă 53,48, adică mai mult de jumătate din numărul monedelor din tezaur. Pentru a fi completi trebuie să adăugăm un denar *fourré* din timpul lui Elagabal (0,41%).

Situația de mai sus este departe de a constitui o excepție. Ea se întîlnește la numeroase tezaure monetare romane imperiale îngropate în timpul lui Filip Arabul atît în Dacia [9], cît și în Moesia Inferior [10], ca să ne mărginim, fie și pentru moment, doar la Provinciile dunărene ale Imperiului roman. Ceea ce variază este doar proporția în care apar cele două nominaluri. Ne vom limita să dăm doar cîte un exemplu pentru Dacia și Moesia Inferior, din tezaurele publicate, care îngăduie urmărirea acestor nominaluri. Așa în tezaurul de la Rușl [11], jud. Sibiu, denarii apar în număr de 47 exemplare, constituind 34% din tezaur, iar antoninianii sînt prezenți în 91 exemplare, ceea ce reprezintă 66% din totalitatea monedelor recuperate. Dar în etapa care urmează lui Filip Arabul denarii au tendința de a se rări din ce în ce mai mult și sfîrșesc prin a dispare. Pe parcursul unei astfel de tendințe va trebui interpretată situația ce o întîlnim în exemplul ce-l vom da din Moesia Inferior, mai precis din Dobrogea. Este vorba de tezaurul descoperit la Isaccea [12], jud. Tulcea, în 1960 și din care au fost recuperate 1071 monede ce se eșalonează din vremea lui Caracalla și pînă la Gallienus. Din ele doar șase exemplare sînt denari, pe cînd restul de 1065 sînt toți antoniniani. Exprimat în procente avem 0,56 față de 99,44. Cifrele și procentajul vorbesc de la sine : denarul, care în spre mijlocul secolului al III-lea mai apărea în tezaure, în anii următori lui Filip Arabul are tendința de a se rări așa cum am notat mai sus și va sfîrși prin a dispare.

Dar situația aceasta, în liniile ei generale, nu este caracteristică numai pentru Provinciile dunărene ale Imperiului. Ea este aceeași și în Provinciile din vestul Imperiului, în unele tezaure, ca cel de la

---

[8] Pentru felul în care se repartizează monedele pe împărați în tezaurele similare aflate în provincia Dacia a se vedea D. Protase, *Les trésors monétaires de la Dacie romaine. Leurs signification sociale-économique et etho-politique*, în *Congresso Internazionale di Numismatica*, Atti, vol. II, Roma, 1965, p. 423—432 și tabelul anexă. Pentru exemple din restul Provinciilor romane, vezi J. P. Callu, *La politique monétaire des Empereurs romaines de 238 à 311*, Paris, 1969, p. 250—253.

[9] Pe lîngă lucrarea lui D. Protase, citată mai sus, mai trebuie adăugate tezaurele monetare menționate în nota 2. În plus, D. Tudor, *Distrugerea castelului roman de la Slăveni, pe Olt*, în *Historica*, I, 1970, p. 67—83.

[10] C. Preda și G. Simion, *Tezaurul de monede romane imperiale descoperit la Isaccea (jud. Tulcea) și atacul gotic din vremea lui Gallienus*, în *Peuce*, 2, 1971, p. 167—178. Pentru tezaurele de la sud de Dunăre, vezi B. Gerov, *op. cit.*

[11] B. Mitrea, *SCIV*, 4, 1953, nr. 3—4, p. 611—640.

[12] C. Preda și G. Simion, *op. cit.*

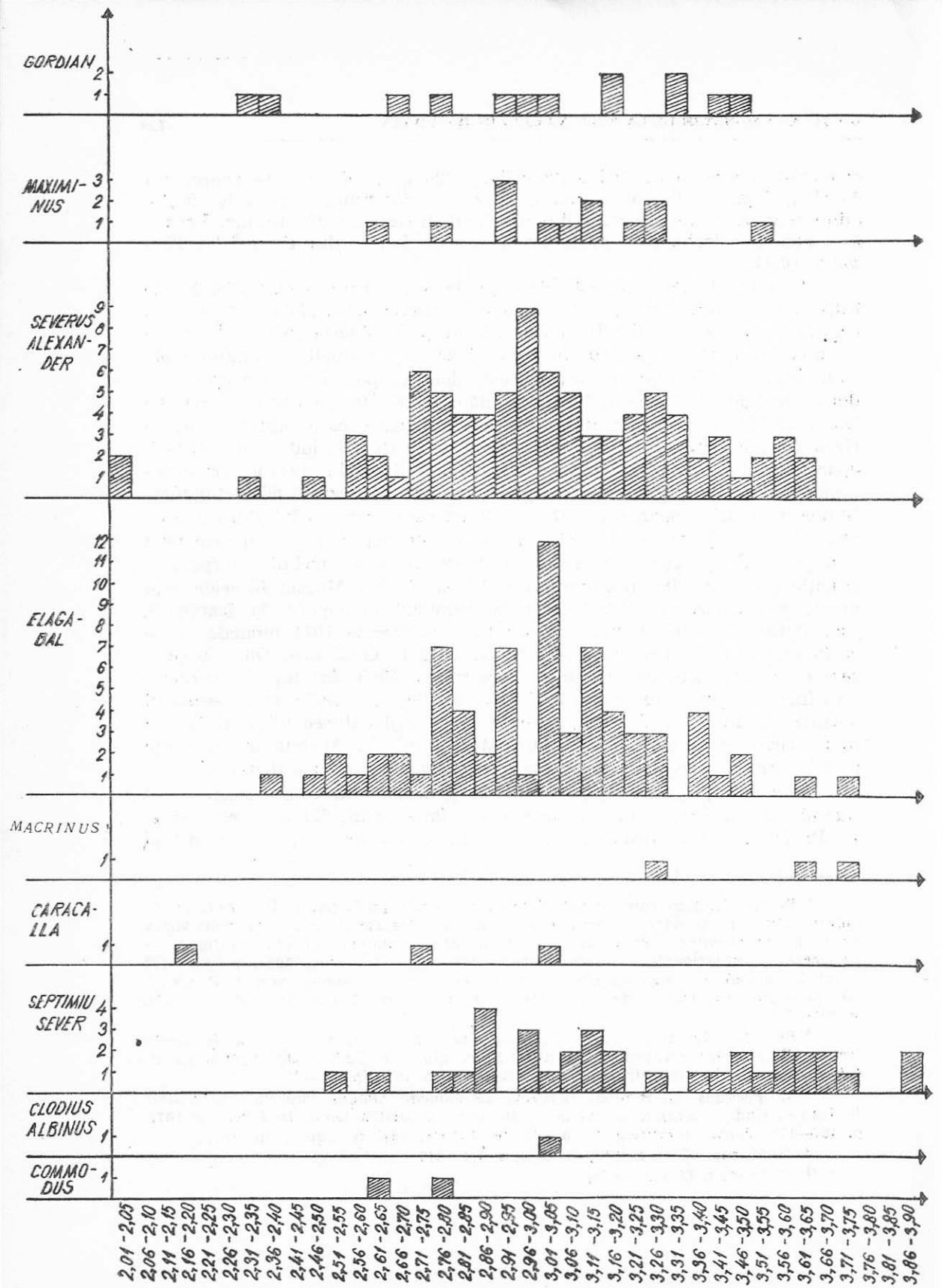

Fig. 1. Canlia. Histogramă cu variația greutății denarilor pe împărați.

Fig. 2. Canlia. Histograma cu variația greutății antoninianilor pe împărați.

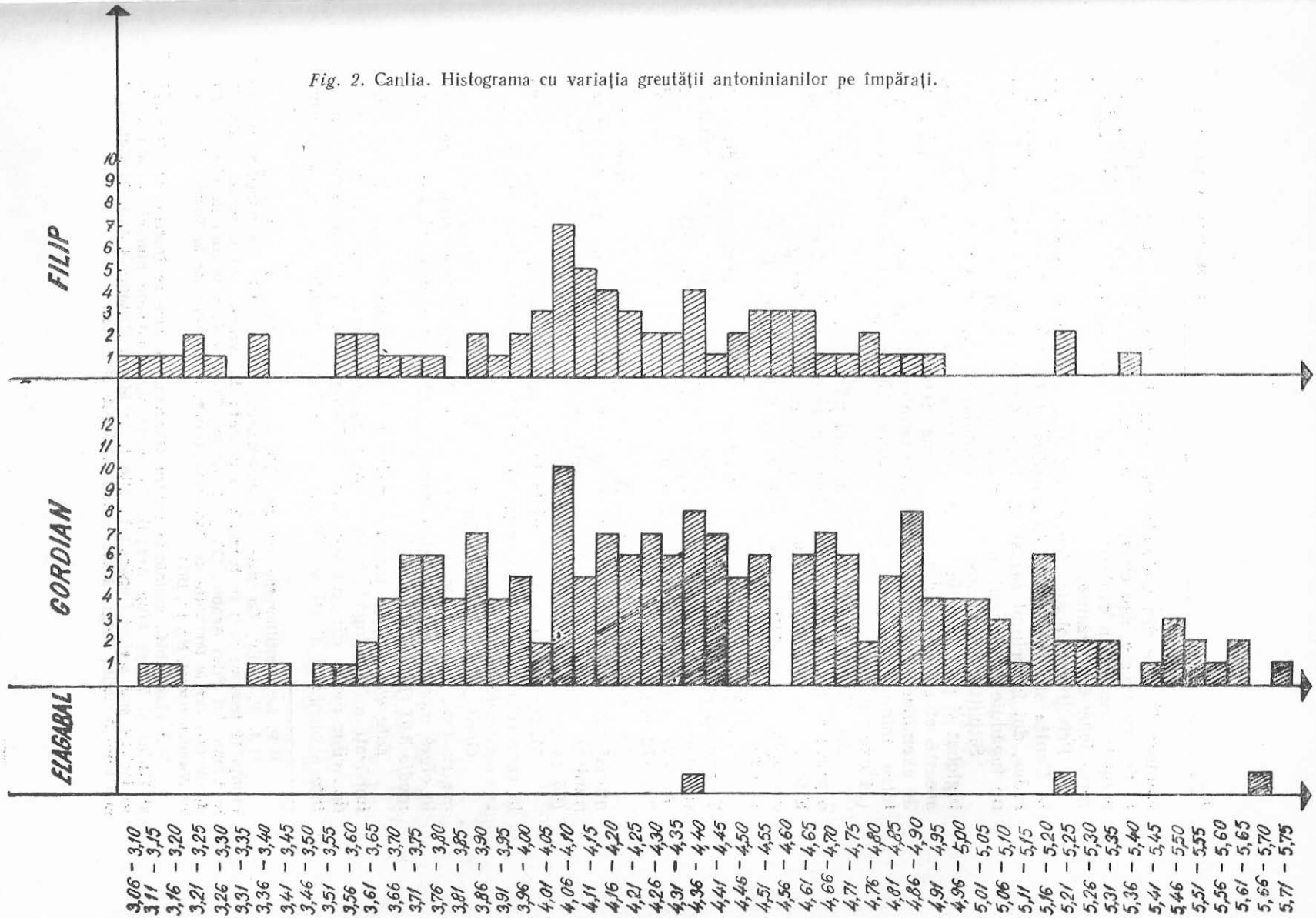

Nanterre [13], cele din Gallia [14], apoi cele din Germania [15], îngropate cam în aceeași vreme, sau cîțiva ani mai tîrziu. Denarii continuă să fie prezenți în tezaure în cantități importante, care trec de o treime din totalul monedelor din tezaure.

Priviți cronologic, denarii cei mai vechi care apar în tezaurul de la Canlia sînt cei de la Commodus și Clodius Albinus. Numărul lor redus, doi în primul caz și un singur exemplar în cel de al doilea, nu ne îngăduie să formulăm observații utile în legătură cu ponderea lor.

Situația se schimbă pentru domnia lui Septimiu Sever (la care am înglobat și pe Caracalla și Geta pentru anii de domnie comună). Pentru această etapă numărul denarilor este destul de important ajungînd la 34 exemplare. Am notat unele date tehnice care pot să intereseze : greutatea minimă 2,55 g ; cea maximă 3,89 g și cea medie de 3,25 g (34 exemplare).

Din timpul lui Caracalla ni s-au păstrat doar trei denari, care au o greutate medie de 2,66 g. Macrinus este prezent tot prin trei denari. Este vrednic de reținut datele tehnice pe care le înregistrează cele trei exemplare : greutatea minimă 3,30 g ; maximă 3,75 g și media 3,56 g (3 ex.).

Sub Elagabal numărul denarilor crește vertiginos, urcîndu-se la 72 exemplare, mai ales că el abandonează curînd baterea antoninianului și revine la emiterea mai departe doar a denarului. Notăm și de data aceasta greutatea minimă : 2,39 g, cea maximă 3,75 și cea medie de 3,07 (72 ex.).

Din timpul lui Severus Alexander, care continuă să monetizeze numai denarul, numărul lor atinge cifra de 86 exemplare. Greutatea minimă este de 2,02 g ; cea maximă de 3,65 g, iar cea medie de 3,02 g (86 ex.).

Maximinus, urmașul său la tron, apare în tezaur cu 13 denari, de la care reținem greutatea minimă de 2,64 g, cea maximă de 3,55 g, și cea medie de 3,07 g.

Gordian este ultimul împărat, care mai emite denari. În tezaurul nostru este prezent prin 13 exemplare. Notăm datele tehnice pe care le oferă monedele : greutatea minimă 2,32 g ; cea maximă 3,47 g și cea medie 3,01 (13 ex.).

Este evident că numărul redus de exemplare la o bună parte din împărați nu ne îngăduie să tragem concluzii asupra evoluției ponderii denarilor de la sfîrșitul secolului al II-lea și în parte din prima jumătate a secolului al III-lea. Totuși unele date obținute, în special pentru

---

[13] P. Le Gentilhomme, *op. cit.*, *RN*, seria V, 9, 1946, p. 15 și urm.

[14] J. P. Callu, *La politique monétaire...*, p. 250—251 menționează pentru Franța 12 tezaure care se termină cu monede din vremea lui Gordian și alte 21 în timpul lui Filip Arabul. Cf. și X. Loriot, *Trésors de monnaies de Gordien III découverts sur le territoire de l'ancienne Gaule*, în *Bulletin de la Société Française de Numismatique*, Nr. 10, 1974.

[15] Același, *ibid.*, amintește pentru Germania 4 care se încheie sub Gordian al III-lea și 7 sub Filip Arabul. Tot acolo sînt pomenite numeric tezaurele ce se încheie sub aceiași împărați în alte țări : Marea Britanie 4 sub Gordian și 7 sub Filip Arabul ; Belgia 2 sub primul și 3 sub al doilea.

împăraţii care sînt prezenţi printr-un număr mai mare de exemplare, merită să fie reţinute. Mai mult, pentru a putea fi scoasă în evidenţă valoarea şi eficienţa lor, prezentăm mai jos, în paralelă greutăţile medii ale denarilor mai consistent prezenţi în tezaurul de la Canlia şi a celor aflaţi în tezaurul de la Nanterre [16] din Franţa.

	Canlia	*Nanterre*
Septimiu Sever	3,25 (34 ex.)	3,30 (53 ex.)
Elagabal	3,07 (72 ex.)	3,10 (13 ex.)
Severus Alexander	3,02 (86 ex.)	3,00 (57 ex.)
Maximinus	3,07 (13 ex.)	3,14 (34 ex.)
Gordian . . . „	3,01 (13 ex.)	3,00 (15 ex.)

Din simpla parcurgere a acestui tablou comparativ de ponderi rezultă că greutăţile medii obţinute pentru timpul domniei fiecărui împărat în parte, sînt sensibil apropiate în general, iar uneori aproape identice.

Totuşi pentru a trage concluzii asupra evoluţiei ponderii denarilor sub diferiţii împăraţi, aşa cum a remarcat timpul său învăţatul francez, P. Le Gentilhomme [17], mai avem nevoie încă de multe asemenea observaţii care în final să îngăduie o sistematizare a lor [18]. Cu aceste rezerve, rezultatele obţinute mai sus le socotim încurajatoare. Ele reflectă în acelaşi timp politica monetară a fiecărui împărat, care la rîndu-i o reflectă pe cea economică şi cea militară.

Cercetările vor trebui îndrumate în viitor spre a studia evoluţia ponderii monedei romane pe nominaluri şi împăraţi, iar în cadrul fiecărui împărat pe monetării şi chiar pe emisiuni. Pentru o justă interpretare economică a acestui delicat şi sensibil instrument de schimb va trebui să se facă apel mereu şi la titlul de metal fin pe care-l conţine moneda romană de-a lungul şi în cadrul evoluţiei menţionate mai sus. De acest aspect al problemei s-a ocupat încă din 1946 acelaşi P. Le Gentilhomme [18 bis], iar mai nou studiile bazate pe analize ale lui Julien Guey [19]. Aceste cercetări arată că titlul argintului urmează în general o curbă descrescătoare — dar care nu e lipsită de reveniri, urcuşuri şi coborîşuri, mai mult sau mai puţin durabile. Totul reflectă efortul făcut de împăraţii romani pentru a face faţă crizei social-economice în care se zbătea orînduirea sclavagistă începînd de pe la sfîrşitul secolului al II-lea şi pe întreg parcursul celui următor.

Latura economică a crizei îşi găseşte reflectarea în scăderea treptată a titlului argintului denarului roman. Dacă pînă în timpul lui M. Aureliu denarul avea un titlu de metal fin de peste 800 ‰, din

[16] P. Le Gentilhomme, *loc. cit.*, p. 21—22 ; cf. şi J. P. Callu, *op. cit.*, p. 237—238.

[17] Idem, *ibid.*

[18] *Ibid*, p. 21—22.

[18 bis] în RN, seria 6 vol. 4, 1962, f. 140—166.

[19] J. Guey, *L'aloi du denier romain de 177 à 211, après J.-C.*, în *RN*, seria 6, vol. 4, 1962, p. 73—140. Apoi, acelaşi, în *RN*, seria 6, vol. 7, 1965, p. 110—122.

timpul acestui împărat scade la 745 ‰. Criza continuă să se agraveze sub Commodus și minuțioasele analize tehnice făcute de Julien Guey și colaboratorii săi, ne dau posibilitatea să o sesizăm mai ales pentru ultimii ani de domnie ai lui Commodus.

Sub Septimiu Sever titlul argintului din denari continuă să scadă vertiginos, atingînd valori de 550 ‰, sau uneori coborînd chiar jos, ajungînd la 400 ‰ [20].

Cel de al doilea nominal care este prezent în tezaurul de la Canlia este antoninianul. A fost monetizat alături de denar începînd din anul 215 de către împăratul Caracalla, pe numele lui oficial M. Aurelius Antoninus, de unde și numele de antoninian. Emisiunea lui nu a durat decît cîțiva ani. În 219 Elagabal va renunța la baterea lui și va trece exclusiv la cea a denarului. Emisiunea lui va fi reluată în cursul luptelor pentru tron din anul 238. În primii ani de domnie ai lui Gordian al III-lea el va fi monetizat alături de denar. Curînd însă va rămîne singurul nominal pe care atelierele monetare imperiale de la Roma și Antiohia îl mai emit pentru circulația din imperiu.

Unii învățați, ca Jean-Pierre Callu [21] consideră, și nu fără dreptate, că „anul 238 este adevărata dată de naștere a antoninianului". Și descoperirile monetare, la care se adaugă acum și cea de la Canlia, confirmă concluzia învățatului francez.

Într-adevăr numărul copleșitor de antoniniani din timpul lui Gordian al III-lea, 186, față de numai 12 denari, dovedește că s-a intrat în etapa nouă, care este cea a antoninianului. Sub Filip Arabul, așa cum este normal, ea va constitui singura emisiune.

Ca și la denari, vom da mai jos cîteva date tehnice, la care am adăugat de data aceasta și mediana. Pentru o mai ușoară urmărire a caracteristicilor obținute am întocmit tabloul de mai jos :

ELAGABAL (3 ex.)	Greutatea minimă	4,39 g
	„ maximă	5,65
	„ medie	*5,09*
	„ mediana	5,23
GORDIAN (186 ex.)	Greutatea minimă	3,14
	„ maximă	5,74
	„ medie	*4,42*
	„ mediana	4,385
FILIP ARABUL (72 ex.)	Greutatea minimă	3,07
	„ maximă	5,40
	„ medie	*4,18*
	„ mediana	4,142

Pentru moment reținem greutățile medii obținute sub cei trei împărați și care sînt, în ordine cronologică de 5,09, 4,42 și 4,18 g. Ele reflectă în general o curbă descrescătoare, care va coborî sensibil sub Gordian și mai accentuat sub urmașul său, Filip Arabul [22].

[20] P. Le Genthilhomme, *loc. cit.*, la care trebuie adăugate datele publicate postum ale aceluiași cercetător în *RN*, seria 6, vol. 4, 1962, 1, p. 141—166.

[21] J. P. Callu, *La politique monétaire...*, p. 197.

[22] Idem, *ibid.*, p. 239.

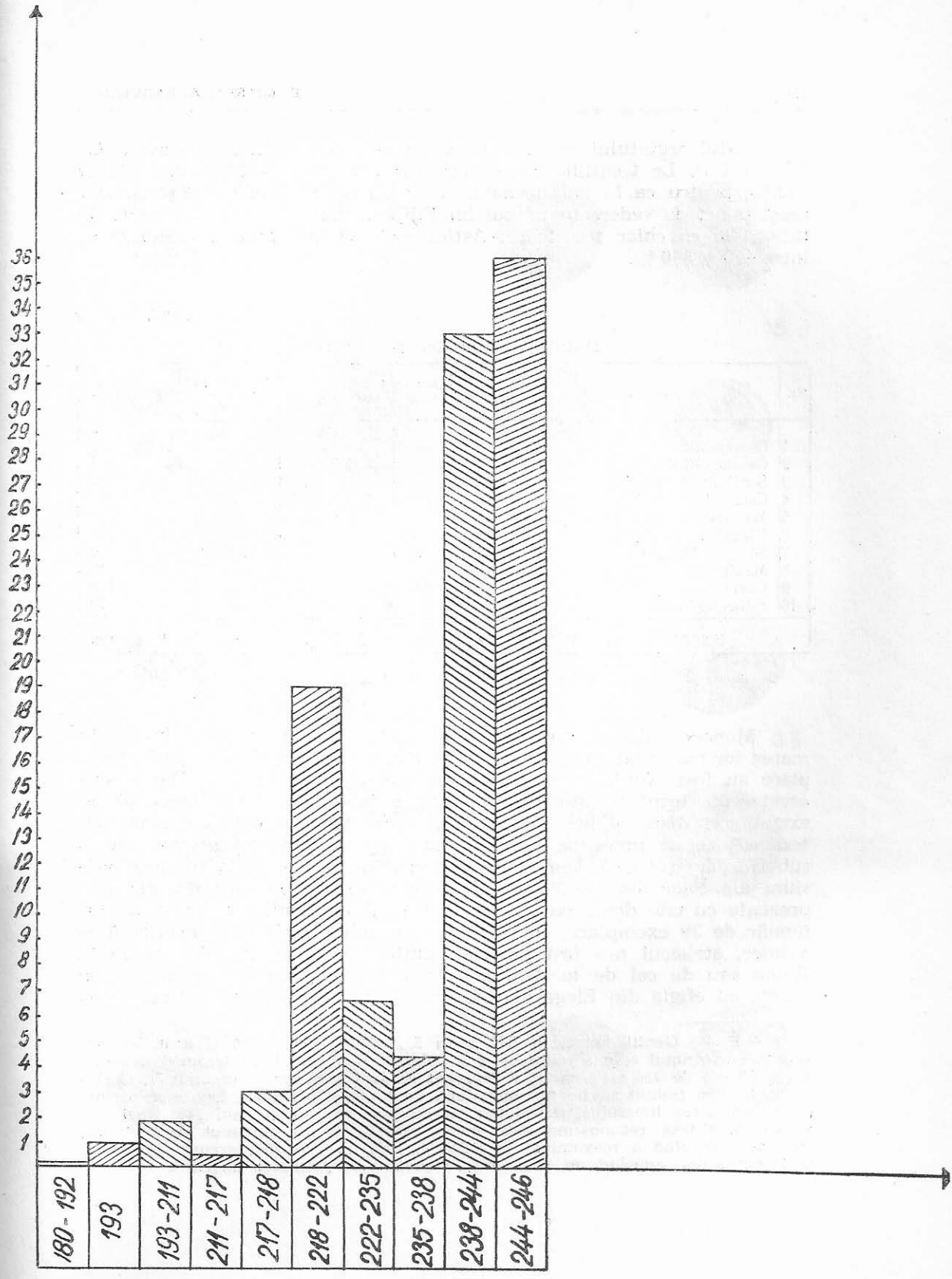

Fig. 3. Canlia. Histogramă cu frecvența monedelor pe ani-domnie.

Titlul argintului antoninianilor lui Gordian al III-lea, potrivit datelor lui P. Le Gentilhomme [23], era cuprins în anul 238 între 442 şi 433 ‰, pentru ca în anii următori să oscileze între 360 şi 280 ‰. Din acest punct de vedere în timpul lui Filip Arabul se constată o îmbunătăţire, fie ea chiar trecătoare. Astfel metalul fin apare în antoniniani între 450 şi 390 ‰.

Tabelul nr. 2

Distribuţia monedelor pe monetării

Nr.	Împăraţi	Roma	Anti-ohia	Laodi-caea	Emesa	Monetăria nedeter-minată	Falsuri	Total monede
1	Commodus	2	—	—	—	—	—	2
2	Clodius Albinus	1	—	—	—	—	—	1
3	Septimiu Sever şi familia	29	—	2	2	1	—	34
4	Caracalla	3	—	—	—	—	—	3
5	Macrinus	3	—	—	—	—	—	3
6	Elagabal şi familia	48	12	—	—	15	1	76
7	Severus Alexander	61	2	—	—	23	—	86
8	Maximinus	13	—	—	—	—	—	13
9	Gordian	154	44	—	—	—	—	198
10	Filip Arabul	62+5	5	—	—	—	—	72
	TOTAL:	381	63	2	2	39	1	488
		78,07%		13,73%		7,1%	0,20%	

Monedele despre care ne-am întreţinut mai sus au fost bătute în marea lor majoritate în atelierul de la Roma : 381 ex. Din rest, 67 exemplare au fost bătute în atelierele din orient (Tabel nr. 2). Din rîndul acestor din urmă primul loc este ocupat de cel din Antiohia cu 63 de exemplare. Acest atelier începe să fie prezent prin emisiunile sale în tezaurul ce ne preocupă începînd cu Elagabal (13 ex.) şi mai intens sub Gordian (44 ex.). Din atelierele orientale mai sînt cîteva rare emisiuni ale celor din Laodicaea ad Mare şi Emesa. Fiecare din ele sînt prezente cu cîte două exemplare, în timpul lui Septimiu Sever. La un număr de 39 exemplare, emise în special sub Elagabal şi Severus Alexander, atelierul n-a fost precizat, putînd fi vorba sau de cel de la Roma sau de cel de la Antiohia. În plus, mai înregistrăm un denar *fourré* cu efigia din Elagabal (Cf. Tabelul nr. 2). Asemenea tipuri mo-

[23] P. Le Gentilhomme, în *RN*, seria 5, vol. 9, 1946, p. 26 şi urm. Acelaşi savant este primul care a observat şi a publicat *ibid.*, p. 34, că tezaurul monetar de la Săpata de Jos nu a putut fi îngropat în anul 242, cum a susţinut V. Christescu, ci el a trebuit să fie îngropat după anul 243 şi concluzia logică ce se impune : părăsirea limesului transalutan nu poate fi plasată în anul 242. Unul din autori, B. Mitrea, recunoscînd acest merit, regretă că n-a cunoscut acest studiu, spre a-l cita cînd a reexaminat în SCN, 4, 1968, p. 197—206 tezaurul în cauză. O facem acum, aducînd un pios omagiu savantului prematur dispărut.

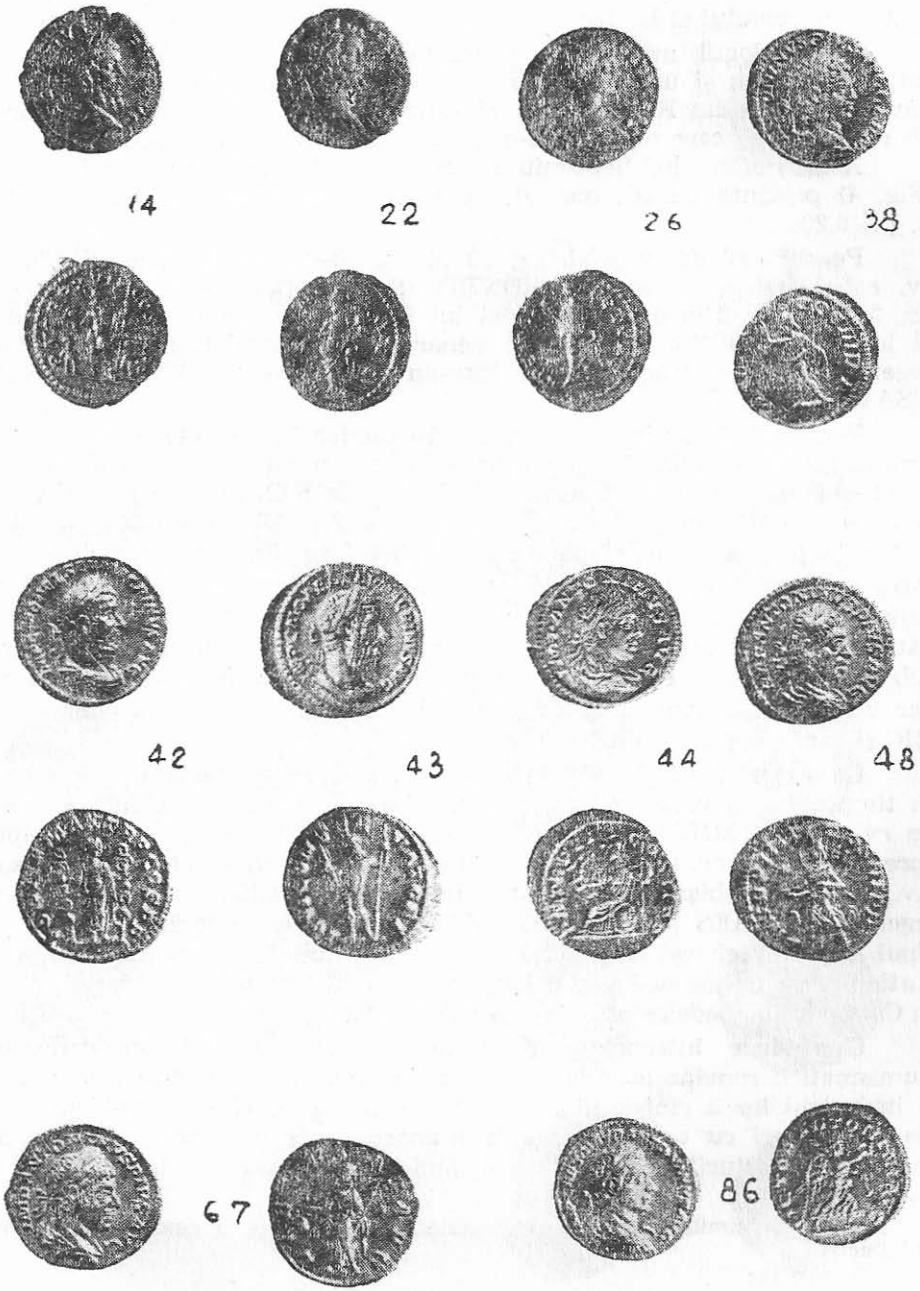

Fig. 4. Canlia. Monede variante sau puțin cunoscute.

netare apar destul de frecvent în descoperirile monetare din prima jumătate a secolului al III-lea [24].

În catalogul monedelor, prezentat sintetic la finele lucrării, au fost menționate și unele exemplare pe care le-am notat ca variante la anumite tipuri din RIC sau pur și simplu nu au fost aflate în lucrarea de referință pe care am folosit-o. Asupra lor vom zăbovi puțin.

Astfel, efigia lui Septimiu Sever de pe denarul descris sub nr. 14 (Fig. 4) prezintă un alt portret, de un alt stil, decît cel din RIC, IV, 1, pl. 6,20.

Pe denarul descris sub nr. 22 al aceluiași împărat, legenda de pe rv. este MONE (în loc de MONET) (Fig. 4. Denarul înregistrat sub nr. 26 este un hibrid, av. fiind al lui Geta, iar reversul al unui denar al lui Caracalla (Fig. 4). La un denar al lui Elagabal (nr. 96) notăm legenda care se fragmentează într-un fel deosebit IMPANTO NINVSAVG [25]. (Fig. 5).

Pentru emisiunile lui Severus Alexander în monetăria din Roma urmează să mai adăugăm o variantă la cele *menționate în RIC, IV, 2, p. 72—73, anume la tipul cu rv. PMTRP II COS PP*, pe care se distinge efigia lui Marte în picioare spre st. cu ramură de măslin și lance cu vîrful în jos (în catalog sub nr. 131—133) (Fig. 5). Tipul acesta a fost înregistrat în RIC, IV, 2, p. 71 nr. 7, dar cu titlurile PMTRPCOSPP, emis în anul 222. Acum ne este cunoscut că acest tip monetar a fost bătut și în anul următor, 223. Tot o noutate o constituie denarul descris sub nr. 182, pe av. căruia avem capul laureat al lui Severus Alexander, dar cu bustul drapat și cuirasat dr. Acest bust n-a fost înregistrat în RIC și deci e o variantă nr. 230. (Fig. 5).

Ca o contribuție la RIC IV, 3 semnalăm că monetăria din Antiochia în timpul lui Gordian, a bătut în prima sa emisiune și tipul care are pe rv. FIDES MILITVM și ca efigie, Fideș în picioare, în față, capul spre st., ține în dr. un stindard militar, iar în st., nu sceptru transversal. Av., este cel obișnuit cu bustul împăratului radiat, cuirasat, st., și legenda IMPCAES ANT GORDIAVSAVG. Pentru monetăria din Roma, tipul este înregistrat la RIC IV, 3, p. 15, nr. 1, iar pentru cea din Antiohia, va trebui să-i facem loc, *ibid.*, p. 34, după nr. 185. La noi, în Catalogul monedelor este descris sub nr. 386.

Cercetările întreprinse în ultimele cîteva decenii în domeniul numismaticii romane au dus nu numai la precizarea atelierelor monetare și în cadrul lor a emisiunilor în suită cronologică, ci și la evidențierea, fie pe alocuri cu unele lacune, a numărului de *officinae*. Sînt aci de menționat eforturile îndelungate și răbdătoare depuse pe rînd K. Pink [26],

[24] Monede similare au fost menționate de M. Macrea ca descoperite în nordul Daciei.

[25] *RIC*, 199.

[26] K. Pink, *Aufbau...*, în *NZ*, 1933, p. 12 și urm. Cf. același, *ibid.*, pentru anii următori.

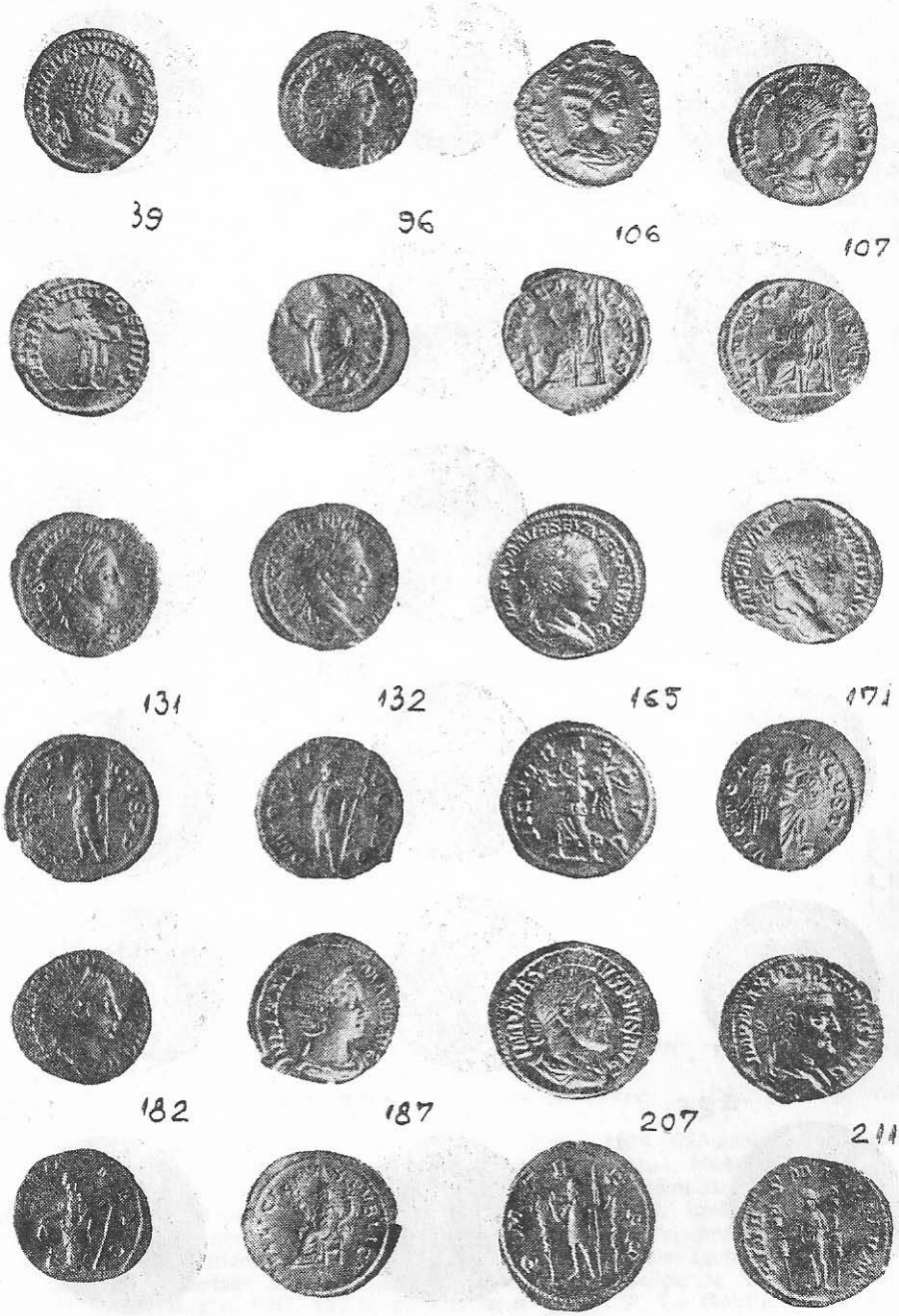

Fig. 5. Canlia. Monede din tezaur.

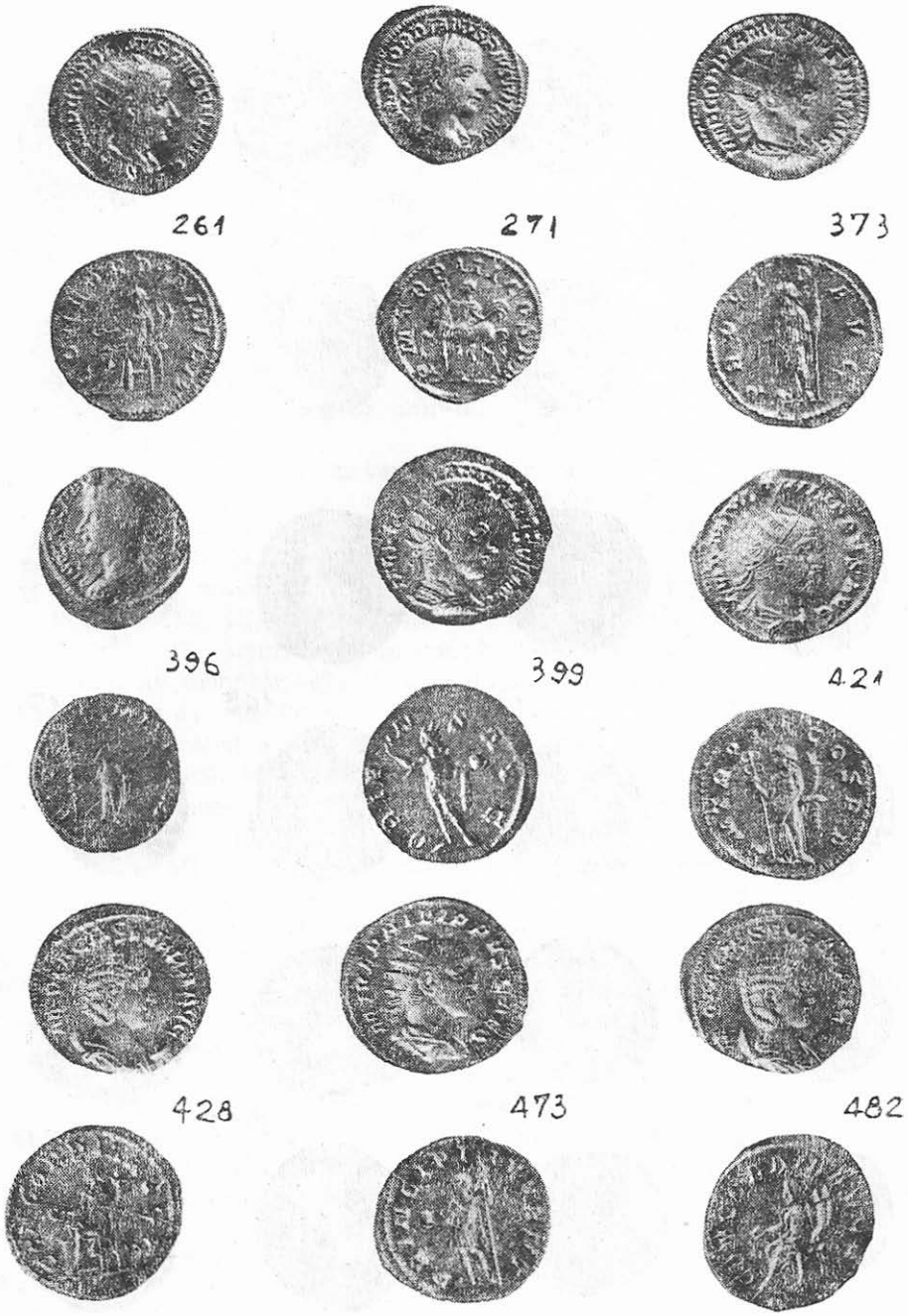

Fig. 6. Canlia. Monede din tezaur.

H. Mattingly [27], P. Le Gentilhomme [28]. O valorificare a rezultatelor obținute pe plan istoric, economic și numismatic a realizat J.-P. Callu [29], într-o lucrare care va rămîne mult timp lucrarea de referință. Pe baza studiilor menționate mai sus, la care mai adăugăm pe cele recente ale lui J.-B. Giard [30], vom încerca să prezentăm antoninianii bătuți sub Gordian al III-lea și Filip Arabul pe ateliere, emisiuni și *officinae*. Începem cu atelierul din Roma, în care, sub Gordian au funcționat toate cele șase *officinae* [31] și vom încheia cu cel de la Antiohia. Menționăm alăturat pentru fiecare emisiune în parte, unele date ponderale care pot interesa.

EMISIUNEA 1, ANII 238—239

FIDES MILITVM:	7	Greutatea minimă . . .	3,77
IOVI CONSERVATORI	1	„ maximă . . .	5,59
PAX AVGVSTI	4	„ medie	4,58
PROVIDENTIA AVG	3	„ mediana . .	4,55
VICTORIA AVG	—		
VIRTVS AVG (st.)	2		
TOTAL:	17		

EMISIUNEA 2, anul 239 (iulie — sfîrșitul anului)

PMTRP II COSPP			
(Fides)	1	Greutatea minimă . . .	4,02
(Jupiter)		„ maximă . . .	4,54
(Pax)	—	„ medie	4,28
(Providentia)	—	„ mediana	4,30
(Victoria st.)	—		
(Virtus cu scut și lance) . . .	1		
TOTAL . .	2		

EMISIUNEA 3 (a), anul 240

AEQVITAS AVG	2	Greutatea minimă . . .	3,82 g
CONCORDIA AVG	1	„ maximă . . .	5,18
LIBERALITAS AVG II	1	„ medie	4,46
PMTRP II COSPP (Gordian sacrificînd)	3	„ mediana . . .	4,40
ROMAE AETERNAE	3		
VIRTVS AVG (scut)	5		
TOTAL . .	15		

[27] H. Mattingly, *The Great Dorchester Hoard*, în *NC*, 1939, p. 21 și urm. (Neaccesibilă). Apud P. Le Gentilhomme, *loc. cit.*

[28] P. Le Gentilhomme, *La trouvaille de Nanterre*, în *RN*, seria 5, vol. 9, 1946, p. 15 și urm.

[29] J.-P. Callu, *La politique monétaire...*, Paris, 1969. Cf. același. *La fonction monétaire dans la société romaine sous l'Empire*, Leningrad, Moscova, 1970.

[30] O parte din studiile lui J.-B. Giard au fost menționat mai sus. Altele se află în parte publicate în *RN* din ultimii zece ani. Cf. însă și amplul raport întocmit de către același cercetător, *L'Empire romain d'Auguste à 284*, publicat în *A Survey of Numismatic Research 1966—1971*, vol. 1, New-York, 1973, p. 303—336. Aici se găsesc, notate separat tezaurele monetare descoperite în acest răstimp.

[31] H. Mattingly, *RIC*, IV, 3. p, 1 și urm. Cf. și P. Le Gentilhomme, în *RN*, 1946, p. 21 și urm.

EMISIUNEA 3 (b)

AEQVITAS AVG	1	Greutatea minimă	3,80 g
CONCORDIA AVG	—	„ maximă	4,94
LIBERALITAS AVG II	—	„ medie	4,34
PMTRP II COSPP (Gordian sacrificînd)	—	„ mediana	4,325
ROMAE AETERNAE	3		
VIRTUS AVG (scut, lance, ramură	—		
TOTAL	4		

EMISIUNEA 3 c

AEQVITAS AVG	2	Greutatea minimă	3,79 g
CONCORDIA MILIT	4	„ maximă	5,52
LIBERALITAS AVG II	—	„ medie	4,35
LIBDRALITAS AVG III	1	„ mediana	4,15
PMTRP II COS PP (Gordian sacrificînd)	1		
PMTRP III COSPP (Gordian sacrificînd)	—		
ROMAE AETERNAE	4		
VIRTVS AVG (scut, lance, ramură	2		
TOTAL	14		

Privite global, emisiunile III a,b,c, oferă următoarele date:

Greutatea minimă	3,79 g
„ maximă	5,52
medie	4,38

EMISIUNEA 4, anii 241—243

AETERNITATI AVG	7	Greutatea minimă	3,19 g
IOVI STATORI	12	„ maximă	5,62
IOVIS STATOR	—	medie	4,08
LAETITIA AVGN	5	„ mediană	4,386
PMTRP III COS II PP (Apollo)	—		
„ IIII „ „ „	8		
„ V „ „ „	6		
„ VI „ „ „	2		
PMTRP III COS II PP (Gordian dr.)	—		
„ IIII „ „	1		
„ V „ „ „	4		
„ VI „ „ „	1		
VIRTVTI AVGVSTI	12		
TOTAL	58		

EMISIUNEA SPECIALĂ DE DENARI

AETERNITATI AVG.	2	Greutatea minimă	2,32 g
IOVIS STATOR	1	„ maximă	3,47
LAETITIA AVG N	1	„ medie	3,01
PMTRP III COSPP Gordian călare	1	mediană	3,05
SALVS AVGVSTI	4		
SECVRITAS PVBLICA	1		
VENVS VICTRIX	1		
VIRTVTI AVG	2		
TOTAL	13		

EMISIUNEA 5, anii 243—244

FELICIT TEMP	4	Greutatea minimă	3,45 g
FELICIT TEMPOR	—	maximă	5,09
FELICITAS TEMPORVM	1	medie	4,19
FORT. REDVX	5	mediana	4,15
FORTVNA REDVX	3		
MARS PROPVG	2		
MARS PROPVGNAT	—		
MARTEM PROPVGNATOREM	1		
PROVID. AVG	4		
PROVIDENT. AVG	—		
PROVIDENTIA AVG	6		
SECVRIT. PERP	—		
SECVRIT. PERPET	1		
SECVRITAS PERPETVA	2		
VICTOR AETER	1		
VICTORIA AETER	—		
VICTORIA AETERNA	1		
TOTAL	31		

ANTIOHIA

FIDES MILITVM anii 238—239	1	Greutatea minimă	4,92 g
VICTORIA AVG	2	maximă	5,74
		medie	5,31
MARTI PACIFERO	3	mediană	5,45
ORIENSAVG	12		
PAX AVGVSTI anii 242-243	3	Greutatea minimă	3,14 g
SAECVLI FELICITAS	9	„ maximă	5,62
VICTORIA AVG	1	„ medie	4,55
FORTVNA REDVX	13	„ mediana	4,50
TOTAL	44		

Să examinăm acum cum se repartizează antoninianii emişi sub Filip Arabul, pe atelierele monetare şi în cadrul lor pe officinae.

În cadrul atelierului monetar din Roma îşi continuă activitatea toate cele şase officinae care existau şi în timpul lui Gordian [32].

EMISIUNEA 1,6 officinae, a. 244

FIDES MILITVM	2	Greutatea minimă	3,60 g
LAET FVNDATA	3	„ maximă	4,65
PAX AETERNA	3	„ medie	4,21
SALVS AVG	2	„ mediana	4,25
SECVRIT. ORBIS	—		
VICTORIA AVG	7		
VIRTVS AVG	1		
TOTAL	18		

[32] J.-P. Callu, *La politique monétaire...*, p. 199.

EMISIUNEA 2; anul 245; Filip I, 4, officinae, Otacilia 1, Filip II, 1

FILIP I			
ADVENTVS AVGG	1	Greutatea minimă . . .	3,07 g
FELICITAS TEMP	3	„ maximă . . .	4,22
LIBERALITAS AVG II	6	„ medie	4,22
SECVRIT. ORBIS	1	„ mediana . . .	4,20
VICTORIA AVGG	1		
OTACILIA			
PVDICITIA AVG	—		
FILIP II			
PRINCIPI IVVENT:	7		
TOTAL: . .	19		

EMISIUNEA 3: anii 245—247

FILIP I.			
AEQVITAS AVGG	5	Greutatea minimă . . .	3,15 g
ANNONA AVGG	5	„ maximă . . .	5,24
PMTRP II COS PP	3	„ medie	4,05
„ III „ „	3	„ mediană . .	4,076
„ IV „ „	—		
ROMAE AETERNAE	5		
OTACILIA			
CONCORDIA AVGG	8		
IUNO CONSERVAT.	1		
FILIP II			
PRINCIPI IVVET	—		
TOTAL . .	30		

Atelierul monetar din Antiohia a avut două emisiuni în timpul lui Filip Arabul ; una timpurie și alta tîrzie [33].

EMISIUNEA TIMPURIE; 5 ex.	Greutatea minimă . . .	4,10 g
	„ maximă . . .	5,40
	„ medie	4,66
	„ mediană . . .	4,80

Din emisiunea tîrzie nu avem monede în tezaur.

Am prezentat mai sus modul în care se repartizează numeric monedele emise în timpul lui Gordian și Filip Arabul pe ateliere monetare, în cadrul lor pe emisiuni și officinae. Alăturat am dat și unele date ponderale, este vorba de greutatea medie, de data aceasta pentru fiecare emisiune în parte. Pentru a verifica valoarea rezultatelor obținute și pe această cale vom face apel din nou la compararea cu

[33] H. Mattingly, *RIC*, IV, 3, p. 64.

datele similare din tezaurul de la Nanterre din Franța. Pentru alte descoperiri trimitem la opera lui J.-P. Callu, de atîtea ori citată [34].

GORDIAN:	ROMA	CANLIA	NANTERRE
Emisiunea 1		4,58 (17 ex.)	4,40 (50 ex.)
Emisiunea 2		4,28 (2 ex.)	4,34 (24 ex.)
Emisiunea 3 a.	4,46 (15 ex.)		
„ 3 b . .	4,34 (4 ex,)	4,38 (33 ex.)	4,46 (50 ex.)
„ 3 c . .	4,35 (14 ex.)		
„ 4. . . .		4,08 (58 ex.)	4,32 (25 ex.)
„ 5. . . .		4,19 (31 ex.)	4,24 (50 ex.)
„ Antiohia 1		5,31 (3 ex.)	
„ Antiohia 2		4,55 (41 ex.)	
FILIP ARABUL — ROMA			
Emisiunea 1		4,21 (18 ex.)	4,47 (12 ex.)
„ 2		4,22 (19 ex.)	4,13 (40 ex.)
„ 3		4,05 (30 ex.)	4,18 (35 ex.)
„ Antiohia 1		4,66 (5 ex.)	

Datele comparative prezentate mai sus arată că cercetările vor trebui continuate și strînse încă numeroase date pentru a putea obține unele concluzii, cît de cît fondate, în acest încă fragil și delicat domeniu al studiului ponderii monedelor. Pentru moment remarcăm existența unor greutăți medii apropiate, cum sînt la emisiunile 1, 2, 3 și 5, dar și unele diferite, cum sînt cele de la emisiunea 4. Sînt de așteptat încă numeroase asemenea cercetări ponderale pentru a se putea trece la formularea unor încheieri ferme.

Cîteva cuvinte în legătură cu numărul de monede examinate pe emisiuni.

Privite cantitativ, monedele bătute de Gordian în emisiunile 1, 2 și 3 sînt relativ puține la număr. În acest sens putem cita ca exemplu tezaurul de la Dorchester [35], Marea Britanie, pe cel de la Nanterre [36] din Franța și multe altele. Și explicația a fost dată : emisiunile 2, 3 și 4 s-au efectuat în același an, 239. De asemenea numărul cu totul redus al monedelor lui Gordian al III-lea, emise în prima fază a atelierului monetar din Antiohia (abia 3 ex.) se explică prin faptul că monetăria respectivă se afla doar în stadiul de încercare. Abia în etapa următoare va începe să producă din plin. Acest fapt se oglindește numeric și în tezaurul de la Canlia ; 3 ex. pentru prima fază și 41 ex. pentru cea de a doua. Problema care se pune este aceea de a ști dacă avem de a face cu o situație care caracterizează doar tezaurul nostru sau este vorba de un fapt de ordin general. Pînă acum descoperirile monetare din

[34] J.-P. Callu, *op. cit.*, p. 239.

[35] Citate de J.-P. Callu, *op. cit.*, p. 199.

[36] Idem, *ibidem*.

România nu au fost interpretate în contextul european respectiv. Dacă extindem investigaţiile şi referirile noastre la descoperirile din cadrul Provinciilor din partea de vest a Imperiului roman, unde asemenea cercetări aprofundate s-au făcut, vedem că situaţia este, în general, aceeaşi. Faptul a fost remarcat la timpul său de acelaşi J. P. Callu [37] „Le montant de chaque, emission accuse une régression, sauf en 247, où le triomphe de l'Empereur donne lieu à des frappes très abondantes" [38].

Dar tezaurul nostru pe lîngă problemele de natură numismatică mai ridică, aşa cum am mai observat, altele de natură istorică ; data la care a fost încredinţat pămîntului, şi cauza care a determinat ascunderea şi apoi pierderea lui definitivă.

Pentru a da un răspuns la asemenea probleme, va trebui mai întîi să încercăm să delimităm, cît mai mult cu putinţă *data* la care tezaurul a fost ascuns în pămînt. Pornind apoi mai departe de la rezultatul pe care-l vom obţine, vom încerca să sesizăm evenimentul sau cauza care a putut determina îngroparea tezaurului.

În stabilirea datei de îngropare a tezaurului în pămînt ne stau la îndemînă informaţiile pe care însăşi monedele din timpul lui Filip Arabul le oferă. Primele şi cele mai importante informaţii sînt cele pe care ni le oferă monedele datate. În această privinţă trebuie să amintim că cele mai recente monede datate din tezaur sînt cele descrise în Catalogul monedelor sub numerele 420, 421 şi 422. Toate sînt de tipul RIC, 3, Roma. Pe reversul lor citim titlurile triumfale ale lui Filip Arabul ; PMTRP III COSPP. Aceste titluri au fost purtate de împărat în anul 246. Mai departe trebuie să remarcăm faptul că Filip Arabul, fiul, apare pe monede numai cu titlul de CAESAR şi cel de PRINCEPS IVVENTVTIS (Catalogul monedelor, numerele 473—479), titluri pe care le-a purtat pînă în anul 247, cînd obţine pe cel de AUGUSTUS. Lipsa monedelor lui Filip Arabul fiul cu titlul de Augustus ne arată că sîntem înainte de anul 247, cînd, cam pe la mijlocul anului va fi ridicat la rangul de Augustus. S-ar părea că rezultatele cronologice pe care încercăm să le conturăm se află în contradicţie cu cele pe care tot noi le citărn în Catalogul monedelor, unele anumite exemplare sînt datate, mai larg ; 244—247. Contradicţia sau cel puţin îndoiala sau rezerva pe care o ridică această datare largă este numai aparentă, formală. Ea este lămurită de încadrarea pe emisiuni a tuturor monedelor lui Filip Arabul şi cele ale membrilor familiei imperiale. Aşa cum a reieşit din prezentarea făcută mai sus, toate monedele se integrează în primele trei emisiuni. Reamintim că emisiunea 1 este datată în anul 244, cea de a doua în 245 şi cea de a treia 245—247. S-ar părea că trebuie să coborîm pînă în anul 247, după cum indică datele cronologice ale emisiunii a 3-a. Explicaţia pentru care editorii RIC au extins şi în prima parte a anului 247 emisiunea a 3-a este cauzată de înglobarea în această emisiune şi a monedelor cu titlurile triumfale de PMTRP IIII COSPP, titluri pur-

[37] *Ibid.*
[38] *Ibid.*, p. 199.

tate de Gordian în 247. Dar, așa cum am mai spus-o, o asemenea emisiune lipsește din tezaurul ce ne preocupă.

Pe baza datelor de mai sus credem că putem conchide că tezaurul monetar a fost îngropat în anul 246, poate pe la jumătatea lui. Totuși o umbră de îndoială, sau o rezervă a mai rămas pe undeva. Și ea se cere să fie precizată și dacă se poate înlăturată. Este vorba de faptul dacă tezaurul n-a fost ascuns eventual în prima jumătate a anului următor, 247, dată pînă la care Filip-fiul a purtat titlul de Caesar. Teoretic se poate pune problema. Practic însă în acest an Filip, tatăl, poartă TRP IIII, care așa cum am văzut, nu apare în tezaur. Dar mai sînt și alte dovezi, de data aceasta nenumismatice, dar nu mai puțin importante și concludente. Este vorba de anumite inscripții care se pun tocmai în acest an pe teritoriul Dobrogei romane. Fără a avea de gînd să strîngem toate inscripțiile care ar putea să se refere la acest eveniment, ne vom mulțumi să le amintim pe cele mai conlcudente. Astfel, în teritoriul rural al Histriei, este ridicată o *ara* de către *cives Romani et Lai consistentes vico Secundini* închinată lui Filip Arabul și fiului său [39]. Data cînd s-a așezat monumentul este precizată prin numele consulilor. Și aceștia sînt datați în anul 246. Alt monument epigrafic, un altar de data aceasta, aflat în anticul *Cius*, pe malul Dunării, unde se află în poziție secundară, fiind adusă ulterior spre a fi folosită ca material de construcție [40]. Din textul lui reținem doar că a fost ridicat în sănătatea împăratului, a împărătesei Otacilia Severa și a fiului lor, care purta încă titlul de nobilissimus Caesar. Inscripția este pusă de magistrații teritoriului rural al cetății Histria, *archontes regionis Histriae*. Cercetătorii de specialitate [41] mai amintesc și alte două inscripții păstrate fragmentar și aflate la Troesmis. După părerea unora ele s-ar referi la Filip Arabul. Pentru nevoile noastre imediate ne limităm la cele două menționate mai sus. Din ele reiese clar și convingător că populația romană din Dobrogea închină lui Filip Arabul, Otaciliei și fiului lor, care purta titlul de Caesar două monumente ; o *ara* și un *altar*, care se datează în anul 246. Este limpede că ceva s-a întîmplat în acest an. Inscripțiile nu pomenesc eventualele fapte de arme ale energicului împărat săvîrșite pe teritoriul Scythiei Minor. Aici vine să se integreze tezaurul nostru de la Canlia. El dovedește că pe linia Dunării dobrogene s-a întîmplat ceva exact în anul 246. Și avem toate motivele să presupunem drept cauză un eveniment de natură militară. Avem în vedere o incursiune carpică ce-a atins teritoriul Dobrogei. Este adevărat că izvoarele literare cît și cele epigrafice nu amintesc direct și explicit un

[39] S. Lambrino, în *RÉL*, 11, 1937, p. 458—461. Cf. același, în *Mélanges Marouzeau*, p. 324. Apud Radu Vulpe (în colab. cu Ion Barnea), *Din istoria Dobrogei*, vol. II, *Romanii la Dunărea de Jos*, București, 1968, p. 241.

[40] Gr. Florescu, în *SCIV*, 9, 1958, 2, p. 342—347. Apud Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 241 și nota 100.

[41] *Ibid.*

asemenea eveniment[42], ceea ce n-a împiedicat pe unii învățați, ca A. M. Remennikov[43], să admită că puternicile asalturi pe care carpii le dau asupra imperiului nu s-au limitat numai la provincia Dacia, ci au înglobat și Moesia Inferior, în cazul nostru, mai precis teritoriul Scythiei Minor. Este ceea ce tezaurul de la Canlia vine să documenteze.

După cît ne lasă să înțelegem informațiile de care dispunem pînă acum, cele numismatice și cele epigrafice, se pare că episodul de care vorbim a fost lichidat în cursul aceluiași an 246

Dar îngroparea tezaurului de la Canlia mai ridică încă o problemă : cît de adînc au pătruns carpii în incursiunea lor teritoriul Moesiei Inferior ? Răspunsul la această problemă, care este de natură istorică, va putea fi soluționată prin examinarea critică a descoperirilor monetare de la sud de Dunăre îngropate în timpul lui Filip ; pe ateliere, emisiuni și *officinae*.

Deocamdată Canlia dă un răspuns afirmativ ; avem de a face cu o primejdie din afară, pe care noi o punem pe seama carpilor, care a cauzat îngroparea monedelor. După cîte am văzut, unele inscripții puse în același an 246, ne lasă să întrevedem că primejdia a fost îndepărtată, cel puțin pentru moment. Dar problema se pune ce obiective au fost vizate de către forțele invadatoare și ce distrugeri au cauzat ? Nu cumva cetatea Histria a fost „victima", una din „victimele" acestei incursiuni ? Cercetările recente sprijinite pe o amplă documentare și o subtilă analiză a emisiunilor monetare a cetății Histria, dar și a descoperirilor monetare din cetatea milezianã din timpul lui Gordian și Filip Arabul, înclină în acest sens[44]. Tezaurul care a format obiectul procurării noastre vine să se adauge la „dosarul" acestei probleme. În același timp el schițează aria întinsă geografică pe care s-a desfășurat acțiunea.

În modul acesta descoperirea monetară de la Canlia completează și nuanțează istoria veche a Dobrogei și nu în probleme neesențiale în timpul lui Filip Arabul[45], care departe de a avea „o viață normală care continua sub domnia lui", a fost plină de zbucium și lupte.

INVENTARUL TEZAURULUI COMMODUS

1. AR ↑ 2,62 g ; 22 mm. C. rea, t.
   RIC, Roma, 101, anii 184—185.
2. AR ↑ 2,80 g ; 18 mm. C.sl, p.t.
   RIC, Roma, 227, anii 190—191.

---

[42] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 239 și urm.

[43] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 240 și nota 94, unde, vorbind de ofensiva uniunii de triburi carpice împotriva Imperiului și în special a Daciei în timpul lui Filip Arabul, admite, citînd pe A. M. Remennicov, *Borba plemen Severnogo Pricernomoriia s Rimskom b III veke*, Moscova, 1954, p. 90 și urm., în războiul a fost greu „implicînd și Moesia Inferioară".

[44] Gh. Poenaru Bordea, *Numismatica și distrugerea Histriei în secolul al III-lea*, în *SCN*, 5, 1971, p. 91 și urm. A se vedea mai cu seamă p. 98—103.

[45] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 241.

CLODIUS ALBINUS

3. AR ↘ 3,02 g ; 18 mm, C.s., p.t.
RIC, 7, Roma, anul 193.

SEPTIMIU SEVER

4. AR ↑ 2,79 g ; 18 mm. C.s., t.
RIC, 32, Roma, anul 194.
5. AR ↑ 2,62 g ; 18 mm. C.sl., t.
RIC, 46, Roma, anii 194—195.
6. AR ↑ 2,90 g ; 17 mm. C. sl., t.
RIC, 58, Roma, anul 195.
7. AR ↓ 2,55 g ; 18 mm. C.sl., t.
RIC, 64 (?) tip gen., Roma, anii 195—196 ?
8. AR ↑ 3,15 g ; 17 mm. C.s., m.t.
RIC, 82, Roma, anii 196—197.
9. AR ↘ 2,85 g ; 18 mm. C.sl., t.
RIC, 92 a, Roma, anii 196—197.
10. AR ↑ 3,70 g ; 17 mm. C.sl., nt.
RIC, 107, Roma, anii 197—198.
11. AR ↑ 2,87 g ; 16 mm. C.s., t.
RIC, 120 c, Roma anii 197—198.
12. AR ↓ 3,60 g ; 17 mm. C.b., nt.
RIC, 136, Roma, anii 199—200.
13. AR ↑ 3,04 g ; 25 mm. C.b., p.t.
RIC, 211, Roma, anul 207.
14. AR ↘ 3,00 g ; 18 mm, C.s., p.t.
RIC, 226, Roma, anul 209. Alt stil.
15. AR ↓ 3,09 g ; 18 mm. C.f.b., p.t.
RIC, 226, Roma, anul 209.
16. AR ↙ 2,99 g ; 20 mm. C.sl., t.
RIC, 295, Roma, anii 202—210.
17. AR ↓ 3,14 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 295, Roma, anii 202—210.

SEPTIMIU SEVER

18. AR ↓ 3,09 g ; 20 mm. C.s., p.t.
RIC, 234, Roma, anul 210.

SEPTIMIU SEVER (IULIA DOMNA)

19. AR ↓ 3,19 g ; 19 mm. C.f.b., nt.
RIC, 546, Roma, anii 196—211.

20. AR ↓ 3,49 g ; 20 mm. C.f.b., nt.
RIC, 555, Roma, anii 196—211.
21. AR ↓ 3,74 g ; 19 mm. C.f.b., p.t.
RIC, 557, Roma, anii 196—211.

SEPTIMIU SEVER

22. AR ↑ 2,89 g ; 18 mm. C.sl., t.
RIC, 459, Laodicea, var. anul 194.
23. AR ↓ 3,45 g ; 16 mm. C.s., t.
RIC, 489 (?) Laodicea, anii 196—197.
24. AR ↗ 2,87 g ; 18 mm. C.s., p.t.
RIC, 379, Emesa, anii 194—195.
25. AR ↑ 3,87 g ; 18 mm. C.s., t.
RIC, 411 a, Emesa, anii 194—195.

GETA

26. AR ↑ 2,99 g ; 18 mm. C.s., t.
RIC, 1 av, anii 198—200.
rv. Caracalla, 5, anul 196 ?
27. AR ↙ 3,64 g ; 17 mm. C.s., m.t.
RIC, 3, Roma, anii 200—202.
28. AR ↓ 3,64 g ; 18 mm. C.b., p.t.
RIC, 17, Roma, anii 200—202.

CARACALLA

29. AR ↑ 3,70 g ; 16 mm. C.b., t.
RIC, 7, Roma, anii 196—198.
30. AR ↙ 3,12 g ; 15 mm. C.s., t.
RIC, 11, Roma, anii 196—198.
31. AR ↑ 3,57 g ; 17 mm. C.b., p.t.
RIC, 16, Roma, anul 219.
32. AR ↗ 3,27 g ; 18 mm. C.b., t.
RIC, 54 a, Roma, anul 201.
33. AR ↑ 3,17 g ; 18 mm. C.b., p.t.
RIC, 80, b, Roma, anul 205.
34. AR ↓ 3,39 g ; 18 mm. C.f.b., nt.
RIC, 144 b, Roma, anii 201—206.
35. AR ↑ 3,89 g ; 19 mm. C.b., t.
RIC, 150, Roma, anii 201—206.

CARACALLA

36. AR ↓ 3,47 g ; 18 mm. C.s., t.
RIC, 83, Roma, anul 206.
37. AR ↓ 3,55 g ; 21 mm. C.b., p.t.
RIC, 96, Roma, anul 207.
38. AR ↑ 2,20 g ; 18 mm. C.f.b., nt.
RIC, 244, Roma, anul 214.
39. AR ↓ 2,74 g ; 18 mm. C.f.b., nt.
RIC, 281 b, Roma, anul 216.
40. AR ↗ 3,05 g ; 18 mm. C.f.b., p.t.
RIC, 289 a, Roma, anul 217.

MACRINUS

41. AR ↓ 3,75 g ; 19 mm. C.b., t.
RIC, 6, Roma, anul 217.
42. AR ↓ 3,30 g ; 19 mm. C.b., nt.
RIC, 22 A, Roma f.d.
43. AR ↖ 3,63 g ; 20 mm. C.b., nt.
RIC, 73, Roma, f.d.

ELAGABAL

44. AR ↘ 2,55 g ; 20 mm. C.f.b., nt.
RIC, 16, Roma, anul 219.
45. AR ↑ 3,40 g ; 19 mm. C.b., p.t.
RIC, 16, Roma, anul 219.
46. AR ↓ 3,12 g ; 20 mm. C.f.b., p.t.
RIC, 17, Roma, anul 219.
47. AR ↑ 3,19 g ; 18 mm. C.f.b., p.t.
RIC, 27, Roma, anul 220.
48. AR ↑ 3,00 g ; 20 mm. C.f.b., nt.
RIC, 45, Roma, anul 221.
49. AR ↑ 2,67 g ; 18 mm. C.b., p.t.
RIC, 45, Roma, anul 221.
50. AR ↓ 2,95 g ; 18 mm. C.f.b., nt.
RIC, 46, Roma, anul 221.
51. AR ↙ 3,25 g ; 18 mm. C.b., nt.
RIC, 56, Roma, f.d.
52. AR ↑ 3,07 g ; 18 mm. C.f.b., p.t.
RIC, 68, Roma, f.d.
53. AR ↓ 2,77 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 68, Roma, f.d.

54. ANT. ↑ 5,22 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC, 70, Roma, f.d.
55. AR ↓ 3,25 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 71, Roma, f.d.
56. AR ↑ 2,85 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 83 A, Roma, f.d.
57. AR ↓ 2,92 g ; 20 mm. C.f.b., nt.
RIC, 83 A, Roma, f.d.
58. AR ↑ 3,05 g ; 18 mm. C.f.b., nt.
RIC, 87, Roma, f.d.
59. AR ↓ 3,09 g ; 18 mm. C.b., p.t.
RIC, 88, Roma, f.d.
60. AR ↗ 2,82 g ; 19 mm. C.s., p.t.
RIC, 88, Roma, f.d.
61. ANT↑ 4,39 g ; 22 mm. C.f.b., nt.
RIC, 90, Roma, f.d.
62. AR ↑ 2,87 g ; 19 mm. C.f.b., nt.
RIC, 100, Roma, f.d.
63. AR ↑ 2,80 g ; 18 mm. C.f.b., nt.
RIC, 100, Roma, f.d.
64. AR ↓ 2,94 g ; 20 mm. C.b., nt.
RIC, 104, Roma, f.d.
65. AR ↑ 3,12 g ; 19 mm. C.b., p.t.
RIC, 107, Roma, f.d.
66. AR ↑ 3,20 g ; 20 mm. C.f.b., nt.
RIC, 107, Roma, f.d.
67. AR ↓ 3,74 g ; 18 mm. C.f.b., nt.
RIC, 107, Roma, f.d.
68. AR ↑ 2,62 g ; 18 mm. C.b., p.t.
RIC, 112, Roma, f.d.
69. AR ↖ 2,80 g ; 18 mm. C.b., nt.
RIC, 112, Roma, f.d.
70. AR ↑ 2,84 g ; 18 mm. C.f.b., p.t.
RIC, 115, Roma, f.d.
71. AR ↑ 3,27 g ; 20 mm. C.f.b., nt.
RIC, 123, Roma, f.d.
72. AR ↓ 2,47 g ; 18 mm. C.f.b., nt.
RIC, 123, Roma, f.d.
73. AR ↑ 3,27 g ; 20 mm. C.b., nt.
RIC, 125, Roma, f.d.
74. AR ↘ 2,54 g ; 20 mm. C.f.b., nt.
RIC, 125, Roma, f.d.
75. AR ↓ 3,02 g ; 18 mm. C.b., p.t.
RIC, 130, Roma, f.d.
76. AR ↓ 2,80 g ; 18 mm. C.s., p.t.
RIC, 131, Roma, f.d.

77. AR ↗ 3,25 g ; 19 mm. C.f.b., nt.
RIC, 131, Roma, f.d.
78. AR ↗ 3,02 g ; 19 mm. C.b., p.t.
RIC, 131, Roma, f.d.
79. AR ↑ 2,97 g ; 18 mm. C.b., p.t.
RIC, 145, Roma, f.d.
80. AR ↙ 3,05 g ; 19 mm. C.f.b., nt.
RIC, 146, Roma, f.d.
81. AR ↖ 2,69 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 146, Roma, f.d.
82. AR ↓ 3,02 g ; 18 mm. C.b., p.t.
RIC, 146, Roma, f.d.
83. ANT. ↑ 5,65 g ; 23 mm. C.f.b., nt.
RIC, 155, Roma, f.d.
84. AR ↓ 2,79 g ; 18 mm. C.f.b., nt.
RIC, 156, Roma, f.d.
85. AR ↗ 3,02 g ; 18 mm. C.f.b., nt.
RIC, 156, Roma, f.d.
86. AR ↑ 3,44 g ; 18 mm. C.f.b., nt.
RIC, 156, Roma, f.d.
87. AR ↑ 2,92 g ; 18 mm. C.f.b., nt.
RIC, 161, Roma, f.d.
88. AR ↑ 2,75 g ; 19 mm. C.b., p.t.
RIC, 161, Roma, f.d.
89. AR ↑ 3,05 g ; 18 mm. C.sl., m.t.
RIC, 161, Roma, f.d.
90. AR ↓ 3,25 g ; 20 mm. C.f.b., nt.
RIC, 177, Antiohia, anul 221.
91. AR ↘ 2,65 g ; 20 mm. C.f.b., nt.
RIC, 177, Antiohia, anul 221.
92. AR ↙ 3,65 g ; 20 mm. C.f.b., nt.
RIC, 177, Antiohia, anul 221.
93. AR ↑ 3,19 g ; 20 mm. C.f.b., p.t.
RIC, 190, Antiohia, f.d.
94. AR ↓ 2,95 g ; 19 mm. C.b., p.t.
RIC, 191, Antiohia, f.d.
95. AR ↓ 3,05 g ; 20 mm. C.f.b., nt.
RIC, 194, Antiohia, f.d.
96. AR ↙ 3,14 g ; 18 mm. C.f.b., p.t.
RIC, 199, Antiohia, f.d. (dar alt tipar av.).
97. AR ↙ 3,14 g ; 20 mm. C.b., nt. Imprimarea rv. sl.
RIC, 199, Antiohia, f.d.
98. AR ↑ 3,12 g ; 18 mm. C.b., p.t.
RIC, 200, Antiohia, f.d.
99. AR ↖ 3,19 g ; 18 mm. C.b., p.t.
RIC, 200, Antiohia, f.d.
100. AR ↙ 2,39 g ; 19 mm. C.b., p.t.
RIC, 200, Antiohia, f.d.

101. AR ↓ 3,39 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 201, Antiohia, f.d.
102. AR ↑ 3,04 g ; 18 mm. C.b., nt.
RIC, 125, Roma, f.d.

ELAGABAL (IULIA PAULA)

103. AR ↗ 3,12 g ; 19 mm. C.f.b., nt.
RIC, 211, f.d.
104. AR ↗ 3,02 g ; 20 mm C.b., nt.
RIC, 222, Roma, f.d.

ELAGABAL (IULIA SOEMIAS)

105. AR ↓ 3,50 g ; 20 mm. C.b., t.
RIC, 237, f.d.
106. AR ↑ 2,99 g ; 19 mm. C.f.b., nt.
RIC, 243, f.d.
107. AR ↑ 2,92 g ; 20 mm. C.f.b., nt.
RIC, 243, f.d.
108. AR ↓ 2,90 g ; 19 mm. C.b., p.t.
RIC, 243, f.d.

ELAGABAL (IULIA MAESA)

109. AR ↗ 3,50 g ; 19 mm. C. s., t.
RIC, 249, f.d.
110. AR ↑ 2,79 g ; 20 mm. C.f.b., t.
RIC, 254, f.d.
111. AR ↘ 3,09 g ; 20 mm. C.f.b., p.t.
RIC, 263, f.d.
112. AR ↘ 3,39 g ; 19 mm. C.b., t.
RIC, 263, f.d.
113. AR ↓ 2,77 g ; 19 mm. C.b., p.t.
RIC, 268, f.d.
114. AR ↓ 2,59 g ; 18 mm. C.b., p.t.
RIC, 268, f.d.

ELAGABAL (IULIA MAESA)

115. AR ↗ 2,84 g ; 19 mm. C.b., p.t.
RIC, 268, f.d.

116. AR ↑ 3,37 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 268, f.d.
117. AR ↓ 3,02 g ; 19 mm. C.b., p.t.
RIC, 268, f.d.
118. AR ↗ fourrée 2,42 g ; 20 mm. C.sl., t
RIC, tip 268, dar fourrée.
119. AR ↓ 3,15 g ; 20 mm. C.f.b., nt.
RIC, 271, f.d.

SEVERUS ALEXANDER

120. AR ↓ 3,54 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 5, Roma, anul 222.
121. AR ↓ 2,02 g ; 18 mm. C.s., t.
RIC, 5, Roma, anul 222.
122. AR ↓ 2,57 g ; 19 mm. C.s., p.t.
RIC, 7, Roma, anul 222.
123. AR ↓ 2,95 g ; 19 mm. C.b., p.t.
RIC, 7, Roma, anul 222.
124. AR ↓ 2,77 g ; 19 mm. C.b., p.t.
RIC, 11, Roma, anul 222.
125. AR ↑ 3,19 g ; 18 mm. C.s., p.t.
RIC, 11, Roma, anul 222.
126. AR ↑ 3,00 g ; 21 mm. C.s., p.t.
RIC, 11, Roma, anul 222.
127. AR ↓ 3,04 g ; 19 mm. C.s., p.t.
RIC, 14, Roma, anul 222.
128. AR ↓ 3,25 g ; 19 mm. C.s., t.
RIC, 19, Roma, anul 223.
129. AR ↓ 3,12 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 19, Roma, anul 223.
130. AR ↑ 2,92 g ; 19 mm. C.b., t.
RIC, 27, Roma, anul 223.
131. AR ↑ 3,35 g ; 20 mm. C.b., t.
RIC, —, anul 223.
132. AR ↓ 2,62 g ; 20 mm. C.b., t.
RIC, —, anul 223.
133. AR ↑ 3,19 g ; 19 mm. C.b., p.t.
RIC, —, anul 223.
134. AR ↑ 3,09 g ; 19 mm. C.s., p.t.
RIC. 40, Roma, anul 224.
135. AR ↓ 3,65 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 42, Roma, anul 224.
136. AR ↓ 2,89 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 44, Roma, anul 224.

137. AR ↑ 2,72 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 44, Roma, anul 224.
138. AR ↓ 2,60 g ; 20 mm. C.s., t.
RIC, 50, Roma, anul 225.
139. AR ↑ 3,27 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 48, Roma, anul 225.
140. AR ↙ 3,09 g ; 18 mm. C.s., t.
RIC, 55, Roma, anul 226.
141. AR ↓ 3,40 g ; 19 mm. C.b., t.
RIC, 61, Roma, anul 227.
142. AR ↓ 3,02 g ; 19 mm. C.b., p.t.
RIC, 67, Roma, anul 227.
143. AR ↓ 3,42 g ; 19 mm. C.b., t.
RIC, 73, Roma, anul 228.
144. AR ↑ 3,15 g ; 18 mm. C.b., p.t.
RIC, 92, Roma, anul 229.
145. AR ↗ 3,05 g ; 19 mm. C.s., t.
RIC, 93, Roma, anul 229.
146. AR ↑ 2,82 g ; 19 mm. C.b., p.t.
RIC, 109, Roma, anul 231.
147. AR ↓ 3,35 g ; 19 mm. C.b., p.t.
RIC, 112, Roma, anul 232.
148. AR ↑ 2,82 g ; 20 mm. C.f.b., p.t.
RIC, 120, Roma, anul 233.
149. AR ↗ 2,99 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 125, Roma, anul 235.
150. AR ↗ 2,97 g ; 18 mm. C.b., p.t.
RIC, 133, Roma, anii 222—228.
151. AR ↓ 2,74 g ; 19 mm. C.b., p.t.
RIC, 139, Roma, anii 222—228.
152. AR ↑ 2,95 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 144, Roma, anii 222—228.
153. AR ↙ 3,24 g ; 20 mm. C.b., t.
RIC, 144, Roma, anii 222—228.
154. AR ↗ 3,20 g ; 18 mm. C.s., t.
RIC, 148, Roma, anii 222—228.
155. AR ↑ 3,32 g ; 20 mm. C.s., t.
RIC, 165, Roma, anii 222—228.
156. AR ↑ 2,04 g ; 21 mm. C.b., t.
RIC, 169, Roma, anii 222—228.
157. AR ↑ 3,12 g ; 19 mm. C.b., p.t.
RIC, 169, Roma, anii 222—228.
158. AR ↓ 3,10 g ; 18 mm. C.b., t.
RIC, 174, Roma, anii 222—228.
159. AR ↓ 2,98 g , 18 mm. C.b., t.
RIC, 174, Roma, anii 222—228.
160. AR ↑ 3,29 g ; 18 mm. C.s., m.t.
RIC, 178, Roma, anii 222—228.

161. AR. ↓ 3,25 g ; 19 mm. C.b., p.t.
RIC, 178, Roma, anii 222—228.
162. AR ↓ 3,54 g ; 19 mm. C.b., t.
RIC, 178, Roma, anii 222—228.
163. AR ↓ 3,57 g ; 19 mm. C.s., t.
RIC, 178, Roma, anii 222—228.
164. AR ↑ 2,77, g ; 19 mm. C.s., t.
RIC, 180, Roma, anii 222—228.
165. AR ↑ 3,59 g ; 19 mm. C.b., t.
RIC, 180, Roma, anii 222—228.
166. AR ↓ 3,59 g ; 19,5 mm. C.b., t.
RIC, 182, Roma, anii 222—228.
167. AR ↙ 2,79 g ; 19 mm. C.f.b., p.t.
RIC, 184, Roma, anii 228—231.
168. AR ↗ 3,10 g ; 18 mm. C.b., p.t.
RIC, 187, Roma anii 228—231.
169. AR ↙ 2,92 g ; 18 mm. C.s., t.
RIC, 193, Roma, anii 228—231.
170. AR ↑ 2,97 g ; 19 mm. C.b., p.t.
RIC, 196, Roma, anii 228—231.
171. AR ↗ 2,32 g ; 19 mm. C.f.b., n.t.
RIC, 219, Roma, anii 228—231.
172. AR ↑ 3,00 g ; 19 mm. C.b., p.t.
RIC, 226, Roma, anii 228—231.
173. AR ↑ 3,44 g ; 18 mm. C.b., t.
RIC, 221, Roma, anii 228—231.
174. AR ↓ 2,99 g ; 19 mm. C.b., p.t.
RIC, 235, Roma, anii 231—235.
175. AR ↓ 2,47 g ; 18 mm. C.b., p.t.
RIC, 235, Roma, anii 231—235.
176. AR ↑ 3,32 g ; 19 mm. C.s., t.
RIC, 246, Roma, anii 231—235.
177. AR ↙ 3,27 g ; 21 mm. C.b., p.t.
RIC, 254, Roma, anii 231—235.
178. AR ↑ 2,92 g ; 21 mm. C.b., p.t.
RIC, 254, Roma, anii 231—235.
179. AR ↓ 2,62 g ; 21 mm. C.b., p.t.
RIC, 254, Roma, anii 231—235.
180. AR ↗ 3,49 g ; 18 mm. C.b., p.t.
RIC, 254, Roma, anii 231—235.
181. AR ↗ 3,02 g ; 19 mm. C.b., p.t.
RIC, 254, Roma, anii 231—235.
182. AR ↖ 2,77 g ; 18 mm. C.s., t.
RIC, —, var. 230, Roma, anii 231—235.
183. AR ↑ 2,87 g ; 19 mm. C.b., p.t.
RIC, 301, Antiohia, f.d.

184. AR ↑ 3,27 g ; 18 mm. C.s., t.
RIC, 271, Antiohia, anul 223.
185. AR ↓ 2,74 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 168, Roma f.d.

SEVERUS ALEXANDER (IULIA MAMAEA)

186. AR ↙ 3,00 g ; 19 mm. C.s., t.
RIC, 331, f.d.
187. AR ↗ 2,87 g ; 20 mm. C. excepțională, nt.
RIC, 338, f.d.
188. AR ↗ 3,05 g ; 19 mm. C.b., p.t.
RIC, 338, f.d.
189. AR ↓ 3,07 g ; 21 mm. C.s., p.t.
RIC, 341, f.d.
190. AR ↑ 3,62 g ; 20 mm. C.f.b., nt.
RIC, 343, f.d.
191. AR ↑ 2,89 g ; 19 mm. C.b., p.t.
RIC, 343, f.d.
192. AR ↑ 2,69 g ; 19 mm. C.b., nt.
RIC, 343, f.d.
193. AR ↑ 3,27 g ; 20 mm. C.f.b., nt.
RIC, 343, f.d.
194. AR ↗ 3,25 g ; 20 mm. C.b., nt.
RIC, 343, f.d.
195. AR ↑ 2,97 g ; 20 mm. C.b., t.
RIC, 343, f.d.
196. AR ↓ 3,39 g ; 18 mm. C.b., nt.
RIC, 343, f.d.
197. AR ↓ 2,77 g ; 19 mm. C.b., p.t.
RIC, 355, f.d.
198. AR ↑ 2,84 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC 355, f.d.
199. AR ↓ 2,72 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 358, f.d.
200. AR ↓ 3,02 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 360, f.d.
201. AR ↑ 2,57 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 360, f.d.
202. AR ↑ 2,72 g ; 19 mm. C.b., p.t.
RIC, 360, f.d.
203. AR ↗ 2,72 g ; 19 mm. C.b., p.t.
RIC, 360, f.d.

204. AR ↗ 2,82 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 360, f.d.
205. AR ↓ 3,42 g ; 19 mm. C.s.
RIC, 360, f.d.

MAXIMINUS

206. AR ↓ 2,64 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 1, Roma, anul 235.
207. AR ↙ 3,02 g ; 21 mm. C.b., nt.
RIC, 1, Roma. anul 235.
208. AR ↘ 2,92 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 1, Roma, anul 235.
209. AR ↓ 3,29 g ; 19 mm. C.s., p.t.
RIC, 4, Roma, anul 236.
210. AR ↘ 3,15 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 7 A, Roma anii 235—236.
211. AR ↓ 3,55 g ; 21 mm. C.b., nt.
RIC, 7 A, Roma anii 235—236.
212. AR ↖ 2,77 g ; 21 mm. C.b., p.t.
RIC, 7 A, Roma, anii 235—236.
213. AR ↓ 3,25 g ; 23 mm. C.f.b., p.t
RIC 12, Roma, anii 235—236.
214. AR ↑ 2,92 g ; 26 mm. C.f.b., nt.
RIC, 12, Roma, anii 235—236.
215. AR ↘ 3,14 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 14 Roma, anii 235—236.
216. AR ↑ 2,95 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 16, Roma, anii 235—236.
217. AR ↓ 3,07 g ; 21 mm. C.b., p.t.
RIC, 18 A, Roma, anii 236—238.
218. AR ↗ 3,29 g; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 20, Roma, anii 236—238.

GORDIAN III

219. Ant. ↑ 4,62 g ; 23 mm. C.b., p.t.
RIC, 1, Roma, anii 238—239.
220. Ant ↓ 4,15 g ; 23 mm. C.f.b., nt.
RIC, 1, Roma, anii 238—239.
221. Ant ↑ 4,24 g ; 21 mm. C.b., p.t.
RIC, 1, Roma, anii 238—239.

222. Ant ↘ 4,87 ; g ; 23 mm. C.f.b., nt.
RIC, 1, Roma, anii 238—239.
223. Ant ↑ 4,64 g ; 22 mm. C.b., t.
RIC, 1, Roma, anii 238—239.
224. Ant ↘ 4,30 g ; 23 mm. C.b., p.t.
RIC, 1, Roma, anii 238—239.
225. Ant ↓ 4,70 g ; 22 mm. C.f.b., nt
RIC, 1, Roma, anii 238—239.
226. Ant ↓ 5,59 g ; 21 mm. C.f.b., nt.
RIC, 2, Roma, anii 238—239.
227. Ant ↘ 4,47 g ; 21 mm. C.b., p.t.
RIC, 3, Roma, anii 238—239.
228. Ant ↑ 4,34 g ; 22 mm. C.f.b., nt.
RIC, 3, Roma anii 238—239.
229. Ant ↑ 3,77 g ; 22 mm. C.f.b., nt.
RIC, 3, Roma anii 238—239.
230. Ant ↓ 4,55 g ; 23 mm. C.f.b., nt.
RIC, 3, Roma, anii 238—239.
231. Ant ↑ 4,79 g ; 22 mm. C.s., nt.
RIC, 4 Roma, anii 238—239.
232. Ant ↓ 4,42 g ; 21 mm. C.b., nt.
RIC, 4, Roma, anii 238—239.
233. Ant ↑ 5,07 g ; 22 mm. C.b., nt.
RIC, 4, Roma, anii 238—239.
234. Ant ↗ 4,55 g ; 22 mm. C. sl., p.t.
RIC, 6, Roma, anii 238—239.
235. Ant ↓ 4,77 g ; 23 mm. C.b., nt.
RIC, 6, Roma, anii 238—239.
236. Ant ↑ 4,02 g ; 20 mm. C.f.b., nt.
RIC, 15, Roma, anul 239.
237. Ant ↙ 4,54 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 20, Roma, anul 239.
238. Ant ↑ 3,97 g ; 23 mm. C.b., nt.
RIC, 34, Roma, anul 240.
239. Ant ↑ 4,07 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC,34, Roma, anul 240.
240. Ant ↓ 4,39 g ; 22 mm. C.f.b., p.t.
RIC, 35, Roma, anul 240.
241. Ant ↓ 4,47 g ; 23 mm. C.f.b., nt.
RIC, 36, Roma, anul 240.
242. Ant ↓ 5,07 g ; 22 mm. C.f.b., p.t.
RIC, 37, Roma, anul 240.
243. Ant ↖ 3,82 g ; 25 mm. C.s., p.t.
RIC, 37, Roma, anul 240.
244. Ant ↑ 4,62 g ; 23 mm. C.b., p.t.
RIC, 37, Roma, anul 240.
245. Ant ↙ 4,37 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC, 38, Roma, anul 240.

246. Ant ↓ 4,37 g ; 22 mm. C.f.b., n.t.
RIC, 38, Roma, anul 240.
247. Ant ↑ 5,18 g ; 22 mm. C.b., nt.
RIC, 38, Roma, anul 240.
248. Ant ↑ 5,02 g ; 22 mm C.b., p.t. (ștanța).
RIC, 39, Roma, anul 240.
249. Ant ↓ 4,07 g ; 23 mm. C.b., p.t.
RIC, 39, Roma, anul 240.
250. Ant ↑ 4,90 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC, 39, Roma, anul 240.
251. Ant ↓ 4,20 g ; 21 mm. C.f.b., nt.
RIC, 39, Roma, anul 240.
252. Ant ↑ 3,90 g ; 23 mm. C.b., t.
RIC, 39, Roma, anul 240.
253. Ant ↓ 3,90 g ; 21 mm. C.s., nt.
RIC, 49, Roma, anul 240.
254. Ant ↓ 4,94 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC, 51, Roma, anul 240.
255. Ant ↑ 4,25 g ; 23 mm. C.b., p.t.
RIC, 55, Roma, anul 240.
256. Ant ↗ 3,80 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC, 55, Roma, anul 240.
257. Ant ↓ 4,37 g ; 22 mm. C.b., nt.
RIC, 55, Roma, anul 240.
258. Ant ↓ 4,29 g ; 22 mm. C.b., nt.
RIC, 63, Roma, anul 240.
259. Ant ↑ 5,52 g ; 23 mm. C.s., t.
RIC, 63, Roma, anul 240.
260. Ant ↓ 4,12 g ; 22 mm. C.b., t.
RIC, 65, Roma, anul 240.
261. Ant ↗ 3,79 g ; 21 mm. C.f.b., nt.
RIC, 65, Roma, anul 240.
262. Ant ↑ 4,67 g ; 23 mm. C.b., p.t.
RIC, 65, Roma, anul 240.
263. Ant ↑ 5,19 g ; 21 mm. C.f.b., p.t.
RIC, 67, Roma anul 240.
264. Ant ↑ 4,24 g ; 21 mm. C.b., p.t.
RIC, 68, Roma, anul 240.
265. Ant ↖ 3,95 g ; 22 mm. C.b., nt.
RIC, 70, Roma, anul 240.
266. Ant ↑ 3,94 g ; 22 mm. C.b., nt.
RIC, 70, Roma, anul 240.
267. Ant ↑ 4,29 g ; 21 mm. C.b., nt.
RIC, 70, Roma, anul 240.
268. Ant ↓ 5,19 g ; 20 mm. C.f.b., nt.
RIC, 71, Roma, anul 240.

269. Ant ↑ 3,97 g ; 22 mm. C.f.b., nt.
RIC, 70, Roma, anul 240.
270. Ant ↓ 3,87 g ; 23 mm. C.b., p.t.
RIC, 71, Roma, anul 240.
271. AR ↑ 3,17 g ; 20 mm. C.f.b., nt.
RIC, 81, Roma, anul 240.
272. Ant ↓ 4,27 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC, 83, Roma, anii 241—243.
273. Ant ↓ 4,52 g ; 23 mm. C.h., p.t.
RIC, 83, Roma, anii 241—243.
274. Ant ↙ 4,05 g ; 23 mm. C.s., p.t.
RIC, 83, Roma, anii 241—243.
275. Ant ↑ 4,19 g ; 23 mm. C.b., p.t.
RIC, 83, Roma, anii 241—243.
276. Ant ↙ 4,72 g ; 24 mm. C.f.b., nt.
RIC, 83, Roma, anii 241—243.
277. Ant ↙ 3,39 g ; 22 mm. C.f.b., p.t.
RIC, 83, Roma, anii 241—243.
278. Ant ↗ 4,67 g ; 22 mm. C.f.b., p.t.
RIC, 83, Roma, anii 241—243.
279. Ant ↑ 3,95 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC, 84, Roma, anii 241—243.
280. Ant ↑ 4,32 g ; 21 mm. C.b., p.t.
RIC, 84, Roma, anii 241—243.
281. Ant ↑ 4,30 g ; 21 mm. C.s., nt.
RIC, 84, Roma, anii 241—243.
282. Ant ↑ 3,90 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC, 84, Roma, anii 241—243.
283. Ant. ↓ 4,10 g ; 23 mm. C.b., p.t.
RIC, 84, Roma, anii 241—243.
284. Ant ↗ 4,23 g ; 21 mm. C.s., p.t.
RIC, 84, Roma, anii 241—243.
285. Ant ↓ 4,25 g ; 23 mm. C.b., p.t.
RIC, 84, Roma, anii 241—243.
286. Ant ↓ 4,82 g ; 22 mm. C.f.b., nt.
RIC, 84, Roma, anii 241—243.
287. Ant ↑ 4,89 g ; 23 mm. C.sl., t.
RIC, 84, Roma, anii 241—243.
288. Ant ↑ 4,47 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC, 84, Roma, anii 241—243.
289. Ant ↑ 4,12 g ; 23 mm. C.b., nt.
RIC, 84, Roma, anii 241—243.
290. Ant ↑ 3,80 g ; 24 mm. C.b., nt.
RIC, 84, Roma, anii 241—243.
291. Ant ↖ 5,05 g ; 21 mm. C.sl., t.
RIC, 86, Roma, anii 241—243.
292. Ant ↓ 3,67 g ; 20 mm. C.s., p.t.
RIC, 86, Roma, anii 241—243.

293. Ant ↑ 4,75 g ; 22 mm. C.b., nt.
RIC, 86, Roma, anii 241—243.
294. Ant ↑ 5,25 g ; 23 mm. C.f.b., nt.
RIC, 86, Roma, anii 241—243.
295. Ant ↑ 4,17 g ; 25 mm. C.b., p.t.
RIC, 86, Roma, anii 241—243.
296. Ant ↗ 3,89 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC, 88, Roma, anii 241—243.
297. Ant ↓ 4,67 g ; 24 mm. C.b., p.t.
RIC, 88, Roma, anii 241—243.
298. Ant ↓ 4,12 g ; 22 mm. C.b., nt.
RIC, 88, Roma, anii 241—243.
299. Ant ↓ 3,19 g ; 23 mm. C.s., nt.
RIC, 88, Roma, anii 241—243.
300. Ant ↑ 4,39 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC, 88, Roma, anii 241—243.
301. Ant ↓ 4,39 g ; 22 mm. C.s., p.t.
RIC, 88, Roma, anii 241—243.
302. Ant ↑ 4,89 g ; 23 mm. C.s., t.
RIC, 88, Roma, anii 241—243.
303. Ant ↙ 4,89 g ; 21 mm. C.b., p.t.
RIC, 88, Roma, anii 241—243.
304. Ant ↗ 5,19 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC, 89, Roma, anii 241—243.
305. Ant ↑ 4,85 g ; 21 mm. C.b., p.t.
RIC, 89, Roma, anii 241—243.
306. Ant ↑ 4,25 g ; 23 mm. C.b., p.t.
RIC, 89, Roma, anii 241—243.
307. Ant ↓ 4,40 g ; 23 mm. C.b., nt.
RIC, 89, Roma, anii 241—243.
308. Ant ↙ 5,30 g ; 22 mm. C.f.b., nt.
RIC, 89, Roma, anii 241—243.
309. Ant ↙ 4,74 g ; 22 mm. C.s., p.t.
RIC, 89, Roma, anii 241—243.
310. Ant ↑ 4,17 g ; 22 mm. C.b., nt.
RIC. 90. Roma, anii 241—243.
311. Ant ↑ 3,74 g ; 21 mm. C.f.b., nt.
RIC, 90, Roma, anii 241—243.
312. Ant ↓ 4,00 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC, 92, Roma, anii 241—243.
313. Ant ↓ 3,77 g ; 23 mm. C.sl., p.t.
RIC, 93, Roma, anii 241—243.
314. Ant ↓ 4,82 g ; 22 mm. C.f.b., p.t.
RIC, 93, Roma, anii 241—243.
315. Ant ↑ 4,42 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC, 93, Roma, anii 241—243.
316. Ant ↓ 4,32 g ; 21 mm. C.b., nt.
RIC, 93, Roma, anii 241—243.

317. Ant ↓ 4,07 g ; 22 mm. C.s., t.
RIC, 94, Roma, anii 241—243.
318. Ant ↓ 4,00 g ; 24 mm. C.f.b., nt.
RIC, 95, Roma, anii 241—243.
319. Ant ↓ 4,42 g ; 23 mm. C.b., p.t.
RIC, 95, Roma, anii 241—243.
320. Ant ↓ 4,69 g ; 22 mm. C.b., t.
RIC, 95, Roma, anii 241—243.
321. Ant ↓ 5,62 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC, 95, Roma, anii 241—243.
322. Ant ↑ 4,44 g ; 23 mm. C.b., p.t
RIC, 95, Roma, anii 241—243.
323. Ant ↑ 3,74 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC, 95, Roma, anii 241—243.
324. Ant ↓ 4,90 g ; 22 mm. C.sl., p.t
RIC, 95, Roma, anii 241—243.
325. Ant ↙ 5,02 g ; 26 mm. C.b., p.t.
RIC, 95, Roma, anii 241—243.
326. Ant ↓ 5,50 g ; 22 mm. C.f.b., nt.
RIC, 95, Roma, anii 241—243.
327. Ant ↓ 4,46 g ; 23 mm. C.b., nt.
RIC, 95, Roma, anii 241—243.
328. Ant ↙ 4,70 g ; 24 mm. C.s., p.t.
RIC, 95, Roma, anii 241—243.
329. Ant ↗ 4,87 g ; 21,5 mm. C.b., p.t.
RIC, 95, Roma, anii 241—243.
330. AR ↓ 2,39 g ; 20 mm. C.b., nt.
RIC, 11, Roma, anii 241—243.
331. AR ↑ 3,32 g ; 20 mm. C.b., nt.
RIC, 111, Roma, anii 241—243.
332. AR ↓ 3,34 g ; 19 mm. C.f.b., nt.
RIC, 112, Roma, anii 241—243.
333. AR ↑ 2,97 g ; 19 mm. C.b., nt.
RIC, 113, Roma, anii 241—243.
334. AR ↗ 3,45 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 116, Roma, anii 241—243.
335. AR ↘ 3,47 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 116, Roma, anii 241—243.
336. AR ↙ 2,79 g ; 21 mm. C.b., p.t.
RIC, 129 A, Roma, anul 241.
337. AR ↑ 3,05 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 129 A. Roma, anul 241.
338. AR ↓ 2,94 g ; 21 mm. C.f.b., nt.
R IC, 129 A, Roma, anul 241.
339. AR ↘ 3,17 g ; 21 mm. C.f.b., nt.
RIC, 129 A, Roma, anul 241.

340. AR ↑ 2,32 g ; 21 mm. C.b., p.t.
RIC, 130, Roma, anul 241.
341. AR ↗ 2,70 g ; 20 mm. C.b., p.t.
RIC, 131, Roma, anul 241.
342. Ant ↑ 3,77 g ; 24 mm. C.s., t.
RIC, 140, Roma, anii 243—244.
343. Ant ↗ 3,69 g ; 21 mm. C.f.b., p.t.
RIC, 140, Roma, anii 243—244.
344. Ant ↙ 4,00 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC, 140, Roma, anii 243—244.
345. Ant ↙ 3,72 g ; 25 mm. C.b., nt.
RIC, 140, Roma, anii 243—244.
346. Ant ↙ 4,09 g ; 23 mm. C.f.b., nt.
RIC, 142, Roma, anii 243—244.
347. Ant ↙ 4,40 g ; 22 mm. C.b., nt.
RIC, 143, Roma, anii 243—244.
348. Ant ↙ 4,90 g ; 22 mm. C.s., nt.
RIC, 143, Roma anii 243—244.
349. Ant ↑ 5,09 g ; 23 mm. C.b., t.
RIC, 143, Roma, anii 243—244.
350. Ant ↑ 3,75 g ; 22 mm. C.b., nt.
RIC, 143, Roma, anii 243—244.
351. Ant ← 4,82 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC, 143, Roma, anii 243—244.
352. Ant ↑ 4,52 g. 23 mm. C.b., nt.
RIC, 144, Roma anii 243—244.
353. Ant ↙ 4,65 g ; 23 mm. C.s., t.
RIC, 144, Roma, anii 243—244.
354. Ant ↓ 3,84 g ; 21 mm. C.sl., p.t.
RIC, 144, Roma, anii 243—244.
355. Ant ↓ 5,34 g ; 22 mm. C.b., nt.
RIC, 210. Antiohia, anii 242—244.
356. Ant ↑ 4,97 g ; 22 mm. C.f.b., nt.
RIC, 210, Antiohia, anii 242—244.
357. Ant ↑ 4,97 g ; 22 mm. C.f.b., nt.
RIC. 210, Antiohia, anii 242—244.
358. Ant ↑ 4,35 g ; 25 mm. C.b., p.t.
RIC, 210, Antiohia, anii 242—244.
359. Ant ↗ 4,89 g ; 22 mm. C.b., nt.
RIC, 210, Antiohia, anii 242—244.
360. Ant ↓ 4,91 g ; 23 mm. C.s., t.
RIC, 210, Antiohia, anii 242—244.
361. Ant ↑ 4,27 g ; 23 mm. C.b., nt.
RIC, 210, Antiohia, anii 242—244.
362. Ant ← 3,92 g ; 22 mm. C.s., nt.
RIC, 210, Antiohia, anii 242—244.
363. Ant ↑ 4,74 g ; 22 mm. C.b., nt.
RIC, 210, Antiohia, anii 242—244.

364. Ant ↑ 3,57 g ; 22 mm. C.s., p.t.
RIC, 210, Antiohia, anii 242—244.
365. Ant ↑ 4,45 g ; 24 mm. C.b., nt.
RIC, 210, Antiohia, anii 242—244.
366. Ant ← 3,87 g ; 21 mm. C.s.p.t.
RIC, 210, Antiohia, anii 242—244.
367. Ant ↙ 3,62 g ; 22 mm. C.b., nt.
RIC, 210, Antiohia, anii 242—244.
368. Ant ↑ 3,84 g ; 24 mm. C.s., p.t.
RIC, 145, Roma, anii 243—244.
369. Ant ↑ 4,97 g ; 23 mm. C.f.b., p.t.
RIC, 145, Roma, anii 243—244.
370. Ant ↙ 4,09 g ; 22 mm. C.b.,p. t.
RIC, 147, Roma, anii 243—244.
371. Ant ↗ 4,12 g ; 22 mm. C.b., nt.
RIC, 148, Roma, anii 243—244.
372. Ant ↗ 4,67 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC, 148, Roma, anii 243—244.
373. Ant ↙ 4,09 g ; 23 mm. C.f.b., nt.
RIC, 148, Roma, anii 243—244.
374. Ant ↙ 3,67 g ; 22 mm. C.b., nt.
RIC, 148, Roma, anii 243—244.
375. Ant ↙ 4,19 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC, 150, Roma, anii 243—244.
376. Ant ↑ 5,04 g ; 23 mm. C.b., p.t.
RIC, 150, Roma, anii 243—244.
377. Ant ↑ 3,77 g ; 22 mm. C.b., nt.
RIC, 150, Roma, anii 243—244.
378. Ant ↓ 4,32 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC, 150, Roma, anii 243—244.
379. Ant ↑ 4,42 g ; 23 mm C.b., nt.
RIC, 150, Roma, anii 243—244.
380. Ant ↙ 4,62 g ; 21 mm. C.b., t.
RIC, 150, Roma, anii 243—244.
381. Ant ↑ 3,85 g ; 23 mm. C.b., t.
RIC, 153, Roma, anii 243—244.
382. Ant ↓ 4,75 g ; 23 mm. C.b., t.
RIC, 153,Roma, anii 243—244.
383. Ant ↓ 4,17 g ; 23 mm. C.sl., t.
RIC, 152, Roma, anii 243—244.
384. Ant ↓ 3,45 g ; 21 mm. C.sl., p.t.
RIC, 154, Roma, anii 243—244.
385. Ant ↙ 3,54 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC, 156, Roma, anii 243—244.
386. Ant ↑ 4,92 g ; 25 mm. C.sl. imprimarea parţială.
RIC, — după 185, Antiohia, anii 238—239.

387. Ant ↑ 5,74 g ; 23 mm. C.f.b., nt.
RIC, 202, Antiohia, anii 238—239.
388. Ant ↑ 5,45 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC, 202 Antiohia, anii 238—239.
389. Ant ↓ 5,17 g : 22 mm. C.f.b., nt.
RIC, 212, Antiohia, anii 242—244.
390. Ant ↑ 5,50 g ; 23 mm. C.b., p.t.
RIC, 212 Antiohia, anii 242—244.
391. Ant ↓ 5,19 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC, 212, Antiohia, anii 242—244.
392. Ant ↑ 4,07 g ; 23 mm. C.b., nt.
RIC, 213, Antiohia, anii 242—244.
393. Ant ↓ 4,29 g ; 22 mm. C.b., nt.
RIC, 213, Antiohia, anii 242—244.
394. Ant ↑ 5,29 g ; 23 mm. C.b., p.t.
RIC, 213, Antiohia, anii 242—244
395. Ant ↓ 3,67 g ; 22 mm. C.s., p.t.
RIC, 213, Antiohia, anii 242—244.
396. Ant ↓ 3,65 g ; 21,5 mm. C.s., p.t.
RIC, 213, Antiohia, anii 242—244
397. Ant ↑ 3,90 g ; 21 mm. C.s., nt.
RIC, 213, Antiohia, anii 242—244.
398. Ant ↗ 5,00 g ; 22 mm. C.s., p.t.
RIC, 213, Antiohia, anii 242—244.
399. Ant ↑ 4,34 g ; 23 mm. C.s., p.t.
RIC, 213, Antiohia, anii 242—244.
400. Ant ↓ 4,17 g ; 24 mm. C.b., nt.
RIC, 213, Antiohia, anii 242—244.
401. Ant ↑ 5,12 g ; 24 mm. C.b, p.t.
RIC, 213, Antiohia, anii 242—244.
402. Ant ↑ 5,22 g ; 22 mm. C.f.b., p.t.
RIC, 213, Antiohia, anii 242—244.
403. Ant ↑ 4,39 g ; 24 mm. C.s., p.t.
RIC, 213, Antiohia, anii 242—244.
404. Ant ↓ 4,42 g ; 22 mm. C.b., t.
RIC,214. Antiohia, anii 242—244.
405. Ant ↓ 5,49 g ; 23 mm. C.b., t.
RIC, 214, Antiohia, anii 242—244.
406. Ant ↓ 5,32 g ; 24 mm. C.b., t.
RIC, 214, Antiohia, anii 242—244.
407. Ant ↙ 3,14 g ; 24 mm. C.s., p.t.
RIC, 216, Antiohia, anii 242—244.
408. Ant ↓ 4,75 g ; 23 mm. C.s., p.t.
RIC, 216, Antiohia, anii 242—244.
409. Ant ↓ 5,52 g ; 22 mm. C.s., t.
RIC, 216, Antiohia, anii 242—244.
410. Ant ↓ 4,64 g ; 21 mm. C.b., p.t.
RIC, 216, Antiohia, anii 242—244.

411. Ant ↑ 4,55 g ; 23 mm. C.b., p.t.
RIC, 216, Antiohia, anii 242—244.
412. Ant ↗ 4,06 g ; 23 mm. C.sl., t.
RIC, 216, Antiohia, anii 242—244.
413. Ant ↑ 4,09 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC, 216, Antiohia, anii 242—244.
414. Ant ↓ 3,74 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC, 216, Antiohia, anii 242—244.
415. Ant ↓ 4,47 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC, 216, Antiohia, anii 242—244.
416. Ant ↙ 5,62 g ; 23 mm. C.s., t.
RIC, 217, Antiohia, anii 242—244.

FILIP ARABUL

417. Ant ↑ 4,22 g ; 24 mm. C.f.b., nt.
RIC, 2 b, Roma, anul 245.
418. Ant ↓ 4,44 g ; 22 mm C.f.b., nt.
RIC, 2 b, Roma, anul 245.
419. Ant ↓ 3,67 g ; 22 mm. C.f.b., nt.
RIC, 2 b, Roma, anul 245.
420. Ant ↓ 4,47 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC, 3, Roma, anul 246.
421. Ant ↑ 3,89 g ; 23 mm. C.f.b., nt.
RIC, 3, Roma, anul 246.
422. Ant ↑ 4,19 g ; 22 mm. C.f.b., nt.
RIC, 3, Roma, anul 246.
423. Ant ↓ 4,17 g ; 22 mm. C.sl., nt.
RIC, 26, b, Roma, anii 244—247.
424. Ant ↑ 4,07 g ; 23 mm. C.b., nt.
RIC, 27 b, Roma, anii 244—247, cf. și 82. Antiohia.
425. Ant ↓ 4,87 g ; 22 mm. C.s., nt.
RIC, 27 b, Roma, anii 244—247, cf. și 82, Antiohia.
426. Ant ↑ 4,55 g ; 22 mm. C.b., nt.
RIC, 27 b, Roma, anii 244—247, cf. și 82, Antiohia.
427. Ant ↑ 3,15 g ; 22 mm. C.f.b., nt.
RIC, 27 b, Roma, anii 244—247, cf. și 82, Antiohia.
428. Ant ↓ 4,47 g ; 22 mm. C.s., nt.
RIC, 27 b, Roma, anii 244—247, cf. și 82, Antiohia.
429. Ant ↓ 4,15 g ; 23 mm. C.f.b., nt.
RIC, 28 c, Roma, anii 244—247.
430. Ant ↑ 4,05 g ; 23 mm. C.s., p.t.
RIC, 28 c, Roma, anii 244—247.
431. Ant ↓ 3,95 g ; 23 mm. C.b., p.t.
RIC, 28 c, Roma, anii 244—247.

432. Ant ↑ 3,32 g ; 23 mm. C.sl., p.t.
RIC, 28 c, Roma, anii 244—247.
433. Ant ↓ 3,64 g ; 22 mm. C.s.nt.
RIC, 28 c, Roma, anii 244—247.
434. Ant ↓ 4,39 g ; 23 mm. C.b., nt.
RIC, 31, Roma, anii 244—247.
435. Ant ↓ 4,14 g ; 22 mm. C.b., nt.
RIC, 31, Roma, anii 244—247.
436. Ant ↙ 4,52 g ; 23 mm. C.f.b., nt.
RIC, 31, Roma, anii 244—247.
437. Ant ↗ 4,32 g ; 23 mm. C.b., nt.
RIC, 33, Roma, anii 244—247.
438. Ant ↗ 4,22 g ; 23 mm. C.b., nt.
RIC, 32 b, Roma, anii 244—247.
439. Ant ↑ 4,14 g ; 20 mm. C.s., p.t.
RIC, 35 b, Roma, anii 244—247.
440. Ant ↓ 4,27 g ; 24 mm. C.b., nt.
RIC, 35 b, Roma, anii 244—247.
441. Ant ↑ 3,60 g ; 23 mm. C.s., p.t.
RIC, 36, b, Roma, anii 244—247.
442. Ant ↑ 4,92 g ; 21,5 mm. C.f.b., nt.
RIC, 38 b, Roma, anii 244—247.
443. Ant ↑ 3,97 g ; 25 mm. C.f.b., nt.
RIC, 38 b, Roma, anii 244—247.
444. Ant ↓ 4,09 g ; 23 mm. C.f.b., nt.
RIC, 38 b, Roma, anii 244—247.
445. Ant ↓ 4,64 g ; 22 mm. C.f.b., nt.
RIC, 38 b, Roma, anii 244—247.
446. Ant ↓ 4,20 g ; 22 mm. C.b., nt.
RIC, 38 b, Roma, anii 244—247.
447. Ant ↓ 3,07 g ; 22 mm. C. rea., p.t.
RIC, 38 b, Roma, anii 244—247.
448. Ant ↓ 4,54 g ; 22 mm. C.b., nt.
RIC, 40 b, Roma, anii 244—247.
449. Ant ↓ 4,37 g ; 24 mm. C.f.b., nt.
RIC, 40 b, Roma, anii 244—247.
450. Ant ↙ 4,39 g ; 25 mm. C.s., nt.
RIC, 40 b, Roma, anii 244—247.
451. Ant ↑ 4,09 g ; 23 mm. C.sl., p.t.
RIC, 44 b, Roma, anii 244—247.
452. Ant ↙ 3,40 g ; 21 mm. C.s., p.t.
RIC, 44 b, Roma, anii 244—247.
453. Ant ↙ 3,22 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC, 44 b, Roma, anii 244—247.
454. Ant ↙ 4,09 g ; 24 mm. C.sl., p.t.
RIC, 44 b, Roma, anii 244—247.

455. Ant ↓ 5,24 g ; 22 mm. C.f.b., p.t.
RIC, 45, Roma, anii 244—247.
456. Ant ↑ 3,99 g ; 21 mm. C.b., nt.
RIC, 47, Roma, anii 244—247.
457. Ant ↓ 4,34 g ; 22 m. C.sl., p.t.
RIC, 47, Roma, anii 244—247.
458. Ant ↑ 4,62 g ; 23 mm. C.b., p.t.
RIC, 48 b, Roma, anii 244—247.
459. Ant ↓ 3,60 g ; 22 mm. C.sl., t.
RIC, 49 b, Roma, anii 244—247.
460. Ant ↗ 4,65 g ; 23 mm. C.b., p.t.
RIC, 49 b, Roma, anii 244—247.
461. Ant ↓ 4,59 g ; 23 mm. C.b., p.t.
RIC, 49 b, Roma, anii 244—247.
462. Ant ↓ 4,37 g ; 23 mm. C.b., nt.
RIC, 49 b, Roma anii 244—247.
463. Ant ↓ 4,14 g ; 22 mm. C.b., nt.
RIC, 49 b, Roma, anii 244—247.
464. Ant ↑ 4,25 g ; 22 mm. C.f.b., nt.
RIC, 50, Roma, anii 244—247.
465. Ant ↓ 3,87 g ; 23 mm. C.b., p.t.
RIC, 50, Roma, anii 244—247.
466. Ant ↑ 4,69 g ; 22 mm. C.f.b. nt.
RIC, 51, Roma, anii 244—247.
467. Ant ↗ 4,12 g ; 23 mm. C.b., nt.
RIC, 52, Roma, anii 244—247.
468. Ant ↓ 4,10 g ; 24 mm. C.f.b., nt.
RIC, 69, Antiohia, f.d.
469. Ant ↗ 4,19 g ; 22 mm. C.b., nt.
RIC, 69, Antiohia, f.d.
470. Ant ↓ 4,85 g ; 22 mm. C.b., p.t.
RIC, 70, Antiohia, f.d.
471. Ant ↑ 4,77 g ; 23,5 mm. C.s., p.t.
RIC, 71, Antiohia, f.d.
472. Ant ↙ 5,40 g ; 23 mm. C.s., p.t.
RIC, 71, Antiohia, f.d.

FILIP II

473. Ant ↑ 4,58 g ; 23 mm. C. excelentă nt.
RIC, 216 c, Roma, anii 244—246.
474. Ant ↙ 4,02 g ; 21 mm. C.s., p.t.
RIC, 216 c, Roma, anii 244—246.
475. Ant ↑ 5,22 g ; 23 mm. C.f.b., nt.
RIC, 218 d. Roma, anii 244—246.

FILIP II

476. Ant ↙ 4,75 g ; 23 mm. C. excelentă, nt.
RIC, 218 d, Roma, anii 244—246.
477. Ant ↑ 3,77 g ; 21 mm. C.f.b., nt.
RIC, 218 d, Roma, anii 244—246.
478. Ant ↗ 3,19 g ; 23 mm. C.b., nt.
RIC, 218 d, Roma, anii 244—246.
479. Ant ↑ 3,24 g ; 20 mm. C.s., nt.
RIC, 219, Roma, anii 244—246.

FILIP I (OTACILIA SEVERA)

480. Ant ↑ 4,27 g ; 23 mm. C.b., nt.
RIC, 119 b, Roma, anii 244—246.
481. Ant ↑ 4,05 g ; 22 mm. C.s. (ştirbită), nt.
RIC, 125 c, Roma, anii 246—248.
482. Ant ↗ 4,59 g ; 22 mm. C.b., nt.
RIC, 125 c. Roma, anii 246—248.
483. Ant ↓ 3,62 g ; 24 mm. C.b., nt.
RIC, 125, c, Roma, anii 246—248.
484. Ant ↓ 3,22 g ; 22 mm. C.f., b., nt.
RIC, 125 c, Roma, anii 246—248.
485. Ant ↙ 4,07 g ; 23 mm. C.f.b., nt.
RIC, 126, Roma, anii 246—248.
486. Ant ↑ 3,74 g ; 23 mm. C.f.b., nt.
RIC, 126, Roma, anii 246—248.
487. Ant ↗ 4,07 g ; 22 mm. C.f.b., nt.
RIC, 126, Roma, anii 246—248.
488. Ant ↑ 4,77 g ; 23 mm. C.b., nt. imprimare parţială.
RIC, 127, Roma, anii 246—248.

EIN IN DER DOBRUDSCHA ENTDECKTER MÜNZENHORT VON PHILLIP DEM ARABER

Inhaltsangabe

Im Jahre 1972 wurde mit Gelegenheit landwirtschaftlicher Arbeiten in der Ortschaft Canlia (Kreis Constanţa), die auf dem rechten Ufer der Donau gelegen ist, ein Münzenhort entdeckt. Hier wurden auch zahlreiche archäologische Funde, beginnend aus der Zeit der Geto-Daken und bis in die späte byzantinische Epoche reichend, verzeichnet. Infolge der Fürsorge des Archäologischen Museums Constanţa, das an dieser Stelle, bald nach dem Fund, Forschungen anstellte, ging der Hort sämtlich in die Sammlung des erwähnten Museums ein. Er besteht aus 488 Münzen, die chronologisch, nach Regierungszeiten der Kaiser geordnet, im zweiten Teil der Untersuchung beschrieben werden. Ebendort haben wir auch die bedeutendsten technischen Daten erwähnt : Lage der Achse, Gewicht, Durch-

messer, von dem Umgang damit bedingter Abnützungsgrad. Als Bezugswerk haben wir „*Roman Imperial Coinage*" benützt. Die Münzen des Hortes reichen aus der Zeit des Commodus bis in die Zeit Phillip des Arabers.

Hinsichtlich des Nominals sind 227 (46,52%) Denaren, 260 (53,28%) Antoninianer und eine Münze (0,20%) Fourée (siehe Tabelle Nr. 1).

Das Erscheinen der Denaren neben den Antoninianern um die Mitte des III. Jahrhunderts u.Z., ist eine sowohl in Dakien und Moesia Inferior, wie auch in den westlichen Provinzen des Reiches, geläufige Tatsache. Unterschiedlich ist nur das Mass, in dem die beiden Nominale vorkommen. Die Evolution des Durchschnittgehaltes wurde für die Regierungszeit verschiedener Kaiser verfolgt (siehe auch Abb. 2) und mit demjenigen der Denaren aus dem Hort von Nanterre verglichen und es wurde festgestellt, dass sie sehr nahe beieinanderliegen.

Dar zweite Nominal, *der Antoninianer*, erscheint in bescheiderem Masse, 3 Exeplare (0,61 %) zur Zeit Elagabals, um zur Zeit Gordianus' des III. entschlossen vorzuherrschen (185 Ex. ; 37,91 %), während wir zur Zeit seines Nachtfolgers, Phillip des Arabers, exklusiv Antoninianer vorfinden (72 Ex. 14,76 %), (siehe Tabelle Nr. 1). Das klare Vorherrschen der Antoninianer zur Zeit Gordianus' des III. und ihre Exklusivität, mit der Zeit Phillip des Arabers beginnend, wird hervorgesrtichen. Es wird die Verminderung des Durchshnittgehaltes der Antoninianer vermerkt ; Elagabal 5,09 g ; Gordianus der III. 4,42 g und Philip der Araber 4,18 g (siehe auch Abb. 3).

Hinsichtlich der Münzwerkstätten, in denen die Münzen geprägt wurden, herrscht Rom vor (78,07 %), von den Werkstätten im Orient gefolgt (13,73 %), (Siehe Tabelle Nr. 2). In ihrer Gesamtheit gesehen und zu den Regierungsjahren jedes Kaisers bezorgen, erscheinen die Münzen nicht-viel sagend bis in die Zeit von Macrinus. Unter Elagabal beobachten wir einen lebendigen Eindringungsrythmus, um unter seinen beiden Nachfolgern, Severus Alexander und Maximinus Thrax nachzugeben. Ihre Frequenz wird unter Gordianus dem III. und Phillip dem Araber kräftig zunehmen (Abb. 3).

Ein paar Münzen, die bei Nummer 14, 22, 26, 96, 131, 132, 182 und 396 (Abb. 4, 5) beschriebenen, sind Varianten oder Hybride.

Die unter Gordianus dem III. und Phillip dem Araber geschlagenen Münzen werden auf Münzwerkstätten und innerhalb dieser auf Emissionen und *officinae* aufgeteilt, untersucht. Innerhalb jeder Emission wurde das Mindestgewicht, Höchstgewicht, Durchschnitts — und Mittelgewicht erwähnt. Die Durchschnittsgewichte jeder Emission, mit denjenigen von P. Le Gentilhomme für die Münzen aus dem Hort von Nanterre erhaftenen, vergleichend, stellen wir fest, dass sie sehr naheliegen. Die spätesten Münzen sind diejenigen, die von Phillip dem Araber in der dritten Emission, zwischen 245—247, gepraht wurden. Innerhalb dieser Emission tragen die spätesten Antoninianer die Triumphtitel PMTRP III COSPP, die das Jahr 246 andeuten. Ausserdem trägt Phillip-der Sohn, exklusiv der Titel Caesar. Auf diese Tatsachen gestützt, glauben wir, dass der Hort eher im Jahre 246 als in der ersten Hälfte des folgenden Jahres vergraben werden sein könnte. Seine Verbergung in der Erde ist höhstwahrscheinlich mit dem Feldzug der Geto-Daken in Moesia Inferior in diesem Jahre in Zusammenhang zu bringen. Um dieses zu untermauern sind zwei epigraphische Denkmäler anzuführen : eine *ara* und ein *Altar*, die im Jahre 246 zu Ehren Phillip des Arabers und seines Sohnes, der nur den Titel Caesar trägt, errichtet wurden.

Der geto-dakische Feldzug, an dem möglicherweise auch Angehörige anderer Stämme teilgenommen haben, hat Moesien tief erschüttert ; zahlreiche Festungen wurden geplündert und manche zerstört (zwischen diesen befindet sich auch Histria, ohne vorläufig das Ausmass bestimmen zu können). Die eingehende Untersuchung der Münzfunde auf dem ganzen Gebiet von Moesia Inferior wird uns in Zukunft die Möglichkeit geben, diese Einfälle auf dem ganzen geographischen Gebiet, auf das sie sich ausdehnten, zu verfolgen und auch die chronologischen Etappen, in denen sie aufeinanderfolgten, zu bestimmen. Die von Boris Gerov gesammelten Münzenhorte (in Acta Phillippopolitana. S. 141—143), zu denen auch die von M. Lazarov, in Izvestia, Burgas, 2, 1965, S. 157—177, verföffentlichten,

hinzukommen, wie auch andere neuere, bilden den Ausgangspunkt einer weitläufigeren Untersuchung. Am Ende dieser Anstrengung, werden wir die Einfallswege und das von den Feldzügen, der vom Norden der Donau kommenden Stämme, berührte Gebiet, bestimmen können.

LISTA PRESCURTĂRILOR

NC — Numismatic chronicle, Londra.
NZ — Numismatische Zeitschrift.
RÉL — Revue des Études Latines.
RI — Roman Im0erial Coinage.
RN — Revue Numismatique, Paris.
SCIV — Studii și cercetări de istorie veche.
SCN — Studii și cercetări de numismatică.
c.b.,nt. — conservare bună, netocită.
c.b.,p.t. — conservare bună, puțin tocită.
c.b.,t. — conservare bună, tocită.
c.f.b.,nt. — conservare foarte bună, netocită.
c.f.b.,p.t. — conservare foarte bună, puțin tocită.
c.rea,t. — conservare rea, tocită.
c.s.,m.t. — conservare satisfăcătoare, mult tocită.
c.s.,p.t. — conservare satisfăcătoare, puțin tocită.
c.s.,t. — conservare satisfăcătoare, tocită.
c.sl.,nt. — conservare slabă, netocită,
c.sl.,p.t. — conservare slabă, puțin tocită.
c.sl.,t. — conservare slabă, tocită.

DESCOPERIRI MONETARE ÎN SATELE DIN DOBROGEA ROMANĂ
(sec. I — III e.n.)

M. MUNTEANU, R. OCHEȘEANU

În Scythia Minor, comparativ cu alte provincii ale imperiului, sînt atestate epigrafic un număr destul de mare de așezări rurale (în special *vici* și *villae*), la care trebuie să adăugăm desigur așezările cărora nu le cunoaște numele, dar a căror existență este dovedită de diverse materiale arheologice, epigrafice și numismatice [1]. Cu toate acestea, puținele cercetări arheologice efectuate în sate și absența unor studii privind descoperirile monetare, fac să nu avem o imagine clară asupra vieții economice în teritoriile rurale. De aceea, pentru a face o primă prezentare a circulației monetare în sate, am încercat să folosim în afara celor cîteva informații bibliografice și colecția numismatică a Muzeului de arheologie din Constanța [2].

Cu excepția Histriei [3], nici circulația monetară din orașele grecești de pe litoral sau cele romane din provincie nu este mai bine cunoscută, lipsa unor studii de sinteză împiedicîndu-ne să avem termeni de comparație pentru intensitatea circulației monetare din zonele rurale.

Am adunat informații de ordin numismatic privind un număr de 58 de localități rurale din Dobrogea, în care s-au făcut descoperiri izolate și de 3, în care au fost găsite tezaure. Dintre acestea pentru 9 nu avem decît informația „monede", pentru alte 9 „monede din secolele I-VI e.n." sau „monede imperiale", iar pentru restul de 40 localități ne sînt cunoscute autoritatea și persoana emitentă.

Încercăm să facem cîteva considerații pe baza numărului de descoperiri izolate, care au putut fi determinate, deoarece frecvența descoperirilor izolate indică gradul de intensitate al circulației monetare [4].

---

[1] R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, București, 1968 *passim*.

[2] Nu am consultat colecțiile numismatice ale Institutului de arheologie din București, Bibliotecii Academiei R.S.R. Muzeului „Delta Dunării" din Tulcea și cele școlare din sate, care ar fi îmbogățit în mod substanțial problema studiată.

[3] H. Nubar, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 241—256. Gh. Poenaru-Bordea, în *SCN*, V, 1971, p. 91—113. C. Preda, H. Nubar, *Histria*, III, București, 1973, p. 57—70.

[4] I. Winkler, în *AMN*, II, 1965, p. 231.

Pe baza materialului numismatic studiat, ținînd cont de situația generală politico-economică a imperiului, precum și de condițiile locale, se disting în circulația monetară din satele Dobrogei romane patru perioade :

Prima perioadă aparține epocii dinastiilor iulio-claudică și flavică, epocă în care asistăm la integrarea regiunii de la Dunărea de Jos în sistemul politico-administrativ și economic roman.

Din prima perioadă cunoaștem două tezaure : cel de la Niculițel, care se încheie cu monede romane de la Claudius I [5] și cel de la Casicea, cu piese de la Vespasian [6]. Ambele tezaure sînt alcătuite numai din denari republicani și imperiali.

Caracteristic acestei perioade este lipsa descoperirilor izolate din primele decenii ale sec. I e.n., lipsă care poate fi explicată, pentru monedele romane, atît prin retragerea monedelor imperiale, după reforma monetară a lui Nero, sau tezaurizarea lor cu predilecție, așa cum indică și compoziția tezaurelor dobrogene.

Din a doua parte a sec. I e.n. cunoaștem 7 monede imperiale, descoperite în 6 așezări. De asemenea din mediul rural nu cunoaștem pînă acum decît o singură monedă callatiană cu efigia lui Nero și o monedă tomitană de la Domițian. Deși există un număr ridicat de monede callatiene fără cap de împărat — 17, în stadiul actual al cercetărilor, nu putem atribui unele piese cu siguranță sec. I e.n.

Tabel 1

Nr. crt.	Împăratul	Monede imperiale romane	Callatis	Histria	Tomis	Tarsus
1	Nero	2	1	—	—	—
2	Vespasianus	3	—	—	—	—
3	Titus	2	—	—	—	—
4	Domitianus	—	—	—	1	—
5	Fără cap de împărat	—	17	1	—	1

A doua perioadă, aparținînd împăraților Antonini, se caracterizează printr-o circulație monetară bogată. În afara descoperirilor izolate, în care nu sînt menționate decît numele împăraților Traian, Hadrian, Crispina sau împărații Antonini, fără a se specifica numărul monedelor

[5] C. Deculescu, în SCN, 17, 1966, 3, p. 577—592 din tezaurul, descoperit în anul 1937 pe teritoriul comunei Niculițel și alcătuit din 161 exemplare, s-a publicat un fragment.

[6] Gh. Papuc, în *Pontica*, 7, 1974, p. 213 și urm. : tezaurul a fost găsit întîmplător în anul 1953 și s-a împrăștiat în momentul descoperirii. Fragmentul de tezaur aflat în colecția muzeului din Constanța este compus din 13 piese.

găsite, putem analiza mai amănunțit un număr de 57 de monede, din care 23 sînt romane și 34 grecești.

Spre deosebire de epocile imediat următoare se pare că moneda grecească de bronz nu a avut în circulație un rol predominant și că necesarul de monedă de bronz era în bună măsură satisfăcut de monedele imperiale.

Compoziția descoperirilor credem că dovedește și pe plan numismatic situația de prosperitate economică, de circulație monetară normală, în care nu se simte nevoia unui numerar suplimentar, provenit din alte centre de emisiune.

Tabel 2

Nr. crt.	Împăratul	Monede imperiale romane	Callatis	Histria	Tomis	Bosporul Cimerian	Anchialos
1	Traianus	7+X	—	—	—	—	—
2	Hadrianus	2+X	—	—	1	—	—
3	Antoninus Pius	6	—	—	3	—	1
4	Faustina I	1	—	—	—	—	—
5	Marcus Aurelius	2	—	—	2	—	—
6	Lucius Verus	1	—	—	—	—	—
7	Faustina II	1	2	—	—	—	—
8	Commodus	1	2	1	2	—	—
9	Crispina	1+X	—	1	—	—	—
10	Lucilla	1	1	—	—	—	—
11	Sauromates I	—	—	—	—	1	—

Pentru cea de a treia perioadă, corespunzînd dinastiei Severilor, avem un număr de 60 de monede, dintre care doar 7 sînt imperiale. O dată cu începutul crizei monetare în imperiul roman și împuținarea numărului emisiunilor de bronz imperiale, crește rolul, în comerțul mărunt, al pieselor emise de cetățile grecești. Astfel, pentru această perioadă, avem 53 monede coloniale, cele mai multe aparținînd cetăților Tomis și Callatis, ca și în epoca precedentă.

În cea de a patra perioadă, corespunzînd anarhiei militare, situația se schimbă întrucîtva, datorită faptului că odată cu Filip Arabul încetează în Pontul Stîng emisiunile coloniale, de aceea perioada trebuie împărțită în două etape : una pînă la Filip Arabul și cea de a doua după acesta. Din cele 47 de descoperiri monetare, 19 sînt monede imperiale romane.

În prima etapă a acestei perioade putem considera că se păstrează trăsăturile caracteristice ale etapei anterioare, deoarece o mare parte din numerarul aflat în circulație îl formează monedele coloniale.

Tabel 3

Nr. crt.	Împăratul	Monede imperiale romane	Tyras	Callatis	Histria	Nicopolis ad Istrum	Marcianopolis	Tomis	Niceea	Odessos
1	Pertinax	—	—	—	—	—	—	1	—	—
2	Septimius Severus	2	—	6	—	—	1	—	—	—
3	Iulia Domna	—	—	1	—	—	—	1	—	—
4	Caracalla	2+X	—	2	1	1	—	6	—	—
5	Geta	—	—	—	—	—	—	4	—	—
6	Caracalla și Geta	—	—	—	—	—	1	—	—	—
7	Elagabalus	3	—	—	1	—	1	3	—	2
8	Iulia Mameea	—	—	—	2	—	—	—	—	—
9	Elagabalus și Iulia Maesa	—	—	—	—	—	1	—	—	—
10	Elagabalus și Iulia Soaemis	—	—	—	—	—	1	—	—	—
11	Iulia Cornelia Paula	—	—	—	—	—	—	1	—	—
12	Macrinus și Diadumenianus	—	—	—	—	—	1	—	—	—
13	Diadumenianus	—	—	—	—	1	—	—	—	—
14	Severus Alexander	X	1	2	—	—	2	7	1	—
15	Severus Alexander și Iulia Maneea	—	—	—	—	—	1	—	—	—

Pentru cea de a doua etapă, cînd în circulație nu mai pătrund decît monede imperiale, avem numai 14 monede, atît numărul redus de piese, cît și tezaurul de la Camena [7], indică numismatic situația gravă a provinciei, pe plan politic și economic, în cel de al treilea sfert al secolului al III-lea.

Discutînd situația pe teritorii începem cu cel callatian [8], unde s-au făcut descoperiri monetare în următoarele localități : Albești, Darabani, Limanu, Pecineaga și Topraisar [9]. Numărul ridicat de piese de la Pecineaga se explică prin faptul că am avut la dispoziția pentru studiu două colecții, strînse în acest teritoriu de C. Mușat și I. Țiițu [10]. Deși nu trebuie exclusă contaminarea celor două colecții cu exemplare provenind din alte locuri (inclusiv cetatea), putem totuși considera că cele două loturi ca-

[7] C. Moisil, în *Creșterea colecțiunilor în anii 1938—1942*, București, 1944, p. 93—101, nr. 1069—1194 ; tezaurul a fost găsit în anul 1936 fiind alcătuit din 134 denari și antoniniani, cele mai vechi monede sînt emise de Albinus, iar ultimele piese de Volusianus.

[8] În legătură cu delimitarea teritoriului callatian : Gr. Tocilescu, în *AEM*, XIX, 1896, p. 103, nr. 59 ; *CIL*, III, 14214, Th. Sauciuc-Săveanu în *An. Dob.*, 1935, p. 163—165 ; idem, *Callatis*, în L'archéologie en Roumanie, Bukarest, 1938, p. 66 ; N. Gostar, în *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța, 1964, p. 67—69. *CIL*, III, 7587 (*IGR*, I, 652). E. Doruțiu-Boilă în *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 325—333. Pentru întinderea diverselor teritorii, vezi R. Vulpe, *DID*, *II*, harta II.

[9] Nu știm dacă așezarea aparține acestui teritoriu, am inclus-o aici deoarece s-au găsit două monede callatiene, mai rare în afara teritoriului.

[10] Existența colecțiilor, alcătuite în decursul mai multor ani a fost semnalată de mai multă vreme, de R. Vulpe, în *Analele Dobrogei*, XII, 1931, p. 297.

Tabel 4

Nr. Crt.	Împăratul	Monede Imperiale romane	Viminacium	Callatis	Histria	Marcianopolis	Odessos	Tomis	Mesambria	Caesarees
1	Maximinus	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	Maximus	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3	Gordianus III	2	—	3	1	—	—	4	—	1
4	Gordianus III și Sarapis	—	—	—	—	2	—	—	—	—
5	Gordianus III ΘεόζΜέγαζ	—	—	—	—	—	1	—	—	—
6	Gordian III și Tranquillina	—	—	—	1	—	—	2	2	—
7	Tranquillina	—	—	—	1	—	—	1	—	—
8	Philipus I	1	1	4	—	—	—	—	—	—
9	Otacilla	2	—	1	—	—	—	—	—	—
10	Philipus II	—	—	2	—	—	—	—	—	—
11	Philipus II și Sarapis	—	—	—	—	1	—	—	—	—
12	Traianus Decius	1	—	—	—	—	—	—	—	—
13	Trebonianus Gallus	1	—	—	—	—	—	—	—	—
14	Volusianus	1	—	—	—	—	—	—	—	—
15	Valerianus I	4	—	—	—	—	—	—	—	—
16	Gallienus	5	—	—	—	—	—	—	—	—
17	Salonina	1	—	—	—	—	—	—	—	—
18	Claudius II	1	—	—	—	—	—	—	—	—

racterizează situația din regiunea respectivă, provenind în cea mai mare parte din piese strînse în Pecineaga și împrejurimi, unde avem dovada existenței unor așezări antice [11].

Din monedele coloniale cele mai numeroase sînt cele emise de Callatis, urmat de Tomis, Marcianopolis, Odessos și Mesambria, precum și de Histria, Tyras, Nicopolis ad Istrum și Viminacium. Aceasta reflectă o stare de fapt normală și anume că emisiunile orașului Callatis au o mai mare putere de penetrație în teritoriul său decît monedele celorlalte cetăți vest-pontice, cu care se afla în alianță monetară. Numărul destul de mare de monede tomitane se explică prin puterea economică a metropolei Pontului Stîng, iar aici și prin vecinătatea cu teritoriul callatian. Față de totalul monedelor coloniale emise în alte cetăți decît cele trei orașe grecești din Dobrogea, numărul pieselor din Marcianopolis este destul de ridicat. Această reflectă atît frecvența emisiunilor monetare ale acestei cetăți, cît și importanța sa ca punct de tranzit pentru Scythia Minor.

Teritoriul Tomisului este cel mai bogat în descoperiri monetare. Noi am semnalat aici un număr de 14 localități. Deși descoperirile sînt

[11] *SCIV*, I, 1950, p. 90—92 : în regiunea satelor Pervelia, Moșneni și Pecineaga obiecte antice și monede de tip greco-roman din Callatis, Tomis, Histria, pînă la Tranquillina și Filip Arabul. R. Vulpe, *loc. cit.*

relativ puține pentru fiecare localitate în parte, totuși putem obține o imagine destul de clară a circulației monetare din acest teritoriu. Circa jumătate din monedele semnalate sînt monede imperiale romane. Din monedele coloniale grecești cele mai multe sînt tomitane, urmate de Histria și Niceea. Cea mai veche monedă este un denar de la Vespasian, prezența acestei monede putînd fi explicată și prin faptul că la Tomis și în teritoriul acestuia s-au așezat de timpuriu veterani [12].

Dintre așezările cunoscute din inscripții, unde au fost descoperite și monede, amintim *vicus* Clementianensis = M. Kogălniceanu [13], plasat pe drumul secundar care lega Tomisul de Capidava și *vicus* I ? Urb. = Medgidia (?) [14], așezat pe calea comercială dintre Tomis și Axiopolis.

Descoperirile monetare vin să confirme o activitate comercială într-o serie de așezări rurale, de unde provin materiale epigrafice și arheologice. Amintim astfel pe drumul litoralului pe cele de la Agigea și Lazu [15], pe cel secundar care lega Tomisul de localitățile din interior, prin Plopeni (Cavaclar) la Tropaeum Traiani și Durostorum, așezarea de la Cumpăna, iar pe drumul amintit dintre Tomis și Axiopolis, cele de la Valul lui Traian și Poarta Albă [16].

În teritoriul histrian [17] au fost descoperite monede în opt localități. La Cogealac se pare că s-ar fi găsit la sfîrșitul secolului trecut un tezaur de monede imperiale, dar în informație nu este precizată epoca și nici nu reiese dacă este într-adevăr un tezaur sau o sumă de monede strînse pe teritoriul așezării [18]. Din monedele coloniale cele mai numeroase sînt cele tomitane, urmate apoi de Histria. Situația se deosebește complet de ceea ce cunoaștem la Histria în epoca romană, unde numerarul provenit din emisiunile proprii acoperă mai mult de jumătate din necesitățile de monedă, iar Tomisul de-abia 5% [19]. Este posibil ca lotul cunoscut de noi să nu exprime realitatea, dar situația economică înfloritoare a Tomisului se face simțită și în teritoriul vecin. Din teritoriul histrian mai provin și monede bătute de Nicea și Caesarea.

---

[12] *CIL*, III, 12498 ; V. Pârvan, în *Arch. Anzeiger*, 1914, col. 437—438, *CIL*, III, 14453, I. Stoian, *Tomitana*, Buc., 1962, p. 203—205.

[13] *CIL*, III, 7565 ; V. Pârvan, *Ulmetum*, II, în *ARMSI*, seria II, t. XXXVI, 1914, p. 368—371 ; A. Rădulescu, în *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, p. 141—143, nr. 2.

[14] *CIL*, III, 14441 „din apropiere de Tulcea", în realitate de la Medgidia, cf. Em. Doruțiu, în *SCIV*, XV, 1964, 1, p. 131. S-ar putea ca satul să facă parte din teritoriul tomitan, ținînd cont de mărimea teritoriului histrian în epoca romană (v. mai jos nr. 17).

[15] H. Slobozianu, în *MCA*, V, 1959, p. 741. Em. Popescu, *Descoperirile arheologice de la Lazu*, în *Studii Clasice*, VII, 1965, p. 251—261.

[16] V. Pârvan, *Ulmetum*, I, în *ARMSI*, ser. II, t. XXXIV, 1912, p. 579. *CIL*, III, 12495, 12497 ; 12499—12501 ; *AEM*, VIII, 1884, p. 15, nr. 43 și nr. 44 ; XVII, 1894, p. 95, nr. 29, p. 97, nr. 31 ; *CIL*, III, 7543 ; I. Stoian, *op. cit.*, p. 132 (Cumpăna). *CIL*, III, 7535 (?). *AEM*, XVII, 1894, p. 97, nr. 33 ; XI, 1887, p. 62, nr. 125 ; *CIL*, III, 7573, (Valul lui Traian). *CIL*, III, 14214[27] (Poarta Albă).

[17] V. Pârvan, *Histria*, IV, în *ARMSI*, ser. II, t. XXXVIII, 1916, p. 558—593, nr. 16. D. M. Pippidi, *Contribuții*[2], Buc., 1967, p. 349—385 (bibliografia problemei).

[18] V. Pârvan, *Ulmetum*, I, p. 582, n. 2.

[19] H. Nubar, *Histria*, III, p. 63.

Mai bine informați sîntem asupra descoperirilor monetare de la Vadu, de unde avem 8 piese. Histria este prezentă doar cu o singură emisiune de la Tranquillina, în timp ce Tomis este prezent cu 3 piese emise de Pertinax, Caracalla și Gordian. Monedele din Nicea și Caesarea confirmă cele cunoscute de noi din inscripția despre locuitorii de la Vadu, unde constatăm prezența unor oameni legați de negoț, elemente romane și greco-orientale [20].

Dintre așezările rurale ale teritoriului histrian mai bine cunoscut din inscripții este *vicus* Quintionis = Sinoe [21], din păcate mondele descoperite la Sinoe nu au fost publicate în mod adecvat [22].

Pentru teritoriile cetăților de pe linia Dunării, referindu-ne aici numai la cele de la nord de Capidava, avem puține descoperiri monetare. Datorită faptului că în perioada de staționare a legiunii a V-a Macedonica la Troesmis au fost supravegheate de aceasta [23], am considerat că putem discuta situația de pe teritoriile acestora în ansamblu.

Cronologic monedele descoperite aici acoperă întreaga perioadă, cea mai veche este de la Nero, urmînd apoi monede de la Traian, Hadrian, Antoninus Pius și urmașii săi, mai puține izolate din ultimele două perioade. Din nordul Dobrogei ne sînt cunoscute două tezaure: cel de la Niculițel, cu denari republicani și imperiali pînă la Claudius, indicînd prin compoziția sa primele pătrunderi de monedă romană în provincie, precum și tezaurul de la Camena încheiat cu monede de la mijlocul secolului III [24].

Din cele 22 de localități în care au fost semnalate descoperiri monetare nu avem decît 8 piese determinate. Dintre acestea 5 sînt monede imperiale romane, cu 3 de argint. Frecvența mare a descoperirilor de monede imperiale romane credem că se explică prin faptul că numerarul pus în circulație de către armata cantonată pe linia Dunării era cel roman *. Este de remarcat lipsa monedelor emise de cele trei cetăți pontice, lipsă pe care nu o putem explica decît prin raritatea descoperirilor cunoscute. O situație specială o are moneda din Bosporul Cimerian

---

[20] Gr. Tocilescu, în *AEM*, VIII, 1884, p. 23—24, nr. 62; *AEM*, VI, 1882, p. 38, nr. 79. *CIL*, III, 14449, proveniența de la Vadu, cf. Em. Doruțiu, *op. cit.*, p. 133, nr. 8. *CIL*, III, 7527. R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 221. Al. Suceveanu, în *RRH*, XIII, 1974, 2, p. 230, nr. 70.

[21] V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 617, nr. 24; *Histria*, VII, ser. III, t. II, București, 1923, pp. 55—74, nr. 46, 49, 50—52; *Dacia*, II, 1925, p. 214 și urm., nr. 18 (?). Sc. Lambrino, în *Mélanges Maronzeau*, Paris, 1948, p. 319 și urm. D. Tudor, în *Studii și cercetări științifice*, Iași, II, 1951, 1—2, p. 498 și urm.; *CIL*, III, 12513; 12514; 12515; 7542; 14214 [25]. V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 660, nr. 40 și *Histria*, VII, p. 95, nr. 60 (?).

[22] *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 136.

[23] Em. Doruțiu-Boilă, *Teritoriul militar al legiunii a V-a Macedonica la Dunărea de Jos*, în *SCIV*, 23, 1972, 1, p. 45—62.

[24] *Supra*, n. 5 și 7.

* Deoarece considerăm că așezările de pe *limes* trebuiesc discutate în ansamblu nu le-am inclus în studiul de față.

cu efigia lui Sauromates I (93/4—122/3), care este de pus în legătură cu mișcările de trupe din intervalul amintit [25].

Din descoperirile monetare pe care le-am putut cerceta, am mai putea vorbi de cele din teritoriul municipiului Tropaeum Traiani, cunoscute în 8 localități. Curios este faptul că nu avem, pentru monedele coloniale, decît cele emise de Tomis, deși în cetate s-a găsit un număr însemnat de monede din Marcianopolis și Nicopolis ad Istrum. Este posibil ca moneda din Aspendus, găsită într-un complex de sec. IV e.n., să fie o pătrundere mai recentă în Scythia Minor [26].

Monedele imperiale au fost descoperite pe întreg teritoriul rural din regiunea noastră. Acestea au avut o importanță însemnată pentru circulația monetară, ele fiind și tezaurizate cu predilecție. Cele mai răspîndite emisiuni coloniale sînt cele ale cetății Tomis, găsite aproape în toate teritoriile și formînd mai în toate cazurile grosul emisiunilor coloniale aflate în circulație. Monedele din Callatis au circulat mai ales în teritoriul orașului, iar cele histriene, care se răspîndesc pe drumul litoralului, sînt descoperite într-un foarte mic număr chiar și în propriul teritoriu al cetății.

Celelalte monede, provenind din afara provinciei, nu au avut un rol prea mare în circulație.

Descoperirile monetare vin să confirme materialele epigrafice și arheologice, care demonstrează vitalitatea vieții economice și în satele Scythiei Minor.

I. CATALOGUL DESCOPERIRILOR IZOLATE

1. AGIGEA

Ca provenind cu siguranță din această localitate cunoaștem două piese, un denar emis de Traian, aflat acum în colecția Muzeului de arheologie Constanța și o monedă colonială, probabil din Nicaea, aflată într-o colecție particulară [27].

1 *TRAIANUS*

Denarius. AR. ↓ .3,19 g. 17 mm. Mult tocită. Iv. 5534.
BMC, III, p. 117, nr. 598. Roma. Grupa a 5-a. Anii 112—117 e.n.

Bithinia

NICAEA ?

2 *SEVERUS ALEXANDER*

AE. ↑ . 6,15 gr. 21,5 mm. Conservare slabă.

---

[25] Despre prezența unor vexilații ale leg. a *V-a Macedonica* în nordul M. Negre, la Tyras, inscripție din anii 115/117, cf. P. Nicorescu, în *ARMSI*, ser. III, t. XXVI, 1944, p. 501 și urm. Idem, în *ARMSI*, ser. III, t. XIX, 1937, p. 218—220, la Charax, *CIL*, III, 14215 [4].

[26] R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, în *Pontica*, 5, 1972, p. 487.

[27] B. Mitrea în *SCIV*, 23, 1972, p. 135, nr. 1.

2. ALBEŞTI

Monedele au fost găsite pe teritoriul comunei Albeşti, în anul 1974, şi se păstrează în colecţia muzeului din Constanţa.

1 *TRAIANUS*

Denarius. AR. ↓ . 3,19 g. 18,5 mm. Tocită. Inv. 9561.
BMC, III, p. 73, nr. 305. Roma. Grupa V-a. Anii 103—111 e.n.

Moesia Inferior

MARKIANOPOLIS

2 *ELAGABALUS şi IULIA MAESA*

AE. ↗ . 10,40 g. 27 mm. Puţin tocită. Inv. 9730.
Pick, p. 272, nr. 940. Anii 220—221 e.n.

3. ATMAGEA

În raza localităţii au fost descoperite monede antice [28].

4. BABADAG (Vicus Novus ?)

Un bronz colonial din Tarsus a fost găsit în această localitate [29].

Lycaonia

TARSUS

1 BMC, Lycaonia, p. 183, nr. 128. Anii ante 117 e.n.

4 a. BABADAG împrejurimi

O monedă histriană de epocă romană a fost aflată în împrejurimile oraşului Babadag [30].

Moesia Inferior

HISTRIA

1 AE. 2,61 g. 15,50 mm.
C. Preda, SCN, II, p. 113, nr. 5.

---

[28] *Tabula Imperii Romani, L* 35, Bucarest, 1969, p. 24.
[29] O. Iliescu, în *SCN*, II, 1958, p. 450, nr. 7.
[30] C. Preda, în *SCN*, II, 1958, p. 113, nr. 5.

5. BAIA

Lîngă comuna Baia (Hamangia) „la împreunarea pîraielor Potur şi Beidaut se găsesc ... monede romane" [31].

6. CALICA

(comuna Valea Nucarilor)

O monedă romană găsită în sat a fost donată de Ilenuc Ion.

1 *HADRIANUS*

Sestertius. AE. ↘ . 25,89 g. 33 mm. Tocită. Inv. 5943.
BMC, III, p. 446, nr. 1370. Roma. Grupa E. Anii 119—138 e.n.

7. CAMENA (Vicus Petra)

Din sat provin două monede romane, achiziţionate în anul 1974 de Muzeul de arheologie Constanţa.

1 *ANTONINUS PIUS*

Denarius. AR. ↓ . 3,17 g. 19 mm. Puţin tocită. Inv. 9737.
BMC, IV, p. 106, nr. 735. Roma. Emisiunea a II-a. Anii 149—150 e.n.

2 *LUCILLA*

Denarius. AR. ↑ . 2,42 g. 18 mm. Mult tocită. Inv. 9734.
BMC, IV, p. 432, nr. 351. Roma. Grupa a II-a. Anii 164—169 e.n.

8. CEAMURLIA DE JOS

Între gara Mocani şi sat a fost descoperită întîmplător o monedă romană.

1 *FAUSTINA I*

Denarius. AR. ↓ . 3,04 g. 17 mm. Puţin tocită. Inv. 5545.
BMC, IV, p. 55, nr. 362. Roma. Anii *post* 141 e.n.

9. CERNA

Se păstrează informaţia că pe teritoriul comunei au fost descoperite monede antice [32].

---

[31] C. Moisil, în *BCMI*, II, 1909, 3, p. 114.

[32] cf. *TIR*, L 35, p. 32.

10. CIUCUROVA

De pe teritoriul comunei provin două monede romane [33].

1 *TRAIANUS*

Dupondius. AE. ↓ . 11,51 g. 27 mm.
BMC, III, p. 224, nr. 1053. Roma. Anii 116—117 e.n.

2 *VOLUSIANUS*

Antoninianus. AR. ↗ . 3,29 g. 20 mm.
RIC, IV, 3, p. 178, nr. 166. Roma. Anii 251—253 e.n.

11. COLINA (Caraibil)

Sînt menționate descoperiri de monede antice pe teritoriul acestei așezări [34].

12. CORBUL DE JOS

Moneda a fost donată de Rașit Muselim [35].

Moesia Inferior

TOMIS

1 *GORDIANUS*

AE. ↓. 12,47 g. 25 mm. Puțin tocită. Inv. 460.
Pick-Regling, p. 873, nr. 3434.

12 a. CORBUL DE JOS — Capul Midia

O monedă histriană a fost găsită în anul 1967 în așezarea romană de la Capul Midia [36].

Moesia Inferior

HISTRIA

1 *CARACALLA*

AE. ↓ . 21,88 g. 31 mm. Tocită. Inv. 693.
M. Sutzu, în BSNR, 1907, p. 7, nr. 7 var. Anii 211—217 e.n.

---

[33] Gh. Poenaru-Bordea, în *SCN*, IV, 1968, p. 398, nr. 5, 1—2.
[34] cf. *TIR*, L 35, p. 30, sub *voce* Caraibil.
[35] R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, în *Pontica*, 6, 1973, p. 358, nr. 133.
[36] *Ibidem*, p. 362, nr. 156.

12 b. CAPUL MIDIA

Sînt amintite descoperiri de monede antice din acelaşi loc [37].

13. CUMPĂNA

La 1 km vest de sat a fost descoperită întîmplător o monedă de la Vespasian.

1 *VESPASIANUS*

Denarius. AR. ↑ . 3,25 g. 20 mm. Foarte tocită, Inv. 5578.
BMC, II, p. 19, nr. 98. Roma. Anul 73 e.n.

2 *ANTONINUS PIUS*

As AE. ↑ . 8,22 g. 25 mm. Tocită. Inv. 7677.
BMC, IV, p. 337, nr. ‡ . Roma. Emisiunea a II-a. Anii 155—156 e.n.

14. DARABANI

O monedă de la Vespasianus găsită în această localitate, a fost donată cabinetului numismatic din Constanţa de către Vlad Carp.

1 *VESPASIANUS*

Denarius. AR. ↓ . 2,97 g. 18 mm. Tocită. Inv. 5564.
BMC, II, p. 30, nr. 161. Roma. Anul 75 e.n.

15. DOROBANŢUL (Vicus Hi.....)

Descoperiri de monede antice sînt semnalate pe teritoriul aceste comune [38].

16. ENISALA

La vest de sat au fost descoperite monede de la Traian şi Constantin I pe „Cetatea Peştera" [39].

17. FĂUREI — BĂNEASA

În lotul de monede găsite în această localitate şi oferite Muzeului din Constanţa de către Florescu Gh. se află şi o monedă de argint emisă de Gordianus III [40].

---

[37] cf. *TIR*, L 35, p. 35 *sub voce* Năvodari.
[38] *Ibidem*, p. 39.
[39] *Ibidem*, p. 40.
[40] R. Ocheşeanu, Gh. Papuc, în *Pontica*, 7, 1974, p. 397, nr. 255.

1 *GORDIANUS III*

Antoninianus. AR. ↓ . 4,84 g. 21,5 mm. Netocită. Inv. 9733.
RIC, IV, 3, p. 19, nr. 34. Roma. Emisiunea III-a. Anul 240 e.n. ian.-mart.

18. FÎNTÎNELE

Potrivit unei informaţii mai vechi în acest sat au fost descoperite : „Monede romane şi greceşti, acestea din urmă ale oraşului Istros" [41].

19. GRECI

Sînt semnalate descoperiri de monede antice, fără altă specificare, pe teritoriul acestei comune [42].

20. HAMCEARCA

În săpătura efectuată în anul 1967, în această comună a fost găsită o monedă romană de la Nero [43].

1 *NERO*

Dupondius. AE. ↓ . 13,01 g. 30 mm.
BMC, I, p. 241, nr. 5. Roma. Anii 64—68 e.n.

21. HORIA

Ca descoperite la Horia au fost publicate două monede antice [44].

1 *TRAIANUS*

Sestertius. Mult tocită.

BOSPORUL CIMERIAN

2 *SAUROMATES I*

AE. Anii 93/4—122/23 e.n.
K. V. Golenko şi A. D. Şelov, în *Numismatika i Sfragistika*, I, 1963, p. 18 şi pl. IV, 1932.

---

[41] C. Moisil, *op. cit.*, p. 113.
[42] cf. *TIR*, L 35, p. 44.
[43] B. Mitrea, în *SCIV*, 22, 1971, 1, p. 128—129.
[44] *Idem*, în *SCIV*, XV, 1964, 4, p. 576—577.

22. IZVOARELE (Alibechioi)

Din localitate provin monede din secolele II-IV e.n. [45].

23 LAZU

Pe teritoriul satului a fost găsită o monedă de la Claudius II, precum şi monede din secolele II-VI e.n. [46]

24. LESPEZI

Printre monedele adunate de Dancu N. Ion se află şi două monede romane precum şi o monedă tomitană [47].

1 *NERO*

As. AE. ↙ . 8,40 g. 26,5 mm. Tocită. Inv. 9755.
BMC, I, p. 244, nr. 228. Roma. Anii 64—68 e.n.

2 *TITUS*

As. AE. ↙ . 8,29 g. 25 mm. Puţin tocită. Inv. 9756.
BMC, II, p. 288, nr. 294. Roma. Anii 80—81 e.n.

Moesia Inferior

TOMIS

3 *HADRIANUS*

AE. ↓ . 2,84 g. 19,5 mm. Mult tocită. Inv. 9729.
Pick-Regling, p. 682, nr. 2604.

25. LIMANU

Pe teritoriul comunei au fost găsite monede romane şi callatiene din care au fost publicate un denar pentru Crispina [48], precum şi bronzuri de la Septimius Severus [49], din care unul necunoscut la Pick [50] şi un altul, tot din Callatis, pentru Iulia Domna [51].

---

[45] cf. *TIR*, L 35, p. 41 *sub voce* Filimon Sîrbu.
[46] Em. Popescu, în *Studii Clasice*, VII, 1965, p. 252. *TIR*, L 35, p. 48.
[47] R. Ocheşeanu, Gh. Papuc, *op. cit.*, p. 408, nr. 359 şi 360, p. 397, nr. 250.
[48] B. Mitrea, în *SCIV*, 22, 1971, 1, p. 129, nr. 74.
[49] *Idem*, în *SCIV*, 20, 1969, 1, p. 163, nr. 4.
[50] C. Preda, *loc. cit.*, nr. 10.
[51] B. Mitrea, în *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 199, nr. 55.

1 *CRISPINA*

Denarius. AR. ↘ 2, 82 g. 18 mm.
BMC, IV, p. 695, nr. 39. Roma. Emisiunea a II-a. Anii 180—183 (sau mai tîrziu).

Moesia Inferior

CALLATIS

2 *SEPTIMIUS SEVERUS*

AE. ↘. 8, 62 g. 25 mm. Mult tocită.
Pick, p. 115, nr. 311.

3 AE. 11,56 g. 22,5 mm.
C. Preda, SCN, II, p. 113, nr. 10.

4 *IULIA DOMNA*

AE. ↑. 3,24 g. 18 mm.
Pick —

26. MAMAIA

Un număr neprecizat de monede antice provin din acest punct[52].

27. MEDEEA

În Medeea, acum cartier al municipiului Constanța, au fost descoperite întîmplător două monede tomitane[53].

Moesia Inferior

TOMIS

1 *MAXIMINUS*

AE. ↗. 10,10 g. 25,5 mm. Puțin tocită. Inv. 461.
Pick-Regling, p. 850, nr. 3341.

2 *GORDIANUS III*

AE. ↓. 9,53 g. 25 mm. Puțin tocită. Inv. 453.
Pick-Regling, p. 869, nr. 3414.

[52] cf. *TIR*, L 35, p. 50.
[53] R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, în *Pontica*, 6, 1973, p. 362, nr. 154 și 155.

28. MEDGIDIA (vicus I ? Urb)

În zona valului mare de pămînt a fost descoperit un sestertius emis de Traian.

1 *TRAIANUS*

Sestertius. AE. ↓. 22,92 g. 32,5 mm. Foarte mult tocită. Inv. 5854.
BMC. III, nr. ? , Roma. Anii 98—99 e.n. sau 100 e.n.

29. MEIDANCHIOI

Din zona aşezării provin monede din secolele II-VI e.n. [54].

30. MIHAIL KOGĂLNICEANU (Vicus Clementianensis)
jud. Constanţa

Ca provenind din această aşezare se păstrează în colecţia muzeului din Constanţa o monedă romană.

1 *ANTONINUS PIUS*

Sestertius. AE ↑. 20,17 g. 29,5 mm. Foarte mult tocită. Inv. 5924.
BMC, IV, p. 270, nr. 1674. Roma. Anii 145—161 e.n.

31. NALBANT

Potrivit unei indicaţii mai vechi în acest loc s-au găsit numeroase monede romane, unele datate în secolele II-VI e.n. [55].

32. NĂVODARI

În anul 1960, a fost descoperit întîmplător, o monedă tomitană de bronz.

Moesia Inferior

TOMIS

1 *ELAGABALUS*

AE. ↗. 9,30 g. 26 mm. Tocită. Inv. 457.
Pick-Regling, p. 793, nr. 3064.

---

[54] cf. *TIR*, L 35, p. 50.
[55] C. Moisil, *op. cit.*, p. 113. *TIR*, L 35, p. 52.

33. NEGREȘTI

La 2 km vest de sat a fost găsit un denar de la Antoninus Pius.

1 *ANTONINUS PIUS*

Denarius. AR. ↑ . 2,98 g. 17 mm. Puțin tocită. Inv. 5588.
BMC, IV, p. 147, nr. 985. Roma. Anii 159—160 e.n.

34. NUNTAȘI

Monede imperiale și bizantine au fost descoperite în zona așezării [56].

35. PECINEAGA și împrejurimi)

Cele două colecții amintite se păstrează la cabinetul numismatic al Muzeului de arheologie din Constanța. Alte cîteva monede, descoperite la Pecineaga și păstrate în colecțiile cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei RSR, au fost mai demult descrise de C. Moisil.

1 *TITUS*

Denarius. AR. ↓ . 2,75 g. 17, 5 mm. Tocită. Inv. 5338.
BMC, II, p. 36, nr. 191. Roma. Anul 76 e.n.

2 *TRAIANUS*

Dupondius. AE. ↓ . 10,14 g. 26 mm. Foarte tocită. Inv. 5830.
BMC, III, p. 186—195 sau 209—212. Roma. Anii 104—111 e.n. sau 111—114 e.n.

3 *HADRIANUS*

Sestertius. AE. ↓ . 20,13 g. 32,5 mm. Foarte tocită. Inv. 5835.
BMC, III, p. 423, nr. ?. Roma. Grupa C. Anii 119—138 e.n.

4 *ANTONIUS PIUS*

Sestertius. AE. ↑ . 27,57 g. 34,5 mm. Tocită. Inv. 5875.
BMC, IV, p. 201, nr. 1253. Roma. Anii 140—143 e.n. (și 144 e.n.?).

5 Dupondius. AE. ↑ . 13,33 g. 25 mm. Netocită. Inv. 5824.
BMC, IV, p. 336, nr. ‡ . Roma. Emisiunea II-a. Anii 155—156 e.n.

6 *MARCUS AURELIUS*

Sestertius. AE. ↓ . 22,58 g. 30 mm. Foarte tocită. Inv. 5840.
BMC, IV, p. 556 și urm. Roma. Anii 163—180 e.n.

[56] *TIR*, L 35, p. 54.

7 As. AE. ↓ . 10,13 g. 25 mm. Tocită. Inv. 5827.
BMC IV, p. 290, nr. 1791. Roma. Anii 145—160 e.n.

8 *LUCIUS VERUS*

Denarius. AR. ↓ . 18 mm. Fragment. Tocită. Inv. 5326.
BMC IV, p. 444, nr. 426. Roma. Emisiunea a 3-a. Anii dec. 165—dec. 166 e.n.

9 *COMMODUS*
Denarius. AR. ↓ . 2,64 g. 17 mm. Foarte tocită. Inv. 5327.
BMC IV, p. 700, nr. 70, Roma, Emisiunea 1-a. Anii dec. 181 — dec. 182. e.n.

10 *CARACALLA*

Denarius. AR. ↓ . 2.69 g. 19 mm. Tocită. Inv. 5319.
BMC V, p. 444, nr. 72. Roma. Anii 213—217

11 AE.?. 2,45 g., 19 mm. Av. puțin tocit, dar rev. ilizibil. Inv. 5320.
BMC V, p. 443 și urm. Roma. Anii 213—217 e.n.

12 *ELAGABALUS*

Denarius. AR. ↘ . 2,84 g. 17,5 mm. Puțin tocit. Inv. 5341.
BMC V, p. 562, nr. 209. Roma. Anii 220—222 e.n.

13 *PHILIPPUS I*

Antoninianus. AR. ↓ . 3,31 g. 22 mm. Mult tocită (fragmentară). Inv. 5330.
Cohen [2] 70. RIC, IV, 3, p. 80, nr. 93. Hybrid.

14 *OTACILLA*

Antoninianus. AR. ↓ . 3,87 g. 23,5 mm. Tocit. Inv. 5336.
Cohen [2] 70. RIC, IV, 3, p. 80, nr. 93. Hybrid.

15 Antoninianus. AR. ↗ . 4,25 g. 21 mm. Tocită (fragmentară). Inv. 5329.
Cohen [2] 42. RIC, IV, 3, p. 84, nr. 133. Antiochia. Emisiune tîrzie.

16 *TRAIANUS DECIUS*

Antoninianus. AR. ↓ . 4,62 g. 19 mm. Tocită. Inv. 5563.
Cohen [2] 15. RIC, IV, 3, p. 124, nr. 35. Mediolanum. Anii 250—251 î.e.n.

17 *TREBONIANUS GALLUS*

Antoninianus. AR. ↑ . 4,52 g. 20 mm. Puțin tocită.. Inv. 5340.
Cohen [2] 72. RIC, IV, 3, p. 168, nr. 85. Antiochia. Anii 251—253 e.n.

18 *VALERIANUS I*

Antoninianus. AR. ↗ . 3,36 g. 21 mm. Tocită. Inv. 5562.
Cohen [2] 17. RIC, V, 1, p. 44, nr. 72. Roma. Anii 256—7 e.n.

---

[57] C. Moisil, în *Creșterea colecțiunilor, 1938—1942*, București, 1944, p. 12—37, nr. 110, 120, 121, 126, 233, 274, 278, 294, 306, 318.

19 Antoninianus. AR. ↗ . 3,21 g. 19 mm. Puțin tocită. Inv. 5339.
Cohen [2] 53. RIC V, 1, p. 45, nr. 87. Roma. Anii 255—6 e.n.

20 Antoninianus. AR. ↑ . 2,09 g. 18,5 mm. Tocită. Inv. 5331.
Cohen [2] 272. RIC, V, 1, p. 58, nr. 268. Mediolanum. Anul 257 e.n.

21 Antoninianus. AR. ↓ . 3,35 g. 20,7 mm. Puțin toctiă. Inv. 5333.
Cohen [2], 276 RIC, V, 1, p. 60, nr. 293. Asia (Antiochia). Anii 255—6 e.n.

22 *GALLIENUS*

Antoninianus. AR. ↑ . 3,30 g. 22 mm. Puțin tocită. Inv. 5337.
Cohen [2] 1173. RIC, V, 1, p. 104, nr. 452. Asia. Anii 256—7 e.n.

23 Antoninianus. AR. ↓ . 3,44 g. 22 mm. Tocită. Inv. 5334.
Cohen [2] 20. RIC, V, 1, p. 144, nr. 159. Roma. Anii 260—268. e.n.

24 Antoninianus. AR. ↑ . 3,12 g. 21,5 mm. Mult tocită. Inv. 5335.
Cohen [2] 415. RIC, V, 1, p. 185, nr. 615. Asia. Anii 266—268 e.n.

25 Antoninianus. AR. ↖ . 3,34 g. 19 mm. Foarte mult tocită. Inv. 5322.
Cohen [2] 634. RIC, V, 1, p. 185, nr. 617. Asia. Anii 266—268 e.n.

26 Antoninian. AR. ↓ . 2,61 g. 20 mm. Tocit. Inv. 5323.
Reversul ilizibil.

27 *SALONINA*

Antoninianus. AR. ↑ . 3,98 g. 20,5 mm. Mult tocită. Inv. 5332.
RIC, V, 1, p. 114, nr. 63. Asia. Anii 255—8 e.n.

Sarmatia

TYRAS

28 *SEVERUS ALEXANDER*

AE. ↓ . 5,38 g. 22 mm. Tocită. Inv. 1448.
A. N. Zograf. *Monety tiry*, p. 118, nr. 118.

Moesia Superior

VIMINACIUM

29 *PHILIPPUS I*

AE. ↑ . 17,28 g. 30 mm. Puțin tocită. Inv. 5826.
Pick, p. 40, nr. 103. Anul VII = 245/6 e.n.

Moesia Inferior

CALLATIS

30 Monedă fără cap de împărat.
AE. ↓ . 2,03 g. 14,8 mm. Mult tocită. Inv. 483.
Pick, p. 107, nr. 269.

31 AE. ↓ . 2,81 g. 17,5 mm. Mult tocită. Inv. 534.
Pick, p. 107, nr. 270.

32 AE. ↑ . 2,96 g. 17 mm. Foarte mult tocită. Inv. 519.
Pick, p. 108, nr. 271.

33 AE. ↑ . 4,41 g. 19 mm. Puțin tocită. Inv. 1104.
Pick, p. 108, nr. 277, 2.

34 AE. ↓ . 5,66 g. 21 mm. Tocită. Inv. 578.
L. Ruzicka, *N.Z.*, 1917, p. 90, nr. 277 a.

35 AE. ↙ . 7,39 g. 23 mm. Foarte mult tocită. Inv. 482.
Pick, p. 109, nr. 281.

36 AE. ↙ . 6,94 g. 23 mm. Mult tocită. Inv. 517.
Pick, p. 109, nr. 281.

37 AE. ↑ . 5,64 g. 23 mm. Foarte mult tocită. Inv. 481.
Pick, p. 109, nr. 281.

38 AE. ↙ . 5,53 g. 22 mm. Tocită. Inv. 9540.
Pick, p. 109, nr. 281 var.

39 AE. ↑ . 4,45 g. 20 mm. Foarte mult tocită. Inv. 526.
Pick, av. cf. Pick, p. 111, nr. 293 ; rv. cf. Pick, p. 110, nr. 289.

40 AE. ↑ . 4,06 g. 20 mm. Foarte mult tocită. Inv. 555.
Pick, —, av. cf. Pick, p.111, nr. 293 ; rv. cf. Pick, p. 110, nr. 289.

41 AE. ↓ . 5,12 g. 21 mm. Foarte tocită. Inv. 487.
Pick, —. av. cf. Pick, p. 111, nr. 293 ; rv. cf. Pick, p. 110, nr. 289.

42 AE. ↑ . 4,45 g. 20 mm. Mult tocită. Inv. 526.
Pick, —. av. cf. Pick, p. 111, nr. 293 ; rv. cf. Pick, p. 110, nr. 289.

43 AE. ↑ . 2,08 g. 18 mm. Foarte mult tocită. Inv. 515.
Pick, p. 111, nr. 293, tip general. 293.

44 AE. ↑ . 21 mm. Fragment. Tocită. Inv. 514.
Pick, p. 111, nr. 296.

45 AE. 23 mm. Inv. CN.BARSR 15057.
C. Moisil, *Creșterea colecțiunilor* 1938—42, p. 12, nr. 110.

46 *NERO*

AE. ↑ . 6,79 g. 23 mm. Foarte tocită. Inv. 5839.
Tacchella, R.N., 1903, p. 205, nr. 9.

47 *COMMODUS*

AE. ↑ . 2,41 g. 18 mm. Foarte tocită. Inv. 516.
Pick, p. 113, nr. 300.

48 AE. ↑ . 2,86 g. 18 mm. Foarte tocită. Inv. 488.
Pick, p. 113, nr. 300.

49 *LUCILLA*[58]

AE. ↓ . 2,57 g. 20 mm. Tocită. Inv. 522.
L. Ruzicka, N.Z., 1917, p. 92, nr. 298 a.

50 *SEPTIMIUS SEVERUS*

AE. ↙ . 8,13 g. 26 mm. Foarte mult tocită. Inv. 523.
Pick, p. 114, nr. 308.

51 AE. ↑ . 11,04 g. 25 mm. Puțin tocită. Inv. 521.
C. Preda, SCN, II, p. 113, nr. 10.

52 AE. ↗ . 10,23 g. 27 mm. Foarte mult tocită. Inv. 186.
C. Preda, SCN, IV, p. 224, nr. 2.

53 AE. ↗ . 11,91 g. 28 mm. Tocită. Inv. 527.
C. Preda, SCN, IV, p. 224, nr. 2.

54 *CARACALLA*

AE. ↓ . 12,49 g. 27 mm. Foarte mult tocită. Inv. 520.
Pick, p. 116, nr. 317.

55 AE. ↗ . 9,45 g. 26 mm. Mult tocită. Inv. 528.
Pick, p. 116, nr. 320.

56 *SEVERUS ALEXANDER*

AE. ↙ . 10,93 g. 25 mm. Netocită. Inv. 537.
Pick, p. 118, nr. 333.

57 AE 26 mm. Inv. CN.BARSR 15184.
C. Moisil, Creșterea colecțiunilor, 1938—1942, p. 13, nr. 120.

58 *GORDIANUS III*

AE. ↗ . 12,15 g. 26 mm. Puțin tocită. Inv. 554.
Pick, p. 120, nr. 344.

---

[58] Monedele de la nr. 49, 51, 53, 56, 58, 59, 64, 66, 67, 68, 78, 79, 82, 84, 102, 107, 111, 112, publicate în *Pontica*, 6, 1973, p. 363—367.

59 AE. ↓ . 12,37 g. 26 mm. Puţin tocită. Inv. 529.
L. Ruzicka, *N.Z.*, 1917, p. 97, nr. 345 a.

60 AE. 26 mm. Inv. CN. BARSR 15185.
C. Moisil, *Creşterea colecţiunilor 1938—1942*, p. 13, nr. 121.

61 *PHILIPPUS I*

AE. ↙ . 10,01 g. 26 mm. Foarte mult tocită. Inv. 489.
Pick, p. 121, nr. 350.

62 AE. ↙ . 12,28 g. 28 mm. Foarte mult tocită. Inv. 485.
Pick, p. 122, nr. 355.

63 AE. 27 mm. Inv. C.N.BARSR 15060.
C. Moisil, *Creşterea colecţiunilor 1938—1942*, p. 14, nr. 126.

64 AE. ↗ . 8,51 g. 25 mm. Tocită. Inv. 536.
Pick, p. 123, nr. 361.

65 *OTACILLA*

AE. ↙ . 8,14 g. 24,5 mm. Tocită. Inv. 9450.
Pick, p. 123, nr. 363.

66 *PHILIPPUS II*

AE. ↗ . 9,44 g. 27 mm. Tocită Inv. 490.
Pick, p. 124, nr. 367.

67 AE. ↗ . 10,38 g. 27 mm. Puţin tocită. Inv. 486.
Pick, p. 124, nr. 367.

HISTRIA

68 *ELAGABALUS*

AE. ↑ . 15,36 g. 30,5 mm. Mult tocită. Inv. 633.
Pick, p. 176, nr. 513.

MARKIANOPOLIS

69 *CARACALLA ŞI GETA*

AE. ↑ . 9,80 g. 26,5 mm. Mult tocită. Inv. 1359.
Pick, p. 221, nr. 652. Anii 209—210 e.n.

70 *MACRINUS ŞI DIADUMENIANUS*

AE. ↓ . 14,35 g. 27 mm. Mult tocită. Inv. 1354
Pick, p. 245, nr. 762. Anii 217—218 e.n.

71 *ELAGABALUS ŞI IULIA SOAEMIS*

AE. ↑ . 8,93 g. 26 mm. Puţin tocită Inu. 1603.
Pick, — av. cf. Pick, p. 280, nr. 981 ; rv. cf. Pick, p. 271, nr. 937, var. (E în cîmp dr), Anii 220—221 e.n.

72 *SEVERUS ALEXANDER*

Pick, p. 283, nr. 995. Anii 227—228/9 e.n.
AE. ↑ . 8,24 g .24 mm. Tocită. Inv. 177.

73 AE. 26 mm. Inv. C.N.BARSR 15068.
Pick, p. 289, nr. 1025. Anii 226—227 e.n.

74 *SEVERUS ALEXANDER ŞI IULIA MAMAEA*

AE. ↓ . 10,47 g. 26 mm. Mult tocită. Inv. 1355.
Pick, p. 298, nr. 1075, 3. Anii 227—228/9 e.n.

75 *GORDIANUS II ŞI SARAPIS*

AE. ↙ . 15,93 g. 28 mm. Tocită. Inv. 1450.
Pick, p. 308, nr. 1128. Anii 238—241 e.n.

76 *PHILIPPUS II ŞI SARAPIS*

AE. ↑ . 11,21 g. 26,5 mm. Tocită. Inv. 702.
Pick, p. 325, nr. 1209. Anii 244—246 e.n.

NIKOPOLIS

77 *CARACALLA*

AE. ↙ . 11,53 g. 27 mm. Tocită. Inv. 1449.
Pick, p. 411, nr. 1577. Anii 208—210 e.n.

ODESSUS

78 *ELAGABALUS*

AE. ↓ . 7.05 g. 25 mm. Tocită. Inv. 1526.
Pick-Regling, p. 567, nr. 2296.

79 AE. ↓ . 10,89 g. 28 mm. Puţin tocită. Inv. 1965.
Pick-Regling, p. 567, nr. 2299.

80 *GORDIANUS III ŞI* Θεός Μέγας

AE. ↑. 9,07 g. 27,5 mm. Foarte mult tocită. Inv. 1358.
Pick-Regling, p. 579, nr. 2366.

TOMIS

81 Τόμον ἥρως

AE. ↓ . 3,42 g. 17 mm. Puţin tocită. Inv. 18.
Pick-Regling, p. 668, nr. 2548. Epoca antoniniană.

82 *DOMITIANUS*

AE. ↑ . 4,57 g. 21 mm. Puţin tocită. Inv. 297.
Pick-Regling, p. 678, nr. 2592.

83 *ANTONINUS PIUS*

AE. ↓ . 6,14 g. 20 mm. Mult tocită. Inv. 1464.
Pick-Regling, p. 685, nr. 2618.

84 AE. ↓ . 4,29 g. 20 mm. Tocită. Inv. 179.
Pick-Regling, p. 685, nr. 2620 var.

85 AE. 21 mm. Inv. C. N. BARSR 15061.
C. Moisil, *Creşterea colecţiunilor. 1938—1942*, p. 31, nr. 274.

86 *MARCUS AURELIUS CAESAR*

AE. ↓ . 3,54 g. 16,5 mm. Tocită. Inv. 1108.
Pick-Regling, p. 688, nr. 2642.

87 AE. ↓ . 18 mm. Fragment. Tocită. Inv. 9538.
Pick-Regling, p. 690, nr. 2651.

88 *COMMODUS*

AE. ↓ . 8,38 g. 26 mm. Foarte mult tocită. Inv. 180.
Pick-Regling, p. 704, nr. 2707 var.

89 AE. 28 mm. Inv. C. N.BARSR 15063.
C. Moisil, *Creşterea colecţiunilor. 1938—1942*, p. 31, nr. 278.

90 *IULIA DOMNA*

AE.↑ . 3,11 g. 15,5 mm. Mult tocită. Inv. 5561.
Pick-Regling, p. 733, nr. 2822. Anii 193—203/4 e.n.

91 *CARACALLA*

AE. ↑ . 8,23 g. 23, 5 mm. Mult tocită. Inv. 268.
Av.....-ANTΩN..... Bust. cuir în paludamentum văzut din faţă.

Rv MHTPO — ΠΟΝ... Artemis mergînd spre dr. ţîne în mîna st. arcul, iar c scoate săgeata din tolba aflată la spate ; jos lîngă piciorul st. cîine spre dr În cîmp st. Γ Pick-Regling —

92 AE. ↙ . 8,31 g. 26 mm. Tocită. Inv. 269.
Pick-Regling, p. 745, nr. 2878. Anii 204—208/9 e.n.

93 AE. ↓ . 7,93 g. 25 mm. Mult tocită. Inv. 131.
Pick-Regling, p. 750, nr. 2900. Anii 209—210/11 e.n.

94 AE. ↓ . 8,79 g. 24 mm. Foarte mult tocită. Inv. 533.
Pick-Regling, p. 751, nr. 2905. Anii 209—210/11 e.n.

95 *GETA*

AE. ↓ . 4,12 g. 24 mm. Conservare slabă. Inv. 178.
Pick-Regling, p. 779, nr. 3019. Anii 209—210/11 e.n.

96 AE. ↓ . 7,03 g. 25 mm. Multă tocită. Inv. 262.
Pick-Regling, p. 783, nr. 3033. Anii 211—212 e.n.

97 AE. 24 mm. Inv. C.N. BARSR 15062.

C. Moisil, *Creşterea colecţiunilor... 1938—1942*, p. 38, nr. 294. Anii 209—210/1.

98 *ELAGABALVS*

AE. ↑ . 9,93 g. 26 mm. Tocită. Inv. 187.
Pick-Regling, p. 792, nr. 3059.

99 *IULIA CORNELIA PAULA*

AE. ↑ . 12,64 g. 26 mm. Mult tocită. Inv. 181.
Pick-Regling, p. 805, nr. 3122.

100 *SEVERUS ALEXANDER*

AE. ↑ . 11,31 g. 24 mm. Mult tocită. Inv. 271.
Pick-Regling, p. 818, nr. 3177.

101 AE. 26 mm. Inv. C.N.BARSR 15064
Pick-Regling, p. 824, nr. 3212.

102 AE. ↓ . 7,48 g. 24 mm. Tocită. Inv. 212.
Pick-Regling, p. 829, nr. 3241.

103 AE. ↑ . 7,05 g. 27 mm. Tocită (fragment) Inv. 176.
Pick-Regling, p. 831, nr. 3252.

104 AE. ↓ . 7,90 g. 26 mm. Foarte mult tocită. Inv. 5837.
Pick-Regling, p. 831, nr. 3253.

105 AE. ↓ . 4,01 g. 21 mm. Mult tocită. Inv. 175.
Pick-Regling, p. 838, nr. 3289.

106 *GORDIANUS III*

AE. ↗ 9,18 g. 25 mm. Tocită. Inv. 267.
Pick-Regling., — av. cf. Pick, p. 865. nr. 3393 ; rv. cf. Pick, p. 865, nr. 3391

107 *GORDIANUS III ŞI TRANQUILLINA*

AE. ↑ . 11,57 g. 26 mm. Puţin tocită. Inv. 270.
Pick-Regling, p. 892, nr. 3524.

108 AE. 28 mm. Inv. C. N.BARSR 15065.
Pick-Regling, p. 894, nr. 3529.

109 *TRANQUILLINA*

AE. ↓ . 7,80 g. 23 mm. Tocită. Inv. 9537.
Pick-Regling, p. 900, nr. 3557 var (O fără punct).

Thracia

ANCHIALUS

110 *ANTONINUS PIUS*

A.E. ↑ . 3 g. 16 mm. Tocită. Inv. 1105.
Münzer-Strak, p. 222, nr. 421.

MESSAMBRIA

111 *GORDIANUS III ŞI TRANQUILLINA*

AE. ↙ . 9,48 g. 26,5 mm. Puţin tocită. Inv. 1446.
BMC, Thrace, p. 134, nr. 17.

112 AE. ↙ . 9,81 g. 25 mm. Puţin tocită. Inv. 1447.
R. Ocheşeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 6, p. 365, nr. 172.

36 PETROŞANI

Pe teritoriul localităţii au fost găsite monede imperiale [59]

37 PIATRA

Din aşezarea provine o monedă romană emisă de Traian.

1 *TRAIANUS*

Sestertius. AE. ↘ . 20,34 g. 31 mm. Foarte mult tocită. Inv. 9736.
BMC III, Anii 98—117 e.n.

38 PIETRENI

În colecţia cabinetului numismatic al Muzeului de arheologie Constanţa se păstrează cîteva monede romane şi coloniale adunate de pe teritoriul localităţii.

1 *SEPTIMIUS SEVERUS*

Denarius, AR. ↓ . 2,98 g. 17 mm. Puţin tocită. Inv. 9557.
BMC,V, p. 287, nr. 671 ? Monetărie estică. Asia. Anii 198—202 e.n.

[59] Localităţile de la nr. 36, 39, 40 în *TIR*, L 35, p. 57—59.

2 *GORDIANUS III*

Antoninianus. AR. ↓ . 4,96 g. 22 mm. Puțin tocită. Inv. 9735.
Cohen 2 97. RIC, IV, 1, p. 31, nr. 143. Roma. Anii 243—244 e.n.

Moesia Inferior

MARKIANOPOLIS

3 *SEPTIMIUS SEVERUS*

AE. ↑ . 2.53 gr. 15,5 mm. Mult tocită. Inv. 9754.
Av. legenda ilizibilă. Cap ? laur spre dr.
Rv. MAPKIA-NO-ΠΟΛΙΤΩΝ Ciorchine de strugure.
Pick-

4 *ELAGABALUS*

AE ↑ . 2,78 g. 18 mm. Foarte tocită. Inv. 9731.
Pick, p. 270, nr. 924.

TOMIS

5 *MAXIMUS*

AE. ↙ . 10,92 g. 26 mm. Puțin tocită. Inv. 9558.
Pick-Regling, p. 854, nr. 3354.

39. PLOPUL

Avem o indicație generală privind descoperiri de monede antice în această așezare.

40. POARTA ALBĂ

Au fost găsite monede imperiale pînă în secolul IV și pe teritoriul localității amintite.

41. RUNCU

Moneda a fost găsită în timpul unei periegheze de C. Iconomu [60].

[60] R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *op. cit.*, p. 367, nr. 175.

Moesia Inferior

MARKIANOPOLIS

1 *GORDIANUS III*

AE. ↙ . 13,79 g. 28 mm. Puţin tocită. Inv. 1523.
Pick, p. 311, nr. 1142.

42. SARIGHIOLUL DE DEAL

În raza localităţii au fost aflate monede din secolele III-IV e.n. [61].

43. SARINASUF

Conform unei ştiri, între Sarinasuf şi Caraibil s-au găsit monede mai ales din timpul împăraţilor Antonini [62].

44. SĂCELE

Pe teritoriul satului a fost descoperită întîmplător o monedă tomitană.

Moesia Inferior

TOMIS

1 *GETA*

AE. ↙ . 9,89 g. 25,5 mm. Tocită. Inv. 9732.
Pick-Regling, p. 778, nr. 3015. Anii 209—210/11 e.n.

45. SIMINOC

Se păstrează informaţii, conform cărora pe teritoriul aşezării au fost găsite monede de argint şi bronz de la Traian şi Hadrian [63].

46. SINOE (vicus Quintionis)

Deşi s-au întreprins cercetări de teren în cîteva puncte din raza acestei aşezări, nu avem decît indicaţii generale privind descoperiri de monede romane [64],

[61] cf. *TIR*, L 35, p. 63.
[62] C. Moisil, *op. cit.*, p. 91.
[63] cf. *TIR*, L 35, p. 66.
[64] *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 136.

cu o singură excepţie, o monedă histriană de la Commodus, aflată la MNA, inv. 466 [65].

47. SLAVA RUSĂ

Două monede imperiale de bronz din secolul III (posibil şi după 271 e.n.) au fost găsite în cetate şi în partea de est a satului [66].

47 a. SLAVA RUSĂ — VALEA SLAVEI

La punctul „Cetatea Fetei", pe valea Slavei au fost găsite monede ale împăraţilor Antonini, precum şi monede bizantine [67].

48. ŞIPOTE

O monedă colonială din Aspendus a fost găsită într un mormînt din secolul IV e.n., datat cu o monedă constantiniană [68].

ASPENDUS

1 *MACRINUS*

AE. ↗. 5,58 g. 20 mm. Tocită. Inv. 6212.
BMC, Greck-Coins, 19. — R. Ocheşeanu, Pontica, 5, 1972, p. 487

49. TARIVERDE

Indicaţiile privind materialul monetar de epocă romană aflat în aşezarea de la Tariverde sînt puţine, astfel sînt amintite ca descoperite în timpul săpăturilor două monede din secolele III-IV e.n. (posibil după 268 e.n.) [69]. De asemenea din localitate provin monede histriene emise pentru Crispina şi Iulia Mamaea [70].

Moesia Inferior

HISTRIA

1 *CRISPINA*

AE. 4,71 g. 19 mm.
M. Sutzu. ARMSI, XXXV, (1913), p. 368, nr. 37.

---

[65] H. Nubar, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 250, nota 29.
[66] *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 112.
[67] C. Moisil, *op. cit.*, p. 113.
[68] C. Stavru, în *Pontica*, 5, 1972, p. 236.
[69] *SCIV*, V, 1953, 1—2, p. 105.
[70] Cele trei monede histriene sînt amintite de H. Nubar, *loc. cit.*, iar moneda de la Crispina este citată de C. Preda, în *SCN*, II, 1958, p. 113, nr. 7.

2 *IULIA MAMAEA*
AE. Inv. MNA 750.

3 AE. Inv. MNA 745.

49 a. TARIVERDE (ÎMPREJURIMI)

Sînt amintite ca descoperite la N-E de Tariverde și V de Istria monede de secolele II-III, de la Crispina, Caracalla și Severus Alexander [71].

50. TAȘAUL

În acest punct a fost descoperită în 1960 o monedă romană de la Faustina II.

1 *FAUSTINA II*

As. AE. ↓ . 9,22 g. 23,5 mm. Mult tocită. Inv. 5754.
BMC, IV, p. 380, nr. 2188 A — Roma, Emisiunea a 3-a. Anii cca. 152—156 e.n.

51. TÎRGUȘOR — PEȘTERA ADAM

Cu prilejul cercetării peșterii Adam a fost descoperită o monedă de la Vespasian [72].

52. TOPRAISAR

În colecția Muzeului de arheologie Constanța se păstrează cîteva monede romane și grecești găsite pe teritoriul comunei.

1 *SEPTIMIUS SEVERUS*

Denarius. AR. ↓ . 2,29 g. 18 mm. Tocită. Inv. 5560.
BMC, V, p. 31, nr. 64. Roma. Emisiunea a 2-a. Anul 194 e.n.

Moesia Inferior

CALLATIS

2 *MONEDĂ FĂRĂ CAP DE ÎMPĂRAT*

AE. ↓ . 5,82 g. 22 mm. Mult tocită. Inv. 699.
Pick, p. 109, nr. 283.

---

[71] V. Canarache, în *SCIV*, II, 1951, 2, p. 71.
[72] cf. N. Gostar, în *Arheologia Moldovei*, VII, 1972, p. 264, nr. 11.

3 *FAUSTINA II*

AE. ↙ . 4,35 g. 18,5 mm. Tocită. Inv. 698.
Pick, p. 112, nr. 297.

HISTRIA

4 *GORDIANUS III și TRANQUILLINA*[73]

AE. ↑ . 12,77 g. 25 mm. Mult tocită. Inv. 697.
Pick, p. 179, nr. 525.

TOMIS

5 *ELAGABALUS*

AE. ↓ . 10,94 g. 26 mm. Netocită. Inv. 455.
Pick-Regling, p. 793, nr. 3062.

53. TURDA

În grădina locuitorului Răducanu Ion a fost găsită întîmplător o monedă din Nikopolis ad Istrum.

Moesia Inferior

NIKOPOLIS AD ISTRUM

1 *DIADUMENIANUS*[74]

AE. ↓ . 8,91 g. 25 mm. Mult tocită. Inv. 1535.
Pick, p. 460, nr. 1805.

54. VADU

Monedele romane au fost găsite de Andrei Ion, lîngă bazinul de apă al grădinii de zarzavat a I.A.S.

1 *ELAGABALUS*

Denarius. AR. ↙ . 2,92 g. 18 mm. Netocită. Inv. 7664.
BMC, V, p. 544, nr. 93. Roma. Grupa a 3-a. Anul 219 e.n.

2 Denarius. AR. ↓ . 2,76 g. 19 mm. Netocită. Inv. 7663.
BMC, V, p. 554, nr. 169. Roma. Anii 219—220 e.n.

---

[73] R. Ocheşeanu, Gh. Papuc, *op. cit.*, p. 369, nr. 176, 177.

[74] *Ibidem*, nr. 179.

Moesia Inferior

HISTRIA

3 *GORDIANUS III*

AE. ↓ . 13,74 g. 27 mm. Tocită. Inv. 1558.
M. Sutzu, BSNR, 1907, p. 8, nr. 13.

4. *TRANQUILLINA*

AE. ↙ . 7,12 g., 21 mm. Tocită. Inv. 695.
Pick, p. 179, nr. 529.

Moesia Inferior

TOMIS [75]

5 *PERTINAX*

AE. ↓ . 11,72 g. 27 mm. Puțin tocită. Inv. 464.
Pick-Regling, p. 710, nr. 2730.

6 *CARACALLA*

AE. ↗ . 9,96 g. 26 mm. Tocită. Inv. 454.
Pick-Regling, p. 740, nr. 2856. Anii 211—217 e.n.

7 *GORDIANUS III*

AE. ↓ . 10,14 g. 25 mm. Tocită. Inv. 459.
Pick-Regling, p. 875, nr. 3447.

Bythinia

NIKAEA

8 *SEVERUS ALEXANDER*

AE. ↓ . 6,78 g. 24 mm. Tocită. În partea superioară orificiu. Inv. 1539.
W. H. Waddington, Recueil général, I, 3, 1910, p. 476, nr. 613, var. av A.

[75] *Ibidem*, p. 368, nr. 180 și 181.

Capadocia

CAESAREA

9 *GORDIANUS*

AE. ↑ . 12,20 g. 25 mm. Mult tocită. Inv. 1557.
BMC, Galatia, p. 92, nr. 342 var rev. CAB, contramarcă pe av. ?

55. VALEA SEACĂ

În punctul Bărăganu a fost găsită o monedă donată Muzeului din Constanţa de Pîrlitu Ion [76].

Moesia Inferior

TOMIS

1 *SEVERUS ALEXANDER*

AE. ↓ . 13,08 g. 25 mm. Tocită. Inv. 462.
Pick-Regling, p. 837, nr. 3284, Var.

56. VALUL LUI TRAIAN

Moneda a fost găsită într-un punct situat în apropierea şcolii de şoferi din localitate în anul 1963.

Moesia Inferior

TOMIS

1 *CARACALLA*

AE. ↓ . 10,20 g. 27 mm. Mult tocită. Inv. 463.
Pick-Regling, p. 736, nr. 2832 tip general.

57. ZEBIL

În insula Grădiştea-Cetate au fost descoperite monede din secolele I-VI e.n.

[76] Gh. Poenaru-Bordea, *loc. cit.*, nr. 3. R. Ocheşeanu, Gh. Papuc, *op. cit.*, p. 368, nr. 182.

58. ZORILE

În localitate sînt amintite descoperiri de monede antice [77].

ADDENDA

59. ULMETUM (Pantelimonul de sus)

În săpăturile din cetatea Ulmetum au fost descoperite cîteva monede imperiale, ale cetății Histria și Tomis, datînd din perioada în care așezarea avea statut de *vicus* [78].

16. A ENISALA

Din cuprinsul unei așezări romane observate la dus-vest de comună provin un denar de argint de la Hadrian și zece monede de bronz de la Licinius pînă la Valentinian [79].

35. A. PECINEAGA

La 4—5 km nord vest de comună, în zona denumită de localnici „Movila lui Oprea Ionescu, într-o așezare romană întinsă pe o suprafață de 3—4 km, a fost găsită o monedă romană. *

FAUSTINA I

Dupondius. AE. ↑ 16,10 g. 31 mm. Tocită. Inv. nr. 10.499.
BMC, III, p. 247, nr. 1544 Roma. Emisiunea a 3-a, ani post 144 e.n.

60. TELIȚA

În sondajul efectuat de A. Rădulescu în 1963 a fost găsită într-un depozit de țigle antic o monedă din Markianopolis cu efigiile lui Septimius Severus și Iulia Domna [80].

---

[77] cf. *TIR*, L 35, p. 79, localitățile de la nr. 57 și 58.

[78] V. Pârvan, *Ulmetum*, II, p. 300, 2 nr. 1—3 ; idem *Ulmetum*, III, ARMSI, XXXVII, 1915, p. 281, nr. 1.

Despre *vicus Ulmetum*, V. Pârvan, *Ulmetum*, II, p. 365—368, nr. 16 ; p. 344, nr. 8, cf. I. I. Russu, în *SCIV*, VIII, 1957, p. 311—315.

[79] M. Babeș, în *SCIV*, 22, 1971, 1, p. 21, n. 10.

* Informație M. Irimia.

[80] A. Rădulescu, în Pontica, 4, 1971, p. 277—285.

INDEX

Monede romane

Împăraţii şi membrii familiilor domnitoare	Localitatea	Nr. crt.	Număr de piese
1	2	3	4
Nero	Hamcearca	20, 1	
	Lespezi	24, 1	2
Vespasianus			
	Cumpăna	13, 1	
	Darabani	14, 1	
	Tîrgşor	51	3
Titus	Lespezi	24, 2	
	Pecineaga	35, 1	2
Traianus	Agigea	1, 1	
	Albeşti	2, 1	
	Ciucurova	10, 1	
	Enisala	16, x	
	Horia	21, 1	
	Medgidia	28, 1	
	Pecineaga	35,2	
	Piatra	37, 1	
	Siminoc	45, x	7+x
Hadrianus	Calica	6, 1	
	Pecineaga	35, 3	
	Siminoc	45, x	2+x
Antonius Pius	Camena	7, 1	
	Cumpăna	13, 2	
	M. Kogălniceanu	30, 1	
	Negreşti	33, 1	
	Pecineaga	35, 4, 5	6
Faustina I	Ceamurlia de Jos	8, 1	1
Marcus Aurelius	Pecineaga	35, 6, 7	2
Lucius Verus	Pecineaga	35, 8	1
Faustina II	Taşaul	50, 1	1
Commodus	Pecineaga	35, 9	1
Lucilla	Camena	7, 2	1
Crispina	Limanu	25, 1	
	Tariverde şi împrejurimi	49 a, x?	1+x?
Împăraţii Antonini	Sarinasuf	43. x.	
	Slava Rusă-Valea Slaviei	47 a, x	x
Septimius Severus	Pietreni	38, 1	
	Topraisar	52, 1	2

1	2	3	4
Caracalla	Pecineaga	35, 10, 11	
	Tariverde împrejurimi	49 a, x	2+x
Elagabalus	Pecineaga	35, 12	
	Vadu	54, 1, 2	3
Severus Alexander	Tariverde împrejurimi	49, a, x	x
Gordianus III	Făurei—Băneasa	17, 1	
	Pietreni	38, 2	2
Philippus I	Pecineaga	35, 13	1
Otacilla	Pecineaga	35, 14, 15	2
Traianus Decius	Pecineaga	35, 16	1
Trebonianus Gallus	Pecineaga	35, 17	1
Volusianus	Ciucurova	10, 2	1
Valerianus I	Pecineaga	35, 18, 19, 20, 21	4
Gallienus	Pecineaga	35, 22, 23, 24, 25, 26	5
Salonina	Pecineaga	35, 27	1
Claudius II	Lazu	23, 1	1

Monede grecești

Cetăți emitente	Împărați și membrii familiilor domnitoare	Localitatea	Nr. crt.	Nuwăr de piese
1	2	3	4	5
Bosporul Cimerian	Sauromates I	Horia	21, 2	1
Tyras	Severus Alexander	Pecineaga	35, 28	1
Viminacium	Philippus I	Pecineaga	35, 29	1
Callatis	Fără cap de împărat	Pecineaga	35, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45	17
		Topraisar	52, 2	1
	Nero	Pecineaga	35, 46	1
	Faustina II	Topraisar	52, 3	1
	Commodus	Pecineaga	35, 47, 48	2
	Lucilla	Pecineaga	35, 49	1
	Septimius Severus	Limanu	25, 2, 3	
		Pecineaga	35, 50, 51, 52, 53	6
	Iulia Domna	Limanu	25, 4	1
	Caracalla	Pecineaga	35, 54, 55	2
	Severus Alexander	Pecineaga	35, 56, 57	2
	Gordianus III	Pecineaga	35, 58, 59, 60	3
	Philippus I	Pecineaga	35, 61, 62, 63, 64	4
	Otacilla	Pecineaga	35, 65	1
	Philippus II	Pecineaga	35, 66, 67	2

1		2	3	4
Histria	Fără cap de împărat	Babadag	4, a	1
	Commodus	Sinoe	46	1
	Crispina	Tariverde	49, 1	1
	Caracalla	Corbul de jos—Capul Midia	12 a, 1	1
	Ellagabalus	Pecineaga	35, 68	1
	Iulia Mamaea	Tariverde	49, 2, 3	2
	Gordian	Vadu	54, 3	1
	Gordianus și Tranquillina	Topraisar	52, 4	1
	Tranquillina	Vadu	54, 4	1
	Monede histriene	Fîntînele	18, x	10+x
Nikopolis	Caracalla	Pecineaga	35, 77	1
	Diadumenianus	Turda	53, 1	1
Markianopolis	Septimius Severus	Pietreni	38, 3	1
	Carcalla și Geta	Pecineaga	35, 69	1
	Macrinus și Diadumenianus	Pecineaga	35, 70	1
	Elagabalus	Pietreni	38, 4	1
	Elagabalus și Iulia Maesa	Albești	2, 2	1
	Elagabalus și Iulia Saoemis	Pecineaga	35, 71	1
	Severus Alexander	Pecineaga	35, 72, 73	2
	Severus Alexander și Iulia Mamaea	Pecineaga	35, 74	1
	Gordianus și Sarapis	Pecineaga	35, 75	
		Runcu	41, 1	2
	Philippus II și Sarapis	Pecineaga	35, 76	1
Odessus	Elagabalus	Pecineaga	35,78,79	2
	Gordianus	Pecineaga	35, 80	1
Tomis		Pecineaga	35, 81	1
	Domitianus	Pecineaga	35, 82	1
	Hadrianus	Lespezi	24, 3	1
	Antoninus Pius	Pecineaga	35, 83, 84, 85	3
	Marcus Aurelius	Pecineaga	35, 86, 87	2
	Commodus	Pecineaga	35, 88, 89	2
	Pertinax	Vadu	54, 5	1
	Iulia Domna	Pecineaga	35, 90	1
	Caracalla	Pecineaga	35, 91, 92, 93, 94	
		Vadu	54, 6	
		Valul lui Traian	56, 1	6
	Geta	Pecineaga	35,95, 96, 97	
		Săcele	41, 1	4
	Elagabalus	Năvodari	32,1	
		Pecineaga	35, 98	
		Topraisar	52, 5	3
	Iulia Cornelia Paula	Pecineaga	35, 99	1

2		2	3	4
Tomis	Severus Alexander	Pecineaga	35, 100, 101, 102, 103, 104, 105	
		Valea Seacă-Bărăganu	55, 1	7
	Maximinus	Medea	27, 1	1
	Maximus	Pietreni	38, 5	1
	Gordianus III	Corbu de Jos	12, 1	
		Medeea	27, 2	
		Pecineaga	35, 106	
		Vadu	54, 7	4
	Gordianus III şi Tranquillina	Pecineaga	35, 107, 108	2
	Tramquillina	Pecineaga	35, 109	1
Anchialos	Antoninus Pius	Pecineaga	35, 110	1
Messambria	Gordianus III şi Tranquillina	Pecineaga	35, 111, 112	2
Messambria	Gordianus III şi Tranquillina Tranquillina	Pecineaga	35, 111, 112	2
Nicaea	Severus Alexander			
		Agigea	1, 2	
		Vadu	54,8	2
Caesarea	Gordianus	Vadu	54, 9	1
Tarsus	epoca romană	Babadag	4, 1	1

DÉCOUVERTES MONÉTAIRES AUX VILLAGES DE LA DOBROUDJA ROMAINE

(I-er-III-e siècle d.n.è.)

Résumé

Les auteurs font une première présentation de la circulation monétaire aux villages de Scythia Minor, en employant, tout d'abord, la collection numismatique du Mussé d'archéologie de Constantza.

Ou a rassemblé des renseignements d'ordre numismatique concernant un nombre de 58 localités rurale de la Dobroudja où l'on a fait des découvertes isolées et 3, où l'on a trouvé des trésors.

On distingue, quant à la circulation monétaire aux villages de la Dobroudja romaine, quatre périodes : la première appartient à l'époque des dynasties iulio-claudienne et flavienne, la seconde aux empereurs Antonins, la troisième correspond à la dynastie des Sévère et la quatrième à l'anarchie militaire, jusqu'au regne d'Aurélien.

Quant à la première période il est à constater l'absence des monnaies isolées des premières décennies du I-er siècle de n.è., laquelle peut être expliquée par le retrait des monnaies impéraliales à la suite de la reforme monétaire de Néron ou par leur thésaurisation de prédilection, comme il est également indiqué par la composition des trésors de la Dobroudja.

La seconde période se caractérise par une riche circulation monétaire. Maintenant, à l'encontre des époques immédiatement suivantes, il paraît que la monnaie grecque de bronze n'ait eu un rôle prédominant en la circulation ; le nécessaire de monnaie de bronze était largement satisfait par les monnaies impériales.

Pendant la troisième période, en même temps que le début de la crise monétaire dans l'Empire romain et la diminuitoan du nombre des émissions impériales de bronze, s'accentue le rôle des pièces émises par les cités grecques dans le menu commerce.

La quatrième période a été divisée en deux étapes : une jusqu'au regne de Philippe l'Arabe lorsque, au Pont Gauche, cessent les émisiions coloniales, et la seconde jusqu'à la réforme monétaire d'Aurélian. Pendant la seconde étape, en circulation ne pénètrent plus que des monnaies impériales, ce qui indique numismatiquement la situation grave de la province, sur plan politic et économique, au troisième quart du III-e siècle.

Dans la seconde partie de l'ouvrage on discute la situation par térritoires. La monnaie romaine est à rencontrer dann tous les territoires, en quantité appréciable. Dans le territoire de Callatis, des monnaies coloniales les plus nombreuses en sont celles émises par Callatis, suivi de Tomi, Marcianopolis, Odessos, Mésambria ainsi que d'autres cités.

Le nombre assez grand de monnaies tomitanes s'explique par le puvoir économique de la métropole du Pont Gauche et ici-également par le voisinage du territoire callatien.

Dans le territoire de Tomi, la plupart des monnaies coloniales grecques sont tomitanes, suivies de Histria et de Nicée.

Dans la territoire histrien, la majeure partie des monnaies coloniales sont tomitanes, suivies ensuite par Histria, situation complètement différente de ce qu'on connaît à propos de Histria, où le numéraire provenu des émissions propres couvre plus de la moitié du nécessaire de monnaie.

Pour les territoires des cités situées sur la ligne du Danube, les monnaies couvrent chronologiquement toute la période. La grande fréquence des découvertes de monnaies impériales romaines s'explique par ce que la numéraire mis en circulation par l'armée romaine en quartier le long de la ligne du Danube était romain. Dans le territoire du municipe de Tropaeum Traiani, il n'existe, des monnaies coloniales, que celles émises par Tomi, bien qu'on eût trouvé, dans la cité, un nombre considérable de monnaies de Marcianopolis et Nicopolis ad Istrum.

Les découvertes monétaires viennent confirmer les vestiges épigraphiques et archéologiques lesquels prouvent la vitalité de la vie économique dans les villages de Scythia Minor.

PLUMBURI COMERCIALE DIN CETATEA ROMANO-BIZANTINĂ DE LA IZVOARELE (DOBROGEA)

V. CULICĂ

I

Pe malul drept al Dunării, la aproximativ 2,5 km. în aval de satul Izvoarele (Com. Lipnița, județul Constanța) [1] la punctul cunoscut sub denumirea Cale Gherghi se află resturile unei așezări romano-bizantine. La sfîrșitul veacului trecut inginerul topometru Pamfil Polonic localiza aici orașul înscris pe Tabula Peutingeriana sub toponimul Sagadava [2].

În anul 1935 puteau fi văzute părți din zidurile cetății, a căror grosime depășea 2 m și valul de apărare lat de aproape 4 m, prevăzut cu șanț, păstrat pe trei părți, latura din spre Dunăre fiind ruptă de apă [3]. Laturile din spre apus și răsărit mai măsurau 80 m lungime, prima prelungindu-se într-o rîpă adîncă, iar cealaltă într-un șanț de 40 m lățime și pînă la 5 m adîncime. Latura nordică păstrată pe toată lungimea ei de 160 m este întărită cu val și șanț și îndreptățea pe inginerul P. Polonic să aprecieze că aproape jumătate din cetate fusese distrusă de apele Dunării [4], fapt ce apare tot atît de evident din planul ridicat de același inginer [5]. În jurul cetății, pe diferite spații, dificil de cercetat din cauza plantației silvice, apar resturi de cultură materială, în strînsă legătură cu așezarea civilă.

Pînă în anul 1950, pe latura de apus, în muchia rîpei, existau resturile unui zid din cărămidă și piatră mărunță, legată cu mortar, materiale demolate mai tîrziu de săteni pentru refolosire în construcții. Pă-

---

[1] În literatura de specialitate satul Izvoarele este cunoscut sub toponimicul Pîrjoaia, aparținînd de Com. Canlia.

[2] P. Polonic, *Cetățile antice de pe malul drept al Dunării (Dobrogea) pînă la gurile ei*, în Natura XXIV, 1935, nr. 7, p. 20.

[3] Arhiva personală P. Polonic, *Cercetările de pe malul drept al Dunării de la Hîrșova în sus pînă la Ostrov*, p. 37—38, la BARSR ; P. Polonic art. cit. p. 20. Deși este sigur că articolul publicat în anul 1935 utilizează însemnările făcute în anul 1898, considerăm că înainte de publicare autorul a mai avut ocazia să verifice starea monumentelor a căror publicare o face după 37 ani.

[4] *Manuscrisul citat*, același loc.

[5] Arhiva personală P. Polonic, *II Varia*, pachetul 21 nr. 3. la BARSR.

durea plantată în incinta cetății cît și pe terenul înconjurător, presărată pe aproape întregul ei cuprins cu cioburi de țigle și olărie romano-bizantină, îngreuiază identificarea conturului cetății, mai cu seamă că în prezent nici o urmă de zid nu mai apare la suprafața solului. Faptul că partea de zid văzută de noi nu cuprindea lespezi masive, cît și lipsa blocurilor de piatră pe locul prăbușirii în apă a unei importante părți din cetate, duc la convingerea că zidurile nu au fost construite din blocuri mari, chiar dacă absența lor se explică pînă la un loc prin distrugerile cauzate de locuitori. Lipsa unor ziduri puternice nu apare însă drept ceva neobișnuit în condițiile de apărare excepționale, oferite în mod natural de înălțimile și rîpile abrupte în mijlocul cărora este situată.

Fără un sistem masiv de ruine din zidurile cetății, sîntem privați de elementele necesare, pe baza cărora să putem aprecia în ce măsură a existat aici un castru roman, ridicat de corpurile de trupă încă de prin secolul al II-lea e.n. — ca la Capidava [6] — sau numai un castellum din epoca romano-bizantină. Materialele ceramice și numismatice care apar din partea năruită (din timpul lui Octavian August, Vespasian, Traian, Antoninus Pius, Caracalla, Sever Alexandru) sînt indicii că viața romană era prezentă aici încă de la începutul secolului I e.n.

In profilul malului abrupt, din spre Dunăre, se disting două umpluturi în V, formate din pămînt amestecat cu cenușă, cărbuni și depuneri arheologice, astupînd șanțul unor torente care au brăzdat interiorul cetății. Partea din cetate prăbușită în apele Dunării, din vechime, cît și materialul antrenat de torenți din partea existentă, lasă în fiecare an pe plajă, în urma retragerii apelor numeroase obiecte întregi sau fragmentare din metal, os, piatră sau ceramică, printre care un loc preponderent îl au monedele începînd cu secolul al V-lea î.e.n. și terminînd cu exemplare bătute în secolul al VI-lea e.n. [7]. Prin numărul și varietatea lor mărturiile arheologice dovedesc o viață cu activități multiple, suficiente pentru a îndreptăți identificarea unui oraș antic.

Că a înflorit pe aceste locuri un oraș romano-bizantin sau numai o așezare civilă și o garnizoană militară, se va putea stabili cu siguranță atunci cînd se vor întreprinde săpături. Materialele traco-getice, resturile de amfore, monedele cetăților de pe tărîmul dobrogean al Pontului stîng și chiar monede dacice [8], constituie mărturii sigure că viața romană s-a înfiripat pe o veche așezare a băștinașilor.

Dar dacă pînă la Quintillus descoperirile numismatice au un caracter mai mult sau mai puțin sporadic, începînd cu acest împărat monedele găsite reprezintă șirul tuturor împăraților pînă la Mauriciu

[6] *Ist. Rom.* I. p. 485.

[7] Vasile Culică, *Croix romano-byzantines découvertes a Pîrjoaia*, în Dacia IX, 1965 N.S., p. 425.

[8] Inedite. Un exemplar tip V, C. Moisil, BSNR XV (1920) p. 17 fig. 13 ; celălalt exemplar, copie de pe drahmele lui Alexandru cel Mare (divizionară). Un exemplar asemănător s-a găsit la Căscioarele (SCIV, 17, 1, 1966 p. 116—117 și fig. 3/5).

Tiberiu (582—602) cu excepția unor tirani, uzurpatori sau membri ai casei imperiale.

Este posibil că moneda de la Quintillus (270) a ajuns la Izvoarele mai tîrziu, în timpul lui Aurelianus (270—275) care, așa cum se știe, a reorganizat limesul pe toată întinderea fluviului [9]. Probabil că acesta a refăcut sau poate chiar a clădit fortăreața de la Izvoarele [10], fapt ce trebuie pus în legătură și cu măsura părăsirii Daciei de către legiunile a XIII-a Gemina și a V-a Macedonica ; în același timp provincia și populația civilă romanică au fost lăsate în mîinile dacilor liberi și a goților.

Prezența lui Aurelianus atestată la Tropaeum, Callatis și Durostorum prin inscripții [11] se face simțită la Izvoarele prin numeroase monede.

În secolul al VI-lea așezarea și cetatea au fost distruse, probabil în același timp cu Tropaeum Traiani și Durostorum, ca urmare a puternicei invazii avare din anul 587 e.n. Izvoarele istorice au păstrat denumirile unor localități situate în zona dintre Durostorum și Axiopolis dar, din nefericire ele nu pot fi atribuite numeroaselor castre și cetăți identificate arheologic, fie pentru că izvoarele sînt lacunare și cuprind de multe ori erori săvîrșite la transcrierea documentelor mai vechi, fie datorită lipsei de informare topometrică a autorilor care au indicat distanțele sau localizările, cu totul greșit.

Inginerul P. Polonic se sprijină pe Tabula Pautingeriana, hartă a imperiului roman, întocmită după unele păreri între anii 261—271 [12], iar după altele oglindind situația imperiului pînă spre epoca Severilor [13], sau către sfîrșitul secolului al IV-lea e.n. [14], păstrată într-o copie din secolele XI-XII [15].

Între Durostorum și Axiopolis — asupra amplasării cărora nu există nici o îndoială — Tabula înscrie doar toponimele Sagadava și Sucidava. După această hartă, care indică și distanțele dintre localități, Sagadava s-ar afla la XVIII mile romane de Durostorum, iar Sucidava la XII mile de Sagadava și la XVII mile de Axiopolis. Prin transformarea milelor în km aflăm că Sagadava se localizează la aproximativ 27 km de Durostorum. Măsurătoarea făcută de P. Polonic [16] a găsit 28 km, deci cu

---

[9] Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, în La Dobroudja, 1938, p. 277.

[10] Am precizat în articolul *Croix...*, nota 1, că deși în imediata apropiere de Pîrjoaia se văd resturile unei cetăți romane, de pămînt, (după P. Polonic), în ultimul timp în literatura de specialitate prin *cetatea de la Pîrjoaia* se înțelege cealaltă cetate, de piatră, de care ne ocupăm în lucrarea de față.

[11] CIL 7484, 7581 și 12456.

[12] *Izvoare privind istoria Romîniei*, I, Buc., 1964 p. 737, redactată de Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, Gheorghe Ștefan.

[13] Radu Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II, p. 205.

[14] C. Daicoviciu, D. M. Pippidi, Gh. Ștefan, în *Ist. Rom.*, I, 1960, p. LVI.

[15] Desjardins Ernesto, *La Table de Peutinger*, Paris, 1869—1874 ; Konrad Miller, *Die Peutingerische tafel oder Weltkarte des castorius*, 1916 ; Konrad Miller, *Itineraria Romana, Romische reisewege an der hand der tabula peutingeriana dargesttellt von Konrad Miller*, 1916.

[16] P. Polonic, *Cetățile* ... p. 19—21.

o diferență în plus de 1 km, care poate fi ușor explicată în primul rînd prin erorile de măsurătoare ale autorilor Tabulei. Diferența poate proveni însă și din aceea că necunoscînd reperele topometrului antic, cercetarea modernă a putut lua alte puncte de plecare și încheiere a măsurătorii. Dar această toleranță de 1 km este neglijabilă, deoarece în jurul așezării de la Izvoarele, pe o rază de 2 km nu mai există o altă cetate. Astfel inginerul P. Polonic a tras concluzia că cetatea de la Izvoarele nu poate fi alta decît Sagadava.

Konrad Miller consideră însă că Sagadava din Tabula Peutingeriana nu este o localitate ci o dedublare a toponimului Sucidava. El cunoaște numai Sacidava, la vest de lacul Oltina și Sucidava, la Mîrleanu (azi Dunăreni, com. Aliman) [17].

Polonic, pe baza Tabulei localizase deja Sucidava la Mîrleanu [18]. Tot aici o plasează și I. Weiss [19].

Gr. Florescu situiază Sucidava la Nord de Axiopolis și propune să fie identificată în una din cetățile de la Seimenii Mari sau de la Topalu, între Capidava și Carsium [20].

Acest punct de vedere este admis de autorii *Izvoare*-lor *privind Istoria României*, care corectează Tabula, înlocuind Sagadava cu Sacidava, cu mențiunea că plasarea greșită se datorește asemănării cu Sucidava [21].

Itinerarium Antonini, cunoscut dintr-o copie din epoca lui Dioclețian (284—305) [22] a unui model din timpul lui Caracalla (212—218 e.n.) [23], menționează în spațiul cuprins între Durostorum și Axiopolis numai Sucidava, dar acesta indică între Sucidava și Axiopolis XVIII mile, deci numai cu un km mai mult decît Tabula Peutingeriana în schimb menține între Durostorum și Sucidava XII mile, ceea ce corespunde cu distanța indicată de Tabulă între Sagadava și Sucidava. În felul acesta distanța între Durostorum și Sucidava se scurtează nejustificat cu cele XVIII mile, prevăzute în Tabulă între Durostorum și Sagadava. Printre alte localități care lipsesc din acest itinerar atribuit lui Caracalla, menționăm Sacidava.

Notiția Dignitatum, datată la începutul secolului al V-lea e.n. [24], înregistrează, în schimb, numai Sacidava, în Scythia Minor, fiindu-i necunoscute Sucidava sau Sagadava.

Vasile Pîrvan, cînd are prilejul să citeze toponomastice de caracter dacic, din vecinătatea Durostorum-ului, nu menționează Sagadava, nu-

---

[17] K. Miller, *Die Peutingerische tafel* ... col. 506—507.

[18] P. Polonic, *art. cit.* p. 19.

[19] I. Weiss, *Die Dobroudscha im Altertum*, Sarajevo, 1911, p. 43—44.

[20] Gr. Florescu, *Monumentum epigraphicum ineditum e Scythia* Minore, în În memoria lui Vasile Pîrvan, Buc. MCM XXX IV, p. 136.

[21] *Izvoare privind Ist. Rom.* I, 1964, p. 739.

[22] Radu Vulpe, *Din Ist. Dobr.*, II, p. 205.

[23] *Izvoare privind Ist. Rom.* p. 746—747.

[24] Radu Vulpe, *Din Ist. Dobr.* II, p. 371.

mind la răsărit de Durostorum doar Sacidava și Sucidava [25]. În cazul că ordinea citării nu este întîmplătoare, Sacidava fiind citată între Durostorum și Sucidava, reiese că V. Pîrvan a înlocuit Sagadava cu Sacidava.

Radu Vulpe păstrează aceeași ordine dar adaugă înainte Sagadava [26], deși atunci cînd fixează „la cel puțin șapte" numărul dave-lor din Dobrogea, omite Sagadava [27]. Plasează Sucidava la Satu Nou (cu semnul întrebării) [28] și o identifică sub Σεκεδέπων, episcopie din eparhia Marcianopolis, indicată în Notitiae Episcopatum [29]. În ultimul timp localizează Sucidava la Izvoarele (Pîrjoaia) [30].

Procopius, în De Aedificiis (Περὶ χτισμάων), document epigrafic scris în timpul cînd așezarea de la Izvoarele continua să existe (558—560) [31] — dovadă numeroasele monede din timpul lui Justinian — nu pomenește printre cetățile și fortărețele refăcute de împărat, nici o așezare care să poată fi identificată cu Sagadava, dar și acest autor enumeră, în afară de Sucidava (Συκιδάβα) alte două cetăți: Zicidava Σικιδεβα) și Scedeva (Σκεδεβά) Popa Lisseanu consideră că Zicidava este un dublet pentru Scedeva, toponim pe care-l identifică cu Sucidava [32].

I. Barnea înclină a vedea în Sacedeba o a doua menționare coruptă, a Sucidavei [33], pe care o localizează la Izvoarele (Pîrjoaia) [34].

Petre Diaconu acceptă punctul de vedere din *Istoria României* (vol. I, 1960, pl. XII, XIII și p. 485) unde Sucidava este situată pe teritoriul Satului Nou, și afirmă că „de fapt castrul se află în apropierea satului Pîrjoaia" și că s-ar putea ca această așezare să fie Σκεδεβα lui Procopius [35]. Dar *Istoria României* nu este categorică în localizarea Sucidavei la Satul Nou, ci oscilează între „Mîrleanu ori Satu Nou" [36].

---

[25] Vasile Pîrvan, *Durostorum*, în Rivista di filologia, n.s. II, 1924, p. 313—314.

[26] Radu Vulpe, *Histoire ancienne* ... p. 190.

[27] *Ibid.* p. 50.

[28] *Ibid.* p. 303.

[29] *Ibid.* p. 341.

[30] Radu Vulpe, *Din Ist. Dobrogei*, II, p. 205, 273; Idem, *La limite méridionale de la province romaine de Scythie*, în Studia Balcanica, Recherches de géographie historique, Sofia, 1970, p. 41. De fapt ruinele de la Izvoarele au fost atribuite Sucidavei încă din 1904 de către C. Ionescu-Dobrogeanu în *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, Buc., p. 529, nota 3: „Sucidava trebuie căutată undeva între lacul Gîrlița și Oltina (poate la Satu Nou sau Pîrjoaia"). A se vedea și C. Litzica, *Contribuții la topografia Balcanică în Evul Mediu. Procopie din Cezarea*, în Ion Neculce, Bulet. Muzeului municipal — Iași, 6, 1926,—1927, p. 61.

[31] G. Popa Lisseanu, *Izvoarele Istoriei Românilor*, vol. XI, Procopius, *De aedificiis*, 1939.

[32] *Ibid*, p. 116.

[33] I. Barnea, *Din Ist. Dobr.* II. p. 422, nota 18.

[34] I. Barnea, *ibid.* p. 274; I. Barnea, *Plombs byzantins de la collection Michel C. Soutzo*, în Revue des études sud-est européenes, VII, 1969, 1 p. 23.

[35] Petre Diaconu, *Urme vechi creștine descoperite în sud-vestul Dobrogei*, în Biserica Ortodoxă Română, 5—6, 1963, nota 9, p. 549.

[36] Em. Condurachi, în *Ist. Rom.* I, p. 494.

Andrei Aricescu, ca și ceilalți cercetători care situiază Sucidava la Izvoarele consideră că în Tabula Peutingeriana, datorită unor erori, s-a transcris Sagadava în loc de Sucidava și s-a inversat locul lor pe hartă [37].

Ordinea enumerărilor la Procopius nefiind cea riguros topografică, nu poate ajuta la localizarea toponimelor citate. I. Barnea după ce susține că Sucidava ar fi așezarea fortificată de la Mîrleanu, sfîrșește prin a o localiza la Izvoarele [38].

Miliarul de la Rasova (păstrat în muzeul Constanța) pus sub Traian Decius (249—251) pentru a indica distanța de 4000 pași de la Sacidava (Sacicidava) ar localiza această așezare antică la numai 6 km de Rasova (probabil în aval). Din nefericire descoperirea făcută întîmplător cu mai bine de 20 ani în urmă, nu a fost însoțită de studii pentru a se stabili dacă stîlpul se afla *in situ*. Întrucît indicarea locului de găsire este aproximativă, localizarea Sacidavei nu se poate face cu siguranță nici în acest caz [39].

Dacă nu se poate pune ordine între situația din izvoare și cea de pe teren, rămîne totuși de notat că în zona amintită numărul cetăților, de piatră și de pămînt, depășește numărul toponimelor păstrate. Polonic citează numai între Dervent și Muzait nu mai puțin de 8 cetăți din care doar una nu este romană [40].

Urmele unei impunătoare bazilici în afara zidurilor cetății, care prin dimensiuni (25,50 × 11,35 m) se situiază printre cele mijlocii descoperite în Dobrogea, importantul număr de cruciulițe și alte obiecte de cult sau în legătură cu cultul, confirmă existența unei puternice comunități creștine pînă la sfîrșitul veacului al VI-lea e.n.

Dimensiunile cetății (două laturi a 160 m cele păstrate parțial depășind 80 m) o situiază pe primul loc între cetățile din zona în care se încearcă localizarea Sucidavei, căci dimensiunile cetăților de la Dunăreni (Mîrleanu) și din jurul Oltinei, nu depășesc 150 × 90 m, în timp ce la Capidava și la Dunăreni (cetatea de la Turnu Orman sau Cetatea

---

[37] Andrei Aricescu, *Quelques précisions sur la carte de la Scythia Minor*, în Dacia N. S. XIV, 1970, p. 299—300.

[38] I. Barnea, *Din Ist. Dobr.* II, p. 373.

[39] Adrian Rădulescu, *Un miliar de la Decius la Rasova*, în Revista Muzeelor, 4. 1969, p. 349—353.

[40] P. Polonic, *art. cit.* p. 19 : „1 — La răsărit de satul Pîrjoaia se văd pe panta dealului lîngă drum, urmele unei cetăți romane de pămînt, pătrată, cu șanțuri și valuri duble. 2 — la 2 1/2 km. mai spre răsărit se găsește în pădure pe malul Dunării, la locul numit Cale Gherghi, ruinele unei cetăți mari de piatră ... cred că aici a fost după harta lui Peutinger orașul roman Sagadava. 3 — La 4 km. spre nord de Satul Nou se găsește pe malul Dunării una din cele mai bine conservate cetăți romane de piatră ... se numește de popor Cetatea din capul dealului. 4 — Între Cale Gherghi și cetatea de mai sus se găsește pe malul Dunării o cetate de pămînt (Boba Pașa) ; cred că este o fortificație nouă, făcut de turci. 5 — La 2. 1/2 km. spre nord de satul Oltina se găsește o cetate mare de pămînt. 6 — Pe malul ridicat al Dunării la V. de satul Mîrleanu se găsesc ruinele unei mari cetăți romane de piatră numită de popor Cetatea de la Turnu Orman sau Cetatea Bratca. 7 — La un km. nord de satul Mîrleanu se află o cetate romană ... după harta lui Peutinger a fost aici orașul roman Sucidava. 8 — Pe colțul de deal la sus de lacul Vederoasa, pe malul Dunării, se văd urmele unei cetăți duble pătrate, numită cetatea de la Muzait".

Bratca), la o latură lungă de 110 m și respectiv 140 m, corespund laturi scurte de 82 și respectiv 90 m. Dacă reținem că prin împrejurimile cetății de la Izvoarele, pe alți pinteni de deal, apar resturi de construcții de piatră, ne putem face o ideie de importanța acestui loc strategic de pe limesul Dunărean. Configurația geografică de terasă înaltă, cu șanțuri scobite de torente, situată la cîțiva km în amonte de Oltina, la bifurcarea marelui fluviu printr-un braț care se îndreaptă spre cîmpia Bărăganului, dă locului aspectul unei fortărețe naturale, ceea ce nu a scăpat atenției vechilor locuitori. Încă dinaintea pătrunderii romane, în acest punct a existat un vad prin care se făcea legătura cu sudul getic din cîmpia Bărăganului și traversînd-o, cu așezările dacice de pe cursul inferior al rîului Ialomița, spre vechea așezare de la Grăsani. Fără îndoială că băștinașii au apreciat și valoarea strategică a locului, pentru care romanii de mai tîrziu au avut cel puțin aceeași prețuire, din moment ce au intervenit cu lucrări de fortificații, transformînd fortăreața într-un puternic sistem de întărituri.

Scurta trecere în revistă a cunoștințelor asupra localizării așezărilor situate de o parte și de alta a granitei dintre Moesia Secunda și Scythia Minor, la nivelul limesului Dunărean, nu a reușit să arunce o lumină mai puternică, în vederea identificării toponimului așezării și fortificațiilor de la Izvoarele. Realitatea lor însă nu poate fi contestată și posibilitățile de identificare nu sînt încă epuizate. Totuși, cu toate că toponimele terminate în *dava*, de care ne-am ocupat, par corupte și derivate din numele unui trib getic, acela al Sacilor, pe care V. Pîrvan îl localizează în împrejurimile cetății Sacadava, la Sud-Vestul Dobrogei [41], și că nimic nu ne împiedică să admitem existența Saga — sau Saca — davei, atît timp cît Suci — sau Saci — dava sînt realități necontestate, nu avem încă temeiuri suficiente pentru a considera problema elucidată.

Există și o contradicție între realitățile arheologice care dezvăluiesc urmele unei așezări mai mult decît milenară, și importanța acordată locului de către autorii tabulei peutingeriene. Pe harta lui Peutinger orașele sînt indicate prin două turnuri, iar la cele mai importante pentru activitatea lor comercială turnurile sînt prevăzute cu cerculețe. Ar urma concluzia că Sagadava este un punct de importanță redusă, întrucît localizarea ei pe hartă se face doar prin înscrierea numelui. Contradicția este numai aparentă deoarece și alte centre cu o dezvoltare bine cunoscută ca Marcianopolis, Tegulicium sau chiar Sucidava sînt indicate în aceeași manieră ca și Sagadava.

Se știe că Sagadava apare numai în tabula lui Peutinger, nefiind menționată de celelalte hărți și itinerarii antice și că tabula este o copie din secolele XI-XII, după un exemplar mai vechi. La data copierii așe-

[41] Vasile Pîrvan, *Getica*, p. 119 și urm. ; cf. și Radu Vulpe, *Histoire* ... p. 137.

zarea de la Izvoarele nu mai exista deci de cinci sau şase secole. În această situaţie ideea revizuirii şi punerii ei în concordanţă cu situaţia existentă la data copierii nu poate fi susţinută întrucît în acest caz Sagadava ar fi trebuit să fie omisă de pe hartă. Este deci clar că cel puţin în ceea ce priveşte aşezarea de care ne ocupăm, documentul lui Peutinger oglindeşte o realitate anterioară, care nu poate fi alta decît aceea existentă spre sfîrşitul secolului al III-lea sau începutul secolului al IV-lea e.n. Materialele arheologice şi în special mărturiile numismatice atestă existenţa unei aşezări în aceste timpuri, fapt confirmat şi de unele plumburi, cum se va vedea mai jos cînd se va încerca datarea lor, dar este posibil că aşezarea a căpătat o extindere şi o situaţie înfloritoare mai tîrziu, în secolul al VI-lea. Acesta poate fi motivul pentru care în tabulă nu este trecută printre aşezările importante. Este, bineînţeles, o ipoteză sprijinită pe numeroasele vestigii arheologice caracteristice epocii împăraţilor Anastasius — Justinian.

Avîntul pe care pare să-l fi luat aşezarea de la Izvoarele în secolul al VI-lea e.n. este justificat de situaţia creiată prin reforma monetară a lui Anastasius, de activitatea politico-militară desfăşurată cu succes de Justinian şi mai puţin de faptul că în tot secolul al V-lea, cînd importante centre dobrogene au fost prefăcute în cenuşă, aşezarea de la Izvoarele a continuat să existe, după cum ne dovedesc numeroasele monede ale unor împăraţi ca Arcadius, Theodosius II, Marcianus, Leon I, Zenon, Basiliscus şi Anastasius, acesta din urmă cu monede mărunte, datate înaintea reformei monetare din anul 498 [42]. Nu ar fi deci greu de înţeles pentru ce castelul de la Izvoarele nu figurează la Procopius printre cele refăcute în timpul lui Justinian, dacă în adevăr nu este unul şi acelaşi toponim cu Sagadava.

O ipoteză mai nouă [43] situiază la Izvoarele ctitoria atribuită lui Constantin cel Mare şi cunoscută sub toponimul Constantiniana Dafne. Autorul analizînd pe Ammianus Marcellinus (De Bellum Gothicum) şi pe Procopius (De Aedificiis) în operele cărora se menţionează în secolele IV-VI, la Dunărea de jos, o cetate cu numele Dafne, stabileşte că legenda CONSTANTINIANA DAFNE aflată pe unele monede constantiniene, nu ar avea nici o legătură cu amintita aşezare, în realitate ea referindu-se la victoria împăratului asupra marcomanilor, pe Rin.

În continuare, bazat pe Ammianus Marcellinus, reţine că cetatea Dafne se află pe malul sudic al Dunării şi nu pe cel nordic, cum reiese din opera lui Procopius.

Considerînd că itinerariul Antonin situiază la Izvoarele, Sucidava, (de fapt aceasta nu rezultă suficient de clar), se înlătură dificultatea printr-o altă ipoteză, anume, că toponimicul Sucidava ar fi fost înlocuit cu cel de Dafne.

---

[42] Vasile Culică, *Moneda măruntă romano-bizantină din secolul al V-lea e.n. şi unele replici în plumb, de la Izvoarele. Jud. Constanţa*, în Pontica, V, 1972.

[43] Petre Diaconu, *În căutarea Dafnei*, comunicare ţinută la Institutul de Arheologie, în anul 1969. Idem, *În căutarea Dafnei*, în Pontica, IV 1971.

Ipoteza este folosită și ca o justificare pentru Procopius, care știind că Dafne a purtat odinioară numele Sucidava, a atribuit Sucidavei din Moesia Secunda, datele Sucidavei din stînga Dunării (Celei).

Dacă, în adevăr, Procopius știa că Dafne este de fapt Sucidava, al cărui trecut i-l atribuie (chiar dacă al altei Sucidava) comite o nouă confuzie folosind și denumirea veche, dedublată corupt, sub Justinian, cînd încă din timpul lui Ammianus Marcellinus (sec. IV) așezarea se chema Dafne.

Potrivit relatărilor lui Procopius, (Constantiniana) Dafne a fost construită . . . . . „nu de mîntuială" (în față de Transmarisca) . . . fiindcă socotea că nu este fără folos ca fluviul să fie păzit de ambele părți . . ." și . . . „cu trecerea vremii, barbarii o distruseseră cu totul iar Justinian a rezidit-o din temelie" . . . [44].

Dar mărturiile numismatice ivite din cetatea de la Izvoarele, pentru perioada cuprinsă între împărații Septimiu Sever și Mauriciu Tiberiu, (cu excepția unor tirani sau împărați cu domnii efemere) nu au decît o întrerupere după Sever Alexandru pînă la Gallienus. Prezența unui număr mare de monede — chiar ținînd seamă de circulația prelungită a unor emisiuni mai vechi — nu poate fi explicată într-o cetate complet distrusă „cu trecerea vremii".

Dacă monedele pot fi vehiculate dintr-un loc în altul, pentru plumburile comerciale nu se poate susține acelaș lucru. Admițînd localizarea cetății (Constantiniana) Dafne la Izvoarele urmează să considerăm că plumburile atribuite unor epoci anterioare lui Constantin cel Mare, sînt date greșit.

Pe de altă parte, din textul lui Procopius rezultă intenția împăratului de a ridica cetatea în fața unei alte cetăți, aflată pe un mal opus al fluviului. Deci, dacă acceptăm localizarea pe malul drept al Dunării,

---

[44] Procopius, *De aedificiis*, IV, 7 ; Cf. I. *Barnea, Din Ist. Dobr.* II, p. 388—389, 418—419. Textul lui Procopius este echivoc și a dus la interpretări diferite : (*„după aceasta vine fortăreața Transmarisca, în fața căreia, pe malul opus împăratul Constantin zidise odinioară, nu de mîntuială, o fortăreață numită Daphne, fiindcă socotea că nu este fără folos de a păzi fluviul de ambele părți. Cu trecerea vremii barbarii au distrus-o cu totul ; Justinian însă a rezidit-o din temelii"*).

G. Popa Lisseanu (Izvoarele Istoriei Românilor, XV, p. 29) a cărui traducere o folosim, consideră că expresia ἐκ δεμελίων ἀρξαμενος se referă la Transmarisca, pe cînd I. Barnea (*Din Istr. Dobr.* II, p. 419) apreciază că Justinian a rezidit Constantiniana Daphne). Deși în text nu combatem a doua lectură, prima pare mai apropiată de adevăr, căci însuși Procopius precizează la începutul capitolului că tratează despre cetățile pe care Justinian le-a ridicat în Tracia : *Să trecem la fortărețele pe care le-a ridicat împăratul Justinian în Tracia lîngă malurile aceluiași fluviu"*), nu la barbari. Indiferent însă de lectura pe care am adopta-o, identitatea Dafne — Izvoarele este discutabilă, deoarece fie că Justinian a rezidit numai Transmarisca, fie că a rezidit numai Dafne, și într-un caz și în altul, pînă la activitatea lui, ambele cetăți erau ruinate, căci dacă Transmarisca a fost distrusă cu totul de barbari, cu trecerea vremii, Dafne nu putea să aibă o soartă mai bună.

A se vede textele lui Ammianus Marcellinus și Procopius și în *Fontes historiae daco-romaniae*, II, 1970, p. 125 și 469.

trebuie să aflăm neapărat pe malul stîng ruinele altei cetăți ; pînă în prezent însă în dreptul cetății de la Izvoarele nu au fost identificate ruine din acea epocă. Presupusa cetate de la Dichiseni este plasată mult în adîncul teritoriului Muntean, mai aproape de apa Ialomița decît de Dunăre [45]. Admițînd totuși că pe malul opus ar putea fi identificată o cetate contemporană, este împotriva datelor istorice ca întărirea limesului dunărean să se fi făcut din spre nord în spre sud, din spre țărmul stîng spre cel drept. Cînd Procoplus a „reprodus" intențiile lui Constantin cel Mare : „fluviul să fie păzit de ambele părți" a înțeles că fortificațiile existente pe țărmul drept au fost dublate de altele noi, ridicate chiar pe teritoriul barbar.

Se pare că cetatea ridicată de Constantin cel Mare nu suprapunea o alta mai veche, căci altfel izvorul ar fi menționat că împăratul a ridicat ctitoria sa pe ruinele unei vechi așezări getice. Dar noi nu putem admite că pînă la acest împărat romanii nu puseseră piciorul la Izvoarele, căci ar însemna să negăm existența materialelor arheologice anterioare lui Constantin cel Mare și importanța deosebită a punctului de bifurcare a fluviului, pe care de fapt romanii au sesizat-o încă din primii ani ai sosirii la Dunăre. Sumara analiză a textului lui Procopius conduce la convingerea că pune piedici localizării enigmaticei Dafne.

În încheierea considerațiunilor pe marginea argumentelor pro și contra identificării ruinelor de la Izvoarele cu Sucidava moesică, amintim cunoscuta inscripție de la Durostorum, potrivit căreia împăratul Aurelian a învins pe Carpi „inter [Ca] rsium et Sucid [avam]" [46]. Făcînd aprecieri în legătură cu localizarea victoriei împotriva Carpilor „între Hîrșova și Sucidava", I. Barnea observă, că înfrîngerea s-a desfășurat pe un spațiu impresionant de peste 80 km, dacă ne gîndim la condițiile în care se duceau bătăliile în antichitate [47] și presupune că lichidarea Carpilor nu a fost rezultatul unei singure lupte ci a unui lanț de bătălii purtate cu grupări de Carpi.

Explicația nu exclude totuși posibilitatea ca Sucidava să se găsească mai aproape de Hîrșova, cum o vedem figurînd pe Tabula Peutingeriana și cum lasă să se înțeleagă inscripția de la Durostorum. În această situație ruinele de la Izvoarele ar rămîne încă anonime.

---

[45] P. Polonic, Arhiva personală (la BARSR) I, mss 7, *Cetăți Romane și preistorice*, Caetul 8, *Cetatea de la Dichiseni (Gara Mărculești)*, Axintele și Filipești, p. 10, sub titlul „Cetatea romană din Bărăgan, la nord de Dichiseni" se arată : „La 14 km. drept spre nord de sat, aproape de gara Mărculești (la 6 km. spre sud de ea) se găsește o cetate mare, pătrată, de pămînt. Ea este înconjurată cu un val de 1 pînă la 0,50 m. înălțime și un șanț de 1 m. lat și 1/2 m. adînc" ... „Latura din spre nord și sud au o lungime de cîte 500 m., celelalte laturi măsoară 300 m".

Nu au fost constatate resturi de cultură materială la suprafața solului, dar se menționează spusele locuitorilor care ar fi găsit cărămidă tare și cremene. Cetatea nu a fost cercetată iar datele culese de P. Polonic sînt insuficiente pentru a dovedi origina romană.

[46] CIL III 12456.

[47] I. Barnea, *Din Ist. Dobr.* II, p. 274.

II

Din totalitatea martorilor de cultură materială ne-am rezervat pentru studiul de față un număr important de plumburi romano bizantine cunoscute sub denumirea de plumburi comerciale, în descrierea cărora am adoptat clasificarea lui Rostovtsew. Această clasificare are în vedere forma plumburilor, nu conținutul lor și cuprinde următoarele grupe : 1. — Din două părți, reunite printr-o legătură, o parte avînd forma unui inel, alta a unui con (conul intră în inel) : 2. — O formă dificil de descris ; 3. — Mărci (etichete) legate la mărfuri avînd forma : a) de nasture, b) unei calote conice sau hemisferice : 4. — formă de sigiliu străbătut de sus în jos de o sfoară ; 5. — plumburi patrunghiulare lunguiețe ; 6. — Plumburi încastrate în marmură [48].

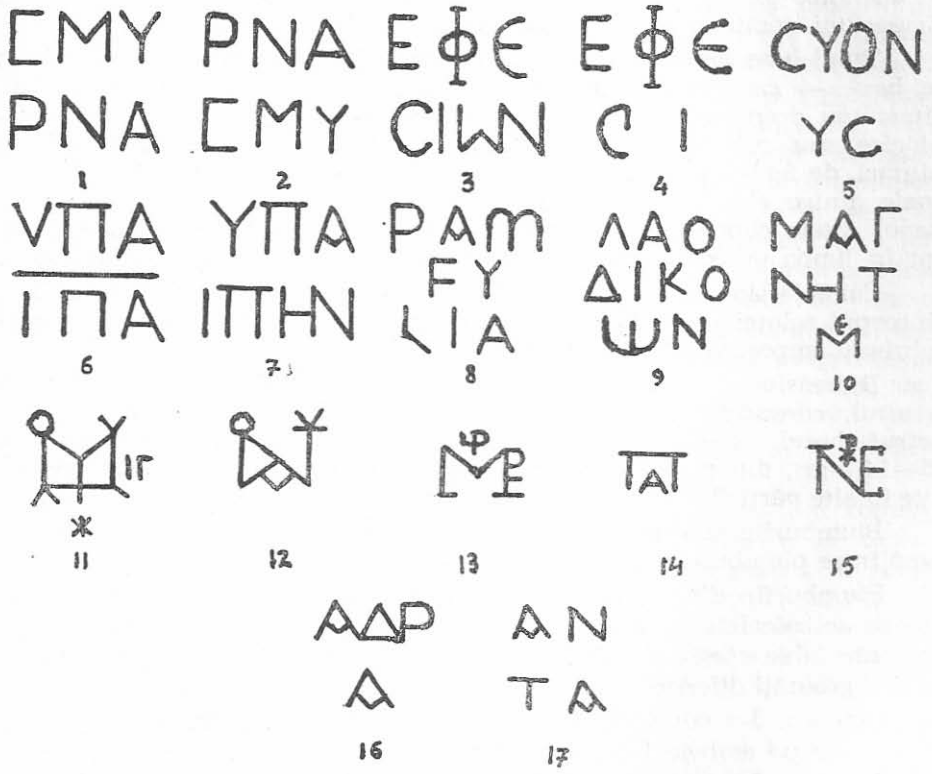

Fig. 1. Forme grafice pe plumburi sigilare.

[48] Rostovtsew, *Étude sur les plombs antiques*, în Revue Numismatique, IV-ème serie, tom. I, 1897, Paris, p. 462—493.

Plumburile noastre, adunate într-o perioadă de două decenii, începînd cu anul 1950, intră în categoria plumburilor de mărfuri, grupele 3, 4 și 5. Nu am găsit pînă în prezent plumburi din grupele 1, 2 și 6 Întrucît împărțirea adoptată are ca bază forma obiectelor, plumburile din fiecare grupă diferă între ele în mod substanțial, cele din grupa a 3-a fiind de forma unei calote hemisferice sau conice, cele din grupa a 4-a au aspect plat, mult asemănător monedelor, iar cele din grupa a 5-a sînt patrunghiulare lunguiețe *(quadrangulaires oblongs)*.

Clasificarea adoptată distinge în cadrul grupei a 3-a tipul *a* și tipul *b*. Primul este un plumb plat, avînd pe partea posterioară o calotă hemisferică mult mai mică decît diametrul plumbului, străbătută de o gaură pentru șnur, continuată uneori pe fond, cu un mic șănțuleț. De fapt acest tip diferă de tipul *b* printr-o reducere excesivă a calotei hemisferice. În timp ce la tipul *b* calota hemisferică formează corpul plumbului datorită dimensiunilor sale, la tipul *a* din contră, apare ca un apendice la discul plat pe care se găsește aplicat semnul sigilar de dimensiuni comune, în principiu, pentru ambele tipuri.

Tipul *b* se prezintă sub formă hemisferică sau conică, avînd aplicat pe bază — care constituie fața plumbului — un cîmp rotund, oval, pătrat sau dreptunghiular, prevăzut cu reliefuri reprezentînd scene mitologice sau religioase, figuri de zei busturi de împărați, figuri de militari, de femei, personaje grotești (grylle), animale, semne de cult, etc Unele dintre ele sînt însoțite de scurte legende sau de nume de persoane. Altele cuprind numai monograme sau nume de cetăți. Legendele sînt în limba greacă sau latină, cu caractere alfabetice corespunzătoare.

Calotele sînt întotdeauna străbătute de un canal, ca și la tipul 3 *a*. Pe corpul calotei se disting uneori urmele unor turnări repetate a plumbului sau amprenta lemnului pe care au fost aplicate.

Dimensiunea și greutatea plumburilor noastre diferă de la un plumb la altul, cunoscînd variațiuni cuprinse între următoarele valori : diametrul bazei 14—27 mm ; înălțimea calotei 4—11 mm ; greutatea 1,5—14,7 gr., din care rezultă că nu ating mărimi considerabile, cunoscute în alte părți [49].

Plumburile din grupa a 3-a constitue categoria cea mai numeroasă între plumburile găsite la Izvoarele.

Plumburile din grupa a 4-a sînt rotunde, plate, cu cîmpuri sigilare pe ambele fețe, străbătute de sus în jos de canalul șnurului cu ajutorul căruia se atașau de obiectul sau marfa respectivă. Prezintă dimensiuni și greutăți diferite.

Grupa a 5-a cuprinde forme dreptunghiulare, cu amprenta sigilară pe una sau pe ambele fețe, traversate de canalul șnurului prin mijlocul laturei lungi. Amprenta sigilară aplicată în sensul lungimii conține de cele mai multe ori litere și numai o singură dată un cuvînt întreg — toate în caractere latine — sau chiar un simplu dreptunghiu incus.

[49] CIL VIII, 10484 ; CIL VIII 2. p. 920.

Dacă între plumburile de tipul *a* și cele de tipul *b* există o strînsă asemănare, în principiu deosebirea constînd doar în dimensiunile corpului plumbului, exemplarele din grupele 4 și 5 se deosebesc radical de celelalte, atît prin aspectul fizic și forma ștampilei aplicate, cît și prin modul de confecționare și ștampilare. Concordanța care există între corpul dreptunghiular și ștampila aplicată, încadrarea perfectă a acesteia din urmă în dimensiunile plumbului, sînt indicii că metalul era pregătit dinainte ținîndu-se seamă de dimensiunile și forma ștampilei ce avea să se aplice. În asemenea condiții plumbul era prevăzut de la început și cu canalul prin care urma să se introducă șnurul. Lipsa unor prelungiri ale marginilor, cunoscute la grupa a 3-a tipurile *a* — *b* și faptul că orificiile canalului șnurului sînt astupate prin turtire, sînt tot atîtea dovezi că plumbul se introducea rece în cleștele de presat prevăzut cu matrița respectivă. *Cachet* — ele cunoscute sub denumirea de *signacula* [50], gravate în diferite materiale ca pietre prețioase, sticlă, metale, de o formă asemănătoare cu amprentele aflate pe plumburile din grupa a 5-a, nu au fost folosite în cazul de față, deoarece se purtau atașate la inele și deci nu puteau fi aplicate cu ajutorul unui clește.

Reversul plumburilor din grupa a 5-a a rămas plat, lipsit de forme ornamentale sau de text, ca și corpul plumburilor din grupa a 3-a. Există însă și o excepție de la regula stabilită mai sus, în cazul exemplarului prevăzut cu litere pe ambele fețe (nr. 80). Lipsa ornamentelor trebuie căutată în faptul că suprafețele înguste și spațiile în general mici, nu permit texte desvoltate. Față de dimensiunile reduse, lipsa lor nu prejudiciază aspectul plumbului. În ultima analiză se poate susține că aceste sigilii nu urmăreau decît să închidă și să garanteze într-o oarecare măsură trimiterea respectivă, păstrînd însă anonimatul trimițătorului și a locului de expediere. Această concluzie se desprinde și din faptul că pe unele exemplare s-au imprimat doar cîteva litere, sau nici chiar atît, ca în cazul plumbului prevăzut cu dreptunghiu încus.

Plumburile din grupa a 3-a se deosebesc de celelalte și din punctul de vedere al modului de confecționare.

De obicei plumburile de caracter sigilar se procurau din comerț gata confecționate, titularul lor urmînd doar să le atașeze la corespondența sa, petrecînd șnurul prin orificiul care străbate pastila în acest scop și să le preseze într-un clește special (βουλλοτήριον) fixîndu-le pe șnur și transmițîndu-le tipurile sigilare gravate pe capetele cleștelui. Este procedeul folosit încă în zilele noastre la aplicarea plumburilor de siguranță, la sigilarea aparatelor de control, a coletelor cu valori, sau chiar a vagoanelor.

Pentru confecționarea plumburilor din grupa a 3-a s-a practicat o altă tehnică. Varietățile de formă pe care le prezintă acestea, compararea lor din care reiese că nu se găsesc două bucăți identice ca greutate sau ca formă, așa cum ar fi fost normal în cazul că ar fi fost pre-

[50] Victor Chapet, art. *Signum*, în Daremberg și Saglio, Dictionnaire des antiquites grecques et romaines, Paris, 1873—1919, Vol. IV/2 R-S, p. 1330.

fabricate și ștanțate de clești asemănători, aspectul aspru și neregulat al plumburilor, vin în sprijinul convingerii că nu au ieșit dintr-un clește.

Este edificatoare în această privință compararea numeroaselor exemplare pe care a fost aplicată ștampila cu numele vechiului centru comercial Smirna (nr. 49—56 și 116). Deși stanța aplicată pe unele plumburi este identică, forma și greutatea lor diferă, ceea ce dovedește că imprimarea nu s-a făcut cu cleștele și că nu au fost folosite pastile prefabricate. Corpul hemisferic sau conic al plumbului, executat neregulat, este de neînchipuit la o unealtă, căci aceasta ar fi trebuit să dea forme geometrice îngrijite, în deplină concordanță cu amprenta sigilară aplicată pe față. Lipsa sistematică a oricăror reprezentări — fie chiar ornamentele — pe fața posterioară care constitue corpul plumbului, conduce la concluzia că acesta era întotdeauna aplicat pe un fond. Numai faptul că corpul plumbului era ascuns explică lipsa oricărui ornament. Plumburile din grupa a 3-a așadar, au luat forma unei scobituri în care a fost turnat. În adevăr, de cele mai multe ori suprafața ștampilată depășește apreciabil dimensiunile bazei, ceea ce este întotdeauna evident la plumburile din grupa *a* 3-a tipul a. Această formă se explică prin turnarea într-o scobitură a unei cantități de plumb al cărei volum depășea pe acela al scobiturii. În unele prelungiri ale feței, constatate la un număr destul de mare de plumburi, sînt distincte urmele șnurului, ceea ce confirmă că plumbul era turnat peste șnur.

Imprimarea acestuia nu ar fi fost posibilă în condițiile presiunii exercitată de clește, deoarece nu ar fi apăsat decît asupra suprafeței în care s-a imprimat amprenta sigilară, nu și asupra prelungirilor. Imprimarea șnurului pe aceste prelungiri este încă un indiciu că plumbul s-a turnat după ce coletul fusese prevăzut cu șnurul care-l închidea.

Chiar existența prelungirilor este o dovadă că plumbul se turna peste balot, căci ele nu și-ar avea nici o justificare la un obiect prefabricat.

Același lucru dovedesc deformările pe care le prezintă plumbul nr. 24, acolo unde ar fi trebuit să fie vîrful conului, particularitate căreia nu-i găsim altă explicație decît că a fost produsă de bulele gazoase degajate de contactul cu masa ambalajului peste care a fost turnat. Această deformare nu este posibilă în condițiile unei presări în clește la un plumb mai dinainte confecționat în vederea folosirii ca sigiliu și nici în cazul imprimării prin lovire, după turnare, căci lovirea ar fi nivelat deformarea.

Este posibil totuși ca la unele plumburi amprenta sigilară să fi fost imprimată prin lovire, după răcirea plumbului în scobitura practicată în ambalaj. Alegerea momentului cînd urma să fie aplicat tiparul sigilar putea fi în funcție de dispoziția celui însărcinat cu această operație, dar mai cu seamă de gradul de rezistență la izbitură al ambalajului. În cazul că se aplica în plumbul topit, tiparul sigilar era încălzit pentru a permite o imprimare de calitate.

Unele plumburi (nr. 6 ; 9 ; 17; 26 ; 28 ; 34 ; 35 ; 42 ; 47 ; 52 ; 60 ; 75 ; 84 ; 87 ; 89 ; 93 ; 95 ; 110 ; 112 ;) prezintă pe corpul lor anumite linii

părînd a fi marginile a două bucăți suprapuse strîns, dînd impresia că plumbul ar fi format din două părți. Examinarea lor nu lasă îndoială că este vorba de un fel de *defecte de fabricație*, de o suprafață despărțitoare care se formează în metal cînd acesta a fost turnat în două rînduri. Este evident că în scobitura făcută în masa ambalajului s-a turnat o cantitate oarecare de plumb, s-a petrecut șnurul, apoi s-a completat printr-o nouă turnare. Operațiunea a dus la sudarea plumbului turnat anterior cu cel turnat în urmă, dar la nivelul pereților scobiturii s-a păstrat dunga despărțitoare, deoarece din cauza pereților reci nu s-a mai făcut amestecul între cantitatea de plumb turnată inițial, cu aceea turnată la urmă. Astfel se explică desprinderea bazei de plumburile nr. 20 și 105.

Ipoteza confecționării plumburilor din grupa a 3-a prin turnare directă pe obiectul supus sigilării, este strîns legată de natura materialului din care erau confecționate, pe de o parte șnurul care prindea plumbul, iar pe de altă parte, ambalajul peste care se turna.

Studiul orificiilor care străbat plumburile sigilare a arătat că acestea s-au păstrat deschise, cu mici excepții, prin ele putîndu-se trece cu ușurință și azi, un ac sau o sîrmă. Unele plumburi (nr. 6 ; 9 ; 37 ; 38 ; 52 ; 87 ; 119 ;) păstrează chiar două urme paralele pe orizontală sau verticală. Este de la sine înțeles că plumbul încălzit la temperatura de topire ar fi prefăcut în scrum orice material organic cunoscut în antichitate, care ar fi putut fi folosit drept șnur. Singurul material corespunzător putea fi numai sîrma — de fier, dar mai cu seamă de bronz — căci aceasta nu este cu nimic influențată de temperatura de topire a plumbului. În schimb, numai un astfel de material dur și rezistent explică pentru ce orificiile au rămas deschise, fără a prezenta fenomenul de turtire cunoscut la toate sigiliile cu sfoară, care prezintă orificii astupate prin turtire în direcția presării.

Turtirea orificiilor în plumburile din grupele 4 și 5 este deci un indiciu sigur că acestea erau confecționate din timp și ștampilate la rece și că pentru agățare se folosea un material moale, adică un șnur confecționat probabil dintr-o fibră vegetală.

Plumburile care ne-au stat la îndemînă nu au conservat nici un fragment din sîrmele pe care erau prinse, dar explicația trebuie căutată în faptul că la ruperea sigiliului sîrmele erau adunate cu grijă, fiind un articol prețios, fie în aceea că — în cazul sîrmei de fier — a fost distrusă prin scurgerea timpului, de agenții chimici din sol.

Un număr de plumburi (nr. 53 ; 54 ; 92 ; 96 ; 99) prezintă sfîrtecături pe fața sigilată, ceea ce se explică prin desprinderea violentă a sîrmei.

Suprafața unora (nr. 45 ; 47 ; 51 ; 52 ; 55 ; 64 ; 68 ; 72 ; 73 ; 106 ; 114) este degradată de găuri care fac legătura cu canalul șnurului. Și acestea se datoresc tot sîrmei care a forțat și a atacat chimic stratul de plumb în zonele unde a fost mai subțire. Faptul că pereții canalului șnurului nu au o grosime uniformă pe tot parcursul acestuia, dovedește o dată mai mult că plumburile nu erau prefabricate ci turnate pe legătura șnurului, căci plumbul turnat într-o ștanță ar fi avut pe lîngă o

formă studiată, grosimi corespunzătoare, pe cînd plumbul turnat peste o înodătură de sîrmă, fără o formă regulată, are variaţiuni în grosime după cum sîrma este aşezată mai sus sau mai jos, faţă de suprafaţa pe care s-a aplicat sigiliul.

Folosirea sîrmei era justificată prin rezistenţa la temperatură plumbului topit şi prin rezistenţa la transporturi grele, pe corăbii şi caravane, la distanţe mari, ale unor trimiteri voluminoase sau importante.

Este uşor să ne imaginăm cum se aplicau sigiliile din grupa a 3-a. Scobind cu un instrument oarecare în lădiţa de lemn, o cavitate hemisferică sau aproape conică — ceea ce se putea realiza uşor cu vîrful unui cuţit — agentul antic întindea sîrma, o împreuna deasupra, practicînd poate şi un şănţuleţ pe traseul sîrmei pentru că aceasta să se îngroape, cam cît grosimea ei, în lemnul ambalajului. Turna apoi o mică parte din cantitatea de plumb şi verificînd operaţiunea, lăsa să curgă şi restul plumbului, în cantitate utilă, după care acelaş agent sau un ajutor al său, aplica cu grijă pe plumbul încă topit ştanţa sigilară. Prin această operaţiune plumbul rămînea în cavitatea din ambalaj.

Întrucît pînă în prezent nu au fost găsite obiecte cu cavităţi care să poată fi considerate lăcaşuri ale plumburilor sigilare, presupunem că ambalajele pe care se aplicau sigiliile erau confecţionate din lemn.

Plumbul nr. 71 prezintă pe con unele striaţiuni paralele care par a fi imprimarea dungilor anuale din structura lemnului. Ar constitui deci o indicaţie asupra materialului utilizat la confecţionarea ambalajului. Nu este însă exclus ca scobitura în care s-a turnat plumbul să fi fost practicată într-o bucată de lemn dur, într-un tipar de piatră, sau de pămînt ars. În acest caz turnarea plumbului ar fi evitat contactul cu ambalajul pentru a nu-l degrada, căci ipoteza presupune un ambalaj alterabil la căldură, de pildă, un sac de pînză sau de piele. Se înţelege că după turnare, plumbul rămînea atîrnat, nu încastrat în ambalaj.

Deşi sînt cunoscute plumburi pe corpul cărora se păstrează amprenta unui ţesut gros [51], nici unul din plumburile noastre nu prezintă această particularitate. În atare situaţie, pentru plasarea plumburilor noastre nu ne mai rămîn decît lăzile de lemn care conţineau mărfuri şi poate trimiteri militare, sau tiparul de piatră.

Mărimea plumbului putea fi pînă la un anumit punct în directă legătură cu mărimea lăzii, cu grosimea scînduirii, dar şi cu practica locului sau atelierului care ambala şi expedia, ori a biroului volum. Un lucru rămîne cert, anume că se cerea un minimum de îndemînare pentru a turna plumbul în aşa fel încît să depăşească cu o anumită măsură marginea scobiturii în care era lăsat să curgă spre a forma suprafaţa necesară aplicării amprentei sigilare. O bună parte din plumburile noastre sînt o dovadă că această îndemînare nu lipsea celor însărcinaţi cu

[51] Rostovtsew, *art. cit.* p. 462 ; M. Rostovtsew şi M. Prou, *Supplement au cataloque des Plombs antiques de la Biblioteque nationale*, în Revue Numismatique, 1900, seria 4, tom. 4 p. 313—354, pl. plumbul nr. 19 a.

aplicarea sigiliului. Neîndemînarea este însă vizibilă la plumburile nr. 16, 33, 45, 55, 56, 101, cu suprafeţe mult mai mici decît cele ale amprentelor sigilare, care în această situaţie au fost imprimate parţial, sau la plumburile nr. 10, 34, 64 cu amprente aplicate excentric sau prea apăsat.

Ţinînd seamă de anumite caracteristici cît şi de practicile obişnuite în sigilările din timpul nostru, se poate presupune că unele lăzi erau prevăzute cu mai multe sigilii asemănătoare sau deosebite, puse de unul sau de mai mulţi trimiţători, în aceleaşi locuri sau în localităţi deosebite, unele din ele avînd şi un caracter fiscal sau vamal, cele care poartă o singură urmă de sîrmă fiind probabil secundare, aplicate pe diferite părţi ale coletului, nu la locul de împreunare a capetelor sîrmei.

Astfel, unele din sigiliile aplicate puteau purta denumirea localităţii de expediere sau de tranzit, unde se percepeau şi anumite taxe, pe cînd altele prevăzute numai cu simbol puteau avea doar rolul de recunoaştere şi de garanţie că trimiterea nu a fost violată pe parcurs. Probabil că unele din ele constituiau adevărate *mărci de fabrică*.

O încercare de a identifica caracterul trimiterilor în funcţie de legenda şi de simbolurile cuprinse de amprenta sigilară, nu pare posibilă pentru moment. Nu este exclus totuşi ca simbolurile caracter creştin să fie în legătură cu mărfuri ale unor instituţii sau asociaţii religioase, dar în aceeaşi măsură pot aparţine unor persoane laice care îmbrăţişaseră noua regilie şi pe care o luau în sprijinul activităţii lor.

Plumburile cu efigii de împăraţi au fără îndoială un caracter oficial, cu toate că pare neobişnuit faptul că aceste piese nu se deosebesc ca mărime sau execuţie de celelalte piese neoficiale.

În ceea ce priveşte plumburile plate, de formă dreptunghiulară, pare să fi fost ataşate la trimiteri de mici dimensiuni, uşor de manipulat, cu caracter oficial, după cum sîntem îndreptăţi să deducem din concentrarea legendelor. Rămîne însă un semn de întrebare forma lor incomodă, cel puţin pentru acelea care fiind srise pe ambele părţi nu au fost strîns ataşate de coletul pe care-l însoţeau.

Plumburi comerciale, considerate vamale, judecînd după datele cunoscute din publicaţii, au fost găsite numai în cîteva localităţi pe cuprinsul imperiului, din Britania pînă la Rusicade (Philippeville) în Africa, iar numărul lor este întotdeauna puţin important faţă de volumul operaţiunilor desfăşurate pe un interval de mai multe secole. Singur vechiul Lugdunum (Lyon) face excepţie, cu cele patru mii de plumburi scoase din albia fluviului Saône. Plaja de la Rusicade a furnizat mai mult de o sută din Helellum (Ehl, în Alsacia) provin douăzeci de exemplare, iar din Britania provin cîteva zeci (Brough Castle = Westmoreland, Durocornovium = Cirencester, Felixtown = Suffalk).

---

[52] Siegfried J. de Laet, *Portorium, étude sur l'órganisation douaniere chez les romains, surtout a l'époque du haut — empire*, 1949, Brugge (Belgie), p. 141, 164, 195, 257, 285 ; M. R. Cagnat, *Étude Historique sur les impôts indirects chez les Romains jusqu'aux invasions des barbares*, Paris, MDCCCLXXXII (1882), p. 67, 71.

Cele cunoscute din publicațiile românești, găsite pe litoral probabil marea majoritate la Tomis — sînt în număr de cîteva zeci.

Nu însă toate plumburile amintite pot fi puse în legătură cu birourile vamale ci cu siguranță o cantitate apreciabilă sînt semnele distinctive ale proprietarilor mărfurilor. O parte din cele găsite la Lyon și Philippeville au imprimate numele localităților respective, întreg (RUSICADE) sau prescurtat (LUG, LUG VEC, VIC LUG) ceea ce a justificat concluzia că aici au funcționat *staționes portoriae* [53]. Rămîne însă inexplicabil — și nu avem de a atribui decît hazardului — faptul că plumburi cu numele acestor importante stationes nu s-au mai găsit în alte localități, cum era de așteptat în cazul unor plumburi aplicate pe mărfuri în trecere, deși exemplele nu lipsesc pentru alte stațiuni ca Arles (ST (ationes) AREL (atensis) ONP... găsit la Lyon, Beyrut (COL (oniae) BER (ytensis) și TYRI, ambele cu loc de găsire necunoscut [54] sau Smirna, Efes, Magnezia, Laodiceea, Ypaipa, Sionia, pentru care citățm plumburile din lucrarea de față, găsite la Izvoarele.

Deși în aparență simplă, problema plumburilor zise comerciale prezintă și unele părți obscure, de natură să arunce nesiguranța asupra interpretării modului cum au circulat. Referindu-se la cele peste o sută de plumburi găsite pe plaja de la Philippeville, R. Cagnat se află în imposibilitate de a propune explicații satisfăcătoare în legătură cu întrebuințarea lor și nu poate discerne dacă au fost aplicate înainte sau după ce mărfurile au intrat în port, pentru a indica scutirea vamală sau ca urmare a perceperii taxelor [55]. Din această dilemă iese emițînd ipoteza, pentru care nu poate produce argumente, că plumburile sînt de mai multe feluri. Pentru plumburile cu efigii imperiale apreciază că erau aplicate în vederea asigurării imunității vamale a împăraților, privilegiu stabilit prin lege [56].

Rostovtsew atribuie plumburilor de mărfuri rolul de a sigila lăzile și coletele cu mărfuri expediate în diferite părți ale imperiului roman tîrziu [57] cu sigiliul expeditorului sau al autorității fiscale sau vamale. Pentru plumburile clasificate de el în grupa a treia nu exclude posibilitatea de a fi fost întrebuințate la sigilarea diplomelor militare [58], care aveau nevoie de un material mai rezistent decît ceara. Nici una dintre diplomele găsite pe teritoriul românesc nu a păstrat însă sigiliile cu care au fost prevăzute și nu pot contribui cu nimic la verificarea ipotezei.

S. J. de Laet, referindu-se la plumburile găsite mai de mult la Lyon, împărtășește concluziile lui R. Cagnat, cu aceeași rezervă, admițînd că plumburile au putut să fie fixate pe baloturile cu marfă pentru a proba că drepturile de vamă au fost achitate, sau să acorde liberă

[53] M. R. Cagnat, *op. cit.* p. 68, 72.
[54] S. J. de Laet, *op. cit.* p. 340.
[55] M. R. Cagnat, *op. cit.* p. 72—73.
[56] M. R. Cagnat, *op. cit.* p. 120.
[57] Rostovtzew, *art. cit.* p. 462.
[58] *Ibidem.*

trecere celor care se bucurau de scutire vamală din diferite cauze. Plumburilor ştampilate cu numele unei *staţio* (vamală), le recunoaşte rolul probant al achitării taxelor şi menţionează un număr însemnat de exemplare prevăzute cu numele unor particulari, pe care le consideră semne de recunoaştere ale proprietarilor mărfurilor [59].

Cu sau fără prudenţă, principalii autori preocupaţi de aceste grupe de plumburi antice, sînt de acord că ele se aplicau pe baloturi de marfă, pe de o parte de expeditorul sau proprietarul mărfii pentru recunoaştere, pe de altă parte — şi aceasta în principal — de organul fiscolo-vamal — pentru asigurarea că taxele au fost achitate.

În egală măsură însă autorii citaţi ezită cînd ajung pe punctul de a stabili care anume dintre numeroasele şi variatele plumburi sînt ale autorităţii vamale şi care aie altor instituţii, asociaţii sau persoane particulare. O primă atribuire către birourile vamale este facilitată de ştampilele care poartă imprimat un nume de localitate, dar marea majoritate a plumburilor de marfă nu oferă nici un indiciu spre a îndreptăţi clasificarea lor în una sau în cealaltă categorie.

În aceeaşi măsură lipsesc indicaţiile asupra mijloacelor care stăteau la îndemîna funcţionarilor vamali pentru a distinge şi a interpreta mulţimea de simboluri, de a şti cine şi în ce scop a aplicat plumburile care se aflau la un moment dat pe baloturile cu marfă.

Procedînd la o clasificare a plumburilor găsite la Lyon, după conţinutul lor, R. Cagnat le împarte în şapte categorii : 1) cu efegia împăraţilor ; 2) cu nume de magistraţi sau numere şi LEGIO, LEG fiind de părere că acestea garantau libera circulaţie a mărfurilor scutite de taxe ; 3) cu nume de negustori din Lyon ; 4) cu amprente asemănătoare celor de pe monedele bătute la Lyon ; 5) cu imagini de păsări şi în special de corbi, aluzie la etimologia numelui oraşului : Lugdunum = colina corbilor ; 6) cu nume de oraşe ; 7) cu inscripţii prescurtate în care apare şi numele oraşului : LUG, LUG, VEC, VIC LUG [60].

Ceea ce derutează este faptul că un mare număr de plumburi cu nume de localităţi, provine chiar din localitatea respectivă şi nu din alte părţi cum este de aşteptat dacă ar fi fost aplicate la expedierea dintr-un centru economic sau militar, ori cu ocazia trecerii prin diferite posturi de vamă.

Desfacerea într-un anume loc a coletelor sosite justifică existenţa acolo a însemnate cantităţi de plumburi, dar raţiunea aplicării lor pe baloturi în momentul sosirii la destinaţie nu se conturează limpede căci, aici, baloturile sînt desfăcute pentru a fi verificate sub raportul conţinutului, după care sînt predate beneficiarilor, în cazul că mărfurile sau destinatarii sînt scutiţi de taxe sau acestea au fost achitate pe loc. A admite că de aici nu se făceau expedieri ci numai primiri ar fi tot atît de fals ca a susţine că ştampilele cu numele oraşului se aplicau doar pe baloturile primite, în timp ce expedierile erau marcate cu alte semne.

[59] S. J. de Laet, *op. cit.*, p. 166—167.

[60] M. R. Cagnat, op. cit., p. 67—68.

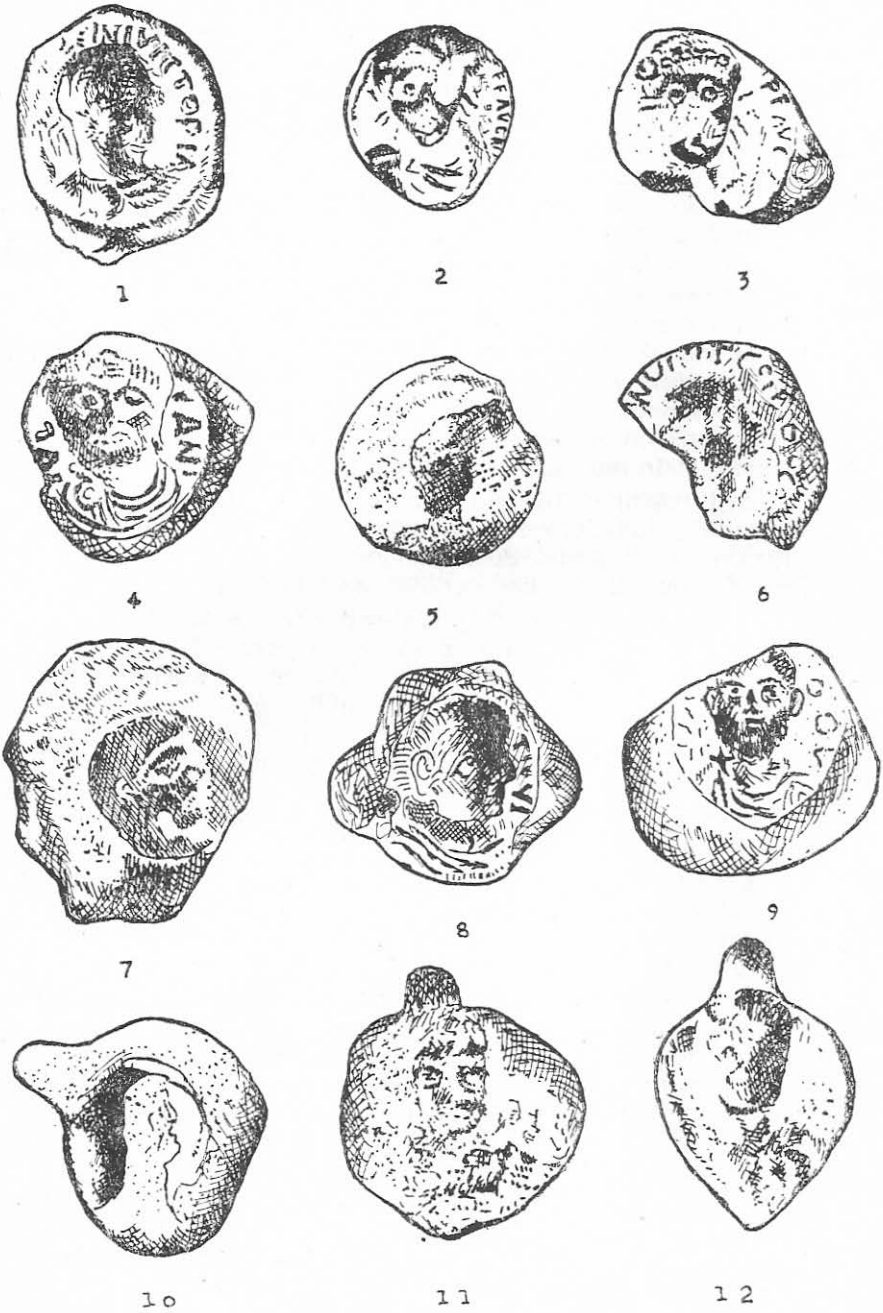

Planșa I — Fețele plumburilor, cu amprentele sigilare.

Numărul redus al localităților în care au fost găsite plumburi comerciale, deși pe cuprinsul numeroaselor provincii ale imperiului se aflau renumite centre comerciale și stațiuni vamale, constituie o altă problemă nedeslegată. Raritatea micilor obiecte nu-și găsește o explicație mulțumitoare, oricît motive am invoca pentru a justifica dispariția sau inexistența lor. În mod normal ar trebui să găsim astfel de plumburi în toate centrele de oarecare importanță economică, întrucît transporturile și importurile de mărfuri vizau toate așezările imperiului și toate reședințele militare. În fapt, aici se sfîrșea călătoria baloturilor și deci aici urma să fie rupte și sigiliile. Prezumția că de la punctul vamal sau de pe frontieră pînă la destinație marfa circulă fără sigiliile respective, este discutabilă, căci măcar unele din plumburi, puse de expeditor, trebuia să parvină destinatarului. Chiar dacă baloturile erau desfăcute la limitele provinciilor și plumburile puse inițial erau rupte cu această ocazie, pentru continuarea transporturilor, se aplicau, fără îndoială, alte siglii căci, la destinație, era necesar să se facă dovadă că trimiterile pentru care s-au plătit taxele, nu au fost înlocuite cu altele.

Deși inscripțiile atestă un mare număr de stațiuni vamale, numele lor nu apare pe sigiliile comerciale în aceeași măsură, așa cum se întîmplă cu Rusicade, Lugdunum și mai cu seamă cu cele din Asia minoră despre care ne vor informa paginile ce urmează. Sîntem ispitiți să gîndim că nu toate stațiunile vamale erau dotate cu sigilii de aplicat pe plumb, dar cunoștințele pe care le avem despre organizarea minuțioasă a sistemului vamal romano — bizantin, nu ne acordă îngăduință. Nu este exclus ca pentru unele sigilări să se fi folosit de către stațiunile vamale, ale căror nume nu ne-au parvenit pe plumburi, un alt material, similar cu ceara roșie din zilele noastre, asupra căruia acțiunea distrugătoare a timpului s-a manifestat din plin. Totuși, ținînd seamă de frecvența destul de ridicată a plumburilor cu alte simboluri, nu pare plauzibil să sigilarea s-ar fi făcut în mod curent cu alceva în afară de plumb. Existența lor pe un spațiu și într-o perioadă de timp vaste, argumentează pentru generalizarea sigilării cu plumb.

Pe un număr de plumburi de la Lugdunum, după cum a reieșit mai sus, au fost identificate numele unor negustori locali. Deși nu destul de numeroase, și plumburile de la Izvoarele cuprind diferite nume care ar putea fi atribuite producătorilor din mărfuri, dar pe totalul plumburilor cunoscute rezultă un număr prea mic de nume proprii, față de numărul sigiliilor cu alte simboluri. O primă concluzie care se impune ar fi că aceleași categorii de persoane sau instituții aplicau, cînd amprente cu inscripții, cînd amprente cu simboluri figurate, dar poate fi admisă și ipoteza că unii negustori nu-și încredințau numele ci aplicau pe plumburi semnele lor distinctive, care se bucurau de aceeași popularitate ca și numele lor.

Dar recunoașterea unor sigilii neoficiale ridică noi dificultăți atît prin numărul mare al celor care pot fi considerate particulare, cît și prin marea lor asemănare cu celelalte. În măsura în care birourile vamale aplicau plumburi cu numele stațiunii, celelalte plumburi care în-

sumează marea majoritate ar urma să fie considerate particulare. Această disproporție nu este admisibilă, deoarece fiecare balot avea să poarte pe lîngă sigiliul expeditorului, cel puțin un sigiliu vamal-fiscal și în acest caz cele oficiale nu pot fi mai puțin numeroase decît cele particulare. Nu se poate susține că expeditorul aplica pe balot mai multe plumburi, căci în acest caz plumburile cu simboluri s-ar fi găsit în numeroase exemplare asemănătoare, ceea ce nu reiese din examinarea plumburilor, de la Izvoarele, unde dubletele au caracter de excepție pentru plumburile cu simboluri. În schimb sînt mai frecvente la acelea ștampilate cu nume de localități.

De bună seamă că printre plumburile cu simboluri vor fi multe aparținînd nu unor negustori ci asociațiilor cu caracter religios, unităților militare, dar pentru izolarea lor lipsesc criteriile de identificare.

Marea asemănare tipologică, între amprentele cu efigii imperiale și cele presupuse a aparține unor negustori, sau poate posturilor vamale, rămîne să-și găsească explicația după o mai amplă considerare a unui material necunoscut încă. Nu ezităm să menționăm confuzia, în care ne putem afla în orice moment, între plumburile oficiale care atestă plata sau scutirea de taxe și cele puse de diferiți particulari pentru recunoaștere, cît și între cele prin care se constată plata taxelor de portorium și cele pentru altfel de taxe, de intrare sau de trecere prin anume locuri.

III

După examinarea generală a principalelor probleme ridicate de plumburile comerciale am considerat utilă analiza sumară a aspectelor prezentate de cele 132 piese adunate din ruinele de la Izvoarele.

Nu ne-am îngăduit să renunțăm la amănunte care ar părea de prisos, călăuziți fiind de gîndul că aspecte în aparență inutile azi, pot intra în atenția cercetătorului de mîine [61].

---

[61] Numărul de ordine din descriere corespunde cu nr. din planșele în care au fost redate fața cu amprenta sigilară și profilele plumburilor.

Profilele în mărime naturală prezintă plumburile privite de la baza amprentelor sigilare. Profilele plumburilor ale căror amprente sigilare sînt degradate au fost desemnate din pozițiile cele mai caracteristice.

Din planșele cu fețele plumburilor lipsesc acele plumburi a căror amprentă este complet degradată iar din planșele cu profile lipsesc acelea cu altă formă decît hemisferică sau conică (grupele 4 și 5).

În descriere am indicat numai greutatea (G) plumburilor și dimensiunile amprentelor sigilare, acolo unde s-au putut stabili cu certitudine. Pentru plumburile a căror amprentă nu păstrează elementele necesare stabilirii dimensiunilor, nu s-a mai făcut nici o mențiune.

Dimensiunile amprentei sigilare au fost redate sub formă de fracție ori de cîte ori forma amprentei este ovală (Da) sau dreptunghiulară (La). În aceste cazuri valoarea scrisă ca numărător reprezintă diametrul pe verticală sau înălțimea dreptunghiului, iar aceea redată ca numitor, diametrul pe orizontală sau baza dreptunghiului.

1. — I c, vîrf rotunjit. U i s . 1. Bustul lui Constantin cel Mare, încununat. Profil spre d. Două pamblici înoadă cununa fluturînd spre s. Fibulă pe umărul d. Pe margini legenda C [ONS] TANTINI VICTORIA. Degradări la bărbie și pe marginea stîngă. G 4, 72 gr. Da 13/... mm.

2. — I b, mult aplatizat. 2. Bustul unui împărat, încununat, din față. Figura mutilată parțial prin ruperea canalului ; nasul și bărbia turtite prin lovire. În cîmp, pamblicile de la cunună, două lîngă obrazul d, trei lîngă obrazul s. În cîmpul din d, deasupra pamblicilor, o stea cu șase raze, din trei linii încrucișate. Pe clavicula d, o fibulă rotundă. În d, din legenda circulară, ... P F A V G. G 2,50 gr. Da 13/12.

3. — I b, curbură foarte joasă. 2. Marginea păstrată, înălțată cu 3 mm. Bust din față al unui împărat, încununat cu diademă din două rînduri de perle. Trei pamblici din cunună în dreptul obrazului s. Nasul, obrajii și cea mai mare parte din umeri și piept, degradate. În s un rest de legendă ... P F A ... Imprimare cu același tipar ca precedentul. G 2, 88 gr. Da 13/ ... mm.

4. — I c, U i s. 3. Bust bărbătesc, din față. Părul bogat, sub o cunună acoperă parțial fruntea. Mustățile și barba conturează buza superioară și bărbia. Aer grav și solemn. Agrafă rotundă cu buton central, pe umărul d. În jur legenda I V L I A N I. G 3,25 gr. Da 13/12 mm.

5. — I b. 2. Bust bărbătesc din față. Turtit și corodat. Ochii deplasați în părți, bulbucați. G 4,47 gr. Da 13/...mm.

6. — I c. U 2 t. 3. Orificiul larg indică o sîrmă groasă sau două sîrme alăturate. Cîteva elemente din creștetul unui cap bărbătesc, spre d. Din legenda circulară ... N V I ... C I A ... G 3,80 gr. Da 13/... mm.

1. — I a terminat cu un buton. U i s. 3. Bust bărbătesc spre d, figură severă, sprîncene groase. Anepigraf. G 3,70 gr. Da 13/13 mm.

8. — I b. U i s. 3. Bust bărbătesc în profil spre d. În părți probabil resturile unei legende IV ... VI. Patină castanie. G 3,50 gr. Da 13/11 mm.

9. — I a. U 2 t. Lipsă partea din s sus, tăiată din vechime. 3. Bust bărbătesc din față, cu urechile depărtate. Din legendă ΠA...ΠOV G 4,58. Da 13/12 mm.

Termenii dreapta (d) sau stînga (s) folosiți în descrierea amprentelor, trebuiesc înțeleși din poziția celui care privește.

Pentru economia descrierilor, au fost folosite prescurtări : *Forma plumburilor.* I a = plumb hemisferic ; I b = calotă sferică ; I c = plumb conic ; I d = plumb în formă de nasture ; I e = plumb cilindric ; II = plumb monetiform, III = plumb dreptunghiular. *Urma celei de a doua turnări a plumbului* = U 2 t ; *Urma imprimării sîrmei pe prelungirea plumbului* = U i s ; *Direcția canalului șnurului* însemnată cu cifrele 1—4, indică direcțiile.

Plumburile nr. 37, 40 și 42 au fost reproduse de P. Diaconu în articolul *Urme vechi creștine descoperite în sud-vestul Dobrogei*, publicat în Biserica Ortodoxă Română, LXXXI, nr. 5—6, 1963 p. 548 și fig. 2.

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

Planșa II — Fețele plumburilor, cu amprentele sigilare.

10. — I c. 4. Cap bărbătesc în profil spre d, cu gît lung şi puternic, degajă un aer de energie şi forţă brută. Anepigraf. Imprimare adîncită la 4 mm. G 8,66 gr. Da 13/... mm.

11. — I c. Canal, 1, foarte larg. U. i s. Bust de bărbat din faţă. Degradat din vechime. G 5,07 gr. Da 13/... mm.

12. — I c. U i s. Canal 1, deschizături mijlocii inegale. Bust din faţă, bărbătesc. Fruntea degradată. Şters. G 4,93 gr. Da 13/... mm.

13. — I a, uşor aplatizat prin turtire. U i s. 2. Cap spre d, bărbătesc. Lipsit de legendă. Patină castanie. G 4,10 gr. Da 13/... mm.

14. — I b. Creştetul unui cap bărbătesc în profil. Părul cu fire drepte. În s sus un ornament rotund, cu un punct în mijloc şi două prelungiri la partea superioară, îndreptate lateral, terminate prin cîte un punct. Restul distrus. Patină vînătă. Anepigraf. G 4,46 gr.

15. — I c, scund. Pe latura stîngă, o margine asemenea unei viziere. 1. Bust bărbătesc în profil spre s. Mustaţă şi probabil barbă. În faţă, în dreptul frunţii, o stea cu şase raze. Anepigraf. G 4,34 gr. Da.../9 mm.

16. — I a, păstrat parţial. Canalul, 1, foarte larg, cu deschizătură în formă de estuar. Cap bărbătesc spre d. Se păstrează doar creştetul cu părul pieptănat întins, urechea şi o parte din obraz. În cîmp, în s sus, un rest de legendă ... V A ... G 2,56 gr.

17. — I a, margini evazate. U 2 t. Canalul, 1, lăţit. Imprimare excentrică. Cap tînăr spre d. Părul cîrlionţat. Pe gît un veşmînt uşor în falduri. În dreptul umărului şi sub bărbie, partea superioară a unui scut. Figura are trăsături feminine, dar pare a fi a unui adolescent. Anepigraf. G 4,85 gr. Da 11/10 mm.

18. — I b, cu urme de lovituri. 2. Chip bărbătesc spre s, încins probabil cu o pamblică peste părul cîrlionţat. Partea din faţă degradată prin lovire. Anepigraf. Patină maron — cenuşie. Indicii că a fost executat cu aceeaşi matriţă ca procedentul. G 4,31 gr. Da 11/10 mm.

19. — Formă de trunchi de con. 4. U i s. Orificiul superior foarte lung, cel inferior mic, cu urmele a două sîrme paralele. Cap femeesc spre d, susţinut de un bust privit din faţă. Aer rece, lipsit de detalii. Coafură redată ca o cască. În cîmp V I a. G 3, 17. Da 10/10 mm.

20. — Cap tînăr de femeie, spre s, cu păr bogat, lăsat liber peste umeri. La gît perle. Anepigraf. Corpul plumbului pierdut. G 1,57. Da 13/... mm.

21. — Formă particulară, asemănătoare unei pastile, continuată cu un con jos cu baza lărgită. În partea superioară o margine de 2 mm. Canal, 2, foarte larg, cu orificiile deschise sus în corpul şi jos în faţa plumbului. Cap de femee tînără, spre s, părul strîns. Partea de sub gît distrusă de orificiul de ieşire al sîrmei. În cîmpul din faţă un relief neclar. G 5,04 gr. Da 13/... mm.

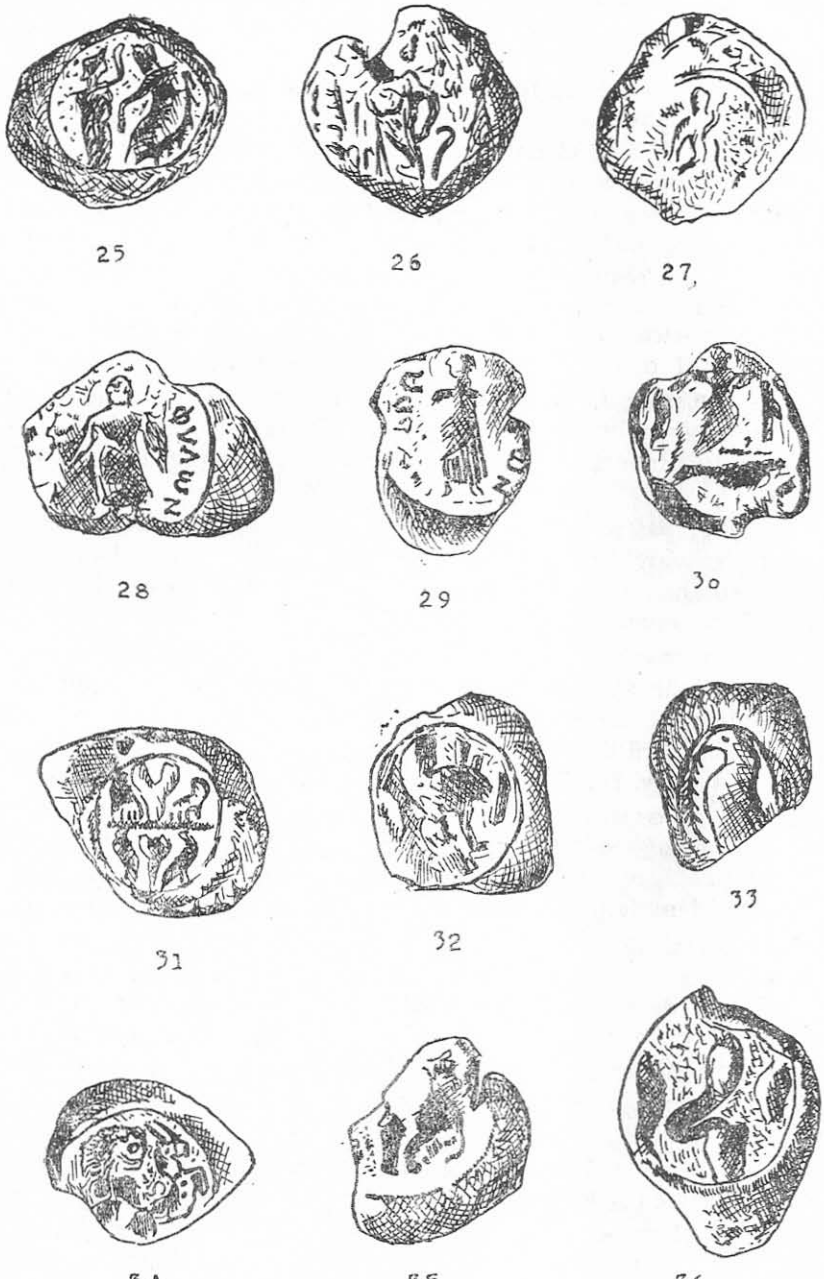

Planşa III — Feţele plumburilor, cu amprentele sigilare.

22. — I a, curba uşor turtită. 4. Diana, cu arcul şi săgeata în cîmpul din d, în poziţie de tragere. Detaliile estompate. Anepigraf. Patină albă. G 6,61 gr. Da 13/12 mm.

23. — I a, margini evazate. 2. Victoria, mergînd spre s. În mîna d, o cunună, în mîna s, probabil, o ramură de palmier. Anepigraf. Patină maron închis. G 4,00 gr. Da 13/12 mm.

24 — I a, 2. U i s. Personaj mitologic aşezat spre s. Cu mîna d. saltă capacul unei ciste din care iese un şarpe, în mîna s cornul abundenţei. Pe marginea superioară P R I ... V A S. G 6,68 gr. Da 12/12 mm.

25. — I a, uşor turtit. 4. Două personaje faţă în faţă. Cel din d, probabil femeie, aşezată pe o blană, trei sferturi din spate, priveşte spre s către celălalt personaj, mai mic, în picioare, cu capul acoperit de o cască (?). Primul ţine, cu capul în jos, un şarpe mare, care coboară de pe umărul s dealungul braţului. Secundul ţine în sus, deasupra capului celuilalt, un şarpe asemănător, care atîrnă dealungul braţului, umărului şi coapsei d. Anepigraf. G 5,98 gr. Da 11/12 mm.

26. — I c, cu baza largă. 1. Deschizătura superioară foarte largă pătrunde în corpul plumbului şi pe faţă pînă aproape de mijloc. Deschizătura inferioară ajunge pe corpul conului pînă la 1/3 din diametrul plumbului. În apropiere de vîrf un orificiu oval, rămas de la turnare, răspunde în canal. U 2 t. Personaj în picioare din faţă în mişcare spre s. Veşmînt lung cu falduri. În mîna d probabil o făclie. Mîna s liberă pe lîngă corp. În cîmp jos, probabil, un şarpe curbat spre palma personajului. Lateral, în ambele părţi obiecte neidentificabile datorită conservării precare. Capul distrus de orificiu. G 5,80 gr. Da 13/12 mm.

27. — Iniţial I a, acum turtit pe ambele feţe. 3. Bărbat gol spre d. Se păstrează doar partea superioară a trupului, aplatizat. Anepigraf. G 6,76 gr. Da 10/10 mm.

28. — I c, bază largă, vîrf rotunjit. U 2 t. 1. Personaj în picioare, din faţă, veşmînt pînă la genunchi, în mîna d cornul abundenţei. În mîna s, probabil o coroană. Legenda ΦΥΝΛΩΝ ,pe latura din d. Comparat cu următorul, pare că partea din legendă de pe marginea s este ştearsă. G 4,45 gr. Da 13/12 mm.

29. — I a. 3. Orificiul din d, vizibil pe faţă. Personaj asemănător precedentului, probabil femee. Legenda păstrată parţial... ΥΑΝ [ΦΥΛ]ΩΝ G 3,20 gr. Da 13/12 mm.

30. — I a. Canal, 4, foarte larg. Oval împărţit în două părţi inegale, printr-o linie orizontală. Cea de sus mai mare, închide o Victorie (?) flancată de două personaje minuscule, neclare. Partea superioară include un corn al abundenţei, culcat cu deschizătura spre d. Anepigraf. G 6,12 gr. Da 13/12 mm.

31. — I a. 2. Deschizătura inferioară prelungită pînă în mijlocul plumbului. Oval împărţit în două cîmpuri egale, suprapuse. În registrul de sus, un simbol neidentificat în forma literei Y, flancat de doi lei îndreptaţi către margini, dar cu capetele întoarse spre simbolul din centru. În registrul inferior un simbol neidentificat flancat de două

păsări, probabil bufnițe sau vulturi, cu aceeași poziție ca și leii de deasupra. G 5,68 gr. Da 12/11 mm.

32. — I b. U i s. 4. Pasăre așezată, spre s, pe un obiect neidentificat, privind îndărăt. Vultur pe delfin sau bufniță. Pentru ultima ipoteză vezi ochii însemnați prin două adînciturі, capul rotund și lipsa unui cioc ascuțit. În acest caz obiectul pe care se sprijină ar putea fi o amforă, ca pe unele monede ateniene. Către ultima ipoteză conduce și poziția corpului păsării. În față unul și deasupra două semne neidentificate. G 5,70 gr. Da 12/11 mm.

33. — I a. 1. Pasăre în profil spre d, cu capul spre s, ținînd în cioc o ramură sau un spic mare. Anepigraf. G 5,63 gr. Da.../8 mm.

34. — I c. U i s — U 2 t. 3. Leu atacînd din spate o gazelă cu coarne lungi, arcuite pe spate, care sare în cîmpul din d. Pe corpul gazelei mici puncte în relief. Anepigraf. G 5,33 gr. Da .../12 mm.

35. — I b, fragmentar, neregulat. U i s. U 2 t. 1. Pe restul de amprenta sigilară păstrat, se disting două picioare. Probabil, anepigraf, G 3,68 gr.

36. — I a. U i s. 1. Orificii lățite. Șarpe mare ieșind dintr-o cistă. În părțile laterale, două simboluri neidentificabile. Sub bucla formată de șarpe, în stînga cistei, un semn, probabil litera C sau E. Fără legendă. G 13,43 gr. Da 13/13 mm.

37. — I e c (con pe soclu cilindric). U i s. U 2 t. 2. Orificii largi, lățite. Cruce sprijinită pe un piedestal scurt, între brațele crucii, unele reliefuri datorate imprimării defectuoase. Anepigraf. G 7,37 gr. Da ../12 mm.

38. — I a, U i s. 1. Orificii normale, cel inferior cu urmele a două sîrme. Mîna stîngă, cu brățare, ține între degetul mare și arătător o cruciuliță. Pe margini M O N T N O V. G 2,12 gr. Da .../12 mm.

39. — I a, rupt. 2. Orificiile de grosimea unui ac fin. Amprenta degradată în proporție de 50%. Se distinge în s bustul pînă la brîu al unui personaj nimbat. Probabil un simbol creștin. Anepigraf. G 1,37 gr. Da .../10 mm.

40. — I c. 4. Animal spre d. probabil un miel. Deasupra un crismon (?). Simbol creștin (?). G 5,77. Da 12/11 mm.

41. — I 1. 2. U i s. Daniel, în picioare din față, gol, cu mîinile în sus și capul spre d între doi lei ridicați pe labele din urmă, în poziție spre în afară, dar cu capetele întoarse către profet. Reproducînd fără îndoială mitul biblic al aruncării profetului în groapa leilor, are probabil caracter creștin [62]. G 2,44 gr. D 12/11 mm.

42. — I a. U i s. U 2 t. 1. Se păstrează doar cîmpul din d cu cele trei brațe inferioare ale unei cruci și sfîrșitul invocației creștine K Y P H E Θ B] O H ⊙ E I. În rest o parte de simbol neidentificabil. G 1,46 gr.

[62] Daniel VI, 5 24.

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

Planșa IV — Fețele plumburilor, cu amprentele sigilare.

43. — I a. 4. U i s. Figură grotescă (grylle) cu dublu profil (ianiformă). Profilul din s cu barbă, cel din d se continuă cu un apendice lung și curbat ca un gît de lebădă. Din creștetul comun pornește un gît de cal continuat în mod firesc cu capul animalului. Anepigraf. G 4,96 gr. Da 12/12 mm.

44. — I d. 4. U i s. Figură fabuloasă redînd un cap matur, bărbătesc, din față, cu barbă mare desfăcută în două și îndreptată în sus, pe lîngă margini, pînă la limita jumătății, unde se termină cu cîte un cap uman. Din creștetul capului pornesc simetric două gîturi terminate cu capete de cal. Între cele două gîturi un ornament degradat. G 4,04 gr. Da 12/12 mm.

45. — I b, aplatizat. 3 (?). Aproape șters. Se disting unele prelungiri care pot fi interpretate drept picioarele, capul și mîna stîngă ridicată în sus, ale unui personaj în picioare (interpretare nesigură). Fără legendă. G 1,47 gr.

46. — I c. U i s. 1. Într-un chenar dreptunghiular, despărțit în două registre egale suprapuse, legenda YΠA/IΠA.

Litere înalte de 3 mm. Fig. 1/6. Față spartă de canal. G 3,30 gr. Laturile amprentei 10/12 mm.

47. — I a sau c, parțial tăiat. 4. U 2 t. Canalul găurește fața. Chenar dreptunghiular cu legenda YΠA/IΠHN.

Literele din rîndul de jos mai mari. Ligătură între H și N. (fig. 1/7). G 4,42 gr. Laturile amprentei 10/11 mm.

48. — I. c, conservare rea, turtit pe ambele fețe. 1. Sigiliu aplicat cu același tipar folosit la nr. 46. Din legendă se citește YΠA[I]ΠA. G 4,10 gr. La 10/12 mm.

49. — I b. U i s. 4. În chenar ușor dreptunghiular CMY | PNA

Litere înalte de 5 mm. Litera C unghiular (fig. 1/1), ingroșare prin scurte bare a extremității literelor. G 6,58 gr. La 12/13 mm.

50. — I b, traversat de o nervură. 4. Partea inferioară lipsă. Aceeași ștampilă ca la nr. 49. Litera M înțepată cu un vîrf lat. Literele din rîndul al doilea tăiate parțial. G 4,46 gr. La .../13 mm.

51. — I b. 4. U i s. Asemănător, dar nu identic cu nr. 49—50. Urme de ciocănire. Canalul atinge fața plumbului. G 6,79 gr. La 12/13 mm

52. — I b. U i s, (două, paralele). 4. Ștampilă, cu același tipar ca la nr. 49—50. Pătrundere a canalului în litera C. U 2 t. Calota tăiată pînă la mijloc prin defect de turnare. G 4,07 gr. La 12/13 mm.

53. — I b (deformat prin lovire). U 2 t. 3. Fața ruptă parțial de canal. Ștampilă identică cu nr. 49—50 și 52. Legenda CMY/P[NA]. G 7,48 gr.

54. — I a. Fața ruptă de canal (fig. 1/2). 3. Legenda [P]NA/CM[Y[. G 2,75. La 12/13 mm.

55. — I a. U i s. 3. Stampilă [PNA]/CM[Y] identică cu precedenta. Fața găurită de canal. G 1,93 gr.

56. — I a. U i s. Ștampilă identică cu nr. 54—55. G 2,07 gr.

Planșa V — Fețele plumburilor, cu amprentele sigilare.

57. — I a, d. 1. U i s. Stampila EΦE/CIWN. Capetele literelor E, Φ și C îngroșate prin bare transversale. Ligătură între W și N (fig. 1/3). Înălțimea literelor 3 mm. G 4,84 gr. La 10/12 mm.

58. — I a. 1. Stampila EΦE/CI. Extremitățile literelor accentuate prin bare transversale. G 6,77 gr. La 10/11 mm.

59. — I c, vîrf retezat. 1. Pe ambele fețe urme de dinți. Stampilă identică cu precedenta : EΦE/C[I]. G 5,09 gr.

60. — I c (?). 2. U 2 t. Turtit recent. Aceeași legendă ca la ultimele două. Formă diferită a literei C, care pare unghiulară și fără bară cît și modificarea distanței dintre litere, datorită turtirii plumbului. G 4,46 gr.

61. — I a, cu baza aproape dreptunghiulară, traversată în direcția lungimii de două nervuri paralele inegale ca lungime, produse de două șănțulețe existente în ambalaj în momentul turnării. 3. Orificii mici, astupate. Legenda, cu litere de 3.5 mm. MAΓ/NHT ∈ /M. Deasupra literei M din rîndul ultim, probabil un E minuscul. Ligatură între N H (fig. 1/10). G 4,58 gr. La 13/9 mm.

62. — I b. 1. Orificii mici. Legenda ΛAO/ΔIKO/ ψ N, cu litere de 3 mm. G 2,75. (Fig. 1/9). Da .../12 mm.

63. — I a, terminat printr-un buton. Aspect de pălăriuță. 2. U i s. Legenda CYON/IC. G 4,26 gr. (fig. 1/14). Da 10/10 mm.

64. — I a. 4. Monogramă în dreptunghiu perlat, deteriorată de canal, poate fi I A T sau $\overline{IAT}$. G4, 90 gr. Da 9/10 mm.

65. II, 3, imprimat pe ambele părți, cu scriere neregulată, pe două registre, despărțite printr-o linie orizontală, totul în cerc ușor perlat. G 4,18 gr. Da 13/13 mm.

66. — I b, margini rupte parțial. Aspect de pălărie cu boruri largi. Canal fin. 1. Amprenta sigilară închide într-un dreptunghiu două monograme suprapuse (fig. 1/13). Ruptura din partea inferioară atinge monograma, dar ea se întregește cu ajutorul plumbului nr. 68, asemănător. G 1,76 mm. La 8/10 mm.

67. — II. 1. Imprimat pe ambele părți, în caractere latine, pe fiecare parte cîte trei rînduri, înconjurate de un cerc, vizibil numai pe una din părți. G 4,29 gr. Da 13/13 mm.

68. — I b, cu marginile aduse la o formă proape dreptunghiulară. În partea superioară și jos, marginile sînt zimțate. Canalul fin, produce o gaură neregulată în centrul monogramei. 3. Amprenta închide două monograme asemănătoare cu cele aplicate pe plumbul nr. 66, dar nu identice. G 1,55 gr. La 8/9 mm.

69. — II. 1. Prevăzut pe ambele fețe cu aceeași amprentă sigilară (fig. 1/12). G 2,19. Da .../13 mm.

70. — I b, puțin ascuțit. 1. Orificii fine și regulate. Trei busturi de aspect neîngrijit, într-un oval ușor neregulat. Bustul central este cel mai mare iar cel din s mai mic decît celelalte. G 8,38 gr. Da 12/14 mm.

61

62

63

64

65

66

67

68

69

Planșa VI — Fețele plumburilor, cu amprentele sigilare.

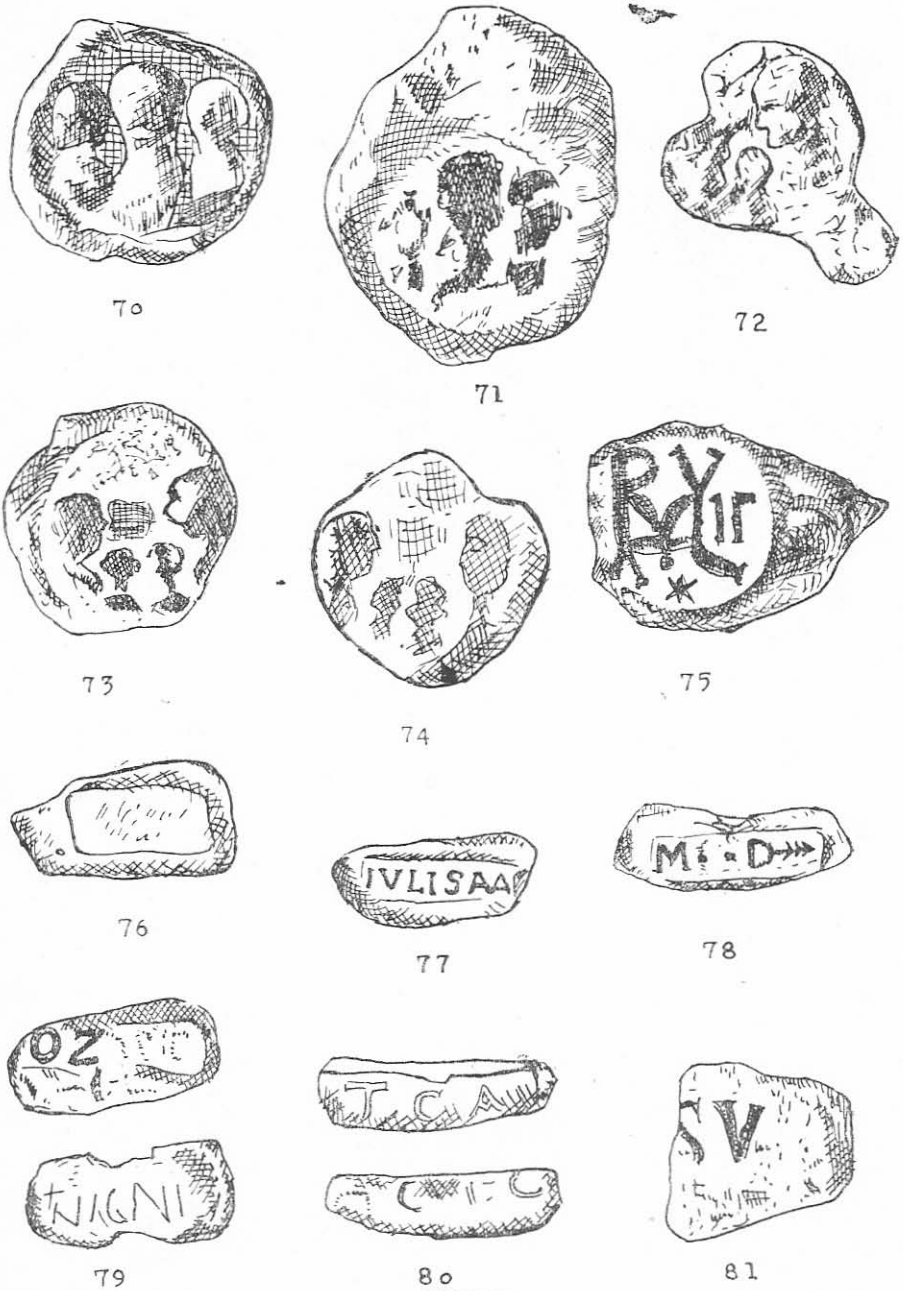

Planșa VII — Fețele plumburilor, cu amprentele sigilare.

71. — I a, margini evazate. Prezintă striaţiuni care se pun în legătură cu materialul lemnos în care a fost turnat. 4. Canal larg, cu orificii neregulate. Trei busturi diferite de cele de pe plumbul precedent. Busturile laterale vătămate prin ciocănire iar marginea superioară atacată de agenţi chimici. G 10,75 gr. Da 12/12 mm.

72. — I b, cu apendice în partea inferioară, spre d. 2. Trei busturi, deosebite de cele de pe plumburile nr. 70—71. Bustul din d, care este şi cel mai mare, văzut din profil spre stînga, are în faţă un bust mic, degradat de orificiul canalului. Printre acestea se află un bust mărunt, probabil al unui copil. G 3,73 gr. Da 12/12 mm.

73. — I a, margini neregulate, evazate. 3. Canal larg, produce o spărtură pe faţa plumbului, în mijloc. Patru busturi, două mici, de copii, încadrate de alte două, diferite ca mărime, cel din d mai mare, ambele din profil, privind către interior. G 4,64 gr. Da 12/12 mm.

74. — I b, turtit prin lovire, margini largi, neregulate. 1. U i s. Două busturi laterale, din profil privind spre interior către cele două busturi mai mici. Probabil realizate cu acelaş tipar folosit la plumbul nr. 73. G 3,30 gr.

75. — I a, margini evazate, apendice ascuţit spre d. U 2 t. 1. Orificii lăţite. Monogram 1/11. G 5,82 gr. 11/12 mm.

76. — Formă neregulată, derivată dintr-un dreptunghiu. Canalul şnurului străbate prin mijlocul laturilor lungi. Amprenta sigilară dreptunghiulară (4/10 mm) nu conţine imagine sau legendă. G 2,83 gr. Dimensiunile plumbului 16/8/4 mm.

77. — III. Asemănător cu precedentul. Aceeaşi direcţie a canalului. Amprenta sigilară (3/11 mm), în relief, cuprinde legenda I V L I S A A. Ultimele două litere în ligatură. Patină castanie. G 1,82 gr. Dimensiunile plumbului 15/6/4 mm.

78. — III. Amprenta (3/13 mm) conţine literele M şi D, despărţite prin două puncte. Din litera D porneşte o săgeată cu trei perechi de aripi. G 1,96 cm. Dimensiunile plumbului 17/6/4 mm.

79. — ÎÎÎ. Amprenta (4/13 mm) lasă să se vadă literele D Z C. Pe faţa posterioară, netedă, a fost sgîriat cu un vîrf foarte ascuţit N I C N I. G 2,63 gr. Dimensiunile plumbului 15/7/4 mm.

80. — III. Amprente sigilare pe ambele feţe (3/13 mm), din cîte trei litere : T C A şi C I C sau C T C. G 1,90 gr. Dimensiunile plumbului 17/5/4 mm.

81. — III, rupt din vechime pe linia canalului. Se păstrează numai partea din d pe care se distinge anevoie un rest din litera S şi litera V. G 2,79 gr. Lăţime 12 mm, grosime 4 mm.

82. — I a. Mic apendice în partea inferioară. 1. Orificii mari, neregulate. Amprenta cuprinde un leu, cu coada ridicată, privind spre d, urmat de aproape de un personaj cu vesmînt lung, nimbat (?), cu braţul stîng în sus, cel drept pe lîngă corp. G 7,98 gr. Da 10/10 mm.

83. — I a, mult aplatizat şi alungit, din care s-a păstrat jumătate, fiind rupt pe linia canalului. Se păstrează, probabil, partea de jos, pe

82

83

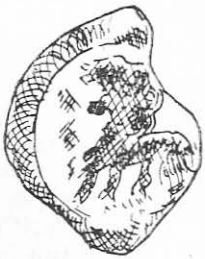

84

85

86

87

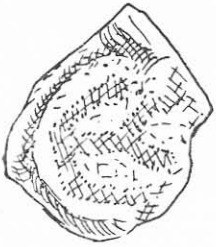

88

89

90

91

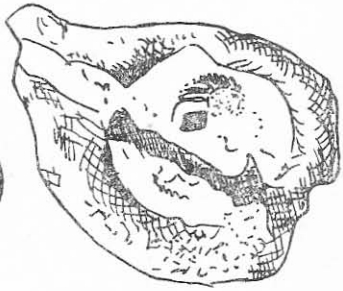

92

95

Planşa VIII — Feţele plumburilor, cu amprentele sigilare.

care se deduce barba creață și o parte din chica unui cap de bărbat, în profil spre d.

84. — I a, margini evazate. 1. U 2 t. Amprenta redă un leu în picioare spre s, răcnind. Fără legendă. G 4,14 cm. Da 13/... mm.

85. — I a, margini ușor evazate. 1. Amprenta redă un leu cu coada lungă ridicată în sus, mergînd spre d, răcnind. Deasupra legenda ΠΑVΦV. G 5,15 gr. Da 13/14 mm.

86. — I c, terminat în loc de vîrf cu o creastă. Margini largi. 4. U i s. Leu cu coada în sus, sărind furios spre s. Lipsit de legendă. G 9,43 gr. Da 13/14 mm.

87. — I a, margini evazate. 1. U i s. U 2 t. Bust bărbătesc, din față. Linia sprîncenelor unită cu nasului, formează un T. Ochii redați prin două puncte. Pare a avea barbă. Legenda parțială în d ... ΝΙΔΟ· G 4,65 gr. Da 13/... mm.

88. — I a, distrus parțial. Canalul șnurului stricat. Simbol neidentificabil. G 5,76 gr. Da 13/12 mm.

89. — I a, Fața afectată de canalul șnurului, larg și cavernos. U 2 t. Simbol neidentificabil. G 4,75 gr.

90. — I c. Canal cu orificii mici. Simbol neidentificabil. G 5,42 gr.

91. — I a sau c. Turtit. Orificiile canalului late. Tăeturi pe față. Simbol neidentificabil. G 9,04 gr.

92. — I c. 3. Canalul deschis pe față cu amprentă, pe toată lungimea. Cap uman. Se păstrează doar creștetul. G 9,08 gr. Da 12/13 mm.

93. — I a, margini neregulate și prelungire. U 2 t. Simbol neidentificabil. G 3,79 gr.

94. — I c, vîrf rotunjit, margini neregulate, prelungiri. Simbol neidentificabil. G 14,38 gr.

95. — I a, margine prelungită. Amprenta ștearsă. G 3,00 mm. Da ... /10 mm.

96. — Turtit și sfișiat. Nu se pot preciza forma și simbolul G 2,00 gr.

97. — I a, turtit prin ciocănire, margine prelungită. Amprenta complet mutilată. G 5,30 mm.

98. — I a. Orificii largi. Amprenta degradată. G 7,02 gr.

99. — I a, margini evazate, de mici dimensiuni. Fața sfișiată pe linia canalului. Simbol distrus. G 2,00 gr.

100. — I c, vîrf retezat. 2. Bust bărbătesc din față, cu veșmînt drapat pe piept. Pare a nu fi avut legendă. Partea din d și creștetul complet degradate. G 7,40 gr. Da 13/13 mm.

101. — I a, formă neregulată. 2. Capul unui bărbat cu barbișon spre d. Creștetul iese din suprafața plumbului. Ochiul stricat de agenți chimici. Lipsit de legendă. G 3,75 gr. Da ... /11 mm.

102. — Formă lunguiață, cu vîrful rotunjit, străbătut de un canal larg. Fața complet ștearsă. G 4,90 gr.

103. — Canal neobișnuit de larg. Amprenta sigilară redă trei busturi bărbătești, cel din mijloc mai mare, în profil spre d. Cele laterale privesc către interior, spre bustul central. Nu este identic cu nici unul

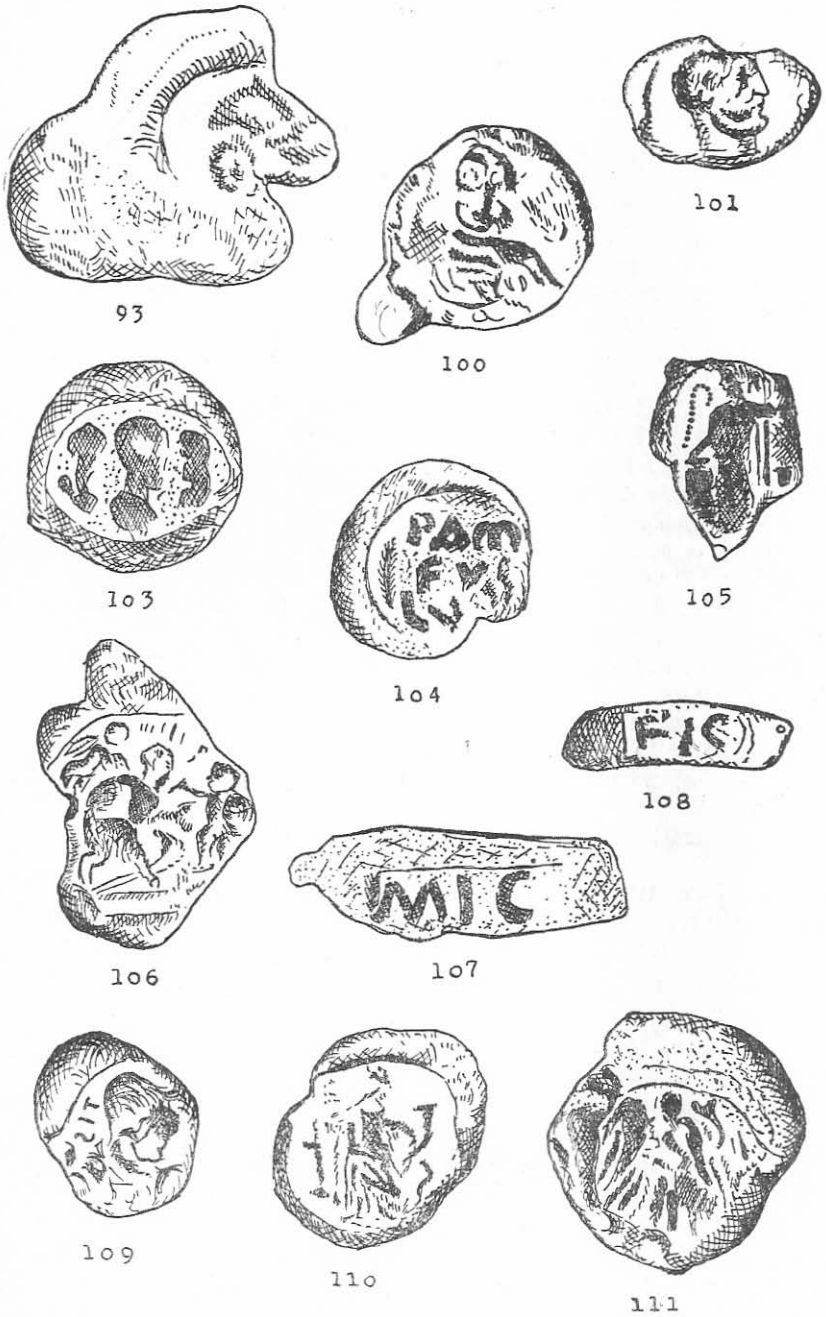

Planșa IX — Fețele plumburilor, cu amprentele sigilare.

din cele de sub numerele 70—72. Capul bustului central turtit uşor prin lovire. Lipsit de legendă. G 7,73 gr. Da 10/13 mm.

104. — I a, margini evazate. 4. Orificii late. Amprenta sigilară cuprinde legenda PAM/FY/L[IA]. (fig. 1/8), mărginită în partea stîngă de o ramură de palmier. G 4,51 gr. Da 12/12 mm.

105. — Plumbul propriu zis lipseşte din vechime. Partea păstrată este formată din plumbul celei de a doua turnări. Nu păstrează urmele canalului. Amprenta reproduce imaginea zeiţei Pallas — Atena, cu veşmînt lung, cu cască, ţinînd în mîna stîngă sulița iar cu dreapta sprijinindu-se pe scut. În cîmpul din s un simbol în formă de cîrjă, redat prin puncte. Anepigraf. Dimensiunile amprentei nu pot fi stabilite.

106. — Plumb din grupa a treia, formă neregulată, mai mult plat decît conic sau hemisferic. I. Canalul cu orificii late, sparge plumbul pe ambele feţe. Amprenta sigilară conţine o scenă mitologică. Figura centrală este un faun bătrîn cu picioare de ţap, în mers aplecat spre d. către un copil — probabil un amoraş — care pluteşte în cîmpul din d. În partea superioară, în dreptul spatelui faunului, un al doilea amoraş. Faunul ţine în mîna dreaptă un obiect în formă de lună nouă. Între picioare se distinge un obiect asemănător unei cîrje. G 4,25 gr. Da 15/15 mm.

107. — III. Plumb în formă neregulată, derivată dintr-un dreptunghiu asemănător cu plumburile de sub numerele 76 — 81 şi 115. Şnurul străbate vertical prin mijlocul laturei lungi, orizontale. Orificiile turtite. Amprenta sigilară (5/14 mm) include legenda M I C. Patină castaniu-roşcat. G 5,85 gr. Dimensiunile plumbului 25/8/6 mm.

108. — III. Plumb paralelipipedic. Spre deosebire de celelalte asemănătoare (76 — 81 şi 107) gaura şnurului a fost practicată în feţele cele mai late ale paralelipipedului, rezervate în general amprentei. Amprenta, (4/9 mm) conţine legenda F I C. G 2,73 gr. Dimensiunile plumbului 16/6/5 mm.

109. — I a. 1. Bust bărbătesc spre d. Creştetul distrus de orificiul şnurului iar ochii, nasul şi gura nu s-au imprimat datorită unei defecţiuni a tiparului. În cîmp în s, pe margine, un început de legendă ZIT. G 4,00 gr. Da 11/9 mm.

110. — I c, bază eliptică. 4. U 2 t. Amprenta include un personaj spre s, ţinînd în mîini un şarpe mare, către o cistă înaltă. Pe gîtul personajului o crestătură din vechime. În cîmpul din d un obiect nedistinct. Identic cu nr. 26. G 6,22 gr. Da 13/12 mm.

111. — I a, uşor turtit. 2. Conservarea sub mediocră dă posibilitatea să se distingă o reprezentare înaripată spre d, probabil o Victorie. În cîmpul din d, obiecte neidentificate. G 14,08 gr. Da 12/12 mm.

112. — I a; mică prelungire în s. 2. U 2 t. Amprenta imprimată parţial lasă să se distingă o pasăre spre d, fără cap. Realizată cu ştanţa folosită pentru nr. 33. G 5,78 gr. Da 10/8 mm.

113. — Fragment. Păstrează o parte din faţă, cu resturi mutilate din amprenta sigilară. Identificăm trăsăturile unui corp omenesc, în poziţie statuară, probabil un element mitologic. Anepigraf.

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

Planșa X — Fețele plumburilor, cu amprentele sigilare.

114. — Foarte rău conservat. Cu foarte multă probabilitate, reproduce în amprentă scena mitologică descrisă la plumbul nr. 25. Inițial hemisferic, în prezent turtit. 1. (?). Gaură în centrul amprentei.

115. — III, mai îngust și mai gros la unul din capete. Pe fețele mari, urme de dinți. Canalul, vertical, unește fețele înguste. Din legendă se distinge vag litera C. G 3,06 gr. Lungimea plumbului 18 mm.

116. — I a, aplatizat. Canalul se deschide ca un șanț, pe toată lățimea amprentei. 4. Se citește [C]MY/P[N]A. (fig. 1/1). Identic cu plumburile numerele 49—50 și 52—53. G 5,87 gr. La .../13 mm.

117. — I a. 4. Diametrul canalului de grosimea unui fir de ață. Legenda A N / T A. (fig. 1/17). G 5,72 gr. La 6/7 mm.

118. — I a. 1. Cap de adolescent, cu trăsături regulate. A fost executat cu același tipar folosit la imprimarea plumburilor cu numerele 17—18. G 9,68 gr. Da 11/10 mm.

119. — I a. Parte din față distrusă din vechime. 1. Canalul deteriorează partea inferioară a feții. Urmele a două sîrme paralele. Amprenta aplicată ca matrița folosită la plumburile numerele 33 și 112, conservă doar capul și o parte din corpul păsării. G 4,00 gr.

120. — Mic fragment din fața unui plumb de tipul I a.c. Conservă doar un rest din dreapta, superioară, a amprentei, pe care se deslușește partea din spate a unui bust. În cîmp o proeminență neidentificabilă.

121. — I b. 1. U i s. Bustul spre d al unui bărbat cu barbă. Ochiul accentuat și nasul ascuțit imprimă imaginei o ținută austeră și gravă, subliniată de prezența pe piept a unor linii paralele care sugerează cuirasa. Pe latura din d restul unei legende AGIOΣ (?), ĂOIOT(?),ĂOIOV(?) G 2,00 gr. Da 12/...mm.

122. — I b. 3. Amprenta, măcinată de agenți chimici, redă un cap bărbătesc desfigurat de canalul șnurului. Vagi urme ale unei coroane radiale. Cîmpul rămas liber în d, pare să sprijine părerea că nu a avut legendă. G 3,79 gr. Da 12/...mm.

123. — I c. U i s. 1. Cap bărbătesc, trei sferturi spre d, coafură bogată, barbă tunsă scurt, unită cu mustața. Rest de legendă ilizibilă. G 4,47 gr. Da 9/8 mm.

124. — I c, vîrf rotunjit. 3 U i s. Busturile afrontate a două personaje, redate stîngaci. Bustul din d ar putea fi al unei femei, după forma coafurei și după felul în care aceasta acoperă urechea. Anepigraf. G 3,09 gr. Da 10/10 mm.

125. — I b, neregulată. U 2 t. 4. Busturile unei perechi, față în față, avînd între ele un bust de copil, spre d. Probabil lipsit de legendă. Puternice afinități cu amprenta de pe plumburile nr. 72 ; poate identitate. G 3,37 gr. Da 12/12 mm.

126. — I c, bază neregulată, vîrf lat. 4. Legenda ΑΔ/ΑΡ (fig. 1/16), cu ligaturi. G 5,04 gr. La 8 mm.

127. — Plumb asemănător cu formă cu nr. 21 (baza cilindrică. suprapusă de un con). Canal foarte larg la unul din capete. 1. U i s. Simbol asemănător cu cel aplicat pe plumbul nr. 31. dar realizat cu altă ștanță, mai rudimentar. G 5,13 gr. Da 10/10 (?) mm.

128. — Plumb cu aspect neregulat, de cartof. Canalul foarte larg.

124

125

126

127

128

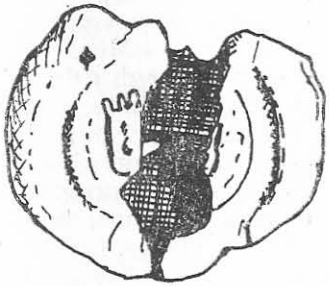

129

130

131

132

Planșa XI — Fețele plumburilor, cu amprentele sigilare.

2. Personaj nimbat, flancat în s de un altul mai mărunt (?). Cîmpul din d a căzut în afara plumbului și nu se mai pot face aprecieri asupra conținutului. G 6,49 gr. La 9/10 mm.

129. — Plumb extrem de plat, rupt în două de canal. Relieful păstrat poate fi interpretat drept o mînă sau mai degrabă o talpă de picior omenesc. Pe margine un mic orificiu indică intenția agentului

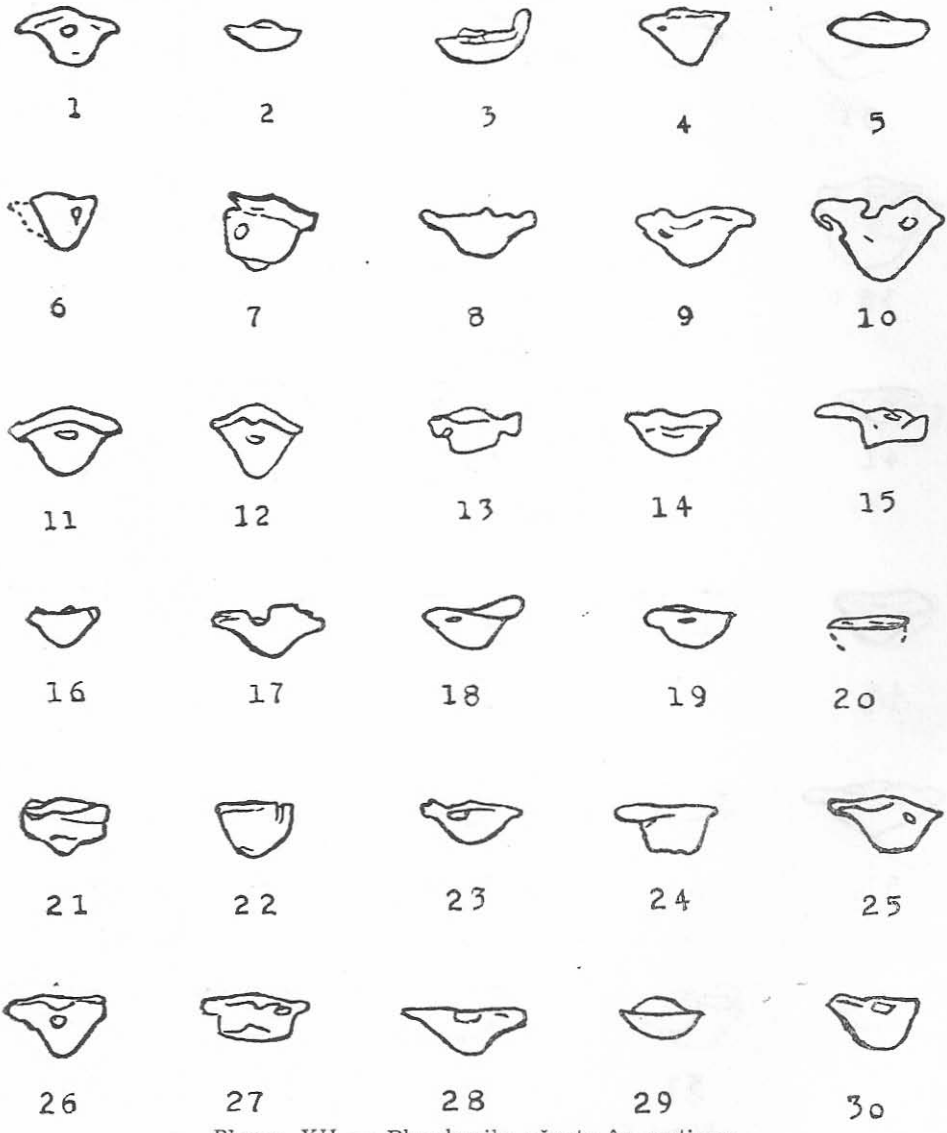

Planșa XII — Plumburile văzute în secțiune.

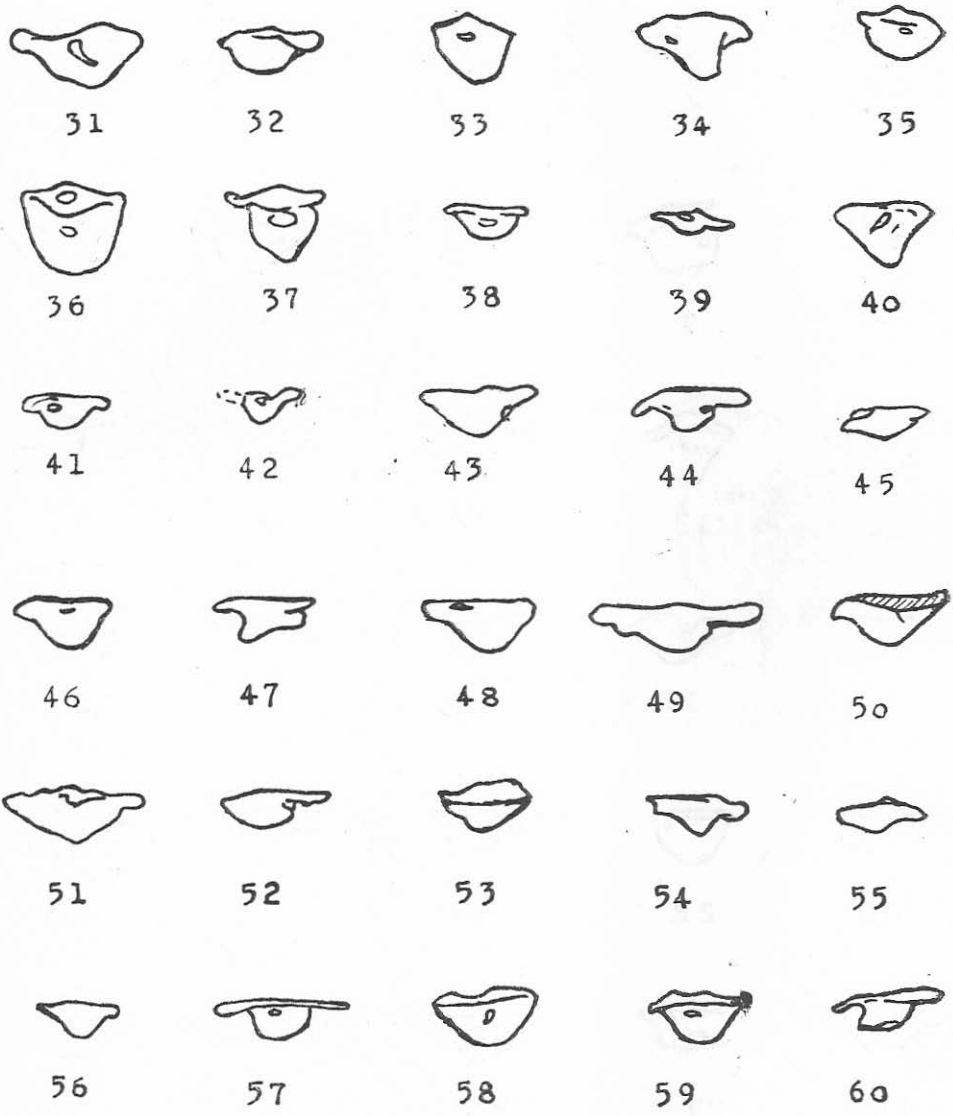

Planşa XIII — Plumburile văzute în secţiune.

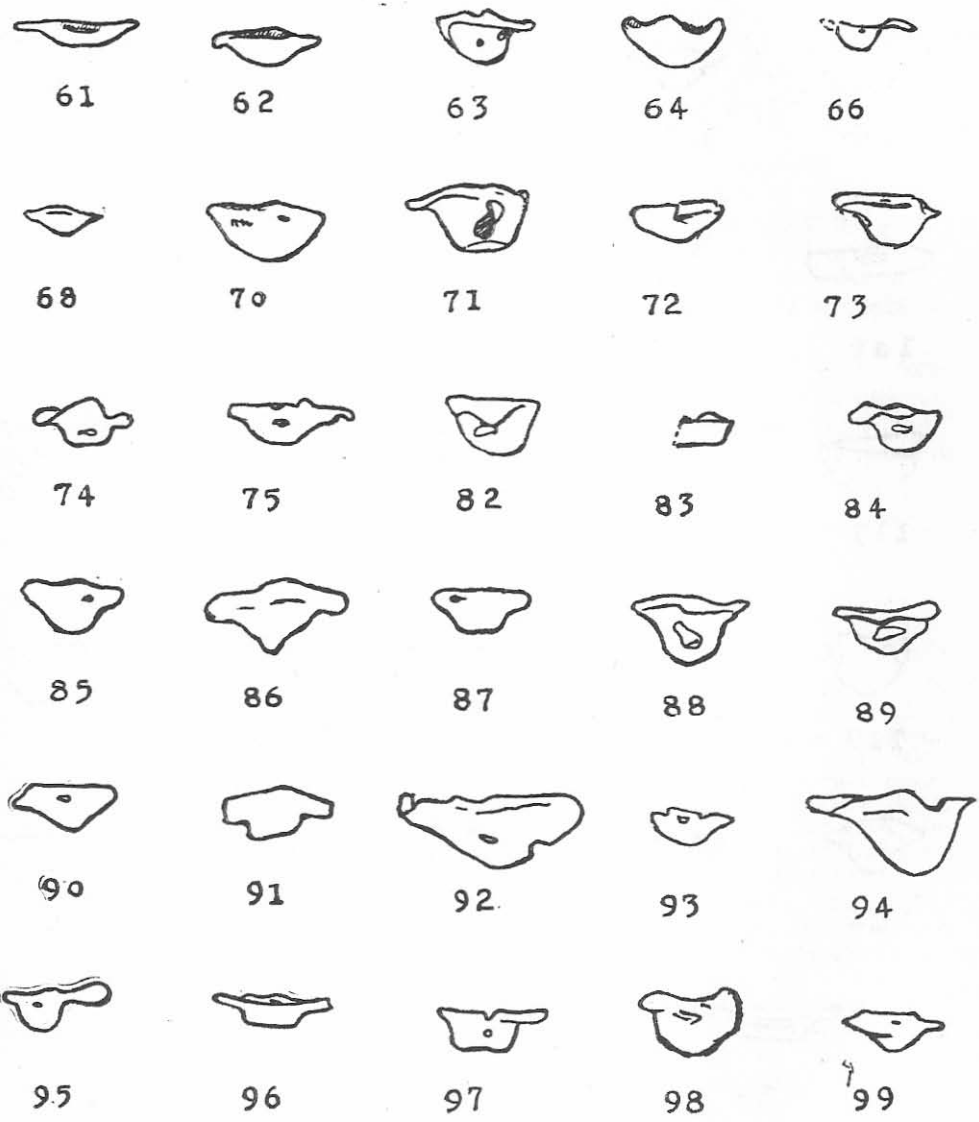

Planșa XIV — Plumburile văzute în secțiune.

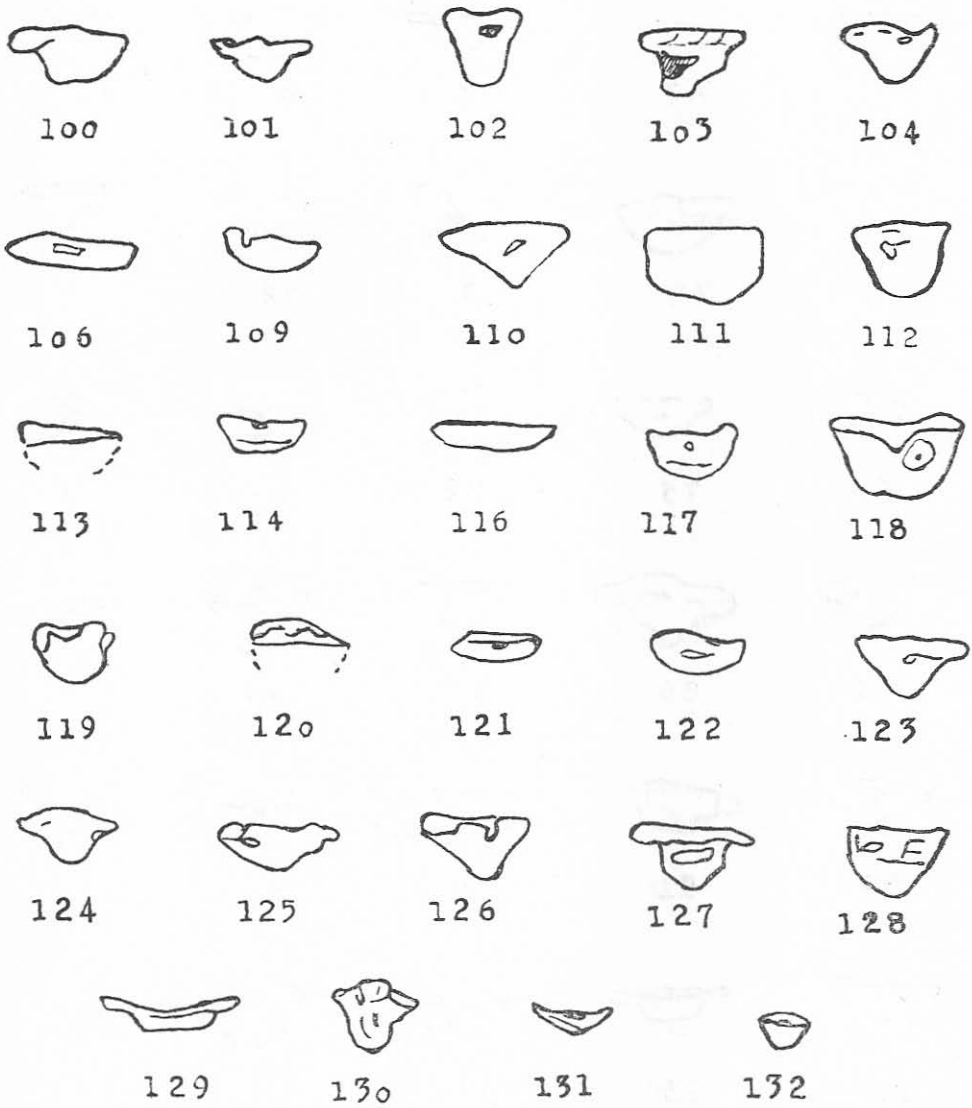

Planşa XV — Plumburile văzute în secţiune.

antic de a-l fixa cu o ţintă sau poate de a-l purta agăţat la gît. G 3,05 gr. Da 10/10 mm.

130. — I c (?), mutilat prin strivire în dinţi. Orificiul şnurului larg şi deschis. Amprenta complet mutilată cruţă un colţ — probabil din s sus — de unde se vede că amprenta era partulateră, uno oval şi că şnurul străbate vertical. Din resturile amprentei se deslușesc detalii din pieptănătura unui cap acoperit cu o reţea şi împodobit cu şerpi (?). G 5,14 gr.

131. — Plumb extrem de plat, cu aspectul unui acoperiş în două ape, acoperit cu striuri în direcţia scurgerii. 1. Amprenta imprimată parţial, include o monogramă fină şi bine păstrată, cu excepţia părţii din s, jos, căzută în afara cîmpului. Se pare că în afară de capătul inferior al primei haste a literei N nu se mai afla altă indicaţie. Între hastele literei N, la nivelul superior, se află o crismă, ceea ce asigură plumbului caracterul creştin. G 1,16 gr. La 9/9 mm.

132. — I a, minuscul. Canalul şnurului deosebit de fin. 1. Amprenta, în stare de conservare precară, lasă cu greu să se distingă un personaj în picioare (pînă la genunchi) cu mîna stîngă pe lîngă corp, în dreapta ţinînd o suliţă. Marginea plumbului căzînd la nivelul capului, acesta lipseşte parţial. G 1,16 gr. Înălţimea plumbului 9 mm.

PLOMBS COMMERCIAUX DE LA CITÉ ROMANO-BYZANTINE DE IZVOARELE (DOBROUDJA)

Résumé

La Table de Peutinger inscrit dans le segment 7, entre Durostorum et Axiopolis, à XVIII milles romaines loin de la première localité, le toponyme *Sagadava* et à XII milles loin de celle-ci et à une distance de XVII milles d'Axiopolis, Sucidava (Moesique). L'ingénieur topomètre P. Polonic, ayant essayé à la fin du siècle passé (1898) de situer dans le terrain les sites inscrits sur la carte publiée par Peutinger — attiré par les vestiges d'une localité romano-byzantine — localise Sagadava à 2,5 km en aval du village de Izvoarele (Pîrjoaia), sur la rive droite du Danube, à l'endroit connu sous le nom de Cale-Gherghi.

Puisque nulle autre source antique n'enregistre le toponyme Sagadava, la majeure partie des chercheurs y ont vu une forme corrompue pour Sucidava, laquelle à été placée hypothétiquement à Izvoarele dès 1904. Les débats concernant les ruines de Izvoarele n'ont pas abouti à une conclusion définitive, d'une part à cause du grand nombre de fortifications trouvées dans la zone géographique respective, et d'autre part pour la raison que, sauf des observations superficielles, on n y a pas entrepris de recherches.

Les restes d'un castellum aux côtés longs de 160 m (les côtés courts étant conservés sur une longueur de 80 m) ainsi que les traces d'une basilique de dimensions moyennes (25,50 × 11.35 m) auxquelles s'ajoutent de nombreux vestiges céramiques, numismatiques etc. pour une période historique qui commence au VI-e siècle av. n.è. et finit vers la commencement du VII-e siècle n.è., indiquent la présence d'un habitat important. Initiellement thraco-gétique ensuite romano-byzantine, située à la bifurcation du grand fleuve par un bras qui se dirrige vers la campagne gétique, à la limite d'entre la Moesia Secunda et Scythia Minor,

au niveau du limès danubien, cette localité a fait perpétuer son existence même au V-e siècle n.è., lorsque d'autres centres économiques et militaires ont été transformén en cendre.

II

De ce milieu archéologique on a récolté, pendant une période de deux décennies (1950—1970) un nombre de 132 plombs romano-byzantins, connus sous la dénomination de plombs commerciaux. Pour pouvoir procéder à une analyse des caractères de ces précieux et peu connus documents, nous avons trouvé nécessaire d'en appeler aux classifications de Rostovtsew et de R. Cagnat et de donner quelques détails concernant la manière de confectionner et d'appliquer les sceaux respectifs, mentionnant en même temps leur dispersion dans l'espace du monde romano-byzantin et ceux qui les ont utilisés ou appliqués.

Une tentative d'identifier le contenu des envois, en fonction de la légende et des symboles compris dans l'empreinte sigillaire ne paraît pas possible dans le stade actuel de la recherche. Il n'est pourtant pas exclu que les symboles au caractère chrétien soyent en relation avec les marchandises de certaines institutions ou associations religieuses mais en égale mesure ils peuvent appartenir à des personnes laïques qui avaient embrassé la nouvelle religion et qu'elles prenaient à l'appui de leur activité. Les plombs aux effigies d'empereurs ont sans doute un caractère officiel bien que semble inhabituel la fait que ces pièces ne diffèrent pas, du point de vue dimensions ou exécution, des autres, non-officielles. En ce qui concerne les plombs plats, rectangulaires, ils paraîssent avoir été attachés à des envois de petites dimensions à caractère officiel, comme on est justifié a déduire vu la concentration des légendes. Mais leur forme incomode, au moins de ceux qui, étant écrits sur les deux, n'ont pu être étroitement attachés au colis accompagnaient, pose toujours des problèmes.

On ne peut mettre en relation tous les plombs commerciaux avec les bureaux douaniers ; certainement, un nombre appréciable en sont les signes distinctifs des propriétaires des marchandises. Nous mentionnons la confusion qui peut à tout moment être faite entre les plombs officiels qui attestent le payement ou l'exemption de taxes et ceux mis par de différents particuliers pour identification, ainsi qu'entre ceux grâce auxquels on constate le paiement des taxes de *portorium* et ceux pour d'autres taxes, d'entrée ou de passage par certains endroits.

III

La description sommaire des 132 plombs provenus de la cité romano-byzantine de Izvoarele met en evidence d'une part la forme des plombs, avec de différents détails caractéristiques, relatifs à la technique de l'execution, et d'autre part le spécifique des empreintes sigillaires appliquées sur le plomb.

(L'analyse du contenu des empreintes sigillaires et les considérations, relatives à la datation et localisation des plombs forment l'objet de la deuxième partie de l'ouvrage qui finit par de brèves conclusions sur les liaisons commerciales de la cité de Izvoarele).

Tableau des figures

Fig. 1 — Formes graphiques sur plombs sigillaires.
Planches I — XI — Faces des plombs avec les empreintes sigillaires.
Planches XII — XV — Les plombs vus en section.

CERAMICA ROMANO-BIZANTINĂ DE LA SACIDAVA

C. SCORPAN

Studiul și cunoașterea antichității, într-o regiune sau alta a lumii, nu se poate lipsi de ceramică. Cu atît mai mult în zona Dunării Inferioare, studierea și interpretarea ceramicii trebuie și poate sta la baza cercetărilor arheologice (în special cele prin săpături), cu cît aici vasele de lut ars constituie grupa cea mai răspîndită și mai bogată cantitativ, dintre toate categoriile producției materiale.

În arheologia limes-ului, ceramica joacă un rol însemnat în determinarea cronologică a nivelelor și straturilor, a monumentelor, a complexelor închise (gropi, bordeie, morminte). Datorită condițiilor stratigrafice ca și contextului în care este descoperită (asocierea cu monede sau obiecte sigure din punct de vedere cronologic), diferitele tipuri și forme ceramice au putut să fie fixate și atribuite unui cadru limitat cronologic, devenind astfel și ele, mai departe, elemente de datare. De multe ori ceramica reprezintă singura posibilitate a încadrării cronologice.

Cu toată însemnătatea specială a ceramicii epocii romane și cu toată marea cantitate a descoperirilor, nu dispunem încă de o lucrare de sinteză sau de un catalog al ceramicii epocii romane nu numai pentru întreg limesul, dar nici pentru una din cetățile de pe limes. Nu s-a publicat încă materialul ceramic dintr-o cetate sau așezare anume, cu toate că în unele dintre acestea s-au înregistrat mulți ani de săpături ce au scos la lumină o variată și numeroasă ceramică romano-bizantină (sec. IV-VI e.n.). Mai mult chiar, nimeni nu s-a ocupat pe limes-ul dobrogean măcar de o anumită grupă ceramică, dintr-o epocă limitată sau dintr-o

așezare (de ex. amforele). Cîteva lucrări, de redusă amplitudine, se referă mai ales la unele categorii de ceramică, mai ales plastice [1].

Cu puține excepții, rapoartele de săpături, numeroase și ample, publicate cu relativă regularitate în ultimii 23 de ani, în majoritatea lor abia amintesc în maxim una-două fraze despre ceramica descoperită sau despre vreun vas mai deosebit [2]. Marea majoritate a vaselor și fragmentelor de vase au rămas nepublicate, în depozitele respective. Pînă la editarea lor, de către autorii săpăturilor, ne lipsește posibilitatea de a folosi mare parte a ceramicii romano-bizantine de pe limes-ul dunărean. În plus, în rapoartele de săpături, datorită spațiului limitat rezervat acestui subiect, lipsesc de cele mai multe ori datele stratigrafice și condițiile de descoperire în amănunt, fragmentele sau vasele fiind tratate în grup, în ansamblul ceramicii romane tîrzii, din sec. IV-VI e.n. Ca urmare este mai dificilă sesizarea diferențelor tipologico-cronologice sau clasificarea și stabilirea unor etape evolutive (care în realitate trebuie să fi existat).

Cauzele de ordin editorial menționate mai sus ne-au obligat să ne bizuim în studiul nostru în primul rînd pe materialele ceramice descoperite în timpul săpăturilor de la Sacidava (dealul Musait-Rasova), unde s-au urmărit și obținut observații stratigrafice, colectîndu-se nu numai tipurile bine cunoscute și mult răspîndite, dar și ceramica de uz curent, de calitate inferioară. Am studiat și utilizat pentru analogii și ceramica descoperită pe *limes* și uneori în restul teritoriului Scythiei Mici.

AMFORE

Amforele ocupă primul loc în tratarea noastră, fiind mai numeroase, mai variate și cu semnificații multiple față de celelalte categorii ceramice.

Pentru început considerăm necesare cîteva precizări de terminologie. Amforele sînt vase de lut ars folosite pentru păstrat și transportat

[1] I. Barnea, *Objets céramiques peu connus : les couvercles de vases de Scythia Minor*, în *Dacia*, NS, 1965, p. 407. Em. Popescu, *Ceramica romană tîrzie cu decor ștampilat descoperită la Histria*, *SCIV*, 16, 4, 1965, p. 695—725. C. Iconomu. *Opaițe greco-romane*, Constanța, 1967 Gh. Papuc, *Ceramică romană tîrzie cu decor ștampilat descoperită la edificiul roman cu mozaic din Tomis, Pontica*, VI, 1973, p. 153. A. Rădulescu, *Amfore cu inscripții de la edificiul roman cu mozaic din Tomis, Pontica*, VI, 1973, p. 193. C. Scorpan, *Tipi sconosciuti di lumini a olio romani, Pontica*, VI, p. 209.

[2] Fac excepție în primul rînd rapoartele de săpături de la Histria. În *Histria*, vol. I, p. 451—65, s-a elaborat și o primă clasificare. Apoi Dinogetia (în *Dacia*, NS, X, 1966, p. 237), Piatra Frecăței (vezi mai jos nota 109), Sacidava (C. Scorpan. *Săpăturile arheologice de la Sacidava, 1969—1971*, în *Pontica*, VI, p. 267). Cu toate că nu se află pe limes-ul scythic, de mare folos ne-au fost datele de la Sucidava (D. Tudor, în *Dacia*, XI—XII, 1945—47, p. 145 ; în *Materiale*, I 1953, p. 693 ; *Oltenia romană*, Buc., 1968).

cele mai variate mărfuri (în special vinuri și uleiuri, dar și multe alte bunuri ce făceau obiectul schimburilor comerciale în antichitate) [3].

În general, 1 amforă = 1 quadrantal = aprox. 4,54 litri. Date ce trebuie înțelese în sensul teoretic al amforei ideale din epoca romană timpurie ; forma și dimensiunile amforelor cunosc însă o mare diversitate, ajungîndu-se uneori, în epoca tîrzie, la amfore de 30—40 litri [5].

Amforele erau prin excelență *vase de comerț* în lumea romană. Vorbind strict, nu putem să le privim ca vase în sensul obișnuit (ca pe oale, căni, ulcioare, străchini), care au fost produse pentru întrebuințare zilnică, casnică. Amforele erau făcute nu după gustul publicului ci după marfa ce urma a fi transportată și răspîndită în multe regiuni. De aceea se constată o lungă folosință a tipurilor și formelor, fără schimbări. În cele de mai sus rezidă marea greutate a clasificării cronologice numai după formă. Singură, forma amforelor trebuie interpretată cu precauție, față de restul olăriei. Mai multe tipuri și forme de amfore pot circula într-o mare arie, produse fiind în aceeași vreme pe proprietăți diferite [6].

Totuși este posibil ca prin studiul unui număr de amfore bine determinate stratigrafic în săpături, în cît mai numeroase așezări, să se ajungă la unele termene cronologice. Este ceea ce încercăm noi în paginile ce urmează, pornind de la descoperirile stratigrafice de la Sacidava, în contextul analogiilor de-a lungul limesului dobrogean.

La Sacidava am descoperit, în cei cinci ani de săpături [7], o extrem de mare cantitate de fragmente de amfore, pe care, după o migăloasă reconstituire pe baza unor repetate analogii, am izbutit să le încadrăm într-unul din tipurile scării tipologice-cronologice stabilite mai jos. Am descoperit și amfore întregi sau întregibile, mai puține la număr.

Amănuntele și detaliile tehnice, stratigrafice și liniile evolutive ne-au obligat la o clasificare a amforelor oarecum prea amplă, cu multe tipuri (13), cu toate că la prima vedere, în ansamblu, am putea recunoaște doar trei mari categorii : amfore globular-piriforme, amfore ovoidale „cu coaste" și amforete. La o examinare mai atentă însă a tuturor

[3] De obicei, amforele transportau vinuri, uleiuri, cereale. Stampilele și *tituli picti* din epoca romană timpurie, indică și alte produse : pește, fructe, nuci, piper, miere de albine, unguente, lapte, medicamente ș.a. Amforele tîrzii descoperite la edificiul roman cu mozaic din Constanța (Tomis) conțineau rășini diferite, colofoniu, terebentină, tămîie, smirnă și piroane de fier. (cf A. Rădulescu, *Amfore cu inscripții de la edificiul roman cu mozaic din Tomis*, în *Pontica*, VI, 1973, p. 197—198).

[5] A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 202—203.

[6] O recentă teorie de datare a amforelor se bazează numai pe modificările formei gurilor și buzelor, restul neavînd importanță. (E. Pelichet, *À propos des amphores romaines trouvées à Lyon*, în *Zeitschrift für Schweizerische Altertumskunde und Kunstgeschichte*, VIII, 1946, p. 189—202, criticînd metoda lui Dressel). Credem însă că este necesară strîngerea tuturor datelor (formă, originea și limitele cronologice, arii de circulație, complexe închise, marfa conținută etc.).

[7] C. Scorpan, *Săpăturile arheologice de la Sacidava*, în *Pontica*, VI, 1973, p. 267 și urm. *Idem, Sacidava — A New Roman Fortress on the Map of the Danube Limes*, în *Actes du IX-e Congrès international d'etudes sur les frontières romaines*, 1974, p. 109 (mai ales problemele stratigrafice, cronologice și topografice).

datelor o asemenea clasificare simplă nu rezistă, din cauza numeroaselor criterii ca și a interferențelor tipologice dintre categorii.

Și alți cercetători au ajuns la un număr mare de tipuri și variante. Amforele de la Iatrus, studiate și clasificate de B. Böttger se împart în numeroase grupe tipologice (nu mai puțin de 17 tipuri, cu variantele și subvariantele lor) [8].

Scara tipologică adoptată de noi nu poate respecta o linie evolutivă continuă a amforelor, deoarece în stadiul actual al cercetărilor lipsesc numeroase verigi de legătură. Am încercat pe cît posibil criteriul cronologic de clasificare, considerîndu-l, în această etapă, cel mai potrivit pentru înțelegerea fenomenului tipologic. Astfel, fiecare tip a fost datat în funcție de cercetările arheologice făcute pe limesul scythic și în zone geografice mai apropiate Scythiei Minor, considerînd îndreptățită constatarea potrivit căreia zona egeeană și cea pontică au un aspect cultural diferit de zone mai îndepărtate, ca de exemplu Italia, Spania, Franța etc.

Încadrările cronologice stabilite de diferiți cercetători sînt foarte largi (amforele piriforme cu striuri — datate între sec. IV și începutul sec. VII e.n.). Am încercat totuși să restrîngem limitele atunci cînd datele stratigrafice sau analogiile mai sigure o permiteau.

Unele amfore și alte categorii de vase beneficiază de înregistrări sigure și observații stratigrafice atente — la Dinogetia, Capidava, Altinum, Sacidava. Așa este cazul și cu unele forme de la Histria datate pe baza observațiilor stratigrafice între 570—610 e.n.

Meritoriu este faptul că unele tipuri răspîndite pe un mare spațiu din răsăritul imperiului, s-au descoperit în contexte arheologice închise (Edificiul roman cu mozaic și morminte tîrzii din Constanța), sau ca încărcătură a unor nave scufundate (Halikarnassos) [9].

Ne-am bizuit și pe experiența și observațiile personale în diferite depozite sau săpături (Sacidava, Tropaeum, Histria, Tomis) [10].

Un catalog cuprinzător nu este posibil. Noi prezentăm tipuri și variante de la Sacidava — fiecare reprezentînd de fapt o cantitate con-

---

[8] B. Böttger, *Die Importkeramik aus dem spätantiken Donaulimeskastell Iatrus in Nordbulgarien*, în *Actes IX Congres Limes*, p. 131. Mult mai dezvoltată lucrarea aceluiași autor, *Die Keramikfunde aus den Kastell Iatrus und ihr entwicklungsgeschichter Zusammenhang mit der Spätantiken Keramik der Balkänländer*, în *Klio*, 48, 1967, p. 251 și urm. la care vom face permanente referiri. Pentru Bulgaria, a se vedea și I. Ciangova, *Amphores du Moyen Age en Bulgarie*, în *Izvestiia-Sofia*, XXII, 1959, p. 243—262, unde sînt prezentate și tipurile de amfore din sec. V-VII e.n. Pentru nordul pontic — I. B. Zeest, *Keramiceskaia Tara Bospora*, în *MIA*, 83, 1960.

[9] La Bodrun (Halikarnassos) a fost cercetată o navă scufundată între anii 620—625 e.n., cu peste 1000 vase ceramice, datate cu ajutorul a 60 monede. G. F. Bass, cu ocazia unei vizite de lucru la Constanța, ne-a pus la dispoziție planșele și informațiile. Un raport preliminar a apărut în *Archeologischer Anzeiger*, 1962.

[10] Al. Suceveanu, C. Scorpan, *Stratigrafia Histriei romane tîrzii în lumina săpăturilor din 1969 și 1970 în sectorul central*, *Pontica*, IV, 1971, p. 155. C. Scorpan, *Fouilles archeologiques à Tropaeum Trajani, Zone C, 1971*, în *Pontica*, VII, p. 339. A. Rădulescu, C. Scorpan, *Săpăturile arheologice de la Tomis*, 1971—1974, în *Pontica*, VIII, (un raport preliminar și în Pontica, VI, p. 333).

siderabilă de amfore, întregi sau fragmentare. Rămîne o mare cantitate ce așteaptă să fie publicată de autorii în drept.

Pentru spațiile limitrofe menționăm în primul rînd lucrarea lui H. Robinson privind ceramica romană din Agora atheniană, apoi sumara dar precisa evaluare a lui Iacobson privind amforele din nordul Mării Negre, pe I. B. Zeest — parțial (pentru sec. IV e.n.) și excepționalele descoperiri ale unor nave pline cu materiale ceramice, scufundate una în sec. IV e.n., alta la începutul sec. VII e.n., publicate de George F. Bass. Aceste nave reprezintă pentru Pont complexe închise, datate peremptoriu pe baza monedelor, cu materiale ceramice din diferite categorii. Amforele și ceramica de la Sucidava (Oltenia) publicate de D. Tudor, ne-au oferit însemnate jaloane comparativ-cronologice.

CLASIFICARE TIPOLOGICO-CRONOLOGICĂ

Ordinea alfabetică reprezintă o încercare de clasificare după cantitatea descoperirilor de la Sacidava și de pe limes (amforele A, B și C sînt cu certitudine cele mai numeroase și cele mai răspîndite). Nu prezentăm însă amforele în ordinea alfabetică ci ținînd cont de criteriul cronologic al vechimii și duratei de existență a unui tip de amforă (amforele de la nr. I de tip E, sînt mai puțin răspîndite dar aparțin unei perioade de la începutul epocii romano-bizantine ; tot așa tipul K (nr. II) are o evoluție veche, o dezvoltare în sec. IV, dar și prelungiri tipologice pînă în sec. VI e.n.).

I. TIP E (PL. I, 1—3)

La Sacidava au apărut fragmente, mai ales de gîturi de astfel de amfore, ușor și sigur de clasificat tipologic, pe nivelele IV și V (secolul V e.n.) și pe nivelul VI (sec. IV e.n.). În nivelul VII (din prima jumătate a sec. IV e.n.) încă nu am descoperit fragmente care ar putea aparține cu certitudine acestui tip de amforă.

Din punct de vedere tipologic, sînt amfore din pastă bej-roșcată sau cărămizie, cu pansa piriformă, alungită, jumătatea inferioară conică — ca profil — cu gîtul înalt îngustîndu-se spre gură, (tronconic înalt), cu buza îngroșată inelar și cu o șănțuire largă și adîncă dedesubt.

Toartele sînt înalte, verticale, prinse sub șănțuirea de pe gît, supraînălțate și frînte, sprijinite pe umărul puternic profilat al amforei. Fundul este sau conic sau înconjurat de un inel circular înalt. Caneluri largi pe gît și pansă.

La Piatra Frecăței, o amforă asemănătoare depusă într-un mormînt (nr. 110), sec. IV e.n. [11] (pl. I, 4). De asemenea la Constanța, într-un mormînt din sec. IV e.n.

[11] Petre Aurelian, *Săpăturile de la Piatra Frecăței*, în *MCA*, VIII, 1962, p. 565—589 ; idem, *Quelques données archéologiques concernant la continuité de la population et de la culture romano-byzantines dans la Scythie Mineure aux VI et VII-e siècle de notre ère*, în *Dacia*, NS, VII, 1963, p. 317—353 ; idem, *Mărturii ale culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov în Scythia Minor*, în *SCIV*, XV, 1, 1964.

Un tip cunoscut la Histria și în spațiul răsăritean [12], de la mijlocul sec. III pînă în sec. V e.n. Datarea în sec. IV este asigurată și de unele descoperiri de la Tîrgșor [13] și Spanțov [14]. Interesant că la Sacidava și Capidava au apărut și fragmente de acest tip datate stratigrafic în sec. V e.n., la fel ca la Atena.

Amfora de la Piatra Frecăței se deosebește prin cîteva trăsături de cele de la Sacidava, Constanța (necropolă și edificiul cu mozaic) sau de cele publicate de Robinson. Pasta, fundul și mai ales gîtul amintesc amforele timpurii (sec. II-III).

Deci direcția evolutivă generală a *tipului E* ar fi : de la amfora tip Frecăței (sec. IV, cu rădăcini în sec. II-III) la tipul Sacidava-Constanța (sec. IV și V e.n.).

În mod curios, tipul E nu este întîlnit la Iatrus.

II. TIP K. (PL. I, 5—7, IX, 1—3)

La Sacidava, mai cu seamă în nivelele I, II, III, IV, dar și în nivelul VII. Dimensiuni : înălțime 60 cm, diametrul 30 cm. Corpul cilindric, lung, este decorat cu două grupuri de linii incizate paralele, unul în partea superioară, cel de al doilea în cea inferioară. Între cele două zone, apar vagi caneluri. Fundul are aspect conic. Gura este largă, fără gît, buză simplă. Toartele mici (urechiușe) sînt lipite de umăr și de corp, asemănîndu-se cu inele. Pasta, relativ bună, conține multe ingrediente și impurități. Are culoare roșie-cărămizie.

O *variantă*, foarte tîrzie, întîlnită mai ales pe *limes* are clare urme de la un fel de barbotină. Asemenea forme au apărut și la Tomis și Histria dar mai cu seamă la Sacidava și la Tropaeum [15]. (pl. IX-3).

Pe baza unor descoperiri arheologice mai vechi, ca cele de la *Histria*, s-au datat la sfîrșitul sec. al VI-lea e.n., pe baza observațiilor stratigrafice și monede, care de altfel au strîns limitele încadrării cronologice între anii 570—610 e.n. (o amforă de acest tip se află la catedra de istorie universală din București).

---

[12] La Histria, în zona ER, au fost descoperite patru guri de astfel de amfore, datate precis stratigrafic în sec. IV (nivel datat între 250—376 e.n.). Informații Al. Suceveanu. Vezi și H. Robinson. *The Roman Pottery*, în *The Athenian Agora*, vol. V, 1959, pl. 15, K 113 (mijlocul sec. III e.n.), pl. 28, M 237 (sec. IV), pl. 31, M 303 (sec. V e.n.). I. B. Zeest, *op. cit.*, pl. XXXIII, 79.

[13] Gh. Diaconu, *Tîrgșor, necropola din sec. III-IV e.n.*, București, 1966, p. 70, Mormîntul 258, p. 83—84 și 276, pl. CXXVI/1.

[14] B. Mitrea, C. Preda, *Necropole din sec. al IV-lea e.n. în Muntenia*, Buc., 1966, p. 38, M 64, p. 265, fig. 89/3.

[15] *Histria*, I, fig. 389 (sfîrșitul sec. VI), *Materiale*, VII, fig. 11 ; G. F. Bass, pl. II/500 (navă scufundată la începutul sec. VII e.n.) ; Iacobson, *Sov. Arh.* XV, 1951, p. 325—345, fig. III (sec. VI-VII). O amforă de acest tip, întreagă, fără gît, cu *dipinti* pe corp și cu barbotină pe gură și umeri și fragmente de gură, au apărut la Histria în zona ER, pe nivelul sec. VI e.n. Le-am studiat prin bunăvoința lui Al. Suceveanu.

Șase exemplare de amfore cilindrice, înalte, fără gît, din tipul cu barbotină, s-au descoperit în depozitul cu mărfuri de la edificiul cu mozaic din Constanța (sec. VI e.n.).

La Constanța, în complexe funerare din sec. VI e.n. recent cercetate [16], au fost descoperite asemenea amfore, cu corpul cilindric în formă de „torpilă" (înălțimea = 1,4 m și diametrul = 0,30 m), cu buton conic la fund, gît cilindric și două toarte mici. Pe gît (la nivelul de prindere a toartelor) se află un brîu de 10—15 linii incizate, paralele (ca un portativ). Pe suprafață, au un strat de vopsea gălbuie-albicioasă, caracteristică sec. VI e.n. Descoperiri identice s-au făcut la Argamum (capul Dolojman) datate de asemenea în sec. VI e.n. La Iatrus lipsesc, cu toate că profilul unor guri de amfore amintesc vag tipul K mai timpuriu [17].

Amfore de același tip („torpilă") dar cu gîtul și buza lucrate mai atent și mai diferențiat, aparțin unor secole anterioare (III-IV e.n.). Ele au dimensiunile : înălțimea variază între 1,03 m — 1,20 m, iar diametrul între 0,30—0,39 m.

Acest ultim tip, cu variantele sale, este cunoscut prin descoperiri făcute mai de multă vreme și în alte centre de civilizație romană [18]. Important este un exemplar găsit la Atena, datat după distrugerea Atenei în 267 e.n. [19]. De asemenea, studii consacrate descoperirilor similare din Italia, de la Roma și de la Pompei [20], confirmă datarea încă din sec. III e.n. Lamboglia comentînd tabloul lui Dressel admite aceeași datare [21].

Subliniem din nou descoperirea unor fragmente din asemenea amfore torpilă, dar fără angobă albă, la Sacidava, în nivelele sec. IV e.n. [22].

De asemenea, variante ale acestui tip persistă în apusul Europei [23].

III. TIP I (PL. II, 1—2)

Amfore cu pansa ovoidală alungită, dar avînd jumătatea inferioară mult mai largă. Pastă bej sau cărămizie. Fundul terminat de obicei cu

[16] N. Cheluță-Georgescu, *Complexe funerare din sec. VI e.n. la Tomis, Pontica*, VII, 1974, p. 363.

[17] Pentru Argamum, informații M. Coja. B. Böttger, *op. cit.*, p. 132, fig. 2/tip O.

[18] H. Robinson, *The Roman Pottery*, în *The Athenian Agora*, vol. V, 1959, pl. 19. V. R. Grace, *Amphoras and the Ancient Wine Trade*, Princeton, 1961, fig. 37.

[19] Grace, *loc. cit.*

[20] Fausto Zevi, *Appunti sulle amfore romane*, în *Archeologia Classica*, XVIII, fasc. 2, Roma, 1966, p. 223, pl. LXXVIII, tip. 27.

[21] N. Lamboglia, *Sulla cronologia delle amfore romane di eta republicana*, în *Rivista di Studii Liguri*, XXI, nr. 3—4, 1955.

[22] C. Scorpan, *Sacidava*, p. 277. De remarcat un fund tipic de astfel de amforă, cu striuri la bază, terminat tronconic, descoperit la Capul Dolojman, pe nivelul din sec. IV e.n. M. Coja ne-a permis să vedem acest fragment.

[23] M. D. del Amo Guinovart, *La necròpolis de Pere Martell, Boletin Arqueológico*, IV, 113—120, 1971—1972, (Tarragona), p. 161, fig. 24—30 (sec. IV—V). Mercedes Vegas, *Cerámica comun romana del Mediteráneo ocidental*, Barcelona, 1973, p. 141, tip 57, fig. 2 (sec. IV e.n.).

buton conic. Poate fi acoperită cu caneluri mai dese sau mai distanţate. Uneori lipseşte orice ornamentare.

Fragmente mai elegante de pansă şi gîturi cilindrice mai înalte, au apărut la Sacidava pe nivelele VI şi V (sec. IV e.n.) în secţiunea III şi 7L. Forme mai neîngrijite, dar şi mai numeroase s-au descoperit deopotrivă pe nivelele IV-II în secţiunile I, II, III, VIII, IX ş.a. (deci sec. V şi mai ales VI e.n.).

TIP I, VARIANTA 1 (PL. II-1)

Formă îngrijită. Amforă de mai mari dimensiuni, cu pansă încăpătoare, cilindrică, lărgindu-se în partea inferioară abia simţit, terminată în buton pronunţat conic. Acoperită cu largi şi adînci caneluri. Gîtul cilindric regulat, cu gura mărginită de o buză dublu îngroşată-inelar. Variantă ceva mai răspîndită.

O amforă asemănătoare descoperită la Tomis. Datare : sec. IV-V [24]. Analogii şi la Histria [25].

TIPUL I VARIANTA 2 (PL. II, 2)

Aspect general primitiv, neîngrijit. Corp alungit, neornamentat, mai larg în jumătatea inferioară (aspect nefiresc, nearmonios). Gîtul scurt, larg, cilindric, cu buza îngroşată-manşon.

Edificiul cu mozaic din Tomis. Datare : sec. VI [26].

TIP I, VARIANTA 3

Ca mai sus, dar corpul mai cilindric, cu profil mai armonios ; caneluri orizontale, distanţate, regulate.

Tomis (I = 55 cm, d = 20,6 cm). Inscripţia roşie de pe umăr confirmă datarea în sec. VI e.n. [27].

Avînd în vedere pasta, linia generală a profilului, dimensiunile şi ordonarea canelurilor, am putea foarte uşor susţine în aceste forme

[24] Grace, *op. cit.*, fig. 37 (după anul 267 e.n.). G. F. Bass şi Fr. van Doorninck jr., *A Fourth-Century Schipwreck at Yassi Ada*, pl. 2, fig. 8—9, în *AJA*, 75, 1971, p. 27—37. La H. Robinson, variante ceva mai elegante, pl. 29, M 273, pl. 30, M 305 (sfîrşitul sec. IV — începutul sec. V e.n.). La Tomis inv. nr. 19610.

[25] *Histria*, I, fig. 378, sec. VI e.n. Zeest, pl. XXXI, 75.

[26] H. Robinson, *loc. cit.*, p. 115, pl. 32, M. 328—330. V. R. Grace, fig. 66. D. Tudor, *op. cit.*, fig. 143/4. Tomis — inv. nr. 8044. La *Böttger, Klio*, 48, p. 275—276, o variantă a tipului B, din sec. IV-V e.n.

[27] H. Robinson, *op. cit.*, p. 32/M 328—330. Tomis — inv. nr. 12611.

ale tipului I_1 (cele din sec. IV-V) legături şi rădăcini ale amforelor tip B (cu „coaste"), atît de răspîndite în sec. VI e.n.

IV. TIP N (PL. II, 5 ; IX, 4)

Amfore de mai mici dimensiuni, din pastă gălbuie sau roză, uneori roşietică, cu corpul piriform, alungite, cu fundul ascuţit, lunguieţ. Uneori prezintă inscripţii de culoare roşie sau şocolatie.

Unele variante, sînt ornamentate cu caneluri pe tot corpul. Multe analogii la Capidava, Constanţa, Histria. Datare : sec. V-VII e.n. [28].

O amforă de la Constanţa, are caneluri regulate, fund ascuţit prelung şi tot corpul acoperit cu o angobă crem-verzuie. Amforeta conţinea un tezaur monetar din timpul lui Theodosius I ceea ce susţine datarea *pînă la* sfîrşitul sec. IV e.n. [29].

La Sacidava, mai ales funduri şi gîturi de asemenea tipuri intermediare între amforele mari globulare-piriforme şi amforete s-au găsit, dar mai rar, pe nivelele IV, III, II, I, I_2 (sec. V-VI e.n.).

V. TIP O (PL. II, 3, 4, 7)

Amforă modelată în pastă fină, roş-maronie, conţinînd mica. Are o formă ovoidal-alungită, cu jumătatea inferioară lungă şi îngustîndu-se pînă la un buton mărginit pe o muchie reliefată. Gîtul foarte îngust, gura mărginită de o buză lată, evazată aproape orizontal. Două toarte mici, pe gît.

Ornamentarea este mai deosebită. Pe umăr are striuri fine, dar restul pansei prezintă la distanţe neregulate (micşorîndu-se spre fund) muchii în relief circulare, delimitînd calde adînciturі. Dimensiuni mijlocii.

La Sacidava, în nivelele V şi VI (sec. IV-V e.n.) dar şi în nivelul III (mare incendiu) din S I.

La Dinogeţia, mai multe exemplare tipice, au fost descoperite în stratul de incendiu din sec. VI e.n. [30].

H. Robinson stabileşte în mod convingător că acest tip de amforă are o lungă evoluţie încă din sec. III e.n. pînă în sec. VII e.n. [31].

---

[28] *Histria*, I, fig. 387 ; *Materiale*, VII, fig. 11/2, 4 ; D. Tudor, *op. cit.*, p. 462, fig. 143/6—9. Iacobson, *op. cit.*, fig. 2. Histria — 52 cm. înălţime şi 15 cm. diametru. Capidava — inv. nr. 5147 şi 5150. Tomis — inv. nr. 4646, 15039, 15044, 15043.

[29] Informaţie R. Ocheşeanu.

[30] I. Barnea, *op. cit.*, fig. 8/2 şi 12/1. G. F. Bass, Fr. van Doorninck, *op. cit.*, pl. 2, fig. 25 (sec. IV). Inedită la Grace, *op. cit.*, fig. 67 (sec. IV).

[31] H. Robinson, *op. cit.*, pl. 28, M 255, 246, 277 (sec. IV), pl. 31, M 307 (o variantă sec. V), pl. 33, M 335 (sec. VI), pl. 34, M 373 (sec. VII), pl. 40, P 12863. La pl. 41, evoluţia acestui tip (cu mica în compoziţie) încă din sec. III (cu o toartă) pînă în sec. VI-VII (cu două toarte).

VI. TIP H (PL. II, 6)

Amforă globulară, aproape *sferoidală*. Din pastă bej-cărămizie. Urmele unei angobe alburii. Fundul e rotund. Gîtul lipsește și gura este mărginită de o buză înaltă, dreaptă, ușor îngroșată. Două toarte groase, curbate ca niște apucători-urechiușe sînt fixate pe umărul amforei. Întregul corp al recipientului este acoperit de caneluri concentrice, adînci, rotunjite și pronunțate, ceva mai distanțate pe mijlocul pansei. Datare : sec. VI e.n., dar cu o lungă evoluție [32].

La Sacidava, cîteva fragmente numai pe nivelele sec. VI e.n., după care se poate ușor reconstitui profilul tipului H.

VII. TIPUL A

Este cel mai răspîndit tip de amforă în Dobrogea romano-bizantină. De dimensiuni relativ mari comparativ cu celelalte tipuri, din pastă bună, omogenă, în general de culoare cărămizie, nuanțele variind de la bej și gălbui-deschis la roșiatic-brun sau roșu. Amforele au corpul încăpător, bombat-globular (sau piriform), cu umerii reliefați îngustîndu-se ușor spre fund. Fundul este rotund, neted sau terminat cu un mic buton. Forma gîtului nu prea înalt, general cilindrică, lărgindu-se spre umerii vasului, diferă de la o variantă la alta. Toartele scurte, sînt prinse direct sub buza vasului sau puțin mai jos, pe gît și se termină pe umeri.

Ornamentarea constă din striuri concentrice, dese, înguste și adînci, drepte sau în val. Decorul acoperă aproape întreg corpul (de la baza gîtului sau de la umeri pînă aproape de fund) sau o zonă mai îngustă în dreptul umerilor sau pe mijlocul pansei.

Atît forma și linia profilului, cît și gîtul, buza și ornamentarea ne permit o subîmpărțire pe variante și ne oferă, pe baza unor observații stratigrafice, indicii evolutiv-cronologice.

VARIANTE

A 1 (pl. II, 8, 9 ; IX, 5, 7). Gît tronconic, lărgindu-se la bază, gura în formă de pîlnie evazată, pronunțată. Corpul e globular cu tendință de alungire (spre cilindric), de dimensiuni mai mari decît a celorlalte

[32] Pentru Dobrogea, își găsește analogii la Histria, cf. Em. Condurachi și colaboratori, *Șantierul arheologic Histria*, în *MCA*, VII, p. 240 — găsit în sectorul D 5 și D 6 ; *Histria*, I, p. 458, fig. 385 — exemplar descoperit într-un strat de civilizație din sec. VI. Un exemplar fragmentar se află în Muzeul național de antichități din București. Cf. și D. Tudor, *Oltenia romană*, (Sucidava), p. 462, fig. 143/5 (sec. IV-VI) ; cf. H. Robinson, *op. cit.*, pl. 15, K 108 (datat la mijlocul sec. III e.n.). La Tomis inv. nr. 8063.

variante. Fund rotund cu buton ascuțit. Partea superioară ornamentată cu striuri-caneluri (cu muchiile uneori aplatizate) (pl. X, 1).

Dimensiuni medii : înălțimea = 60 cm, diametrul = 40 cm.

Fiind una dintre cele mai răspîndite forme de amforă romano-bizantină, cunoaștem numeroase descoperiri : la Oltina (Altinum) [33], la Capidava, Dinogeția [34], Ulmetum [35], Histria [36], Constanța, Mangalia, Capul Dolojman (Argamum), Iatrus (tip B, faza C).

Majoritatea acestor descoperiri aparțin sec. V și mai ales VI-VII e.n. Dar evoluția acestui tip poate fi surprinsă încă din sec. IV e.n. [37]. La Sacidava, numai pe nivelele sec. VI [38].

O subvariantă (pl. II, 9) rară, a tipului A_1, are corpul globular, turtit la poli, cu umerii — drept urmare — foarte largi. Gîtul este mai scund, tronconic, presat, gura în formă de pîlnie. Fund rotund cu buton. Striuri numai pe umăr. Analogii la Tomis [39]. Aparține secolului VI e.n.

A 2 (pl. II, 10 ; IX, 8, 9). Gît asemănător cu A_1, dar tronconic mult mai înalt, gura mai puțin pronunțată. Fundul rotund, neted. Ornamentat cu striuri adînci și dese, *vălurite*, în jumătatea superioară sau pe mijlocul corpului (pl. X, 2). Spre fund, uneori caneluri largi. Dimensiuni asemănătoare. Datare : sec. VI și VII e.n.

Descoperiri la Sacidava [40], Dinogetia [41], Tomis [42], Histria [43]. De fapt, fragmente extrem de numeroase apar în orice săpătură efectuată în așezări din sec. VI e.n. Tipul A_2 nu se întîlnește la Iatrus și nici la Atena.

A 3 (pl. III, 1, 2 ; IX, 9). Gîtul se deosebește de varianta A_1. Este mai înalt, cilindric îngust, lărgindu-se ușor la bază. Gura simplă. Corp globular, piriform, fund rotund. Umărul decorat cu striuri dese, fine, concentrice. O *subvariantă* este decorată pe umăr cu o bandă îngustă de 3—4 striuri fine, ce coboară în spirală. Dimensiuni asemănătoare.

---

[33] M. Irimia, *Cuptoarele romano-bizantine de la Oltina*, *Pontica*, I, p. 393, fig. 13.

[34] I. Barnea, *L'incendie de Dinogetia au VI-e s.*, *Dacia*, X, 1966, p. 242, fig. 5.

[35] V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, Buc., 1923, p. 149, fig. 74.

[36] *Histria*, I, p. 459, fig. 384.

[37] Henry Robinson, M 235 — p. 106, pl. 40 ; M 272 — p. 109, pl. 40. Evoluție vizibilă încă din prima jumătate a sec. IV e.n. La Iatrus, tip. 8, sec. V și VI e.n., datate stratigrafic) dar se presupune o evoluție încă din sec. IV-V, din amforele globulare cu caneluri late și diametrul maxim în partea inferioară (tip I la Sacidava) — Cf. Böttger. *Klio*, 48, 275—277.

[38] C. Scorpan, *Sacidava*, p. 314, fig. 36/3, inv. nr. 3461.

[39] Inv. nr. 7883.

[40] C. Scorpan, *Sacidava*, p. 276.

[41] I. Barnea, *L'incendie...*, p. 251, fig. 12/7.

[42] Edificiul cu mozaic și șantierul arheologic Tomis — parcul catedralei

[43] *Histria*, I, p. 459, fig. 383 (sfîrșitul sec. VI).

La Sacidava, tipul A_3 numai pe nivelele I, II și III.

Descoperiri la Sacidava, Tomis și Histria [44].

Dacă urmărim forma gîtului, tipul și ordonarea striurilor ajungem să observăm o evidentă evoluție de la amfora A_1 (cu striuri paralele) de la pl. II, 8, 9, prin forma intermediară A_3 — pl. III, 1, 2, la amfora A_2 (cu striuri vălurite) — pl. II, 10. Fapt ce se verifică și cronologic. Tipul A_1, cel mai răspîndit, cu evoluție încă din prima jumătate a sec. IV e.n., duce mai tîrziu în sec. VI e.n., la variantele A_3 (mai rară) și la A_2 — cu striuri vălurite (ce cunoaște din nou o mare răspîndire pe limes-ul scythic, paralelă cu A_1).

VIII. TIP B (PL. III, 5—8 ; X, 3—6)

Sînt amfore modelate dintr-o pastă gălbuie-albicioasă, bej, de aspect cretos, (uneori denumite „de caolin"). Corpul este piriform-ovoidal, regulat, lucrat uneori cu atenție. Gîtul nu prea înalt, cilindric. Buza simplă, ușor îngroșată. Fundul rotund, neted, fără buton. Toartele, scurte, prinse sub buză sau pe mijlocul gîtului și pe umeri, vertical.

Caracteristică este ornamentația, constituită din brîuri reliefate orizontale, distanțate regulat pe corpul amforei, dînd impresia unor inele late (2—4 cm) suprapuse (așa numitele „coaste"). Deseori prezintă inscripții, cu culoare roșie, pe gît și pe umeri.

La Sacidava am descoperit o astfel de amforă întreagă, pe nivelul din prima jumătate a sec. VI (N III). Are o lungă și complicată inscripție cu roșu pe gît și pe umăr. (pl. III, 7 ; X, 4). Dimensiuni : I = 51 cm, d = 28 cm [45].

Tot la Sacidava a apărut partea superioară a unei amfore tip B cu inscripție roșie pe ambele părți (pl. III, 8 ; X, 6). Nivel sec. VI, cea de a doua jumătate (NI) [46]. Analogii numeroase. Mai multe exemplare la Histria [47], la Constanța [48], la Carsium, Capidava, Ulmetum, Dinogetia [49].

La Oltina, s-a descoperit în anul 1967, în praefurnium-ul cuptorului nr. 1, datată în sec. VI (pl. X, 5), o amforă tip B [50]. Dimensiuni : înălțimea 49,5 cm, diametrul maxim 24,8 cm. Pe întregul corp apar așa zisele „coaste", mai dese pe umăr și spre fund, mai rare pe corpul propriu-zis. Pasta bună, gălbuie-cărămizie, are nisip și ingrediente. Pe gît poartă o inscripție scrisă cu vopsea roșie.

---

[44] Analogii și la G. F. Bass, pl. VII.

[45] Inv. nr. 20148.

[46] Inv. nr. 20151.

[47] *Materiale*, VII, fig. 240.

[48] Inv. nr. 6659, 6661, 7889, 15039, 17582, 17642.

[49] Carsium = în Muzeul de arheologie Constanța, R. Florescu, *Capidava*, Ed. Meridiane, fig. 22. Ulmetum = V. Pîrvan, *Începuturile...*, p. 199, fig. 74. Dinogetia = Numeroase fragmente nepublicate, acum în depozitele șantierului.

[50] M. Irimia, *op. cit.*, p. 394, fig. 14. inv. nr. 17514.

Acest tip se datează în sec. VI-VII e.n. Datare confirmată și la Atena [51], Bodrun (Helikarnassos) [52] cît și după cele din nordul-pontic [53]. Din cercetările ultimilor ani, și chiar a altora mai vechi, s-a constatat că acest tip de amfore a avut o largă răspîndire atît în Dobrogea cît și în bazinul Mării Negre.

Deosebit de interesantă este o amforă de tip B („cu coaste"), descoperită pe nivel de sec. VI e.n., la Piatra Frecăței, care prezintă fundul rotund cu o alveolare și buton central (așa numit „umbo"). Este o descoperire unică și inedită, asupra semnificației căreia vom reveni.

IX. TIP C (PL. IV, 1—3 ; X, 7—9)

La Sacidava, pe nivelele III, II, I, I_2, I_1 (sec. VI și VII). Amfore de mai mici dimensiuni, cu pereți groși din pastă roșiatică-brună. Au un corp *piriform alungit*, cu profilul neglijent, asimetric, *grosolan modelat*, cu toarte neîngrijit lucrate. Corpul are uneori caneluri largi, inegale ; acoperit de cele mai multe ori de o angobă (o vopsea) de culoare albă, de la care au rămas urme de pensulă sau perie. Dimensiuni variabile. (lungimi între 34 cm și 60 cm).

Descoperite aproape peste tot. (Sacidava, Capidava, Tropaeum, Piatra Frecăței, Iatrus). Databile cu certitudine în sec. VI-VII e.n. [54].

X. TIP D (PL. IV, 5 ; XI, 2—5 ; V, 1)

Un tip aparte de amforă romană tîrzie a fost descoperit la *Sacidava* (Musait), pe cel de al IV-lea nivel (datat în cea de a doua jumătate a sec. V e.n.) [55].

---

[51] H. Robinson, *op. cit.*, p. 115, M 333, o datează la începutul sec. VI e.n.

[52] Descoperirea de la Bodrun (Halikarnassos) a lui G. F. Bass, *loc. cit.*, pl. VI, A, B, C, o atribuie cu deplină certitudine chiar la începutul sec. al VII-lea.

[53] A. L. Iakobson, *op. cit.*, p. 330, fig. 3/14. La Iatrus, acest tip lipsește ; în Bulgaria, analogii ale tipului B — „cu coaste", la Salanovzi și Varna (cf. Ciangova, *loc. cit.*). Referindu-se la amforele de acest tip descoperite în alte părți (Varna, Atena, Kersones, Sucidava), Böttger le încadrează (total greșit, neținînd cont nu numai de formă, dimensiuni, inscripțiile cu vopsea roșie dar mai ales de pasta albicioasă-gălbuie, cu caolin) în tipul A (adică C la Sacidava) — cf. *Klio*, 48 p. 266—268. În lucrarea mai recentă, din *Actes...*, discuția asupra tipului cu coaste (B la Sacidava) nu mai apare. În orice caz între amforele B și C există deosebiri categorice (în plus, pereți subțiri, fini la B și foarte groși și duri la C).

[54] La edificiul cu mozaic, la Sacidava și Tropaeum, în săpăturile noastre. De asemenea, *Histria*, I, fig. 379 ; I. Barnea, *op. cit.*, fig. 8/1—3 ; Iakobson, *op. cit.*, p. 326, fig. 1/1 și fig. 2 (sec. VI-VII). La Grace și Robinson, tipul acesta lipsește. La Iatrus, o amforetă în formă de pară cu fund ascuțit (cf. Böttger, *Klio*, 48, p. 270, nr. 22). În Bulgaria și la Obzor și Preslav (cf. Ciangova, *loc. cit.*). Analogii și la Tarsus (cf. H. Goldman, *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus*, 1/2, *The Pottery*, Princeton, New Jersey, 1950, p. 278, fig. 209, 831. E posibil ca formele tip C mai grosolane și deformate să provină din formele elegante ale tipului L, avînd în vedere și vechimea mai mare a amforelor tip L. Pentru amforele și amforetele tip C, cu o atît de mare diversitate, am putea totuși sesiza o evoluție de la argilă roșie fină la galben-maroniu cu angobă albicioasă.

[55] C Scorpan, Sacidava, p. 288, fig. 36/4. Inv. nr. 19598.

Amfora are dimensiuni mari (înălțimea corpului = 80 cm și diametrul maxim = 65 cm).

Dintr-o pastă omogenă, de culoare roșiatică. Are corpul globular-piriform, cu profil elegant și proporții armonioase. Gîtul e larg, relativ cilindric, lărgindu-se spre umerii amforei, cu marginea simplă și buza ușor îngroșată inelar. Fundul este rotund, neted.

Este ornamentată cu caneluri înguste și adînci, regulate, uniforme, dispuse în două zone, una pe umeri mai jos de toarte și alta spre fund, ceva mai îngustă.

Toartele, groase și puternice, arcuite, sînt și ele decorate, pe fața lor exterioară, cu dungi în relief, paralele, longitudinale, încadrate într-un cîmp oval alungit (ca o ștampilă).

Un tip neîntîlnit pînă acum decît la Sacidava și Dinogetia [56]. Totuși, fragmente din asemenea amfore (din pansă și toarte) au fost descoperite la Tomis, în timpul săpăturilor de la edificiul cu mozaic. Variante ale tipului D au fost descoperite și la Capidava (inv. nr. 5545 ; I = 35 cm, d = 28 cm).

Datarea acestui tip este asigurată pentru sec. V (Sacidava) și sec. VI (Dinogetia).

La originea amforei tip D se află, credem, un tip intermediar (D_1 — pl. IV, 6) cu o formă globular-piriformă, încăpătoare, din pastă roșiatică. Gîtul larg și scurt, îndesat, se termină cu o buză orizontală, plată, inelară, ușor spre manșon, imediat sub care se conturează două dungi circulare în relief, ce amintesc amforele romane timpurii. Toartele sînt arcuite, ușor supraînălțate, prinse sub buză și pe umăr. Fundul alungit, se îngustează și se termină într-un vîrf buton.

Striuri largi, distanțate și neregulate, acoperă întregul corp al vasului.

Interesant că toartele groase, ovoidale în secțiune, sînt ornamentate cu dungi longitudinale, paralele, în relief. Asemănarea cu toartele amforelor de tip D (sec. V) de la Sacidava este evidentă, ceea ce reprezintă încă un criteriu de datare.

Din tipul D_1, două amfore au fost descoperite la Mangalia, sec. IV-V e.n. [57].

XI. TIP F (PL. IV, 4)

La Sacidava, pe nivelul IV și I. Amfore cu pansa ovoidal-alungită, oarecum bitronconică, de dimensiuni mijlocii (înălțimea = 42 cm). Corpul e acoperit cu caneluri largi. Gîtul este relativ cilindric, buza evazată și ușor îngroșată. Toarte grosolane prinse sub buză și pe umăr. Fundul este plat, ceea ce o deosebește de restul tipurilor.

[56] I. Barnea, op. cit., fig. 8/6 și 15/6, 7.

[57] C. Iconomu, în Pontice, I, p. 248, fig. 12 și 13. Aproprieri și cu M 235 și M 272 la H. Robinson, *op. cit.*

Un exemplar intermediar între tipul F cu caneluri și fund plat și tipul B „cu coaste" îl reprezintă amfora de la Dinogetia descoperită în complexul A, camera I [58].

Numeroase exemplare similare, s-au descoperit în alte centre, între care Histria (unde pe o variantă se citește un grafit : CEMNOY) [59], Capidava (inedit) și Dinogetia.

Pretutindeni s-au descoperit în straturile de cultură romano-bizantină aparținînd sec. VI-VII, ceea ce a îndreptățit încadrarea cronologică [60].

Varianta F_1. O amforă aproape întreagă (lipsă gura și toartele) descoperită la Sacidava în S I, pe N IV (cr. 16—19) în strat gros de cenușă nivelată. Datare : sec. IV-V e.n. Amforă cu profil elegant, piriform, cu umerii pronunțați, gît îngust, înalt, cilindric. Fund inelar. Pasta bej-cărămizie, densă, cu suprafața aspră. Urme de ardere secundară. Înălțimea = 48 cm. Diametrul maxim — umeri = 28 cm. Diametrul fundului = 10 cm. (inv. nr. 20877). Formă inedită. (pl. XI, 1).

Analogii evolutive în epoca romană timpurie, în amforele cu picior plat sau inelar și gît înalt, îngust și cilindric.

XII. TIP L (PL. V, 2—4, 6 ; IX, 2)

Descoperite pe N III (incendiu). Amfore remarcabile ca execuție din pastă bună, omogenă, gălbuie sau roșiatică. Au corpul cilindric alungit, fundul ascuțit terminat cu buton, gîtul cilindric și buza în forma unui manșon evazat. Toarte mici, elegante. Pansa cu caneluri largi, regulate. Dimensiuni medii : I = 60 cm, d = 20 cm.

O amforă din acest tip a fost descoperită la Dinogetia, în camera VI, incendiată în sec. VI e.n., cu înălțimea = 60 cm și diametrul = 18 cm [61]. Asemănare de situație cu Sacidava.

O descoperire inedită la Histria, datată (pe baza monedelor de la Mauriciu Tiberiu și Focas — în strat) în primul deceniu al sec. VII e.n. [62].

La Iatrus o amforă aproape identică (tip A) aparține fazei B (sec. IV-V e.n.) [63].

---

[58] I. Barnea, *op. cit.*, p. 240.

[59] Fig. 377 — *Histria*, I, p. 457.

[60] *Histria* I. *loc. cit.*, H. Robinson, *op. cit.*, p. 118, M 94, 336, 234 (analogii cam aproximative). A. L. Iakobson, *op. cit.*, fig. 2. I. Barnea, *Incendiul...*, p. 244 și urm., fig. 8 și 3. G. F. Bass, pl. III/357 ; la Dinogetia, în *Dacia*, 7—8, 1937—40, p. 414, fig. 17/2.

[61] I. Barnea, *op. cit.*, p. 248, fig. 10/1.

[62] *Histria*, I, fig. 388 ; G. F. Bass, pl. III/358. O evidentă tradiție a amforelor „torpile".

[63] Böttger, *Actes...*, p. 132, fig. 1, tip A. In *Klio*, 48, p. 263—265, nr. 9, 10, 18, 19, datate la sfîrșitul sec. V și prima jumătate a sec. VI. La Sudža, în sec. V, la Kolarovgrad în sec. VI (cf. Iacobson, p. 327, fig. 1/2). La Novae, cu *dipinti*, sec. V-VI (cf. K. Majewski, în *Archeologia, Warszawa*, XIV, 1963, p. 151—201, fig. 25 și 26.

O *variantă* — L_1 — (pl. V, 5, 6), cu o formă totuși neobișnuită, din pastă bună, roșiatică, au corpul mult alungit, îngust și înalt, cu o pronunțată îngustare-gîtuire pe mijlocul pansei. Fundul ascuțit, conic. Dimensiuni medii : I = 60—70 cm și d = 20 cm. În general neornamentate, rareori caneluri spre fund.

Descoperite la Sacidava, Histria [64], Constanța [65]. Datare : sec. VI-VII.

O *variantă*, cu gît tronconic mai înalt și toarte mai mici, la Dinogetia. De asemenea sec. VI-VII e.n. [66]. (pl. I, 8).

XIII. TIP G (PL. V, 7 ; XI, 6, 7, XI-A)

Amforă cenușie, descoperită la Sacidava, pe nivel și în context din sec. V e.n. [67] (pl. XI-A) (în secțiunea L 7, N IV). Inv. nr. 20144.

Este confecționată din pastă cenușie de bună calitate, densă, sonoră și omogenă — fără impurități. Urme de ardere secundară.

Are o formă globulară. Profilul pansei prezintă unele asimetrii. Gîtul este scurt, cilindric-larg, gura mare cu buza îngroșată. Două toarte groase, răsucite în torsadă.

Decorația merită o atenție deosebită. Pe gît are o bandă de nervuri în relief. Pe umărul larg, bine profilat, numai pe o parte în spațiul dintre cele două toarte, are o linie în val cu sinusurile mari și neregulate, obținută prin incizie adîncă.

Fundul este rotund — cu o ușoară albiere ce are în centru un buton (așa numit „umbo"). Dimensiuni : I = 40 cm, D. M. = 29 cm.

O *variantă :* amforă globulară, descoperită la Oltina, în *praefurnium*-ul unui cuptor de ars ceramică din sec. VI e.n. [68]. (pl. XI, 7 ; V, 7).

Dimensiunile sînt următoarele : înălțimea = 37 cm, diametrul maxim = 30 cm.

Are corpul piriform, aproape globular, gîtul scurt, larg, cilindric și buza plată îngroșată ca un manșon cu trei nervuri inelare. Toartele sînt groase, arcuite aproape în unghi drept, răsucite în torsadă. Fundul este plat-concav, cu inel marginal. Este lucrat dintr-o pastă gălbuie-cenușie, destul de omogenă dar cu impurități fine. Ornamentată cu caneluri rare pe gît și patru adînci și largi pe partea superioară a pansei.

La Iatrus există astfel de descoperiri (o amforă globulară, înaltă de aprox. 35 cm, cu fund plat inelar și ornamentare în registre pe umăr) — tip C, faza C (sec. V—VI) [69].

---

[64] *Histria*, I, fig. 386. cf. și Zeest, pl. XL, 103.
[65] Inv. nr. 2502, 2503, 15034.
[66] I. Barnea, *L'incendie*, fig. 4/1. Cf. și Iakobson, *op. cit.*, fig. 4.
[67] C. Scorpan, *Sacidava*, p. 316, fig. 37/2.
[68] M. Irimia, *Pontice*, I, p. 394, fig. 15.
[69] Böttger. *Klio*, 48, p. 281—82, pl. XVI, tip C, datat între 370—420 e.n. În *Actes...*, fig. 1, p. 132. Ceramică considerată de producție locală (în special cea cenușie).

Asupra acestui tip de amforă, mai ales cel cenușiu cu „umbo", vom reveni pe larg, ceva mai jos. (pl. XI, 8 și XI-A, 3).

La baza acestor forme de amfore cenușii sau roșietice globulare se află unele amfore mai timpurii, cu fund inelar. Amfora de la pl. V, 8 (descoperită la Constanța), din pastă roșie, gît cilindric, toarte în torsadă, striuri pe umăr dar cu fund inelar se apropie evident de cea de la Oltina sau Sacidava. Ea se datează în sec. IV.

O formă mai timpurie, dar cu buza în pîlnie, răsfrîntă și o pastă superioară, la Dinogetia (SCIV, 1—2, 1953, p. 264—65, fig. 24/1), datată în sec. II e.n.

Evoluția este clară : sec. II — Dinogetia, sec. IV — Tomis, sec. V — Sacidava, sec. VI — Oltina.

* * *

După mijlocul sec. al III-lea, moment de răscruce la Dunărea de Jos, formele bune, cu înfățișare elegantă, pe care le au amforele din tipurile datate pînă în sec. III e.n., vor fi înlocuite cu tipuri de o înfățișare globular-piriformă, — între care cele cu striuri ocupă un loc important în sec. IV—VII e.n.

Epoca veacurilor IV-VII ne-a lăsat o abundență de amfore, cele 13 tipuri prezentate mai sus fiind o dovadă concludentă. Apar tipuri și variante numeroase, grosolane, dar cu un format totuși adecvat celor mai diferite utilități practice. Trecerea către formele specifice feudalismului timpuriu este tot mai evidentă [70].

K. *Amforele cilindrice „torpile"* clasice se întîlnesc ultima dată în sec. IV e.n. Ele reprezintă forme romane timpurii, probabil occidentale la origine, de bună factură, perpetuate pînă la începutul epocii romano-bizantine. În Dobrogea au fost descoperite numai la Sacidava și la Tomis. Nu sînt cunoscute în spațiile limitrofe, pontice și est-mediteraneene (nici la Iacobson și Zeest, nici la Robinson sau Bass), numai la Atena, un exemplar izolat (Grace).

S-ar putea ca aceste amfore să indice nu atît o producție locală de imitație ci mai curînd păstrarea unor legături economice — comerciale între unele cetăți de pe *limes* și Tomis, cu centre occidentale ale imperiului, legături posibile în conjunctura generală din epoca Diocletian — Constantin.

Amfore mari, cilindrice asemănătoare, se păstrează însă pînă în sec. VI e.n. (cînd se pare că asistăm chiar la o reînflorire a tipului K) poate ceva mai rudimentare, cu urme de vopsea albă, cu bandă de incizii „în portativ" pe gît. Profilul elegant al buzei a dispărut însă. Forme identice tîrzii (sec. VI-VII), *fără gît* și cu o barbotină grosolană pe suprafață, au fost descoperite la Sacidava, Tropaeum, în parcul catedralei — Tomis, Histria.

[70] A. L. Iacobson, *op. cit.*, p. 325—345 ; A se vedea și amforele feudale timpurii în *Dinogetia*, vol. I.

Amforele din tipul A. Sînt desigur cele mai răspîndite și mai caracteristice amfore romano-bizantine din Dobrogea secolelor V-VI e.n. Și aici surprindem o lungă evoluție, dar numai în spațiul răsăritean al imperiului (dacă privim formele anterioare cu care se aseamănă). La Atena, în agora aflăm analogii încă din sec. II-III e.n. [71], (fig. III, 3) pînă în prima jumătate a sec. IV și cea de a doua jumătate a sec. IV [72]. Curios că la Robinson nu mai apar în sec. V și VI, iar la Grace apare un exemplar datat post 267 e.n. [73]. O amforă asemănătoare în nava scufundată în sec. IV la Yassi Ada [74]. Dar cea mai de seamă și semnificativă analogie o găsim în spațiul vest-pontic, la Histria, unde a fost descoperită o amforă cu cea mai apropiată formă de tipul A, elegantă, cu gît conic și gura înaltă în formă de pîlnie, cu pansa piriformă și caneluri pe tot corpul, aplatizate, datată în sec. II e.n. [75] (fig. III, 4). Analogii în sec. II și la Dinogetia [76].

Urmărind ariile de răspîndire și cronologia respectivă încercăm să ajungem la unele încheieri. La origine, forma aceasta e răspîndită încă din epoca romană timpurie în spațiul est-mediteranean și pontic, cele mai timpurii amfore fiind cele de la Histria și Dinogetia. În acea perioadă canelurile acoperă tot corpul. În sec. IV canelurile devin mai dese, sau se organizează în partea superioară a vasului odată cu schimbarea pansei către forma globulară.

În veacurile V-VII, canelurile sînt înlocuite cu striuri dese și adînci (mai ales în sec. VI-VII), în partea superioară. De remarcat că striurile vălurite apar doar în sec. VI-VII și nu se cunosc decît în Dobrogea, iar striurile adînci, *orizontale,* ascuțite nu se cunosc *în altă parte* decît în nava scufundată lîngă Halikarnassos.

Datele de mai sus ar putea indica că amforele tip A cu striuri fine și adînci, ascuțite, au cunoscut o mare răspîndire și o evoluție în sec. V-VII în zona Dunării de Jos. Poate că nava scufundată și cercetată de G.F. Bass plecase din Pontul Stîng ? Cu atît mai mult susținem o evoluție locală pentru amforele cu *striuri ascuțite și vălurite.*

În linii generale am constatat o evoluție de la caneluri distanțate, pe tot corpul, la caneluri mai dese în jumătatea superioară și cu muchiile aplatizate și apoi la striuri dese, adînci, ascuțite, orizontale apoi vălurite ; de la gîtul înalt cu profil simplu, gura pîlnie, la gîtul mai scund și mai turtit.

Constatăm deci o trecere de la amfora tip A_1, prin forme intermediare ca A_3, la amfora tip A_2, dar cu coexistența ambelor tipuri în ultima etapă a epocii romano-bizantine.

Tipul D, descoperit numai la Sacidava și Dinogetia, deci de-a lungul limes-ului Dunării de Jos. Datat la Sacidava în sec. V — o formă

---

[71] H. Robinson, pl. 23, M 102 și mai ales pl. 25, M 175.
[72] *Ibidem,* pl. 40 P 16074 (M 235) și P 4129 (M 272).
[72] *Ibidem,* pl. 40, P 16074 (M 235) și P 4129 (M 272).
[73] Grace, *op. cit.,* fig. 37.
[74] Bass — van Doorninck, *op. cit.,* pl. 2, fig. 11.
[75] *Materiale,* VI, p. 287, fig. 9.
[76] *SCIV,* IV, 1—2, 1953, p. 264.

mai mare, cu fund rotund și la Dinogetia în sec. VI — profil foarte ușor schimbat. Nu sînt analogii în alte părți. S-ar putea să avem de a face cu un tip local, pe *limes*, sec. V-VI, tip pornit inițial dintr-o formă mai generală [77]. Totuși la originea tipului D tîrziu, se află credem tipul intermediar D_1, din sec. IV-V e.n.

Tipul E. Formă originală, cu trăsături proprii caracteristice, răspîndită în marea arie est-mediteraneană și pontică, încă din sec. III e.n.[78]. Forma și chiar dimensiunile rămîn neschimbate în spațiu și timp pînă în sec. V (cînd descoperirile sînt rare) [79].

Tip F, ceva mai răspîndite, de epocă tîrzie, cu probabile rădăcini în epoca romană timpurie, în forme banale, de largă circulație [80].

Tipul B, este o formă romano-bizantină tîrzie, specifică, cu cea mai mare răspîndire în spațiul ce ne preocupă.

Amforele de tipul H, par și ele de largă circulație și poate cu o anume evoluție încă din sec. III e.n. (vezi nota 32). La fel ne pronunțăm și pentru amforele *tip I*, care la rîndul lor puteau sta la baza tipului B.

Mai interesante se vădesc amforele din *tipul C*. Sînt caracteristice sec. VI-VII și după marea varietate și proasta calitate, ca și pentru faptul că nu sînt cunoscute în sud (cf. Robinson, Grace) am putea crede că aparțin regiunilor noastre istro-pontice.

Amforele K și L. Forma lor cilindrică ne face să bănuim o veche origine, chiar occidentală, păstrată și dezvoltată în zona noastră pînă tîrziu în sec. VI, lipsindu-ne însă verigile de legătură. Semnificativ este și faptul că o găsim la nordul Mării Negre (v. Iacobson, nota 15) și nu în sud (doar într-o navă scufundată în sec. VII, al cărui traseu rămîne necunoscut putînd presupune că venea din Pont (?).

Formele M și N rămîn greu de interpretat. În schimb originea general răsăriteană, cu o lungă evoluție — din sec. III pînă în sec. VI-VII — este evidentă (v. nota 31) în ceea ce privește amforele din *tipul O*. Iar pentru amforele globulare tip G, susținem o origine locală.

Deci, în urma studierii analogiilor, frecvențelor și ariilor de răspîndire, rămîn ipotetic de origine și evoluție locală tipurile de amfore A_2, BG și C mai ales, cu variantele lor.

Desigur, o producție de amfore în centre ale Scythiei Minor, cel puțin a unor imitații după modele tip, pare logică mai ales ținînd cont de marea cantitate descoperită și de numeroasele variante. Totuși, deocamdată lipsește dovada concretă a fabricării amforelor pe plan local. Nu s-a descoperit încă un cuptor conținînd amfore sau măcar o singură amforă într-o cameră de ardere a unui cuptor de ars ceramica, din cele cercetate în Scythia Minor. Așa încît îndoiala persistă chiar atunci cînd ne referim la amfore de un tip necunoscut în alte părți, sau la amfore care par confecționate după modele-tipuri împrumutate.

---

[77] De ex. o formă oarecum apropiată, în sec. IV, la H. Robinson, *op. cit.*, pl. 29, M 272.

[78] H. Robinson, *loc. cit.*, pl. 15, K 113 și pl. 16, L 35.

[79] Sacidava și Atena (Robinson, pl. 31, M 303).

[80] Zeest, *loc. cit.*, XXX, 72 a., Mirmekion, sec. II-III.

În apusul Europei, pentru Imperiul timpuriu, cercetătorii au ajuns la concluzia că majoritatea amforelor au fost confecționate în zonele sau mai precis pe proprietățile unde se producea marfa — conținutul lor. Deci producerea amforelor trebuie legată de cea a bunurilor (vin, ulei), cărora le erau destinate, iar cronologic de perioada cît acea moșie rămînea productivă [81]. În ceea ce privește regiunea și epoca de care ne ocupăm, problema ariilor de confecționare a tipurilor de amfore rămîne extrem de dificilă, întrucît, în ceea ce privește problema producerii și exportului de vinuri, uleiuri sau alte produse, lipsesc datele și probele necesare pentru Scythia Minor [82]. Cele peste 120 de amfore de la edificiul cu mozaic din Tomis, pline cu substanțe produse și aduse din orient, nu ne ajută cu nimic ; rășina, tămîia și smirna din aceste amfore proveneau din Asia Mică, din Somalia și respectiv din Arabia [83]. Așa că aceste amfore (în majoritate tip A_1, dar și K,B,C,I,) fuseseră aduse probabil dintr-un centru de pe coastele Asiei Mici. Aceeași origine explică și prezența amforelor tip A_1 în nava scufundată la Halikarnassos.

Pe bună dreptate susține cercetătorul german B. Böttger în lucrarea sa de o deosebită importanță pentru noi, că centrele de producție și livrare ale amforelor de mare capacitate, de tipuri foarte răspîndite, trebuie căutate în regiunile agricole puternice din sud-est, Grecia și Asia Mică. Cu atît mai mult cu cît provinciile dunărene sufereau permanente invazii ale neamurilor „barbare" [84]. Dar, adăugăm noi, nu putem exclude și posibilitatea producerii locale a unor tipuri de mică capacitate, mai grosolane, poate variante locale și imitații după tipuri de bază.

Același autor, analizînd ceramica de la Iatrus, susține că amforele descoperite în acel castel roman tîrziu (sec. IV-VI) sînt în totalitate de import.

Recunoaștem la Iatrus o bună parte a tipurilor și amforelor de la Sacidava și de pe limes-ul scythic. Astfel, tipul L Sacidava = tip A Iatrus ; tip A_1 Sac. = tip B Iatrus ; tip G Sac. = tip C Iatrus ; tip D_1 timpuriu Sac. = tip O Iatrus ; tip I Sac. = eventual tip N Iatrus. Nu aflăm însă la Iatrus multe din tipurile și variantele amforelor de pe limesul dobrogean și din Scythia Minor. Lipsesc tipurile A_2 (cu striuri fine în val) și A_3 tipul B (cu coaste late), tipurile E, K, O, D propriuzis (sec. V-VI) și F. Care ar fi explicația acestui fapt ? S-ar putea prea

[81] După Callender (*Roman Amphorae*, London, 1965, p. XXII), dacă o formă de amforă dispare de pe piață, înseamnă probabil că o proprietate sau o regiune a suferit o decădere economică și nu mai are surplus pentru export. De ex. la mijlocul sec. I e.n., produsele și amforele italiene sînt înlocuite cu cele spaniole.

[82] R. Florescu, *Agricultura în Dobrogea*, *SCIV*, VII, 3—4, 1956, p. 392.

[83] Rezultatul analizelor în arhiva muzeului din Constanța, cf. și A. Rădulescu, *op. cit.*

[84] *Actes...*, p. 131—134. În Klio, 48, p. 252, se afirmă un drum comercial nord-sud ce trecea prin Moesia și Tracia ; dovezi ale unor legături est-vest nu există. La aceeași concluzie ajung și alți cercetători (Gh.-M. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, rezumatul tezei de doctorat, p. 5—6.

bine ca unele forme de amfore cunoscute pe limesul scythic să nu fi fost *încă* descoperite la Iatrus. În acelaşi timp ne putem gîndi la ipoteza că multe tipuri de amfore ce nu apar la Iatrus dar sînt abundente pe limesul scythic, în Scythia Minor şi mai ales în sudul egeo-mediteranean (A, B, E, O ş.a.), să reprezinte importuri sudice, pe calea Mării Negre, ajunse în cetăţile limesului nostru prin porturile de pe coasta mării, în primul rînd Tomis (eventual drumul Tomis-Axiopolis-Sacidava, Capidava, Dinogetia etc.).

Oricum, problema importurilor de amfore şi a unei producţii locale, chiar de imitaţie sau de creare a unor variante, cu toate că este plauzibilă, nu poate fi încă rezolvată peremptoriu în stadiul actual al cercetărilor.

Totuşi în legătură cu amforele de tip B şi G, cu *umbo* pe fund, nu putem susţine decît o origine locală, în regiunea de puternice şi permanente interferente etnice şi culturale de pe limes-ul scythic. (vezi mai jos, la problema ceramicii cenuşii locale).

În legătură cu ariile de răspîndire şi cu centrele de producţie sîntem de acord cu savantul german, doar că pentru tipul A-Iatrus (K-Sacidava) noi găsim o filieră timpurile occidentală, perpetuată în Balcani şi în nordul Mării Negre, iar pentru tipul B-Iatrus (A-Sacidava) susţinem un centrul de producţie din Asia Mică.

Există în acelaşi timp unele neconcordanţe între încadrările cronologice din Scythia Minor şi Iatrus. Astfel, la Iatrus tipul A e datat numai în faza B ,tipul B în faza C, tipul C în faza C (la Iatrus s-au stabilit patru mari etape între sec. IV-VI e.n. : A, B, C, D). Toate analogiile demonstrează însă că amforele A, B, C ş.a. durează cu certitudine pînă în sec. VI-VII e.n. (deci şi în faza ultimă, D, de la Iatrus) [85].

La Iatrus se ajunge şi la stabilirea unor concordanţe marfă-amforă. Uleiul de măslin-în amfore cilindrice sau conice (deci tip K, O, C — la noi), vinul-în amfore ovoidale (B, I), cerealele-în amforele globulare-piriforme (A). Nu ştim pe ce se bazează autorul, observaţiile noastre ne determină însă să avem unele rezerve faţă de această clasificare. Credem că orice tip de amforă, mai ales în epoca tîrzie, cînd majoritatea tipurilor şi variantelor se răspîndesc pe arii mari, putea conserva şi transporta mai multe soiuri de produse. La edificiul cu mozaic din Tomis, amforele cilindrice (K) conţineau cuie de fier, iar amforele globulare (A) conţineau răşini, smirnă, colofoniu, terebentină.

Pe baza clasificării sale foarte stricte, B. Böttger ajunge şi la concluzii esenţiale asupra diagramei cantitative a importului diferitelor alimente şi vase ceramice în cele patru etape ale castelului Iatrus. Metoda sa statistică şi grafică ar trebui aplicată şi în centrele de pe limesul scythic, pornind însă de la datele stratigrafice şi tipologice.

*

[85] Datele de mai sus rezultă din ultima lucrare din *Actes...*, fig. 1 şi 2. În *Klio*, 48, 1967, cronologia este mult mai largă şi mai nuanţată apropiindu-se în mod evident de concluziile noastre.

De o deosebită însemnătate și semnificație credem că este clasificarea tipurilor și formelor de amfore pe straturi-nivele și pe epoci. Proporția unor tipuri, coexistența lor în același strat și nivel, dispariția sau apariția unor forme și variante, pot conduce la concluzii importante în ceea ce privește încadrarea cronologică a nivelelor descoperite în timpul săpăturilor. În fond, metoda cercetării plecînd *de la stratigrafie la tipologie* și apoi invers, *de la tipologie la cronologia nivelelor* și strturilor, nu poate fi decît eficace. Noi am încercat această metodă, credem cu succes, la Sacidava.

Iată acum un tabel statistic al amforelor descoperite pe nivelele romano-bizantine de la Sacidava, valabil pentru stadiul actual al cercetărilor din această cetate.

Tip E — N IV, V, VI. Tip K — N I, II, III, IV, VII. Tip I — N II, III, IV, V, VI. Tip N — N I, II, III, IV. Tip O — N III, V, VI. Tip H — N III. Tip A_1 — N I, II, III, IV, IV. Tip A_2 — N I, II, III. Tip A_3 — N I, II, III. Tip B — N I, II, III, IV. Tip C — N I, II, III, IV. Tip D — N IV. Tip F — N I, IV. Tip F_1 — N IV. Tip L — N III. Tip G — N IV.

Concluziile nu sînt defintive și nu pot fi generalizate în mod absolut. De exemplu, tipul D la Dinogetia apare pe un nivel corespunzător lui N. III, iar tipul G a fost descoperit la Oltina pe N III.

Nivelele I, II, III, conțin ceramică unitară din sec. VI e.n. = amfore tip K (rare), I, N (rare), O, H (rare), A_1 (numeroase), A_2 (cele mai numeroase), A_3 (mai rare), B (numeroase), C (numeroase), F și L (extrem de rare).

Nivelul IV (sec. V e.n.) = amfore tip E, K (rare), I, N, B (ceva mai puține, C (ceva mai rare), D, F, F_1, G și A_1 (mai rare).

Nivelele V și VI sec. IV) = amfore tip E, I, O, C (extrem de rare).

Nivelul VII (a doua jumătate a sec. III e.n.) = tip K (și bineînțeles tipuri de amfore timpurii).

Un fapt ce merită remarcat cu toată atenția este că nivelele secolului VII e.n. de la Sacidava (dar și din alte părți) ne oferă aceleași tipuri ceramice, în special de amfore și de oale ca și nivelele sec. VI e.n. Acest fapt are însemnătatea și semnificația sa pentru problema continuității romane în sec. VII e.n. în aceleași forme tradiționale.

Sîntem convinși atit de utilitatea clasificării și statisticii efectuate pentru Sacidava, dar și de faptul că viitoarele săpături de-a lungul limesului vor îmbogăți și vor modifica uneori scara tipologico-cronologică de mai sus.

ULCIOARE

După amfore, constituie una dintre cele mai răspîndite și mai caracteristice categorii ceramice din epoca romană tîrzie. Sînt confecționate din pastă bej-cenușie, bej-cărămizie sau cenușie-negricioasă. Deo-

sebim mai multe tipuri, ca variante create local în diferite centre după modelul tipurilor cele mai răspîndite.

Tip A.

La Sacidava, pe N IV, în S 7 L (sec. V e.n.). Analogie la Ostrov, într-o necropolă din sec. IV e.n. (înălțime — 18,5 cm, diametrul maxim — 11,7 cm). Are formă ovoidală, mai largă în partea de jos ; gîtul scurt, gură tronconică cu buză dreaptă. Fundul este inelar. Două toarte. Pasta este relativ bună, culoare roșie-cărămizie. (fig. VII, 1).

Tip A — variantă

La Piatra Frecăței (Beroe), în mormîntul unui soldat roman, sec. IV e.n., s-a descoperit un ulcioraș asemănător cu cel descris mai sus, dar cu corpul ceva mai bombat, gura simplă ușor evazată și o singură toartă [86] (fig. VII, 2).

Tip B (fig. VII, 3, 4 ; XII, 2) :

La Sacidava, pe N III, IV, VI. Ulcioare din pastă bej-roșiatică, cu corp oval-piriform, fără gît, cu gura înaltă, buza dreaptă, în formă de pîlnie. O singură toartă. Fund inelar, mic. Pansa, pînă spre fund, e acoperită de caneluri. (înălțime — 18 cm). Analogii la Piatra Frecăței (Beroe) — sec. IV e.n. și la Tomis — sec. VI e.n.

Au pereții subțiri, arși puternic, cu urme de vopsea roșie.

Datare : sec. IV-VI e.n., cu o lungă circulație și evoluție [87].

Tip C.

Ulcioare elegante, descoperite întregi la Dinogetia, datate în sec. VI e.n. [88]. La Sacidava, numai fragmente de la gură, dar concludente.

Dintr-o pastă fină, bej cu nuanțe alburii-roșiatice sau cenușii au o înălțime variind între 25—30 cm.

---

[86] Petre A., *Materiale*, VIII, p. 577, fig. 13 b. C. Iconomu, Pontice, II, p. 97, fig. 15.

[87] *Pontice*, II, p. 87, fig., 5 ; Petre A., *ibidem*, (sec. IV) ; H. Robinson, *op. cit.*, pl. 29, M 268 (sec. IV), pl. 30, M 295, 296 (sec. V) ; *Histria*, I, fig. 392 și Bass, pl. IV/221 (sec. VI-VII e.n.).

[88] I. Barnea, *op. cit.*, fig. 8/4, 5 și 14/4, fig. 56, 15/2.

Corpul este ovoidal, armonios în profil, fundul larg, inelar, gîtul proporționat arcuit, înalt. Gura largă, mărginită de o buză în formă relativ de pîlnie dar cu marginea scundă-manșon, dreaptă, cu trei caneluri circulare, pronunțate. Pe mijlocul gîtului — sau o muchie în relief, sau 2—3 caneluri. Pe umeri, o bandă de 7 caneluri asemănatoare, regulate. O singură toartă, frîntă, prinsă sub buză și pe umăr. (fig. VII 5—7).

Tip C — variantă.

Din pastă cărămizie-roșiatică, profil ovoidal prelung, siluetă înaltă elegantă, linii armonioase ; gura în formă de pîlnie, profilată puternic, cu o șănțuire adîncă. Fundul plat, mic. Pe gît — o muchie în relief. O dungă pe umăr. Tipul descoperit la Histria, necropolă sec. IV, basilica extramuros [89] (fig. XII, 1). Analogii la Iatrus — faza C (sec. V) — 3 variante ale tipului C, identice cu cele de la Dinogetia [90].

Tip. D.

La Sacidava, pe N IV și V.

Ulcior din pastă *cărămizie*, cu gît scurt, cilindric și larg, cu *gura* trilobată, decorat cu caneluri pe gît (3 caneluri și 3 muchii) și pe corp (una la separarea gîtului de umăr, alte trei pe umăr). Are o singură toartă. Anologii la Histria unde fundul este prevăzut cu umbo. (sector ER, bordei 64), sec. VI e.n. (fig. VII, 10).

Un ulcioraș asemănător, de mici dimensiuni (înălțime = 22 cm), din *pastă cenușie*, formă globulară turtită, gît scurt, buza ruptă, două toarte cu cîte o nervură mediană, pe umăr decorat cu o bandă circulară din trei caneluri. Fundul mic, cu *umbo*. Descoperit la Histria, sector ER, sec. V-VI e.n. [91].

Tipul D este databil în sec. V-VI e.n.

Tipul E.

La Sacidava, pe N II și III. Două ulcioașe aproape identice, de la Sacidava și Capidava, sec. VI e.n. (fig. VII, 8, 9), de mici dimensiuni (I = 15 cm, d = 12 cm). Au corpul mic, globular, din pastă cenușie, poroasă, aspră la pipăit, cu gît scurt, buza profilată și două toarte. Fun-

[89] Informație H. Nubar.

[90] Dinogetia, fig. 5/6 = Iatrus, fig. 3/A.

D, fig. 8/4 = I, fig. 3/B.

D, fig. 8/5 = I, 3/C dar la Din., buza e răsfrîntă-pîlnie. (După I. Barnea și B. Böttger, *op. cit.*).

[91] Informații Al. Suceveanu, Analogii Bass-Doorninck., pl. 2/20, 21 și pl. 3/18.

dul este prevăzut cu umbo. Se datează, stratigrafic, în sec. VI e.n.[92]. Un ulcior întreg, descoperit recent la Piatra Frecăței.

Tip. F.

Ulcioraș cu o formă și decor cu totul deosebite, remarcabile. (fig. VII, 11 XII, 6, 7).

Dintr-o pastă cenușie-gălbuie, murdară, cu nisip și pietricele în compoziție, cu pereți foarte groși și grei, are corpul globular, fund plat și o singură toartă. E lucrat la o roată înceată.

Ornamentul de pe umăr este deosebit de interesant: imediat sub gît, o bandă de 5 linii incizate concentrice, apoi o linie adîncă și largă în val neregulat, dublîndu-se pe o anumită porțiune și în sfîrșit încă 3 incizii concentrice.

Descoperit la Sacidava, sec. VI-VII e.n.

Este o formă fără analogii, probabil un produs local rezultat al unor tradiții vechi și influențe străine în procesul de romanizare.

OALE, CĂNI.

Am condensat într-o singură categorie aceste forme, întrucît am constatat că în epoca romană tîrzie ele ajung să se confunde, atît ca dimensiuni cît și ca funcționalitate.

După amfore și ulcioare, este cea mai bine reprezentată formă ceramică romano-bizantină. Descoperită la Sacidava în mari cantități, de cele mai multe ori fragmentară, oferă posibilitatea unor întregiri.

Această categorie este confecționată din pastă bej-gălbuie (răspîndită mai ales pe limes-ul dunărean) sau cenușie-negricioasă (caracteristică mai ales etapei finale, sec. VI-VII e.n.). Nu excelează prin varietate, formele fiind mereu aceleași în linii mari, aproape neschimbate în timp, trăsătură specifică celei mai uzuale grupe a ceramicii epocii secolelor IV-VII e.n., nu numai spațiului Dunării Inferioare dar și imperiului răsăritean [93].

Deosebim cîteva tipuri, de bază, care au însă numeroase variante, după locul descoperirii, varietate ce se va lărgi desigur odată cu îmbogățirea săpăturilor și descoperirilor.

[92] Apropieri la Bass, sec. VI-VII, pl. 1168. Ulciorul de la Piatra Frecăței, datat stratigrafic în a doua jumătate a sec. VI e.n., l-am văzut prin bunăvoința lui Al. Barnea.

[93] A se urmări la H. Robinson.

Tip A. (fig. VIII, 1, 2).

Căni, de 11—20 cm înălțime, cu corp relativ bitronconic, fund plat și gura largă, cu o singură toartă. Suprafața e acoperită de caneluri, mai mult sau mai puțin pronunțate. Buza este îngroșată ușor și evazată spre exterior, cu o șănțuire largă în interior, trăsătura caracteristică oalelor din epoca tîrzie, buză ce îmbracă forme ce anunță în mod evident epoca feudală (fig. VIII, 8 ; XIV). În sec. IV corpul este mai elegant, bitronconic, cu fund mic, profilat. n sec. VI devin mai bombate, cu sau fără toarte, cu fund mare [94].

O variantă o formează oalele de mai mari dimensiuni, asemănătoare, însă din pastă bej-alburie, fund mic plat, gura largă, cu două toarte, buză identică ; ornamentate cu caneluri. Unele nu au toarte.[95].

O oală cenușie, descoperită la Sacidava (inv. nr. 5423) are fundul cu umbo [96].

Tip B.

Oale, de cel puțin 20—30 cm. înălțime, din pastă bej-gălbuie sau, mai ales cenușie, cu corp globular-sferic, uneori turtit la poli, cu fundul inelar bine evidențiat, cu două toarte și — element caracteristic — cu gura largă și buza înaltă, cilindrică, dreaptă sau puțin evazată, decorată sau nu cu caneluri [97]. (fig. VIII, 3, 6) ; XIII, 1).

O variantă este constituită de oale bombat-turtite, cu gura largă, dreaptă și buza cu șănțuiri interioare, două toarte, uneori în torsadă și fundul rotund, neted [98]. Sec. VI e.n.

Tip C. (fig. VIII, 4 ; XII, 9).

Oale globulare, (înalte de 20—30 cm), cenușii, cu două toarte, cu caneluri cu muchii pe exteriorul buzei drepte și înalte, cu buza în interior cu dublă șănțuire și muchie marginală. Fundul are „umbo" [99]. Descoperiri la Sacidava, sec. VI și la Tropaeum, sec. VI e.n. [100].

---

[94] Bass-Doorninck, pl. 3/22, *Histria*, I, fig. 394—396.

[95] Asemănare între oalele noastre de la pl. cu cele din Bass-Doorninck, pl. 2/24 și la Dinogetia, I. Barnea, *op. cit.*, fig. 8/8 și 14/1—3.

[96] Analogii, Bass, pl. III/249 (sec. VII).

[97] I. Barnea, *op. cit.*, fig. 4/2.

[98] *Histria*, I, p. 393 ; Bass, pl. III/63 (sec. VII). Evoluția pornește încă din sec. IV (Bass-Doorninck, pl. 2/23).

[99] La Histria, sector ER (informații Al. Suceveanu). Bass, pl. III/249 (sec. VII)

[100] Informație R. Ocheșeanul.

Tip D. (fig. VIII, 5; XII, 10).

La Sacidava, fragmente pe nivelele sec. VI e.n. O oală întreagă bombată, cu două tortițe, buza rotunjită și răsfrîntă, culoare cărămizie-roșiatică vie, cu fund ușor bombat (fără stabilitate) descoperită la Tomis, într-un mormînt din sec. VI e.n. [101]. Înălțime = 24 cm. Diametrul = 21 cm.

Tip. E. (fig. XIII, 2).

Descoperită la Sacidava, S IX, N III. Cană, corp bombat-piriform, gît scurt aproape inexistent, gura largă cu *buza trilobată*, o singură toartă, fund mic, plat.

(inv. nr. 20150, înălțimea = 13 cm, diametrul = 11 cm).

Pe lîngă gura trilobată și cîteva caneluri pe umăr, are dungi late de vopsea roșie pînă la o dungă orizontală pe diametrul maxim. Trasate dezordonat, cu neregularități și prelingeri spre fund. Analogii — dar numai ca profil — la Iatrus [102].

Tip F. (fig. VIII, 7, XIII, 4).

Cană de la Sacidava; sec. VI, de mici dimensiuni (I = 10 cm, d = 6 cm, d gurii = 5 cm). Inv. nr. 19819. Inedit.

Căniță din pastă brun-roșiatică, pereți groși, corp mic bitronconic și gît înalt, largi cilindric, acoperit cu caneluri. Fund mic, inelar. O singură toartă. În genere, are un aspect primitiv.

Nu are analogii și nici corespondențe.

Tip G. (fig. XIII, 3).

Cană-pahar de la Sacidava, sec. VI e.n. Formă cilindrică simplă pereți drepți, groși, din pastă cărămizie aspră; gura simplă, fund plat. O incizie fină în jurul fundului. inv. nr. 20863, înălțime = 10 cm, diametrul = 6,5 cm). Tip inedit, fără analogii.

FARFURII — PLATOURI.

Sînt bogat ilustrate de un mare număr de exemplare, cele mai multe fragmentare, mai puține intregibile.

---

[101] Informație N. Cheluță-Georgescu.

[102] B. Böttger, *op. cit.*, fig. 3/E.

Începînd cu sec. IV e.n., scopul funcțional, utilitar, odată cu simplificarea cerută de producția în serie, duce la reducerea la maximum a formelor sau tipurilor acestei categorii.

În stadiul actual al cercetărilor, putem deosebi două mari categorii :

A. farfuriile-străchini de uz casnic (de bucătărie) și

B. farfuriile-platouri de lux, importate, încadrate de obicei în marea grupă a ceramicii tîrzii cu decor stampat.

A. Farfurii de uz casnic.

Prima categorie am stabilit-o cu atenție mai ales în timpul săpăturilor de la Sacidava, de unde am scos și am selectat numeroase fragmente (unele întregibile) din acest tip.

Pasta variază, de la o pastă gălbuie-albicioasă, zaharoasă, la pastă cenușie. Cele mai multe, la Sacidava și pe limes sînt făcute din pastă gălbuie (cu caolin), zaharoasă, aspră la pipăit, asemănătoare cu a altor categorii de vase (mai ales amforele cu coaste), fiind o caracteristică a olăriei locale de-a lungul Dunării de Jos.

Îmbracă forma unor farfurii largi, de 15—20 cm diametru, cu fundul de cele mai multe ori plat, rareori puțin concav, cu margini scunde de 2—3 cm, drepte sau ușor oblice. Buza poate fi simplă (la majoritatea exemplarelor) sau lățită la orizontală — plată, cu sau fără (2—3) caneluri. (fig. XIII, 5, 6).

Majoritatea prezintă urme vizibile de arsură. Analogii numeroase [103].

B. Platouri de lux.

De data aceasta avem de a face cu o categorie de cea mai bună factură romană tîrzie. În această grupă intră vasele de mici dimensiuni, lucrate din pastă roșie de calitate superioară, acoperite la suprafață cu vopsea roșie fină și ornamentate cu motive stampilate.

Materialul ceramic din această grupă este numeros în Scythia Minor și prezintă interes pentru cunoașterea vieții economice și culturale din provincie.

Această categorie a fost bine studiată în Dobrogea [104].

---

[103] Bass-Doorninck, pl. 213, 15, 16. H. Robinson, *op. cit.*, pl. 14, K 80, K 90 (sec. III-IV), pl. 18, M 34, 35, pl. 33/M 350 (sec. VI), pl. 70, L 59, 61.

[104] Emilian Popescu, *Ceramica romană tîrzie cu decor stampilat la Histria*, în *SCIV*, 16, nr. 4, 1965, pp. 695—725. Scarlat Lambrino, *Empereur pré-byzantin figuré sur une cupe en terrecuite*, în *RIR*, I, 1931, pp. 63—74 ; Gh. Ștefan, *Anciens vestiges chrétiens à Dinogetia-Bisericuța*, în *Dacia*, XI-XII, 1945—1947, pp. 305—307; *Săpăturile de la Garvăn*, în *SCIV*, I, 1, 1951, p. 37 ; Gh. Ștefan, I. Barnea, *Șantierul de la Garvăn*, în *MCA*, VIII, 1962, p. 678 ; I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, 1968, p. 493 ; I. Barnea, *O casă romană tîrzie de la Dinogetia* în *SCIV*, 20, 2, 1969, pp. 255—263. Gh. Papuc, *op. cit.*

Pe teritoriul Dobrogei au fost identificate mai multe centre unde s-a descoperit ceramică cu decor stampilat : Carsium, Sacidava, Histria, Tropaeum Traiani, Salsovia, Dinogetia, Piatra Frecăţei, precum şi în unele zone din Tomis.

Ceramica cu decor stampilat din Dobrogea se încadrează perfect în cadrul ceramicii de acest fel din răsăritul Imperiului Roman [105].

Dintre cele trei mari grupe în care a fost împărţită această categorie de lux, la Sacidava am descoperit numai fragmente ce se încadrează în cea de a treia grupă. Cuprinde fragmente decorate cu o singură ştampilă pe centrul vasului, fără caneluri sau alte decoruri. Cele mai dese motive folosite sînt crucile simple sau monogramatice. Tot în această grupă intră vase ornamentate cu animale şi motive florale, precum şi figuri umane, care apar însă mai rar. Stampilele tind să fie mai mari şi bine executate. Această grupă s-a difuzat în perioada cuprinsă între anii 470—580.

OPAIŢE.

Opaiţele formează o categorie specială, care s-a bucurat de o atenţie mare din partea cercetătorilor [106].

În ceea ce priveşte Sacidava, pe lîngă tipurile de opaiţe romano-bizantine bine cunoscute, au fost descoperite şi cîteva opaiţe de un tip necunoscut.. [107].

GRUPE NEROMANIZATE SAU ÎN CURS DE ROMANIZARE

Am studiat şi am publicat multe articole referitoare la continuitatea getică în Dobrogea romană [108].

---

[105] K. Kübler, *Spätantike Stempelkeramik. Mitteilungen aus dem Kerameikos, V*, în *Athen. Mitteilungen*, 56, 1931, p. 75—85 ; F. O. Waagé, *The Roman and Bizantine Pottery*, în *Hesperia*, vol. II, p. I, 1933, p. 279, 293—304. Idem, *Antioch on the Orontes IV*, Princeton, 1948, p. 4, 43—58 ; H. Robinson, *op. cit.*, J. W. Hayes, *Late Roman Pottery*, Brit. School at Rome, London, 1972, p. 323.

[106] C. Iconomu, *Opaiţe greco-romane*, Constanţa, 1967. V. Pârvan, *Ulmetum*, I, p. XXX, 2, 8. I. Barnea, *Opaiţe creştine din Scythia Minor*, *RIR*, XIV, 2, 1944, p. 166—73. D. Ştefănescu, în *Byzantion*, VI, 2 1931, p. 571. H. Mentzel, *Antike Lampen*, p. 94. J. Perlzweig, *Lamps of the Roman Period*, în *The Athenian Agora*, vol. VII, p. 101, nr. 349, p. 192, nr. 287. D. I. Iványi, *Die Pannonischen Lampen*, *Diss. Pann.*, 2, 2, 1935, p. 15, tip. XII.

[107] C Scorpan, *Tipi sconosciuti di lumini a olio romani*, în *Pontica*, VI, 1973, p. 209—229.

[108] C. Scorpan, *Prezenţa şi continutatea getică în Tomis şi Callatis*, în *SCIV*, 21, 1, 1970, p. 65—95 ; *Aspecte ale continuităţii şi romanizării băştinaşilor din Dobrogea în lumina recentelor cercetări*, în *Pontica*, III, 1970, p. 139—187 ; *La continuité de la population et des tradition thraco-gètes en Dobroudja*, în *Premier Congrés de Thracologie, Contributions roumaines*, Sofia, 1972, *La continuité*, în Pontica, VI, 1973, p. 137.

Nu este aici cazul să repetăm cele spuse în comunicări sau articole anterioare despre continuitatea getică și geto-romană pe teritoriul Dobrogei pînă în sec. VI e.n. Pentru limes-ul scythic, în condițiile profundei romanizări, urmărim inițial continuitatea getică în primele secole (II-III e.n.) și apoi, pe cea *geto-romană* în sec. IV-VI (continuitatea tradițiilor getice în ceramică).

Pe lîngă remanența, mai rară, a unor tipuri vechi, tradiționale și ca pastă și ca formă, în perioada tîrzie se produc anumite schimbări. Pasta vaselor este mai bună, omogenă, cu degresanți fini, dînd pereților (acum subțiri) o mare duritate, sonoritate și o culoare brună închisă. În genere, constatăm o evidentă apropiere de vasele romane cenușii și brune de uz comun (bucătărie), uneori *chiar o transpunere a formelor și ornamentelor getice tradiționale în pastă cenușie lucrată la roată*, identică ceramicii cenușii poroase din epoca romano-bizantină, (tipul numit Hinog).

Pe teritoriul Dobrogei au fost însă descoperite și vase lucrate *la roată* decorate cu tradiționalul brîu reliefat getic, alveolat sau crestat. La Sacidava și Adamclisi, pe nivelele din sec. VI, am descoperit fragmente ceramice modelate la roata rapidă, însă din pastă omogenă, fină, cenușie, decorate cu brîuri alveolate sau crestate. Băștinașii — romanizați în mare parte (geto-romanici) — pe lîngă vase tradiționale, adoptă în masă ceramică uzuală cenușie romană, ornamentînd-o totuși, cu brîuri reliefate sau valuri incizate. Geneza acestei noi categorii ceramice reflectă cu claritate raportul și simbioza celor două componente etnice esențiale ale romanizării : geții băștinași și romanii. Și la Dinogetia și Tropaeum au fost găsite vase de tradiție getică (sec. IV și V). La Piatra Frecăței s-au găsit vase lucrate cu mîna de certă tradiție getică. [109]

PROBLEMA CERAMICII LOCALE.

Dacă cele mai multe amfore sînt de import, ceramica de uz curent — gospodăresc, casnic — este în marea ei majoritate produsă local pe limesul scitic sau în general în Scythia Minor.

Originea locală a cănilor, oalelor, ulcioarelor (unele tipuri), farfuriilor (nu cele stampate) — se constată și la Iatrus. De fapt, sînt

[109] Pentru Dinogetia și Tropaeum cf. Al. Barnea, *Cu privire la continuitatea populației geto-dacice în cetățile Dinogetia și Tropaeum Traiani*, (comunicare la cea de a VII-a Conferință națională de arheologie ; Buc., 1971). În ceea ce privește așezarea de la Piatra Frecăței, în unicul strat, datat în sec. VI, au fost descoperite vase lucrate cu mîna de o probabilă factură sau influență slavă, dar și vase lucrate cu mîna de o evidentă tradiție autohtonă geto-dacă, imitînd oarecum oalele romane de uz casnic (mai ales buzele). Una din oalele din sec. VI de la P. Frecăței se aseamănă pînă la identitate cu un vas getic din sec. IV descoperit la Tropaeum. Toate aceste date mi-au fost oferite de Al. Barnea. Cf. și Al. Barnea,, D. Vîlceanu, *Ceramica lucrată cu mîna din așezarea romano-bizantină de la P. Frecăței*, în *mss.*, spre publicare în *SCIV*, 1975.

considerate de import numai ulcioarele elegante (tip C la Sacidava) și farfuriile cu decor imprimat. Cănile cenușii cu gura trilobată reprezintă producție locală.

Noi susținem o origine locală, chiar pe limes-ul Dunării Inferioare și a unor ulcioare și oale-căni din pastă cărămizie cu gura trilobată, dar cu fundul prevăzut cu buton *(„umbo")* (tip D, ce apare încă în sec. IV e.n.), fig. XI, 8.

De asemenea, trebuie să considerăm de certă producție locală ulciorul tip F, cana gălbuie cu gura trilobată tip E sau cănile tip F și tip G, toate de la Sacidava, încă forme inedite, fără analogii.

Cu atît mai mult am remarcat trăsături locale, sau create local, în urma unor contaminări și influențe reciproce, la grupe de ceramică neromanizată sau în curs de romanizare, ca și la ceramica cenușie tîrzie.

Ceramica de uz casnic, de bucătărie, cenușie și gălbuie, (oale, căni, ulcioare, farfurii), era desigur produsă în ateliere locale, chiar dacă numai după modele tip, sudice, de mare răspîndire. Un studiu amănunțit al acestor categorii, al evoluției formelor și profilelor, va aduce o substanțială contribuție nu numai la cunoașterea ceramicii locale dar și la continuitatea ceramicii romane tîrzii pînă în epoca feudală.

Deosebit de interesantă pentru tema discutată este categoria ceramicii cenușii de uz comun din epoca romano-bizantină tîrzie denumită inițial de tip Hinog (sau ceramică cenușie cu „umbo").

Descoperită și interpretată mai întîi la Callatis, apoi la Axiopolis de către I. Barnea, în ultimul timp a apărut în cantități apreciabile la Adamclisi (pe nivelele sec. VI), la Sacidava (pe nivelele sec. V și VI) și la Dinogetia. De asemenea, ulcioraşe cenușii cu *umbo* au apărut la Capidava, Histria, Tomis ș.a.

Ceea ce merită reținut este ornamentul ce apare pe unele vase din această categorie. De obicei pe umărul vasului apar linii drepte (caneluri puțin adîncite) circulare, singure sau în asociație cu liniile în val și cu șiruri de alveole. Pe amfora G de la Sacidava a fost realizată o linie neregulată, sinuoasă, în val neregulat, ce acoperă numai porțiunea dintre două toarte. Pe un alt fragment se mai păstrează parte a unei inscripții incizate, în limba greacă (fig. XII, 5).

Subliniem că vasele cenușii cu *umbo,* decorate în felul amintit sînt de certă origine romană. Oalele de bucătărie cu gura largă (Sacidava și Adamclisi) își au o replică perfectă în olăria de bucătărie din humă gălbuie din sec. IV-VI, iar în ceea ce privește vasele mari amforoidale (Sacidava), ca și ulcioraşele (Capidava, Sacidava) factura lor romană este evidentă.

Trebuie remarcată apariția pe fundul unei amfore de tipul B — „cu coaste" — sec. VI (descoperită la Piatra Frecăței) a *umbo*-ului, ca și pe fundul unor oale și căni din pastă roșie (Histria), ceea ce aruncă o lumină specială, cu totul nouă, asupra influențelor multiple ce se întîlnesc la Dunărea de Jos și se reflectă în confecționarea ceramicii.

Considerăm că ceramica cenușie tîrzie are o categorică componentă geto-romană, rezultat al romanizării îndelungate. Există însă opinii ce întrezăresc în această ceramică cu *umbo* și trăsături genetice „barbare" neromane.

În orice caz, la originea unor ornamente din epoca prefeudală și feudală timpurie, se află cu siguranță și liniile canelate în val, combinat cu liniile simple orizontale de pe ceramica cenușie romano-bizantină cu *umbo*.

Atît la Adamclisi cît și la Sacidava am descoperit vase din humă gălbuie (cu „caolin") colorate cu roșu pe buză și pe corp (uneori cu dungi late). La Sacidava, într-o locuință de la începutul sec. VI, a apărut o cană aproape întreagă (lipsă toarta) din pastă gălbuie, cu gura trilobată, acoperită cu benzi late de culoare roșie. De asemenea, și cîteva rare *fragmnete cenușii* reprezentînd unele porțiunii *pictate cu roșu*. Acestea ne amintesc de vasele din humă gălbuie pictate cu roșu din sec. IX-XI, ale căror origini romano-bizantine au fost dovedite.

Tradiția romană se constată și pe ceramica cu smalț. Un număr demn de luat în seamă de fragmente ceramice, la Adamclisi (sec. VI) și la Sacidava (sec. IV-VII), din categoria gălbuie de uz comun, *dar și cenușie,* erau ornamentate cu smalț verde de cea mai bună calitate. La Sacidava, un opaiț lucrat la roată de la sfîrșitul sec. IV, e acoperit cu smalț verde-oliv pe întreaga suprafață, dar și cu prelingeri în interior. Tot de la Sacidava provine un opaiț cu glazură galben-verzuie. (sec. IV).

*

În genere, ceramica din sec. IV-VI e.n. de pe teritoriul Dobrogei, se încadrează în marea grupă a ceramicii din Imperiul de răsărit, din jumătatea orientală a imperiului, constatîndu-se foarte multe importuri dar și surprinderea unei ceramici cu *facies local*. Mai ales la sfîrșitul etapei luată în studiu, se poate observa geneza dacă nu a unor tipuri, cel puțin a unor forme și variante ceramice noi, deosebite, care reflectă poate tocmai influențele diverse, amestecul grupurilor etnice supuse romanizării.

Secolul al IV-lea aduce schimbări însemnate în lumea romană, fapt deosebit de evident și în ceramică.

Este necesar să precizăm că în vremea sec. I-III e.n., mai ales în așezările de pe litoral sau din apropiere, ceramica păstrează o vie coloratură grecească, o puternică tradiție elenistică. Ceramica romană propriu-zisă, de import, adusă în general din occident, se întîlnește atît pe litoral — în proporție mai mică — dar mai ales pe *limes* — în castre și cetăți, ca și în noile centre romane sau așezări rurale în curs de romanizare din interiorul provinciei.

Începînd cu sec. IV e.n. pînă în sec. VII e.n., ceramica se încadrează, împrumutînd în același timp și titulatura epocii, în epoca romano-bizantină sau romană tîrzie, suferind modificări esențiale.

Deși variată din punctul de vedere al formelor, dimensiunilor, tipurilor, lutului din care este confecționată și tehnicii aplicate, olăria din perioada romano-bizantină pare uniformă din punctul de vedere al ornamentării, în sensul că decorația propriu-zisă, așa cum se înțelege pentru epoca timpurie a romanizării (sau pentru epoca greacă) a dispărut total. Vasele de lut ars nu mai au, măcar secundar, caracter și scop ornamental, decorativ. Scopul producerii și întrebuințării lor este strict și general utilitar. Afirmația rămîne în picioare chiar dacă remarcăm la unele forme și tipuri o linie a profilului elegantă, plăcută ochiului, amintind de vechile profile din epoca romană timpurie.

Există totuși și o anume decorație, uniformă, aplicată aproape tuturor formelor, constituită din striuri adînci și concentrice, drepte sau vălurite, sau caneluri concentrice, mai mult sau mai puțin adîncite, mai mult sau mai puțin distanțate. O asemenea decorare se obținea nu printr-o acțiune specială ci se realiza ușor și simplu chiar în momentul modelării vasului pe roata clarului. Întîlnim însă și vase, nu puține, lipsite de orice decor, tot așa cum unele categorii și forme ceramice speciale sînt ornamentate (opaițe, platouri stampate, capace de amfore).

În stadiul actual al studierii și publicării ceramicii Dobrogei romane, este greu să fixăm în mod precis momentul în care și căile pe care au pătruns aceste noi forme ceramice la Dunărea Inferioară.

Așa cum s-a observat mai de mult la Histria și rămîne valabil pentru întreaga Dobroge, ceramica epocii romano-bizantine păstrează, cu foarte rare excepții, o bună calitate, ce nu coboară sub linia medie chiar la începutul sec. VII e.n.

Așa cum am încercat să dovedim mai sus, unele tipuri și forme au apărut în mod evolutiv, prin întîlnirea unor tipuri noi cu influențe și tradiții mai vechi. Alte forme sînt cu totul necunoscute în fazele anterioare, avînd o circulație lungă din sec. IV pînă în sec. VI-VII e.n., după cum unele aparțin numai sec. IV e.n., unele sec. IV-V e.n., iar unele sec. VI-VII e.n.

De asemenea, merită subliniat faptul că astfel de ceramică s-a descoperit și continuă să se descopere în cantități foarte mari, atît în așezările urbane cît și în cele rurale, ceea ce presupune, cel puțin pentru unele tipuri, o producție pe scară largă, poate chiar permanentă, în numeroase centre, unele desigur de-a lungul limesului.

LA CERAMIQUE ROMANO-BYZANTINE DE SACIDAVA.

Résumé

Jusqu'a maintenant aucun ouvrage concernant la céramique romaine de la Dobroudja n'a pas été publié. C'est exactement pour ça que cette étude de la céramique des IV-ème-VI-ème siècles de Sacidava a une valeur non seulement pour le limes scythique, mais aussi pour l'entier éspace entre le Bas Danube et la Mer Noire.

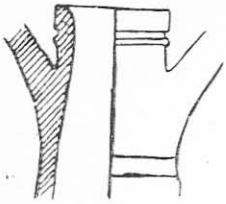

1

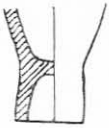

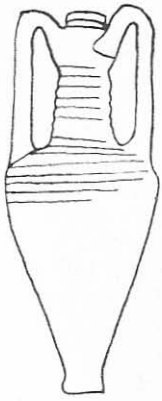

2

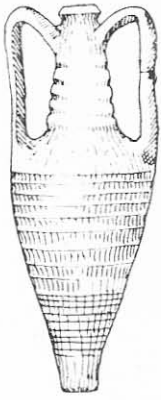

3

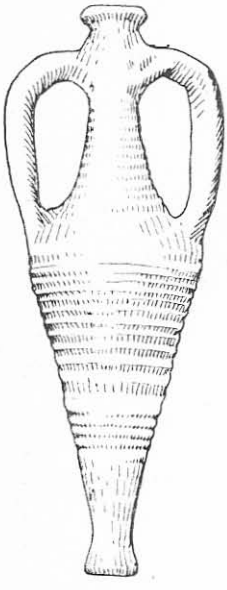

4

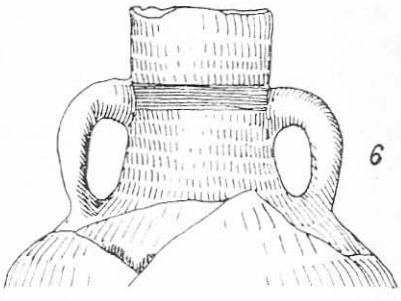

6

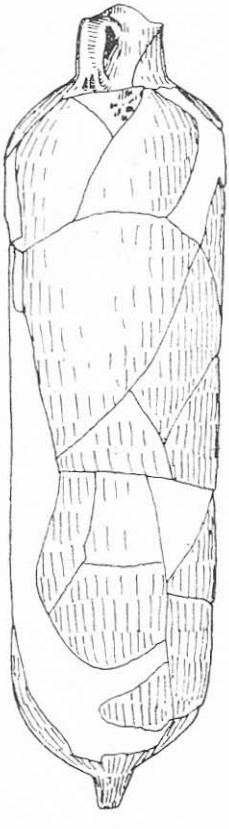

7

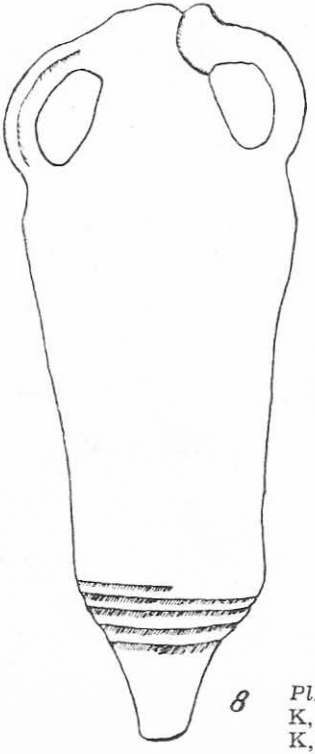

8

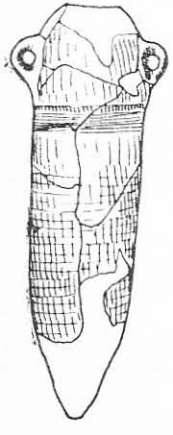

5

Pl. I. 1—4, amfore tip E ; 5, amforă tip K, fără gît şi cu barbotină ; 6—7, tip K, cu „portativ“ pe gît ; amorfă tip L.

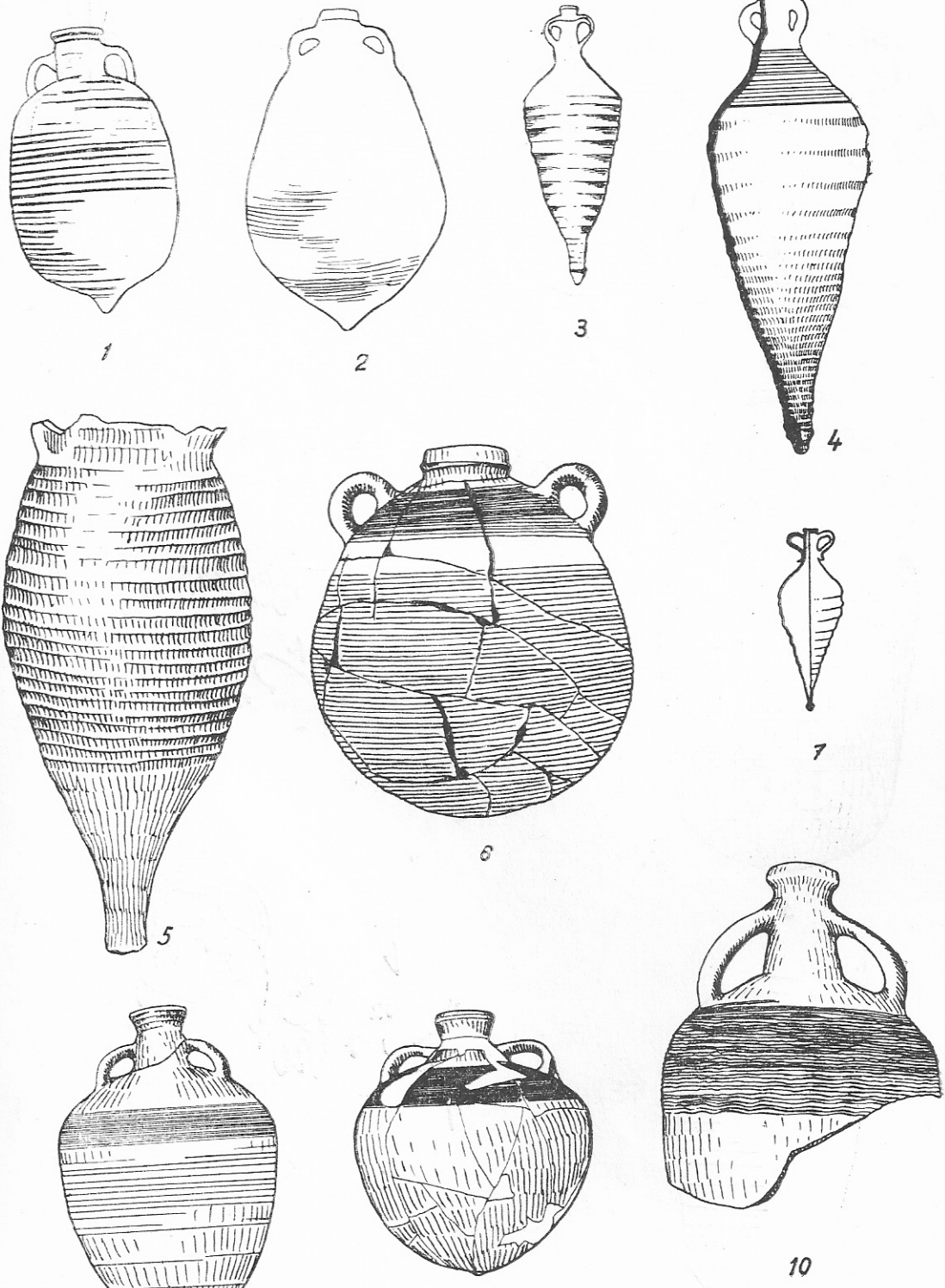

Pl. II. 1—2, amfore tip I; 3, 4, 7, amfore tip 0; 5 amforetă tip N; 6, *tip* H; 8—9, amfore tip A; 10, amforă tip A.

1

2

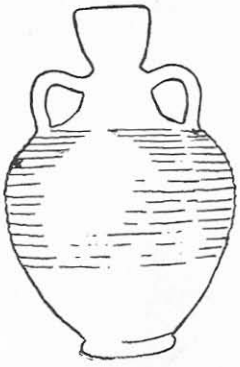

3

4

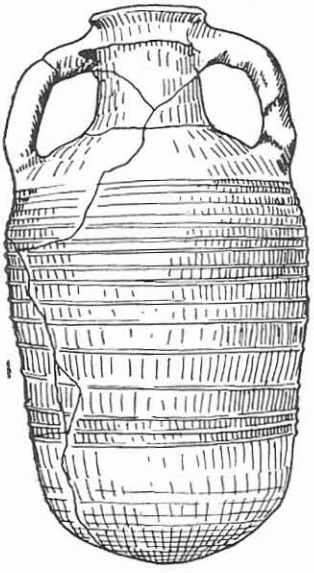

5

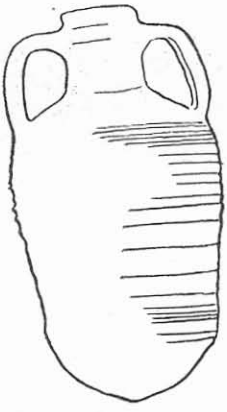

6

7

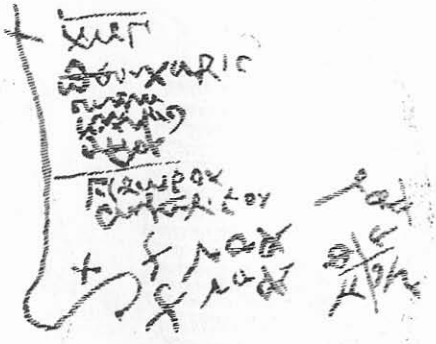

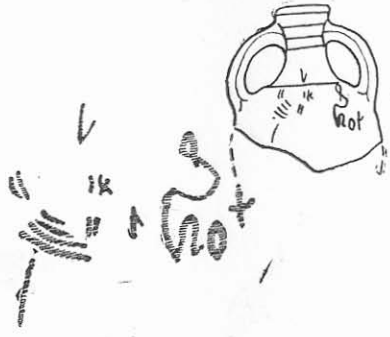

8

Pl. III. 1—2, amfore tip A ; 3, amforă sec. III e.n., Atena, *apud* Robinson; 4, amforă sec.II e.n., Histria; 5—8, amfore tip B, din pastă gălbuie de caolin.

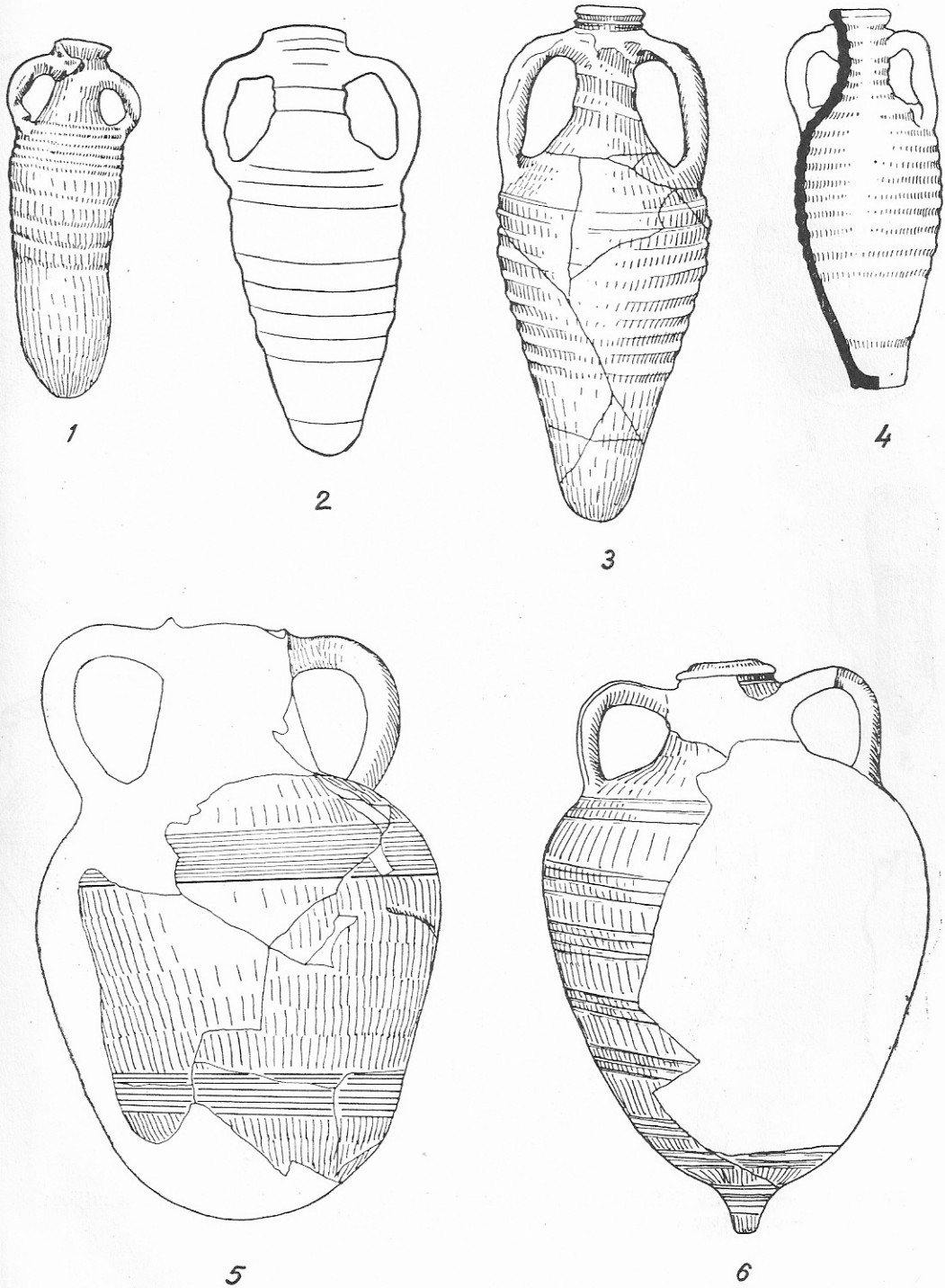

Pl. IV. 1—3, amforete tip C; 4, tip F; 5, amforă tip D; 6, amforă tip D , sec. IV e.n.

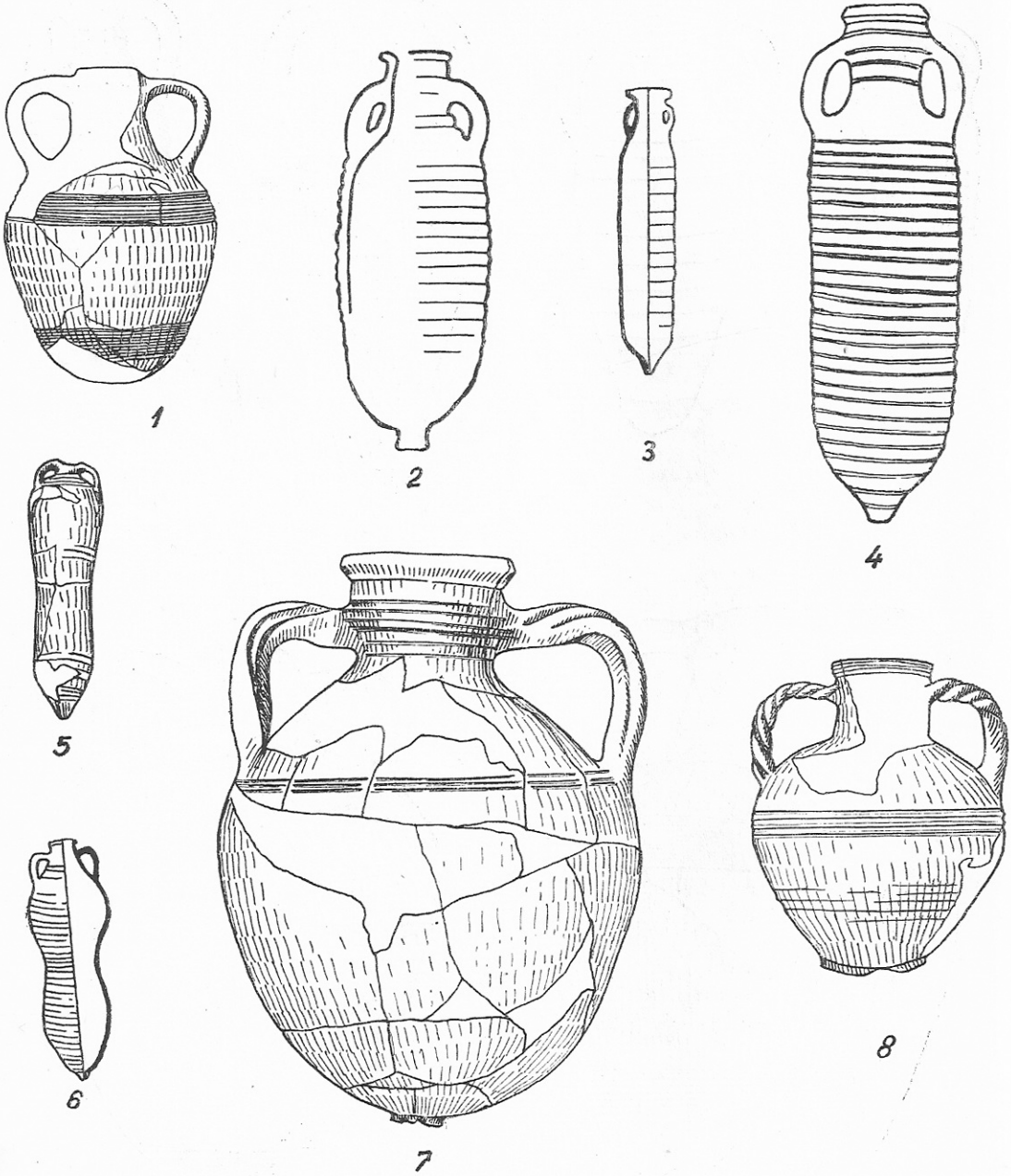

Pl. V. 1, amforă tip D-Sacidava; 2—4, amfore tip L; 5—6, tip L, îngustate la mijloc; 7—8, amfore tip G. Nr. 7, pastă cenușie, cu „umbo" pe fund.

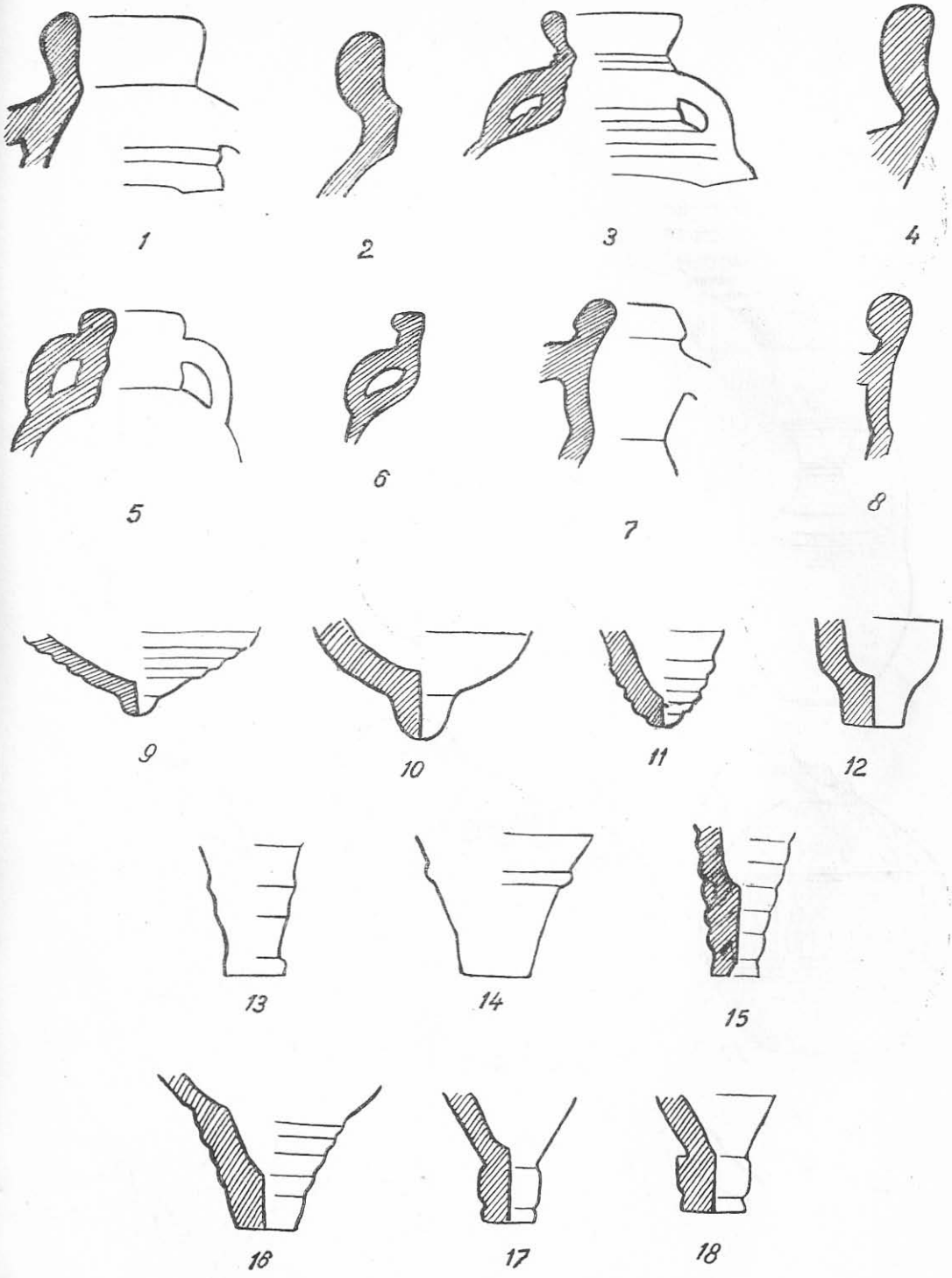

Pl. VI. Profile de amfore (gîturi și funduri).

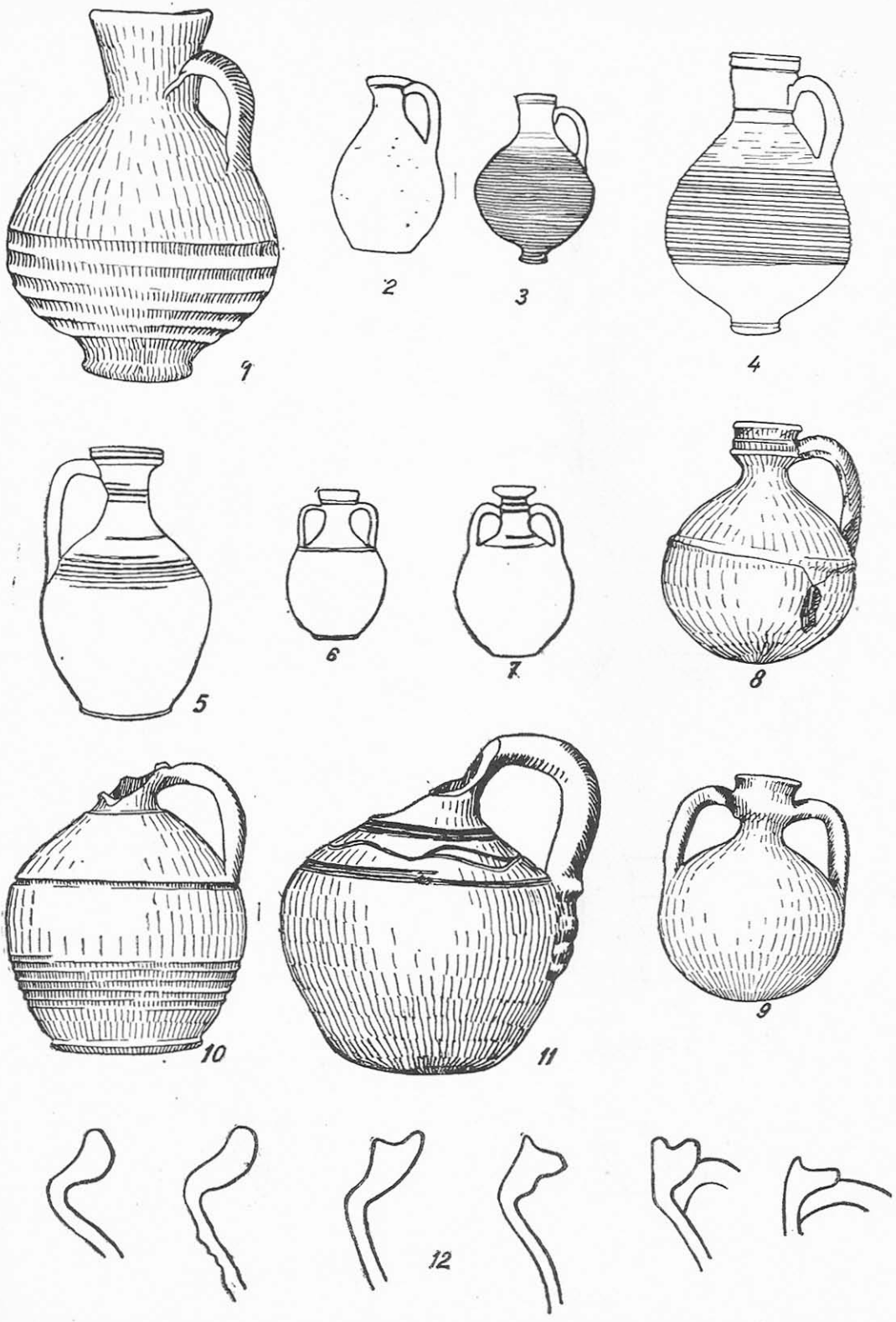

Pl. VII. 1—2, ulcioare tip A; 3—4, ulcioare tip B; 5—7, ulcioare tip C; 8—9, ulcioare tip E, cenuşii, cu „umbo" pe fund; 10, tip D; 11, ulcior tip F, inedit, numai la Sacidava.

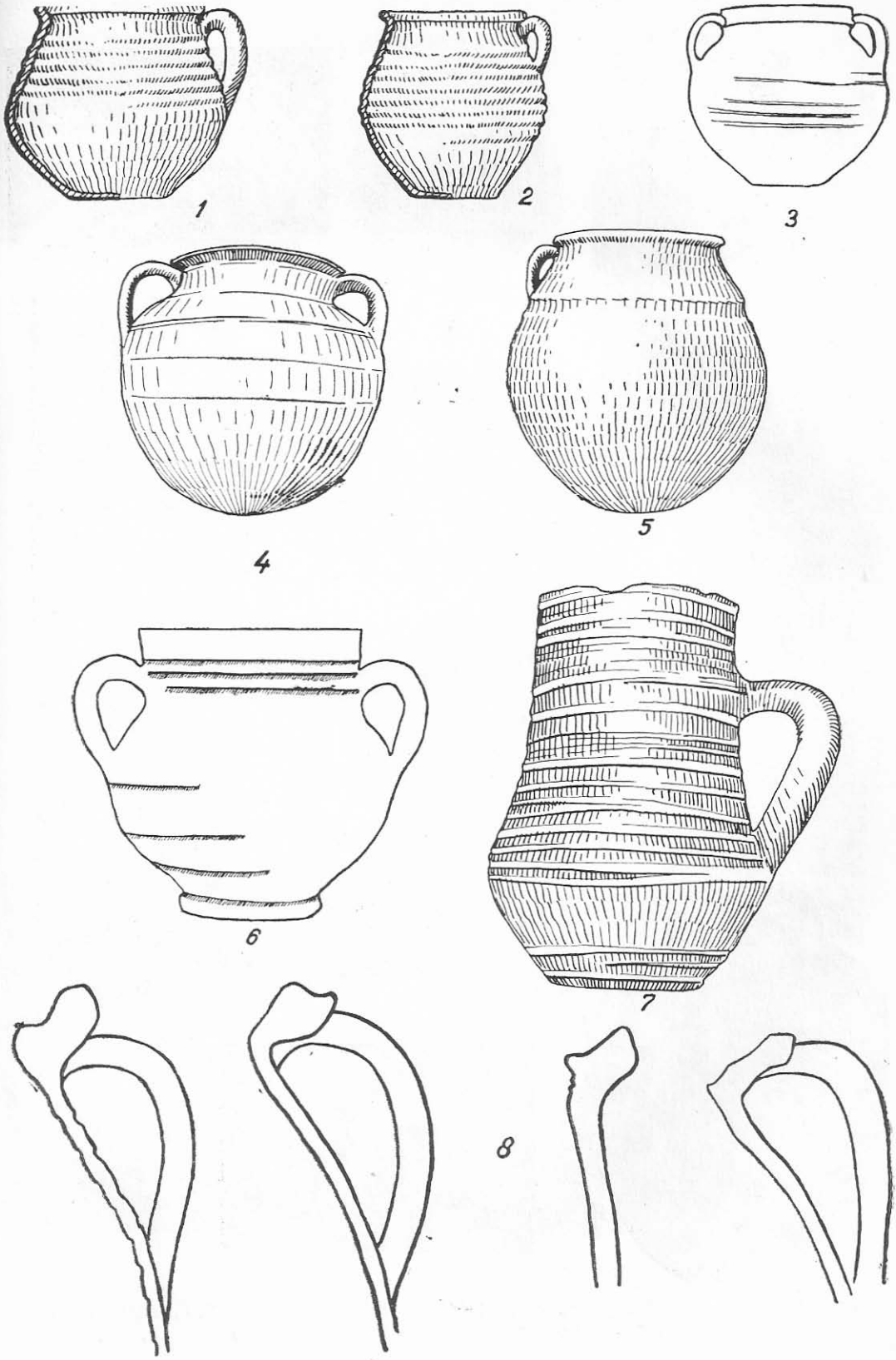

Pl. VIII. 1—2, oale tip A; 3, 6, oale tip B; 4 oală tip C; 5, oală tip D; 7 cană tip F, numai la Sacidava.

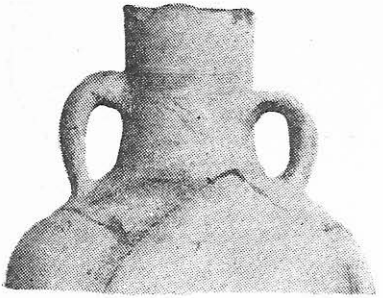

1

2

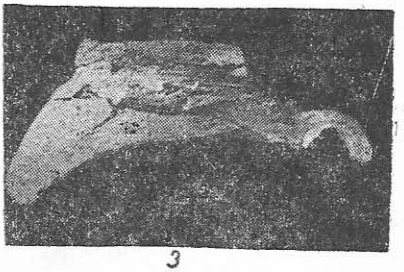

3

4

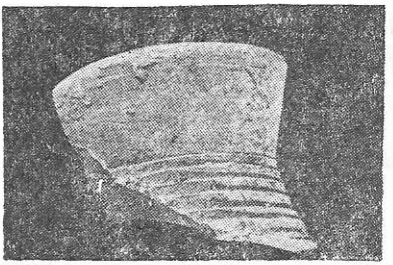

5

6

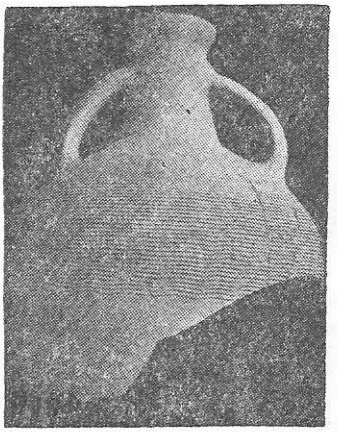

8

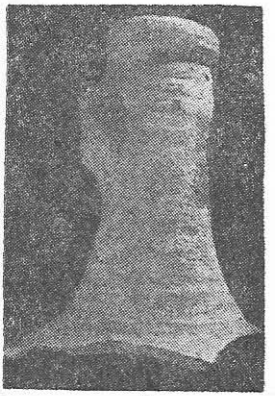

9

7

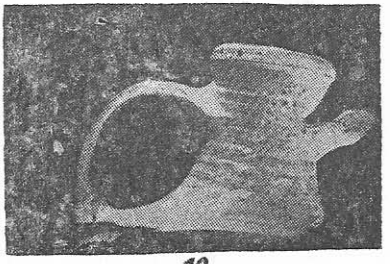

10

Pl. IX. 1, amforă tip K, cu „portativ" pe gît; 3, tip K, cu „barbotină"; 2, 6, amfore tip L; 4, amforetă tip N; 5, 7, 10, tip A ; 8, tip A ; 9, ti

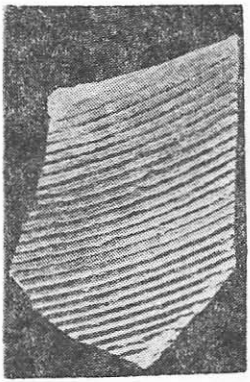

1

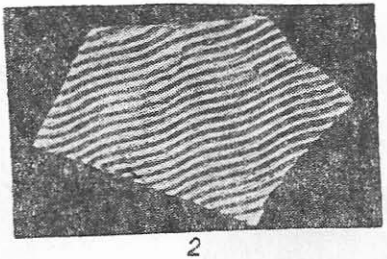

2

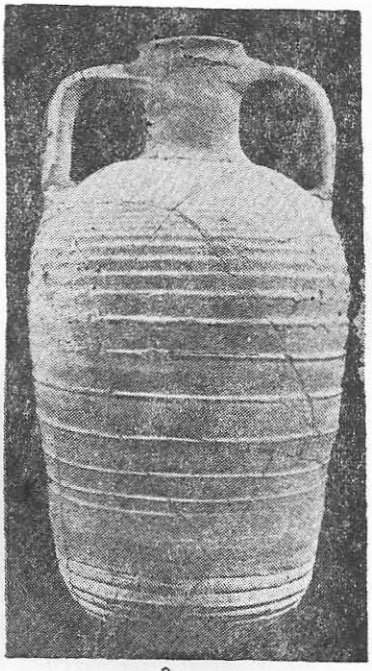

3

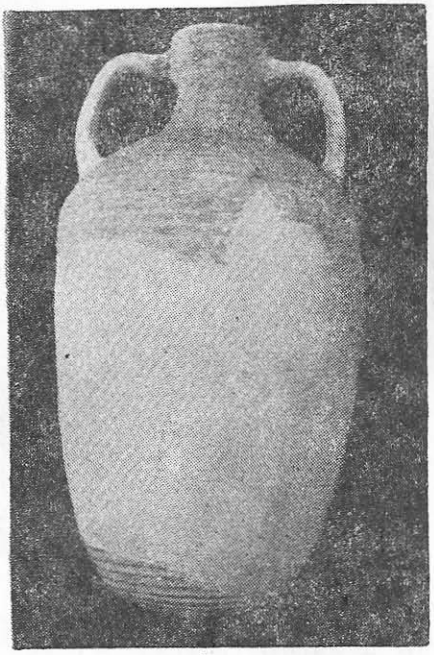

4

5

7

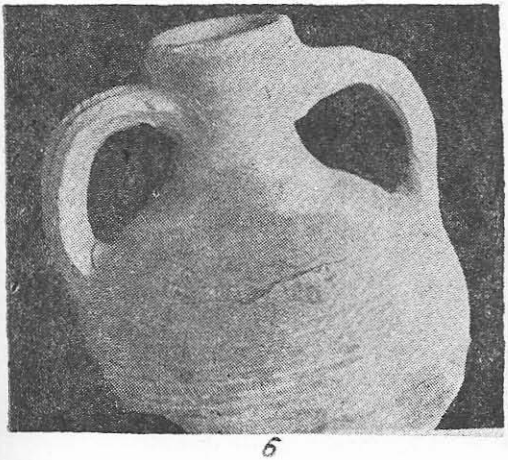

6

8

9

Pl. X. 1, fragment amforă tip A ; 2, fragment amforă A ; 3—6, amfore de caolin, tip B; 7—9, amforete tip C.

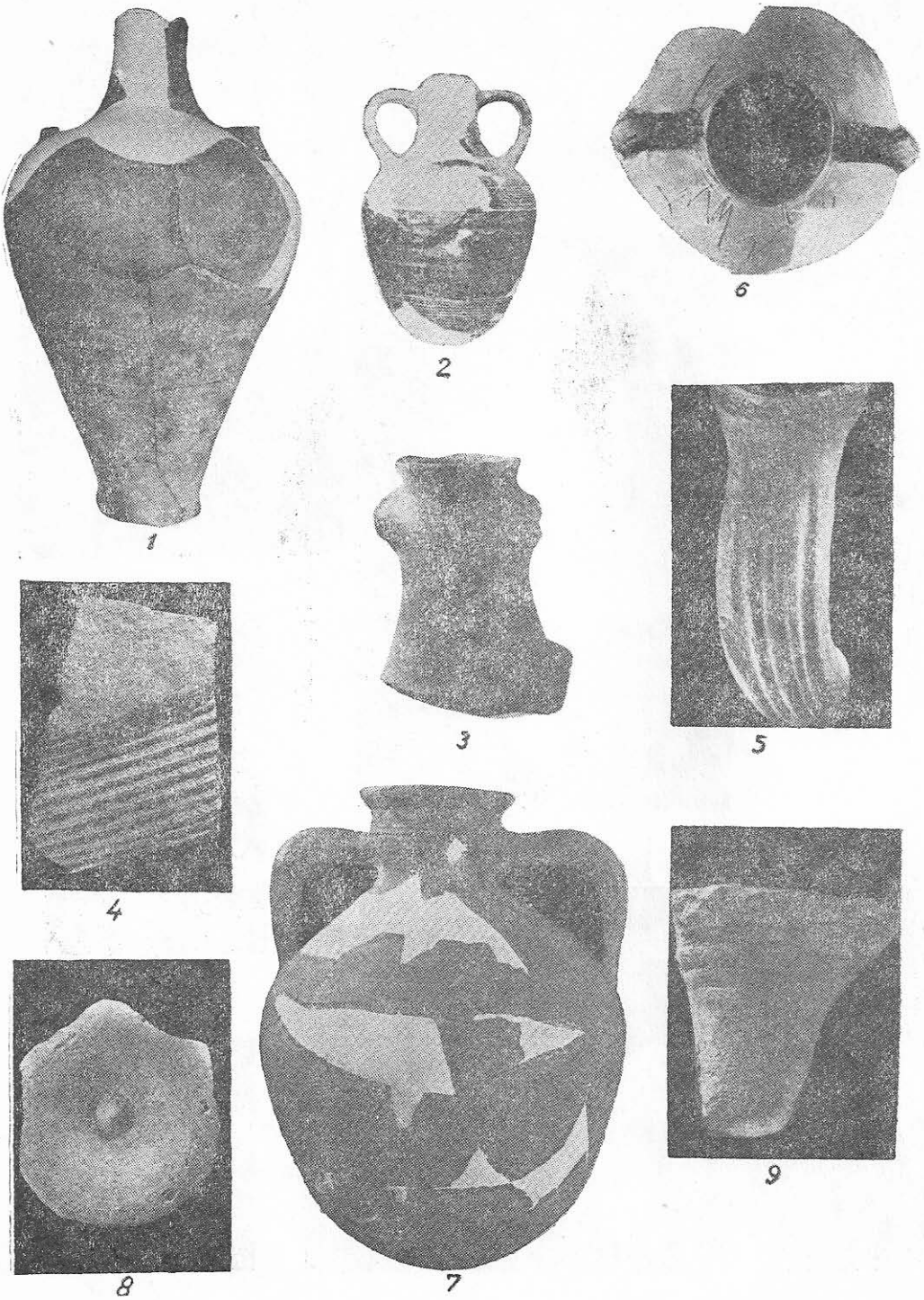

Pl. XI. 1, amforă tip F, numai la Sacidava; 2, amforă D; 3—5, fragmente amfore tip D; 8, fund de amforă tip B, cu „umbo"; 6, 7, tip G.

1

2

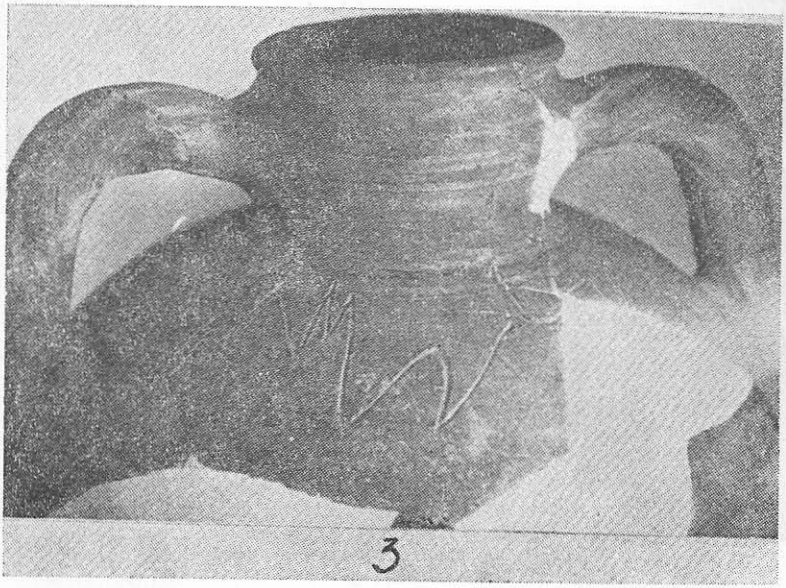

3

Planşa XI. A.

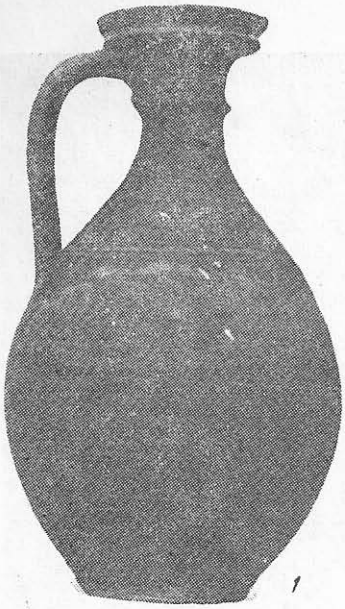

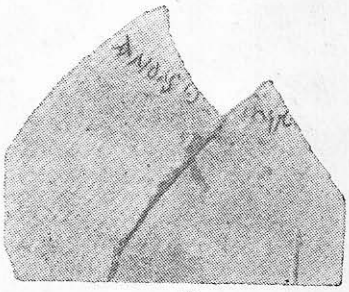
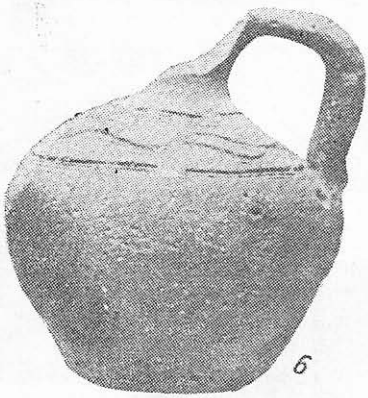
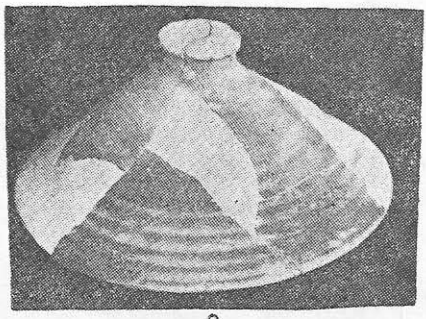
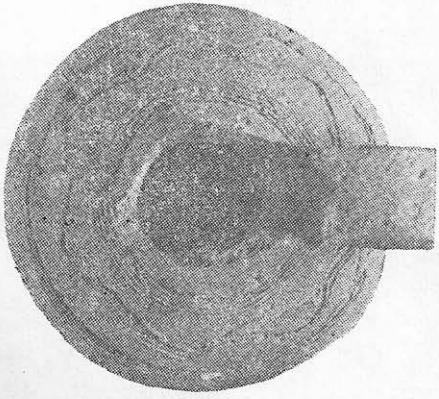

Pl. XII. **1,** ulcior tip C; 2, tip B; 3, tip E. 5, ulcior tip E, cu inscripție incizată; 67, ulcior tip F, Sacidava; 8, capac de oală, cenușie; 9, oală tip C; 10, oală tip D.

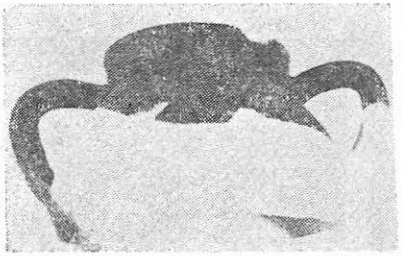

1

2

3

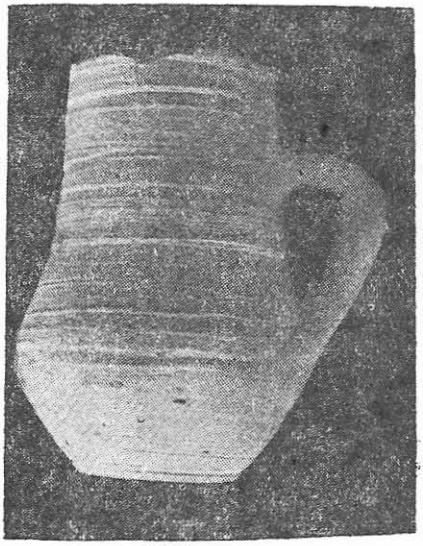

4

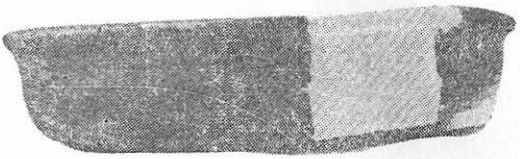

5

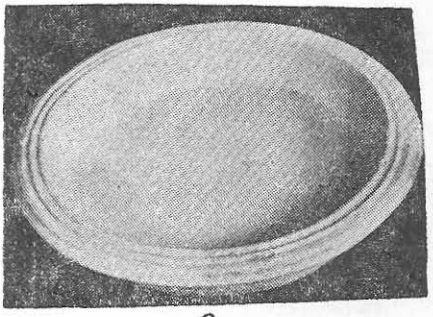

6

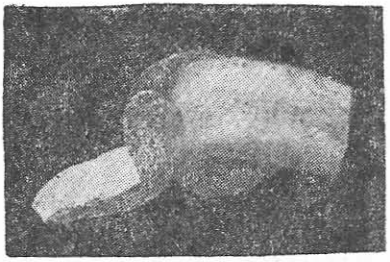

7

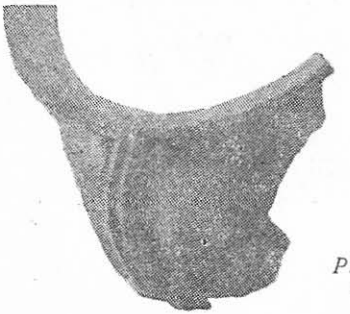

8

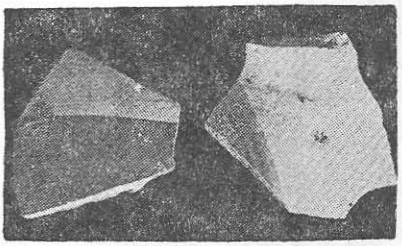

9

Pl. XIII. 1, oală tip B; 2, cană tip E, Sacidava; 3, cană tip G, Sacidava; 4, cană tip FSacidava; 5—6, străchini; 7—8, buze de oale; 9, fragmente ceramice, cu dungi de vopsea roşie.

1

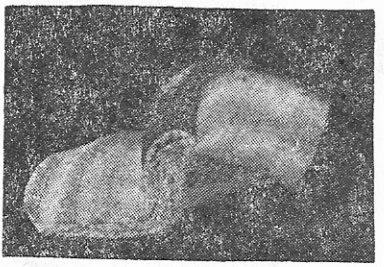

2

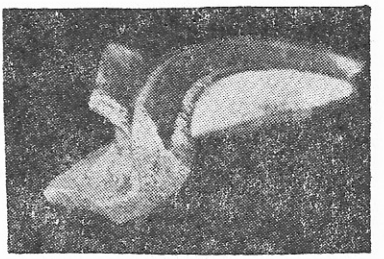

3

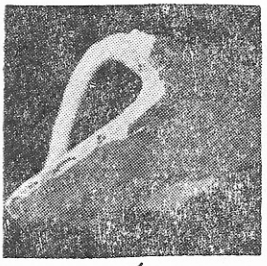

4

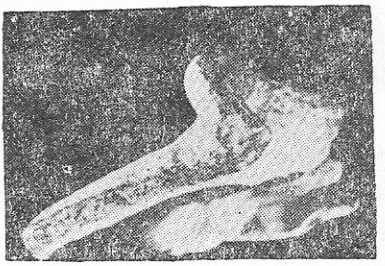

5

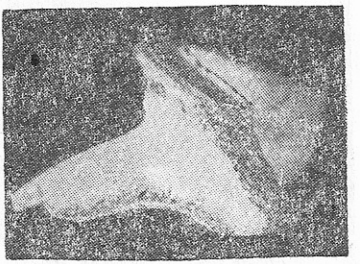

6

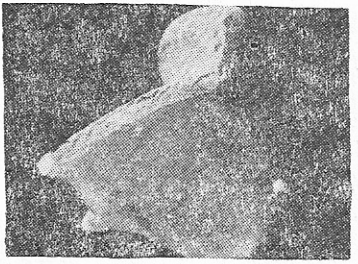

7

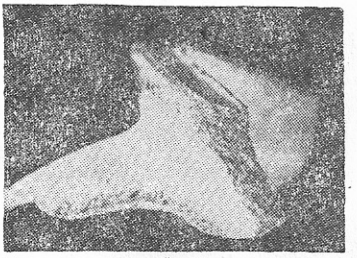

8

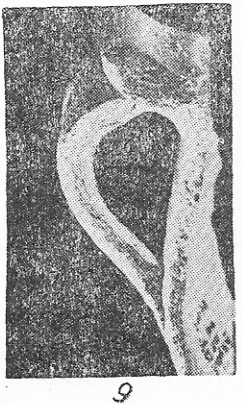

9

10

11

Pl. XIV. Profile, buze de oale — căni.

L'auteur analyse et classifie la céramique de Sacidava partant des dates stratigraphiques corroborées avec les analogies typologiques sur le limes et des zones limitrophes, chacune forme étant encadrée dans un type général, bien représenté.

LES AMPHORES. À Sacidava ont été établis XIII types.

I. Le type E. La datation dans les siècles IV et V, avec une évolution depuis le III-ème siècle de n.è. Pl. I, 1—3 ; les notes 11—14. La forme originale, répandue dans la vaste superficie est-méditerranéene et pontique ; la forme et même les dimensions restent invariables en éspace et temps jusqu'au V-ème siècle (quand les découvertes sont rares).

II. Le type K. Des amphores grandes, cylindriques, les ainsi dites „torpilles". Deux variantes principales. La datation au VI-ème s.de n.è., avec une évolution dès le III-ème s.de n.è. Pl. I, 5—7 ; IX, 1—3. Les notes 15—23. Elles représentent des formes romaines du haut empire, probablement occidentales à l'origine, perpétuées jusqu'au début de l'époque romano-byzantine. Dans la Dobroudja ont les a découvertent seulement à Sacidava et a Tomi. Elles ne sont pas connues dans les éspaces limitrophes (ni à Iacobson et Zeest, ni à Robinson ou Bass), seulement à Athènes un exemplaire isolé (Grace).

Des formes tardives (VI-VIIème siècles), mais sans col et avec une sorte de barbotine grossière sur la surface, surtout au bord de la bouche, ont été découvertes à Sacidava, Tropaeum Traiani et dans le parc de la cathédrale — Tomi.

III. Le type I. Des formes plus élégantes dans le IV-ème s., plus grossière aux le V-ème-VI-ème siècles. Pl. II, 1—2. Les notes 24—26.

IV. Le type N. Des amphores de petites dimensions. La datation : les V-ème-VI-ème s. de n.è. Pl. II, 5 ; IX, 4. Les notes 28—29.

V. Le type O. Décorées aux arêtes en relief distancées. La datation aux V-VI-ème siècles de n.è. avec une évolution dès le III-ème s. Pl. II, 3, 4, 7. Les notes 30, 31.

VI. Le type H. VI-ème siècle. Pl. II, 6. Note 32.

VII. Le type A. La plus répandue forme d'amphore de la Dobroudja romano-byzantine.

Le type A_1. La bouche en forme de entonnoir. À la partie supérieure ornamentée aux stries épaises orizontales. La datation aux V-ème et VI-ème siècles de n.è. Pl. II, 8, 9 ; IX, 5, 7. Notes 33—39.

Le type A_2. Col tronconique plus haut. Ornamentée aux stries épaises ondoyantes. Les VI-VII-ème siècles. Pl. II, 10 ; IX, 8, 9. Les notes 40—43.

Le type A_3. Col étroit cylindrique ; décoré aux stries concentriques. Une sousvariante est ornamentée avec une bande de 3—4 stries en spirale. Pl. III, 1—2 ; IX, 9. Note 44.

Les amphores du type A sont sûrement les plus répardues et plus caractéristiques dans la Dobroudja romano-byzantine. Nous surprenons une longue évolution, mais seulement dans l'éspace estique de l'empire L'analogie la plus significative se trouve dans l'éspace pontique, à Histria où a été découverte une amphore tres semblable à la forme de type A, élégante, à col conique et à la bouche haute en forme d'entonnoir, à panse piriforme, aux cannelures sur tout le corps, datée au II-ème siècle de n.è. (Pl. III, 4). Des analogie au II-ème siècle aussi à Dinogetia.

Les stries ondoyantes apparaissent seulement aux VI-VII-ème siècle de n.è. et on ne les connaît que dans le navire naufragé près de Halikarnassos. Nous constatons une evolution de l'amphore du type A_1, par formes intermédiaires (A_3) à l-amphore du type A_2, mais avec le coexistence des deux types dans la dernière pèriode de l'époque romano-byzantine.

VIII. Le type B. Amphores de paste avec un aspect de craie, jaunâtre, avec caolin. La datation aux VI-ème et VII-ème siècles de n.è. Pl. III, 5—8 ; X, 3—6. Notes 45—53. Le type le plus répandu dans l'éspace histro-pontique.

IX. Le type C. Des amphores à petites dimensions, profil négligent. Souvent couvrées de teinture blanche. La datation aux VI-ème et VII-ème siècle de n.è. Pl. IV, 1—3 ; X, 7—9. Note 54. Les amphores du type C sont caracteristi-

ques aux VI-VII-ème siècles ; selon la grande variété et la mauvaise qualité ainsi que pour le fait quelles ne sont pas connues dans le sud (Robinson, Grace), nous pourrons croire quelles appartiennent aux régions histro-pontiques.

X. Le type D. Des amphores de plus grandes dimensions, aux parois épaises, la paste rouge. Profil globulaire-piriforme. Deux zones de cannelures prononcées, sur l'épaule et près du fond. Les siècles V et VI de n.è., avec une évolution du IV-ème siècle. Pl. IV, 5 ; XI, 2—5 ; V, 1. Les notes 55—57.

Le type D, découvert seulement à Sacidava et à Dinogetia, donc au long du limes du Bas Danube. Daté à Sacidava au V-ème siècle (une forme plus grande, au font rond) et à Dinogetia au VI-ème siècle. Il n'y a pas d'analogies.

XI. Le type F. Des amphores au fond plat. VI-ème siècle. La variante F_1, au profil élégant, datée à Sacidava au IV-ème siècle mais une evolution depuis le II-III-ème s. de n.è. Pl. IV, 4 ; XI, 1. Les notes 58—60.

XII. Le type L. Des amphores cylindriques au profil simétrique. La variante L_1 a le corps étranglé au milieu. Les siècles V et VI de n.è. Une evolution dès le IV-ème s. Pl. V, 2—4, 6 ; IX, 2 ; I, 8. Les notes 61—66.

XIII. Le type G. Des amphores globulaires au fond plat, annulaire. Parfois sur le fond il y a un bouton („umbo"). Datation : V-VI-ème siècles. Pl. V, 7, 8 ; XI, 6, 7. Les notes 67—69.

Donc, après l'étude des analogies et des aires de diffusion pourront être hypothétiquement, d'une origine et évolution locale les types d'amphores A_2, probablement B et sùrtout C aux variantes. Quand-même jusqu'à maintenant la preuve concrète de la fabrication sur le plan local nous manque. Mais nous ne pouvons pas éliminer aussi la possibilité de la production locale de quelques types de petite capacité, plus grossière. Les amphores du type B et G (surtout celles au „umbo" sur le fond) sont d'origine locale. Nous croyons que la classification des types et des formes d'amphores sur des niveaux et des époques, a une particulière importance et signification.

Les niveaux I, II et III (à Sacidava), contiennent de la céramique unitaire du VI-ème siècle n.è. = des amphores de type K (rares), I, N (rares), O, H (rares), A_1 (nombreuses), A_2 (les plus nombreuses), A_3 (plus rares), B (nombreuses), C (nombreuses) F et L (extrémement rares).

Le niveau IV (V-ème s. de n.è.) = des amphores de type E, K (rares), I, N, B (peu fréquantes) C, D, F, F_1, G et A_1 (plus rares).

Les niveaux V et VI (IV-ème siècle) = E, I, O, C (extrémement rares).

Le niveau VII (la seconde moitié du III-ème siècle) = type K (et bien entendu les types d'amphores de haute époque romaine).

CRUCHES. Une de plus (répandue forme céramique de l'époque romaine tardive. Nous avons établi un nombre de six types. Le type A — IV-V siècles de n.è. Pl. VII, 1, 2. Le type B — IV-VI siècles. Pl. 3—4 ; XII, 2. Le type C — VI-ème s. Pl. VII, 5—7 ; XII, 1. Le type D, V-VI siècles. Pl. VII, 10. Le type E, VI-ème s. de n.è. VII, 8, 9 ; XII, 3. Le type F — inédite, seulement à Sacidava, VI-ème s. Pl. VII, 11 ; XII, 6. 7. Les types C et E sont les plus répandus.

POTS ET BROCS. De paste beige-jaunâtre, à l'aspect de craie (surtout sur le limes), ou gris-noirâtre (surtout dans l'étape finale, VI-VII siècles).

Le type A, IV-VI siècles. Pl. VIII, 1, 2, 8 ; XIV. Le type B, VI s. Pl. VIII, 3, 6 ; XIII, 1. C — VI-ème s. Pl. VIII, 4 ; XII, 9. D — VI s. Pl. VIII, 5 ; XII, 10. E — VI siècle, inédit, seulement à Sacidava. Pl. VIII, 7 ; XIII, 4. G — VI-ème s., seulement à Sacidava. Pl. XIII, 3.

ASSIETTES-PLATEAUX. Deux groupes : pour le ménage, de paste à l'aspect de craie jaunâtre ou grise, et de luxe, de paste rouge, fine, au décor estampillé. Pl. XIII, 5, 6.

LAMPES À L'HUILE, formeront le sujet d'une autre étude.

DES GROUPES NONROMANISÉS OU AU COURS DE ROMANISATION.

Nous rencontrons sur le limes plusieures catégories : de la céramique travaillés à la main de certe tradition gètique ; la céramique grise au tour, au dècor traditionel gètique ; des formes grises-poreuses au tour imitant les formes autochtones à la main ; des vases à la main influencées par des formes romanies ; vases d'influence ou de facture slave. Des pareilles catégories sont bien représentées à Sacidava. Dinogetia, Tropaeum Traiani, Piatra-Frecăţei. Voir les notes 108—109.

LE PROBLEME DE LA CÉRAMIQUE LOCALE.

Si la majorité des amphores sont d'importation, les plusieurs types et formes de la céramique de ménage représente une production locale. Nous considerons comme production locale les cruches du type D, E, F et les brocs du type F et G. Ainsi que les vases grises au fond arrondi et au bouton („umbo"). On doit remarquer que cet ‚umbo" apparaisse aussi sur le fond de quelques amphores type B (à l'aspect de craie jaunâtres avec des „côtes"), à Piatra Frecăţei (Beroe) et à Sacidava, ou sur le fond de quelques cruches, brocs et pots non seulement de paste rouge, comme à Sacidava, Histria (pl. XI, 8).

Nous remarquons à Sacidava quelques fragments céramiques jaunâtres (caolin) ou gris peints aux raies de teinture rouge (pl. XIII, 9), ainsi que de la céramique à émail, surtout vertolive (spécialement les lampes à l'huile du IV-ème siècle de n.è.)

DRUMUL MILITAR DE LA *NOVIODVNVM* LA *CALLATIS* ÎN LUMINA ITINERARIILOR ANTICE

ANDREI ARICESCU

Ne-am propus să aducem în discuție datele pe care ni le oferă izvoarele antice privind o parte din drumul strategic care înconjura teritoriul de azi al Dobrogei, urmărind cursul Dunării și litoralul Mării Negre, și anume, porțiunea cuprinsă între *Noviodunum* și *Callatis*, deoarece tocmai pe această rută știrile transmise de principalele itinerarii, *Tabula Peutingeriana* [1] și *Itinerarium Antonini* [2], sînt mai puțin concordante, atît în ce privește așezările menționate, cît și distanțele dintre cele care apar în ambele documente; pe de altă parte, pentru cunoașterea drumului care urmărea litoralul pontic, avem posibilitatea comparării și verificării cu ajutorul datelor existente în alte surse antice: scutul de la Dura-Europos [3], el însuși indicînd un itinerar militar, și textele lui Strabo [4] și Arrian [5]. Fără îndoială, încercarea noastră nu constituie o noutate în ce privește subiectul ales, de datele pe care avem intenția să le discutăm ocupîndu-se atît editorii itinerariilor, cît și cercetătorii istoriei romane a Dobrogei, dintre care se cuvine să amintim în primul rînd pe V. Pârvan [6], J. Weiss [7] și R. Vulpe [8]; un studiu mai amănunțit al drumului de-a lungul coastelor maritime îl datorăm lui

---

[1] Kurt Miller, *Itineraria Romana, Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*, Stuttgart, 1916, col. 506—512; *F.H.D.R.*, 1, 1964, p. 738.

[2] Otto Cuntz, *Itineraria Romana, I. Itineraria Antonini Augusti et Burdigalense*, Leipzig, 1929, p. 32—33; *F.H.D.R.*, 1, 1964, p. 748.

[3] Fr. Cumont, *Fouilles de Doura-Europos* Paris, 1926, p. 323—334; I. Mitielu, *Itineraria Romana. Le bouclier de Dura-Europos*, in *B.S.N.R.*, 37, 1943, nr. 91, p. 78—91; *F.H.D.R.*, 1, 1964, p. 724—726.

[4] *Geographica*, VII, 6, 1 (în *F.H.D.R.*, 1, 1964, p. 248).

[5] Περίπλους Εὐξείνου Πόντου, 20—24 (în *F.H.D.R.*, 1, 1964, p. 583—592).

[6] *Salsovia*, București, 1906, p. 19—24; cf. și referirile din *Ulmetum*, 1, în *A.R.M.S.I.*, s. 2, t. 34, 1912, p. 576 și urm.

[7] *Die Dobrudscha im Altertum*, Sarajevo, 1911, p. 43 și urm.

[8] *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 164—165 și *Din istoria Dobrogei*, 2, 1968, p. 204—206.

I. Mititelu [9]; cu toate acestea, considerăm că reluarea discuţiilor şi cercetarea amănunţită a datelor, ca şi referirea la situaţiile din teren, mai pot aduce clarificări şi pot prilejui emiterea unor ipoteze care ar avea darul să înlăture, măcar în parte, nelămuririle încă existente şi să explice inconsecvenţele care apar în documentele respective.

Cît priveşte însemnătatea strategică a drumului la care ne referim, credem că nu mai încape îndoială că el reprezenta principala cale de legătură şi deplasare a unităţilor militare în partea răsăriteană a Dobrogei, păstrîndu-şi totodată şi caracterul comercial, ca mijloc de comunicaţie între puternicele centre economice de pe litoral şi din nordul Sciţiei Mici. Că este vorba de un drum militar, ne-o dovedeşte atît *Itinerarium Antonini,* unde sînt indicate etapele de marş şi punctele de aprovizionare ale trupelor [10], cît şi *Tabula Peutingeriana,* care marchează principalele aşezări fortificate ale limesului scitic şi de pe coastele Pontului Euxin. Scutul arcaşului din *cohors XX Palmyrenorum* nu face decît să întărească această afirmaţie. De altfel, pentru timpul în care au fost alcătuite cele trei documente (în mare, secolul al III-lea [11]), avem şi dovezi epigrafice ale prezenţei efective a armatei în zona litoralului, fie că ne gîndim la intervenţia comandantului flotei militare de la *Noviodunum* în administrarea teritoriului histrian [12], fie că ne referim la cîteva inscripţii care atestă prezenţa unor unităţi militare la *Tomis,* ca *ala Gaetulorum* [13] sau *cohors I Cilicum* [14]. Apare evident deci, că în vremea respectivă, oraşele pontice şi întregul litoral erau încadrate concret în sistemul defensiv al provinciei [15].

Revenind la documentele care ne interesează, vom reproduce, în primul rînd, datele pe care le conţin pentru porţiunea de drum de care ne ocupăm :

— *Tabula Peutingeriana : Noviodunum — Salsovia = XLI m. p. =* = 60,639 km ; *Salsovia — Ad Stoma = XXIV m.p.* = 35,496 km ; *Ad Stoma — Histria = LX m.p. = 88,740 km; Histria — Tomis* = *XL m.p.* = 59,160 km ; *Tomis — Stratoni = XII m.p.* = 17,748 km ; *Stratoni — Callatis = XXII m.p. = 32,538 km.*

---

[9] *Op. cit.* (nota 3 de mai sus).

[10] D.v. Berchem, *L'annone militaire dans l'Empire Romain au IIIe siècle,* în *Mémoires de la Société nationale des antiquaires de France,* 80, 1937, 10, p. 117 şi urm.

[11] Pentru datarea prototipului ce a stat la baza formei în care ni s-a transmis *Tabula Peutingeriana,* cf. C. Daicoviciu, *Le problème de la continuité en Dacie,* în *Revue de la Transylvanie,* 6, 1940, p. 54 = *Dacica,* Cluj, 1969, p. 486 ; cf. şi *F.H.D.R.,* 1, 1964 p. 737. *Itinerarium Antonini* a fost alcătuit, fiind completat de-a lungul anilor, după un model din vremea lui Caracalla (cf. D. V. Berchem, *op. cit.,* p. 166—181). Scutul de la Dura-Europos datează din perioada 230—260 (cf. Fr. Cumont, *op. cit. ;* I. Mititelu, *op. cit.,* p. 91).

[12] I. I. Russu, în *S.C.I.V.,* 6, 1955, 1—2, p. 80.

[13] A. Rădulescu, în *S.C.I.V.,* 14, 1963, 1, p. 90, nr. 10.

[14] D. Tudor, în *M.C.A.,* 2, 1956, p. 582—583, nr. 51—52.

[15] Al. Suceveanu, în *R.R.H.,* 13, 1974, 2, p. 217 şi urm., crede că se poate vorbi, mai ales pentru perioada respectivă, de un limes pontic.

— *Itinerarium Antonini: Noviodunum — Aegyssus XXIV m.p.* = 35,496 km ; *Aegyssus — Salsovia = XVII m.p.* = 25,143 km ; *Salsovia — Salmorus* (adică *Halmyris* [16]) = *IX m.p.* = 13,311 km ; *Salmorus — Vallis Domitiana = XVII m.p.* = 25,143 km ; *Vallis Domitiana — Ad Salices = XXVI m.p.* = 38,454 km ; *Ad Salices — Histria = XXV m.p.* = 36,975 km ; *Histria — Tomis = XXXVI m.p.* = = 53,244 km ; *Tomis — Callatis = XXX m.p.* = 44,370 km.

— *Scutum Durae-Europi repertum: Callatis — Tomis,* prin *Amlaidina* și *Stratonus,* = 33,400 *m.p.* = 49,399 km ; *Tomis — Halmyris* = = 74 *m.p.* = 109,446 km ; *Halmyris* — fluviul *Istros* = 44 *m.p.* = = 65,076 km ; fluviul *Danubius — Tyras* = 84,500 *m.p.* = 124,975 km [17].

Comparînd *Tabula Peutingeriana* cu *Itinerarium Antonini,* prima constatare pe care o putem face este că în cel de al doilea document, între *Noviodunum* și *Histria,* apar localități mai multe *(Aegyssus, Salmorus, Vallis Domitiana, Ad Salices)* și în consecință, distanțele sînt mai scurte (între *IX* și *XXVI m.p.*), adică în limitele posibile pentru a fi parcurse într-o zi de marș ; doar ultimele două distanțe, între *Histria* și *Tomis* și între *Tomis* și *Callatis,* de *XXXVI* și, respectiv, *XXX m.p.,* fiind prea mari, probabil că erau parcurse în cîte două etape fiecare, documentul neindicîndu-ne punctele de oprire intermediare, care nu vor fi fost centre fortificate demne să fie menționate sau nu vor fi constituit stații de aprovizionare a trupelor [18]. În *Tabula Peutingeriana* apar distanțe mult mai mari, de *XL m.p. (Histria — Tomis), XLI m.p. (Noviodunum — Salsovia)* și *LX m.p. (Ad Stoma — Histria),* care nu puteau constitui etape de marș. Față de *Itinerarium Antonini,* în *Tabula Peutingeriana* apar în plus două puncte : *Ad Stoma* și *Stratoni. Această* localitate din urmă împarte în două tocmai una dintre distanțele lungi din *Itinerarium Antonini.*

Cercetările de pînă acum nu au dus la identificarea certă în teren a următoarelor localități înregistrate de cele două documente [19] : *Salmorus = Halmyris* [20], *Vallis Domitiana, Ad Salices* (din *Itinerarium Antonini*) și *Ad Stoma, Stratoni* (din *Tabula Peutingeriana*). Credem că se mai pot face unele precizări în legătură cu o parte dintre acestea.

Ad Stoma ne conduce spre una din gurile Dunării și cum itinerariul trece prin *Salsovia,* care se afla pe brațul Sf. Gheorghe [21], evi-

---

[16] V. Pârvan, *Salsovia,* București, 1906, p. 22 ; R. Vulpe, *H.A.D.,* p. 301, 335 ; *T.I.R.,* L — 35, p. 63, s.v.

[17] Distanțele de pe scut fiind marcate cu litere grecești, le-am redat cu cifre arabe, mai ales datorită diviziunilor. Cît privește denumirile, le-am folosit pe cele considerate corecte (cf. *T.I.R.,* L — 35, *passim*), fără a ține seama de formele pe care le au toponimele în cele trei documente.

[18] Nu este exclus ca și distanțele de *XXIV m.p. (Noviodunum — Aegyssus), XXV m.p. (Ad. Salices — Histria)* și *XXVI m.p. (Vallis Domitiana — Ad Salices)* să fi fost parcurse în cîte două etape.

[19] Propuneri de localizare au fost făcute de V. Pârvan, J. Weiss, R. Vulpe în lucrările citate la notele 6—8, fără însă a se depăși stadiul de ipoteză.

[20] I. Mititelu, *op. cit.,* p. 86—87 și harta 1, înțelege că este vorba de două localități diferite.

[21] V. Pârvan, *Salsovia,* București, 1906, *passim* (în special p. 24—25).

dent că denumirea se referă la gura acestui braț, cum de altfel ne-o sugerează și geograful anonim din Ravenna [22], care, reluînd cu cîteva veacuri mai tîrziu date din *Tabula Peutingeriana* [23], denumește punctul respectiv *Stoma Peuci*. Încercarea de a identifica *Ad Stoma* cu ruinele de la Dunavățul de Sus [24], aflate la limita teritoriului solid de la sud de brațul Sf. Gheorghe, se lovește de nepotrivirea cu distanța pe care ne-o dă *Tabula Peutingeriana* între *Salsovia* și *Ad Stoma* (*XXIV m.p.* = = 35,496 km) ; dar între Mahmudia și Dunavățul de Sus sînt pe uscat cel mult 18 km. Am putea crede că ne aflăm în fața unei erori a documentului, ceea ce ni se pare că nu este plausibil, avînd în vedere exactitatea distanțelor indicate între localitățile de pe ruta de care ne ocupăm. Mai degrabă, credem că punctul numit *Ad Stoma*, așa cum ne-o indică și cuvîntul însuși, trebuie căutat la locul de contact al brațului Peuce cu marea, loc ce trebuie să se afle astăzi în deltă, poate pe la grindul Caraorman [25]. În felul acesta, ajungem la încheierea că drumul indicat de *Tabula Peutingeriana* nu se parcurgea pe uscat, ci pe apă, pentru că accesul în deltă era altfel foarte dificil iar, pe de altă parte, ne punem de acord și cu distanța notată în document între *Salsovia* și *Ad Stoma*, distanță sporită considerabil de meandrele brațului Sf. Gheorghe în comparație cu orice drum de uscat ce s-ar fi îndreptat de la Mahmudia spre mare, la nord de lacul Razelm. Această părere credem că este susținută și de alte dovezi, de care ne vom ocupa mai jos, oferite de compararea celor două itinerarii. *Ad Stoma* era probabil un punct de aprovizionare și de transbordare de pe vasele fluviale pe cele maritime și invers, cum pare să reiasă, fără vreo precizare toponimică, dintr-un pasaj al lui Zosimos [26]. Faptul că itinerariul marcat de *Tabula Peutingeriana* era parcurs pe calea apelor, este sugerat și de împrejurarea că din document este omisă o așezare atît de importantă și de

---

[22] J. Schentz, *Itineraria Romana. Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*, Leipzig, 1940, p. 47 ; *F.H.D.R.*, 2, 1970, p. 580.

[23] *F.H.D.R.*, 2, 1970, p. 579.

[24] R. Vulpe, *H.A.D.*, p. 301 și *D.I.D.*, 2, 1968, p. 205 ; cf. și *T.I.R.*, L — 35, p. 21. J. Weiss, *op cit*, p 57, credea că localitatea *Ad Stoma* trebuie căutată la Sulina.

[25] Cum reiese din cele mai autorizate cercetări asupra genezei și evoluției deltei, aceasta nu și-a schimbat înfățișarea prea mult de la începutul erei noastre pînă astăzi (cf. D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*[2], București, 1967, p. 367, unde este dată și bibliografia de specialitate). În orice caz, *Ad Stoma* trebuie să se fi aflat pe un teren solid, în dreapta sau în stînga brațului Sf. Gheorghe.

[26] *Historia nova*, IV, 10 (în *F.H.D.R.*, 2, 1970, p. 308). Dacă urmărim cursul apei pe brațul Sf. Gheorghe, ajungem cu distanța indicată de *Tabula Peutingeriana* între *Salsovia* și *Ad Stoma*, la un punct aflat la cca 6 km (4 mii de pași) în aval de Dunavățul de Sus ; această cifră, destul de mică, ne face să nu considerăm cu totul nejustificată ipoteza identificării acolo a stațiunii *Ad Stoma*, cu condiția ca itinerariul să fi fost parcurs pe calea apelor. Prin urmare, o eventuală dovadă viitoare că *Ad Stoma* se afla în adevăr la Dunavățul de Sus, nu ar face altceva decît să confirme părerea noastră că drumul descris în *Tabula* nu putea fi parcurs pe uscat.

bine cunoscută cum era *Aegyssus*; aceasta înseamnă, credem, că cel puțin de la *Noviodunum*, dacă nu chiar de mai înainte [27], drumul de uscat era părăsit, corăbiile nefăcînd escală pînă la *Salsovia*, în timp ce oprirea la *Aegyssus* era obligatorie pentru cei ce parcurgeau aceeași rută în marș, așa cum reiese din *Itinerarium Antonini* [28].

Halmyris, care apare în *Itinerarium Antonini* cu forma latină a numelui (*Salmorus*), este o localitate atestată de mai multe izvoare antice, cum sînt scutul de la Dura-Europos [29], Hierocles [30], Procopius din Caesarea [31], *Notitia Episcopatuum* [32] etc. Comparînd aceste știri, putem ajunge la o localizare aproximativă a așezării, într-un spațiu limitat. Însuși numele ne arată că localitatea se afla pe malul golfului *Halmyris* (azi lacul Razelm [33]); de la Procopius aflăm că era cea mai îndepărtată cetate a Sciției Mici, dincolo de Aegyssus, deci către gurile Dunării; deși nu era situată pe malul fluviului, din listele lui Hierocles și din *Notitia Episcopatuum* rezultă că se afla într-o zonă apropiată de Dunăre [34]; în sfîrșit, distanța de *IX m.p.* pe care o dă *Itinerarium Antonini* între *Salsovia* și *Salmorus*, ne îndreaptă, ținînd cont și de amănuntele reieșite din izvoarele abia citate, către ținutul aflat pe malul Razelmului, între Dunavățul de Jos și Sarinasuf, astfel că identificarea propusă cu ruinele de la „Cetatea Zaporojenilor" pare plausibilă [35].

---

[27] Poate că din același motiv lipsește din Tabula și *Dinogetia*, lucru explicabil mai ales dacă această fortăreață se afla la vremea aceea pe stînga fluviului (cf. Gh. Ștefan, în *Dacia*, N. S., 2, 1958, p. 317 și urm). Cercetătorii care s-au ocupat de acest drum, au înțeles că toate izvoarele indică doar itinerarii pe uscat (cf. V. Pârvan, *Salsovia*, București, 1906, p. 25, care consideră că diferențele existente în documente se datorează instabilității drumului din pricina năvălirilor, fiecare restaurare a limesului aducînd schimbări în ordinea și numărul castelelor; J. Weiss, *op. cit.*, p. 56—57, socotea că de la lacul *Halmyris* către sud, izvoarele menționează două șosele diferite; I. Mititelu, *op. cit.*, credea că existau mai multe variante ale drumului terestru între *Callatis* și *Tomis*, de asemenea între *Tomis* și *Histria*, fără să observe însă că deosebirile cele mai mari între itinerarii erau tocmai pe distanța *Histria — Salsovia*).

[28] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 24, a subliniat coincidența între distanțele date de cele două izvoare privind totalul lor de la *Noviodunum* la *Salsovia* (*XLI m.p.*). dar este de părere că *Aegyssus* a fost omis din Tabula datorită neglijenței copistului (*ibidem*, p. 22).

[29] Vezi nota 3.

[30] Συνέκδημος, 637, 15 (în *F.H.D.R.*, 2, 1970, p. 352).

[31] *De aedificiis*, IV, 7, 20 (în *F.H.D.R.*, 2, 1970, p. 470).

[32] Carl de Boor, *Nachträge zu den Notitia Episcopatuum*, în *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 12, 1891, 3—4, p. 531—532, nr. 688.

[33] Numele antic al lacului Razelm este cunoscut atît din izvoare literare (Plinius, *Naturalis Historia*, IV, 12, 79), cît și epigrafic (Hotărnicia consularului Laberius Maximus — cf. D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 353—357, unde este dată cea mai completă lectură a documentului).

[34] Em. Popescu, *Contribuții la geografia istorică a spațiului balcano-dunărean în secolele V-VIII e.n.* (rezumatul tezei de doctorat), 1970, p. 18.

[35] R. Vulpe, *D.I.D.*, 2, 1968, p. 205; J. Weiss, *op. cit.*, p. 56, localiza cetatea la Dunavăț; V. Pârvan, *Ulmetum*, 1, în *A.R.M.S.I.*, s. 2, t. 34, 1912, p. 597, nota 2, socotește că cetatea *Halmyris* trebuie să se afle în zona Dunavăț, Murighiol, Zaporojeni.

Localităţile asupra cărora ne-am oprit (*Ad Stoma* şi *Salmorus* = *Halmyris*), sînt primele, plasate după *Salsovia*, care nu coincid în cele două documente ; în timp ce *Tabula Peutingeriana* urmează drumul pe apă, pînă la gura braţului Peuce, *Itinerarium Antonini* ne indică un drum pe uscat, către malul nordic al lacului Razelm. Urmărind mai departe cele două itinerarii, observăm că diferenţele dintre ele se menţin. În *Tabula Peutingeriana* este marcat un drum către *Histria* pe mare, de-a lungul litoralului, fără a pătrunde însă în golful *Halmyris*, însumînd *LX m.p.*, adică 88,740 km, în concordanţă cu distanţa, socotită evident tot de-a lungul ţărmului, dată de Strabo [36] şi de Arrian [37] : 500 de stadii, adică 88,800 km. *Itinerarium Antonini* descrie drumul pe uscat, ocolind pe la vest lacul Razelm, trecînd prin *Vallis Domitiana* şi *Ad Salices*, însumînd între *Salmorus* şi *Histria* un număr de 68 mii de paşi, adică 100,572 km. Ambele distanţe, atît cea dată pe mare, cît şi cea de pe uscat, sînt reale. În ce priveşte localizarea celor două aşezări numite de *Itinerarium Antonini*, dintre care *Vallis Domitiana* nu mai este atestată de vreun alt izvor, iar *Ad Salices* mai apare doar la Ammianus Marcellinus (*oppidum Salices* [38]) şi, se pare, la Procopius din Caesarea (sub forma coruptă Τζάσκλις [39]), este foarte posibil, ţinînd seama de distanţele date de document, ca ele să se fi aflat, aşa cum s-a presupus, la Agighiol [40] şi, respectiv, Caramanchioi [41]. În ansamblu, drumul *Salsovia* — *Histria* este mai scurt pe uscat (*LXXVII m.p.* = = 113,883 km), cu tot ocolul lagunelor, decît cel pe apă (*LXXXIV m.p.* = 124,236 km), care avea dezavantajul că trebuia să urmărească numeroasele cotituri ale braţului Sf. Gheorghe.

Şi între *Histria* şi *Tomis* distanţele date de cele două documente diferă : *XL m.p.* (59,160 km) în *Tabula Peutingeriana* şi *XXXVI m.p.* (53,244 km) în *Itinerarium Antonini*. Motivul este acelaşi : drumul pe apă era mai lung, pentru că ieşirea din golful Histriei se făcea ocolind, probabil pe la nord, depunerile de aluviuni, care nu închiseseră încă definitiv accesul spre vechea colonie milesiană, în timp ce drumul pe uscat, deşi este posibil să fi fost necesară ocolirea Siutghiolului, era mai direct. Distanţa din *Itinerarium Antonini* este foarte apropiată de cea dată de Arrian [42] (300 de stadii = 53,280 km), pe vremea căruia probabil că pătrunderea spre *Histria* mai era posibilă şi pe la sud de

---

[36] VII, 6, 1.

[37] *Op. cit.*, 24, 2.

[38] XXXI, 7, 5 (în *F.H.D.R.*, 2, 1970, p. 144).

[39] *De aedificiis*, IV, 11, 20. Părerea că este vorbă de o transcriere eronată pentru *Salices*, la I Barnea, *D.I.D.*, 2, 1968, p. 421. R. Vulpe, *H.A.D.*, p. 330, crede că toponimul, aşa cum apare la Procopius, ar fi un cuvînt de origine tracă.

[40] R. Vulpe, *D.I.D.*, 2, 1968, p. 205 ; J. Weiss, *op. cit.*, p. 57, plasează *Vallis Domitiana* la Sarighiol, deci în aceeaşi zonă.

[41] J. Weiss, *loc. cit.* ; R. Vulpe, *loc. cit.*

[42] Vezi nota 37.

Chituc [43]. Cifra dată de Strabo [44] (250 de stadii = 44,400 km) este fără îndoială eronată, fiind mai mică și decît distanța în linie dreaptă între *Histria* și *Tomis*.

Între *Tomis* și *Callatis*, drumul indicat de *Itinerarium Antonini* apare de asemenea mai scurt (*XXX m.p.* = 44,370 km) față de cel dat de *Tabula Peutingeriana* (*XXXIV m.p.* = 50,286 km). Distanța din *Tabula* coincide cu cifra dată de Strabo [45] (280 de stadii = 49,628 km) și de scutul de la Dura-Europos (33,400 mii de pași = 49,399 km), care, datorită diviziunilor, pare cel mai precis dintre documente. Dacă distanța din *Itinerarium Antonini* este corect transmisă, înseamnă că încă din antichitate se putea circula pe istmul dintre mare și Techirghiol, pentru că ocolirea lacului pe la vest ar fi dus la o distanță mai mare decît cea indicată în text [46]. Cît privește drumul de-a lungul coastelor,

---

[43] Este foarte dificil să fie puse de acord părerile arheologilor și geografilor privind închiderea accesului în golful Histria. Cîteva exemple : V. Pârvan, *Zidul cetății Tomi*, în *A.R.M.S.I.*, s. 2, t. 37, 1915, p. 543, consideră că procesul de formare al Chitucului a avut loc în veacul al III-lea e.n. (cf. și *Histria IV*, în *A.R.M.S.I.*, s, 2, t. 38, 1916, p. 587) ; D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 36—38 și 196—197, aducînd ca argumente un pasaj din Polybiu (IV, 41), și documente epigrafice care denotă decadența Histriei către sfîrșitul epocii elenistice și transformarea centrului comercial într-unul agricol, este de părere că înnisiparea golfului pe malul căruia fusese construită colonia milesiană, datează încă din veacul al III-lea î.e.n. ; Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 226—227 și nota 49, susține că, în ciuda înnisipării, accesul în portul Histriei mai era posibil și la mijlocul secolului al III-lea e.n. ; M. Bleahu, în *Probleme de geografie*, 9, 1963, p. 45 și urm., emite teoria că procesul de formare al Chitucului a fost foarte rapid (100—200 de ani) și că a avut loc în secolul al III-le e.n., în veacul al IV-lea e.n. el fiind încheiat ; P. Coteț, în *Histria*, 2, 1966, p. 337 și urm., susține că tot sistemul de lagune și limanuri litorale de pe țărmul dobrogean al Mării Negre (inclusiv formarea Chitucului) este de dată foarte recentă, ulterior veacului al VI-lea e.n. (p. 350) ; cf. și P. Gâștescu, *Lacurile din Romîia*, București, 1971, p. 121 și urm., unde se face o sinteză a rezultatelor cercetărilor geografice și geologice privind formarea și caracteristicile lagunelor și limanurilor de pe țărmul dobrogean, fără însă a se lua o poziție fermă față de diferitele ipoteze de datare a formării cordoanelor litorale. Ținînd cont de această stare de fapte încă neclară, putem admite că înnisiparea golfului Histriei a început încă din epoca elenistică, dar că accesul în port, anevoios și cu riscuri, a fost posibil pînă la mijlocul veacului al III-lea e.n., dacă nu și mai tîrziu, și că ultima cale de pătrundere dinspre mare se va fi aflat în partea de nord a Chitucului, unde acesta este mai îngust, în timp ce pe la sud, intrarea va fi fost barată ceva mai devreme.

[44] Vezi nota 36.

[45] *Ibidem.*

[46] Techirghiolul este un liman maritim, ca și lacul Tașaul (cf. P. Gâșteanu, *op. cit.*, p. 135 și 143) ; despre cordonul litoral al celui din urmă știm că exista și că se putea circula pe el în antichitate, după cum o dovedesc mărturiile arheologice și epigrafice descoperite la Corbu (Gargalîc), în special stîlpii militari (*C.I.L.*, III, 7614 și 14462) ; nu vedem de ce nu ar fi existat aceeași situație și la Techirghiol. Lipsa materialelor arheologice descoperite chiar pe cordoanele litorale, care constituie un argument pentru a considera formarea lor într-o epocă tîrzie (P. Coteț, *op. cit.*), nu ni se pare o dovadă convingătoare în sprijinul acestei teorii, fiindcă cei vechi nu și-au plasat construcțiile pe aceste istmuri de nisip puțin stabile, aride și poate inundabile ; ca mijloc de comunicație însă, asemenea plaje puteau fi folosite foarte bine, fără amenajări speciale, care să fi lăsat urme.

cifrele notate în *Tabula* și în celelalte două izvoare mai sus amintite coincid cu realitatea. Dar în afară de această distanță, între *Tabula Peutingeriana* și scutul de la Dura-Europos mai există o asemănare și anume, prezența localității *Stratoni* sau *Stratonus*, atestată doar de aceste două documente. În privința acestui toponim, s-a făcut presupunerea, ținîndu-se seama de forma înregistrată în *Tabula Peutingeriana*, că ar fi vorba de un genitiv al unui nume propriu și că ar trebui să ne gîndim la o formulă de tipul *Turris Stratonis* [47]; mai degrabă însă, credem că este vorba de un ablativ, caz în care apar mai multe localități indicate în *Tabula* (*Durostero, Carsio, Arubio, Histriopoli* etc.), de la un toponim cu formă de plural, pentru că același caz apare și pe scutul de la Dura-Europos, de data aceasta la singular *(Stratono)*, așa că ni se pare mai plausibil ca stațiunea să se fi numit *Stratoni* sau *Stratonus* (eventual *Stratonum*) [48].

Coincidențele, abia semnalate, între *Tabula Peutingeriana* și scutul de la Dura-Europos par să arate că și itinerariul desenat pe acest din urmă document a fost parcurs tot pe mare, fapt subliniat, credem noi, și de cele două corăbii cu pasageri înfățișate pe scut [49]. Cît despre *Stratonus*, ca și *Almaidina*, plasate la nord de *Callatis* pe scut, deoarece nu este indicată nici o distanță referitoare la aceste așezări, credem că ele nu constituiau escale, ci erau doar puncte de reper, vizibile pentru cel ce călătorea pe mare. Așa se poate explica și prezența localității *Stratoni* în *Tabula Peutingeriana*, deși distanțele date sînt neobișnuit de mici în raport cu altele din același document și, mai mult, nici nu coincid cu realitatea din teren, pentru că așezarea ar trebui plasată pe la Eforie-Sud, unde nu sînt urme antice ; nefiind vorba de un punct de escală, ci doar de un reper de pasaj, probabil că cele două distanțe, *Tomis — Stratoni* (*XII m.p.* = 17,748 km) și *Stratoni — Callatis* (*XXII m.p.* = 32,538 km), au fost date cu aproximație, iar stațiunea respectivă trebuie căutată în adevăr la farul Tuzla sau chiar mai la sud, la Schitu — Costinești [50]. Cît despre *Amlaidina*, toponimul este cunoscut și dintr-o inscripție din teritoriul tomitan, de la Urluchioi (la vest de Techirghiol), unde apare denumirea *vicus Amlaidina* [51] ; nu există nici

[47] J. Weiss, *op. cit.*, p. 69.

[48] I. Mititelu, *op. cit.*, p. 85 și harta 2, consideră că erau două așezări : *Stratones* (?) la vest de Techirghiol și *Stratonis Turris* la capul Tuzla. Credem că această ipoteză este inacceptabilă, pentru că este greu de admis ca două localități cu nume foarte asemănătoare să se fi aflat atît de aproape.

[49] Fr. Cumont, *op. cit.* ; I. Mititelu, *op. cit.*, p. 91 ; *cf. și F.H.D.R.*, 1, 1964, p. 725. N. Gostar este de părere că scutul reprezintă o hartă a Mării Negre și deci e de acord cu părerea că avem de a face cu stațiuni aflate pe litoral (îi mulțumim pentru informație) ; cf. și Gr. Webster, *The Roman Imperial Army*, New York, 1969, p. 164 ; R. Vulpe, în *Studii clasice*, 11, 1969, p. 169.

[50] S-a presupus că aici se afla vechea *Parthenopolis* (R. Vulpe, *D.I.D.*, 2, 1968, p. 26, nota 5, unde se fac și alte trimiteri), dar nu există nici o dovadă concretă și sigură a acestei identificări.

[51] *A.E.M.*, 19, p. 93, nr. 37 = *C.I.L.*, III, 13743. În legătură cu faptul că descoperirea inscripției la Urluchioi nu dovedește că *vicus Amlaidina* se afla în acel loc (este vorba de o inscripție funerară unde este indicată originea defunctului), vezi R. Vulpe, *op. cit.*, p. 206.

o dovadă hotărîtoare că așezarea s-ar fi aflat la locul descoperirii documentului epigrafic ci, mai degrabă, credem că este plausibilă localizarea satului în apropierea litoralului, așa cum pare să reiasă și din datele oferite de scutul de la Dura-Europos, adică, probabil, pe lîngă lacul Tatlageac (Neptun — 23 August) [52], unde a fost descoperit un *milliarium* din vremea lui Marcus Aurelius [53], document care s-ar părea că indică distanța de la *Callatis (VII m.p.)* pînă la respectiva așezare rurală. Condiția ca *vicus Amlaidina* să se fi aflat în această zonă este ca localitatea să fi fost vizibilă pentru cei care călătoreau pe mare de-a lungul coastelor, pentru că numai astfel putem înțelege existența toponimului pe scut.

Credem că încă o dovadă a faptului că pe scutul de la Dura-Europos este marcat un itinerar maritim o constituie și următoarea etapă a călătoriei către nord, *Tomis — Halmyris;* distanța de 74 mii de pași (109,446 km) este reală dacă drumul merge direct spre malul de miază-noapte al Razelmului, fără a se abate, ocolind Chitucul, pe la *Histria;* arcașul din *cohors XX Palmyrenorum* deci nu s-a oprit la *Histria*, nici n-a văzut-o măcar și de aceea, pe scutul său întîlnim această lacună. Următoarea distanță este dată de la *Halmyris* la fluviul *Histros* (44 mii de pași = 65,076 km), care coincide cu brațul Sulina, iar ceea ce apare pe scut sub denumirea de fluviul *Danubius* nu poate fi decît brațul Chilia, de unde distanța dată pînă la *Tyras* (84,500 mii de pași = = 124,975 km) este reală. Nu credem că *Istros potamos* a fost notat din greșeală în loc de *Istropolis*, cum sugerează Fr. Cumont [54], deoarece denumirea este plasată la nord de Halmyris, iar distanța indicată nu ar avea nici o noimă. De altfel, comparația cu datele din alte texte care se referă la gurile Dunării [55], ne duce la aceeași părere, că pe scutul de la Dura-Europos cele două denumiri ale fluviului reprezintă de fapt două dintre gurile sale [56].

Se cuvine acum să mai zăbovim puțin asupra drumului terestru, acela despre care sîntem informați prin *Itinerarium Antonini*, deoarece unele date în legătură cu această șosea ne sînt cunoscute și datorită stîlpilor miliari descoperiți de-a lungul litoralului. În afară de acele documente de acest fel găsite în orașele pontice, la *Histria* [57], *To-*

[52] *Ibidem;* cf. și I. Mititelu, *op. cit.*, p. 83 și 86.

[53] *C.I.L.*, III, 7616.

[54] *Op. cit.*, p. 327; de aceeași părere, R. Vulpe, în *Studii clasice*, 11, 1969, p. 169.

[55] Plinius, *Naturalis Historia*, IV, 12, 79; Ptolemaeus, *Geographia*, III, 10, 2; Arrianus, *loc. cit.*

[56] Distanța dată pe scurt între *Halmyris* și *Istros potamos* ar putea părea, la prima vedere, mult prea mare, dar trebuie să ținem seama de ocolul pe care era obligat să-l facă un itinerariu marin, plecînd din nordul Razelmului, întîi către sud-est, pentru a ieși din golful pe cale să se închidă, și apoi către nord, prin fața brațului Peuce și a deltei, pînă la una din gurile brațului Sulina. I. Mititelu, *op. cit.*, p. 83—84, este de aceeași părere, că cele două denumiri ale fluviului reprezintă două dintre brațele sale.

[57] D. M. Pippidi, în *Studii clasice*, 8, 1966, p. 58 (probabil din vremea lui Marcus Aurelius).

mis [58], *Callatis* [59], care nu ne sînt de folos pentru a stabili traseul drumului roman de pe ţărmul mării, există cîţiva stîlpi miliari proveniţi din puncte aflate în spaţiile din afara marilor oraşe ; asemenea documente care ne dau preţioase informaţii pentru a putea urmări ruta respectivă, au fost descoperite în următoarele localităţi, pe care le enumerăm de la nord spre sud : Sinoie [60] (la nord de *Histria*), Săcele [61] şi Corbu de Sus [62] (între *Histria şi Tomis*), Tatlageac [63] (între *Tomis* şi *Callatis*), 2 Mai [64] şi Vama Veche [65] (la sud de *Callatis*) ; putem adăuga şi miliariul de la Mihai Viteazu [66], provenit, probabil, tot din vecinătatea litoralului, în apropiere de *Histria* [67]. Dintre toţi aceşti stîlpi miliari mai sus notaţi, doar pe trei găsim indicate cifre care să marcheze distanţele : cel de la Tatlageac şi doi dintre cei găsiţi la Sinoie.

La miliariul de la Tatlageac (23 August — Neptun) ne-am referit mai sus, el indicînd distanţele de *VII m.p.* între *Callatis* şi, probabil. *vicus Amlaidina* [68], aşa că nu vom mai insista asupra lui şi asupra acestei părţi din drumul litoralului.

Pe ambii miliari de la Sinoie (unde a fost identificat *vicus Quintionis* [69]), unul din anul 159 [70], celălalt din 162 [71], pe care este indicată o cifră, apare distanţa de *XVIIII m.p.*, adică 28,101 km, fără să fie precizată localitatea de la care era socotită. Sîntem de părere că, făcînd comparaţie cu ştirile transmise de *Itinerarium Antonini*, am putea bănui care era această localitate ; documentul notează la nord de Histria, de bună seamă pe malul vestic al Razelmului, staţiunea *Ad Salices*, aflată

---

[58] *C.I.L.*, III, 7613 (Hadrian) şi 12517 (Aurelian) ; D. M. Teodorescu, în *B.C.M.I.*, 8, 1915, p. 86, nr. 65 (prima inscripţie din secolele II-III, a doua, suprapusă, din vremea lui Constantin şi a fiilor săi) ; doi stîlpi militari inediţi la Muzeul de arheologie din Constanţa, în studiu la A. V. Rădulescu (unul din anul 200, al doilea din timpul lui Constantin şi Licinius).

[59] S. Lambrino, în *R.I.R.*, 5—6, 1935—1936, p. 327, nota 1 (anul 162) ; N. Gostar, în *Studii clasice*, 5, 1963, p. 301 (prima inscripţie din timpul lui Caracalla, a doua din anii 293—305) ; eventual şi miliarul publicat de D. Tudor, în *M.C.A.*, 2, 1956, p. 620, nr. 159 (Marcus Aurelius şi Lucius Verus) ; încă un *miliarium* inedit, din vremea lui Constantin şi Licinuis, în studiu la A. V. Rădulescu.

[60] *C.I.L.*, III, 12513 (anul 159), 12514 (anul 162) şi 12515 (primul text nedatabil, al doilea de la Decius).

[61] *C.I.L.*, III, 14461 (anul 200).

[62] *C.I.L.*, III, 7614 (prima inscripţie din vremea tetrarchiei, a doua din timpul lui Iulian) şi 14462 (anul 237).

[63] *C.I.L.*, III, 7616.

[64] A. Rădulescu, în *Pontice*, 1, 1968, p. 323 (din anul 163).

[65] *C.I.L.*, III, 14215, 2 (din 313—315).

[66] *C.I.L.*, III, 14463 (primul text din vremea tetrarchiei, al doilea de la Constantin şi fiii săi).

[67] De fapt, la nord de Sinoie ; dacă drumul nu trecea chiar prin Mihai Viteazu, el se afla însă în apropiere (3—4 km) de această localitate.

[68] Vezi supra şi nota 52.

[69] V. Pârvan, *Histria IV*, în *A.R.M.S.I.*, s. 2, t. 38, 1916, p. 617, nr. 24 ; idem, *Histria VII*, în *A.R.M.S.I.*, s. 3, t. 2, 1923, p. 55, 62, 67, 71, 74, nr. 46, 49, 50, 51, 52.

[70] *C.I.L.*, III, 12513.

[71] *C.I.L.*, III, 12514.

la *XXV m.p.* de colonia milesiană ; dacă scădem din această cifră cei *XVIIII m.p.* de pe miliarii de la Sinoie, ne rămîn *VI m.p.* (8,874 km), distanță care coincide cu depărtarea la care se afla *vicus Quintionis* de *Histria ;* în consecință, putem emite ipoteza, care ne pare să aibă șanse a fi justificată, că cei doi stîlpi miliari asupra cărora ne-am oprit, indică, pe drumul litoralului, distanța de la *vicus Quintionis* la *Ad Salices,* așezare despre care, cu ajutorul acestei precizări, putem spune cu mai multă siguranță că se va fi aflat în zona Caramanchioi — Enisala [72].

Un alt document epigrafic care ar putea fi pus în legătură cu drumul de pe malul mării este stîlpul miliar din vremea lui Hadrian, descoperit la *Tomis,* pe care este notată distanța de *XXVII m.p.* de la localitatea numită *Tres Protomae* [73]. V. Pârvan a considerat că această așezare trebuie căutată pe drumul *Tomis — Axiopolis* și a propus identificarea ipotetică cu unul dintre castrele de la Mircea Vodă [74] ; părerea aceasta, tot ca ipoteză, a fost acceptată și de R. Vulpe [75]. Singur I. Mitilelu [76] a considerat că nu era necesar ca *Tres Protomae* să se fi aflat pe ruta către *Axiopolis,* ci, mai de grabă, pe drumul către *Histria,* mai ales că descoperirea miliariului la Constanța nu dădea nici un indiciu al direcției în care trebuia să fie căutată localitatea [77]. Credem că această părere este justificată din două motive : în primul rînd, castrul de la Mircea Vodă, ca și valurile dintre Constanța și Dunăre, nu datează din epoca romană, ci sînt mai tîrzii [78], așa că nu știm deocamdată pe unde trecea în acele părți drumul roman din interior ; în al doilea rînd, pe teritoriul Dobrogei, străbătut în antichitate de la sud la nord de trei drumuri principale (pe malul mării, de-a lungul Dunării și prin interior, pe ruta *Tropaeum Traiani — Vlmetum — Noviodunum* [79]), nu au fost descoperiți pînă acum decît stîlpi miliari de pe aceste șosele principale [80]; cu o singură excepție, a căii de legătură între litoral și importantele centre urbane din sud, *Tropaeum Traiani* și *Durostorum,* traseu de pe care

[72] Vezi nota 41. Nu putem avea o mai mare siguranță a identificării, pînă nu se vor descoperi și documente locale.

[73] *C.I.L.*, III, 7613.

[74] *Ulmetum*, 1, în *A.R.M.S.I.*, s. 2, t., 34, 1912, p. 581.

[75] *H.A.D.*, p. 166, 167, 171, 175 și *D.I.D.*, 2, 1968, p. 137.

[76] *Op. cit.*, p. 88.

[77] Cf. R. Vulpe, *H.A.D.*, p. 166, nota 1.

[78] I. Barnea, *D.I.D.*, 3, 1971, p. 64, 69, 103 (nota 88), 113—117.

[79] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 576 și urm.

[80] Stîlpii miliari de pe drumul litoralului au fost citați la notele 57—65 ; cei de pe drumul dunărean au fost descoperiți astfel : trei la Rasova (*C.I.L.*, III. 12512, 13755 ; A. Rădulescu, în *Revista muzeelor*, 6, 1969, 4, p. 350 = A. Aricescu în *Dacia*, N.S., 14, 1970, p. 297), unul la Cernavoda (*C.I.L.*, III, 7602), doi la Seimenii Mari (Gr. Florescu, în *B.C.M.I.*, 17, 1924, p. 88, 89), șapte la Hîrșova (*C.I.L.*, III, 7603—7609), unul la Măcin (*C.I.L.*, III, 7610), trei la Garvăn (C. Moisil, în *B.C.M.I.*, 3, 1910, p. 142—143 ; Gh. Ștefan, în *Dacia*, N.S., 1, 1957, p. 224) ; pe drumul din interior avem descoperiri la Dorobanțu (*C.I.L.*, III, 12516), Slava Rusă (*C.I.L.*, III, 7612) și Niculițel (*C.I.L.*, III, 7611).

provin inscripţiile miliare de la Mirieştea [81] şi Plopeni [82], şi care trebuie să fi avut o însemnătate mai mare şi să fi fost mult mai circulat decît celelalte *semitae* [83]. I. Mitetelu, calculînd distanţele pe hartă [84], a considerat că *Tres Protomae* trebuie să se fi aflat la Vadu [85], dar ştim că în acest punct, care nici nu se afla pe distanţa cea mai scurtă dintre *Tomis* şi *Histria* [86], exista un *vicus*, al cărui nume îl cunoaştem [87]. În consecinţă, credem că *Tres Protomae* s-ar fi putut afla în regiunea Corbu de Sus — Săcele, ambele localităţi fiind sigur plasate pe drumul roman, după cum ne-o arată stîlpii miliari descoperiţi acolo [88]; mai mult, există informaţia că la nord de Corbu de Sus (Gargalîcu Mare), puteau fi observate, acum mai bine de un secol, importante ruine antice şi mai ştim că tot de acolo provin şi alte documente epigrafice [89]. Aşa dar, ţinînd cont de datele din *Itinerarium Antonini* şi de cifra indicată de miliariul în discuţie, propunem ipoteza ca *Tres Protomae* să fie considerată o localitate aflată pe drumul *Tomis — Histria*, la *IX m.p.* (13,311 km) la sud de aceasta din urmă (*XXXVI m.p.* între *Histria* şi *Tomis* în *Itinerarium Antonini*, din care scădem *XXVII m.p.* de pe miliariul tomitan); ar fi vorba poate tocmai de acele vestigii aflate la nord de Corbu de Sus, a căror cercetare nu s-a învrednicit încă nimeni să o facă pînă acum [90].

---

[81] *C.I.L.*, III, 12518 (de la Valens, peste o inscripţie mai veche).

[82] *Milliarium* inedit din timpul lui Septimius Severus, în studiu la A. V. Rădulescu.

[83] În aceeaşi regiune de sud a Sciţiei Mici se afla şi importantul centru de la Abtat (probabil *Zaldapa* — cf. R. Vulpe, în *S.C.I.V.*, 6, 1955, 3—4, p. 939; idem, în *Pontica*, 5, 1972, p. 210—211); şoseaua dinspre oraşele pontice către aceste localităţi din interior trebuie să fi avut o pondere mai mare în sistemul drumurilor romane din Dobrogea orientate est-vest, pentru că în partea de nord, cele mai importante aşezări se aflau pe Dunăre, unde se putea ajunge mai lesne pe calea apelor, iar pînă la *vici* din interior (Pantelimon, Slava Rusă etc.), distanţa de la ţărmul mării era mai mică decît pînă la aşezările mult mai însemnate din sud, pe ruta către care se afla şi centrul de la Plopeni (Cavaclar).

[84] *XXVII m.p.* = 39,933 km.

[85] *Loc. cit.*

[86] *Ibidem;* numismatul român considera că Vadu se afla pe una din variantele drumului terestru de-a lungul litoralului, înregistrată de *Tabula Peutingeriana*, ceea ce nu se poate confirma dacă admitem că documentul redă o rută maritimă.

[87] Fie *vicus Celeris* (*C.I.L.*, III, 7526, 7527; V. Pârvan, *Histria VII*, în *A.R.M.S.I.*, s. 3, t. 2, p. 79, nr. 53; R. Vulpe, *H.A.D.*, p. 194), fie unul dintre cei doi *vici* atestaţi de inscripţia *C.I.L*, III, 12488, dar al căror nume s-a păstrat incomplet.

[88] *C.I.L.*, III, 7614, 14462 (Corbu) şi 14461 (Săcele).

[89] D. M. Pippidi, în *Studii clasice*, 9, 1967, p. 230—232, aduce în discuţie această aşezare uitată din Dobrogea antică, enumerînd ştirile transmise de E. Desjardins şi amintind inscripţiile descoperite acolo.

[90] Cercetările în necropola de inhumaţie datată în secolele VI-V î.e.n. au avut loc în partea de sud, lîngă lacul Năvodari (M. Bucovală şi M. Irimia, în *Pontrica*, 4, 1971, p. 41 şi urm.) şi nu s-au ocupat de vestigiile de la nord de Corbu de Sus. D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 332, arăta necesitatea măcar a unor sondaje preliminare.

Din cele discutate mai sus, credem că se pot desprinde unele încheieri care merită să fie luate în considerație :

— Pentru porțiunea de drum de care ne-am ocupat, *Itinerarium Antonini* înregistrează o șosea terestră, în timp ce *Tabula Peutingeriana* prezintă o rută pe apă.

— Drumul pe apă, mai rapid, necesita escale mai rare și de aceea distanțele din *Tabula* sînt mai mari decît în *Itinerarium Antonini*, unde punctele de oprire și de aprovizionare sînt mai numeroase. În același fel se explică omiterea din *Tabula* a unei așezări atît de importante cum era *Aegyssus*, deoarece nu numai de-a lungul coastelor mării, ci încă de la *Noviodunum* drumul nu mai era parcurs pe uscat și deci nu mai era necesară o escală pînă la *Salsovia*.

— Punctul de trecere din Dunăre în mare era la gura brațului Sf. Gheorghe *(ad Stoma Peuci)*, unde se putea face transbordarea, deși era posibilă continuarea călătoriei cu aceleași vase, dacă ne gîndim că avem atestată la *Noviodunum* prezența unor corăbii maritime *(Liburna armata* [91]*)*.

— Pe scutul de la Dura-Europos este de asemenea marcat un itinerar maritim, după cum o arată coincidențele cu *Tabula Peutingeriana ;* pentru străbaterea mai rapidă a distanței dintre *Tomis* și gurile Dunării, se evita oprirea la *Histria*, care ar fi necesitat un ocol considerabil și devenise primejdioasă datorită posibilităților de împotmolire a vaselor.

Credem că discuțiile mai sus purtate și ipotezele propuse dau posibilitatea înțelegerii mai clare a datelor, uneori aparent contradictorii, din itinerariile antice, care constituie cele mai de seamă izvoare pentru cunoașterea importantului drum strategic ce înconjura teritoriul Dobrogei, ca și a variantelor sale provocate de modul în care era parcurs. Trebuie să așteptăm însă descoperirile epigrafice viitoare pentru o mai bună clarificare a acestor probleme și pentru o eventuală certificare a ipotezelor propuse.

LA ROUTE MILITAIRE *NOVIODUNUM-CALLATIS* DANS LA LUMIÈRE DES ITINÉRAIRES ANTIQUE

Résumé

On discute les données offertes par les principaux itinéraires concernante chemin stratégique qui entourait le territoire de la Dobroudja, *Tabula Peutingeriana* et *Itinerarium Antonini*, sur la distance comprise entre *Noviodunum* et *Callatis*, justement parceque sur cette partie de la route les novelles transmises s'accordent moins tant en ce qui concerne les établissements mentionnés, que les distances qui apparaîssent dans les deux documents. Pour connaître le chemin

[91] Gr. Florescu, în *R.I.R.*, 16, 1946, 1, p. 13 (unde este emendată prima lectură a documentului epigrafic făcută de Gh. Ștefan, în *Dacia*, 9—10, 1946—1947, p. 475).

qui longeait le littoral pontique, il y a aussi la possibilité de comparer avec d'autres sources anciennes : le bouclier de Doura-Europos et les textes appartenant à Strabo et Arrian.

En comparant *Tabula Peutingeriana* avec *Itinerarium Antonini*, on peut constater du second document qu'entre *Noviodunum* et *Histria*, apparaissent plusieurs localités *(Aegyssus, Salmorus, Vallis Domitiana, Ad Salices)* et que par conséquent les distances en sont plus courtes (entre *IX* et *XXVI m.p.*), c'est à dire dans les limites possibles pour qu'on pût les parcourir dans une journée de marche ; il est probable que les deux distances, entre *Histria* et *Tomis* et entre *Tomis* et *Callatis (XXXVI* et *XXX m.p.)* fussent parcourues en deux étapes chacune, étant trop grandes, mais le document n'en indique pas les points d'arrêts intermédiaires, qui probablement n'avaient pas été des centres fortifiés. Dans *Tabula Peutingeriana* apparaissent des distances encore plus grandes (de *XL* jusqu'à *LX m.p.)*, qui ne pouvaient pas constituer des étapes dans le marche ; deux points y apparaissent encore : *Ad Stoma* et *Stratoni*, la dernière localité divisant justement l'une des longues distances de l'*Itinerarium Antonini*.

Ad Stoma nous conduit à l'une des bouches du Danube et comme le chemin passait par *Salsovia*, située sur le bras Saint-Georges, il est évident que la dénomination se rapporte à l'embouchure de ce bras du fleure *(Stoma Peuci* chez l'anonyme de Ravenne). On peut supposer que l'endroit respectif se soit trouvé au point de jonction du bras *Peuce* avec la mer, situé probablement aujourd'hui dans le delta ; nous arrivons de cette manière à conclure d'une part qu'on ne parcourait pas le chemin indiqué par *Tabula Peutingeriana* sur terre, mais sur la voie des eaux, et d'autre part nous arrivons à la concordance avec la distance notée dans le document entre *Salsovia* et *Ad Stoma*, agrandie considérablement par les méandres du bras Saint-Georges, distance plus grande en comparaison avec tout chemin terrestre qui aurait mené de Mahmudia vers la mer, au nord du lac Razelm. Le fait que l'itinéraire marqué dans *Tabula Peutingeriana* fût parcouru sur la voie des eaux paraît être suggéré aussi par l'omission du document d'une localité si importante et si bien connue comme *Aegyssus* ; cela signifie qu'au moins de *Noviodunum* la route terrestre était abandonnée et les navires ne faisaient pas halte jusqu'à *Salsovia*, tandis que s'arrêter à *Aegyssus* était obligatoire pour ceux qui parcouraient cette route en marche, fait résultant de l'*Itinerarium Antonini*.

Halmyris (qui apparaît dans l'*Itinerarium Antonini*, sous la forme latine de *Salmorus*) peut être approximativement localisé dans la zone du Nord du lac au même nom, entre Dunavățul de Jos et Sarinasuf, éventuelement à la „Cité des Zaporojeni".

Ad Stoma et *Halmyris (Salmorus)* sont les premières localités qui ne coïncident pas dans les deux documents, placées après *Salsovia*. Tandis que *Tabula Peutingeriana* suit le chemin sur la voie des eaux, jusqu'à l'embouchure du bras *Peuce*, l'*Itinerarium Antonini* nous indique une route terrestre, vers le rivage nord du lac Razelm. En suivant plus loin les deux itinéraires on observent que les différences persistent. Dans *Tabula Peutingeriana* est marqué un chemin sur mer, vers *Histria*, longeant le littoral, sans pénétrer dans le golfe *Halmyris*, de *LX m.p.*, tandis que l'*Itinerarium Antonini* décrit le chemin terrestre, faisant détour à l'ouest du lac Razelm, passant par *Vallis Domitiana* et *Ad Salices*, et s'étendant entre *Salmorus* et *Histria* sur *LXVIII m.p.* Les deux distances, celle maritime et celle terrestre sont réelles. En tout, le chemin *Salsovia — Histria* est plus court sur terre, malgré le détour par les lagunes, que celui sur la mér, qui d'ailleurs était désavantageux en ce qu'il devait suivre les nombreuses méandres du bras Saint-Georges.

Entre *Histria* et *Tomis* les distances données par les deux documents diffèrent aussi. Le chemin maritime était plus long *(Tabula Peutingeriana = XL m.p.)*, parceque l'issue du golfe de *Histria* se faisait au détour des dépôts d'alluvions qui n'avaient pas définitivement fermé la voie par laquelle on accéder à l'ancienne colonie milésienne, tandis que la route terrestre *(Itinerarium Antonini = XXXVI m.p.)* était plus directe.

Entre *Tomis* et *Callatis* le chemin indiqué par *Tabula Peutingeriana* était aussi plus long *(XXXIV m.p.)* et il correspond à la distance réelle, le long des côtes, de même qu'aux données issues de plusieurs sources (le bouclier de Doura-Europos et le texte de Strabo). *Itinerarium Antonini* indique de nouveau une plus courte distance, ce qui démontre que dès l'antiquité on pouvait circuler sur l'isthme compris entre la mer et Tekirghiol.

En dehors de la coïncidence entre les distances notées entre *Tomis* et *Callatis*, sur le bouclier de Doura-Europos apparaît encore une ressemblance avec *Tabula Peutingeriana*, notamment la présence de la localité *Stratonus* (éventuellement *Stratonum*) cu *Stratoni* (dans les deux documents le toponyme se trouve à l'ablatif, une fois au singulier et une autre au pluriel). Cette localité, comme *Amlaidina* (celle du bouclier), étaient des points de répérage intérmédiares et non pas des points d'escale ; c'est pourquoi sur le bouclier de Doura-Europos les distances ne sont point indiquées, tandis que sur la *Tabula Peutingeriana* elles sont données approximativement. En considérant tout cela, on arrive à la conclusion que sur le bouclier de Doura-Europos aussi, on indique un itinéraire maritime, ce qui paraît être confirmé par l'absence sur le document de la localité *Histria*, où ceux qui voyageaient sur mer, se dirigeant de *Tomis* au delta, n'étaient pas obligés de s'arrêter, cette escale aurait exigé un détour considérable, en tenant compte de l'état avancé de sablage du golfe situé devant la cité ; d'ailleurs la distance indiquée sur le bouclier de Doura-Europos de *Tomis* à *Halmyris* (au nord du lac Razelm), où l'accès était probablement moins difficile, elle est réelle. En ce qui concerne les deux dénominations du Danube qui apparaîssent sur le bouclier *(Istros potamos* et *Danubius)*, elles représentaient probablement deux des principaux bras du delta (selon les distances indiquées, il serait question des canaux Sulina et Chilia).

Quand au chemin terrestre décrit par *Itinerarium Antonini*, on peut faire encore certaines considératoins en établissant une liaision avec les données inscrites sur quelques bornes milliaires découvertes dans la région du littoral. Le milliaire de Tatlageac indique la distance de *VII m.p.* entre *Callatis* et probablement *vicus Amlaidina*. Deux milliaires découverts près du *vicus Quintionis* (Sinoie) indiquerait la distance de *XVIIII m.p.* de cette localité, située à neuf km environ au nord d'*Histria*, jusqu'à *Ad Salices*, correspondant au chiffre donné par *Itinerarium Antonini (XXV m.p.* entre *Ad Salices* et *Histria* si l'on en prend *XVIIII m.p.* des milliaires, il nous reste *VI m.p.*, c'est à dire environ 9 km). Un milliaire de *Tomis* pourrait encore être mis en discution, sur lequel on indique la distance de *XXVII m.p.* de la localité *Tres Protomae*. On a supposé que cette localité fût située sur la route *Tomis — Axiopolis* (V. Pârvan, R. Vulpe), mais il n'y a aucun indice dans ce sens, de sorte qu'on puisse admettre qu'elle se trouvât sur le chemin du littoral, entre *Tomis* et *Histria*, notamment à Corbu de Sus (Gargalîcu Mare) ou à Săcele, des points qui se trouvaient sûrement sur la route romaine, comme les bornes milliaires y découvertes nous l'indiquent.

Nous estimons que les discussions ci-présentes et les hypothèses proposées confèrent la possibilité d'une plus claire compréhension des données, en apparence souvent contradictoires. des itinéraires antiques qui constituent les meilleures sources pour la connaissance du plus important chemin stratégique qui entourait le territoire de la Dobroudja.

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA CERAMICII ROMANE DE UZ COMUN, DIN DOBROGEA

A. RĂDULESCU

Ceramica pe care o vom prezenta în lucrarea de față formează acea grupă de vase numeroase și variate, de strictă necesitate pentru nevoile curente ale omului. Tradiția ceramică locală, se continuă și în epoca romană, dar riguros modificată sub influența tehnicii și practicii meșteșugărești mai perfecționate. Influența o va exercita puternic exemplarele aduse din afară, ducînd la perfecționări, grație cărora băștinașii geți vor sfîrși — e adevărat, nu întotdeauna — prin a imita procedeele și tehnica romană, aceasta simultan cu procesul de difuziune a valorilor ceramice venite din sud. Soldați, veterani, coloniști, emigranți de tot felul, vor fi cuprins între ei meșteri pricepuți în arta ceramică. Din necesități economice zilnice se vor fi creat ateliere de olărit, la care, mîna de lucru curentă recrutată dintre băștinași, a constituit calea de difuzate a tehnicii printre aborigeni. Astfel se explică de ce, în uriașa cantitate de fragmente ceramice sau vase întregi, descoperite ocazional sau în săpături sistematice este extrem de anevoios să deosebim ce este produs local roman de ceea ce este import [1], care este ceramica băștinașă fabricată pînă la asimilarea elementului local — proces total sau numai parțial — de către elementul dominator și care este ceramica coloniștilor ca primi și autentici pionieri ai romanizării. Problema, soluționată numai parțial, ne înfățișează la această dată, multe categorii ceramice produse și pe pămîntul Dobrogei romane, dar aduse și din afară [2].

Înserînd, într-un tablou tipologic aceste vase de uz casnic, indiferent de proveniența lor, vom realiza un punct de plecare pentru cercetările ulterioare, o bază căreia oricînd i se pot adăuga noi tipuri și

[1] *Histria. Monografie arheologică*, vol. I, București 1954, p. 403 (= *Istoria României*, I, București, 1960, p. 501). Pentru Africa, vezi J. W. Salamonshon, în *Bulltin Antieke Beschawing*, XLIII, 1968, p. 90 și urm.

[2] I. Barnea în *Din istoria Dobrogei*, vol. II, București, 1968, p. 488 și urm.

modele de vase, în așa fel încît să ajungem la un tablou mai complet și cu încadrări cronologice mai înguste.

Ceramica găsită în această provincie — integrată mai timpuriu în Imperiul roman și supusă celor mai variate forme de influență, grație poziției sale la mare, reprezintă un ciclu evolutiv. Pentru sec. I-III e.n. vom constata în formele lor, trăsăturile tradiției elenistice, ca apoi, începînd cu sfîrșitul sec. III și pînă în sec. VII e.n. să apară forme proprii, specifice unei epoci de mari vicisitudini istorice, ce-și va pune amprenta și pe producția ceramică. În cadrul ciclului evolutiv vom distinge nenumărate tipuri și forme, cărora le corespund una sau mai multe laturi de întrebuințare practică.

1. *Cupă.* Constanța ; inv. 6415 (pl. I, 1 — a). Dimensiuni 9 cm, diametrul gurii 8 cm, diametrul corpului 9,5 cm. Cupa are fundul mai îngust și inelar, cu firnis roșu pe dinafară are puternice trăsături din epoca elenistică. Gura îi este largă, buza trasă în afară și tăiată oblic. Pasta de calitate superioară, bine arsă, de culoare roșie-cărămizie. S-a

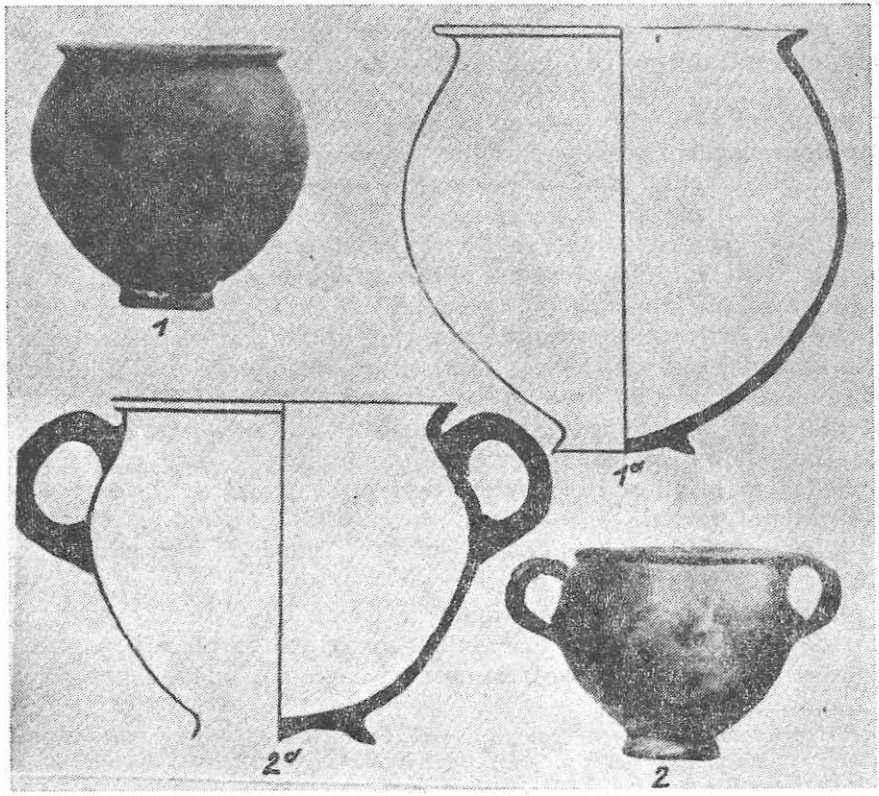

Pl. I.

descoperit într-un mormînt roman timpuriu laolaltă cu un opaiț datat în sec. I e.n. [3]

2. *Cupă globulară cu două torți* (pl. I, 2 — 2 a). Tip de evidentă tradiție elenistică, fapt dovedit nu numai în regiunea noastră, ci si în jurul Mării Negre [4].

Mangalia ; inv. 14832. Dimensiuni : înălțimea 7,5 cm, diametrul mare 8 cm, diametrul gurii 8 cm. Gura este largă, buza îngroșată. Fundul inelar ceva mai înalt. Cele două tortițe de aspect circular, se prind sub buză și pe mijlocul corpului. Pasta de factură superioară, are în compoziție particule fine de mică ; arderea s-a făcut pînă la roșu-cărămiziu. Suprafața corpului mai păstrează urme de firnis roșu-gălbui. Cupa se datează în sec. I sau începutul sec. II e.n. [5].

3. *Crater*. Constanța ; inv. 12051 (pl. II/1 — 1 a). Dimensiunile : înălțimea 13 cm, diametrul gurii 9 cm, diametrul corpului 12 am. Gura largă are buza ușor teșită și șănțuită. Corpul propriu-zis are două părți distincte : partea superioară cu gîtul larg, aproape cilindric și partea inferioară, care se lărgește căpătînd o formă tronconică, terminată cu un fund îngust inelar. Torțile vasului frumos realizate, contribuie la aspectul zvelt al craterului. Pasta este de bună calitate, de culoare gălbui-cărămizie, peste care în partea superioară s-a așternut o glazura subțire de culoare roșie, care se întinde pînă sub pîntecul vasului, pe unele porțiuni. Vasul provine dintr-un mormînt de inhumație, în inventarul căruia s-au mai găsit un strigiliu și un opaiț. Se datează, după întregul complex, în sec. I e.n. [6].

4. *Căniță*. Constanța ; inv. 12301 (pl. II/2 — 2 a). Dimensiuni : înălțime 10,5 cm, diametrul gurii 8 cm. diametrul corpului 12 cm ; are corpul globular, prevăzut cu o gură largă, buza înălțată și rotunjită, ușor evazată. Torțile sînt mai neglijent realizate și sînt prinse sub buza vasului și pe corpul propriu-zis. De la acest punct corpul este decorat cu dungi paralele și la distanțe egale care se continuă pînă la fundul inelar. Pasta de bună calitate, de culoare roșie-cărămizie. Găsit în Constanța, într-un mormînt de inhumație din sec. I-II e.n. Îl datăm în aceeași perioadă [7].

---

[3] M. R. Hull, *Roman Colchester*, Oxford, 1958 p. 290, fig. 123, tipul 391. Peter Petru, în *Razprave*, VI, Ljubljana, 1969, p. 200, fig. 2, tip 6 — notată ca ceramică din a doua jumătate a epocii neroniene. M. Bucovală, în *Pontice*, II, Constanța, 1969, p. 311, fig. 19 și 20 b cu evidente asemănări ; C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, Constanța, 1967, p.

[4] Unele asemănări cu vasele din Tyras, cf. P. Nicorescu, *Tyras*, în *Dacia*, III-IV, București, 1927. p. 582. Pentru Bulgaria, tot cu asemănări mai îndepărtate, vezi Dimicio Aladjov, în *Izvestia*, Sofia, XVIII, 1965, dar în necropolă ce se încadrează în sec. II e.n.

[5] J. P. Gillam, *Types of roman coarse pottery vessels in Northen Britain*, Newcasztle, 1957, p. 13, fig. 103. M. Bucovală, *op. cit.*, p. 303, fig. 8.

[6] H. S. Robinson, *The Roman Pottery*, în The Athenian Agora, vol. 1, V. 1959 (Princeton", p. 4, G. 43 — analogie mai îndepărtată, dar vasele au evidente trăsături comune.

[7] Ph. Taillez, în *Atti del II Congresso Internationale di Archeologia Sottmarine*, Albengo, 1958, p. 189, 11 — desigur derivă din același prototip elenistica și exemplarul nostru.

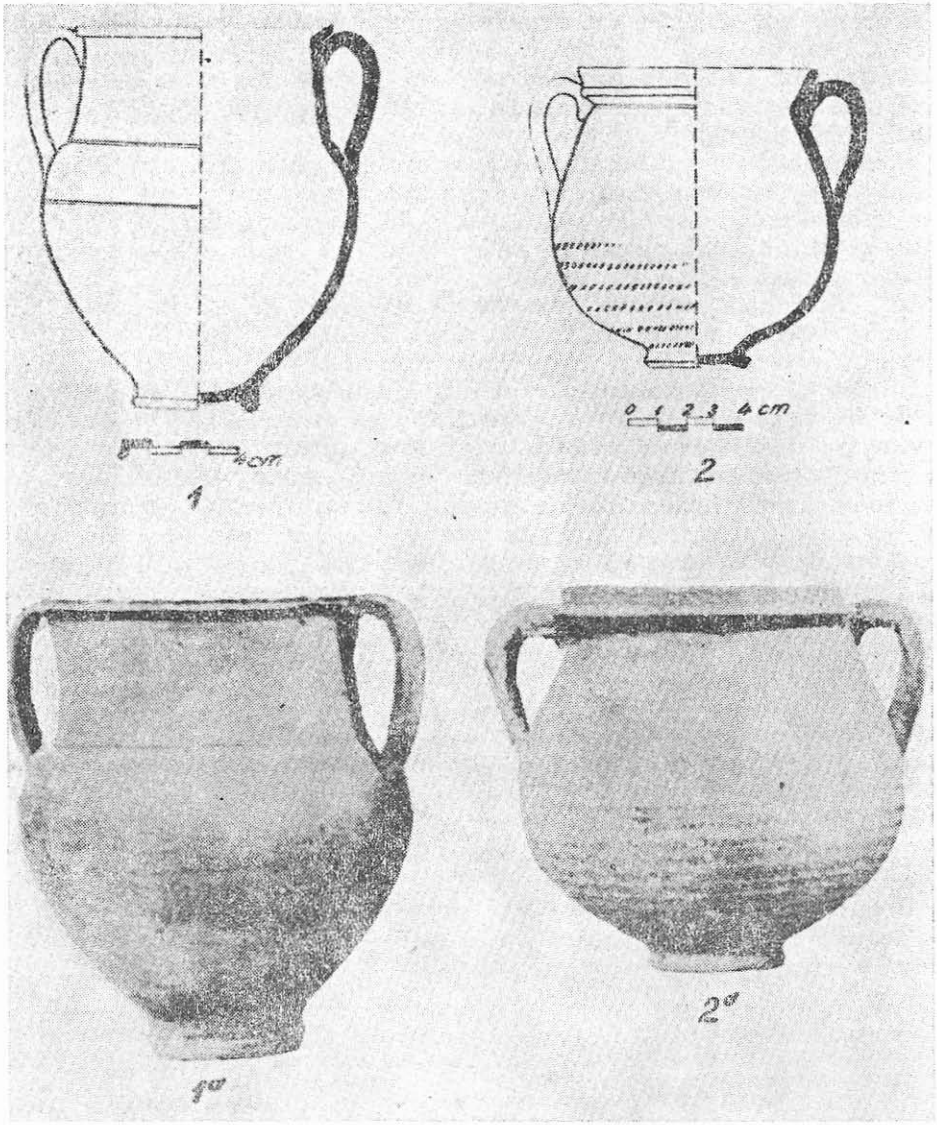

Pl. II.

5. *Căniță cu o toartă.* Constanța ; inv. 1243—1245 (pl. III/ 1 — 3, 1 a — 3 a). Dimensiuni : înălțimea 11—12,5 cm, diametrul gurii 6,5 — 8 cm, diametrul maxim 7—10 cm. Are o înfățișare mai zveltă ; gura mai largă prezintă o buză de asemenea înaltă și dreaptă, uneori imperceptibil evazată. Pereții sînt subțiri, lipsiți de caneluri, decorarea fiind realizată, la un exemplar (pl. III 1 și 1 a) cu un mic șanț, care

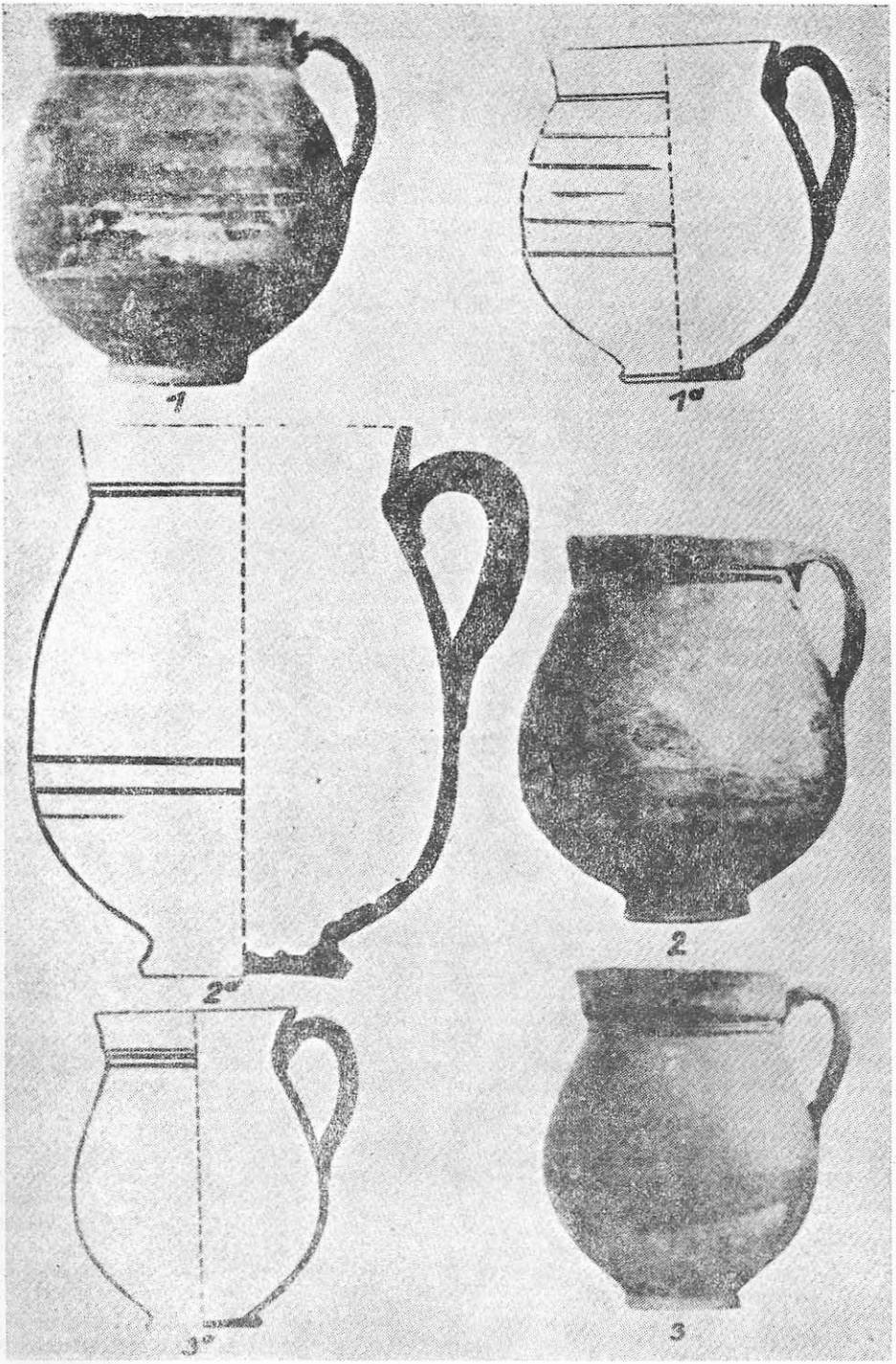

Pl. III.

desparte gura de corp, iar pe corp unele mici cercuri reliefate cu niște creste. Pasta fără impurități, de culoare roșie. Torțile sînt frumos arcuite ; fundul inelar foarte puțin înălțat. În partea superioară a corpului se păstrează deseori o glazură roșie. Căniţele prezentate aici, de la Constanţa [8] au corespondente și la Histria, în context databil în sec. I e.n. [9], deși primul vas, dintre cele trei de la Tomis, pare a fi ceva mai tîrziu față de următoarele două. Tipul este larg răspîndit.

6. *Căniţe cu o toartă și cu caneluri pe corp.* Constanţa — Cernavodă. (pl. IV/1—5). Tipul acesta reprezintă vase de uz casnic de capacitate redusă, cu o vastă arie de răspîndire [10]. Cele mai multe din totalul intrat în studiul de față s-au găsit în special în mormintele Tomisului [11]. Dat fiind marea întrebuinţare în viața casnică a acestui tip, vom întîlni o mare varietate privind compoziția pastei, capacitatea și prin ușoarele diferenţe ale penselor. Dimensiunile, alternează ca înălțime între 8—15 cm, diametrul gurii între 6,5—10 cm, diametrul corpului 8—11 cm. Au gura largă. Buza constituie un alt criteriu care le deosebește pe cele mai multe din vasele acestui tip. La unele, buza este ușor evazată, la altele tăiată drept și însfîrșit unele au buza rotunjită sau ușor teșită. Caneluri de pe corp, mai proeminente sau mai ușoare sînt regulate, fundul plat sau ușor tronconic și inelat. Tortița de caracter mai întotdeauna decorativ este lipită imediat sub buză și pe pîntec. Analiza compoziției pastei din care sînt confecționate aceste căniţe, vine în sprijinul ideii referitoare la existența unui mare număr de ateliere locale de fabricat vase de acest tip. Cele mai multe din vasele de uz casnic descrise mai sus, sînt făcute dintr-o argilă de calitate bună, în compoziția ei intrînd nisip fin și mică, care prin ardere au căpătat o culoare roșie, roșie-cărămizie, gălbui-roșcată, cafenie, în funcție de gradul de oxidare. Nu excludem însă posibilitatea ca multe din aceste recipiente să fie venite la Tomis din alte părți.

Vasele ceramice din același tip descoperite la Callatis [12], se deosebesc tocmai datorită pastei cu ingrediente, după cum cele descoperite la Cernavoda [13], au pasta bogată în caolin, fiind de culoare albă, albă-cenușie.

---

[8] cf. M. Bucovală, *op. cit.*, p. 312, fig. 20 a.

[9] P. Alexandrescu, în *Histria. Monografie arheologică*, vol. II, București, 1966, p. 219, pl. 101, M. XXV ; H. S. Robinson, *op. cit.*, p. 92, pl. 7 și 42, G. 103, cu încadrare cronologică în prima jumătate a sec. II e.n. ; G. R. Edward, *The hellenistic Pottery the Shipwreck of Antikythera*, Philadelphia, 1965, p. 25, fig. 26

[10] Pentru Dobrogea : V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, p. 145, fig. 73 *Istoria României*. I, p. 501. I. Barnea, în DID, II, p. 488 ; pentru regiuni apropiate. H. S. Robinson, *op. cit.*, p. 34, pl. 7, G. 117, S. 119 ; pentru Bulgaria, Bogdan Sultov, în *Izvestia na okrijenia istoriceski Muzei v Tîrnovo*, Varna, 1964, p. 53, fig. 7/a și b. În nordul Dunării, D. Tudor, Oltenia Romană [2], București, 1958, p. 73, fig 16 etc.

[11] A. Rădulescu, M. Davidescu, în *Materiale*, V, 1959, p. 754, fig. 1/1—2 ; M. Bucovală, *op. cit.*, p. 304, fig. 10.

[12] Acum în muzeul din Mangalia.

[13] Descoperite ocazional de către M. Irimia de la Muzeul de arheologie Constanța.

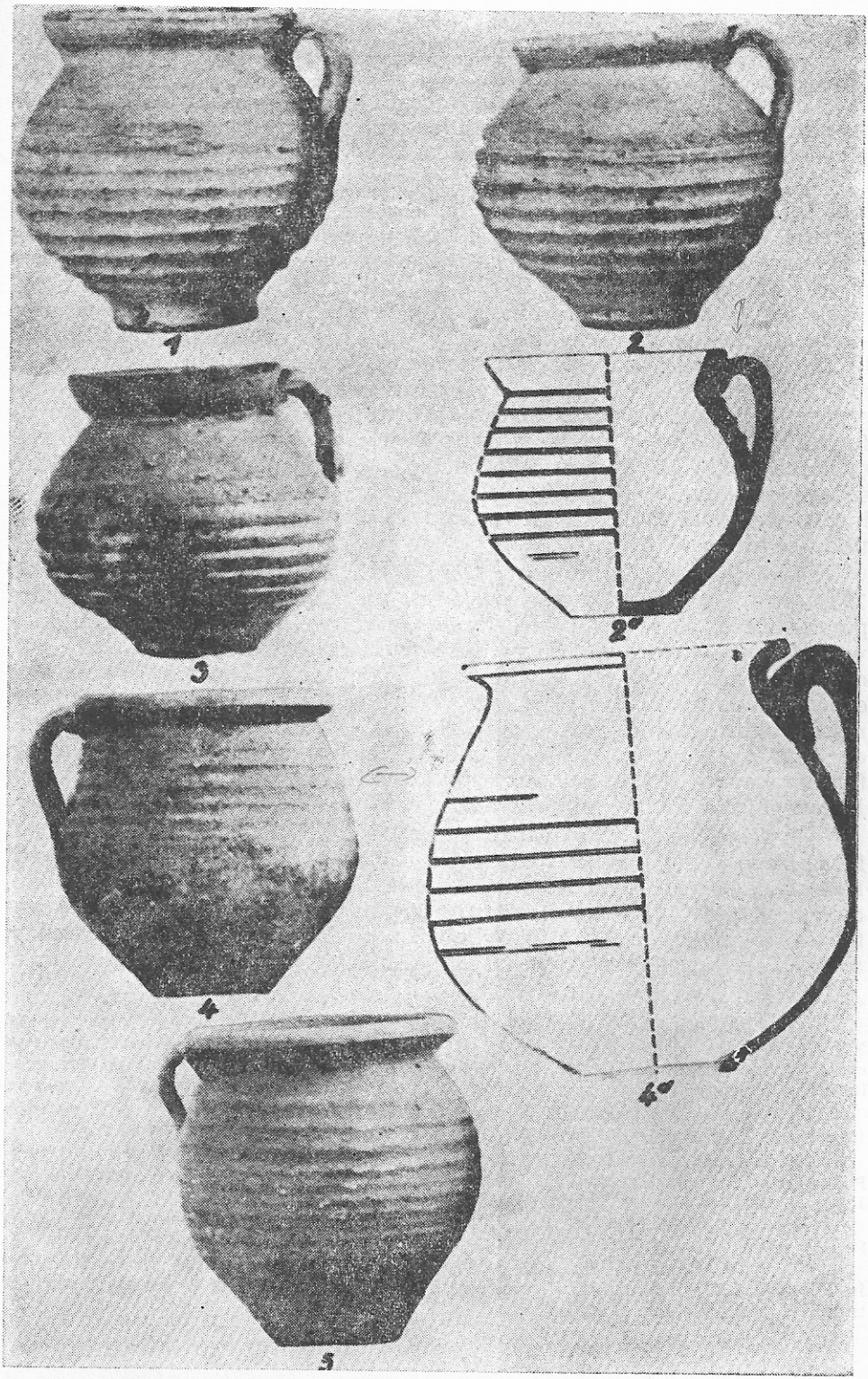

Pl. IV.

Ţinînd seama de inventarul mormintelor în care s-au descoperit precum analogiile cele mai semnificative, datăm căniţele cu o toartă şi caneluri pe corp în sec. II-III e.n. [14].

7. *Căniţe globulare mai largi.* Constanţa. Inv. 1213 ; 12008 ; 4670 ; 6509 ; 3747 ; (pl. V, 1—5). Categoria aceasta, la fel ca şi cele prezentate la nr. 4, cu care se aseamănă, este foarte răspîndită. Exemplarele integrate aici au următoarele dimensiuni uşor variabile : înălţimea 8,5 cm şi 10 cm ; diametrul gurii 6,5 şi 7 cm ; diametrul corpului 9 şi 10 cm. Unele au un mic brîu proeminent care desparte gura de corpul vasului — de aici acesta lărgindu-se aproape brusc. La unele exemplare tortiţa lipită imediat sub buza evazată şi pe corp este utilizabilă. Foarte multe exemplare din această categorie sînt lipsite de stabilitate, dat fiind disproporţia dintre diametrul mare al vasului şi diametrul prea mic al fundului. Pasta este de bună calitate, cu un procent scăzut de nisip şi impurităţi, suprafaţa corpului avînd un aspect spongios. După felul arderii culoarea alternează între roşu-cărămiziu, portocaliu pînă la brun închis. Cele mai multe dintre ele provin din Constanţa şi Ostrov [15], datîndu-se în sec. II-III e.n. [16].

8. *Oale mici de bucătărie, fără torţi.* Constanţa. Inv. 3917, 4928, 1033 (pl. VI, 1—3). S-au descoperit într-un mare număr şi în mai multe puncte din Dobrogea. Dimensiunile celor prezentate aici : înălţimea variază între 8 ; 9,5 şi 12 cm, diametrul gurii este de 7 ; 9 şi 11 cm, diametrul maxim al corpului este de 9 ; 9,5 şi 12 cm. Majoritatea sînt executate dintr-o pastă inferioară, dar bine arsă, căpătînd culori între roşu-cărămiziu pînă la cenuşiu-negricios. Caracteristică este şi gura larga cu buza rotunjită şi răsfrîntă înafară. Unele au corpul mai sferic, iar fundul rotund ; altele au buza mult trasă înafară, corpul de formă bitronconică. Se datează în sec. I-III e.n. [17].

9. *Căni înalte cu o toartă.* Mangalia (pl. VII, 1—1 a). Descoperită în necropola romană din partea de sud-vest a oraşului, spre Albeşti, fără să cunoaştem elemente din mormînt. Dimensiuni : înălţimea 14,3 cm, diametrul gurii 6,3 cm, diametrul corpului 8,5 cm. Are pansa aspectuoasă — globulară — gîtul cilindric ; umărul marcat de o „carenă", trasată perfect. Gura în formă de pîlnie, are buza rotunjită şi trasa

[14] H. S. Robinson, *loc. cit.* ; P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 224, fig. 22. M XXVII, pe care le datează în sec. II-III e.n. La Tomis, cf. M. Bucovală, *loc. cit.*, căniţele sînt datate în sec. II. Nu excludem posibilitatea unei circulaţii mai prelungite a tipului.

[15] Descoperite, ocazional, în jurul clădirii I.A.S. Ostrov, în zona uneia din importantele necropole ale anticului Durostorum.

[16] *Şantierul arheologic Histria*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 36. fig. 20/2. P. Aurelian, în *Materiale*, VIII, 1962, p. fig. 5 a ; D. Popescu, în *Materiale*, II, 1956, p. 173/31—32 : P. Alexandrescu, op. cit., p. 208, M XXIV, 7, 10 şi 11. Peter Petru, *op. cit.*, p. 206, fig. 5, tip 13 — datînd tipul în prima jumătate a sec. III e.n.

[17] H. S. Robinson, *op. cit.*, p. 68, pl. 14, K. 97, 99, 101, 103 ; Ivan Marovic, în *Yjesnik*, LXI, 1959, Split, — pentru un timp asemănător dă o datare ceva mai timpurie, respectiv sec. II e.n.

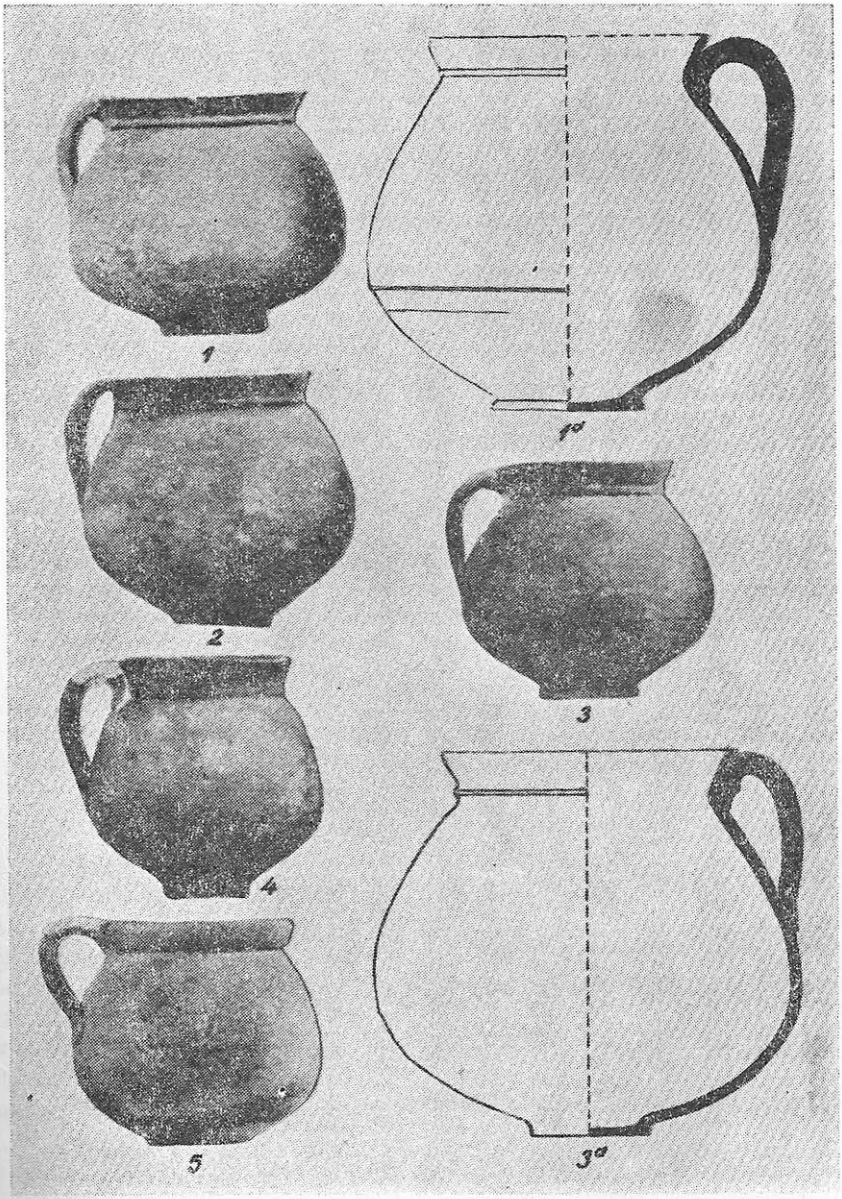

Pl. V.

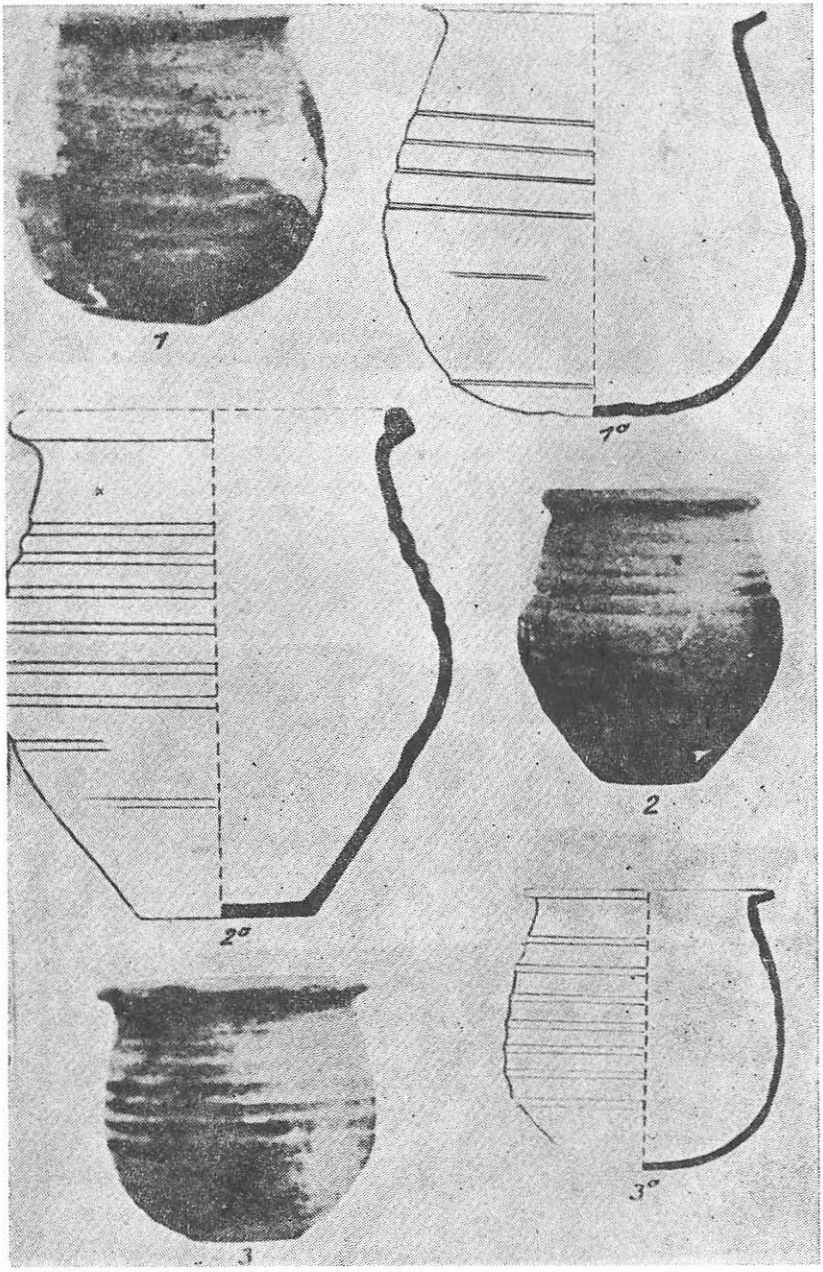

Pl. VI.

înafară ; ceva mai jos apare un cerc subțire, ușor proeminent. Fundul inelar-plat. Toarta se leagă de mijlocul gîtului, se curbează apoi regulat și cade vertical pe umăr. Pasta, relativ bună, de culoare roșie-cărămizie. Totul amintește de vasele de tip Olpè de epocă elenistica. Se datează în sec. I-II e.n. [18].

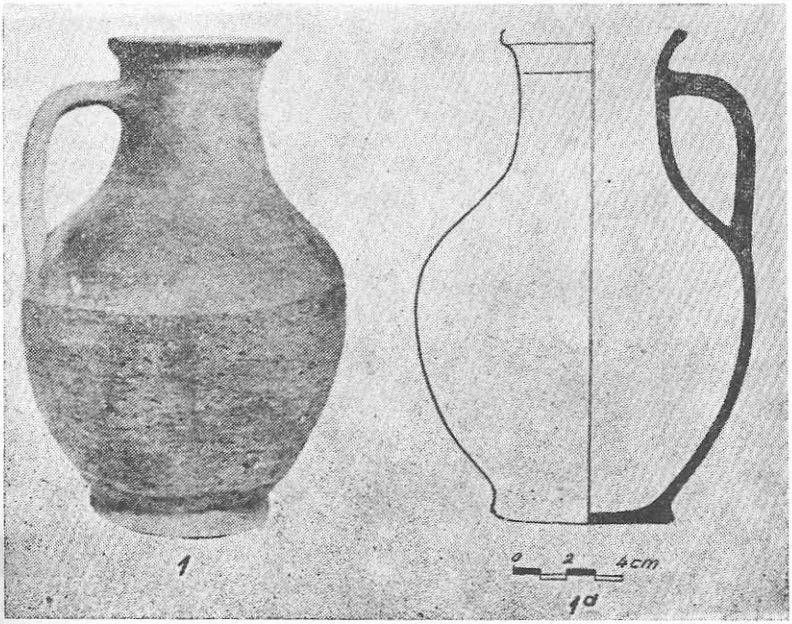

Pl. VII.

10. *Căni trilobate (oenochoe).* Constanța. Inv. 12005, 2560, 6264 (pl. VIII, 1—3, 3 a). Cănile de acest tip sînt mult răspîndite în Dobrogea. Cele mai numeroase vădesc trăsături elenistice, deși există și deosebiri. Cană descoperită în Constanța (LXVII/1). Dimensiuni : înălțimea 29,5 cm, diametrul corpului 12,5 cm, diametrul gurii 7,7 cm. Are corp ovoidal, cu gîtul mai înalt, în formă de pîlnie. Fundul inelar. Toartă, zveltă se prinde sub buză și pe panta lină a corpului, dînd o notă de eleganță. Gura trilobată, singurul utilizabil fiind lobul central, care se arcuiește și se apleacă înafară, fiind destul de îngust la unele exemplare. Pereții subțiri sînt făcuți dintr-o pastă de bună calitate, arsă puternic ; are culoare roșie-cărămizie. Jumătatea superioară este acoperită cu o gla-

[18] H. S. Robinson, *op. cit.*, p. 55, pl. 9, j. 43 ; Peter Petru, *op. cit.*, p. 199, fig. 1/29 — o atribuie perioadei tiberiano-claudiană ; idem, p. 200, fig. 2/2, — perioada neroniană ; iar la p. 201, fig. 3/32, perioadei flaviene ; P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 180—181.

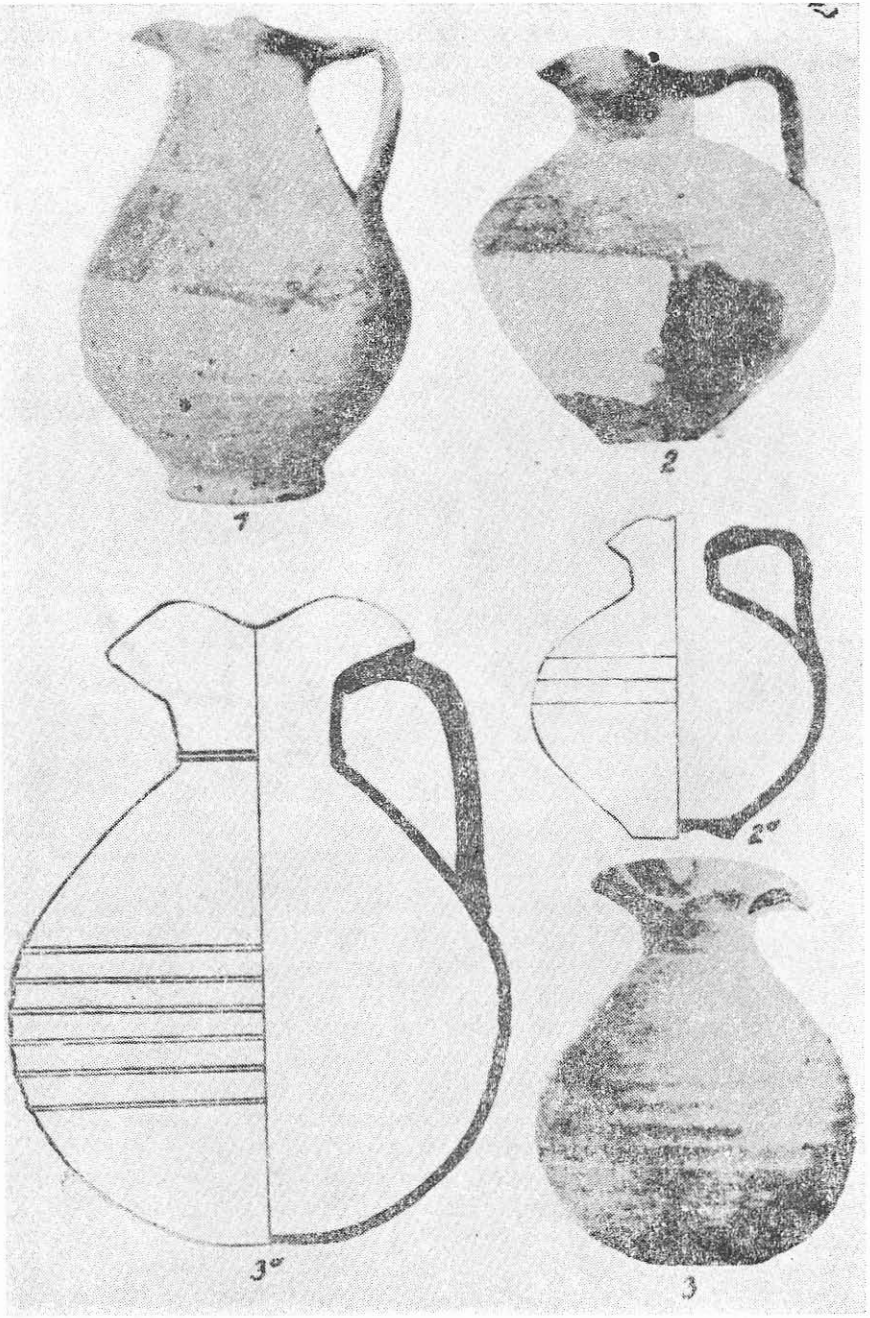

Pl. VIII.

zură roșie ; cea inferioară are „coaste" puțin proeminente. Sec. II-III e.n. [19]. Tipul acesta cunoaște unele variante.

11. *Ulcioare cu gura trilobată.* Cernavoda (pl. IX/1—2, 1 a — 2 a). Acest tip de vas îl ilustrăm pe baza inventarului dintr-un mormînt de inhumație descoperit în 1970 la Cernavoda. Are gura trilobată și se remarcă printr-o formă mai echilibrată a corpului. Dimensiuni : înălțimea 25 cm, lungimea gurii 11 cm, diametrul maxim al corpului 17,5 cm. Corpul are forma ovoidală ; gîtul relativ înalt ; toarta aplicată pe buză și pe umărul vasului. Corpul ulciorului este decorat cu caneluri proeminente. Din cauza procentului mare de caolin vasele au căpătat în urma arderii o culoare albă. Din inventarul acestui mormînt mai făceau parte și două cănițe lucrate din același material, ceea ce ne face să credem că la Axiopolis va fi funcționat un atelier specializat în folosirea pastei caolinoase, abundentă pe Valea Carasu. Se datează în sec. I-II e.n. [20].

12. *Ulcioare cu o toartă și nedecorate.* Constanța (pl. X 1—3), Mangalia — Neptun (pl. X, 4). În cadrul tipului de ulcioare romane cu o singură toartă derivate din lekythosul elenistic vom constata existența unei mari varietăți în privința formei, a compoziției pastei și a culorii — desigur în strînsă concordanță cu epoca în care au fost create.

a/ Vas descoperit la Constanța (pl. X, 1—1 a). Dimensiuni : înălțimea 17 cm, diametrul corpului 16 cm și diametrul gurii 6 cm. Are gura în forma unei pîlnii cu mai multe profilaturi, gîtul îngust, corpul sferoidal cu fundul mai larg și inelar. Toarta vasului, în torsadă — de autentică tradiție elenistică este lipită pe gît, imediat sub buză și pe umărul vasului. Pasta de bună calitate de culoare roșie, jumătatea superioară a recipientului fiind acoperită cu o glazură roșie. Mormîntul în care s-a găsit vasul a fost datat după inventarul său în sec. I î.e.n. sec. I e.n. [21], dar tipul de vas descris va fi frecvent în veacurile următoare, dacă ne vom orienta după descoperiri analoage, făcute într-alte centre arheologice dobrogene [22].

---

[19] H. S. Robinson, *op. cit.*, p. 42, S. 189, pl. 42 ; P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 222, pl. 82, M XXVIII [3]. B. Sultov, *op. cit.*, p. 51, fig. 3 ;

[20] Vezi *supra*, n. 13. Tot acolo a fost găsit un opaiț de import, care are o mască în relief pe diso și o inscripție : VETTIVS, pe fund ; este de origine italică și se mai cunoaște în regiunea Moesiei Inferior în sec. I-II e.n., cf. C. Iconomu, *op. cit.*, p. 14 și 15, fig. 24 și în special nr. 26. V. Pârvan, *op. cit.*, p. 144—145, fig. 72 și 73.

[21] M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanța, 1967, p. 116, fig. 73 a ; idem, în *Pontice*, II, 1969, p. 308, fig. 15 a și b. Lyudmila Plesnicar-Gec, în *Arheloski Vestnik*, XVIII, 1967, p. 142, pl. T 5, fig. 6. Pentru lunga circulație nord-africană a tipului, vezi J. W. Salamonshon, *op. cit.*, p. 127, pl. IV, fig. 12 — de care se apropie mult cele tomitane. La fel pentru Britania, M. R. Hull, *op. cit.*, p. 127, fig. 70/7 și fig. 106/364.

[22] Exemplare asemănătoare au fost descoperite ocazional la Callatis, aflate unele la Muzeul din Mangalia. Un recipient asemănător cu cel descris, însă din sec. II-III tot de la Tomis cf. M. Bucovală, în *Ponice*, I, I, 1968, p. 280, fig. 8 b și p. 282, fig. 11 a ; idem, în *Pontice*, II, 1969, p. 309, fig. 16 a și 16 b.

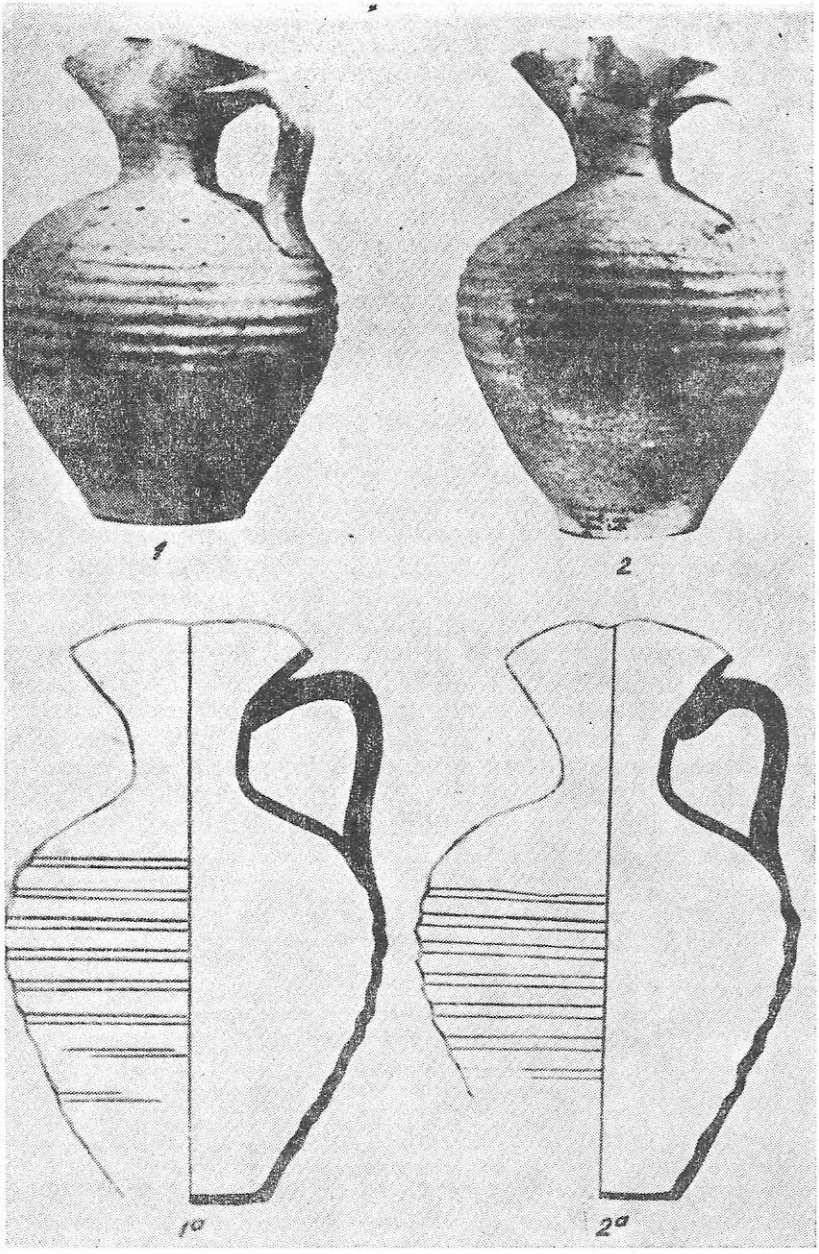

Pl. IX.

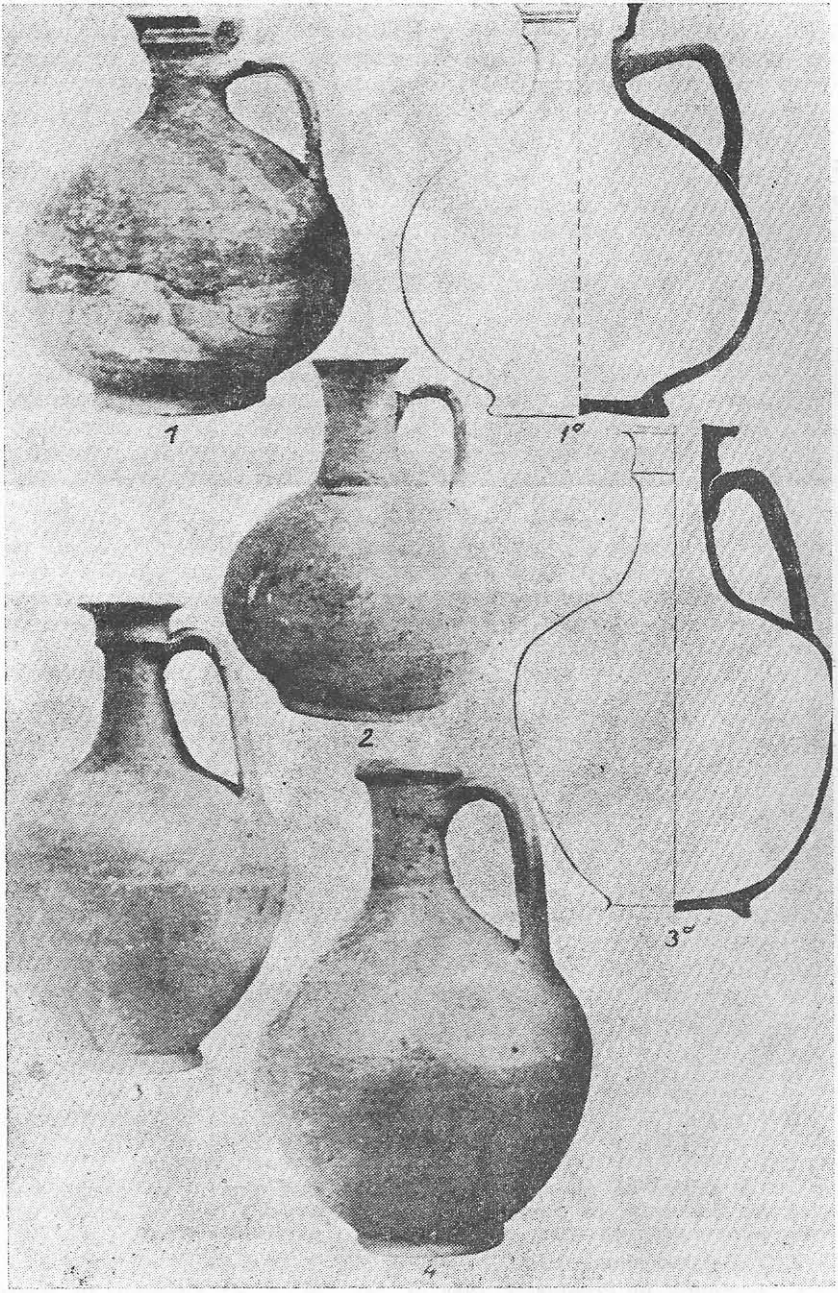

Pl. X.

b/ Ulcior apropiat ca formă de varianta precedentă, provine dintr-un mormînt de la Neptun — Comorova [23], inv. nr. 14833 (pl. X/4). Dimensiuni : înălțimea 23 cm, diametrul corpului 16 cm, diametrul gurii 4,5 cm. Are gîtul înalt și drept, buza înaltă, teșită spre afară și rotunjită în interior. Toarta se leagă de gît imediat sub buză și se sprijină pe umăr, corpul globular, lipsit de decorație, dar cu aspect elegant, fundul inelar. Pasta este de bună calitate, nu lipsită de impurități, de culoare roșie-cărămizie. Peste tot corpul vasului s-a dat cu o glazură roșie foarte subțire. Este datat la mijlocul sec. I-II e.n. [24].

13. *Ulcior. Corp cilindric scund, gît înalt.* Constanța. Inv. 1275 (pl. XI, 1—1 a). Dimensiuni : înălțimea 20,5 cm, diametrul vasului 17,5 cm, diametrul gurii 8 cm. Corpul cilindric, are fund inelar ; gîtul relativ înalt are gura în formă de pîlnie, cu buza triplu profilată trasă ușor înafară. Toarta vasului în torsadă este lată, cu șanț vertical pe mijloc. Partea superioară a vasului vopsită cu roșu. Pasta este de bună calitate, bine arsă — de culoare cărămizie-gălbuie. Pe corp, pe umăr și la baza gîtului sînt unele șănțuiri, adîncite neuniform. Tipul derivă din vechiul lekythos și se încadrează în sec. II e.n., după opaițele descoperite în contextul funerar unde a fost găsit [25].

14. *Ulcior. Corp bitronconic, gît înalt.* Constanța. Inv. 12192 (pl. XI, 2—2 a). S-au descoperit tot în morminte de incinerație două exemplare identice. Dimensiuni : înălțimea 26 cm, diametrul vasului 20 cm, diametrul gurii 7,3 cm. Corpul tronconic, are partea inferioară ceva mai alungită ; piciorul inelar, gîtul înalt și larg cu buza evazată și îngroșată. Toarta lată, lipită mai jos de buză, se curbează apoi brusc și cade aproape perpendicular pe umărul vasului. Pasta bună, de culoare gălbuie-cărămizie. Partea superioară este acoperită cu angobă roșie. Sec. II e.n. [26]. Exemplare asemănătoare la Horia, Vistierna (jud. Tulcea), Mangalia etc., datate în sec. II-III [27].

15. *Ulcior cu corp globular, gît înalt.* Mangalia. Inv. 17870 (pl. XII, 1—1 a). Constanța, inv. 6203 (pl. II, 2). Primul are înălțimea 16,5 cm, diametrul corpului 11,5 cm, diametrul gurii 4,5 cm. Gîtul înalt, în formă de pîlnie, buzele rotunjite despărțite de gîtul gros de un șanț incizat. Între cele două vase amintite există deosebiri în privința mărimii, pastei, decorului canelat, datorate atelierelor în care au fost realizate. O

[23] C. Iconomu, în *Pontice*, I, 1968, p. 258, fig. 37. J. W. Holwerda, *Het laatgrieksche en romeinsche gebruiksaardewerk uit middelandsche-zee-gebied in Let Rijksmuseum van Oudheden te Leiden*, 1936, p. 59, nr. 862 ; J. W. Salamonshon, *op. cit.*, p. 130, pl. IV, fig. 10 a.

[24] *Ibidem* ; cf. și B. Sultov, în *Izvestia na okrijnia istoriceski Muzei v Tirnovo*, IV, Varna, 1958, p. 45, pl. II, fig. 1 ; Peter Petru, *op. cit.*, p. 198, și urm., pl. 3, fig. 32.

[25] Cu deosebire că au corpurile globulare, întîlnim tipuri asemănătoare la Tomis, cf. M. Bucovală, în *Pontice*, II, 1969 p. 308—309, fig. 15—16, C. Iconomu, Opaițe *greco-romane*, p. 18—19

[26] J. W. Salamonshon, *op. cit.*, p. 130, pl. IV, fig. 11 și 13.

[27] C. Iconomu, în *Pontice*, I, 1968, p. 247, fig. 10. C. Scorpan, în *Pontice*, I, p. 359, fig. 17 e. V. F. Gaidukevici, în *Materiali i isledovania pe arheologhii, SSSR*, 25, 1952, p. 168, fig. 61.

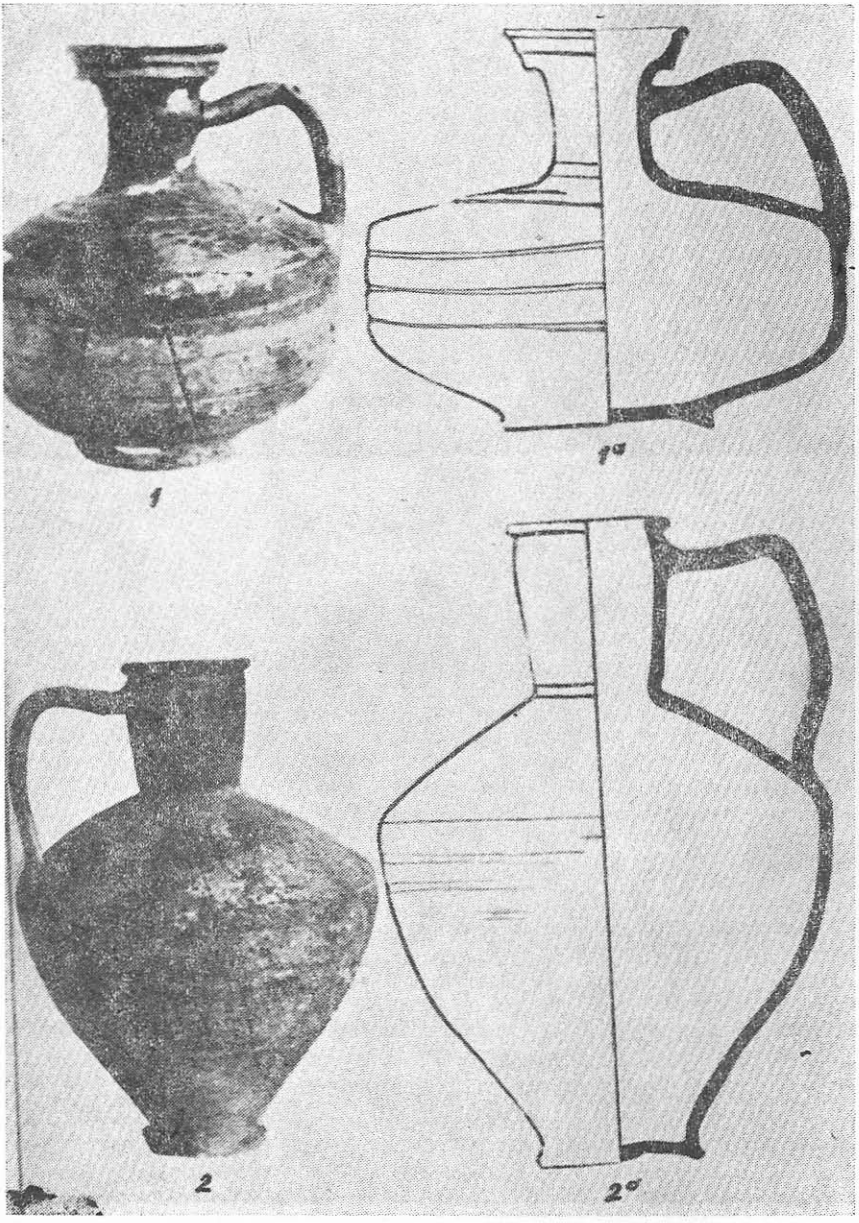

Pl. XI.

Pl. XII.

caracteristică generală a acestui tip foarte răspîndit, este fundul puțin înalt și foarte mic în comparație cu pîntecul voluminos al vasului, de aici instabilitatea pe care o au unele exemplare.

Ambele vase sînt cu pereții subțiri, arși puternic, pasta mai grosieră. Se observă urme vagi de vopsea roșie ; se pot data în sec. IV e.n. [28].

[28] H. S. Robinson, *op. cit.*, p. 78, pl. 16, L 42 și p. 111, M 295, pl. 30. P. Aurelian, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 577, fig. 13 b ; C. Iconomu, în *Pontice*, II, 1969, p. 85 și 87, fig. 5 ; al treilea ulcior de acest tip provine din necropola Callatisului, cf. C. Preda, Em. Popescu, P. Diaconu, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 451—452. P. Diaconu, în *Glasul bisericii*, XXIII, 7—8, 1964, p. 712—723 (pl.)

16. *Ulcioare cu două torți* (amphoridion). Ele formează un însemnat lot, descoperit în așezările și necropolele de epocă romană din Dobrogea, în forme mai variate.

a/ Ulcior descoperit la Ostrov într-o necropolă, alături de alte materiale arheologice de epocă romană, din care reținem căștile și măștile de bronz, o monedă emisă sub Antoninus Pius și alte obiecte în special ceramice. Dimensiuni : înălțime 18,5 cm, diametrul maxim al corpului 11,7 cm, diametrul gurii 5 cm (pl. XIII, 1—1 a). Are formă ovoidală, mai largă în partea de jos ; gîtul scurt, gura tronconică cu buza dreaptă. Ambele torți, simetric arcuite se prind de jumătatea gîtului și se aplică pe corp în zona în care vasul începe să capete o formă globulară. Fundul este inelar. Pasta este relativ bună, culoarea roșie-cărămizie ; se datează în sec. II e.n. după moneda de la Antoninus Pius care s-a găsit în același complex [29].

b/ Constanța ; inv. 15537 ; Dimensiuni : înălțimea 17 cm, diametrul mare 14 cm, diametrul gurii 5 cm (pl. XIII, 2 — 2 a). Are gura larga, buza înaltă și canelată pe dinafară ; corpul sferoidal. Ambele toarte se prind de buză apoi se arcuiesc aproape în unghi drept și se aplică pe pîntec. Partea inferioară este prevăzută cu urme vagi de coaste. Recipientul este realizat din pastă de proastă calitate, care arsă a devenit roșcat-cărămizie. Un exemplar asemănător provine de la Histria. Ambele se datează în sec. III-IV e.n. [30].

17. *Unguentarii.* Tipul ceramic al unguentariilor este reprezentat de multe exemplare, care ne dau posibilitatea să urmărim linia lor evolutivă, de la epoca elenistică, pînă mai tîrziu în epoca romană.

I. Pentru o primă categorie de unguentarii pl. XIV 1—3, 1 a — 3 a folosim un exemplar găsit în necropola Tomisului : înălțime 13,5 cm, diametrul mare 6,2 cm, diametrul gurii 3,3 cm pl. XIV, 1 — 1 a. Este un unguentariu „bulb" ; corpul mic, larg la bază, se îngustează către gîtul înalt cu pereții verticali. Gura largă și cu buza evazată. Pentru întinse regiuni ale imperiului se datează în sec. I e.n. [31], dar le vom întîlni și în sec. II e.n., în complexele funerare de la Tomis [32], din R. P. Bulgaria, R. S. F. Iugoslavia, U.R.S.S. [33].

De la această formă de unguentarii care imită foarte mult forma unguentariilor romane de sticlă, categoria ceramică a unguentariilor se

---

[29] A. Rădulescu, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 538 și urm.

[30] J. W. Salamonshon, *op. cit.*, p. 126, pl. IV, fig. 6 b, îl datează în a doua jumătate a sec. al III-lea.

[31] H. S. Robinson, *op. cit.*, pl. 2, F. 50 ; pl. 5, G. 97 ; G. 98. G. R. Edwards, *op. cit.*, p. 22, fig. 12—13 ; J. H. Holwerda, *op. cit.*, p. 52, pl. 17 ; (nr. 780—799). O Vessbery, *SCE*, IV, 3, p. 79, fig. 30, 15—17. M. Bucovală, în *Pontice*, I, 1968, p. 292—293 și p. 281, fig. 9 c.

[32] M. Bucovală, *loc. cit.*

[33] K. Juglev — Y. Kaludova, în *Arheologhia*, Sofia, 1962, nr. 1, fig. 15 d, pentru sec. I. e.n. A. Ghetovd, *Trakorimski moghilni nogrebenia ot Kazanlîsco*, 1969, KH, 1, p. 43, fig. 16. Pentru teritoriul iugoslav, aceeași datare sec. II e.n. Sonja Petru, în *Razprave*, VI, Ljubljana, 1969, p. 168, pl. 2, fig. 1. Analogii găsim la M. Nero Ponzi, în *Mesopotamia*, III-IV, Torino, 1968—1969, p. 315, fig. 153, nr. 5.

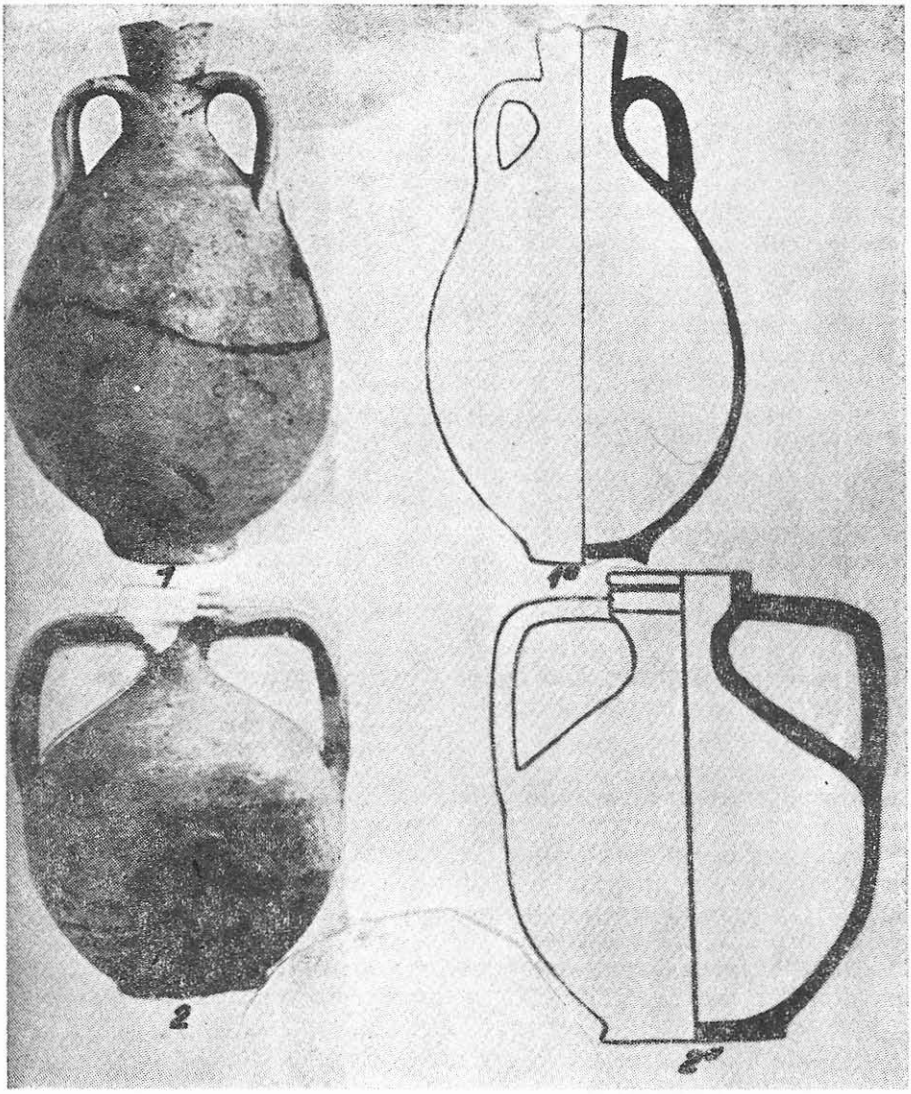

Pl. XIII.

transformă pe măsură ce devin un articol tot mai căutat, căpătînd o formă mai simplificată :

II. Din acest tip deţinem mai multe exemplare de la Tomis (pl. XV, 1—3). Dimensiunile : înălţime 8,5 cm, diametrul corpului 6,1 cm, diametrul gurii 4 cm. Corpul ovoidal, gura largă şi uşor evazată, aseamănă acest tip de unguentarii cu o căniţă fără toartă. Fundul

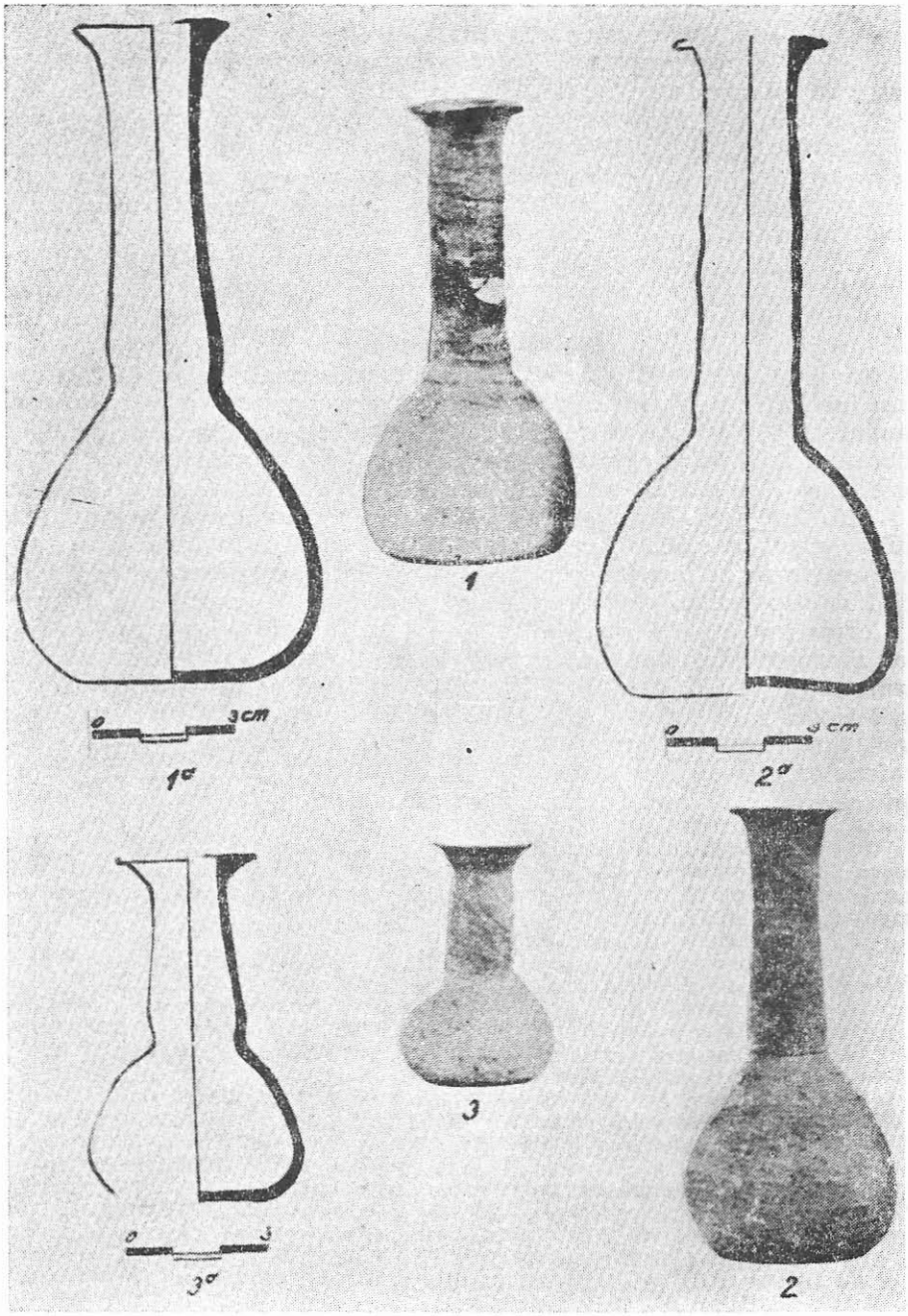

Pl. XIV.

plat, puțin înalt, este plin. Pastă bună, arsă intens a căpătat o culoare roșie-cărămizie. După analogii se datează în sec. II-III e.n. [34].

III. O formă aparte o întîlnim la unguentariile de sec. IV e.n., găsite în număr apreciabil. Dimensiuni : înălțime 13 cm, diametrul corpului 6,3 cm, diametrul gurii 4,4 cm. (pl. XV 4—4 a). Are corpul ovoidal alungit, ceva mai larg către fund — acesta fiind de fapt un picior tronconic plin. Gura este mai largă cu buza trasă înafară. Unguentariile de acest tip, precum și variantele sale, se datează în a doua jumătate a sec. IV — prima jumătate a sec. V e.n. [35].

18. *Bolurile*. Constanța ; inv. 3846. Este poate cel mai reprezentativ tip de vas roman de mare circulație între sec. I-III e.n. Am inclus în această categorie vasele de capacitate medie și mică. Exemplarul luat drept exemplu are dimensiunile : înălțime 6,5 cm, diametrul gurii 11 cm (pl. XVI, 1—1 a). Se caracterizează printr-un corp tronconic, buza înaltă, dreaptă. Între gură și corp are o bordură mai proeminentă. Fundul este plat. Pasta de bună calitate, de culoare roșie-cărămizie. Suprafața exterioară și interioară a vasului este acoperită cu o glazură roșie, care-i dă un aspect lucios-metalic. Se datează în sec. I-II e.n. [36].

19. *Străchini*. Sînt bogat ilustrate cu o mare gamă de exemplare. Multă vreme meșterii locali au avut ca model strachina elenistică [37], cu gura largă și buzele ușor întoarse în interior, pentru ca apoi cînd bolul de tip roman se generalizează, strachina de mari dimensiuni va fi o copie fidelă — la scară mărită — a acestui tip de vas. În Dobrogea s-au descoperit în numeroase locuri. Tomis ; dimensiuni : înălțimae 9 cm, diametrul gurii 15 cm, (pl. XVII, 1—1 a). Are o formă tronconică, cu buza întoarsă în interior și fundul inelar scobit. Pasta este de calitate bună, arsă puternic pînă la roșu-cărămiziu. De cele mai multe ori suprafața exterioară este dată cu o glazură roșie sau albicioasă. Cronologic se înscriu în sec. I-III, cu mari asemănări cu strachina elenistică [38].

[34] I. P. Bujeh-Fox, *Third Report on the Excavations on the Site of the Roman Tawn at Wroxeter Shropshire*, Oxford, 1916, pl. XXVIII, tip 84 ; H. S. Robinson, *op. cit.*, pl. 23, M. 116 — cu oarecare diferențe de formă ; Tone Knez, în *Razprave*, VI, Ljubljana, 1969, p. 132, pl. 19/6.

[35] I. P. Gillam, *op. cit.*, p. 9, fig. 48.

[36] H. S. Robinson, *op. cit.*, pl. 5, G. 71. L. F. Silanțeva, *Krasnolakovaia keramika iz razkopok Ulinrata*, p. 286—287, tip 5, fig. 3. T. N. Knipovici, *Krasnolakovaia keramika pervîh vekov n.e. iz razkopok Bosporskoi ekspediții*, 1935—1940, 22, p. 295, fig. 1, 4 și p. 297 ; D. M. Pippidi și colab., în *Materiale*, V, 1951, p. 304, fig. 7 d ; P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 210, pl. 100, VIII/1 ; M. Bucovală, *op. cit.*, p. 284—285, fig. 13 și 280, fig. 8/a.

[37] N. Lamboglia, *Per una classificatione preliminare della ceramica campana*, în Atti del 1 Congresso Internationale di Studi Liguri, Bordighera, 1952, p. 174, forma 21/25. M. Bucovală, în *Pontice*, II, 1969, p. 303—304, fig. 9—10.

[38] Sînt frecvente și în coloniile nord-pontice, cf. T. N. Knipovici, *op. cit.*, p. 306—307, fig. 3/6 tipul 14 (Mirmekion) și p. 315, fig. 11/3 și 4, tipul 13 (Tiritake) ; F. Silanțeva, *op. cit.*, p. 287—288, fig. 4/1, tipul 9 ; p. 293, fig. 8/3 ; p. 300, fig. 14/5, tipurile 40 și 41. Pentru regiunea vest-pontică, în *Izvestia Institut*, XI, 1937, p. 163, fig. 156, cu monedă de la Commodus. V. Barbu, în *Studii Clasice*, III, 1961, p. 223, fig. 18/3. I. B. Zeest, în *Pontikapei Materiali i issledovania po arheologhii SSSR*, nr. 56, Moskova, 1957, p. 139 și urm., pl. 3, fig. 1 și 2, datate în sec. III-IV e.n. Cristian Goudineanu, în *Fouilles de l'ecole francaise de Rome à Bolsena* (Poggio Moscini) 1962—1967, tomul IV, p. 294, tip 21.

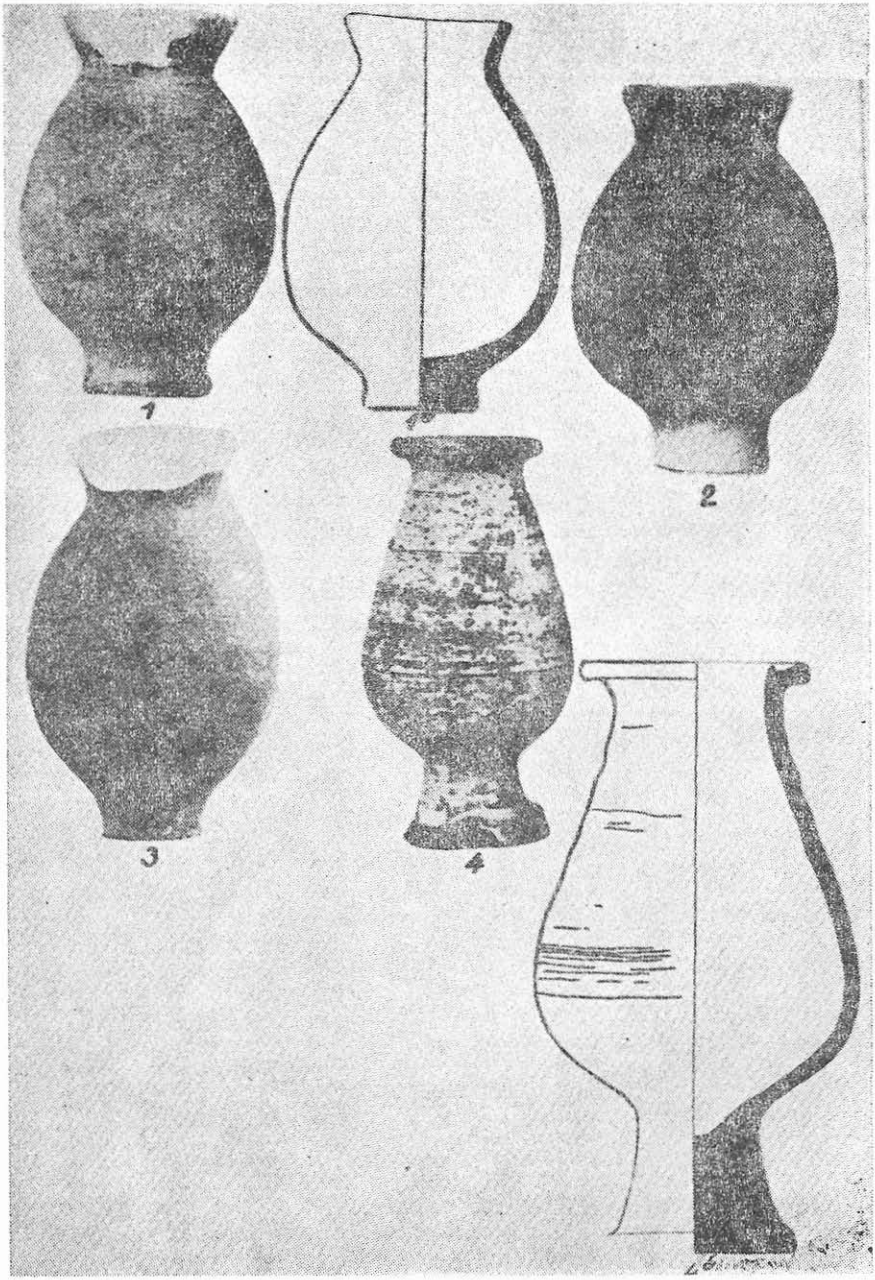

Pl. XV.

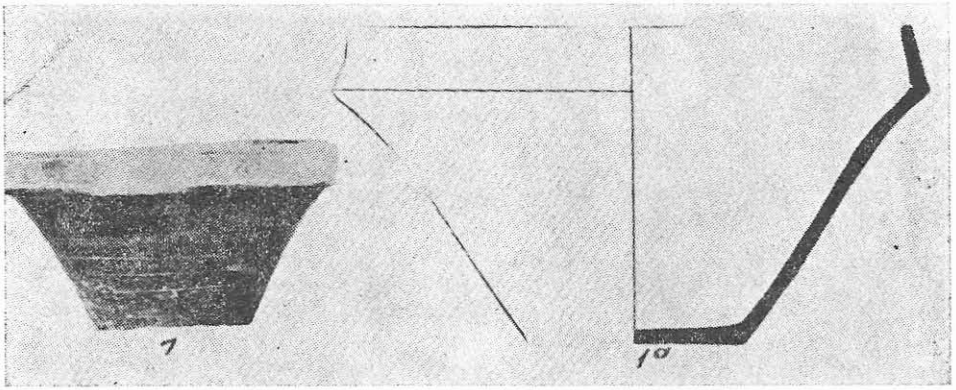

Pl. XVI.

20. *Gutti.* Tip de recipiente pentru hrănirea artificială a copiilor. Constanța (pl. XVIII, 1—1 a). Dimensiuni : înălțimea 6,2 cm, diametrul 5,8 cm. Corpul are, în general, aspect bitronconic. Picior inelar, ceva mai înalt, toartă supraînălțată. Ciocul, tras direct din peretele vasului este ceva mai scurt. Pastă roșiatică, impură, este acoperită la

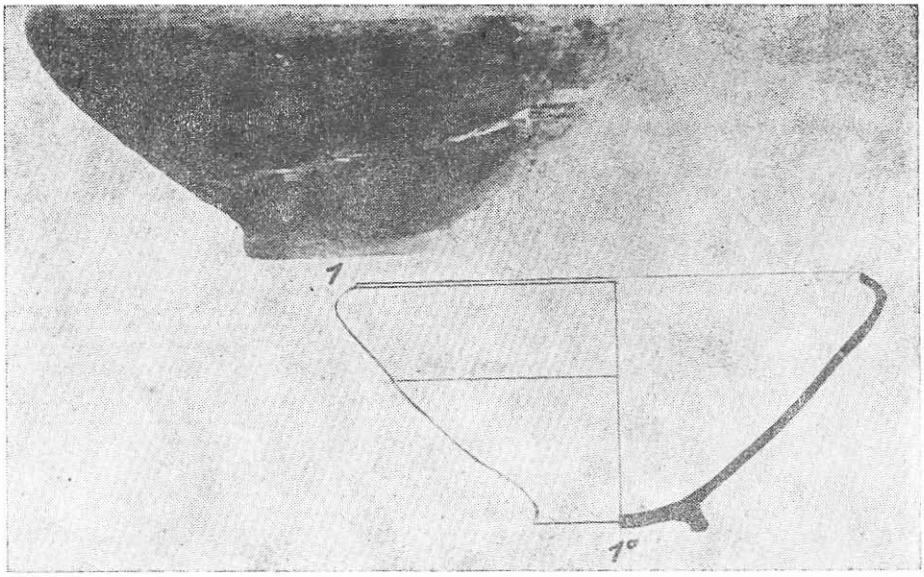

Pl. XVII.

exterior și la interior cu angobă roșie. S-a descoperit într-un mormînt laolaltă cu o amforetă de sticlă databilă în sec. I-II e.n. [39].

Cunoaștem de asemenea o altă variantă de *gutti* realizate dintr-o căniță globulară, căreia i-a fost practicată o gaură în pasta încă crudă și s-a aplicat ciocul, mai ridicat și mai îngustat la gură, prin exemplarele de la Constanța [40] (pl. XVIII, 2 — 2 a) și Callatis [41], databile în sec. II-III e.n.

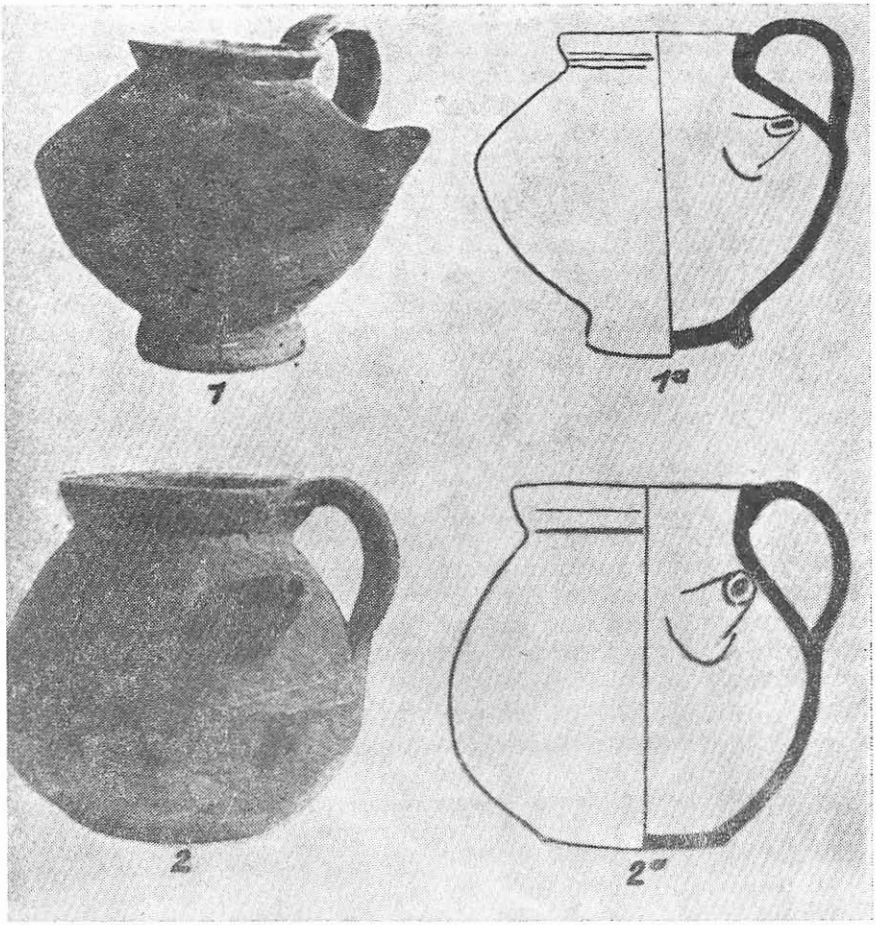

Pl. XVIII.

[39] M. Bucovală, *Vase antice de sticlă la Tomis*, Constanța, 1967, p. 131, nr. 272.

[40] V. Bologa, *Gutti (biberoane) romane de sticlă*, în *Omagiu lui C. Daicoviciu*, 1969, p. 58. M. Bucovală, *op. cit.*, p. 143—144, fig. IV. V. Barbu, *op. cit.*, — schema necropolelor din Tomis ; aceeași problemă la M. Bucovală, în *Pontice*, I, 1968, p. 270.

Din mulțimea recipientelor de întrebuințare comună am selecționat modele pentru șapte categorii, fiecărei categorii integrîndu-i-se mai multe variante. Criteriul prezentării a fost într-un fel tot cel tipologic-cronologic, în măsura în care intervertirile de epoci au putut fi evitate. De asemenea s-a ținut seamă cu deosebire, ca materialul să reprezinte tipuri și variante de autentică producție locală. Din acest punct de vedere precizăm că unele vase (nr. 1, 2) al căror aspect general, coroborat cu aria arheologică de găsire oferă o apartenență diferită de cea dobrogeană.

În procesul evoluției tipologice specifice vaselor ceramice mai greu de urmărit — dat fiind lipsa multor verigi, apar *cănile*, cu una sau două torți. În epoca romană va precumpăni, în aspectul general al vaselor, scopul funcțional, în majoritatea vaselor de uz curent. Se pare că linia *Chytra-cană* reprezenta o evoluție tipologică firească. Exemplarele *Chytră* cu toartă sînt cunoscute în Dobrogea de la sfîrșitul epocii elenistice [42], iar în sec. II și III e.n. vor reprezenta tipul clasic roman, întîlnit în chip frecvent [43]. Cupele și cănile, cu linii elegante, din sec. I-II e.n. păstrează mai accentuate și mai fidele practicele meșteșugului din epoca romană, pe cînd cănile „cu o singură toartă și cu caneluri pe corp", cu un aspect mai neglijat sînt din sec. III poate chiar început de IV, cînd practicile vechi sînt abandonate în folosul exclusiv al utilului și a unei producții de serie mai accentuată. Decorul alcătuit din caneluri se realiza direct la roata olarului. Remarcăm folosirea căniței în scopuri casnice, iar cele cu mai puțină stabilitate poate în scopuri funerare [44].

Din punct de vedere al cadrului cronologic de circulație subliniem că în seria cănilor pe care le-am studiat, aproape nici una nu depășește sec. III e.n. Desigur, aceasta nu înseamnă că ele vor fi încetat la această limită. Descoperirile de la Histria, Tomis, Callatis etc. demonstrează răspîndirea acestui tip pe o vastă arie geografică și în limite cronologice care merg de-a lungul întregii epoci romane în Dobrogea, cît și în regiunile pontice.

Cănile și ulcioarele din categoria oenochoe, cu buza trilobată, formează și ele un lot larg răspîndit. Ultimile recipiente își pierd calitățile și frumusețea pe care le deținuseră în epoca greacă [45], dar utilitatea lor în partea incipientă a dominației romane nu este desmințită nici pentru Dobrogea, nici pentru alte regiuni limitrofe [46].

---

[41] M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanța, 1967, p. 103—104. C. Iconomu, în *Pontice*, I, p. 265, fig. 43 și p. 267. Gherana Tabakova-Tanova, în *Arheologhia*, Sofia, 1964, nr. 4, p. 49, fig. 5.

[42] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 95, fig. 59 b, p. 97, fig. 60 b și p. 101, fig. 62 e.

[43] Idem, în *Pontice*, II, 1969, p. 310—312.

[44] D. Tudor, *Oltenia Romană* [2], București, 1958, p. 75.

[45] *Corpus Vasorum antiquorum*, I, București, 1965, pl. 22, 3, I, 42 sau 4, I, 42.

[46] V. Pârvan, *Începuturile* ..., p. 144, fig. 73 și 74. B. Sultov, *op. cit.*, p. 51, fig. 3 ; H. S. Robinson, *op. cit.*, p. 65, pl. 13, K. 67. A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 537, fig. 2/2. M. Bucovală, în *Pontice*, I, 1968, p. 279—280, fig. 8 a și fig. 10 a și b.

Ulcioarele tip „lagynos" de o formă elegantă în sec. I-II e.n. [47], se vor transforma cu timpul în ulcioare de tip comun, cu utilitate de caracter domestic dar și rituale sau funerare. Tipul acesta de ulcioare cu caneluri sau fără, cu gîtul și gura largă persistă veacuri de-a rîndul, cum o dovedesc descoperirile de la Mangalia [48] și Histria [49].

Ulcioarele cu pansa bitronconică și gît înalt sînt de mai largă circulație și deseori au fost descoperite ca urne funerare de incinerație. Nici acest tip nu continuă să circule peste sec. II e.n. și începutul sec. III. Transmite parțial trăsături de la amfore de epocă mai veche, care în epocă romană mai tîrzie se vor asimila, confundîndu-se cu ulciorul comun, de circulație îndelungată.

Ulcioarele de tip „amphoridion" reprezintă o imitație mult mai fidelă a recipientelor amintite. Ca și multe alte vase de utilitate curentă și ulcioarele acestea vor fi avut multiple destinații, în gospodărire sau scopuri funerare. Linia evolutivă, se explică prin asemănarea cu amforele de tip elenistic din care se trag și exemplarele de la Ostrov, datate pe bază de monede, în sec. II e.n. [50].

Tipul ceramic al unguentariilor este de mai puțină utilitate practică-gospodărească, și cum e și firesc reprezintă recipiente de lux, pentru toaletă, funerare etc. Derivă din modelele de sticlă. Între unguentariile prezentate deosebim mai multe variante — distincte prin forma lor. Desigur, forma lor a fost impusă de diversitatea substanțelor pe care le păstrau. Pentru epoca romană, în special cele cu corp în formă de bulb și gît înalt, au avut se pare mai mare preferință. Sînt datate între sec. I-II [51].

În privința unguentariilor ovoidale și tronconice se încearcă acreditarea părerii că ar fi un tip de creație locală, dobrogeană, sau cu referire la o zonă mai largă, vest-pontică [52].

O atenție specială merită bolurile. De autentică tradiție elenistică, venite în mari cantități în Dobrogea pe calea apelor, bolurile au avut o largă răspîndire în părțile Dunării inferioare unde de timpuriu în epoca romană se dovedește că vor fi funcționat ateliere la Tomis, Callatis sau Histria în primul rînd. Exemplarele de tipul celor prezentate de noi abia dacă trec peste sec. I e.n. [53].

---

[47] I. W. Halwerda, *op. cit.*, p. 59—60, fig. 21 ; la fel sînt datate și descoperirile de la Raqqada, din nordul Africii, cf. J. W. Salamonshon, pl. IV, 10 a, 10 b, 12, 14 etc.

[48] C. Iconomu, în *Pontice*, II, 1969, p. 95, fig. 15. P. Aurelian, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 577, fig. 13.

[49] *Histria*, I, p. 463, fig. 392.

[50] A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 538 și urm.

[51] H. S. Robinson, *op. cit.*, pl. 2, F. 50 ; pl. 5, G. 97 ; G. R. Edward, *op. cit.*, p. 22, fig. 12—13. J. H. Holwarda, *op. cit.*, p. 52, pl. 17 (nr. 780—799) ; O. Wessbery, *loc. cit.*, p. 20.

[52] M. Bucovală, în *Pontice*, II, 1969, p. 318.

[53] H. S. Robinson, *op. cit.*, pl. 5, S. 71.

Strachina își va lungi circulația multă vreme, fără să știm exact cît din moment ce exemplarele de care dispunem nu urcă în timp peste sec. III e.n. Cele mai multe dintre ele sînt de la Constanța [54], provin din morminte — ceea ce a făcut posibilă o dotare corectă a lor.

Servind intereselor zilnice ale omului, strachina, bolul, cana, ajung să fie de o circulație mare în lumea romană. Ateliere, specializate pentru astfel de tipuri de veselă curentă, vor fi funcționat în toate centrele de viață omenească din Dobrogea, mărturiile fiind abundente [55].

În sfîrșit, ultimul tip de recipiente ceramice în acest cadru, sînt biberoanele-guttii — cunoscute în Dobrogea încă din epoci precedente. Puținele exemplare pe care le avem, din ceramică, sînt descoperite în necropolele romane ale Tomisului.

Cele mai multe, în special cele de epocă elenistică sînt făcute din sticlă. Se pare că transformarea lor în ceramică constituie o practică meșteșugărească de la sfîrșitul epocii elenistice și începutul celei romane. Sînt categorii ceramice executate cu destul îngrijire, dat fiind scopul delicat căruia îi erau destinate [56].

Cele 20 de categorii de vase de uz curent prezentate aici pe tipuri și în concordanță cu succesiunea lor cronologică, reprezintă desigur, numai o mică parte din mulțimea și varietatea recipientelor de acest fel care vor fi fost produse în atelierele. Dobrogei romane sau care veneau din afară. Lipsa a tot mai multe tipuri sau variante intermediare împiedică o determinare corectă a evoluției lor tipologice și cronologice.

Totuși, chiar considerate la acest nivel de documentare concretă, putem să ne face o imagine bună despre ceea ce a însemnat producția ceramică în acest cadru geografic al țării noastre, conjugate cu cele aduse din afară, în epoca romană. Desigur, condițiile istorice, din primele trei veacuri ale dominației romane în Scythia Minor, a oferit mult mai largi posibilități de practicare eficientă a tradiționalului meșteșug, cu implicații atît de profunde în viața social-economică. Decăderea meșteșugului ceramic, consecință firească a frămîntărilor istorice prea bine cunoscute în veacurile IV-VII [57], a dus la eliminarea treptată a tipurilor de vase mai mici și mai delicate, pentru care se cerea o mai mare atenție la fabricare. Or, cu excepția unor centre de pe litoral, între care Tomisul ocupă un loc proeminent în veacurile IV-VII e.n., toate celelalte, din interiorul provinciei sau de pe *limes*, nu mai aveau condiții economice suficiente pentru a crea posibilități de dezvoltare meșteșugărească pînă la nivelul atins în secolele anterioare. Materialul ceramic, în special amforele din sec. V-VII, sînt o bună dovadă în sprijinul aserțiunii noastre. Se vor fi fabricat în continuare

[54] M. Bucovală, *Necropole elenistice...*, p. 85, fig. 52 a p. 103, fig. 63 e ; p. 115, fig. 72 a, etc.

[55] A. Rădulescu, *Contribuții la cunoașterea ceramicii în Dobrogea romană*, (în mss.), cap. I.

[56] V. Bologa, *op. cit.*, p. 58 ; M. Bucovală, *Vase antice de sticlă la Tomis*, p. 143—144, fig. IV.

[57] R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București 1938, p. 280 și urm. *Istoria României*, I, p. 580 și urm. I. Barnea, în *DID*, II, p. 369 și urm.

numai vasele de strictă necesitate, într-o gamă mult simplificată și cu inerenetele manifestări grosiere, atît în ceea ce privește forma, cît și pasta. Dacă luăm în considerare și aspectul relațiilor de schimb cu alte centre străine, producătoare de vase ceramice de uz curent, constatăm că se făcea un import destul de mare de vase, de bună calitate, care vor fi servit pentru nevoile zilnice ca și pentru practici religioase, funerare, cum ne demonstrează descoperirile de la Histria [58] sau cele de la Constanța, descoperite în special la Edificiul cu mozaic [59]. Se consemnează în acest fel o practică de natură comercială, ce suplinea în bună parte lipsa producției locale de ceramică pentru uz curent, devenită în ultimele două veacuri ale stăpînirii romane în Dobrogea, un fenomen acut.

Cu toate acestea, s-a documentat prin ceramica prezentată în succesiunea ei tipologică și cronologică, o activitate meșteșugărească de primă importanță în Dobrogea romană, cu puternice tradiții în orașele de pe litoral cît și în cele de pe *limes*. Este o producție locală, cu forme și modele care imită tipuri de largă circulație în întreg Imperiul roman, multe dintre ele venite masiv aici dar care își manifestă anumite trăsături proprii, chiar originale, specifice unui orizont economic și cultural cu evidente implicații în zona vest-pontică și egeeană.

Ceramica de uz curent, prin studierea sa viitoare, exhaustivă, va arunca lumini noi în sectorul meșteșugăresc pe care îl ilustrează atît de bine, ca și în cel comercial.

BEITRÄGE ZUR KENNTNIS DER GEMEINNÜTZIGEN RÖMISCHEN KERAMIK AUS DER DOBRUDSCHA

Inhaltsangabe

In der vorliegenden Arbeit legt der Verfasser eine Gruppe zahlreicher und verschiedener Gefässe vor, die für die Ansprüche des Menschen von unmittelbarer Notwendigkeit sind. Es wird festgestellt, dass die örtliche keramische Tradition auch in der römischen Epoche fortgesetzt wird, doch ist sie unter dem Einfluss der fortgeschritteneren handwerklichen Technik und Praxis eingehend verändert.

Die in dieser Provinz vorgefundene Keramik vertritt einen evolutiven Zyklus. Für die Jahrhunderte I-III u.Z. werden in ihren Formen die Züge der hellenistischen Tradition festgestellt, damit nachher, vom Ende des VII. Jh. u.Z. beginnend, eigene Formen erscheinen. Innerhalb des evolutiven Zyklus werden unzählige Typen und Formen unterschieden, denen eine oder mehrere praktische Gebrauchsweisen entsprechen ; folgende werden angeführt : 1. *Pokal* (I. Jh. u.Z.), 2. *kugeliger Pokal mit zwei Henkeln* (I Jh. u.Z. oder Anfang des II. Jh. u.Z.), 3. *Krater* (I. Jh. u.Z.), 4. *Kännchen* (I-II. Jh. u.Z.), 5. *Kännchen mit einem Henkel* (I-II. Jh. u.Z.), 6. *Kännchen mit einem Henkel und mit Kannelierungen auf dem Leib*

[58] Em. Popescu, *Ceramica romană tîrzie cu decor ștampilat descoperită la Histria*, în *SCIV*, 16, 4, 1965, p. 695—721 ; H. S. Robinson, *op. cit.*, passim.

[59] Gh. Papuc, *Ceramica romană tîrzie cu decor ștampilat descoperită la Edificiul roman cu mozaic din Tomis*, în *Pontica*, VI, 1973, p. 153—192.

(II-III. Jh. u.Z.), 7. weitere kugelige Kännchen (II-III. Jh. u.Z.), 8. *kleine Küchengefässe, ohne Henkel* I-III. Jh. u.Z.), 9. *hohe Kannen mit einem Henkel* (I-II. Jh. u.Z.), 10. *dreigegliederte Kannen* (oenochoe) (II-III. Jh. u.Z.). 11. *Wasserkrug mit dreigegliedertem Mund* (I-II. Jh. u.Z.), 12. *kleine Wasserkrüge mit einem Henkel und unverziert* (I-II. Jh. u.Z.), 13. *Wasserkrug mit zylindrischem niederem Leib und hohem Hals* (II. Jh. u.Z.), 14. *bitronkonischer Wasserkrug mit hohem Hals* (II-III. Jh. u.Z.), 15. *Wasserkrug mit kugeligem Leib, hohem Hals* (IV. Jh. u.Z.), 16. *Wasserkrüge mit zwei Henkeln (amphoridion)* (III.-IV. Jh. u.Z.), 17. *Salbengefässe* (I.-II. Jh. u.Z.) II (II.-III. Jh. u.Z.), III (IV.-V. Jh. u.Z.), 18. *Terrinnen* (I.-II. Jh. u.Z.), 19. *Schüsseln* (I.-III. Jh. u.Z.), 20 Gutien (I.-III. Jh. u.Z).

Es wurden Modelle für sieben Kategorien ausgewählt, jeder Kategorie sind mehrere Varianten eigen. Das Kriterium der Anführung ist das typologisch-chronologische, in dem Masse in dem den Überlagerungen in den Epochen ausgewichen werden konnte. Ebenfalls wurde besonders darauf geachtet, dass das Material Typen und Varianten der echten lokalen Produktion vertritt. Von diesem Gesichtspunkt aus wird unterstrichen, dass manche Gefässe (Nr. 1—2), deren allgemeines Aussehen, mit dem archäologischen Fundbereich verbunden, eine von der Dobrudscha verschiedene Zugehörigkeit aufweisen.

Im zweiten Teil der Arbeit beschreibt der Verfasser den jeder einzelnen keramischen Kategorie spezifischen typologischen Entwicklungsprozess, die wichtigeren Entdeckungen, wie auch ihre praktische Bestimmung hervorhebend. Es wird unterstrichen, dass die angeführten 20 gemeinnützigen Gefässe nur einen kleinen Teil der Menge und Mannigfaltigkeit der diesartigen, in den Werkstätten der römischen Dobrudscha hergestellten, oder von aussen gekommenen, Rezipienten, vertreten. Obwohl das Fehlen mehrerer Zwischentypen oder Zwischenvarianten eine genaue Festlegung ihrer typologischen oder chronologischen Entwicklung verhindert, kann dennoch verfolgt werden, obwohl nur von diesem konkreten Dokumentierungsniveau aus gesehen, was die keramische Produktion in der antiken Dobrudscha, mit den von aussen gebrachten Exemplaren verbunden, in der römischen Epoche bedeutet hat. Um diesen Gedanken zu veranschaulichen stellt der Verfasser fortwährend Beziehungen zu den historischen Gegebenheiten aus der Zeit der römischen Herrschaft in der Provinz Scythia Minor, her.

DATE NOI CU PRIVIRE LA CRONOLOGIA CAPIDAVEI ROMANE TIRZII

RADU FLORESCU

Rezultatele cercetării vestigiilor de epocă romană de la Capidava, efectuate pînă în 1955 au fost expuse în monografia publicată în 1958 [1]. Această publicație nu a cuprins toate descoperirile. Pe de altă parte observații și chiar săpături noi au adus în discuție și alte probleme legate de viața Capidavei în epoca romană permițînd unele precizări în legătură cu topografia și cronologia sa.

Monografia consemna două faze constructive ale zidului de incintă roman-tîrziu : prima datată la sfîrșitul secolului al III-lea, cea de a doua în a doua jumătate a secolului al IV-lea (post 337 e.n.) [2].

Reluarea studiului tehnicii constructive a zidului de incintă (fig. 1) a permis identificarea a trei faze constructive distincte :

— prima fază — I — este caracterizată de două tipuri diferite de parament :

a. parament în *opus quadratum*, din calcar oolitic, dens, regulat tăiat în blocuri

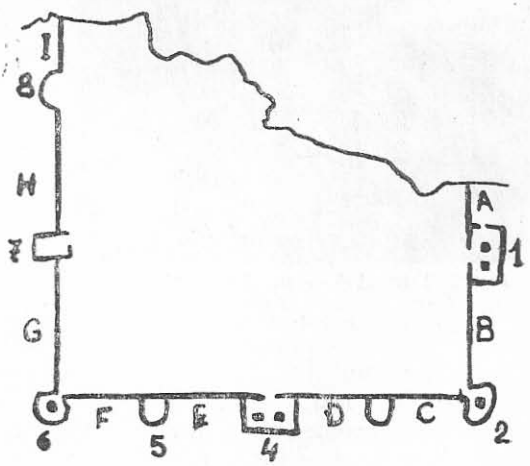

Fig. 1. Traseul zidului de incintă cu numerotarea curtinelor și turnurilor.

[1] Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava, Monografie arheologică*, București, 1958, 266 p., il., IV planuri.

[2] Gr. Florescu, *Capidava*, p. 67—68.

paralelipipedice, izometrice avînd proporţii de circa 1/3. Din acest tip de parament nu se păstrează decît puţine elemente în turnurile 2, 3 şi mai ales 5 ;

b. parament în *opus incertum,* constituit din asize de cîte două şiruri de piatră, şi anume un şir de moloane vag ecuarisate, mari, relativ omogene, şi altul de pietre mai mici, de asemenea omogene şi vag ecuarisate. Mortarul este dens şi tare, cu nisip şi pietriş mărunt, praf de cărămidă şi aşchii de cărămidă pisată. (fig. 8). Acest tip de parament poate fi încă identificat în partea inferioară a curtinelor A, B, porţiunea de vest, C precum şi pe latura interioară de sud-est a turnului 1.

Fig. 2. Turnul 4 — unul din stîlpii centrali (faza I-a) şi paramentul laturii de s.v.. fiind cu curtina (faza II b).

— Cea de a doua fază — II — constructivă este de asemenea caracterizată de două tipuri de zidărie :

— a. — un tip în *opus quadratum* din calcar cochilifer, mai slab, tăiat în blocuri paralelipipedice, izometrice, avînd proporţie de circa 1/3 — 1/2. (fig. 4). Din acest tip de parament se păstrează elemente la baza turnului 2 şi 6, precum şi pe curtinele F şi G ;

b. — parament de blocuri de calcar, mici, cubice, cioplite sumar, dispuse în şiruri regulate, *opus vittatum.* Mortarul, mai fin, conţine de asemenea praf de cărămidă (fig. 5). Acestui tip îi aparţin partea de nord a curtinei B, partea superioară a curtinei C şi D, curtina E în întregime, precum şi latura interioară de sud a turnului 2 şi latura interioară de sud-vest a turnului 4.

— În sfîrşit, cea de a treia fază — III — constructivă este caracterizată, de asemenea, prin două tipuri de parament :

a — paramenţii turnurilor 1, 4, 6 şi 7 ca şi ai curtinelor F şi G, la origine (probabil faza I, sigur faza II) construiţi din blocuri de calcar cochilifer au fost reconstruiţi tot în *opus quadratum* dar folosind multe *spolia,* ceea ce a atras şi o renunţare la izometrie, ansamblul unui asemenea parament semănînd adesea cu o zidărie englezească (fig. 6) ;

b — al doilea tip este în *opus incertum* cu moloane de calcar extrem de variate ca forme şi dimensiuni, grupate în asize de cîte două

șiruri de pietre, cu mari interstiții între ele, completate cu tasele. Mortarul este cu nisip cu impurități, cu agregat de mărgăritar mare și rare așchii mari de cărămidă sfărîmată. Se păstrează pe alocuri și scliviseala rostuielilor fuguite. De asemenea este interesant de remarcat că, în repetate cazuri, gabaritul asizelor este determinat de blocuri paralelipi-

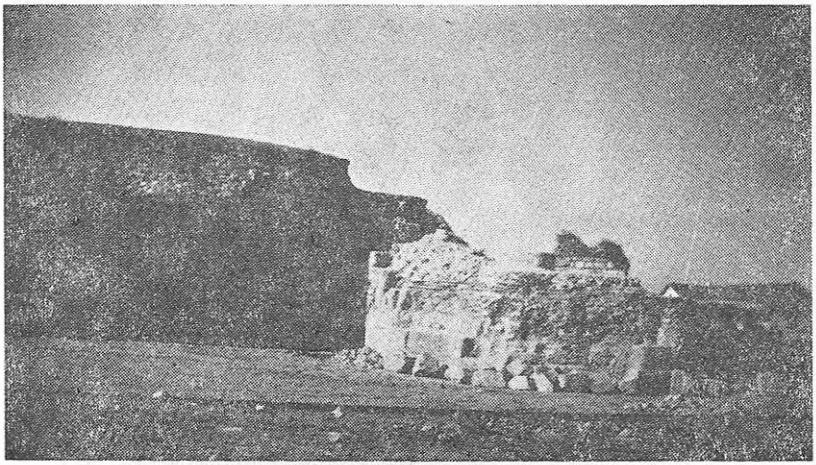

Fig. 3. Curtina A — partea inferioară faza I b, partea superioară faza III b și latura de s.v. a turnului f faza II a.

pedice, corespunzînd unei asize de *opus quadratum* din exterior, și care ritmează asiza, repartizînd-o în panouri (fig. 7) turnul 1, 2, 4, 6 paramentele interioare.

Observațiile expuse pînă acum documentează cu certitudine existența a trei faze constructive ale incintei romane tîrzii. Aceste faze au fost descrise în ordinea lor cronologică, dar este evident că această descriere nu justifică și ordinea amintită. În acest sens se pot menționa cîteva observații concludente privind raporturile topo-stratigrafice dintre cele trei maniere diferite de tehnică a zidăriei :

— pe toată întinderea curtinei A (fig. 3) și pe partea de sud-vest a curtinei B faza III suprapune clar faza I. Partea de nord-vest a curtinei B, construită integral în maniera II, se țesa grosolan atît cu partea de jos a porțiunii de sud-vest, cît și cu aceea de sus, ceea ce nu permite decît să se afirme că este oricum, altceva ;

—în turnul 2, în schimb, se vede clar cum paramentul interior inițial construit în maniera II a fost refăcut în maniera III, (fig. 8) situație care se verifică și în turnul 4 ;

— în sfîrșit, pe curtina C se observă clar cum partea de jos construită în maniera I, care corespunde dealtfel cu resturile turnului 3, este suprapusă de o refacere în maniera II, care trece peste strepii creații de demolarea turnului 3, completînd ruptura cu un parament nou

(fig. 5). Toate aceste observaţii sînt tot atîtea dovezi ale succesiunii cronologice a fazelor constructive exact în ordinea în care au fost descrise şi dispensează de o discuţie mai amplă. Fără îndoială, ele ridică problema corespondenţei cu stratificarea depunerilor de cultură mate-

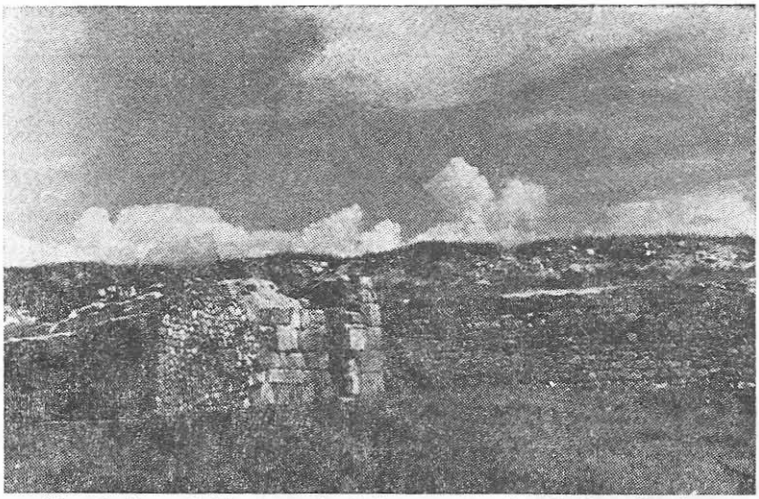

Fig. 4. Turnul II cu resturi de parament exterior din faza II-a înainte de consolidare.

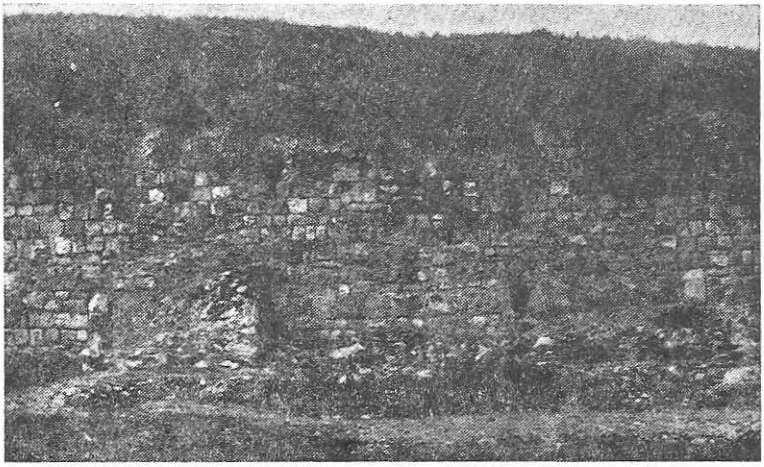

Fig. 5. Curtinele C şi D — partea inferioară faza I b, partea superioară faza II b, cu şterpii turnului 3, demantelat, acoperiţi de zidărie din faza II b.

rială şi de dărîmături din interiorul zidului de incintă, dar aceasta rămîne oricum o problemă de viitor. Acceptînd din capul locului data construcţiei iniţiale în vremea Tetrarhiei şi pe a ultimei faze (III la noi, II la Gr. Florescu) la mijlocul secolului IV, întrucît se întemeiază

pe argumente şi dovezi concludente, rămîne să propunem o ipoteză de datare pentru distrugerea fazei I şi construcţia fazei II. Sprijinindu-ne numai pe informaţii indirecte se poate admite ca dată probabilă a refacerii cetăţii — faza II — domnia lui Valens, cînd ştim că s-au ridicat şi alte construcţii militare în Dobrogea în contextul luptelor cu goţii [3].

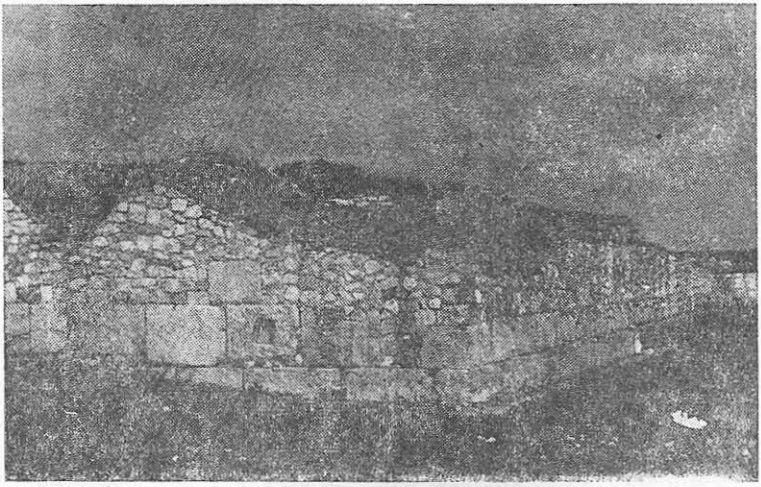

Fig. 6. Turnul 4, cu zidărie din faza III a. Partea superioară — completări de consolidare.

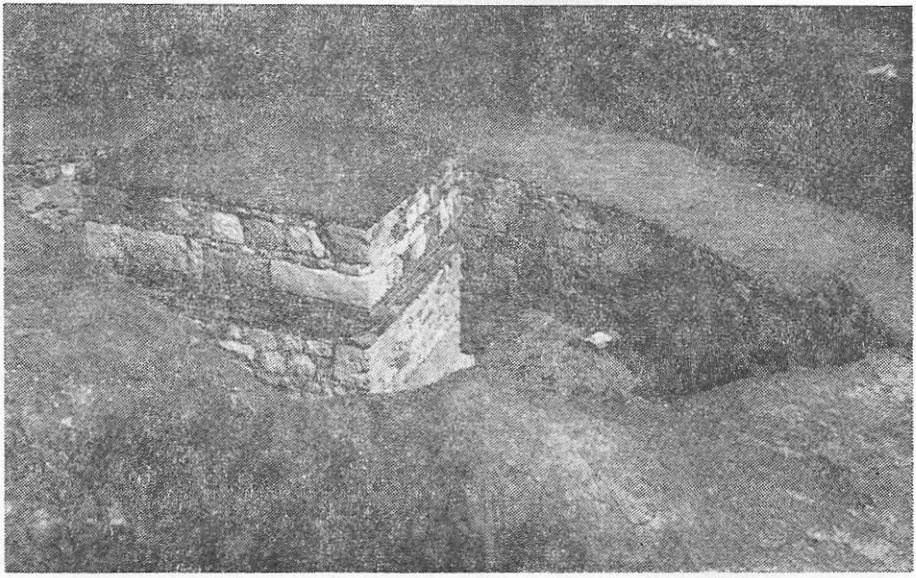

Fig. 7. Turnul 2 — parament interior din faza III b.

[3] Cf. *Din istoria Dobrogei*, vol. II, p. 393—396.

În relație directă cu cronologia zidului de incintă roman tîrziu stă și datarea zidului castelului din colțul de sud al cetății. În măsura în care datarea fazei III a incintei romane tîrzii nu a fost modificată de noile observații, nu este necesară propunerea altei datări pentru castel. Dar cum într-o contribuție relativ recentă, Petre Diaconu propunea datarea acestui zid în secolul X și-l asocia cu o situație pe larg descrisă în *Nota toparhului anonim*, localizînd sediul acestuia din urmă la Capidava [4], această intervenție implică reluarea discuției.

Îndrăzneața ipoteză se întemeia pe faptul că pe berma zidului demantelat au fost găsite fragmente ceramice tipice pentru secolele X-XI e.n.

Valoarea observației este relativă, în măsura în care demantelarea paramentului — și de la un punct dat încolo, chiar a zidului castelului tîrziu însuși — implica o deranjare a stratificației originare, în cadrul căreia fragmente ceramice din sec. X-XI puteau ajunge pe berma castelului din secolul VI e.n. Prezența acestor fragmente pe bermă precizează termenul *post quem* zidul a fost demantelat.

În schimb faptul că zidul însuși sete spart și deranjat de bordeie din stratul feudal timpuriu (VI/2, 4, 10, 14) [5] este o dovadă peremptorie că a fost construit înaintea bordeielor amintite.

Fără îndoială săpăturile viitoare, și îndeosebi cercetarea șanțului care dublează zidul castelului vor putea aduce noi precizări de natură să elucideze definitiv problema, în rama trasată mai sus, care să rămînă un cadru definitiv cîștigat. Probabil că și o analiză mai atentă a situației descrise în izvorul bizantin în comparație cu terenul, va scoate în evidență deosebiri importante care fac dificilă identificarea propusă [6].

Într-o anumită măsură, mai dificilă se dovedește a fi precizarea raporturilor dintre zidul de incintă al castelului tîrziu și construcțiile descoperite în interiorul acestuia. Într-adevăr, pe această suprafață săpăturile mai vechi sau mai noi au permis identificarea vestigiilor a trei importante edificii de zidărie cu mortar de var, precum și a două construcții din zid de piatră cu pămînt.

Așa cum sînt ele consemnate pe planurile publicate în monografie [7] edificiile din zidărie cu mortar, incomplet săpate se prezentau în

---

[4] P. Diaconu, *Despre datarea valului de piatră din Dobrogea și localizarea evenimentelor din nota toparhului grec*, în *Studii*, XV, 1962, 5, p. 1228 ; idem, *Zur Frage der Datierung des Steinwalles in der Dobrudscha...*, *Dacia*, NS, VI, 1962, p. 330—331.

[5] *Capidava, raport asupra activității arheologice din 1956*, *MCA*, V, pl. I.

[6] Textul „Notei toparhului" lasă să se înțeleagă că între amenajarea interioară a fortului construit de toparh și aceea a restului așezării exista o diferență notabilă, toate elementele prețioase ale comunității fiind concentrate acolo. Situația observată pe teren la Capidava atestă mai degrabă o perfectă omogenitate de structuri și nivel de viață. Și acesta nu este decît un exemplu.

[7] *Capidava*, pl. I, Plan general.

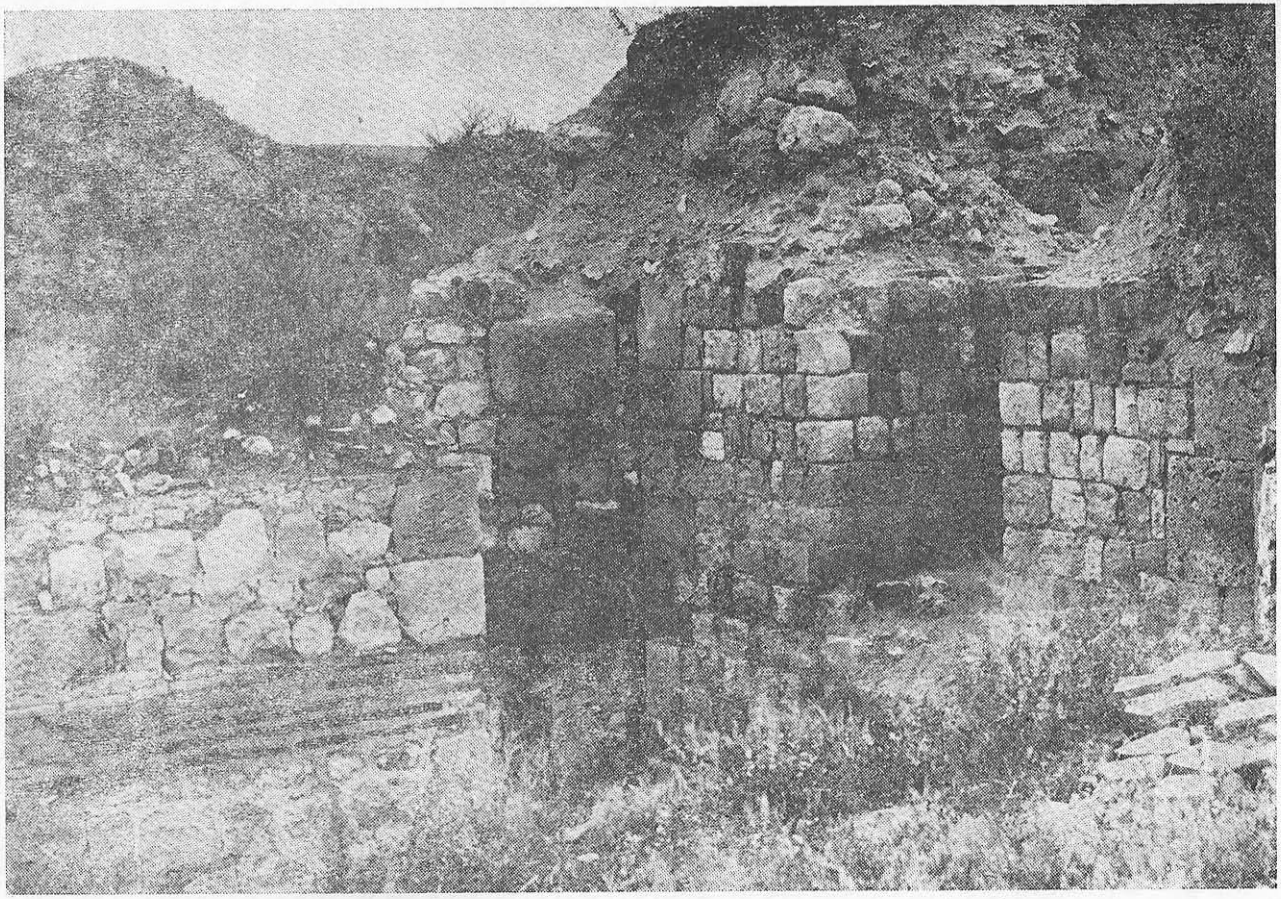

Fig. 8. Turnul 2 — interior, latura s. cu parament vechi din faza II b și latura s. e. cu parament refăcut din faza III b.

1955, după ce fuseseră cercetate în campaniile de săpături 1943—1949 sub următorul aspect :

Adosat zidului de incintă, curtina H, au fost surprinde zidurile de sud-vest și parte din cel de nord-vest — acesta din urmă străpuns de o poartă largă, precum și crepidoma unui portic cu resturile unui pilastru de colț în L și a doi alți pilaștri de secțiune dreptunghiulară. În interiorul edificiului au fost dezvelite resturile a patru pilaștri colineari formînd un șir, ca și urmele unui singur pilastru — cu elevația complet demantelată — din capătul de sud-vest al șirului paralel. Este vorba evident de un edificiu pe plan bazilical, orientat transversal (?) incomplet descoperit. După tehnica constructivă folosită — *opus incertum*, cu spolia, cu blocuri paralelipipedice ritmînd asizele, cu mortar cu mărgăritar și așchii mari de cărămidă sfărîmată, — edificiul ar putea aparține fazei III.

După analogiile care pot fi stabilite cu edificiile bazilicale identificate în apropierea porților la Troesmis [8] și la Axiopolis [9] acest edificiu ar putea fi un corp de gardă.

La vest de „corpul de gardă" este situat un edificiu păstrat numai pe jumătate — sau aproape : jumătatea de sud-vest și latura de nord-vest, neapărînd la suprafața la care se oprise săpătura, în 1949. Suprafața aceasta coincidea cu nivelul de călcare propriu fiecăruia dintre edificii, sigur indicat de depunerile din interior, de praguri și crepidome, ca și de rezalitul fundațiilor [10]. Edificiul se compunea din două încăperi : o mare sală dreptunghiulară orientată longitudinal și o sală mai mică dreptunghiulară, orientată, transversal și continuîndu-se spre sud-est cu o absidă.

Săpăturile din 1967 (sectorul VII) [11] au putut surprinde în plus traseul jumătății de sud-vest al absidei și al zidului dintre cele două încăperi la nivelul fundațiilor, precum și partea inferioară a fundațiilor a doi pilaști pătrați (?).

După caracteristicile de plan ale edificiului, acesta prezintă analogii importante atît cu comandamentul din faza tîrzie (sec. III-IV) a castrului Drobeta [12] cît și cu clădirea centrală de la Ulmetum [13] și cea de la Abrittus [14]. S-ar părea că este vorba de un comandament, dar în care nu s-au păstrat decît dispozițiile proprii funcției strict militare nu și cele corespunzătoare aceleia de locuință a comandantului.

Înălțimea mică a ruinelor ca și faptul că au fost consolidate nu permit observații concludente cu privire la tehnica constructivă. Gr. Flo-

---

[8] Cf. Simion Ștefan.

[9] Cf. Radu Florescu, *Ghidul arheologic al Dobrogei*, p. 71, plan de ansamblu — epoca romană.

[10] Cf. *Capidava*, Pl. I.

[11] *Săpăturile arheologice de la Capidava*, *MCA*, VI, p. 617—627, pl. I, bordeiele 3, 5, 12 și 15.

[12] R. Florescu, *Problema orginii bazilicii creștine și principia fazei tîrzii a castrului Drobeta*, *Apulum*, V, 1964, p. 574—586, pl. 1.

[13] V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, II, plan.

[14] Th. Ivanov, *Archäologische Forschungen in Abrittus (1953—1961)*, *Acta Antiqua Philippopolitana, Studia Archaeologica*, p. 91—92, fig. 1.

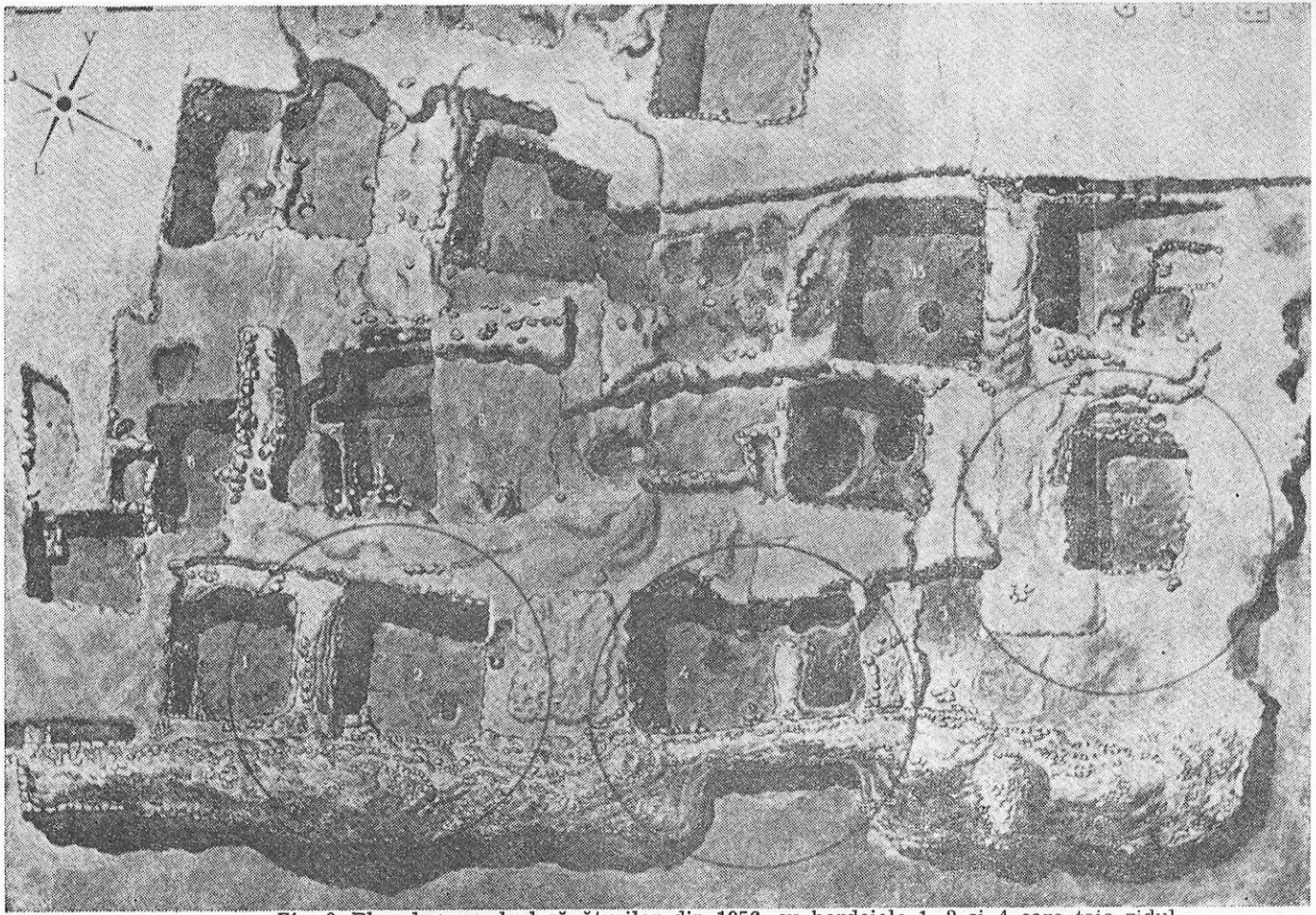

Fig. 9. Planul general al săpăturilor din 1956, cu bordeiele 1, 2 şi 4 care taie zidul de incintă al castelului din colţul de s. al cetăţii.

rescu o data din faza I (II) cu refaceri dintr-o fază ulterioară (III); după puţinul cît se poate observa propunem — ipotetic — următoarea datare : construită în faza I şi refăcută în faza III.

Din cel de al treilea edificiu nu se mai păstrează decît zidul de nord-est-paralel cu cel de sud-vest al „corpului de gardă" de care este despărţit printr-un îngust pasaj — precum şi începutul unui zid perpendicular pe acesta.

După cît se păstrează este dificil de reconstituit planul originar şi de propus o datare. Este cert însă că edificiul trebuie să fie relativ contemporan cu „corpul de gardă", împreună cu care constituie un singur ansamblu urbanistic.

Este dificil de precizat raportul cu construcţiile din piatră cu pămînt. Un zid de piatră cu pămînt suprapune parţial crepidoma porticului „corpului de gardă". Se poate deci avansa ipoteza că zidurile de piatră cu pămînt reprezintă o remaniere — probabil importantă — a construcţiilor din faza III, comportînd modificări de plan şi chiar „plombe" şi aparţinînd unei etape cronologice caracterizate de sărăcirea populaţiei şi de decăderea instituţiilor. Mai dificil este de precizat raportul dintre zidul de incintă al castelului tîrziu şi construcţiile din interiorul acestora. Există o importantă diferenţă de nivel între berma zidului de incintă al castelului şi nivelul de călcare al corpului de gardă şi al comandamentului.

Nu este suficient de clar raportul dintre nivelul bermei şi nivelul de călcare al construcţiilor de piatră cu pămînt. În orice caz şi aceasta din urmă este situat la o cotă inferioară. Săpăturile din 1956 (sectorul VI) [15] nu au sesizat resturi de zidărie care să poată fi racordate constructiv şi cronologic edificiilor descrise mai sus. Acest fapt însă se poate datora şi faptului că aceste săpături nu au atins aproape de loc stratul roman.

Ele au modificat nivelul solului, atestînd faptul că suprafaţa de la care au fost săpate bordeiele din sectorul VI cobora în pantă lină către „comandament". În aceste condiţii, este posibil ca diferenţa dintre bermă şi nivelul de călcare al edificiului din interior să nu se datoreasca creşterii „arheologice" a solului prin depuneri constituind un nivel stratigrafic intermediar, ci pantei naturale a terenului, amenajată de romani într-o manieră care rămîne să fie precizată.

Rezultă de aici alternativa că zidul de incintă să fie relativ contemporan cu edificiile din interior — rămîne de precizat cu care fază a acestora — sau să fie imediat posterior. O interpretare mai largă ar putea aprecia această alternativă drept un argument în favoarea ipotezei Diaconu, de datare a zidului de incintă în perioada feudală timpurie. O serie de observaţii sînt însă de natură să restrîngă aria interpretărilor posibile.

Astfel situaţia specială a „comandamentului" şi a edificiului cu caracter nedeterminat sînt un important indiciu cu privire la procese

[15] *MCA*, V, p. 555—564.

microgeomorfologice, de natură să arunce o lumină deosebită asupra topografiei și stratigrafiei nivelelor tîrzii de la Capidava.

Astfel este clar că elevația celor două edificii se întrerupe către sud-vest după o *linie de ruptură* oblică în raport cu axele cetății, a cărei origine poate fi fixată pe curtina H la circa 42 m — practic, chiar la începutul bastionului 8 — și care merge paralel cu malul Dunării (așa cum era acesta înainte de a fi distrus de carieră). [16]

Spre sud-vest de această linie cercetările din sectorul VII nu au mai descoperit decît cel mult fundații de ziduri romane — și acestea într-un număr surprinzător de mic — pînă la terasa pe care sînt situate termele și care încă din antichitate era la o cotă considerabil mai joasă (— 4,00 m), decît interiorul cetății.

Mai mult decît atît, fiind sesizată o groapă de bucate în formă de clopot, adîncă de 2,40 m, în bordeiul 6 din sectorul VII, groapă cu gîrlici și cepac, care se păstrase intactă și goală din antichitate [17] s-a putut constata că atît pereții „clopotului" cît și — în parte — ai gîrliciului, fuseseră săpați în pămînt viu — rocă roșie — și nu în depunerile romane, așa cum ar fi fost de așteptat după faptul că acestea în ruptura rîpei de lîngă curtina A coboară pînă la circa 4 m de la suprafața actuală a solului.

Situația aceasta excepțională nu poate fi atribuită decît sau unei absențe de ocupare romană a zonei sectorului VII — ipoteză de exclus atît în principiu, cît și datorită faptului că în această direcție trebuie să se fi prelungit zidurile „comandamentului" precum și ale edificiului cu caracter nedeterminat, — fie unei alunecări de straturi datorită ruperii malului de către fluviu.

După toate indiciile aceasta este soluția adevărată. Dunărea și acum mai rupe din maluri, iar în zona termelor toate zidurile transversale sînt rupte după o oblică cu panta spre Dunăre.

În aceste condiții apare deosebit de important faptul că toate bordeiele din sectorul VII își păstrează adîncimea inițială, cu alte cuvinte suprafața de la care au fost săpate, a fost — cu o diferență de cîțiva centimetri — aceea a terenului din momentul începerii săpăturii.

Aceasta înseamnă că lunecarea de terenuri datorită ruperii malului a avut loc în perioada cuprinsă între abandonarea cetății romane (începutul secolului VII e.n.) și prima fază a așezării feudale timpurii (a doua jumătate a secolului IX e.n.).

Dacă este așa, lipsa totală a zidului castelului tîrziu atît pe latura de sud-vest, unde săpăturile din sectorul VII nu i-au surprins nici măcar fundațiile pe traseul ipotetic consemnat în planul publicat în monografie [18] — dar chiar pe partea de sud-vest a laturii de nord-vest este o dovadă peremptorie că zidul a fost și el anterior alunecării de terenuri, implicit primei faze a așezării feudale timpurii.

---

[16] Cf. *MCA*, VI, *loc. cit.*, pl. I, și *Capidava*, pl. I.
[17] Cf. *MCA*, VI, p. 618.
[18] *Capidava*, pl. I.

Plasat deci între — cel mai devreme — faza III a incintei romane tîrzii (a doua jumătate a sec. IV) și nivelul I al așezării feudale timpurii (a doua jumătate a secolului IX), datarea zidului de incintă se încadrează cu cea mai mare probabilitate între mijlocul secolului V și începutul secolului VI, așa cum la timpul său, apreciase Grigore Florescu.

Resumé

En analysant la topographie et la téchnique de construction — appareillage et mortiers — de la grande mureille du camp romain tardif de Capidava l'auteur reussit à établir l'existence de trois phases constructives au lieu de deux connues jusqu'à présent. Il attribue aussi les constructions romaines decouvertes à l'interieur de la fortifications, d'après leu caractèristiques aux trois phases constructives mentionnées : le corps de garde à la III-ème, et le commendement de type tardif, basilical, a la I-ère avec restaurations de la III-ème.

À cette occasion est rouverte la discussion de la date de la muraille du petit *castellum* du coin sud du camp qui a été attribué par Gr. Florescu au VI-ème siècle et par P. Diaconu au X-ème. En mettant en valeur l'observation que trois fouds de cabannes du X-ème siècles, detriusent partiellement la muraille du *castellum* l'auteur conclut pour sa datation au VI-ème siècle.

A l'appui de cette opinion il ajoute aussi le fait que d'après les observations effectuées pendant les fouilles de la zone sitée au sud-ouest de la muraille du castellum, un glissement de terrain a detruit et „nettoyé" les vestiges monumentales de l'epoque romaine. Par conséquence les cabannes du X-ème — XI-ème siècle s'enfoucent dans la terre vièrge et point dans des couches romaines, comme dans les autres secteurs du camp romain tardif. Or, tout juste, la courtine nord-ouest de la muraille du castellum, qui manque aussi, etant glissé, aide a situer la construction de ce dernier, avant le creusement des cabannes, donc au VI-ème siècle.

III
NOTE

UN ALT MORMÎNT DE EPOCA ELENISTICĂ TÎRZIE LA TOMIS

M. BUCOVALĂ

În primăvara anului 1974, cu ocazia lucrărilor pentru lărgirea spațiului în subsolul unei clădiri situate la întretăierea Bulevardului Tomis cu strada Negru Vodă, în apropierea terenului vechii gări din Constanța, a fost făcută o interesantă descoperire : muncitorii au surprins și deranjat un mormînt de incinerație, din care au păstrat și predat muzeului, cîteva obiecte din metal, ceramică și sticlă [1].

Deplasîndu-ne la locul descoperirii, după săpătura de rigoare, am putut culege următoarele date : groapa mormîntului, aflată la — 2 m față de nivelul actual de călcare, a fost practicată în stratul de loess. Mormîntul a fost distrus parțial încă în urmă cu cca 60—70 de ani, cu prilejul construirii imobilului respectiv. Cu acea ocazie, săpătura pentru fundații a răzuit și distrus toate laturile mormîntului astfel că nu putem ști cu exactitate dimensiunile acestuia. În orice caz, suprafața mormîntului neafectată de săpătura modernă, are următoarele dimensiuni : lungime 3 m, lățime 1,40 m. La mijlocul acestei gropi, se pare, a fost adîncită o alveolă cu dimensiunile de 1,67 m lungime, 1,40 m lățime și 0.54 m adîncime. Este posibil ca aceasta să fi constituit șanțul de tiraj al mormîntului, dar faptul că pînă la observațiile noastre, ansamblul funerar fusese deranjat în două ocazii, ne împiedică să ne pronunțăm cu precizie. Oricum, în acest spațiu, puțin deasupra alveolei amintite mai sus, lucrătorii au găsit, grupate, împreună cu resturi de oase calcinate și cenușă, următoarele obiecte de ofrandă : fragmente dintr-o cupă ceramică, o amforetă de sticlă și două unguentarii ceramice, iar ca obiecte de podoabă, doi pandanți de ureche și cîteva mărgele de sticlă. În timpul cercetării noastre au mai fost găsite fragmentele ceramice ale altor două unguentarii, alte fragmente din cupă, o monedă de bronz, mai multe mărgele de sticlă, precum și două piese mici de colier, din foiță de aur.

---

[1] Descoperirea a fost făcută și anunțată de muncitorii Mladin Ion și Stroe Virgil de la Trustul de Construcții Industriale Constanța.

În cele ce urmează, vom prezenta succint cele cîteva categorii de obiecte din inventarul funerar.

VASE UZUALE.

1. *Cupă cu toarte.* În 6,5 cm ; dm. gurii 15,6 cm. Lipită și întregită (fig. 1a-b).

Partea inferioară, rotunjită, cu fundul turtit, marcat printr-un cerc ușor reliefat, este identică cu cea a bolurilor cu ornamentații, cunoscute sub numele de „megariene" sau cupe „deliene". Ea prezintă ornament cu imbricații (frunze de lotus) pe șase rînduri, cu vîrfurile rotunjite în sus. Partea superioară a vasului, cilindrică, ceva mai strîmtă la partea de jos, are buza rotunjită, marcată la exterior prin două cercuri incizate. Cele două toarte semiinelare, destul de subțiri,

Fig. 1(a—b) Cupă ceramică (In.: 6,5 cm; dm. gurii 15,6 cm)

lățite, au deasupra două benzi mici de lut, aidoma multor alte recipiente de epocă elenistică [2].

Ceramica, de bună calitate, subțire și ușoară, bine arsă, are culoare roșie-cărămizie. La interior, ca și la exterior, vasul este acoperit cu firnis brun-verziu, cu luciu metalic (acesta lipsește sau are culoarea schimbată, în roșu, doar în cîteva puncte de lîngă una dintre toarte).

[2] M. Bucovală, *Tradiții elenistice în materialele funerare de epocă romană timpurie la Tomis*, Pontice, II, 1969, Muzeul de arheologie Constanța, p. 301.

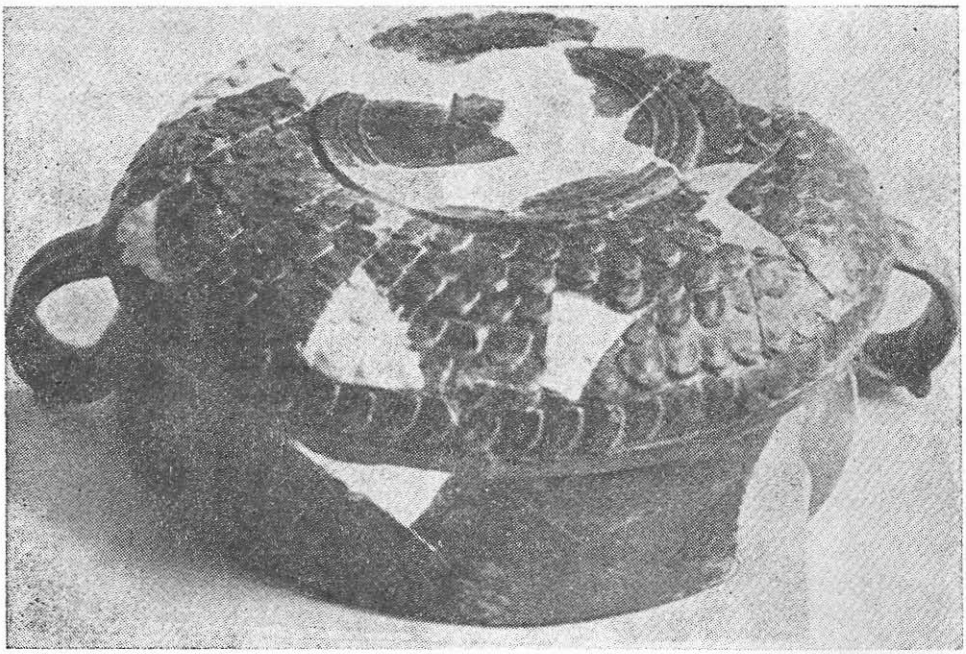

Fig. 1 b

Ca formă, recipientul seamănă cel mai mult cu o cupă, de dimensiuni ceva mai reduse, însă, aproape emisferică și cu fund plat, descoperită la Atena într-un nivel datat în prima jumătate a secolului I e.n.[3]. Partea inferioară, în întregime, ornamentația și firnisul vasului prezintă trăsături caracteristice bolurilor elenistice, în timp ce partea sa superioară anunță deja forme ce vor deveni preponderente la sfîrșitul epocii elenistice și mai ales, la începutul epocii romane, pe spații largi în imperiu.[4]

2. *Vas fără toartă.* In. 10, 2 cm ; dm. 7,6 cm. Întregit. (fig. 2).

Corp globular turtit, fundul plat, gît cilindric masiv în raport cu înălțimea sa totală, buză subțire, trasă mult în afară și rotunjită. Ornamentația, simplă, este redusă la trei cercuri orizontale inegale, realizate cu vopsea roșie-cafenie la jumătatea superioară a gîtului vasului.

Ceramica, de bună calitate, destul de bine arsă, ușoară, are culoare roșie-cărămizie.

Forma generală este asemănătoare cu cea a unui vas (de dimensiuni ceva mai mari și prevăzut cu toartă însă) descoperit într-un mor-

[3] H. S. Robinson, *Pottery of the Roman period*, The Athenian Agora, Results of Escavations V, Princeton, New Jersey, 1959, p. 26 G 39.

[4] *Rimska keramika v Sloveniji*, Narodni muzej v Ljubljani, 1973, pl. 16, primul din stînga, foarte asemănător cu al nostru, dar fără toarte, datat în prima jumătate a secolului I e.n.

Fig. 2 Vas ceramic fără toartă (In: 10,2 em; dm. 7,6 cm)

mînt de inhumație datat în secolul II-I î.e.n., în necropola elenistică din zona gării vechi a Constanței [5].

3. *Fragment dintr-un vas cu toartă* — tip „lagynos". (Fig. 3).

Din păcate s-a găsit doar un fragment cu urme de ardere secundară, reprezentînd circa 1/2 din partea inferioară a vasului, avînd și locul de prindere al toartei. Fundul reliefat, ușor concav.

Ceramica, de slabă calitate, cu mici pietricele în amestec, ușor friabilă, are culoarea gălbui-maronie.

Se știe că vasele cu o toartă, asemănătoare unor ulcioare zvelte, de tip lagynos — la romani — lagoena — au circulat în lumea grecească în toată epoca elenistică, pînă în vremea lui Augustus [6]; un exemplar al acestei serii, cu corp globular ceva mai turtit, buza lățită și picior inelar, descoperit cu ocazia săpăturilor de pe Agora ateniană, este încadrat în grupa ultimelor trei sferturi ale secolului I î.e.n., cu mențiunea că acestea caracterizează și secolul I e.n., ceva mai rar în prima jumătate a acestuia cînd sînt ornamentate în tehnica barbotinei [7].

4. *Fragment dintr-un vas* a cărui formă e greu de reconstituit. Probabil este vorba însă de un vas sferic care avea în mod cert toarte aplicate, tipic elenistice.

Ceramica, de bună calitate, gălbui-cărămizie, este acoperită cu firnis roșu, avînd reflexe metalice, ars în degradé pînă la maron, atît în interior cît și la exterior.

Alte cîteva mici fragmente ne relevă faptul că vasul avea un ornament vegetal realizat cu vopsea albă.

---

[5] M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Muzeul de arheologie Constanța, 1967, pp. 101—102. M. XLIV, cana C.

[6] G. R. Edwards, *The hellenistic Pottery from the Shipwreck of Antikythera*, Transaction of the American Philosophical Society, New Series — Volume 55, part 3 Philadelphia, 1965, p. 24, fig. 21—23.

[7] H. S. Robinson, *op. cit.*, p. 15 și pl. 1, F 45.

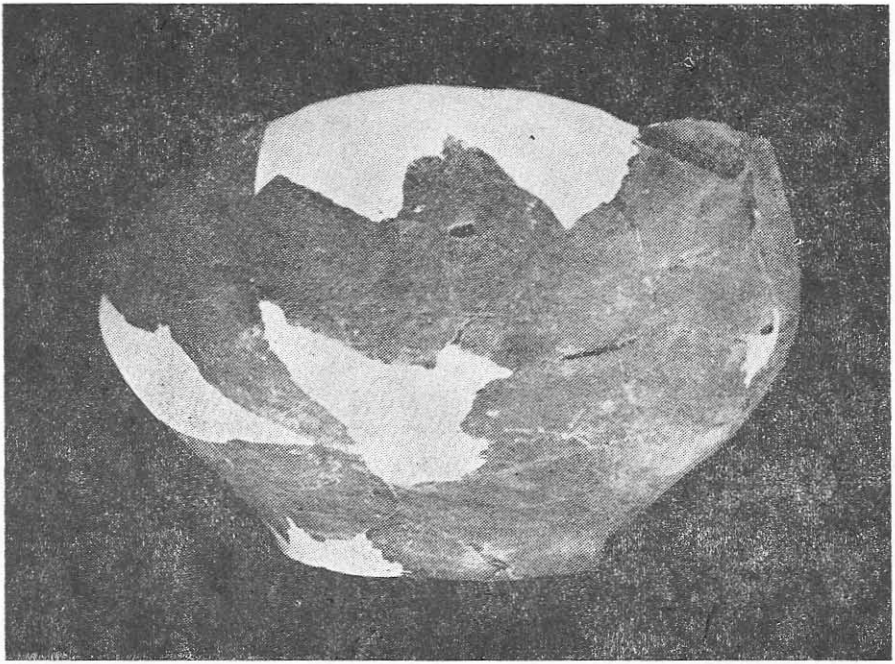

Fig. 3 Parte inferioară a unui vas cu toartă tip lagynos.

VASE DE TOALETĂ

Din această categorie fac parte cîteva unguentarii ceramice, întregi sau fragmentare, precum și o amforetă de sticlă.

Cele patru mici recipiente ceramice (în. 12,2—12,5 cm ; dm. 4,8—5,2 cm) (fig. 4) fac parte din seria unguentariilor caracterizate, pe lîngă corpul ovoidal, prin fund turtit, gît cilindric și buză inelară, netezită, într-un caz, oblic în afară. Două dintre ele au fost depuse în mormînt întregi, celelalte două au fost sparte ritual și aruncate în foc (prezintă puternice urme de ardere secundară). Unguentariile de acest gen, care caracterizează epoca romană timpurie au fost descoperite pe întreg teritoriul imperiului, atît în Grecia continentală [8] și insulară [9], cît și în Italia sau nordul Africii de azi [10]. Tot în prima jumătate a secolului I e.n. se datează și exemplarele ceramice identice descoperite pe terito-

[8] *Idem*, p. 15 și pl. 2, F 50.

[9] J. H. Holwerda, *Het-laat Grieksche en Romeinsche Gebruiks-aardewerk uit het Middelandsche-Zee-Gebied, in het Rijkmuseum von Oudheden te Leiden*, 1936, p. 52, pl. 17 (780—799) ; O. Vessberg SCE, IV, 3, p. 79, fig. 30, 15—17.

[10] J. H. Holwerda, *idem*.

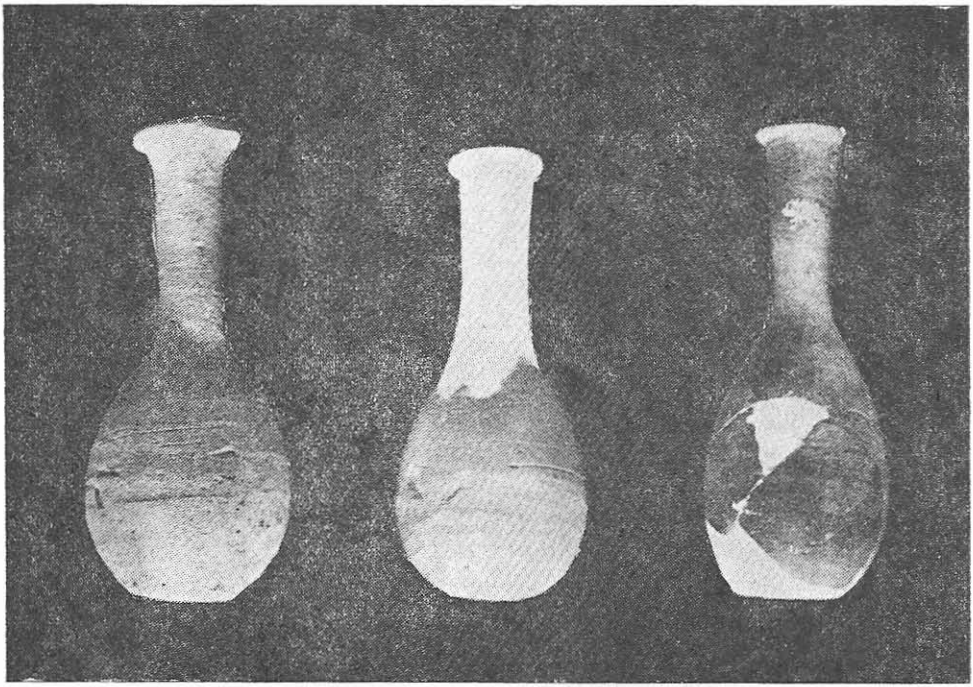

Fig. 4 Unguentarii ceramice — bulb.

riul Spaniei de azi, la Gabii [11], în timp ce în sudul Crimeii, îndeosebi pe teritoriul coloniilor grecești de altădată, exemplarele din secolul I sînt atît din ceramică [12], cît și din sticlă [13]. Mai mult chiar, se constată că la sfîrșitul secolului I e.n., unguentariile cu aceeași formă, din sticlă, sînt majoritare față de cele ceramice [14].

Amforetă de sticlă. (In. 15,8 cm, dm. 5 cm). (Fig. 5).

O importanță aparte o prezintă în această categorie, amforeta de sticlă, descoperire unică pînă în prezent pe teritoriul țării. Este vorba de un exemplar tipic, realizat în tehnica „core-sand", din benzi de sticlă albă și verzuie care formează motive amintind „pene de păsări". Toartele, groase, sînt lipite mai jos de gura inelară și de umăr, iar piciorul este realizat dintr-o bucată de pastă de sticlă lipită la partea inferioară a recipientului și rotunjită.

În general socotite drept produse orientale (siriene cel mai pro-

[11] Mercedes Vegas, *Cerámica común romana del Mediterráneo occidental*, Universidad de Barcelona, Instituto de Arqueologia y Prehistoria, 1973, pp. 150 și 154.
[12] La Mirmekion, cf. V. F. Gaidukevici, Раскопки Мирмекия, 1935—1938, M.I.A., nr. 25, 1952.
[13] La Panticapeum mai ales, cf. N. Z. Kunina și N. P. Sorokina, *Стеклянные бальзамарии Боспора*, în Труды Государсмвенного Эрмитажа, XIII, Ленинград. 1972 p. 159, fig. 6/1 și 170, fig. 11/15.
[14] idem.

babil), amforetele de acest tip sînt datate în secolele II-I î.e.n.[15]. Ele au fost descoperite în morminte aparţinînd acestei perioade în Cipru şi Samothrace [16], iar în ctitoriile greceşti din sudul Crimeii, îndeosebi la Panticapaeum, în morminte datate şi în primele decenii ale secolului I e.n. [17]. (De altfel şi după alte opinii, astfel de amforete au fost răspîndite în Marea Caspică în vremea lui Ptolomeu şi Augustus) [18]. Mai nou, două amforete aproape identice, aflate la „Royal Ontario Museum", socotite — cu titlu de probabilitate — produse cipriote, se datează în secolul I î.e.n. — prima jumătate a sec. I e.n. [19].

Fig. 5 Amforetă de sticlă lucrată în tehnica „sand-core (In.:15,8 cm; dm. 5cm e?).c

OBIECTE DE PODOABĂ

Sînt constituite de doi pandanţi de ureche, două piese cilindrice de colier, toate din aur, de mărgele cu forme, culori şi ornamentaţie diferită, precum şi dintr-o oglindă miniaturală de bronz.

Cele două piese de colier, turtite şi rupte, fig. 6-, realizate din foiţă-de aur, cu capetele cilindrice, obţinute din încolăcirea unui fir de aur, îşi găsesc corespondentul, în alte piese descoperite de-a lungul anilor în mormintele elenistice din Tomis.[20]

[15] D. B. Harden, *Ancient glass*, I : *Pre-Roman*, The Archaeological Journal, vol. CXXV, London, 1969, pl. 4 B, g şi p. 70 ; Michel Malaise, Antiquités égyptiennes et verres du Proche-Orient ancien des Musées Curtius et du Verre à Liège, Liège 1971, p. 149, fig. 67, nr. de catalog 152.

[16] În Cipru la Amathus, cf. D. B. Harden, *Masterpieces of* Glass, Trustees of The British Museum, London, 1968, p. 24. In Samothrace, în necropola de sud a insulei, s-au descoperit circa 50 de vase databile mai ales din a doua jumătate a sec. I î.e.n. Într-un mormînt de incineraţie, într-un vas de ceramică, erau depuse 8 vase de sticlă suflată şi o amforetă identică cu a noastră. Cf. Gladys D. Weinberg, „Bulletin des Journées Internationales du Verre", nr. 2, 1963, p. 2, fig. 66.

[17] Kunina şi Sorokina, *op. cit.*, pp. 158—9, fig. 6/4 şi pp. 169—70, fig. 11/18.

[18] *Idem*, p. 159, unde se reproduc opiniile lui Eisen şi Dusenbery.

[19] John W. Hayes, Roman and Pre- Roman Glaas in the Royal Ontario Museum, Toronto 1975, p. 15, exemplarele nr. 35 şi 37, p. 189, pl. 3.

[20] M. Bucovală, *Necropole elenistice*, p. 97, fig. 60 e şi p. 111, fig. 68/g în morminte de secol II-I şi respectiv I î.e.n.

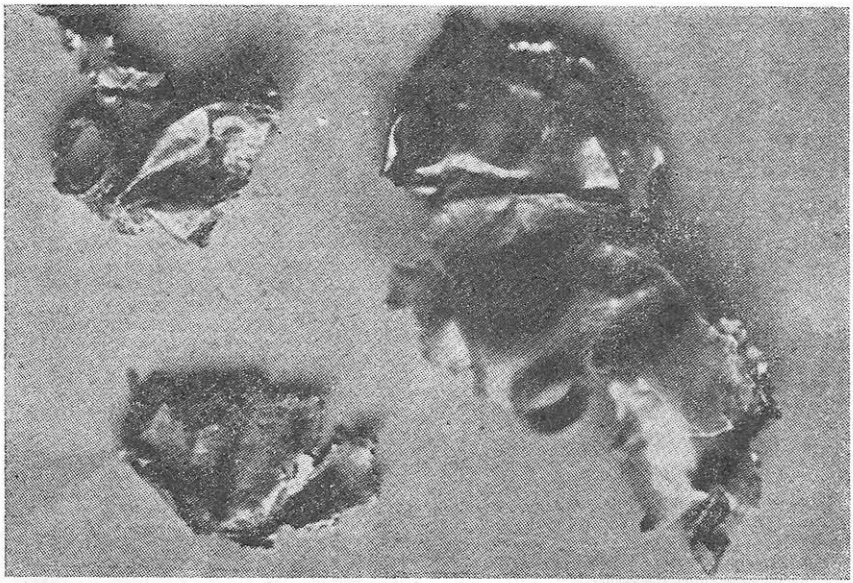

Fig. 6. Piese de colier din aur.

O apariție inedită o constituie însă perechea pandanților de ureche (în. 4,6 cm ; lat. 1,7 cm) (fig. 7). E vorba de fapt de două foițe de aur, decupate în forma unor frunze foarte subțiri, pe care sînt bătute în tehnica „au repoussé", siluetele a două personaje feminine, îmbrăcate cu chiton, încinse la brîu și cu mîinile sprijinite în șolduri. Pe ambele părți, delimitînd scena, apare un decor cu puncte incizate. La partea superioară, cei doi pandanți se subțiază și mai mult, devenind aproape filiformi la punctul unde se îndoiau în formă de agățătoare. După cum rezultă din caracteristicele lor, este vorba în cazul de față de podoabe cu destinație expres funerară, substituite bijuteriilor reale. Literatura de specialitate menționează descoperiri de pandanți de ureche similari, care reproduc imaginea zeiței Niké, precum și a altor piese de podoabă asemănătoare, de același caracter, în Macedonia — Amphipolis în primul rînd — în Tracia (la Messambria) și în sudul Uniunii Sovietice [21].

Din aceeași categorie a obiectelor de caracter exclusiv funerar face parte și discul de oglindă miniaturală de bronz (dm. 4,5 cm) acum corodat și rupt în cîteva locuri.

Între mărgelele descoperite, se înnumără șase exemplare transparente, din cuarț (cristal de sticlă), din care numai una, mai mică, este piriformă, celelalte, mai mari, sînt ovale [22]. Alte șase bucăți, lucrate în chihlimbar, au formă circulară sau cilindrică (fig. 8).

[21] Pierre Amandrp, *Objets d'or et d'argent*, p. 215, 149/150 și pl. XXXII în Collection Hélène Stathatos, III, *Objets antiques et byzantins*, Strasbourg, 1963.

[22] Mărgele din același material s-au găsit și *în morminte din secolul IV e.n.* la Mangalia, cu cîțiva ani în urmă. Ele aveau forma de „picătură". Cf. C. Iconomu, *Noi morminte paleocreștine la Mangalia*, Pontice, II, 1969, pp. 90 și 91, fig. 9.

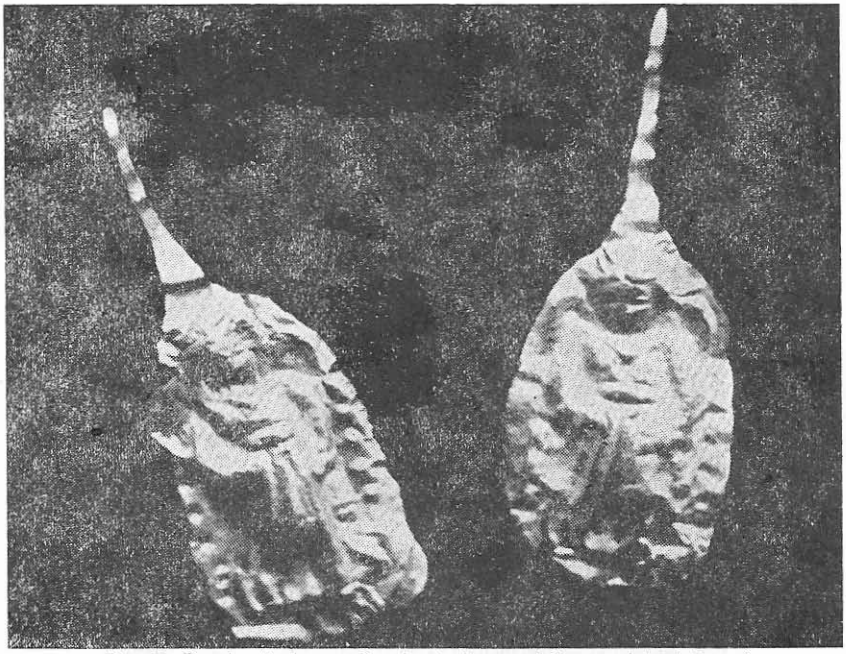

Fig. 7. Pandanți de ureche (aur) (în. : 4,6 cm; lat. 1,7 cm).

Mărgelele de sticlă pot fi împărțite în cel puțin trei grupe : prima dintre acestea cuprinde exemplare de mici dimensiuni, majoritatea bitronconice (fig. 9, a doua, mici mărgele din sticlă argintiu-albă, iridiscentă (fig. 10), iar ultima, exemplare mici și mijlocii, cilindrice cu capetele subțiate în forma aproximativă a unor suveici (fig. 11). Ele sînt ornamentate prin încrustare, de obicei pe mijloc, cu linii în onduleuri de culoare verzui-gri-maronie. Este posibil ca această ultimă grupă să reprezinte marfă orientală, mai precis egipteană, pe cînd unele exemplare din prima grupă prezintă mari asemănări cu mărgele de sticlă lucrate în epocă elenistică în Rhodos [23].

DIVERSE

Este vorba de un opaiț ceramic, de vîrful unei lame de fier, de cîteva mici elemente disparate din bronz, a căror proveniență e greu de precizat, precum și de o monedă de bronz.

Opaițul (lung. probabilă 10,7 cm ; dm. 5,9 cm) (fig. 12), lucrat din lut cenușiu, ușor, de bună calitate și acoperit cu firnis negru, este un

[23] După opinia specialistei americane Gladys D. Weinberg, căreia îi mulțumim și pe această cale pentru informațiile date cu multă amabilitate. Idem, *Glass Manufacture in Hellenistic Rhodes*, pl. 76 d, Archaeologikon Deltion, vol. 24 (1969), Atena, 1971.

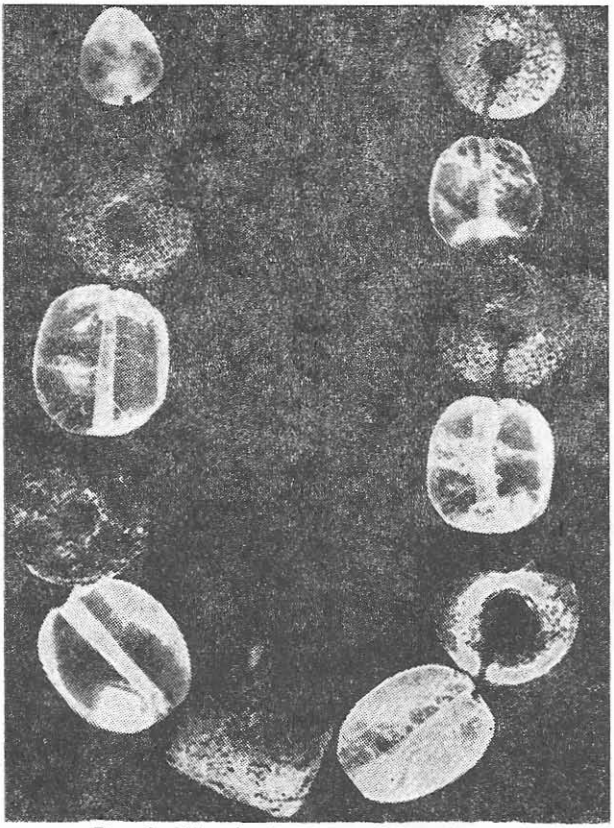

Fig. 8. Mărgele din cuarț și chihlimbar.

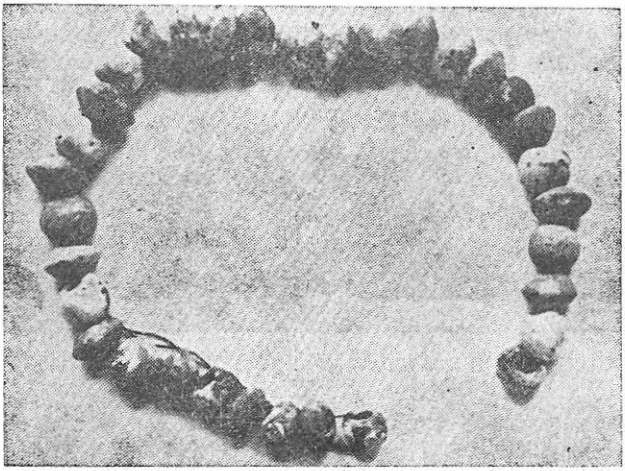

Fig. 9. Mărgele din sticlă de formă sferică sau bitronconică, simple sau ornamentate cu „ochi". (Probabil produse în insula Rhodos).

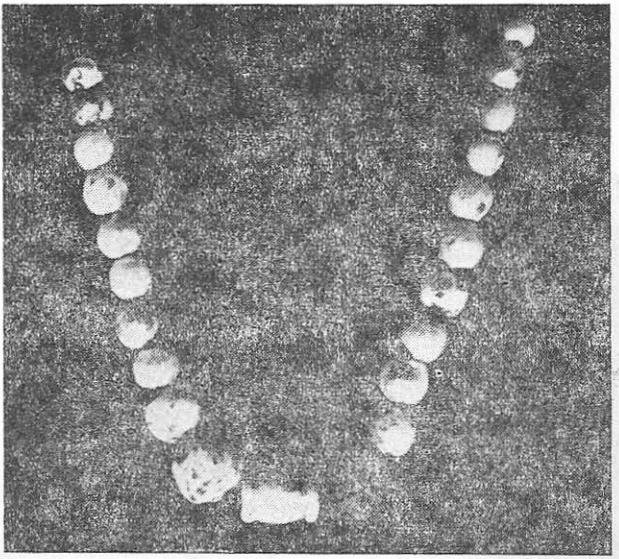

Fig. 10. Mărgele din sticlă alb-lăptoasă, iridiscentă.

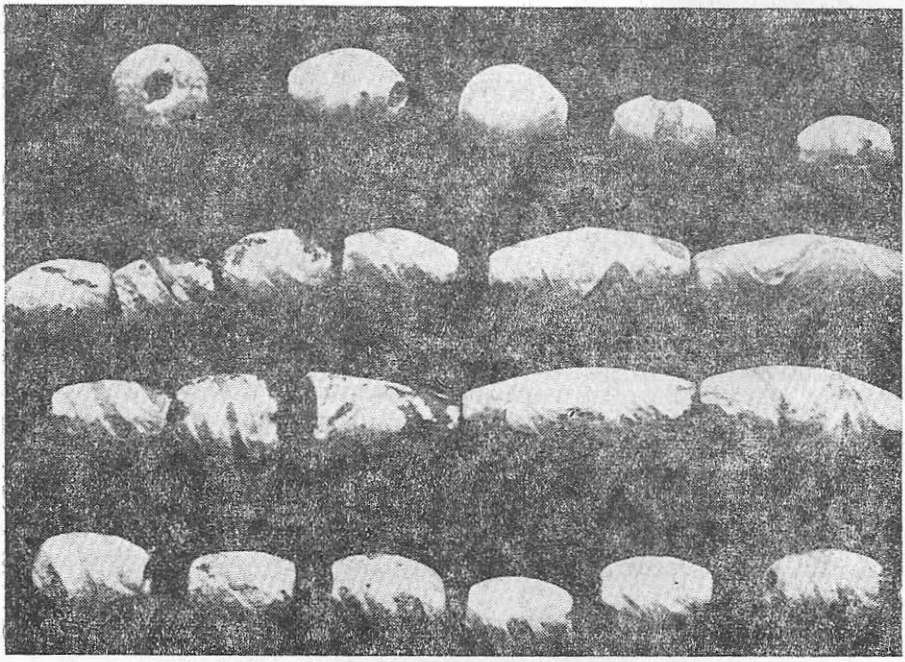

Fig. 11. Mărgele în formă de „suveică", produse probabil în Egipt.

exemplar din cunoscuta serie a lămpilor de tip „Efes". Are fundul oval, ușor concav, margine înaltă în jurul bazinului, orificiul de umplere circular, ciocul rotund. Pe bordură sînt ornamente florale (cercuri cu rozete), iar între cioc și marginea bazinului apare, în relief, imaginea unui delfin. Exemplarul de față constituie o verigă în lanțul evoluției

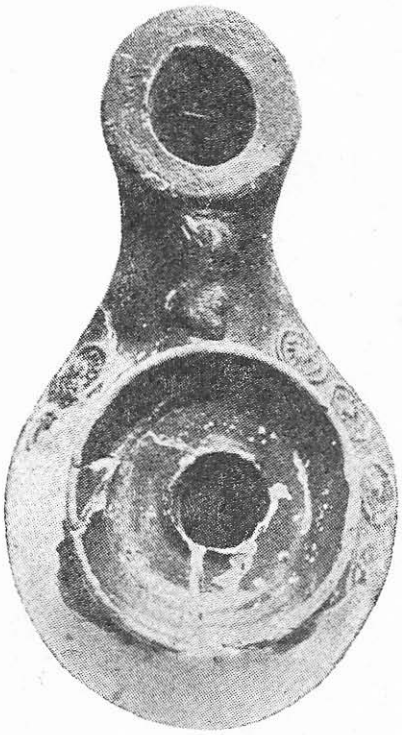

Fig. 12. Opaiț ceramic tip „Efes" (lung. probabilă 10,7 cm; dm. 5,9 cm).

Fig. 13. Monedă de bronz bătută la Callatis.

acestui tip la Tomis, evoluție sumar schițată într-un studiu mai vechi referitor la ceramica din epoca elenistică și romană timpurie aici [24] Oricum, cunoaștem că acest tip, produs în Asia Mică și găsit în cantități mai mari la Efes, se datează din ultimul sfert al secolului II î.e.n. pînă în primul sfert al secolului I î.e.n. [25]. De asemenea știm că „forma ovală a ciocului poate fi o dezvoltare tîrzie a tipului, întîmplată la mijlocul și ultimii ani ai secolului I î.e.n." [26], lucru care ne ajută la datarea complexului în care a fost descoperit.

Monedă de bronz (dm. 2,8 cm) (fig. 13). Corodată și crăpată pe margini în cîteva locuri, destul de uzată, are un orificiu circular care

[24] M. Bucovală, *Tradiții elenistice*, Pontice, II, 1969, p. 321.
[25] R. H. Howland, *Greek Lamps and their Survivals*, The Athenian Agora vol. IV, Princeton, New Jersey, 1958, p. 166, pl. 49, tip 49 A.
[26] *Idem*, p. 167.

dovedește clar că a fost folosită drept pandantiv ; reprezintă o emisie a atelierelor de la Callatis, clasificată în tipul general Pick 227, care se datează probabil de la jumătatea secolului III î.e.n. [27]. Potrivit datelor pe care le cunoaștem, moneda nu poate constitui un element sigur de datare, mai ales în cazul de față, deoarece starea avansată de uzură și folosirea îndelungată ca pandantiv dovedesc că la acea dată, după o intensă circulație, ea încetase să mai folosească scopului său inițial, ca mijloc de schimb.

În concluzie, pe baza elementelor de rit și a pieselor din inventarul funerar (în primul rînd a cupei ornamentate, opaițului tip „Efes", a unguentariilor ceramice și a amforetei de sticlă) credem că mormîntul recent descoperit la Constanța se poate atribui perioadei de sfîrșit a epocii elenistice, eventual mijlocului secolului I î.e.n.

Din punct de vedere al poziției topografice, el se află în necropola elenistică nr. 1 a Tomisului [28], necropolă situată cu aproximație pe terenul vechii gări a orașului și a cărei limită estică o constituia desigur în antichitate malul drept al peninsulei tomitane. (El este situat la circa 100—150 m nord de un alt mormînt elenistic, databil tot în epocă tîrzie, apărut cu ani în urmă lîngă clădirea Poștei vechi [29] și care se afla, pînă la această dată, în aparentă izolare față de restul mormintelor, grupate în direcția nord-vest. În acest mod, căpătăm încă un punct de referință pentru limita de est a necropolei susamintite).

UNE AUTRE TOMBEAU D'ÉPOQUE HELLENISTIQUE À TOMI

Resumée

L'auteur présente une tombeau hellenistique récemment découverte à Tomi. L'importance de celle-ci consiste d'une part, dans le caractère unique de quelque pièces trouvés dans le mobilier funéraire et d'autre part, dans le fait que sa position geographique aide a déterminer la limite — est de la necropole hellenistique située sur le terrain de l'ancienne gare de Constantza. Les suivantes pièces ont un caractère unique : l'amphoriske en verre, travaillé dans la technique „coresand", produit oriental datée I s. av. n.è. ; deux pendants d'oreilles en or, avec représentations antropomorphes, qui attestent sur la coté ouest du Pontus Euxinus. la pratique de substitution des bijoux avec des elementes de parures à destination exprès funeraire, connue jusqu'à présent par les découvertes de la Macedoine, la Thrace et du sud de l'Union Sovietique. La troisieme pièce unique est representée par une lampe à l'huile-type Ephes — avec laquelle on peut illustrer la présence du cet type à Tomi, dans toutes ses variantes.

Très interessantes sont aussi les perles en verres découvertes, classifiés par l'auteur en quelques types dont la place d'origine sont, probablement, Rhode et l'Egypte.

La tombe est datée au milieu du premier siècle av. n.è.

---

[27] Pe avers este figurat capul lui Apollo cu cunună de lauri dr., pe revers trepied și inscripția KAΛΛA-TIANΩN Descifrarea a fost făcută de colegul Radu Ocheșeanu, căruia îi mulțumim încăodată.

[28] Vezi harta (M. Bucovală, *Noi morminte de epocă romană la Tomis,* Pontice, I, 1968, p. 270).

[29] Idem, *Necropole elenistice la Tomis,* pp. 110—111, mormînt datat în secolul I î.e.n.

UNE AUTRE TOMBEAU D'EPOQUE HELLENISTIQUE A TOMI.

Fig. 1. (*a—b*). Coupe en ceramique (H: 6,5 cm; diam.: 15,6 cm).
Fig. 2. Vase en ceramique sans anse (H: 10,2 cm; diam.: 7,6 cm).
Fig. 3. Partie inferieure d'un vase avec anse type „lagynos".
Fig. 4. Unguentariums en ceramique.
Fig. 5. Amphoriské en verre travaille en technique „sand core". (H: 15,8 cm; diam.: 5 cm).
Fig. 6. Pieces d'un collier en or.
Fig. 7. Pendants d'oreille (or) H: 4,6 cm; larg.: 1,7 cm.
Fig. 8. Perles en quartz et en ambre jaune.
Fig. 9. Perles en verre, sferiques ou bitronconiques, simples ou ornementes „a l'oeil" (produites probablement a Rhod?).
Fig. 10. Perles en verre blanc — laiteux, iridiscent.
Fig. 11. Perles en forme d'une „navette", produites probablement en Egypte.
Fig. 12. Lampe a l'huile en ceramique, type „Ephes" (long. prob. 10,7 cm; diam. 5,7 cm).
Fig. 13. Monnaie de bronze, de Callatis.

INSCRIPȚII FUNERARE INEDITE DIN SCYTHIA MINOR

MARIA MUNTEANU

Inscripțiile funerare pe care le prezentăm au intrat în colecția epigrafică a Muzeului de arheologie din Constanța, în urma unor descoperiri întîmplătoare, prilejuite de lucrările edilitare și de cele agricole, cu excepția ultimei, provenită dintr-o săpătură arheologică.

1. Inv. nr. 176 (Muzeul din Mangalia). Inscripție funerară în limba greacă, pe o placă de marmură, descoperită la Mangalia, pe str. V. Pârvan, în preajma zidului de incintă tîrziu, într-o groapă făcută pentru sădirea pomilor, la 1,5 m adîncime. Dimensiuni : î = 0,47 m ; l = 0,41 m ; gr. = 0,08 m. (fig. 1).

Stela se compune din două cîmpuri, cel al reliefului, în partea superioară, și cel al inscripției, în partea de jos, făcînd parte dintr-o categorie de stele de mici dimensiuni, de origine din Bizant, care se răspîndesc în secolul I-II e.n., în zonele de cultură elenică [1]. Pe litoralul românesc sînt cunoscute mai multe exemplare la Tomis [2] și eventual unul la Callatis [3], asemănător cu cel de față, fiind mai slab răspîndite în interiorul provinciei [4].

---

[1] G. Bordenache, *Temi e motivi della plastica funeraria di età Romana nella Moesia Inferior*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 253 și urm. N. Firatli, *Les stèles funéraires de Byzance greco-romain*, Paris, 1964, nr. 71, fig. 71, etc. ; cf. M. Alexandrescu-Vianu, *Contributions à une classification des stèles funéraires de la Mésia Inférieure*, în *Dacia*, N.S., XVII, 1973, p. 221, 226—227.

[2] I. Stoian, *Tomitana*, București, 1962, p. 203—204, nr. 3, pl. LVI/2 ; p. 200, nr. 5, pl. LII ; p. 207—208, nr. 12, pl. LXI/2 (Tomis ?) ; p. 210, nr. 2, pl. LXV/1, cf. M. Alexandrescu-Vianu, *op. cit.*

[3] Gr. Tocilescu, în *AEM*, VI, 1882, p. 5, nr. 8 (Mangalia-Callatis). I. Stoian, *op. cit.*, p. 208, nr. 13, pl. LXII (Tomis ?). I. I. Russu, în *Studii Clasice*, VIII, 1966, p. 226, nr. 3, fig. 4 „din Tomis (ori din Callatis ?)".

[4] Gh. Murnu, în *BCMI*, VI, 1913, p. 110, nr. 22, fig. 18 (Tropaeum Traiani) ; A. Rădulescu, în *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 99—100, nr. 17 = *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța, 1964, p. 168—171, nr. 17, fig. 17 ; cf. M. Alexandrescu-Vianu, *op. cit.*, p. 226—227, nr. 129, p. 165, pl. XIII.

Fig. 1

Mărginit de un chenar îngust, relieful conține scena banchetului funerar, din care se păstrează numai jumătatea inferioară ; în colțul stîng, partea de jos a unui personaj feminin așezat pe o *cathedra*, în centru o masă cu trei picioare (decorate cu capete și labe de leu) încărcată cu ofrande, iar în spatele acesteia o parte din corpul defunctului așezat pe *kline*. În partea dreaptă în față, un personaj feminin, cu chiton și tunică largă pe deasupra, care ridică în mîna dreaptă o faclă spre cel culcat pe *kline*.

Inscripția este dispusă pe patru rînduri. În primele trei rînduri, literele au înălțimea de 2,3 cm, iar în al patrulea de 1,9 cm. Scrierea este îngrijită, literele poartă *apices*. În rîndul 1, apare *T* ligat cu *H* și *N* ; în rîndul 2, H ligat cu N, *N* cu *E*, *H* cu *K* ; în rîndul 3, *T* ligat cu *E*, *N* cu *E*. Citim :

Απφια 'Ιουλία ζῶσα τὴν στή
λην ἀνέθηκεν τῶ ἀνδρι καὶ
τοῖ̃ς τέκνοις μνείας χάριν
Χαῖρε παροδεῖτα

Femeia poartă un nume greco-asianic Απφια, răspîndit în orașele pontice[5], și unul roman, 'Ιουλία . Stăpînirea romană se observă la

[5] G. Mihailov, *IGB*, ed. a II-a, 1970, p. 417—418, 448, II, 5, p. 449. V. Barbu, în *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, p. 54, nr. 3—6 (bibliografia).

Callatis destul de bine încă din sec. I e.n. [6], avînd drept consecință sporirea numărului de cetățeni romani, din moment ce exista acolo, în epoca lui Traian, un *conventus civium Romanorum* [7]. Cu toate acestea, procesul de „romanizare" a numelor este în mai mică măsură cunoscut ca în celelalte cetăți grecești, din cauza puținelor informații epigrafice [8], inscripția noastră adăugîndu-se în acest sens.

După forma stelei, după caracterele paleografice, inscripția se datează în secolul II e. n.

2. Inv. nr. 4505. Stelă funerară din calcar cu inscripție în limba greacă descoperită la Piatra, jud. Constanța. Stela a fost spartă pe verticală în două părți aproximativ egale și refolosită, fiind afectat mai ales centrul reliefului și inscripției ; lipsește de asemenea partea inferioară a stelei cu o parte din inscripție. Dimensiuni : î = 0,91 m ; l = 0,84 m ; gr. = 0,29 m (fig. 2). Monumentul are două cîmpuri, unul superior alcătuit din reprezentarea figurată și cel inferior al inscripției ; stelele cu mai multe registre sînt bine cunoscute în Scythia Minor [9].

Registrul superior este mărginit de un chenar dublu profilat, semicircular, terminație întîlnită și pe alte monumente funerare din Dobrogea romană [10]. Odată cu apariția stelelor de mari dimensiuni se introduce alături de banchetul funebru [11], sau în loc de acesta [12], reprezentarea simbolică a Cavalerului în formele cunoscute [13] (vînător-luptător, dar mai ales pașnic). Nu lipsește nici combinarea celor două motive simbolice într-o singură, scenă, ca în cazul de față, formă cunoscută în Moesia Inferior [14]. În nișa formată de arcul semicircular este reprezentat în relief Eroul Trac, călare, orientat spre dreapta, îmbrăcat cu o tunică scurtă încinsă la mijloc, cu o hlamidă fluturînd în spate în trei falduri. Detaliile capului nu se disting. Cavalerul ține cu ambele mîini dîrlogii calului ; a fost schițată și șaua. Calul este redat în mers lent spre dreapta, avea probabil piciorul stîng din față ridicat, mersul liniștit fiind sugerat de poziția hlamidei. Corpul animalului este bine proporționat, coama este împletită, îi lipsește capul. În fața Călă-

[6] I. I. Russu, în *Dacia*, N. S., I. 1957, p. 179—190 ; (καισάρεια); D.M. Pippidi, în *Studii Clasice*, VIII, 1966, p. 87 și urm. cu bibliografia. Em. Doruțiu-Boilă, în *Dacia*, N. S., XV, 1971, p. 325—333.

[7] A. Rădulescu, în *Studii Clasice*, IV, 1962, p. 275—279, D. M. Pippidi, în *Vestigia*, B. 17, München, 1973, p. 108—109.

[8] Em. Doruțiu-Boilă, *Populația Dobrogei în epoca romană (sec. I-III)* (rezumatul tezei de doctorat), București, 1974, p. 14—15.

[9] G. Bordenache, *op. cit.*, p. 261 și urm.

[10] *Ibidem*, I. tSoian, *op. cit.*, p. 200, nr. 6, pl. LIII/1. Z. Covacef, în *Pontica* VII, 1974, p. 296, nr. 2, fig. 2.

[11] V. Pârvan, în *Dacia*, II, 1925, p. 235, nr. 31, fig. 53. A. Rădulescu, în *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, p. 160—165, nr. 14, fig. 14.

[12] V. Pârvan, *Descoperiri nouă din Scythia Minor*, în *ARMSI*, ser. II, t. XXXV, 1913, p. 521 și urm., fig. 16, pl. 10 (= C. Scorpan, *Cavalerul Trac*, Constanța, 1967, p. 35, nr. 13, fig. 13).

[13] G. Bordenache, *op. cit.*, p. 263.

[14] Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologique en Roumanie*, București, 1900, p. 197, nr. 19 = V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, București, 1912, p. 28 ; cf. G. Murnu, în *BCMI*, VI, 1913, p. 105—106, nr. 16, fig. 13. V. Pârvan, în *Dacia*, II, 1925, p. 230—231, nr. 28, fig. 48. G. Mihailov, *IGB*, I, fig. 159, 163 bis etc.

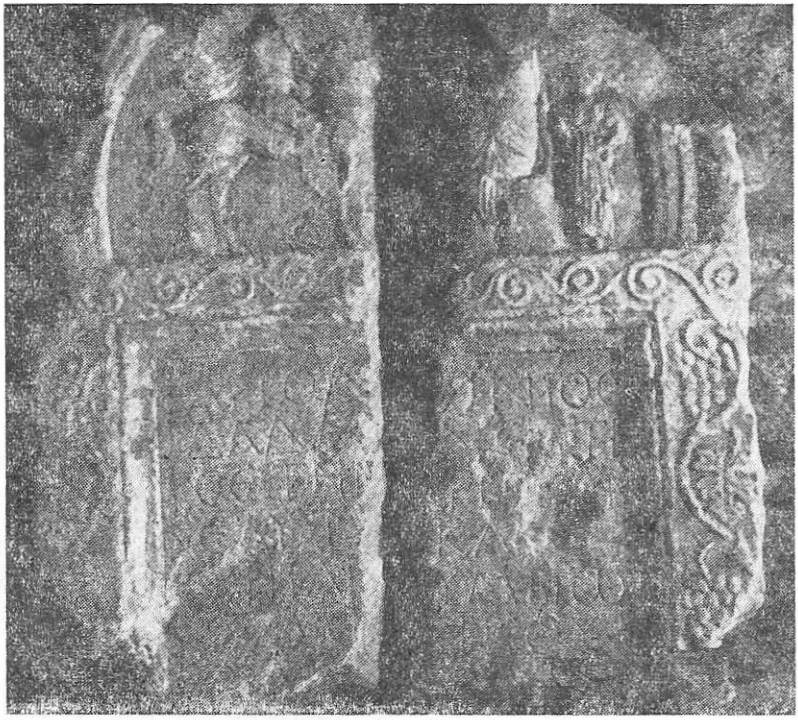

Fig. 2

reţului, aşezată pe o *kathedra*, o femeie, căreia i-au fost distruse prin spărtură capul şi mîinile, îmbrăcată cu chiton şi himation, faldurile îmbrăcămintei fiind redate prin pliuri mărunte. În spatele acesteia, o fetiţă (o sclavă) îmbrăcată asemănător, dar încinsă la mijloc, care ţine ceva în ambele mîini, prezenţă obişnuită în scena banchetului funerar [15].

Cîmpul inscripţiei este mărginit de un chenar dublu profilat, cel exterior este alcătuit dintr-o alternanţă de ciorchini de struguri şi frunze de viţă de vie, iar în partea superioară numai din vrejuri, despărţind cele două registre. Citim :

Ἀπολ[λ]ώνιος
Δάδα[ς ἀ]νέστη
σε τὴν [σ]τή[λη]ν
ἑαυτ[ῷ] καὶ
[τ]ῇ ἰδί[ᾳ σ]υμβίῳ
Ζου[νη?Ἀ]τι⸗κου
Θιατ[ου?] θυγ[άτηρ].

[15] D. M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, Bucureşti, 1915, p. 55—56, fig. 32. G. Bordenache, *op. cit.*, p. 258—259.

Scrierea este îngrijită, literele avînd o imprimare clară, fără ligaturi. Înălțimea literelor este 4—5 cm. Dintre caracterele paleografice remarcăm Ω în formă de W (semilunar) Σ și *E* semilunar. În privința limbii apare forma ἑαυτῶ în loc de ἐμαυτῶ mai rar întrebuințată [16], iar verbul ἀνίστημι este la aorist.

Stela este pusă deci de Apollonios Dadas pentru el și soția sa. Numele grecesc Apollonios este comun în Scythia Minor ; destul de cunoscut este și patronimicul Dadas, numai la Tomis fiind atestați Δάδας Ἑστιαίου,Σεραπίων Δάδα[17], Δάδας Διονυσίου[18], Δάδα[19]. Amintim că tot la Tomis apare într-o inscripție funerară latină Apollonius Dadae, alături de mama sa Mama Dadae, *sacerdos To[mit]ano[rum]* [20], personaj care poartă același nume cu cel din inscripția noastră. Antroponimicul Dadas, răspîndit în lumea greco-asianică și în imperiul roman, se întîlnește și la traci [21] ; originea tracă o putem presupune și pentru Apollonios Dadas de la Piatra.

La începutul rîndului 6 a fost trecut numele soției din care cunoaștem doar prima parte, ΖΟΥ —, după care se păstrează pe piatră colțul stîng al unui N sau M. Ținînd cont că prin spărtură au fost distruse aproximativ 2 litere, numele femeii trebuie să fi fost scurt, probabil ΖΟΥΝΗ (ultimele două litere fiind ligate) luînd în considerare forma masculină cunoscută în Asia Mică — Ζουνας [22]. Din aceeași lipsă de spațiu numele părintelui femeii putea fi eventual Ἄττικος [23], scris însă cu un singur T. Acesta era urmat la începutul rîndului următor fie de patronimicul său [24], care pare a fi Θιατου [25], fie de un nume geografic, care să indice locul său de origine. De aceea e mai greu de precizat originea soției lui Apollonios Dadas, poate dintre tracii elenizați sau orientali.

---

[16] G. Mihailov, *La langue des inscriptions Greques en Bulgarie*, Sofia, 1943, p. 149—150 ; cf. V. Barbu, în *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, p. 49, n. 1.

[17] *AEM*, XIX, 1896, p. 222—223, nr. 89 (= I. Stoian, *op. cit.*, p. 173, nr. 1). V. Pârvan, *Ulmetum*, I, în *ARMSI*, ser. II, t. XXXIV, 1912, p. 565.

[18] *AEM*, VIII, 1884, p. 12, nr. 26 (= I. Stoian, *op. cit.*, p. 174, nr. 3).

[19] *AEM*, VI, 1882, p. 25, nr. 50 (= I. Stoian, *op. cit.*, p. 87, nr. 1).

[20] *CIL*, III, 7559 (= *AEM*, VI, p. 15, nr. 27). I. Stoian, *op. cit.*, p. 181.

[21] V. Pârvan, *loc. cit.* ; idem, *Cetatea Tropaeum*, în BCMI, IV, 1911, p. 8. G. Mateescu în *Ephemeris Dacoromana*, I, 1923, p. 231. I. I. Russu, în *SCIV*, IX, 1958, 1, p. 52. D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Wien, 1957, p. 110.

[22] L. Zgusta, *Kleinasiatische Personennamen*, Prag, 1964, p. 397 ; *CIL*, III, 7481 (Baccuiusu = Ion Corvin) : Zudecitulp (?) soția unui „princeps". R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 191, nr. 2 ; G. Mateescu, *op. cit.*, p. 116 ; D. Detschew, *op. cit.*, p. 194 : Zude(f).

[23] C. Moisil, în *BCMI*, II, 1909, p. 113—119 (= *CIL*, XVI, nr. 145). R. Vulpe, *op. cit.*, p. 180 n. 10. Em. Condurachi, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 293. Taceva-Hitova în *Izvestia*, Varna, 1972, p. 19, nr. 6 . Aelius Aurelius Atticus, originar din Doryleus (Frigia), veteran din *cohors V praetoria Alexandriana*, atestat într-o diplomă militară din 233 descoperită la Fîntînele.

[24] G. Mihailov, *IGB*, I, p. 159, nr. 127 : Μακου, θυγάτηρ δὲ Ἀμύντορος Ἱερωνύμου χαίρετε.

[25] *CIL*, VI, 1801 : „Ziai Tiati fil. Dacae..." D. Detschew, *op. cit.*, p. 503.

După forma stelei și după caracterele paleografice, inscripția se datează la sfîrșitul secolului al II-lea — începutul secolului al III-lea e.n.

3. Inv. nr. 19506 Fragment dintr-o stelă funerară din calcar cu inscripție în limba latină, descoperit întîmplător la Topalu, jud. Constanța. Se păstrează colțul inferior stîng, avînd dimensiunile : î = 0,48 m ; l = 0,46 m ; gr. = 0,27 m. (fig. 3).

Fig. 3

Pe monument apare în partea de jos, în relief, un *cantharos* cu un vrej de viță cu doi ciorchini de struguri, decor întîlnit în mod obișnuit pe monumentele funerare din Dobrogea [26]. După mărimea ornamentelor și grosimea pietrei observăm că stela făcea parte din categoria monumentelor funerare de mari dimensiuni, atît de răspîndite în centrele romane de pe linia Dunării și din interior [27].

Un chenar dublu profilat încadra cîmpul inscripției și reliefului. Din inscripție se păstrează numai finalul scris pe marginea interioară a chenarului și anume :

vivo titulum pos(uit).

Scrierea este clară : *V* ligat cu *L*, *M* cu hasta din dreapta rotunjită, *S* ușor culcat. Inscripția poate proveni din apropiere, de la Capidava,

[26] V. Pârvan, în *Dacia*, II, 1925, p. 222—223, nr. 23, fig. 37. G. Murnu, în *BCMI*, VI, 1913, p. 105—106, nr. 16, fig. 13.

[27] G. Bordenache, *op. cit.*, p. 254, 261 și urm.

unde practica punerii monumentelor în timpul vieții este bine cunoscută : „sue posuit titulum vibus" (sic), „fecit sibique vivo...", vivo suo sibi" etc. [28].

După scris, datăm inscripția în secolul II e.n.

4. Inv. nr. 20985. Fragment dintr-o stelă funerară din calcar gălbui cu inscripție în limba latină, descoperit în 1974 în săpăturile de la Sacidava (Musait), în secțiunea I-sud, nivelul III, fiind refolosit la zidurile din sec. VI [29]. Dimensiuni : I = 0,44 m l = 0,67 m ; gr. = 0,20 m (fig. 4). Stela are un chenar simplu, din textul inscripției păstrîndu-se partea finală :

ann(is) L me(n)si(bus) VII dies
XXV. Val(eria) Aurelia con
iux una cum fili
bus suis pientis
simo pa(t)ri bona
memoria posue(runt).

Înălțimea literelor este de 4—4,8 cm. Scrierea este îngrijită, literele poartă *apices*. Cuvintele sînt despărțite prin mici cercuri. Dintre particularitățile grafice remarcăm în rîndul 1 A ligat cu N, în rîndul 2 V cu A și L, A cu V în rîndul 3, V cu M.

În rîndul 1 *mesi* a fost folosit pentru *me(n)si(bus)*, fiind cunoscute în inscripțiile din Scythia Minor construcțiile cu substantive-complemente la cazuri deferite [30], mai puțin probabil pentru *menses*, socotind că tot într-o inscripție descoperită la Sacidava întîlnim forma populară *misesse* [31]. În rîndul 3—4 apare un provincialism cunoscut, *filibus* în loc de *filiis*, întîlnit fiind și în textul amintit de la Sacidava.

Numele femeii, Valeria Aurelia, este comun, chiar în inscripția citată de la Sacidava întîlnim alți Valerii [32].

După particularitățile grafice și lingvistice datăm inscripția în sec. III e.n.

Inscripțiile pe care le-am prezentat, deși aflate într-o stare fragmentară, ne informează în privința antroponimicii Scythiei Minor, ates-

---

[28] Gr. Florescu, *Capidava*, București, 1958, p. 77—78, nr. 2 ; p. 95—96, nr. 18 ; p. 99—100, nr. 22, p. 104—105, nr. 26 ; p. 115—116, nr. 40 ; p. 122, nr. 47.

[29] Informația o deținem de la colegul nostru C. Scorpan, autorul săpăturilor. În legătură cu stratigrafia de la Sacidava, C. Scorpan, *Sacidava — A New Roman Fortress on the Map of the Danube Limes*, în *Actes du IX-e Congrès d'études sur les frontières Romaines, Mamaia, 1972*, București, 1974, p. 109—116.

[30] Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 115, nr. 40 : „...vixit annis XVIII, menses sex..." (sec. III e.n.) ; p. 109—110, nr. 31 : „...vixit annis LX, menses duobus (sic), dies VII..." (sec. III e.n.), cf. S. Stati, *Limba latină în inscripțiile din Dacia și Scythia Minor*, 1961, p. 103, 79, 80, 96.

[31] N. Gostar, în *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, p. 84—87 : „inscripție descoperită... în castrul de la Mîrleanu", mai exact de la Sacidava (Musait) ; cf. A. Aricescu, în *Dacia*, N. S., XIV, 1970, p. 258, nota 8.

[32] N. Gostar, *op. cit.* : „Valerius Onesim[a] centurio... Valeria Marcellina coniux...".

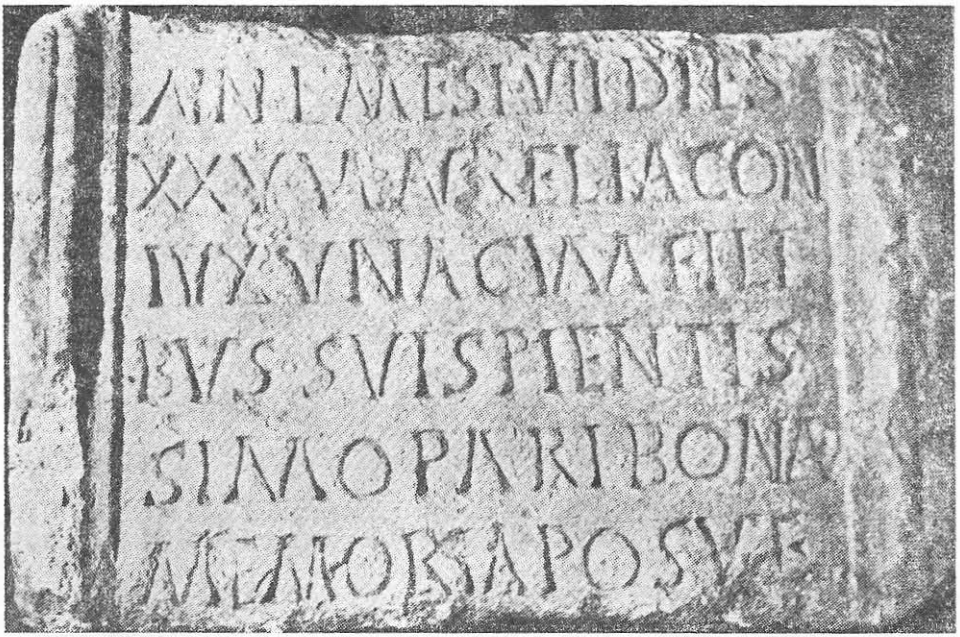

Fig. 4

tînd pe lîngă nume cunoscute, Απφια 'Ιουλία (nr. 1), 'Απολλώνιος Δάδας (nr. 2), Valeria Aurelia (nr. 4) şi unul nou Ζου[νη?'Α]τικου Θιατ[ου]? (nr. 2). Monumentele permit de asemenea precizări în legătură cu plastica funerară, adăugînd pentru Callatis încă un exemplar de stelă funerară de origine pontică (nr. 1) şi reprezentarea Cavalerului şi banchetului funerar într-o singură scenă, mai puţin frecventă (nr. 2). În sfîrşit ele adaugă o inscripţie pentru Sacidava (nr. 4) şi permit o ipoteză în legătură cu provenienţa de la Capidava a unei inscripţii descoperite la Topalu (nr. 3).

INSCRIPTIONS FUNÉRAIRES INÉDITES DE SCYTHIA MINOR

Résumé

On présente quatre inscriptions funéraires, entrées pendant les dernières années, dans le patrimoine de la collection épigraphique du Musée d'archéologie de Constantza, à la suite des découvertes fortuites, à l'exception de la dernière pièce.

1 No. d'inv. 176 (Musée de Mangalia). Inscription funéraire en grec, sur plaque de marbre, découverte à Mangalia. La stèle fait partie de la catégorie des stèles de petites dimensions, d'origine pontique, ayant représentée à la partie supérieure la scène du banquet funéraire, et sous celle-ci l'incription. L'écriture en est soignée, les lettres portent des *apices*. La femme qui pose l'inscription porte un nom gréco-asianique — Απφια répandu dans les villes pontiques, et

un autre, romain — Ἰουλία ce qui prouve le processus de „romanisation" des noms à Callatis. Selon la forme de la stèle et les caractères paléographiques, l'inscription est datée au II-e siècle de n.è.

2 No. d'inv. 4505. Stèle funéraire calcaire, à l'inscription en grec, découverte à Piatra, district de Constantza, brisée verticalement en deux parties. Le monument fait partie de la catégorie des stèles à plusieurs registres, répandues en Scythia Minor. Au champ du relief, il existe la représentation symbolique du chevalier ensemble avec des éléments du banquet funéraire.

L'écriture est soignée. L'inscription est posée par Apollonios Dadas pour lui et pour sa femme. Le patronyme Dadas, répandu dans le monde gréco-asianique et dans l'Empire Romain est également à rencontrer chez les Thraces ; l'origine Thracique est aussi à supposer pour le personnage de Piatra. Le nom de la femme ne s'est pas conservé entièrement, ayant probablement été Ζουνη suivi du patronyme de celle-là. Selon la forme de la stèle et les caractères paléographiques, l'inscription est datable aux II-e-III-e siècles de n.è.

3. No. d'inv. 19506. Fragment d'une stèle funéraire calcaire, à l'inscription en latin, découvert à Topalu, district de Constantza. Selon les dimensions des ornements, selon également l'épaisseur de la pierre, nous remarquons que la stèle faisait partie de la catégorie des monuments funéraires de grandes dimensions. De l'inscription, ne se conserve que la partie finale. Selon l'écriture on date l'inscription au II-e siècle de n.è.

4. No. d'inv. 20985. Fragment d'une stèle funéraire calcaire, à l'inscription en latin, découvert en 1974 dans les fouilles de Sacidava (Musait) district de Constantza. On constate des ressemblances linguistiques et onomastiques avec une autre inscription trouvée à Sacidava.

Selon les particularités graphiques et linguistiques nous datons l'inscription au III-e siècle de n.è.

CONTRIBUȚII PRIVIND CULTUL LUI HERCULE ÎN SCYTHIA MINOR

Z. COVACEF

În studierea culturii antice, o atenție deosebită trebuie acordată monumentelor sculpturale, care prezintă un real interes nu numai pentru realizarea lor artistică cît, mai ales, pentru faptul că ele oglindesc cel mai bine credințele și obiceiurile populației. Arta Scythiei Minor se caracterizează prin fuziunea elementelor grecești cu cele occidentale [1], fapt ce dovedește că aici se ajunsese și la o comunitate a vieții spirituale [2]. Altare, inscripții, stele votive, au fost dedicate atît zeilor oficiali *Jupiter Optimus Maximus* și *Juno Regina*, cît și celorlalte divinități care populau pantheonul roman.

Printre divinitățile care s-au bucurat de o atenție deosebită în epoca romană, în provincia Scythia Minor, se numără și *Hercule*. Popularitatea lui este atestată de un bogat material documentar : sculptural, epigrafic, numismatic etc.

Dar, înaintea cultului roman al lui *Hercules*, a existat cel grec al lui *Heracles*. Acesta pătrunde și se răspîndește, pe teritoriul cuprins între Dunăre și Marea Neagră, prin coloniile grecești de pe litoralul pontic și, în primul rînd, din colonia dorică a Heracleei Pontica — Callatis. Începînd din secolul IV î.e.n., Heracles — ca întemeietor mitic [3] — ori simbolurile sale, apar pe monedele de argint din Callatis [4] (fig. 1).

---

[1] Silvio Ferri, *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933, p. 362 și urm. ; Radu Vulpe, *HAD*, București, 1938, p. 210.

[2] R. Vulpe, *loc. cit.*

[3] Cf. D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, București, 1969, p. 88 : „după mărturia lui Pseudo-Scymnos (761—763 ; = GGM I, p. 227) : cetatea ar fi fost întemeiată de heracleoți la porunca unui zeu :

...κάλλατις
ἀποικία Ηρακλεωντῶν κτισμένη
κατα χρησμόν".

[4] B. Pick — K. Regling, *Die antiken Münzen Dacien und Moesien, I, 1*, 1898, p. 86—87, 97—124, 130—138, 159—179, nr. 290—296 ; *I, 2*, 1910, p. 637 și urm ; M. C. Sutzu, *Monede inedite din orașele noastre pontice*, în *AARMSI*, II, XXXV,

Fig. 1. Monede callatiene de argint, sec. IV î.e.n.

Pe multe din monedele purtînd imaginea sa, se găsește inscripția Ἡρακλῆς κτίστης[5] Avînd de la început preponderență printre celelalte divinități, Heracles își va impune figura și armele sale nu numai pe

1912—1913, p. 362—365, nr. 1, 2, 10, 11, 17—20 ; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 225 ; E. Condurachi, *Эллинистический период (IV-I bb.го. 7.) б Добруджа в свете Археологических раскопок в Устрии* în *Dacia*, NS, III, 1959, p. 227 ; *DID*, I, 1965, p. 193—195 ; C. Preda, *Moneta antică în România*, București, 1969, p. 14—15, fig. 4, 14 ; D. M. Pippidi, *I greci nel Basso Danubio*, Milano, 1971, p. 75.

[5] B. Pick-K. Regling, *op. cit.* ; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 225—226 ; Todor Sarafov, *Sur le culte d'Héraclès en Bulgarie*, în *Acta Antiqua Philippopolitana. Studia Archaeologica*, Sofia, 1963, p. 171.

monede ci și pe ponduri [6] și desigur și în arta sculpturală [7]. Iar ca zeu protector (și eponim al metropolei callatiene), va acapara și instituțiile publice din Callatis.

În sec. III î.e.n., este atestat un templu al zeului la Callatis. De existența acestuia aflăm dintr-un decret [8], prin care i se acordă unui străin mai multe onoruri. Magistrații [9] cetății trebuiau să se îngrijească, ca inscripția să fie așezată τὸ ἱ [ερὸν τοῦ Ἡρα]κλεος[10]. Este prima atestare a unui sanctuar al lui Heracles pe teritoriul Dobrogei. Faptul că în acest templu erau depuse decretele de onoare ale callatioților, ne conferă credința că acesta era unul din templele cele mai vechi și, probabil, de proporții mai mari decît altele [11].

Din doriana Callatidă, cultul lui Heracles se răspîndește și în celelalte colonii pontice, milesienele Tomis și Histria, unde îl găsim deasemeni reprezentat pe monede din epoca autonomă [12]. La răspîndirea cultului eroului în celelalte colonii, vor contribui în mare măsură și strînsele relații comerciale dintre acestea și cetățile Heracleea Pontică și, mai ales, Thasos [13] — faimos centru al cultului lui Heracles în antichitate [14]. Amfore de Thasos — multe avîndu-l reprezentat în ștampilă pe zeu, în diverse ipostaze, sau armele sale — au fost descoperite la Callatis [15], Tomis [16] și Histria [17], pentru a nu cita decît cetățile pontice [18].

---

[6] Pe un pond grecesc din plumb, este înfățișat, pe avers, bustul lui Heracles imberb, avînd pe cap pielea leului, iar pe revers armele sale : măciuca și tolba cu săgeți, cf. Th. Sauciuc-Săveanu, *Callatis. II*, în *Dacia*, II, 1925, p. 132—134, nr. 10, fig. 54.

[7] Deși pentru această perioadă nu cunoaștem încă vre-un relief care să-l reprezinte pe Heracles.

[8] A. Aricescu, *Notă asupra unui decret elenistic inedit din Muzeul Regional de arheologie Dobrogea*, în *StCl*, V, 1963, p. 315—316 (= în *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța, 1964, p. 35—38) ; J. și L. Robert, *BE*, *REG*, 67, 1964, p. 193, nr. 287 ; Th. Sauciuc-Săveanu, *Pe marginea unui decret de politie callatian*, în *SCIV*, 18, 3, 1967, p. 501—507.

[9] J. și L. Robert, *op. cit.*, propun să se completeze ἄ[ρχοντας] în loc de ἀ[γορανόμους].

[10] A. Aricescu, *op. cit.* ; Th. Sauciuc-Săveanu, *op. cit.* ; J. și L. Robert, *loc. cit.*

[11] Th. Sauciuc-Săveanu, *op. cit.*, p. 507.

[12] B. Pick-K. Regling, *op. cit.* ; M. C. Sutzu, *op. cit.*, p. 368, nr. 36, tab. I, 13, p. 374—375, nr. 69, 70, 73, tab. II, 25.

[13] *DID*, I, p. 119, 126, 147, 239, 247.

[14] J. Pouilloux et Chr. Dunant, *Recherches sur l'histoire et les cultes de Thasos*, II, Paris, 1958.

[15] Th. Sauciuc-Săveanu, *Callatis, I*, în *Dacia*, I, 1924, p. 149—150, nr. 2, 6 ; Idem. *Callatis*, II, în *Dacia*, II, 1925, p. 129—131, nr. 1—3 ; O. Tafrali, *Le cité Pontique de Callatis*, în *AArh*, I, 1927, 1, p. 38—39, nr. 14.19 ; Idem, *Les tumuli de Callatis*, 1928, p. 48 ; Idem, *Noi achiziții ale Muzeului de antichități din Iași*, în *AArh*, II.4.1930, p. 29—32, nr. 1,2—4, 11—12 ; Th. Sauciuc-Săveanu, *Callatis, III-IV*, în *Dacia*, III-IV, 1927—1932, p. 427—429, c, g ; O. Tafrali, *Notes sur le Petite Scythie*, în *AArh*, 9—10, 1933—1934, p. 7—8 nr. 10—13 ; Th. Sauciuc-Săveanu, *Callatis, V-VI*, în *Dacia*, V-VI, 1935—1936, p. 251—253, nr. 1—10, p. 290—293, nr. 1—10, p. 302, nr. 57 ; Idem. *Callatis, VII*, în *Dacia*, VII-VIII, 1937—1940, p. 254—270, nr. 5—11, 55—61, 63—65, 89 ; G. Cantacuzino *Trois sceaux thasiens de Callatis concernant les cultes de Thasos*, în *Dacia*, VII-VIII, p. 288—291 ; M. Gramatopol și Gh. Poenaru Bordea, *Amphora stamps from Callatis and south Dobrudja*, în *Dacia*, NS, XIII, 1969, p. 127—282.

Pe la mijlocul sec. I e.n., soldaţii legiunilor romane aduc cultul lui *Hercules Invictus* sau *Victor*, care se suprapune substratului concepţiei greceşti a eroului-divinitate.

Hercule a fost venerat pe scară largă în ţinutul cuprins între Dunăre şi Marea Neagră, de păturile cele mai diferite. Probe elocvente ale popularităţii cultului lui Hercule sînt atît monumentele arheologice, descoperite pretutindeni în Dobrogea, cît şi numele *theophorice*, foarte des întîlnite pe inscripţii provenind de la Callatis [19], Tomis [20], Histria [21], Tropaeum Traiani [22], Axiopolis [23], Girliciu (Cius ?) [24].

---

[16] D. M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, Bucureşti, 1915, p. 48—51, nr. 20, fig. 28 ; M. Gramatopol şi Gh. Poenaru Bordea, *Amfore ştampilate din Tomis*, în *SCIV*, 19, 1, 1968, p. 41—61.

[17] V. Pârvan, *Histria VII*, în *ARMSI*, seria III, tom. II, p. 32—38 ; V. Canarache, *Importul amforelor ştampilate la Istria*, Bucureşti, 1957, p. 31—86, în special nr. 17, 41, 42, 123, 131.

[18] Descoperirile de amfore thasiene sînt numeroase nu numai pe teritoriul Dobrogei, ci chiar dincolo de Dunăre, cf. V. Pârvan, *Castrul de la Poiana*, în *ARMSI*, XXXVI, 1913, p. 101—102 ; o amforă de Thasos, pe a cărei ştampilă, Heracles este înfăţişat aşa cum apare pe monedele din Thasos, din sec. V pînă în sec. III î.e.n.

[19] "Ηρακλεῖδα παῖδα φιλαν...ξερ[ειαν] Νικασώ...", cf. Gr. Tocilescu, *AEM*, VI, 1882, p. 6, nr. 9 ; Th. Sauciuc-Săveanu, *Un fragment de epigramă grecească pentru Nikaso din Callatis, în Pontica*, II, Constanţa, 1969, p. 245—251, fig. 1 ; Νικία χαῖρε, Ηρακλείδα..." Th. Sauciuc-Săveanu, *op. cit.*, fig. 2 ; printre membrii unei asociaţii de vînători, ale căror nume sînt cuprinse într-un album, figurează şi : "Πομ[π]ειανός Ἡρακλείδου, Ἡρακλέων Κορνηλίου", iar la secretari şi un Ἡρακλείδην Ὀπεραῖου", cf. Th. Sauciuc-Săveanu şi A. Rădulescu, *Inscripţia lui Herennios Apollinarios din Callatis, în Pontica*, 1968, p. 307—317 ; D. M. Pippidi, *În marginea unei inscripţii bilingve din Callatis*, în *StCl*, XIV 1972 p. 141—148.

[20] "Ἡρακλείδου(Μόνιμος)" şi-a cîştigat merite deosebite faţă de cetate, prin reparaţiile făcute la o construcţie, cf. Iorgu Stoian, *Tomitana. Contribuţii epigrafice la istoria cetăţii Tomis*, Bucureşti, 1962, p. 112 şi urm. ; într-o inscripţie onorifică din epoca Severilor apare un Ἡράκλε (ιτος), cf. Iorgu Stoian, *op. cit.*, p. 168 ; iar o libertă Ἡρακλείτου (Ἐπίκτησις) apare într-o inscripţie funerară, cf. Iorgu Stoian, *op. cit.*, p. 210, un *...Her[cula]nus...* serveşte ca *dupli (carius)* într-o unitate, cf. D. Tudor, *Inscripţii inedite din Oltenia şi Dobrogea*, în *MCA*, 2, 1956, nr. 50, fig. 30, i ; în sec. VI e.n., printre diferitele categorii de deservanţi ai bisericii, întîlnim la Tomis un oarecare Ἡρακχίδης, ἀναγνώστης τῆς ἁγίας και καθολικῆς Ἐκκλησίας cf. D. M. Teodorescu, *op. cit.*, p. 29—33, nr. 16, fig. 21—22 ; V. Pârvan, *Nuove considerazione sul vescovato della Scizia Minore*, în *Rendiconti*, II, Roma, 1924, p. 133 ; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 345—346 ; I. Barnea, *Quelques inscriptions chrétiennes de la Scythie Mineure*, în *Dacia*, NS, I, 1957, p. 225.

[21] Într-o dedicaţie pusă de membrii unei confraternităţi histriene, pentru a comemora succesul obţinut la un concurs, unul dintre participanţi se numeşte [κα]λλίνεικος Ἡρακλιαν cf. *Şantierul arheologic Histria*, în *SCIV* V, 1—2, 1954, p. 93—nr. 6 ; D. M. Pippidi, *O inscripţie agonală din Histria*, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 61—74 ; Un arhitect Ἡρακλείδου şi-a cîştigat merite deosebite faţă de cetate, cf. *Şantierul arheologic Histria*, în *SCIV*, V, 1—2, 1954, nr. 10, p. 95—96 ; D. M. Pippidi, *Cu privire la o inscripţie histriană, recent publicată*, în *SCIV*, V, 3—4, 1954, p. 549—555 ; într-un album, cuprinzînd numele membrilor unei asociaţii religioase, între cele 16 nume figurează — în rîndul doi — un Ἡρακλείδης λ..., cf. *Histria*. I, Bucureşti, 1954, p. 555—562 ; într-un catalog histrian de ἱερονῖκαι din sec. II, pe lista învingătorilor la concursul sacru figurează şi Ἡρακλείδης Ἡλίου cf. D. M. Pippidi, *Spicuiri epigrafice*, în *StCl*, VII, 1965, p. 301—302, pl. II, 3 ; într-o inscripţie dedicată lui Asklepios, apare numele]Ἡρακ] λείδης, cf. D. M. Pippidi, *Pour une histoire des cultes d'Istros. Documents d'époque hellénistique*,

Bogăția materialului arheologic, ne permite să facem unele observații cu privire la iconografia și tipizarea cultului. Din păcate, cu puține excepții, materialul datează din secolele II-III. În consecință, observațiile noastre, cu privire la cultul lui Hercule, îl caracterizează mai ales în epoca în care își manifestă din plin noul caracter.

De la început, remarcăm faptul că, reprezentările plastice ale lui Hercule, sînt lipsite de varietate. Nu este surprinzător însă, dat fiind că din cele 27 monumente pe care le cunoaștem : unul se datează în sec. I e.n., două sînt din sec. IV e.n., unul din sec. V e.n., restul de 23 aparținînd secolelor II-III e.n.

Prima reprezentare plastică a lui Hercule, din epoca romană, este o statuetă din ceramică, descoperită la Tomis [25], datînd din a doua jumătate a sec. I e.n. (fig. 2 și 3). Statueta este o replică tîrzie a celebrului *Heracles Farnese* [26] (fig. 4), de care se deosebește prin poziția capului. *Heracles Farnese* este reprezentat ținîndu-și capul plecat, în atitudinea unui om dezamăgit, secătuit de forță fizică și morală [27]. În statueta noastră, Hercule își ține capul ridicat, iar zîmbetul care-i luminează chipul, privirea — îndreptată undeva departe — ca și întreaga atitudine, ne oferă imaginea unui om obosit, odihnindu-se, bătrîn, dar încă încre-

---

în *StCl*,IV, 1962, p. 134, fig. 4 ; un Λούκιος Ἡρακλείδου apare într-o listă cu membrii unei asociații, de caracter nedeterminat, cf. D. M. Pippidi, *Inscripții inedite din Istros*, în *StCl*, VIII, 1966, p. 45—49, nr. 9, fig. 19.

[22] Stelă funerară pusă de *Hercu[la]nus*, fiul lui Scorus, în amintirea soției sale Marcia și a fiului său *Victor Herculanis*, cf. D. Ciurea, N. Gostar, *Inscripții de la Tropaeum Traiani*, în *Arheologia Moldovei*, VI, 1969, p. 112—114, nr. 2, fig. 2.

[23] Un monument funerar pus de mai multe persoane, între care una poartă cognomenul ...*Her[cula]nus*..., cf. D. Tudor, *op. cit.*, p. 574—575, nr. 34.

[24] Stelă funerară pentru [*C. Val(erius) Her*]*culanus*, veteran, fost *stator* al prefectului *alae-i II travacorum*, cf. Gr. Florescu, *Un nou document epigrafic referitor la teritoriul de la nordul Dunării Moesice*, în *SCIV*, II, 2, 1951, p. 125—135, fig. 1 ; iar într-o dedicație făcută lui *I.O.M.*, pentru sănătatea împăraților *M. Iulius Phillipus*, *M. Iulius Phillipus*, și a *Augustei Otacila* printre dedicanți figurează *Ingenus Her(culanus) (?)*, cf. Gr. Florescu, *Două documente epigrafice în legătură cu organizarea quasi municipală a comunelor rurale (territoria) romane*, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 342—347.

[25] Statueta a fost descoperită în 1964, într-un mormînt de înhumație. Se află la Muzeul de arheologie Constanța. Inv. 12365. Dimensiuni : În : 0,143 m ; l. : 0,057 m ; gr. : 0,041 m. Piesa a făcut obiectul și a unor alte considerațiuni, cf. A. Rădulescu, *Dezvoltarea meșteșugurilor în Dobrogea romană*.

[26] Lucrare a lui Glicon, datînd din sec. IV î.e.n., — realizată după un model creat de Lysip — aflată la Muzeul Național din Neapole, cf. F. Dürrbach, s.v. *Hercules*, în *DA*, t. III, p. I, p. 121. fig. 3800 ; O. Tafrali, *Manual de istoria artelor*, v. I, București, 1925, p. 196—197, fig. 237. Un fragment dintr-o statuie colosală, din marmură, reprezentînd deasemeni o copie a lui *Heracles Farnese* face parte din colecțiile muzeului din Chersones, cf. A. H. Щеглов *Геракл Отдыхающий*, în *Херсонес Таврический* Kiev, 1974, p. 45, fig. 1.

[27] F. Dürrbach, *loc. cit.* ; Pierre Devambez, s.v. *Heracles*, în *Enciclopedia civiligației grecești*, București, 1969, p. 266. O statuetă asemănătoare, dar din bronz, a fost descoperită în sanctuarul lui *Hercule Cuiro* din Sulmona, acum la Muzeul Național din Chieti, cf. V. Cianfarani, *Cultura Adriatiche d'Italia — Antichita fra Piceno e Sannio prima dei Romani*, Roma, 1970, p. 84, pl. T ; Idem. *Schede del Museo Nazionale*, 1972.

Fig. 2. Statuetă din ceramică, Tomis, a doua jumătate a sec. I e.n.

Fig. 3. Idem, văzută din spate.

Fig. 4. Heracles Farnese.

zător în forţa şi capacitatea sa de a face faţă unor noi încercări. Pe spatele postamentului pe care se află statueta, este o inscripţie în limba greacă, pe trei rînduri, care ne indică probabil, numele autorului (fig. 5).

ΜΟΝΙΓ
ΙΤΟΥΗΡ[Α]
Κλεο[c]

Pentru secolele II-III e.n., tipul principal, mult răspîndit, este cel numit *Hercules Romanus*. Acest tip ni-l prezintă pe Hercule în picioare, nud, văzut din faţă, cu barbă şi păr ondulat, avînd două elemente din simbolurile sale caracteristice : pielea leului, pe care o ţine pe braţul stîng şi măciuca, în care se sprijină cu mîna dreaptă.

Fig. 5. Inscripția de pe postamentul statuetei din ceramică.

Acestui tip îi aparțin patru monumente : două basoreliefuri și două statuete fragmentare.

1. Basorelief, de dimensiuni mici, descoperit la Constanța în 1961 [28], având un chenar profilat, mai lat la bază și ușor arcuit la partea superioară (fig. 6). Din felul cum este executat basorelieful — Hercule, cu un corp bine proporționat — marmura bine șlefuită, ne permit să datăm monumentul în sec. II e.n.

2. Basorelief, din marmură, descoperit la Constanța [29]. Aici, Hercule este reprezentat într-o nișă adîncă, însă cu același chenar simplu, mai lat la partea inferioară și arcuit la partea superioară. O notă nouă o aduc cele două acrotere simple de la colțuri (fig. 7). Se remarcă deasemeni musculatura puternic accentuată a lui Hercule [30], în special prin profunzimea cutelor inghinale [31]. Stilistic, basorelieful se datează la sfîrșitul sec. II — începutul sec. III e.n.

3. Tors, descoperit recent la Constanța [32]. Deși fragmentară — lipsesc brațele, picioarele și capul — statueta aparține statuariei de bună calitate din epoca romană (fig. 8 a, b). Statueta a fost lucrată după canoanele artei elenistice — care a oferit modele predilecte pentru sculptura de epocă imperială romană — și se poate data la sfîrșitul sec. II e.n.

4. Statuetă fragmentară [33] — al cărei loc de proveniență este necunoscut, dar în Dobrogea [34]. Se remarcă prin folosirea unor elemente

---

[28] Basorelieful a fost descoperit la Gara Veche, bloc F. Se află la Muzeul de arheologie Constanța, inv. 1974. Dimensiuni : în. : 0,12 m.

[29] Basorelieful se află la muzeul de arheologie Constanța, inv. 1900. Dimensiuni : în. : 0,53 m ; l. : 0,41 m ; gr. : 0,08 m.

[30] *Römer in Rumänien*, Köln, 1969, p. 198—199, F 33, pl. 43 ; *Civilta' Romana in Romania*, Roma, 1970, p. 216, F 89.

[31] Asemănător, din acest punct de vedere, cu o statuie provenind de la *Sucidava*, cf. D. Tudor, în *Dacia*, IX-X, 1941—1944 ; Idem, *Sucidava*, col. *Latomus* LXXX, 1965, p. 54, pl. IX ; Gabriella Bordenache, *Sculture greche e romane*, I, București, 1969, p. 69—70, nr. 127, pl. LVI.

[32] Descoperit pe șantierul portului nou, în septembrie 1973. Se află la muzeul de arheologie Constanța, inv. 20745. Dimensiuni : în. : 0,24 m ; l. : 0,18 m ; gr. : 0,10 m.

[33] Lipsesc capul și umărul drept, ambele mîini și picioarele de la genunchi

[34] G. Bordenache, *Sculture...* I, p. 70, nr. 130, pl. LVII ; *Römer...*, p. 198, F 30 ; *Civilta'...*, p. 216 F 92.

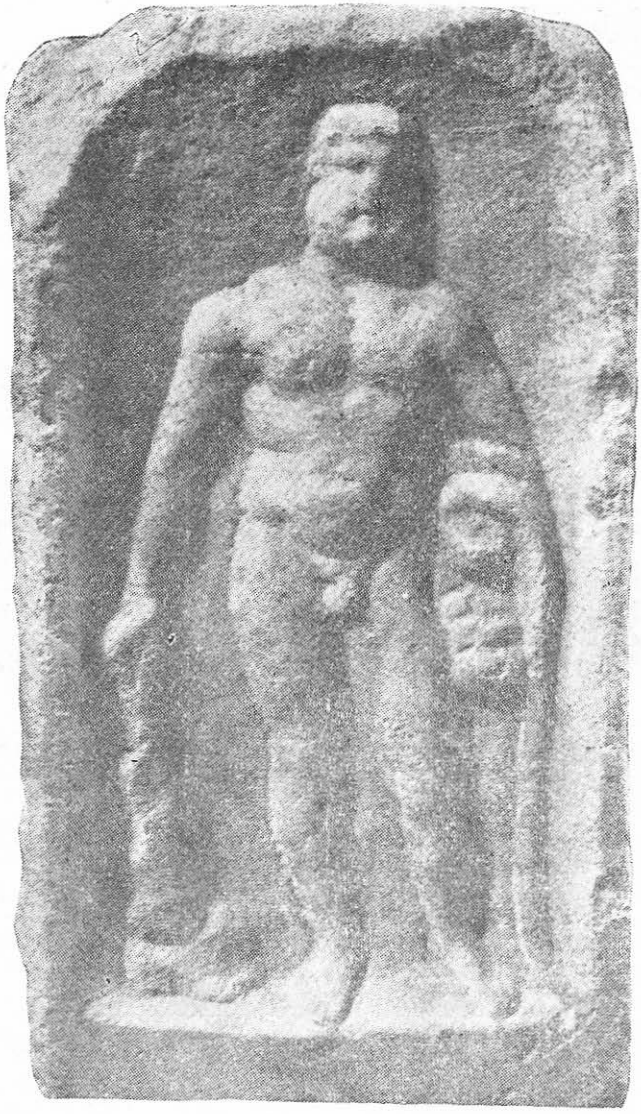

Fig. 6. Basorelief din marmură. Hercules Romanus. Tomis. Sec. II e.n.

disparate și neasimilate ale artei grecești. Tratamentul inconsecvent al structurii complexe a nudului, ca și faptul că părțile din față și din spate sînt divers tratate (fig. 9 a, b), ne permit să datăm monumentul la sfîrșitul sec. II — începutul sec. III e.n.

Într-o variantă a tipului *Hercules Romanus*, se adaugă în reprezentare — pe lîngă pielea leului și măciucă — merele de aur, pe care

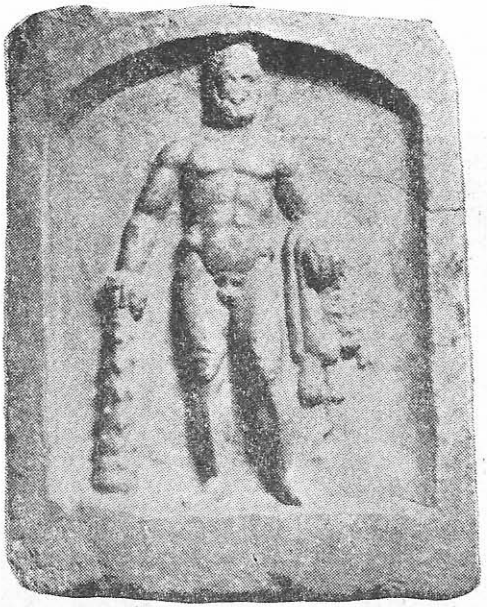

Fig. 7. Basorelief din marmură. Hercules Romanus. Tomis. Sfîrșitul sec. II începutul sec. III e.n.

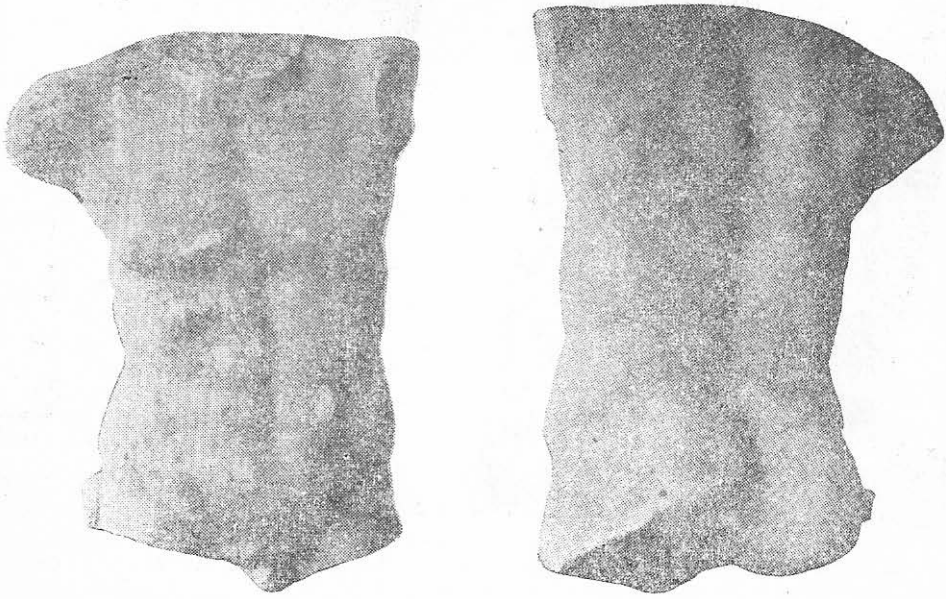

Fig. 8 a, b Tors, Hercules Romanus. Mar mură. Tomis. Sfîrșitul sec. II e.n.

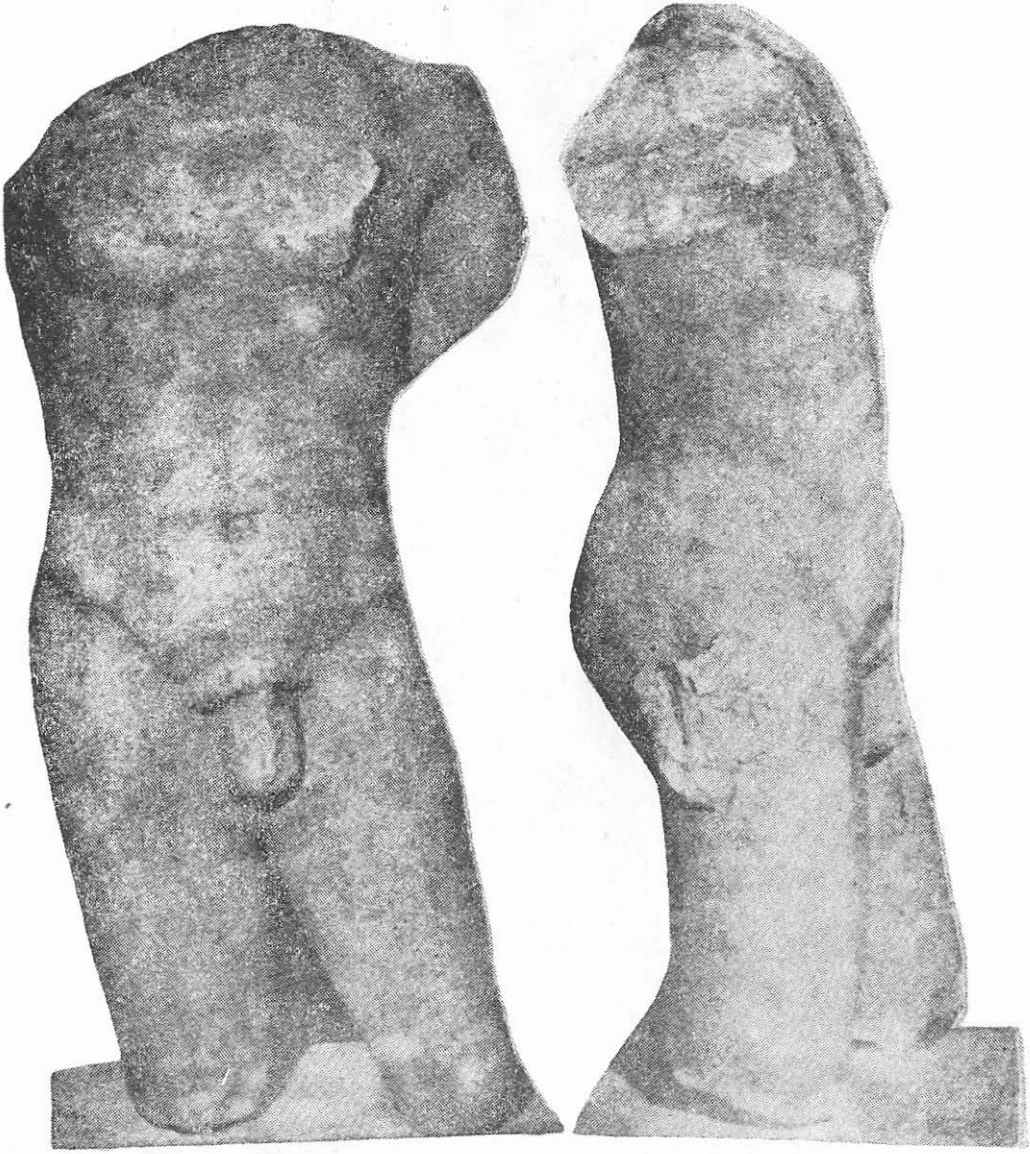

Fig. 9 a, b, Statuetă fragmentară. Marmură. Sfîrşitul sec. II-începutul sec. III. e.n

eroul le ține în mîna stîngă. Pentru această variantă avem deasemeni patru monumente.

1. *Aediculă,* descoperită la Constanța, deosebit de interesantă, nu atît pentru felul în care a fost executată sculptura, cît, mai ales, pentru ambianța creată [35]. Hercule, înfățișat în tipul cunoscut, este amplasat în fața unui templu, între două coloane cu baze pătrate și capitele ionice. Pe coloane se sprijină un fronton triunghiular, cu laturile reliefate, avînd cîte o palmetă în acrotere și o rozetă în interior (fig. 10). Partea de jos, destul de lată și netedă, pare să fi fost pregătită pentru o inscripție. Monumentul se datează la sfîrșitul sec. II e.n. și se pare că a fost folosit ca stelă funerară [36].

2. *Aediculă,* provenind din Tomis [37], cu un relief realizat într-o manieră rudimentară, în întregime străin de valorile plastice ale artei greco-romane (fig. 11), ce ne permite să-l datăm în sec. III e.n. Basorelieful este înconjurat de un chenar simplu. Deasupra are un fronton, dublu profilat, cu o palmetă în vîrf și o rozetă în interior.

3. Statuetă fragmentară — lipsesc capul și picioarele de deasupra genunchilor — lucrată din marmură, descoperită la Callatis [38]. Deși este realizată la o scară redusă, se observă o grijă deosebită în șlefuirea suprafeței și multă insistență în redarea anatomică a torsului [39] (fig. 12). Cu toate acestea, este o lucrare de serie, aparținînd secolului III e.n.

4. Statuie lucrată din calcar, descoperită la Callatis [40], căreia îi lipsesc capul, picioarele de la genunchi și mîna stîngă. Deși se constată o oarecare grijă în redarea torsului, este însă o lucrare de serie, nefinisată — spatele și părțile laterale nefiind lucrate de loc (fig. 13). Ca și precedenta se datează în sec. III e.n.

La această variantă a tipului mai adăugăm o *aediculă,* descoperită la Palas — Constanța [41], datînd din primele decenii ale secolului III e.n. Alături de Hercule apar, aici, simbolurile a trei din faptele sale : pielea leului din Nemeea, aruncată pe brațul stîng, merele de aur, ținute în mîna stîngă și, la picioarele sale, tot în partea stîngă, este așezat taurul din Maraton [42] (fig. 14).

---

[35] A fost descoperită în anul 1956, în parcul Teatrului de Stat. Se află la muzeul de arheologie Constanța, inv. 5429. Dimensiuni : În : 0,48 m ; l. : 0,30 m ; gr. : 0,07 m, cf. V. Canarache, *Muzeul de arheologie din Constanța,* 1967, fig. de la p. 57.

[36] Pe locul unde a fost descoperită *aedicula* și în împrejurimi, a fost identificată o necropolă romană, cf. V. Barbu, *Considérations chronologiques bassées sur les données fournies par les inventaires funéraires des nécropoles tomitaines,* în *StCl,* III, 1961, p. 203—225.

[37] G. Bordenache, *Sculture...* I, p. 71, nr. 132, pl. LVIII ; *Römer...,* p. 198, F 32 *Civilta'...,* p. 216, F 90.

[38] Descoperită cu ocazia săpăturilor din 1958 are In. 0,12 m, cf. G. Bordenache, *Sculture...* I, p. 70, nr. 128, pl. LVII.

[39] *Idem.*

[40] Statuia se află la muzeul din Mangalia, inv. 313. A fost reprodusă pe coperta ghidului *Callatis-Mangalia* (V. Canarache-A. Rădulescu), Constanța, 1967.

[41] G. Bordenache, *Sculture...* I, p. 71, nr. 131, pl. LVIII.

[42] *Ibidem.*

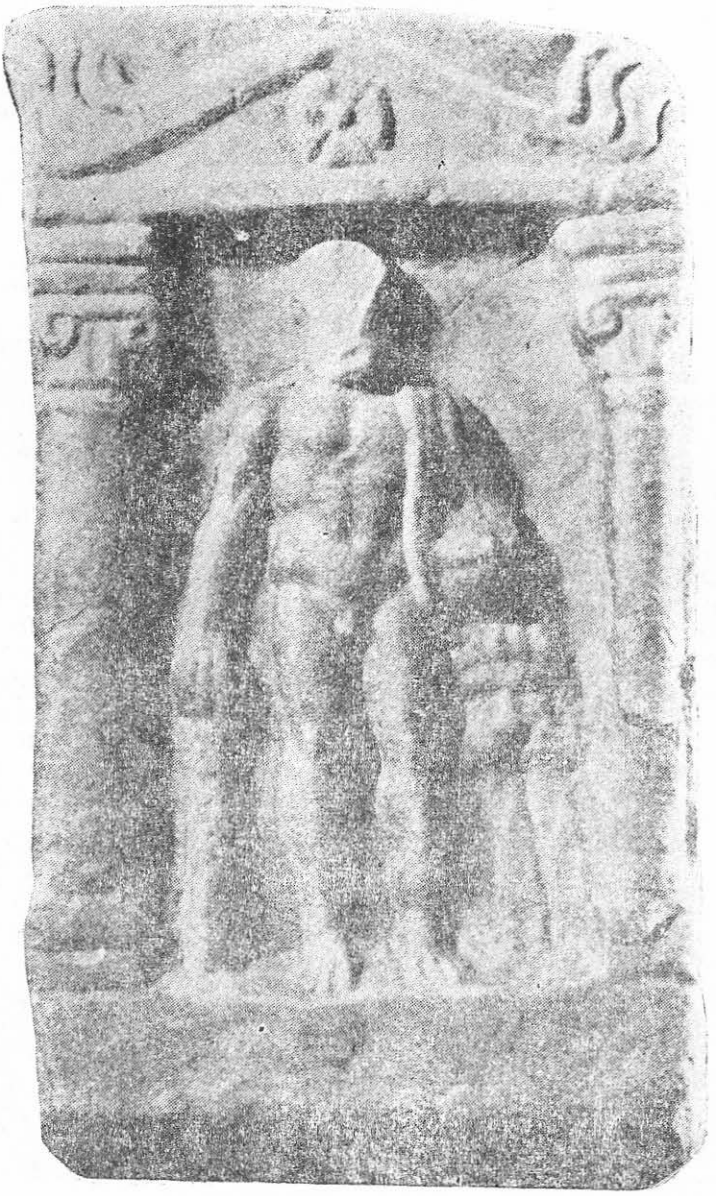

Fig. 10. Aediculă, Hercules Romanus. Tomis. Sfîrşitul sec. II e.n.

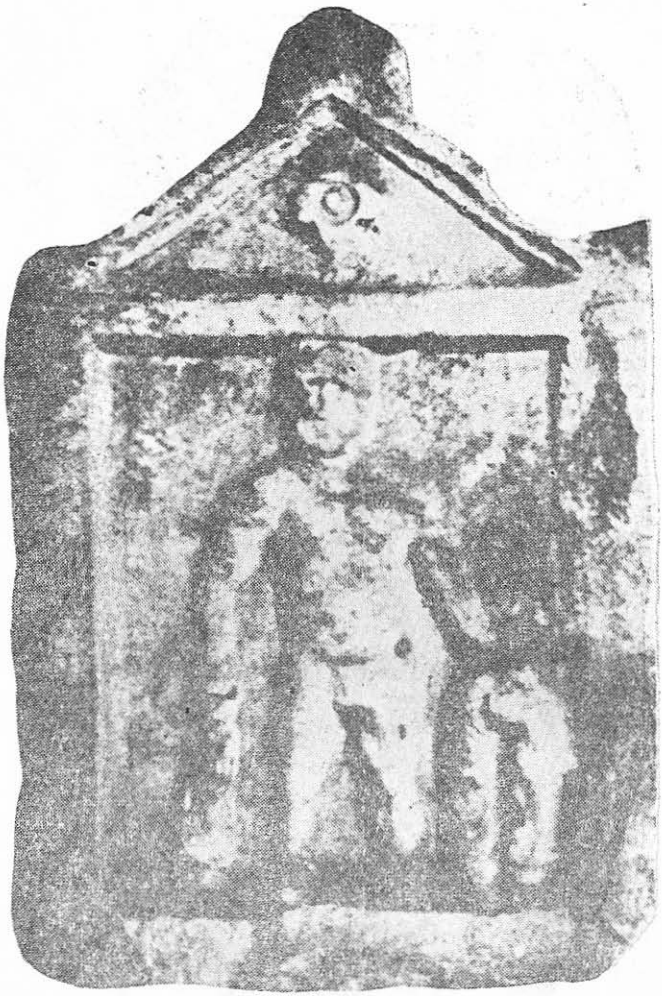

Fig. 11. Aediculă, Hercules Romanus. Tomis . Sec. III e.n.

Omagiului adresat divinității i se adaugă uneori o notă particulară, decurgînd din raportul pe care credinciosul se silește să-l stabilească între el și divinitate, concepută ca patron și protector [43]. Astfel, lucrătorii din cariera romană de piatră de lîngă Axiopolis, îl adoră pe *Hercules Saxanus* [44], căruia i-au dedicat un basorelief pe unul din pereții

[43] D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, p. 288.

[44] Gr. Florescu, *Cariera romană de la Cernavodă*, în *Analele Dobrogei*, XVII, 1936, p. 44—46, fig. 7—9 ; Idem, *Römischer Steinbruch bei Cernavoda, Rumänien*, în *Germania*, XXI, Berlin, 1937, p. 109 ; R. Vulpe, *HAD*, p. 215, 222 ; D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, p. 288.

Fig. 13. Statuetă fragmentară din marmură. Hercule. Callatis. Sec. III e.n.

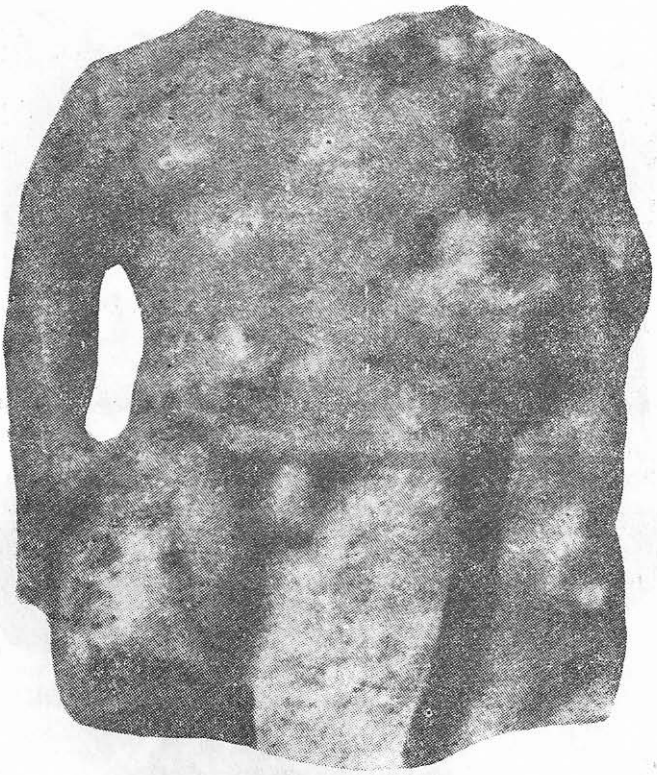

Fig. 12. Statuie din calcar, Hercule. Callatis, sec. III e.n.

carierei. Relieful este realizat cu multă stîngăcie, de un meșter prea puțin dotat și care a lucrat fără a avea la îndemînă vre-un model. Între elementele corpului este o totală lipsă de proporție, cu toate acestea sculptorul a reușit să redea ideea pe care o întruchipa zeul. Mărimea exagerată a pieptului, grosimea și mai exagerată a gîtului, ca și severitatea chipului colțuros, dau impresia forței biruitoare a tuturor greutăților. În această ipostază Hercule, a fost adoptat ca divinitate protectoare a carierelor și a lucrătorilor mineri [45].

Într-o atitudine asemănătoare basoreliefului de la Axiopolis, îl regăsim pe Hercule într-un relief votiv, lucrat din calcar oolitic, desco-

[45] Hercule era patronul divin al muncilor grele din carierele de piatră din Dacia Inferior : la Micia exista un *collegium* prezidat de doi *magist(ri) cultorum Hercul(is)*, cf. *CIL*, III, 1339 ; D. Tudor, *Orașe, tîrguri și sate din Dacia romană*, București, 1968, p. 122, 126—127.

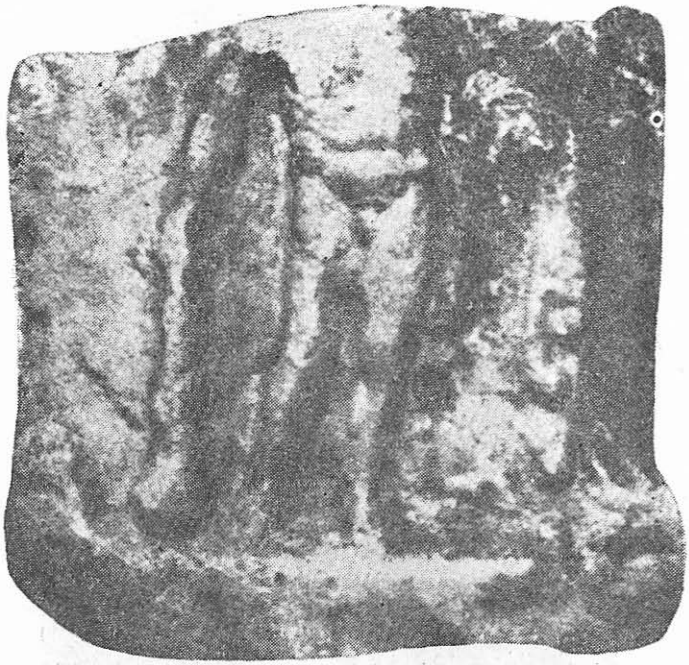

Fig. 14. Basorelief Hercule. Tomis. Primele decenii ale sec. III e.n.

perit la Constanța [46]. Zeul se sprijină cu mîna stîngă în măciucă, iar în mîna dreaptă, întinsă, ține un vas. În partea de jos, sub mîna dreaptă, este redată o masă de sacrificiu (fig. 15).

Nu se poate vorbi de un anumit stil la cele două monumente. Sînt lucrări spontane, izvorîte dintr-un sentiment religios, executate cu multă naivitate de meșteri improvizați. Cel de al doilea relief, deși a fost descoperit la Constanța, credem că a fost executat într-un mediu rural, de unde a fost adus, și depus, în templul lui Hercule din Tomis, de un grup de adoranți, care îl invocau să-i sprijine în întreprinderea unei acțiuni mai dificile [47].

---

[46] Th. Sauciuc-Săveanu, *O stelă funerară cu inscripție și cu palmele deschise în relief*, în *Analele Dobrogei*, XV, 1934, p. 13 — unde relieful este interpretat însă ca reprezentînd două figuri umane cu mîinile ridicate în semn de rugăciune —; Gr. Florescu, *Monumente antice din Muzeul Regional al Dobrogei*, în *Analele Dobrogei*, XVII, 1936, p. 130—132 (= în *Dacia*, V-VI, 1936—1936, p. 430—433, nr. XII, fig. 13; Ioan Micu, *Călăuza vizitatorului în Muzeul Regional al Dobrogei*, 1937, p. 9, nr. 24.

[47] „Începînd din sec. IV î.e.n., prototipul *mîntuitorului-binefăcător* s-a fixat în persoana lui *Heracles-Hercules*, a cărui legendară figură a suferit, din această cauză, uimitoare transformări", cf. D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, p. 185.

O altă categorie de monumente o formează basoreliefurile sau grupurile statuare care prezintă scene din muncile lui Hercule. Acest gen de monumente se eșalonează în timp din secolul II e.n., pînă în secolul IV e.n.

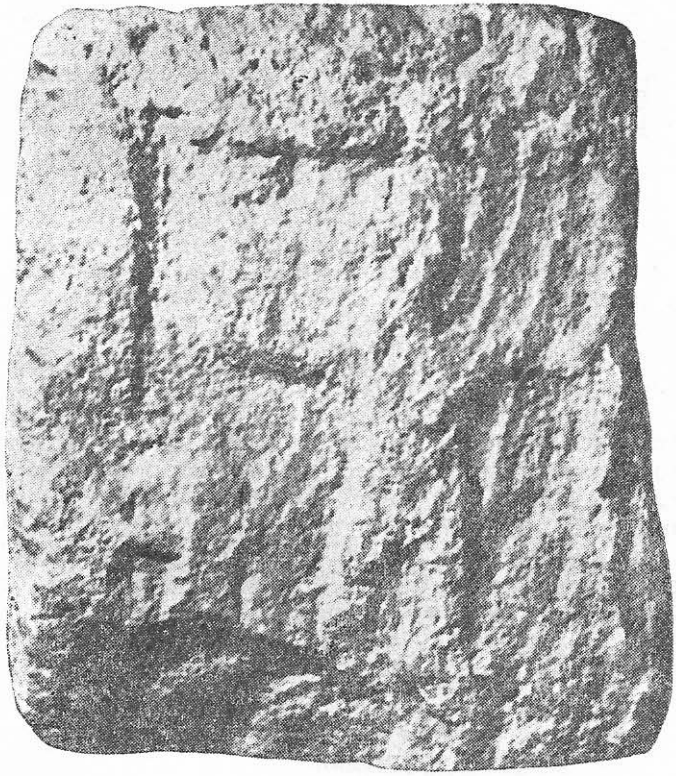

Fig. 15. Relief votiv din calcar oolitic. Tomis. Sec. III e.n.

1. La Constanța a fost descoperit, mai de mult, un fragment din pereții unui vas de marmură, decorat cu scene din muncile lui Hercule[48].

2. Tot din Constanța provine un tors al lui Hercule, lucrat din marmură gălbuie[49]. Poziția încordată a corpului, cu capul dat pe spate, cu mîna stîngă întinsă în față, iar dreapta îndreptată în sus, cu greutatea pe piciorul drept, exprimă o luptă cu un personaj care nu se mai păstrează[50].

---

[48] Ioan Micu, *Călăuza...*, p. 33, nr. 190.

[49] D. M. Teodorescu, *Monumente inedite*, p. 101—102, nr. 44, fig. 51.

[50] *Ibidem.*

3. Dintr-o placă de marmură, care cuprindea o serie de tablouri, despărțite prin coloane și înfățișînd muncile lui Hercule [51], a fost descoperit colțul din stînga jos, care păstrează, fragmentar, două scene. În dreapta coloanei, fusese înfățișată lupta cu leul din Nemeea — se mai păstrează leul, pe jumătate doborît. În stînga, nu știm ce scenă a fost reprezentată, deoarece nu se mai păstrează decît Hercule [52].

4. Printre medalioanele ceramice, care se fixau pe pereții locuințelor de epocă romană de la Histria, și pe care sînt fixate diferite scene mitologice, a fost descoperit unul pe care este înfățișată lupta lui Hercule cu Hidra din Lerna [53].

5. Tot la Histria, a fost descoperit un fragment dintr-un relief [54], în care Hercule, cu mușchii mult dezvoltați, este angajat în luptă cu un adversar care lipsește. Proporțiile nudului sînt masive și scurte, iar musculatura toracelui este tratată rigid și artificial (fig. 16). Sînt caracteristici ale artei sculpturale provinciale, care tinde spre dizolvarea proporțiilor clasice [55]. Monumentul se datează, după aceste caracteristici, în prima jumătate a sec. III e.n.

6. Un cap al lui Hercule, lucrat din marmură, descoperit la Histria [56], îl prezintă pe erou sub aspectul brutal al unui atlet profesionist [57]. Se datează în primele decenii ale sec. III e.n.

Pe teritoriul tomitan, au fost descoperite recent două baze de statui ale lui Hercule [58]. Amîndouă bazele au forma unor altare paralelipipedice, cu profilaturi simple în părțile de sus și de jos, avînd doar trei laturi fasonate.

7. Prima piesă (fig. 17), este baza unei statui de dimensiuni mai mici [59]. Pe fața superioară, din statuie, au mai rămas labele picioarelor lui Hercule, urma lăsată de măciucă, lîngă piciorul drept, iar în spate — în partea dreaptă — urma elementului de susținere.

8. A doua bază de statuie — de dimensiuni mai mari decît precedenta [60] — prezintă un real interes prin relieful care decorează latura frontală (fig. 18). Aici, pe o suprafață destul de restrînsă, sculptorul a căutat — și a reușit — să redea ideea esențială a eroismului lui Hercule,

---

[51] A fost descoperit la Constanța și „oferit de Dl. Bănescu", cf. D. Tudor, *Antichități din Scythia Minor. Colecția Maria-Istrati Capșa.* Extras din *Analele Dobrogei,* XVI, 1935, p. 3—5, nr. 3, fig. 3, a.

[52] *Ibidem.*

[53] Cf. Scarlat Lambrino, *Cetatea Histria. Notiță istorică și descriptivă,* Extras din revista „Boabe de Grîu", I, 1930, p. 17 și figura de la p. 17.

[54] G. Bordenache, *Sculture...* I, nr. 137, p. 72—73, pl. LIX.

[55] *Ibidem.*

[56] *Idem,* p. 72, nr. 136, pl. LIX.

[57] *Ibidem.*

[58] Excavîndu-se pămînt pentru construirea unuia dintre barajele văii Carasu, în vara anului 1968, la 4 km nord de satul Nisipari, au fost descoperite, la o adîncime de cca 15—20 cm, cele două baze de statui și, între ele, un basorelief cu reprezentarea Cybelei.

[59] Inv. 17946. Dimensiuni : In. : 0,25 m ; l. : 0,22 m ; gr. : 0,18 m.

[60] Inv. 17948. Dimensiuni : In. : 0,275 m ; l. : 0,320 m ; gr. : 0,24 m.

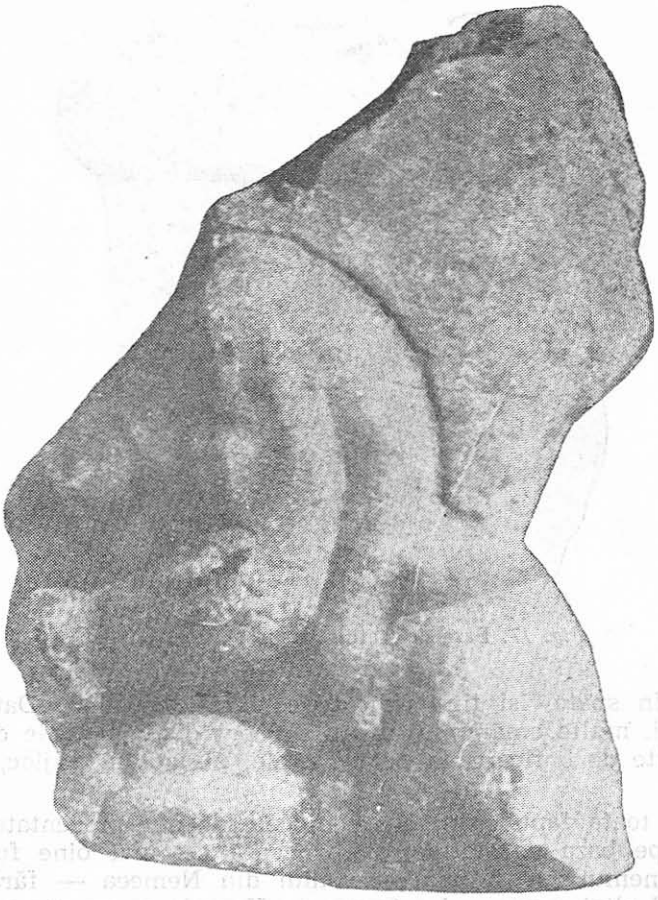

Fig. 16. Fragment dintr-un relief, Hercule în luptă cu un adversar. Histria. Prima jumătate a sec. III e.n.

reprezentîndu-l pe acesta în două ipostaze. În partea dreaptă a basoreliefului a fost sculptată prima faptă a eroului, lupta cu leul din Nemeea. Hercule este înfățișat tînăr, imberb, are păr scurt și ondulat, este nud, cu corpul atletic. În încleștarea luptei este văzut din spate, ridicînd leul fără vre-un efort deosebit. Proporțiile dintre animal și om sînt destul de bine păstrate. În partea stîngă a reliefului, Hercule realizează ultima sa faptă — după înfăptuirea căreia va primi dreptul să treacă în rîndul zeilor nemuritori — prinderea Cerberului. În această scenă, Hercule — nud, văzut din față — este reprezentat sub înfățișarea unui bărbat matur, cu fața încadrată de barbă, cu părul scurt și ondulat, dar încă în plină vigoare. Cu mîna dreaptă ridică deasupra capului măciuca, iar cu mîna stîngă, îndreptată în jos, ține în lanț Cerberul. Acesta, așezat

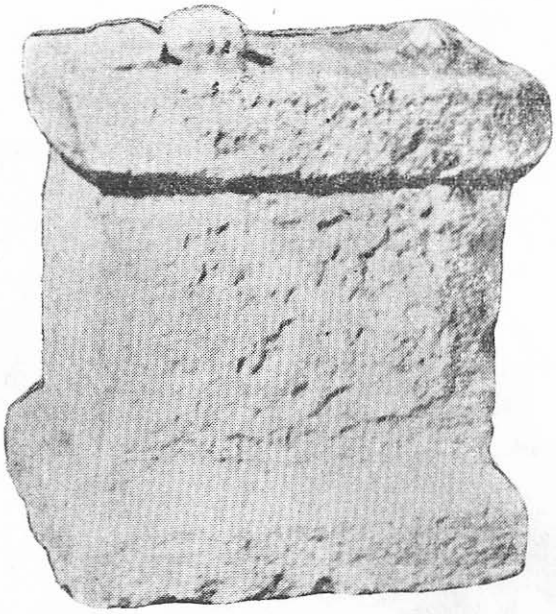

Fig. 17. Bază de statuie. Nisipari. Sec. III e.n.

pe labele din spate, își ține ridicate cele trei capete [61]. Datorită eroziunii pietrei, multe amănunte nu se mai pot distinge. Cele două scene sînt despărțite de o floare cu patru petale, plasată la mijloc, în partea superioară.

Dintre toate faptele lui Hercule, cele două reprezentate în basorelieful de pe baza de statuie, simbolizează cel mai bine forța fizică, triumful și nemurirea. Răpunerea leului din Nemeea — fără ajutorul sabiei, sau al altei arme — l-a impus pe Hercule ca un mare erou. Celelalte victorii vor veni de la sine și sînt de așteptat după un triumf atît de impunător. Pielea leului o va purta de-acum ca pe un talisman și, împreună cu măciuca, vor constitui simbolurile lui caracteristice. Prinderea Cerberului și întoarcerea victorioasă din Infern, îi aduc nemurirea, țintă a tuturor oamenilor. Motiv pentru care eroul va deveni modelul ce trebuie imitat și dovada că suferințele îndurate cu mare curaj duc spre nemurire.

Stilul, maniera de lucru a celor două monumente, ne îndreptățesc să le datăm în sec. III e.n.

Din aceeași perioadă datează și două coloane descoperite la Tomis pe care sînt reprezentate două din muncile lui Hercule.

---

[61] Cerberul apare în aceeași poziție pe un relief de la Aquincum, cf. János Szillagy, *Aquincum*, Budapesta, 1958, pl. XL ; G. Bordenache, *La triade eleusine a Tomi*, în *StCl*, IV, 1962, p. 283—284, fgi. 13.

Fig. 18. Bază de statuie, cu basorelief pe fața centrală. Nisipari, sec. III e.n.

9. Pe una din coloane, descoperită mai de mult [62], este reprezentată, într-o manieră schematică, îmblînzirea iepelor lui Diomede (fig. 19).

10. Pe a doua coloană, descoperită în 1959 [63], este reprezentată prinderea mistrețului de pe muntele Erimant (fig. 20). Hercule nud, cu corpul atletic bine proporționat, cu barbă și păr cîrlionțat, este văzut din față, în mers, pășind cu piciorul stîng [64] și purtînd pe umeri mis-

[62] Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 32, nr. 465 ; G. Bordenache, în *Hommages à M. Renard*, Bruxelles, 1969, p. 79 și urm., fig. 4 ; Idem, *Sculture...* I, p. 137—138, pl. CXXXIV-CXXXV. Dimensiuni : In. : 1,53 m ; D sup. : 0,395 m ; In. rel. 0,52 m.

[63] Descoperire făcută de A. V. Rădulescu, pe Bd. Republicii, între poarta de N și cea de V a zidului de incintă, în afara curtinei, cu ocazia nivelării și pavării actualului bulevard. Coloana se află la muzeul de arheologie Constanța, inv. 5450. Dimensiuni : In : 0,86 m ; D. : 0,395 m ; In. rel. 0,52. Cf. *Muzeul de arheologie Constanța*, 1961, p. 86, fig. CXLI ; V. Canarache, *Muzeul de arheologie din Constanța*, 1967, fig. de la p. 56 ; G. Bordenache în *Hommages à M. Renard*, fig. 5.

[64] În general, în reprezentările cu această scenă, Hercule este arătat dintr-o parte, cf. Gloria Ferrari, *Il commercio dei sarcofagi asiatici*, Roma, 1966, pl. 21,1 ; Marie-Louise Bernhard, *L'art antique du musée du Louvre*, Varsovie, 1960, p. 53, nr. 138, pl. XXXV.

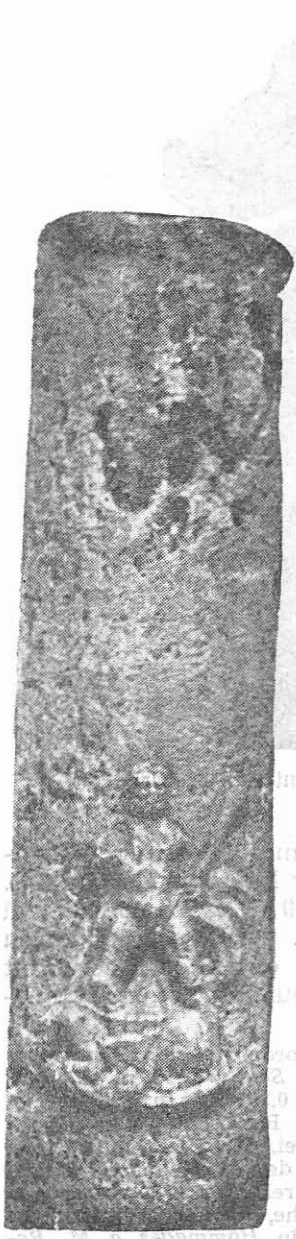

Fig. 19. Coloană din calcar. Scena: Hercule îmblînzind iepele lui Diomede. Tomis, sec. III e.n.

Fig. 20. Coloană din calcar. Scena: Hercule cu mistrețul. Tomis, sec. III.

treţul [65]. Pielea leului este aruncată pe umărul stîng. Măciuca este în spatele eroului — abandonată într-un fel —, iar în faţa sa este un personaj, la scară redusă, cu faţa spre zeu şi cu o mînă ridicată implorator [66].

11. Ultimul monument din această categorie, este un grup statuar care-l înfăţişează pe Hercule în luptă cu leul nemeean (fig. 21, a, b),

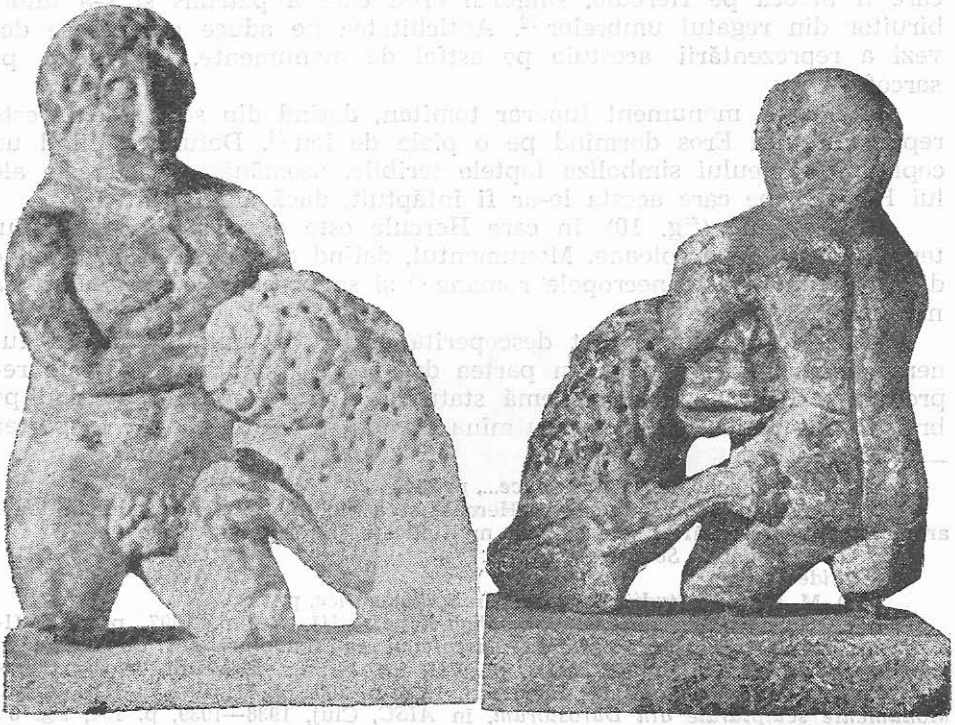

Fig. 21 a, b. Grup statuar: Hercule în luptă cu leul. Histria, sec. IV e.n.

descoperit la Histria [67]. Monumentul constituie, de altfel, unul din ultimele produse ale plasticii romane din Scythia Minor [68], atît de săracă în ceea ce priveşte sculptura de epocă tîrzie. Hercule are forme rigide,

[65] Reprezentările figurate ale acestui episod oferă puţine variante. Arta nu reproduce nicăieri prinderea mistreţului. Pe monumentele vechi, ca şi pe vasele cu figuri negre, Heracles poartă mistreţul pe umeri, cf. E. Dürrbach, *op. cit.*, p. 89.

[66] Este desigur Eurystheus, aşa cum este figurat în episodul în care Heracles se pregăteşte să arunce mistreţul într-un pithoi mare, în care se ascunsese acesta de frică. cf. F. Dürrbach, *op. cit.*, p. 89, fig. 3759.

[67] S. Lambrino, *Arta greacă şi romană în România*, în *Arta şi Tehnica Grafică*, 1938, p. 17, fig. 32 ; G. Bordenache, *Histria alla luce del suo materiale scultoreo*, în *Dacia*, NS, V, 1961, p. 204—205. fig. 21 ; Idem, *Sculture...* I, p. 73, nr. 138, pl. LIX ; *Römer...*, p. 198 şi F 31 ; *Civilta'...*, p. 216, F 91.

dar încă fidele schemelor compozitive clasice [69], fapt ce ne duce la concluzia, că în atelierele de prelucrare a marmurei din Histria, se lucra încă pe baza unor albume cu modele [70]. Aplatizarea volumelor, observată în imaginea lui Hercule, rigiditatea sa frontală și folosirea trepanului [71], sînt elemente concordante pentru datarea grupului statuar în sec. IV e.n.

În afara reliefurilor votive și arta funerară ne oferă monumente care îl invocă pe Hercule, singurul erou care a pătruns și s-a întors biruitor din regatul umbrelor [72]. Antichitatea ne aduce numeroase dovezi a reprezentării acestuia pe astfel de monumente, în special pe sarcofage [73].

1. Pe un monument funerar tomitan, datînd din sec. II e.n., este reprezentat un Eros dormind pe o piele de leu [74]. Defunctul fiind un copil, pielea leului simboliza faptele teribile, asemănătoare cu cele ale lui Hercule, pe care acesta le-ar fi înfăptuit, dacă ar fi trăit [75].

2. Aediculă (fig. 10), în care Hercule este amplasat în fața unui templu, între două coloane. Monumentul, datînd din sec. II e.n., provine din zona unei vaste necropole romane [76] și se pare că a fost folosit ca monument funerar.

3. La Murfatlar a fost descoperită arhitrava unui monument funerar de proporții mari [77]. În partea dreaptă a monumentului este reprezentat Hercule, într-o schemă statuară bine cunoscută : purtînd pe brațul stîng pielea leului, iar cu mîna dreaptă ținînd Cerberul. În partea

---

[68] G. Bordenache, *Histria alla luce...*, p. 204.

[69] Dată fiind popularitatea lui Hercule și a ciclului muncilor sale, în toată arta antică, reprezentările sale au fost multiplicate și răspîndite peste tot.

[70] G. Bordenache, *Sculture...* I, p. 73.

[71] *Ibidem*, n. 2.

[72] D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, p. 198.

[73] C. Robert, *Die antiken Sarkophag-Reliefs*, III, Berlin, 1897, pl. XXVII-XXXVI, XXXVIII-XL ; C. Brătescu, *Sarcofagul cu simboluri din Constanța*, în *Analele Dobrogei*, 1931, pl. II, fig. 3, pl. VII, fig. 14 ; Fr. Griselini, *Istoria Banatului timișan* (trad. N. Bolocan), București, 1926, p. 205, pl. III fig. 3 ; I. I. Russu, *Monumente sculpturale din Durostorum*, în *AISC*, Cluj, 1936—1939, p. 194, fig. 6 ; N. Gostar, *Inscripții și monumente din Germisara*, în *Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara*, III, Deva, 1956, p. 84—85, nr. 15 ; A. H. Щеглов *Погвиеи Геракл* Leningrad, 1964, p. 17, fig. 5 ; F. Cumont, *Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains*, Paris, 1966, p. 28 și urm., 174, 239, 293 și urm., 417 ; Gloria Ferrari, *op. cit.*, p. 35—38, pl. 3,6, p. 63—64, pl. 21,1 și 2 ; D. Tudor, *Orașe, tîrguri și sate...* p. 26 ; M. Kobylina, *La sculpture sur le littoral nord de la Mer Noire*, Moscou, 1972, p. 28—29, fig. XXVI.

[74] Mina Paucker, *Un relief al zeului Hypnos, găsit la Constanța*, în *CNA*, X-XII, 1934—1936, p. 94—95, pl. IV ; G. Bordenache, *Temi e motivi della plastica funeraria di età romana nella Moesia Inferior*, I, în *Dacia*, NS, VIII, 1964, p. 167—168, fig. 3 ; Z. Covacef, *Thanatos — simbol al nemuririi, în arta funerară din Scythia Minor*, fig. 1, comunicare prezentată la cel de al doilea colocviu de studii și comunicări, Tulcea, 2—4 iunie 1974.

[75] G. Bordenache, *Temi e motivi*, I, p. 167—168.

[76] *Supra*, n. 36.

[77] Monumentul a fost descoperit pe teritoriul tomitan, la Murfatlar, transportat probabil dintr-una din necropolele Tomisului. Se află la Muzeul de istorie al R.S.R. Dimensiuni : În. : 0,75 m ; lung. : 1,20 m ; gr. : 0,22 m ; Gr. G. Tocilescu, *Catalogul MNA*, 1906, p. 27, nr. 285.

stîngă este redată o corabie, reprezentată între doi copaci noduroși, lipsiți de frunze, în schimb încărcați cu flori înstelate (fig. 22). Compoziția vrea să sugereze coborîrea lui Hercule în Infern — corabia făcînd aluzie la ultima călătorie [78]. Fiecare element al basoreliefului a fost lucrat cu o grijă deosebită. Hercule, bine proporționat, a fost realizat după ca-

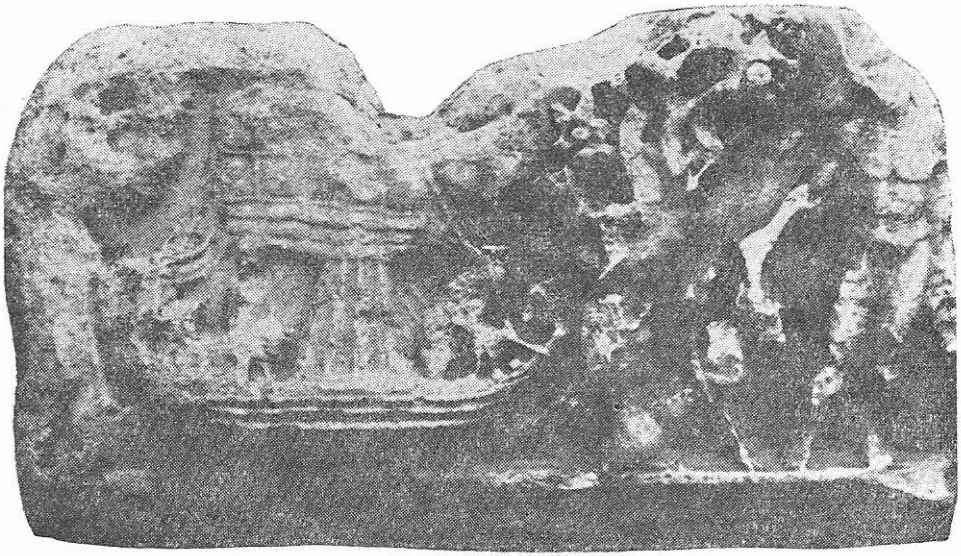

Fig. 22. Arhitrava unui monument funerar. Murfatlar. Sec. III e.n.

noanele artei elenistice [79], fapt determinant pentru datarea monumentului în sec. III e.n.

4. Din sec. IV e.n., datează ultimul monument funerar. Este vorba de unica poartă conservată, aparținînd unui mormînt de epocă romană, din Scythia Minor [80]. Monumentul prezintă un interes deosebit și prin conținutul figurativ, care constituie un adevărat panoptic cultural, conceput în spiritul sincretismului de la sfîrșitul păgînismului [81]. În relief,

[78] G. Bordenache, *Temi e motivi*, I, p. 171, fig. 8.

[79] Poate fi asemuit cu statuile lui Hercule care împodobesc sarcofagul descoperit la Yunuslar și aflat la Muzeul din Konia, cf. Gloria Ferrari, *op. cit.*, p. 63—64, pl. 21,1 și 2.

[80] D. M. Teodorescu, *op. cit.*, p. 112—117, fig. 62—63 ; R. Netzhammer, *Die christlicher Altertümer der Dobrodscha*, Bukarest, 1918, p. 79—84 ; Em. Condurachi, *Sur deux bas-reliefs „chrétiens" de Tomis*, în *AArh*, 13—14, 1937—1938, p. 60—62, fig. 1—2 ; G. Bordenache, *Un documento tardo di sincretismo pagano*, în *StCl*, X, 1968, p. 177—183 ; I. Barnea, *O casă romană tîrzie de la Dinogeția*, în *SCIV*, 20, 2, 1969, p. 258—259 ; Idem, *Relațiile provinciei Scythia Minor cu Asia Mică, Siria și Egiptul*, în *Pontica*, V, 1972, p. 258.

[81] G. Bordenache, *Un documento tardo...*, p. 181 ; I. Barnea, *Relațiile...*, p. 258.

alături de Isis și Harpocrate, Afrodita și Eros, apare și Hercule, atît de popular ca „salvator" pe drumul greu al ultimei călătorii [82]. Hercule este reprezentat în grădina Hesperidelor, sub copacul ale cărui fructe, de aur, le ține în mînă. Tipul de Hercule prezentat aici, constituie un ecou barbarizat al unei scheme statuare bine cunoscută în provincia Scythia Minor.

Tot în spirit sincretist, Hercule, alături de Dionysos, apare pe un fragment ceramic, dintr-un vas descoperit la Dinogeția [83] — dar care este un import din Africa de Nord [84] — datînd de la sfîrșitul sec. IV sau chiar începutul sec. V e.n.

Adorarea deosebită de care s-a bucurat Hercule în secolele II-III e.n., mai ales în rîndurile romanilor din tabere și *canabae* și a veteranilor, s-a manifestat și prin dedicațiile epigrafice. În inscripțiile care îi sînt dedicate, Hercule primește, în general, epitetul de *Invictus*.

1. *M. Stabius Colonus*, care era *tribunus militum legionis XI Claudiae* la Tropaeum Traiani, dedică un altar pentru *I.O.M., Herculi Invicto, Cereri* și *Libero Patri* [85].

2. La Ulmetum a fost descoperită o *ara*, pusă de un *Calventius [Cons]tans, pentru [I].O.M. et Herculi* [86], probabil în prima jumătate a sec. II e.n.

3. *Vet(erani) et C(ives) R(omani) et Bessi consistentes* din *Vico Quintionis*, dedică un *sigillum* lui *Herculi Invicto*, cu ocazia restaurării unui *auditorium* [87]. Dedicația a fost făcută pe la jumătatea secolului II e.n.

4. La Histria, Hercule, în sens sincretist de zeu salvator, patrona o societate de asigurare pentru caz de moarte. În această ipostază îi este dedicată, de către un oarecare — probabil *[Her]aclid[os]* — o *arcina*, în care urmau să fie adunate cotizațiile membrilor asociației [88].

5. Ca divinitate care ocupa un loc de frunte în pantheonul soldățesc, lui *Herculi Invicto Om (nipotenti)* îi este dedicat un altar votiv de către *C(aius) Iulius Fabianus*, care era *optio leg(ionis) I Italic(a)e* [89]. Se pare că monumentul provine de la Noviodunum [90]. Apoi, știut fiind că de-a lungul malului dunărean, începînd de la Axiopolis, au existat

[82] Fr. Cumont, *op. cit.*

[83] I. Barnea, *O casă romană tîrzie...*, p. 259—260, fig. 6/1 și fig. 7.

[84] *Ibidem.*

[85] *CIL*, III, 14214[1]; V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării* p. 192; Idem, *Cetatea Tropaeum*, în *BCMI*, IV, 1911, p. 10; R. Vulpe, *HAD*, p. 224—225; Maria Munteanu, *Les divinités du Panthéon gréco-romain dans les villages de la Dobroudja romain*, în *Pontica*, VI, 1973, p. 75.

[86] V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, I în *AARMSI*, XXXIV, 1912, p. 559—560; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 224—225; M. Munteanu, *op. cit.*, p. 83.

[87] V. Pârvan, *Histria IV*, în *AARMSI*, XXXVIII, 1916, p. 617—619, nr. 24; Idem, *Începuturile...*, p. 125—126; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 224; M. Munteanu, *loc. cit.*

[88] V. Pârvan, *Histria VII*, în *ARMSI*, s. III, t. II, 1923, p. 85—86, nr. 56, pl. X, 3.

[89] D. Tudor, *Inscripții inedite...*, p. 604—606, nr. 100, fig. 25.

[90] *Idem*, p. 606. Calcarul folosit pentru altar este identic cu cel din care s-au făcut alte două, găsite aici, cf. Gh. Ștefan, *Monuments inédits de Noviodunum*, în *Dacia*, IX-X, 1941—1944, p. 473—478, nr. 1—2, fig. 1,3.

numeroase cariere romane de piatră [91], care erau exploatate *manu militari* [92], dedicantul — grad inferior în armată — putea foarte bine să fie din rîndul acestor lucrători [93].

6. De la Tropaeum Traiani provine ultimul document epigrafic — cunoscut pînă astăzi — referitor la cultul lui Hercule[94]. Este o inscripție din sec. IV e.n., în care, alături de numele lui Hercule — HERCLENTI în text — apare epitetul *ripensis* [95], încă necunoscut. În acest caz, zeul capătă un caracter nou, *Hercules ripensis*, asociindu-se la sistemul defensiv al *limes*-ului roman al provinciei Scythia Minor, în sec. IV e.n. [96].

Altarul de la Tropaeum Traiani constituie încă o mărturie [97] — probabil printre ultimele — a persistenței unui cult păgîn într-o epocă de plin avînt a creștinismului.

Desigur, o manifestare atît de largă a cultului, mai ales în sec. II-III e.n., presupune și existența unor temple, a unor sanctuare, în care credincioșii își depuneau ofrandele cînd solicitau sprijinul divinității. Am constatat deja existența unui templu la Callatis, care a aparținut lui Heracles grec [98].

O inscripție datînd de la sfîrșitul sec. II — începutul sec. III e.n. [99], din Callatis, ne atestă existența unui templu și în această perioadă. Inscripția cuprinde numele membrilor unei asociații religioase, care s-a organizat în cinstea lui Hercule [100]. În text este menționat faptul că asociații sînt originari din Heracleea Pontică și au constituit aici — la Callatis — un σύνοδος ᶜΗρακλεώντων[101]. Zeul adorat este zeul principal al cetății și își trage epitetul φαρανγίτης, de la locul unde, probabil, era plasat sanctuarul [102].

---

[91] Adrian Rădulescu, *Aspecte privind exploatarea pietrei în Dobrogea romană*, în *Pontica*, V, 1972, p. 177—200.

[92] Gr. Florescu în *Germania*, XXI, p. 108 și urm.

[93] D. Tudor, *Inscripții inedite...*, p. 606.

[94] N. Gostar, *Herculens Ripensis*, în *Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași*, 1973, p. 69—73.

[95] *Idem*, p. 70.

[96] *Ibidem*.

[97] Alături de grupul statuar al lui Hercule în luptă cu leul nemeean, descoperit la Histria — cf. *Supra*, n. 67 — și poarta de mormînt roman — document tîrziu al sincretismului păgîn — cf. *Supra*, n. 80.

[98] *Supra*, n. 8.

[99] A. Rădulescu, *Inscripții inedite din Dobrogea*, în *SCIV*, XIV, 1, 1963, p. 84—89, nr. 7, fig. 7 (= în *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, p. 148—153, nr. 7) ; J. și L. Robert, *BE*, *REG*, 68, 1974, p. 194, nr. 290.

[100] J. și L. Robert, *loc. cit.*, întregesc [ᶜΗρακ]λῆ φαρανγείτη, acolo unde primul editor completase [κυβέ]λη φαρανγείτη

[101] A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 85 ; J. și L. Robert, *loc. cit.*, care însă restituie ᶜΗρακλειστῶν = „adoratori ai lui Hercules".

[102] A. Rădulescu, *loc cit.* ; J. și L. Robert, *loc. cit.*

Imaginile în aedicula [103], descoperite la Tomis — indiferent de felul în care sînt executate — ca și cantitatea numeroasă de monumente dedicate lui Hercule, ne duc la concluzia că în sec. III e.n., a existat aici un templu dedicat eroului. Faptul ne este confirmat de altfel, și de descoperirea celor două coloane pe care sînt sculptate scene din muncile lui Hercule [104], care, sigur, au făcut parte dintr-un templu [105].

Nu credem că la Histria Hercule s-a bucurat de aceeași adorație [106], ca la Tomis și Callatis, încît să i se ridice un templu, deși au fost descoperite și aici numeroase monumente sculpturale, iar o asociație de Ἡρακλειασταῖς, este menționată într-un decret pentru Aba [107].

Făcînd parte dintre divinitățile importante ale pantheonului soldățesc, Hercule a avut desigur sanctuare în lagărele militare s-au în locurile unde lucrau militari. Încăperea cu basorelieful lui *Hercules Saxanus*, din cariera de la Axiopolis, îndeplinea desigur rolul unui sanctuar [108].

* * *

Fără a pretinde că am epuizat subiectul, desprindem cîteva concluzii referitoare la pătrunderea și difuzarea cultului lui Hercule în Scythia Minor.

De la început este de notat că fenomenul — așa cum s-a observat deja — s-a desfășurat în două etape : Într-o primă etapă asistăm la pătrunderea cultului lui *Heracles* grec, care vine din sud — Thasos, Heracleea Pontică — la început la Callatis, de unde se va răspîndi și în celelalte colonii pontice.

---

[103] Vezi în special aedicula de la fig. 10, *supra*.

[104] *Supra*, n. 62 și 63 și fig. 19 și 20.

[105] După opinia cercetătoarei G. Bordenache — *Sculture...* I, p. 137—138 —, coloanele ornamentate cu două din muncile lui Hercule, împreună cu alte două coloane, pe care sînt reprezentați Dioscurii, ar fi făcut parte dintr-un portic. Pentru coloanele cu reprezentările Dioscurilor, au fost exprimate păreri că ar proveni de la un templu dedicat gemenilor : cf. Gr. Tocilescu, R. Netzhammer și mai recent I. Stoian, *Cultul Dioscurilor și triburile tomitane. În lumina unui monument recent publicat*, în *SCIV*, 16, 3, 1965, p. 523, fig. 9 (= în *Dacia*, NS, X, p. 353). Dacă, după ipoteza Gabriellei Bordenache : „ne aflăm în fața unui portic, decorat cu cele mai de seamă divinități ale pantheonului tomitan", nu credem ca cele două coloane pe care sînt reprezentate scene din muncile lui Hercule, să fi făcut parte din această suită. Într-un portic de acest gen, și-ar fi găsit locul o singură reprezentare a lui Hercule, în imaginea sa caracteristică : sprijinit în măciucă și cu pielea leului pe braț. Mai mult ca sigur, cele două coloane au aparținut unui templu al lui Hercule.

[106] D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, p. 52.

[107] Em. Popescu, *The Histrien decree for Aba (2nd century of our era)*, în *Dacia*, NS, IV, 1960, p. 292.

[108] Urmele de foc de pe partea superioară a altarului, confirmă că aici se practicau ritualuri religioase, cf. *supra* n. 50.

Sub influiența greacă, ideea fundamentală a cultului lui Heracles, este aceea de zeu protector al naturii și al fertilității, consolidată și concretizată pe terenul local, ca protector al agriculturii, în special al viticulturii și al turmelor.

În a doua etapă se înregistrează pătrunderea cultului roman, al lui *Hercules Invictus* sau *Victor*, adus de soldații legiunilor romane. Cultul lui Hercule capătă, sub influiența romană, un nou conținut. Eroul devine protectorul legiunilor militare romane, noile epitete exprimînd ideea puterii Romei, a puterii soldaților [109]. De aici marea popularitate a eroului în provinciile Imperiului. Cei care dedică inscripții sînt, în general, soldați sau veterani romani.

Cultul lui Hercule atinge apogeul în sec. III e.n., din această perioadă datînd cele mai multe monumente. Reliefurile sînt lipsite de varietate, totul reducîndu-se la unul sau două tipuri generalizate : Hercules Romanus și Hercule în luptă cu leul. Sculptura nu mai păstrează liniile fine, perfecte, moștenite de la arta elenistică, chiar dacă ideile s-au difuzat în continuare. În ateliere lucrează meșteri rutinați, care nu mai oferă opere de artă, ci lucrări de serie, deși, uneori, acestea sînt executate cu mai multă grijă.

În sec. IV e.n., în perioada de avînt a creștinismului, Hercule este conceput în spiritul sincretist, specific sfîrșitului păgînismului. Reprezentările plastice, sau inscripțiile dedicate lui, datînd din această perioadă, constituie ultimele ecouri ale cultului unei divinități, care și-a datorat popularitatea nu numai forței fizice neobișnuite, cît mai ales faptului că, prin aceasta, insufla speranța în nemurire.

În încheiere prezentăm trei tabele, cuprinzînd repartiția, în spațiu și timp, a monumentelor sculpturale și epigrafice, care atestă răpîndirea și evoluția cultului lui Hercule în Scythia Minor.

I. Monumente epigrafice care atestă temple ale lui Hercule, sau asociații legate de cultul său.

loc de descoperire / datare	Sec. III î.e.n.	sec. II e.n.	sfîrșitul sec. II începutul sec. III	Total
Callatis	1	—	1	2
Histria	—	1	—	1
Total	1	1	1	3

[109] A. von Domaszewski, *Die Religion des römischen Heers. Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst*, Trier, 1895, p. 48 ; T. Sarafov, op. cit., p. 172 și urm., 180, А.-Н. Щеглов, *Геракла отдыхающий* .

II. Monumente sculpturale dedicate lui Hercule.

loc de descoperire / datare	sec. I	sec. II	sfîrşit sec. II — început sec. III.	sec. III	sec. IV	sec. V	Total
Tomis	1	4	3	6	1	—	15
Histria	—	—	—	3	1	—	4
Callatis	—	—	—	2	—	—	2
Nisipari	—	—	—	2	—	—	2
Axiopolis	—	—	—	1	—	—	1
Murfatlar	—	—	—	1	—	—	1
Dinogeţia	—	—	—	—	—	1	1
Loc necunoscut	—	—	1	—	—	—	1
Total	1	4	4	15	2	1	27

III. Monumente epigrafice dedicate lui Hercule.

loc de descoperire / datare	sec. II	sec. III	sec. IV	Total
Tropaeum Traiani	1	—	1	2
Ulmetum	1	—	—	1
Vicus Quintionis	1	—	—	1
Histria	—	1	—	1
Noviodunum (?)	—	1	—	1
Total	3	2	1	6

MONEDE GRECEȘTI, ROMANE ȘI BIZANTINE DESCOPERITE ÎN DOBROGEA

R. OCHEȘEANU, GH. PAPUC

IV

Am cuprins, în cronica noastră din acest an, atît cea mai mare parte a monedelor grecești aflate în timpul săpăturilor arheologice întreprinse de C. Scorpan, în Tomis, în ultimii ani, cît și un număr însemnat de monede grecești și romane strînse în împrejurimile cetății Tropaeum Traiani. De asemenea, am considerat ca avînd o deosebita importanță pentru cunoașterea vieții economice și a circulației monetare, din perioada imperiului tîrziu, în satele Scythiei Minor, publicarea lotului de monede adunate în Camena, anticul *vicus Petra*. Este de semnalat aici și un follis emis la Nicomedia de către Focas și descoperit la Corbu de sus.

Printre monedele romane amintim aici și o monedă, emisă de Marcian, a cărei monogramă nu o găsim nici în LRBC și nici în tabelul de monograme ce însoțește publicarea tezaurului de la Zeno (cf. N.N.M. 148, p. 89).

MONEDE GRECEȘTI

ADAMCLISI

Monedele au fost găsite, în anul 1965, de către paznicul cetății D. Mocanu.

400. *CALLATIS : COMMODUS*
AE. ↙. 2,45 g. 18,5 mm.
Pick, 300. Inv. 9526.

401. *MARCIANOPOLIS : SEPTIMIUS SEVERUS*
AE. ↑. 2,41 g. 20 mm.
Pick, 586. Inv. 9498.

CONSTANȚA

PARCUL CATEDRALEI

În timpul săpăturilor arheologice au fost descoperite vîrfuri de săgeți cu valoare monetară și monede histriene cu roata (cf. C. Scorpan, comunicare la sesiunea din iunie 1974 a Muzeului din Tulcea, în Peuce, 1975, precum și monede bătute la Histria, Tomis și Callatis.

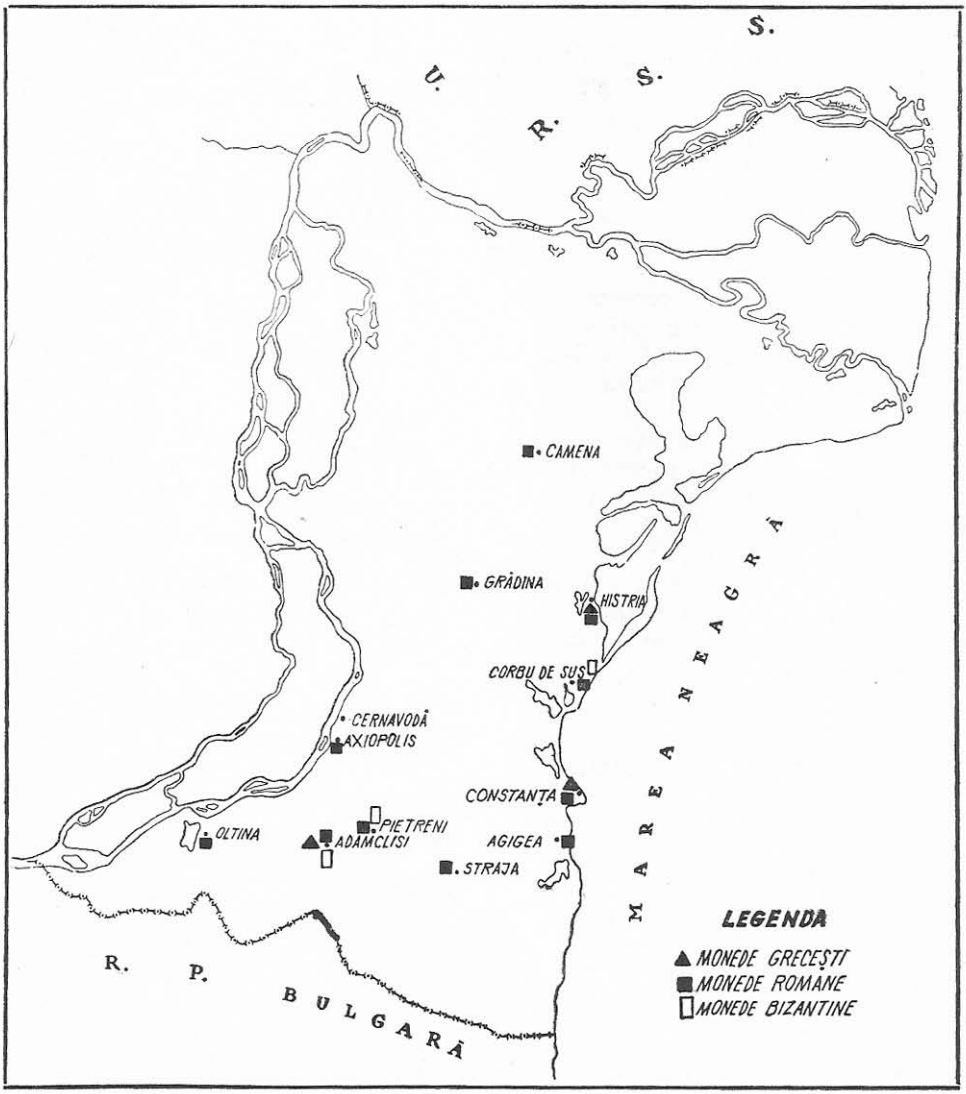

DESCOPERIRI MONETARE ÎN DOBROGEA

402. *CALLATIS : epoca autonomă*
AE. ? . 7,17 g. 23 mm.
Pick, tip general 229. Inv. 9497.

403. *HISTRIA : epoca autonomă*
AE. ↓ . 4,00 g. 17 mm.
Pick, 474. Inv. 9481.

404. *TOMIS : epoca autonomă*
AE. ↓ . 5,60 g. 20 mm.
Pick-Regling, 2461. Inv. 9482.

405. *TOMIS : epoca autonomă*
AE. ↑ . 6,71 g. 21,5 mm.
Pick-Regling, 2461. Inv. 9483.
Contramarcă pe av.

406. *TOMIS : epoca autonomă*
AE. ? . 6,61 g. 20 mm.
Pick-Regling, 2461. Inv. 9484.
Contramarcă pe av.

407. *TOMIS : epoca autonomă*
AE. ↓ . 3,78 g. 18 mm.
Pick-Regling, 2462. Inv. 9485.

408. *TOMIS : epoca autonomă*
AE. ↑ . 1,90 g. 14 mm.
Pick-Regling, 2468. Inv. 9486.

409. *TOMIS : epoca autonomă*
AE. ← . 3,62 g. 14 mm.
Pick-Regling, 2468. Inv. 9487.

410. *TOMIS : epoca romană*
AE. ↑ . 1,62 g. 16 mm.
Pick-Regling, 2514. Inv. 9488.

411. *TOMIS : epoca romană*
AE. ↑ . 2,35 g. 17 mm.
Pick-Regling, 2517. Inv. 9489.

412. *TOMIS : epoca romană*
AE. ↓ . 2,55 g. 16,5 mm.
Pick-Regling, 2548. Inv. 9491.

413. *TOMIS : epoca romană*
AE. ↓ . 2,24 g. 17 mm.
Pick-Regling, 2548. Inv. 9490.

414. *TOMIS : TRAIAN*
AE. ↓ . Fragmentar.
Pick-Regling, 2600. Inv. 9492.

415. *TOMIS : ANTONINUS PIUS*
AE. ↓ . 2,54 g. 17 mm.
Pick-Regling, tip general 2631. Inv. 9493.

416. *TOMIS : ANTONINUS PIUS*
AE. ↓ . 2,54 g. 17 mm.
Pick-Regling, tip general 2631. Inv. 9494.

417. *TOMIS : M. AURELIUS CAESAR*
AE. ↓ . 3.50 g. 18,5 mm.
Pick-Regling, 2642. Inv. 9495.

418. *TOMIS : M. AURELIUS CAESAR*
AE. ↓ . 3,37 g. 17 mm.
Pick-Regling, 2655. Inv. 9486.

HISTRIA

Din cetatea Histria şi împrejurimile imediate au fost adunate de paznici, în primăvara anului 1974, cîteva monede de bronz greceşti şi romane. Cf. registrul de creşterea colecţiilor no. 114.

419. *Monedă cu roata şi legenda* ΙΕΤ

AE. 1,36 g. 14 mm.
Pick, 531. Inv. 9522.

420. *HISTRIA : epoca autonomă*
AE. ← . 1,14 g. 11 mm.
Pick, tip general 458. Inv. 9523.

421. *HISTRIA : epoca autonomă*
AE. ↑ . 1,24 g. 13 mm.
Pick, tip general 458. Inv. 9524.

MONEDE ROMANE

ADAMCLISI

Monedele au fost adunate de C. Lomnaru din împrejurimile cetăţii Tropaeum Traiani. Cf. registrul de creşterea colecţiilor, no. 86, 89, 92, 120.

422. *TRAIAN*
AE. ↙ . 10,88 g. 26 mm.
BMC, III, As. p. 153, nr. 740 sau p. 158, nr. 751.
Roma, Anii 100 sau 101—102. Inv. 9530.

423. *LICINIUS*
AE. ↗ . 1,93 g. 22 mm.
RIC, VII, p. 546, nr. 6. Anii 313—314. Inv. 9105.

424. *LICINIUS*
AE. ↙ . 2,75 g. 20 mm.
RIC, VII, p. 601, nr. 13. Anii 313—14. Inv. 9134.

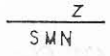

425. *LICINIUS*
AE. ↓ . 3,93 g. 18,3 mm.
RIC, VII, p. 604, nr. 24. Anii 317—20. Inv. 9139.

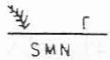

426. *LICINIUS*
AE. ↓ . 1,40 g. 20 mm.
RIC VII, tip IOVI CONSER-VATORI. Anii 313—17. Inv. 9118.

427. *LICINIUS*
AE. ↑ . 3,05 g. 19,5 mm.
RIC VII, tip IOVI CONS-ERVATORI.
Anii 321—24. Inv. 9151.

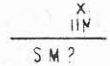

428. *LICINIUS II*
AE. ↑ . 2,63 g. 18,5 mm.
RIC VII, p. 548, nr. 54. Anii 321—24. Inv. 9126.

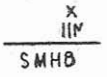

429. *LICINIUS II*
AE. ↓ . 2,45 g. 19 mm.
RIC VII, p. 548, nr. 54. Anii 321—24. Inv. 9138.

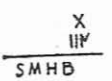

430. *CONSTANTIN I*
AE. ↑ . 1,30 g. 16 mm.
LRBC I, 757. Anii 335—37. Inv. 9137.

431. *CONSTANTIN I*
AE. ↓ . 1,93 g. 18,5 mm.
LRBC I, 802. Anii 324—25/6. Inv. 9480.

432. *CONSTANTIN I*
AE. ↓ . 2,43 g. 17 mm.
LRBC I, 904. Anii 330—5. Inv. 9142.

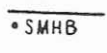

433. *CONSTANTIN I*
AE. ↘ . 2,12 g. 15 mm.
LRBC I, 934. Anii 335—7. Inv. 9131.

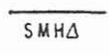

434. *CONSTANTIN I*
AE. ↗ . 2,47 g. 18 mm.
LRBC I, 1158. Anii 324—30. Inv. 9140.

435. *CONSTANTIN I*
AE. ↑ . 1,25 g. 16,5 mm.
LRBC I, 1291. Anii 337—9. Inv. 9089.

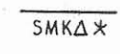

436. *VRBS ROMA*
AE. ↓ . 2,16 g. 18 mm.
LRBC I, 930. Anii 330—5. Inv. 9127.

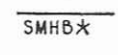

437. *CONSTANTINOPOLIS*
AE. ↑ . 2,18 g. 17 mm.
LRBC I, 1249. Anii 330—5. Inv. 9136.

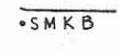

438. *CONSTANTINOPOLIS*
AE. ↓ . 2,82 g. 16,5 mm. SMANI
LRBC I, 1360. Anii 330—5. Inv. 9128.

439. *CONSTANTINOPOLIS*
AE. ↓ . 1,12 g. 14,5 mm.
LRBC I, tip GLORIA EXERCITVS (3). Anii 335—7. Inv. 9130.

440. *CONSTANTIN II*
AE. ↓ . 2,12 g. 18,5 mm. CONSΘ•
LRBC I, 1011. Anii 330—5. Inv. 9141.

441. *CONSTANTIUS II*
AE. ↑ . 2,42 g. 15 mm. •M•
LRBC II, 2049. Anii 355—61. Inv. 9132. CONSB

442. *CONSTANTIUS II*
AE. ↑ . 4,00 g. 18 mm. SMK?
LRBC II, 2492. Anii 351—54. Inv. 9104.

443. *CONSTANTIUS II*
AE. ↑ . 2,44 g. 17 mm. SMANZ
LRBC II, 1358. Anii 330—5. Inv. 9111.

444. *CONSTANTIUS II*
AE. ↓ . 2,33 g. 16 mm. M
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO (FH 3). ?
Anii 351—61. Inv. 9129.

445. *CONSTANTIUS II*
AE. ↓ . 2,00 g. 17 mm. M
LRBC II, tip FEL TEMP-REPARATIO (FH 3). ?
Anii 351—61. Inv. 9153.

446. *CONSTANTIUS II*
AE. ↘ . 1,89 g. 14 mm.
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO (FH 3). Anii 351—61. Inv. 9154

447. *CONSTANTIUS II*
AE. ↓ . 1,38 g. 14,5 mm.
LRBC II, tip SPES REIPVLICE. Anii 355—61. Inv. 9086.

448. *CONSTANTIUS II*
AE. ↓ . 1,39 g. 14 mm.
LRBC II, tip SPES REIPVBLICE. Anii 355—61. Inv. 9087.

449. *CONSTANTIUS II*
AE. ↓ . 1,76 g. 14 mm.
LRBC II, tip SPES REIPVBLICE. Anii 355—61. Inv. 9121.

450. *CONSTANTIUS II*
AE. ↑ . 1,72 g. 13 mm.
LRBC II, tip SPES REIPVBLICE. Anii 355—61. Inv. 9133.

451. *CONSTANS*
AE. ↑ . 1,10 g. 15 mm.
LRBC I, 801. Anii 341—46. Inv. 9115.

452. *CONSTANS*
AE. ↓ . 1,55 g. 15 mm.
LRBC I, 1268. Anii 335—7. Inv. 9124.

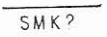

453. *CONSTANS*
AE. ↑ . 2,00 g. 15,5 mm.
LRBC I, 1283. Anii 337—41. Inv. 9091.

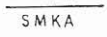

454. *CONSTANS*
AE. ↑ . 1,96 g. 15 mm.
LRBC I, tip VOT XX MULT XXX. Anii 341—6. Inv. 9106.

455. *CONSTANTIUS II sau CONSTANS*
AE. ↓ . 1,11 g. 13 mm.
LRBC I, tip VOT XX MVLT XXX. Anii 341—6. Inv. 9112.

456. *PROCOPIUS*
AE. ↓ . 2,96 g. 18 mm.
LRBC II, 2082. Anii 365—6. Inv. 9110.

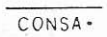

457. *VALENTINIAN*
AE. ↓ . 1,64 g. 14 mm.
LRBC II, tip SECVRITAS-REPPVBLICAE. Anii 364—5. Inv. 9107.

458. *VALENS*
AE. ↑ . 1,55 g. 17 mm.
LRBC II, 1937. Anii 367—75. Inv. 9116.

459. *VALENTINIAN I, VALENS sau GRATIAN*
AE. ↑ . 2,28 g. 15 mm.
LRBC II, tip GLORIA ROMANORUM (8). Anii 364—78. Inv. 9095.

460. *VALENTINIAN I, VALENS sau GRATIAN*
AE. ↓ . 2,18 g. 15 mm.
LRBC II, tip SECVRITAS REIPVBLICAE. Anii 364—78. Inv. 9114.

461. *THEODOSIUS I*
AE. ↓ . 0,93 g. 13 mm.
LRBC II, 1962. Anul 383. Inv. 9479.

462. *VALENTINIAN II, THEODOSIUS I, ARCADIUS sau HONORIUS*
AE. ↑ . 1,05 g. 12 mm.
LRBC II, tip SALVS REIPVBLICAE (2). Anii 383—95. Inv. 9108.

463. *ARCADIUS*
AE. ↓ . 1,18 g. 12,5 mm.
LRBC II, 1964. Anul 383. Inv. 9113.

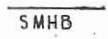

464. *ARCADIUS*
AE. ↑ . 6,11 g. 21 mm.
LRBC II, 2179. Anii 383—92. Inv. 9149.

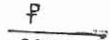

465. *ARCADIUS*
AE. ↓ . 1,39 g. 17 mm.
LRBC II, tip VIRTVS EXERCITI (2).
Anii 395—402. Inv. 9150.

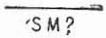

466. *HONORIUS*
AE. ↓ . 1,70 g. 14 mm.
LRBC II, tip GLORIA ROMANORVM (21). Anii 402—8. Inv. 9125.

467. *HONORIUS*
AE. ↓ . 1,45 g. 14 mm.
LRBC II, tip GLORIA ROMANORVM (23). Anii 408—23. Inv. 9088.

468. *ARCADIUS sau HONORIUS*
AE. ↙ . 1,36 g. 15 mm.
LRBC II, tip VIRTVS EXERCITI (2). Anii 395—402. Inv. 9155.

469. *THEODOSIUS II sau VALENTINIAN III*
AE. ? . 0,55 g. 11,5 mm.
LRBC II, tip Cross in wreath. Anii 425—50. Inv. 9117.

470. *THEODOSIUS II sau VALENTINIAN III*
AE. ? . 0,69 g. 10,5 mm.
LRBC II, tip Cross in wreath. Anii 425—50. Inv. 9146.

471 *LEON I*
AE. ↓ . 0,98 g. 10,5 mm.
LRBC II, 2272—3. Anii 457—474. Inv. 9109.

472. *ANASTASIUS*
AE. ? . 0,61 g. 8 mm.
LRBC II, 2288. Anii 491—518. Inv. 9093.

De pe teritoriul cetății Tropaeum Traiani și împrejurimi au fost adunate de Măncică A. cîteva monede romane și bizantine. Cf. registrul de creșterea colecțiilor no. 105.

473. *CONSTANTIUS II*
AE. ↓ . 1,65 g. 15 mm.
LRBC I, 1391. Anii 337—41. Inv. 9096.

SMANZ

474. *THEODOSIUS I*
AE. ↓ . 1,15 g. 13 mm.
LRBC II, tip SALVS REIPVBLICAE (2). Anii 383—95. Inv. 9097.

475. *ARCADIUS sau HONORIUS*
AE. ↑ . 0,72 g. 13,5 mm.
LRBC II, tip VIRTVS EXERCITI (2). Anii 395—402. Inv. 9099.

476. *MARCIAN*
AE. ↗ . 1,11 g. 11 mm.
LRBC II.-NNM 148. — Monogram.
Anii 450—7. Inv. 9098.

Din raza comunei provine şi moneda cedată Muzeului din Constanţa de către Zamfir C. Tudor. Cf. registrul de creşterea colecţiilor no. 108.

477. *CONSTANTIUS II*
AE. ↓ . 3,41 g. 20 mm.
LRBC II, 2480. Anii 346—50. Inv. 9535.

*
SMK9

AGIGEA

Moneda a fost donată de Alexe T. Nicolae, care a găsit-o pe ogoarele C.A.P. din comună. Cf. registrul de creşterea colecţiilor no. 119.

478. *VALENTINIAN I, VALENS sau GRATIAN*
AE. ↘ . 1,70 g. 16,5 mm.
LRBC II, tip SECVRITAS REIPVBLICAE. Anii 364—378. Inv. 9532.

AXIOPOLIS

Monedele au fost strînse de către Ciurea Eugen de pe teritoriul cetăţii de la Hinog. Cf. registrul de creşterea colecţiilor no. 113.

479. *CONSTANTIUS II*
AE. ↓ . 4,85 g. 18 mm.
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO (FH4)
Anii 346—354. Inv. 9517.

B
?

480. *VALENTINIAN I sau VALENS*
AE. ↓ . 2,42 g. 16,5 mm.
LRBC II, 1919—20 sau 1932—33.
Anii 364—5 sau 366—7. Inv. 9516.

SMHA

481. *TEHODOSIUS II*
AE. ↓ . 1,45 g. 14,5 mm.
LRBC II, tip GLORIA ROMANORVM (22). Anii 408—23. Inv. 9518.

CAMENA

Monedele au fost adunate de elevul Zamfir C. Tudor. Cf. registrul de creşterea colecţiilor no. 107.

482. *CONSTANTIN I*
AE. ↑ . 2,62 g. 18 mm.
LRBC I, 835. Anii 330—5. Inv. 9510.

SMTSA

483. *CRISPUS*
AE. ↑ . 2,24 g. 19 mm.
RIC VII, p. 548, nr. 53. Anii 321—4. Inv. 9500.

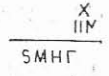

484. *CONSTANTIN II*
AE. ↑ . 1,50 g. 15,5 mm.
LRBC I, 1264. Anii 335—7. Inv. 504.

485. *CONSTANTINOPOLIS*
AE. ↓ . 2,75 g. 18 mm.
LRBC I, 839. Anii 330—5. Inv. 9505.

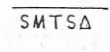

486. *CONSTANTIUS II*
AE. ↘ . 1,65 g. 16,5 mm.
LRBC II, 1687. Anii 355—61. Inv. 9508.

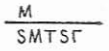

487. *CONSTANTIUS II*
AE. ↓ . 1,55 g. 17 mm.
LRBC I, 1019. Anii 330—5. Inv. 9502.

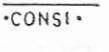

488. *CONSTANTIUS II*
AE. ↑ . 2,51 g. 17 mm.
LRBC I, tip GLORIA EXERCITVS (2). Anii 330—5. Inv. 9507.

489. *CONSTANTIUS II*
AE. ↓ . 1,53 g. 16 mm.
LRBC I, tip VOTXXMVLTXXX. Anii 341—6 Ihv. 9509.

490. *IULIAN*
AE. ↓ . 2,57 g. 17 mm.
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO (FH3)
Anii 355—61. Inv. 9501.

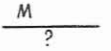

491. *VALENS*
AE. ↓ . 2,37 g. 19 mm.
LRBC II, tip GLORIA ROMANORVM (8). Anii 364—78. Inv. 9503.

CONSTANȚA

STR. GRIVIȚEI

Intr-un mormînt de inhumație (M3) era depusă ca ofrandă funerară și o monedă romană.

492. *FAUSTINA I*
AE. ↓ . 9,93 g. 25,5 mm.
BMC IV, Dupondius sau As, p. 253 nr. 1583. Roma. Em. 3.
Anul 141 și după. Inv. 9529.

PIAȚA INDEPENDENȚEI

Monedele au fost găsite în pămîntul scos din șanțul de canalizare, săpat în primăvara anului 1974.

493. *FAUSTINA I*
AR. ↓ . 3,45 g. 18 mm.
BMC IV, Denar, p. 56, nr. 375. Roma. Em. 3. Anul 141 și după. Inv. 9521.

494. *ARCADIUS sau HONORIUS*
AE. ↑ . 2,20 g. 15 mm.
LRBC II, tip VIRTVS EXERCITI (2). Anii 395—402. Inv. 9534.

CORBUL

CORBUL DE SUS

Lîngă cimșeaua satului au fost găsite de Cepăreanu Ion două monede, una romană, cealaltă bizantină, care au fost donate muzeului din Constanța. Cf. registrul de creșterea colecțiilor no. 120.

495. *CONSTANTIUS II*
AE. ↓ . 2,52 g. 17 mm.
LRBC II, 2844 sau 2846. Anii 351—61. Inv. 9519.

ALEΔ

CUMPĂNA

STRAJA

Moneda a fost găsită în vatra satului de către Olaru Constantin.

496. *AURELIAN*
Ant. ↓ . 4,60 g. 21 mm.
RIC V, 1, p. 288, nr. 215. Siscia, per. II. Inv. 9515.

⁂ T

HISTRIA

Vezi, pentru condiţiile de descoperire, *supra* no. 419.

497. *THEODOSIUS II sau VALENTINIAN III*
AE. ? . 0,65 g. 15 mm × 10 mm.
LRBC II, tip Cross in Wreath. Anii 425—50. Inv. 9525.

OLTINA

În cursul săpăturilor arheologice din 1967 pentru cercetarea cuptoarelor de epocă romano-bizantină a fost găsită la — 0,05 m deasupra platformei de ardere a cuptorului 3 o monedă romană.

498. *CONSTANTIUS II*
AE. ↓ . 4,76 g. 19,5 mm.
LRBC II, 2289. Anii 346—50. Inv. 9214.

SMNЄ

PASSIM

Moneda găsită în raza satului Oltina, ne-a fost donată de Tudor Marin în toamna anului 1971.

499. *CONSTANTIUS II*
AE. ↓ . 1,21 g. 15 mm.
LRBC I, tip VICTORIAE DD AUGG NN.
Anii 341—6. Inv. 9533.

⸸
?

PIETRENI

Monedele au fost găsite de Zamfir C. Tudor. Cf. registrul de cre.terea colecţiilor no. 109.

500. *CONSTANTIN II*
AE. ↗ . 2,08 g. 18 mm.
LRBC I, 1011. Anii 330—5. Inv. 9514.

CONSΘ·

501. *CONSTANTIUS II*
AE. ↓ . 2,20 g. 16 mm.
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO (FH3). Anii 351—61. Inv. 9513.

TÎRGUŞOR

SAT GRĂDINA

Moneda a fost donată de Bardac Anghel.

502. *LICINIUS II*
AE. ↑ . 2,75 g. 19 mm.
RIC VII, p. 548, nr. 52. Anii 321—4.

$\frac{\text{X}}{\text{IIP}}$
SMHB

MONEDE BIZANTINE

ADAMCLISI

Pentru condiţiile de descoperire vezi, *supra* no. 473.

503. *IUSTIN I*
AV. ↓ . 1,50 g. 16 mm.
Valoare = Tremisses; atelier: Constantinopol, anii 518—527.
DOW I, p. 37, nr. 4. Inv. 6111.
Vezi *supra* no. 477.

504. *IUSTINIAN I*
AE. ↙ . 18,17 g. 30,5 mm.
Valoare M = 40 nummia; atelier Constantinopol; officina ?. Anii 527—38.
DOW, I, p. 78, tip general 28. Inv. 9527.

CORBUL

CORBUL DE SUS

Pentru condiţiile de descoperire vezi *supra*, nr. 495.

505. *FOCAS*
AE. ↓ . 11,48 g. 31 mm.
Valoare XXXX = 40 numia; atelier Nicomedia; officina B. Anul Ч =606/7.
DOW II, p. 118, nr. 58. Inv. 9520.
Pentru condiţiile de descoperire vezi *supra* no. 500.

PIETRENI

Pentru condiţiile de descoperire vezi *supra* no. 500

506. *IUSTINIAN I*
AE. ↓ . 15,33 g. 29,5 mm.
Valoare M = 40 numia; atelier: Constantinopol; officina: A. Anii 527—38.
DOW I, p. 78, nr. 28 a. Inv. 9511.

507. *IOAN TZIMISKES*
AE. ↓ . 8,23 g. 27 mm × 23,5 mm.
M. Thompson, clasa A-1. Anii 969—989. Inv. 9512.

INDEX I

Împăraţi şi membrii familiilor domnitoare	Localitatea	Nr. crt.	Nr. pieselor
Traian	Adamclisi	422	1
Faustina I	Constanţa	492, 493	2
Aurelian	Cumpăna	496	1
Licinius I	Adamclisi	423, 424, 425, 426, 427	5
Licinius II	Adamclisi	428, 429	3
	Tîrguşor	502	
Constantin I	Adamclisi	430, 431, 432, 433, 434, 435	7
	Camena	482	
Crispus	Camena	483	1
Constantin II	Adamclisi	440	
	Camena	484	3
	Pietreni	500	
Constantius II	Adamclisi	441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 473, 477	
	Axiopolis	479	
	Camena	486, 487, 488, 489	
	Corbul	495	
	Oltina	498, 499	
	Pietreni	501	21
Constans	Adamclisi	451, 452, 453, 454	4
Vrbs Roma	Adamclisi	436	1
Constantinopolis	Adamclisi	437, 438, 439	3
Iulian	Camena	490	1
Procopius	Adamclisi	456	1
Valentinian I	Adamclisi	457	1
Valens	Adamclisi	458	
	Camena	491	2
Theodosius I	Adamclisi	461, 474	2
Arcadius	Adamclisi	463, 464, 465	3
Honorius	Adamclisi	466, 467	2
Theodosius II	Agigea	481	1
Marcian	Adamclisi	476	1
Leon	Adamclisi	471	1
Anastasius	Adamclisi	472	1
Iustin I	Adamclisi	503	1
Iustinian I	Adamclisi	504	
	Pietreni	506	2
Focas	Corbul	505	1
Ioan Tzimiskes	Pietreni	507	1

INDEX II
MONEDE GRECEȘTI

Cetăți emitente	Localitatea	Nr. crt.	Nr. pieselor
Histria	Constanța	493	
	Histria	419, 420, 421	4
Tomis	Constanța	404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418	15
Callatis	Adamclisi	400	
	Constanța	402	2
Marcianopolis	Constanța	401	1

INDEX II
MONEDE ROMANE

Monetării	Localitatea	Nr. crt.	Nr. pieselor
Roma	Adamclisi	422	
	Constanța	492, 493	3
Siscia	Adamclisi	430, 451	
	Cumpăna	496	3
Sirmium	Adamclisi	431	1
Thessalonica	Camena	482, 485, 486	3
Heraclea	Adamclisi	423, 428, 429, 432, 433, 436, 458, 461, 463	12
	Axiopolis	480	
	Camena	483	
	Tîrgușor	502	
Constantinopol	Adamclisi	440, 441, 456, 464	6
	Camena	487	
	Pietreni	500	
Nicomedia	Adamclisi	424, 425	
	Oltina	498	3
Cyzic	Adamclisi	434. 435, 437, 442, 452, 453, 477	8
	Camena	484	
Antiochia	Adamclisi	438, 443, 473	3
Alexandria	Corbul	495	1

MONEDE BIZANTINE

Monetării	Localitatea	Nr. crt.	Nr. pieselor
Constantinopol	Adamclisi	503, 504	
	Pietreni	506, 507	4
Nicomedia	Corbul	505	1

SESIUNEA MUZEULUI DE ARHEOLOGIE CONSTANȚA
27—29 octombrie 1974

Desfășurată ca în fiecare an, sesiunea a fost închinată celui de al XI-lea Congres al P.C.R., înscriindu-și în program tema majoră a istoriei poporului român pe pămîntul Dobrogei, atît în perioada antică („*Dobrogea în contextul istoriei vechi* carpato-dunărene") cît și în etapele medie, modernă și contemporană („*Mișcarea muncitorească, lupta Partidului Comunist Român pentru eliberarea țării și edificarea societății socialiste*").

Invitației de participare la sesiune i-au răspuns o serie de specialiști din institute de cercetări și muzee, cadre universitare din țară, profesori de istorie din municipiu și județ.

În *cuvîntul de salut* rostit în numele Comitetului județean Constanța al P.C.R., tovarășul secretar George Crișovan a subliniat atît importanța studierii și valorificării științifice și muzeistice a numeroaselor descoperiri și monumente arheologice din Dobrogea, cît și cercetarea aspectelor esențiale din istoria medie, modernă și contemporană a regiunii noastre.

În ședința plenară au susținut comunicări cîțiva reprezentanți de frunte ai științei istorice românești : — academician C. C. Giurescu în interesanta expunere „*Românii și turcii în Dobrogea*" a relevat vechimea, importanța și rolul elementului românesc de aici, trecînd apoi în revistă cele mai importante evenimente din istoria luptei antiotomane ; — prof. univ. dr. doc. Radu Vulpe, în comunicarea „*Dobrogea în contextul istoriei carpato-dunărene*", a subliniat importanța politică, economico-socială și culturală a provinciei amintite în ansamblul istoriei patriei ; — prof. univ. dr. doc. Nicolae Lascu, a vorbit despre „*Monumentul lui Ovidiu de la Sulmona*", făcîndu-ne cunoscut interesul pentru marele poet la antichității în orașul său de naștere ; — conf. univ. Nicolae Gostar a prezentat în documentata lucrare „*Cohors II Mattiacorum și cohors II Mattiacorum milliaria equitata civium Romanorum*" aspecte din apărarea provinciei Moesia inferior ; — conf. univ. dr.

Dumitru Protase prin lucrarea „*Limes-ul în România*" ne-a informat despre modul de valorificare a cercetărilor de pe *limes*.

Dată fiind multitudinea de probleme referitoare la tema enunţată, lucrările sesiunii s-au desfăşurat pe secţii.

În secţia de istorie a comunei primitive au fost prezentate următoarele comunicări: Al. Păunescu, Marin Cîrciumaru, *Paleogeografia musterianului din Dobrogea*; Fl. Mogoşanu, *Paleoliticul din Dobrogea în lumina ultimelor cercetări*; Eugen Comşa, *Evoluţia neoliticului pe teritoriul judeţului Constanţa*; Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cîteva observaţii asupra sculpturii în lut a culturii Hamangia şi influenţa ei asupra plasticii culturii Precucuteni*; Vl. Dumitrescu, *Aspecte regionale în aria de răspîndire a culturii Cucuteni în prima fază*; N. Harţuche, *Noi contribuţii la cunoaşterea epocii bronzului în estul Munteniei şi Dobrogea*; Ion Aldea, *Depozitul hallstattian de la Cugir (jud. Alba)*; C. Iconomu, *Unele probleme ale Hallstattului tîrziu din Moldova în lumina săpăturilor de la Curteni*; M. Irimia, *Observaţii privind arheologia secolelor VII-IV î.e.n. în Dobrogea*; Gavrilă Simion, *Observaţii asupra unităţii culturii materiale geto-dacice din zona carpato-dunăreană*; Const. Buzdugan, *Descoperirea de la Petricani şi relaţia ei cu cultura traco-getică de la Dunărea de Jos*; N. Conovici, Crişan Muşeţeanu, *Cîteva toarte ştampilate de amfore din judeţul Ialomiţa şi sud-vestul Dobrogei*;

In secţia de istorie clasică: M. Bucovală, *Un nou mormînt de epocă elenistică tîrzie la Tomis*; Maria Coja, *Un alt mormînt de incineraţie din epoca romană de la Histria*; Maria Munteanu, *Inscripţii funerare inedite din Scythia Minor*; R. Vulpe, *Condiţiile strategice generale şi locale ale bătăliei lui Traian de la Adamclisi*; V. Protopopescu, *Campania din Moesia a lui Traian şi problema torturării prizonierilor romani de către femeile dace*; Liviu Petculescu, *Garnituri de armură romane pe teritoriul României*; M. Zahariade, *Cîteva observaţii istorice asupra scutului de la Dura-Europos*; Emilia Doruţiu-Boilă, *Observaţii cu privire la organizarea comunităţii greceşti din „Pontul Stîng"*; A. Aricescu, *Drumul militar Noviodumum-Callatis în lumina itinerariilor antice*; Gh. Papuc, *Contribuţii la datarea zidului de incintă al cetăţii Tropaeum Traiani*; A. Rădulescu, C. Scorpan, *Date noi stratigrafice şi topografice în săpăturile din Parcul Catedralei — Tomis*; Z. Covacef, *Contribuţii privind cultul lui Hercule în Scythia Minor*; I. Micu, *Cu privire la o versiune românească a Tristelor, în distih elegiac*; M. Marinescu-Himu, *Traducere uitată din Ovidiu*; C. C. Petolescu, *Monumente sculpturale din colecţia „D. Papazoglu"*; H. Bauman-A. Opaiţ, *Date noi despre Aegyssus*;

În secţia de istorie clasică şi feudal-timpurie: El. Zavatin-Bârlădeanu, *Necropolă de epocă romană timpurie la Callatis*; Crişan Muşeţeanu, *Geme antice din sud-vestul Scythiei Minor*; Ion Ioniţă, Elvira Grosu, Lucia Dumitru, Ilie Peicea, *Aspecte de degradare biologică a unor monumente arheologice din Dobrogea*; Emilian Popescu, *Observaţii asupra unor inscripţii din secolele IV-VI e.n. descoperite în Dobrogea*; Vasile Culică, *Un tip neobişnuit de cruce şi geneza lui în Dobrogea romano-bizantină*; I. Barnea, *Basilica „simplă" de la Tro-*

paeum Traiani; N. Cheluță-Georgescu, *Date noi cu privire la ducatul de Paristrion (Paradunavon);* N. Cheluță-Georgescu, *Cuptoare de pîine și obiecte de mobilier în locuințele-bordei de la Capidava;* P. Diaconu, *Despre vikingi la Dunărea de Jos;* Silvia Baraschi, *Cîteva date în legătură cu ceramica medievală de la Păcuiul lui Soare;*

În secția de numismatică : R. Ocheșeanu, *Cîteva observații privind monedele histriene de argint; Gh.* Poenaru-Bordea, *În legătură cu relațiile dintre cetățile vest-pontice în lumina descoperirilor monetare;* C. Preda, *De ce nu există monede geto-dacice în Dobrogea?* C. Iconomu, R. Ocheșeanu, *Un pond din Cizic;* Bucur Mitrea, *Mondele emise de cetatea Callatis în timpul lui Nero;* Al. Barnea, *Tezaur de denari romani imperiali descoperit în cetatea Tropaeum Traiani;* R. Ocheșeanu, M. Munteanu, *Observații privind circulația monetară în satele din Dobrogea romană (sec. I-III);*

În secția de istorie clasică : C. Pop, E. Nemeș, *Diana de la Ostrov:* N. Gudea, *Granița imperiului roman la Dunărea de Jos după cucerirea Daciei;* D. Alicu, *Stampile de lucernae la Ulpia Traiana Sarmizegetusa;* Cloșca Băluță, *Considerații asupra ceramicii tip Lezone din Dacia;* Al. Popa, *Cultul lui Jupiter Cimistenus în Dacia romană;* Ioan I. Pop, Nicolae Gudea, *Noi cercetări arheologice în castrul roman de la Rîșnov (jud. Brașov);* L. Marinescu. *Cu privire la tipologia stelelor funerare din Moesia Inferior și Dacia;*

În secția de istorie medie, modernă și contemporană : Radu Ciobanu, *Puncte de vedere asupra relațiilor dintre Dobrogea și Bizanț între mijlocul secolului XIII și mijlocul secolului XV;* Al. Nemoianu, *Un plan de colonizare al cavalerilor teutoni în nordul Dobrogei;* Tahsin Gemil, *Dobrogea în politica Porții otomane față de Țările Române;* T. Mateescu, *Un sat dobrogean dispărut — Scrofeni (sec. XVIII);* Constantin Cioroiu, *Știri despre Dobrogea în presa română de la mijlocul secolului al XIX-lea;* Gh. Dumitrașcu, *Elemente ale dezvoltării proletariatului în Dobrogea pînă la 1877;* Nicolae Ciachir, *Dobrogea în timpul războiului din 1877—1878;* Lt. col. C-tin Căzănișteanu, *Organizarea militară a Dobrogei în primul deceniu după războiul de independență;* Maria Drugă. *Greva generală din 1920 în Dobrogea;* Stelian Popescu. *Concepții muzeografice la Vasile Pârvan;* Gh. Dumitrescu, Marian Vicol, *Andrei Ionescu — militant de seamă al P.C.R. și al mișcării muncitorești din Dobrogea;* Marin Stanciu, *Sindicatele muncitorești din portul Constanța și rolul lor în mișcarea muncitorească între 1919—1923;* Liviu Ștefănescu, *Probleme privind mișcarea muncitorească și aspecte ale vieții sociale în dezbaterile parlamentare în timpul guvernării tătărăsciene (ian. 1934 — nov. 1937);* Col. C. Nicolae, *Zona Dunării maritime — loc al primelor întîlniri dintre autoritățile militare române și cele, sovietice în vederea cooperării de luptă în timpul insurecției;* Lt. M. Ionescu, *Importanța spațiului dobrogean din punct de vedere strategic în vara anului 1944;* P. Bunta, G. Protopopescu, *Eliberarea Dobrogei — verigă importantă a insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste din august 1944;* Elisabeta Simion, *Activitatea poli-*

tică și organizatorică a Comitetului Regional P.C.R. Dobrogea în perioada septembrie 1944 — 6 martie 1945 ;

*

Prezența unui număr atît de mare de specialiști din întreaga țară a determinat discuții deosebit de vii și de substanțiale, ele insele adevărate contribuții la temele abordate în comunicări.

Astfel, de contribuții și-au adus, în secția de istorie a comunei primitive, tov. : Vl. Dumitrescu, Eug. Comșa, Fl. Mogoșanu, S. Marinescu-Bîlcu, Al. Păunescu, Kurt Horedt, N., Harțuche, N. Conovici, C. Buzdugan.

În secția de istorie clasică și feudală discuțiile au fost susținute de : Al. Suceveanu, N. Gostar, A. Aricescu, P. Diaconu, M. Zahariade, Em. Doruțiu-Boilă, R. Vulpe, C. Scorpan.

S-a subliniat în numeroase rînduri necesitatea înregistrării, conservării și prezervării monumentelor arheologice, abundente în spațiul dobrogean și mai ales pe locul de edificare a viitorului Complex hidroenergetic și de navigație Dunărea-Marea Neagră. În legătură cu această ultimă problemă s-a arătat necesitatea continuării muncii de cercetare a zonei amintite și în timpul lucrărilor, precum și protejarea într-un muzeu la Medgidia sau chiar la Cernavodă a obiectelor arheologice și etnografice dezafectate pe traiectul canalului.

În secția de numismatică : Gh. Poenaru-Bordea, B. Mitrea, R. Ocheșeanu.

La secția de istorie medie, modernă și contemporană : P. Diaconu, S. Columbeanu, R. Ciobanu, L. Ștefănescu, C. Olteanu, Gh. Dumitrașcu, M. Stanciu, N. Ciachir, C. Nicolae, G. Protopopescu, Eug. Bantea.

Sesiunea din acest an a Muzeului constănțean s-a dovedit o interesantă reuniune științifică, devenită tradițională, aducîndu-și o contribuție substanțială la cunoașterea celor mai particulare aspecte ale istoriei Dobrogei, care în ansamblul lor demonstrează permanența civilizației românești pe meleagurile dintre Dunărea de Jos și marea Neagră.

GERMANIA INFERIOR
AL X-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL AL LIMESULUI

A. V. RĂDULESCU, A. ARICESCU

La numai doi ani de la desfășurarea la Mamaia a celui de al IX-lea congres al granițelor romane [1], istorici și arheologi din lumea întreagă s-au reunit din nou, de data aceasta pe limesul renan al Germaniei Inferioare, pentru a-și împărtăși rezultatele noilor cercetări întreprinse în legătură cu acest aspect al sistemului militar al Imperiului Roman.

Organizat minuțios și cu multă meticulozitate de institutele de specialitate din R. F. Germania, Olanda și Belgia, cu sprijinul autorităților și al unor instituții de învățământ și cultură, congresul a avut un caracter itinerant, lucrările propriu-zise fiind precedate și urmate de excursii de documentare, care au prilejuit participanților cunoașterea pe viu a obiectivelor arheologice și a dovezilor de cultură materială privind civilizația din ținuturile Germaniei Inferioare și organizarea acestei provincii în cadrul Imperiului Roman. Vizite similare, de scurtă durată, au avut loc și în timpul lucrărilor congresului care s-au desfășurat la Xanten, în zilele de 14—17 septembrie, și s-au încheiat la Nijmegen în ziua de 19 septembrie 1974.

Printre cei aproape o sută de participanți la congres, s-au aflat personalități bine cunoscute în cercurile arheologiei și istoriei clasice, ca G. Alföldy (R.F.G.), D. v. Berchem (Elveția), J. E. Bogaers (Olanda), E. Buchner (R.F.G.), Ch. Daniels (Marea Britanie), O. Doppelfeld (R.F.G.), J. Fitz (Ungaria), S. S. Frere (Marea Britanie), M. Gichon (Israel), A. V. M. Hubrecht (Olanda), T. Ivanov (Bulgaria), A. Moczy (Ungaria), T. Nagy (Ungaria), Leiva Petersen (R.D.G.), H. v. Petrikovitz (R.F.G.),

[1] R. Florescu, în *Pontica*, 6, 1973, p. 383—385, face o scurtă și incompletă informare asupra congresului de la Mamaia.

C. B. Rüger (R.F.G.), H. Schönberger (R.F.G.), J. Smeesters (Belgia), M. Speidel (S.U.A.), J. Şaşel (Iugoslavia) ş.a. [2], alături de care s-a făcut remarcată prezenţa unui număr mare de tineri cercetători, mai ales din partea gazdelor.

La lucrările congresului, desfăşurate în două secţiuni alcătuite după criteriul geografic (provinciile occidentale şi provinciile orientale ale Imperiului Roman), au fost prezentate cca. 70 de referate şi comunicări privitoare la organizarea graniţelor romane de pe tot cuprinsul Imperiului, fără a se urmări o tematică anume, astfel că au putut fi audiate atît comunicări teoretice sau istorice mai generale, altele privind un anumit aspect de organizare sau de funcţionalitate a limesului, ori referindu-se la o perioadă mai restrînsă din istoria militară romană, cît şi un număr destul de mare de referate cu caracter strict arheologic, unde au fost evidenţiate rezultatele cercetărilor de teren din ultima vreme în diferite castre şi castele de pe graniţele Imperiului Roman.

Delegaţia română a fost compusă din opt cercetători, care au susţinut tot atîtea referate şi comunicări [3]: D. Tudor cu comunicarea „Le rôle défensif du camp de Slăveni en Dacie", K. Horedt cu referatul „Die südsiebenbürgische Limesstrecke Daziens", D. Protase cu referatul „Das Lager von Brîncovenești und seine Bedeutung für die Verteidigung von Daziens Nordostgrenze", Emilia Doruţiu-Boilă cu referatul „Die römische Grenzverteidigung an der unteren Donau im 1. Jahrhundert", Ioana Bogdan-Cătăniciu cu referatul „Le limes du sud-est de la Dacie et les relations des Romains avec la population de la Valachie (II-III siècles)", C. Petolescu cu comunicarea „L'organisation de la frontière romaine sur la valée du Mureş (Dacia Superior)", A. V. Rădulescu cu comunicarea „Aspects de la vie économique le long du limes Scythique au V et VI siècles d.n.è." şi A. Aricescu cu comunicarea „Les vétérans du limes Scythique".

De cele mai multe ori, discuţiile purtate pe marginea expunerilor nu au fost nici ample nici prea numeroase, această situaţie datorîndu-se, de bună seamă, caracterului oarecum eterogen, fără o tematică anume, al celor două secţii şi al şedinţelor de lucru. Oricum, de cîte ori au fost făcute, şi au existat şi cîteva excepţii ale unor comunicări care au suscitat vii discuţii [4], intervenţiile au fost la obiect şi utile propunătorilor de referate sau comunicări.

Excursiile de documentare care s-au desfăşurat de-a lungul limesului renan, au atins două categorii de obiective : pe de o parte au putut fi cunoscute cercetările de teren, săpăturile efectuate în diferite castre, castele şi centre urbane antice, cu posibilitatea observării în detaliu şi

[2] Orice omisiune din enumerarea făcută în ordine alfabetică, este fortuită, nu intenţionată.

[3] Referatele şi comunicările vor fi publicate în întregime în actele Congresului, care urmează a fi editate la Bonn în anul 1975.

[4] De pildă, la comunicarea lui O. Roller, *Ein römischer Silberschatz aus der Pfalz. Probleme seiner Deutung und Datierung*, susţinută în şedinţa din 17 septembrie, prezidată de prof. D. Tudor.

în ansamblu a organizării militare și administrative romane în aceste ținuturi, pe de altă parte, a fost vizitat un număr considerabil de muzee, colecții și expoziții, care cuprindeau, de cele mai multe ori, vestigii materiale ilustrative privitoare la stăpînirea romană în provinciile de pe Rin, dar și la alte perioade istorice.

Călătoria pe Rin a pornit din Germania Superioară, de la Mainz *(Mogontiacum)*. Coborînd pe fluviu, în această provincie, pînă la granița cu Germania Inferioară (Bad Hönningen — *Caput Limitis*), au putut fi cunoscute cercetările efectuate la Boppard *(Bodobriga)* și Koblenz *(Confluentes)*. În prima localitate au fost vizitate vestigiile castelului roman tîrziu, în cea de a doua a fost făcută, pe teren, o prezentare topografică a acestui important punct strategic din sistemul defensiv al limesului. La *Caput Limitis* a fost vizitat un turn de strajă reconstituit pe malul drept al Rinului, făcîndu-se, de asemenea, o amplă descriere a locurilor și a construcțiilor militare romane de dincolo de granița naturală a fluviului.

Trecînd în Germania Inferioară, prima escală a fost făcută la Remagen *(Rigomagus)*, unde se mai pot vedea, la baza construcțiilor medievale, fragmente din zidurile castelului roman tîrziu. În apropierea orășelului Xanten (aici s-a desfășurat cea mai mare parte a lucrărilor congresului), au putut fi vizitate locurile pe care se aflau castrele *Vetera* I și II, unde au fost cantonate, de-a lungul anilor de stăpînire romană, legiunile *V Alaudae, XXI rapax, XV Primigenia, XXII Primigenia, VI victrix* și *XXX Ulpia victrix*. Tot la Xanten se află dezgropat și consolidat amfiteatrul din *Colonia Ulpia Traiana*. În timpul lucrărilor congresului au mai fost vizitate săpăturile de la Gellep *(Gelduba)*, Asberg *(Asciburgium)* și Alpen. Excursia de încheiere a congresului a început cu vizitarea ruinelor din Tongeren *(Atuatuca Tungrorum)*, unde este conservată o bună parte a incintei romane. Au urmat apoi săpăturile și vestigiile de la Nijmegen *(Noviomagus)*, Utrecht *(Traiectum)*, Amersfoort, Zwammerdam *(Nigrum pullum)*, unde se află conservate *principia* și *porta decumana* ale castelului de piatră, Valkengurg și Velsen *(Flevum)*.

Pe parcursul călătoriei, participanți la congres au fost conduși chiar de cercetătorii care au lucrat pe teren și au valorificat materialele din centrele arheologice respective. De asemenea, au avut la dispoziție o serie de materiale documentare privitoare la diferitele obiective antice vizitate și, în primul rînd, un ghid general, în fapt o culegere de articole-rezumat, cuprinzînd datele esențiale (istorice, arheologice, bibliografice), planuri și schițe pentru fiecare punct arheologic de pe limesul Germaniei Inferioare [5].

În legătură cu cîteva dintre muzeele vizitate vom face doar sumare considerații și vom zăbovi mai mult doar asupra noului muzeu din Köln. Lapidariul din Mittelrheinisches Landesmuseum din Mainz este impresionant prin bogăția și varietatea materialului epigrafic. La Xanten, am avut posibilitatea să vizităm expoziția de coifuri romane din Germania Inferioară, deschisă cu ocazia congresului și prezentată de în-

[5] J. E. Bogaers și C. B. Rüger, *Der niedergermanische Limes*, Köln, 1974.

suși autorul unei monografii despre acest echipament militar [6]. Muzeul provincial gallo-roman din Tongeren cuprinde un bogat material arheologic specific nord-estului Galliei, cu exponate ilustrative pentru cunoașterea vieții și obiceiurilor populației locale și a producției provinciale din timpul stăpînirii romane. Rijksmuseum G. M. Kam din Nijmegen prezintă, în primul rînd, exponate provenite din cercetările întreprinse în lagărul legiunilor romane care au staționat în vechiul *Noviomagus (X gemina, VIII Hispana, XXX Ulpia victrix).* Cu totul altfel se prezintă muzeul din Leiden, care cuprinde bogate și valoroase colecții arheologice din întreaga lume antică. Nu lipsesc de aici ceramica greacă din toate epocile, mumiile și papirușii din Egipt, materialele etrusce și romane etc., toate organizate pe categorii și în ordine cronologică, încît expoziția acestui muzeu poate constitui un excelent îndreptar didactic pentru documentare în studiile de arheologie și istorie veche.

În mod deosebit ne-a reținut atenția muzeul din Köln (Römisch-Germanisches Museum Köln), care este, poate, cea mai modernă realizare în acest domeniu din Europa. A fost dat în folosință în anul 1973, într-o clădire anume construită, simplă, spațioasă, cu un circuit astfel conceput, încît să permită nu numai vizitarea completă a expoziției, ci și doar a unui anumit sector. Exponatele sînt organizate pe categorii de obiecte sau domenii de activitate, păstrîndu-se o linie cronologică generală. Ghidajul se face automat, pentru fiecare sector, cu ajutorul unor aparate asemănătoare televizoarelor, unde se dau explicații amănunțite, ilustrate cu ajutorul imaginilor, prin care se atrage atenția asupra exponatelor din sectorul respectiv. Iluminatul artificial și amplasamentul obiectelor mari sau al vitrinelor, dau posibilitatea vizitatorului de a cerceta în detaliu fiecare exponat. Deși criteriile de organizare sau unele detalii tehnice se întîlnesc și în alte expoziții [7], muzeul din Köln apare ca o realizare superioară mai ales datorită clădirii construită în acest scop, ceea ce contribuie esențial la dobîndirea condițiilor optice și acustice care asigură posibilitățile de cercetare și de înțelegere optimă pentru vizitatorii de toate categoriile.

Se cuvine să spunem cîteva cuvinte și în legătură cu modul în care sînt conservate și amenajate ruinele antice în aer liber, pe care le-am întîlnit în cursul vizitelor făcute pe limesul renan. De bună seamă, acele construcții puțin rezistente, cum sînt, de pildă, castrele de pămînt, în afară de cazul că ne-au fost prezentate în săpături actuale, nu au putut fi menținute la suprafață. Construcțiile de piatră, în măsura în care nu au fost distruse și acoperite de clădirile medievale sau moderne, sînt protejate pe locul lor, în rezervații arheologice (de ex. : la *Colonia Ulpia Traiana,* la Tongeren sau la *Nigrum Pullum).* Alteori, vestigii ale antichității sînt păstrate în subsolul construcțiilor mai recente (de pildă, biserica din Boppard), sau la temelia zidurilor medievale (Remagen). Am constatat, de asemenea, în cazul în care construc-

[6] H. Klumbach, *Römische Helme aus Niedergermanien,* Köln, 1974.

[7] Muzeul de arheologie din Constanța, de pildă, respectă criteriul domeniilor de activitate în cadrul firului istoric general.

țiile antice cercetate nu au putut fi menținute ca atare, că ele sînt indicate prin marcaje făcute în pavajul străzilor și al trotuarelor (Valkenburg). Și pe limesul german, ca și în alte părți ale Imperiului Roman, se încearcă nu numai salvarea și cercetarea vestigiilor trecutului, dar, în măsura posibilităților pe care le lasă dezvoltarea urbanistică actuală, amenajarea unor puncte muzeistice în aer liber, care să mențină pe locul lor mărturiile de civilizație antică.

În încheiere, se cuvine să subliniem că reuniunea arheologică de pe limesul renan, de înaltă ținută științifică, și-a datorat succesul nu numai programului interesant și bunei organizări, ci și ospitalității de care s-au bucurat pretutindeni congresiștii din partea gazdelor.

PROFESORUL ION BĂNESCU

La 11 noiembrie 1974 s-au împlinit 65 de ani de la moartea lui Ion Bănescu. Scurta lui viață creatoare, de numai 32 de ani pe meleagurile dobrogene, s-a desfășurat în cadrul unor principii ferme, și convergeau toate spre drumul drept al intereselor superioare ale statului, școlii românești și progresului maselor populare.

Presa timpului îl descrie pe Ion Bănescu, ca pe un om inimos și luminat, suflet entuziast și fire idealistă, harnic și de o energie rară, care a închinat toată capacitatea sa de muncă binelui obștesc și patriei.

Ion Bănescu a adus o rază de lumină pe acest pămînt dobrogean, ca revizor școlar, încă din anul 1879. Multilateral, perspicace și cu vederi peste vremi, el este creatorul stațiunii Mamaia — după o perseverență și aprigă acțiune — pe care a reușit s-o lase moștenire, ca pe o mină de aur și de mare răsunet internațional generațiilor care l-au urmat, după anul 1905.

S-a născut pe meleagurile Moldovei, în anul 1851 la Roman, ca fiu al unui simplu funcționar. După studiile medii la Academia Mihăileană din Iași este trimis — cu bursă de stat — la studii superioare filologice și juridice la Universitatea din Berlin.

În Constanța, Ion Bănescu este cunoscut ca jurist, istoric, pedagog, geograf și prim edil al orașului.

— La 24 februarie 1879 este numit subrevizor și apoi revizor școlar pentru toate școlile din Dobrogea ;

— la 3 octombrie 1895 este numit director și profesor la Școala normală de institutori și învățători, din Constanța ;

— la 12 septembrie 1896 este numit profesor de geografie și limba franceză la gimnaziul din Constanța ;

— la 1 ianuarie 1900 este numit președintele Comisiei interioare a orașului și apoi Consilier comunal, pînă la 28 mai 1901 ;

— la 7 februarie 1905 este ales primar al orașului Constanța și gospodărește ca nimeni alt primar de atunci, nevoile urbanistice și edi-

litare ale orașului, pînă la 11 aprilie 1907, apoi, din 20 noiembrie 1908 este consilier comunal pînă în ziua cînd moare (11 noiembrie 1909).

Cetățenii orașului recunoscători pentru multipla și rodnica lui activitate — prin colectă publică — i-au ridicat un bust din bronz, dăltuit de marele artist A. Paciurea, așezat astăzi în parculețul de pe Bul. Tomis, din fața Grupului școlar industrial și tehnic.

*

Se știe că Dobrogea cuprinde cea mai mare bogăție de vestigii ale trecutului nostru istoric.

Cînd după anul 1877 — războiul independenței — Dobrogea a fost reintegrată țării, antichitățile erau cunoscute numai într-o mică proporție și cu totul aproximativ [1].

Activitatea arheologică care începuse să se desfășoare în Dobrogea începînd cu anul 1880 se baza în primul rînd pe munca și pasiunea dezinteresată pentru știință a celor ce o practicau. La temelia ei stă inițial personalitatea științifică care a condus Muzeul Național de Antichități din București, între anii 1881—1909, Grigore Tocilescu, profesorul de istorie antică și epigrafie la Universitatea din București.

Pentru adunarea pieselor risipite pe o mare întindere a Dobrogei, profesorul Gr. Tocilescu a făcut apel și la oamenii stabiliți în această veche provincie românească, care prin atribuțiile și pregătirea lor științifică, puteau contribui la elucidarea unui trecut istoric îndepărtat, prea puțin cunoscut pînă atunci. Printre ei se număra și prof. Ion Bănescu, revizorul școlar al Dobrogei, care, prin funcțiunea sa, era obligat să străbată drumurile Dobrogei.

Cunoscător profund al trecutului țării noastre, pasionat cercetător și atent colecționar al vestigiilor arheologice, Ion Bănescu depune silințe asidui în descoperirea lor, încît ajunge chiar să trimeată Muzeului Național de Antichități din București rapoarte de specialitate, în care descrie împrejurările și locul descoperirii pieselor de muzeu.

Față de această activitate perseverentă și constantă, prof. univ. și arheologul Gr. Tocilescu, la 15 februarie 1882, în numele Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, îi trimite lui Ion Bănescu, adresa nr. 2145, în care menționează :

„Luînd cunoștință din raportul Dvs. de lăduabilele silințe ce depuneți și de grija ce aveți pentru căutarea și strîngerea antichităților, de cari Dobrogea abundă, subscrisul, pe de o parte vă exprimă mulțumirile sale cele mai depline, pentru zelul ce depuneți, iar pe de altă parte are onoarea de a vă autoriza să purtați sarcina de : INSPECTOR AL ANTICHITĂȚILOR DOBROGEI, cu îndatorirea de a da relațiuni mensuale Direcțiunii Muzeului de antichități din București despre cercetările și lucrările dvs. căruia îi veți trimite și estampele și obiectele ce ați strîns și veți mai strînge. Pînă se va putea aviza la prevederea

[1] Radu Vulpe, *Activitatea arheologică în Dobrogea*, Analele Dobrogei, anul IX, 1928.

unei indemnizări pentru această însărcinare, nu mă îndoiesc, cunoscînd bunele dvs. dispoziţiuni, că veţi binevoi a continua să lucraţi gratuit.

Prefecturile ambelor judeţe ale Dobrogei s-au invitat să vă dea tot concursul administrativ necesar şi să vă recunoască calitatea ce vi s-a dat.

Primiţi — domnul meu — asigurarea distinsei mele consideraţiuni. p. Ministru Gr. Tocilescu".

În această direcţie desigur că l-a favorizat şi calitatea de revizor al Dobrogei, care îi înlesneşte posibilitatea de a urmări, organizat, acţiunea de căutare şi descoperire a obiectelor antice, datorită deplasărilor regulate ce le făcea de la Ostrov pînă la Beştepe şi de la Măcin pînă la Mangalia pe drumuri întortocheate, trecînd de atîtea ori prin locuri aproape pustii ; iarna prin zloată, zăpezi troienite, bătut de vînturile reci, toamna prin noroaie şi ploaie ; vara prin norii de praf ai stepei dobrogene.

Munca aceasta entuziastă în scop patriotic, neremunerată şi numai cu satisfacţia de a contribui la dotarea Muzeului cu piese de rară valoare istorică pentru ţara noastră, a dus-o pînă în anul 1894, cînd odată cu aprobarea înfiinţării Şcolii normale de învăţători şi institutori din Constanţa, profesorul Ion Bănescu este numit director al acestei şcoli.

Fără sorţi de tăgadă, putem afirma că prof. Ion Bănescu a fost unul din pionierii acţiunii ştiinţifice — pe linie de arheologie în Dobrogea — şi meritul lui se cade aici a fi reamintit.

Dotat cu o inteligenţă deosebită, Ion Bănescu şi-a format o cultură vastă în istorie, filologie şi geografie, la adăpostul căreia a devenit un erudit cercetător în domeniul etnografiei dobrogene, îmbinînd observaţiile directe constatate personal în localităţile vizitate cu izvoarele istorice scrise, culegînd datele necesare acestei ramuri a ştiinţei cu privire la viaţa şi cultura populaţiei.

Aşa se explică cum, în luna iunie 1901, profesorul de antropologie de la Universitatea din Geneva, Eugéne Pittard, vizitînd Dobrogea pentru a face studii asupra diferitelor manifestări în legătură cu transformările prin care a trecut provincia noastră — din timpurile îndepărtate, făcînd cercetări etnografice şi antropologice la faţa locului — în lucrarea sa despre Dobrogea — aminteşte numele lui Ion Bănescu, numindu-l un „istoric încercat".

Activitatea lui Ion Bănescu pe tărîm ştiinţific nu întîrzie însă să fie cunoscută şi apreciată în sferele de înaltă cultură şi ştiinţă atît din ţară cît şi din străinătate.

În anul 1906 a fost medaliat cu „Medalia cl. I de aur" la Expoziţia română din Bucureşti, pentru cercetări arheologice, iar mai tîrziu a fost ales membru al Societăţii etnografice din Franţa, decernîndu-i-se „Medalia Academiei din Paris", pentru lucrările sale ştiinţifice [3]. Tot în

[2] A. P. Bănuţ, — *Ion Bănescu — un progresist dobrogean,* Braşov, 1962.

[3] Ziarul „Viitorul Dobrogei", nr. 42 din 22 noiembrie 1909.

anul 1906 a fost medaliat de Secția Științifică Română cu „Răsplata muncii cl. I" pentru lucrarea sa: *Harta etnografică a Dobrogei*, și ales membru al Societății geografice din România.

S-ar fi putut aminti multe despre personalitatea științifică și aportul pe care l-a adus prof. Ion Bănescu pe linie arheologică și etnografică, dacă el n-ar fi fost vasalul unei deosebite modestii. Datorită acestei structuri a caracterului său, toate adnotările și studiile întreprinse au dispărut, ca urmare a ocupației Constanței în primul război mondial.

Acum, mai mult ca oricînd, cînd — datorită programului Partidului Comunist Român și a celorlalte documente de importanță istorică adoptate de Congresul al XI-lea — pun în centrul tuturor eforturilor îndreptate întru înălțarea patriei, creșterea continuă a bunăstării materiale și spirituale a oamenilor ei, problema arheologică în Dobrogea capătă o rezonanță științifică decsebită.

GH. C. FILIP

ION NESTOR

La 29 noiembrie 1974, Ion Nestor — membru corespondent al Academiei R.S.R., membru al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice şi şef al Secţiei de arheologie pentru comuna primitivă din Institutul de Arheologie Bucureşti, s-a stins din viaţă, după o scurtă dar crîncenă suferinţă. Golul produs de dispariţia acestui mare învăţat se va umple cu vremea — desigur — dar amintirea sa nu va compensa niciodată pierderea produsă de afecţiunea cu care generaţii de studenţi îşi înconjurau maestrul venerat, atît pentru sufletul său deosebit, cît şi pentru modul patern cu care acesta i-a educat în aulele universitare şi pe şantierele arheologice.

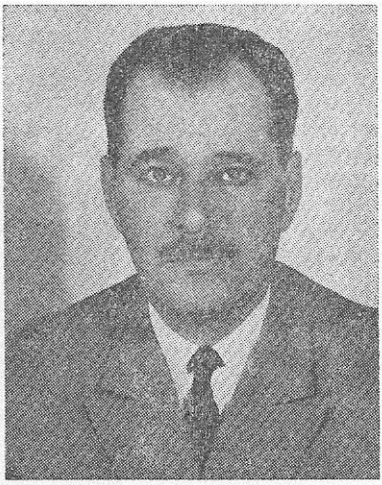

Ilustrul defunct a văzut lumina zilei la 25 august 1905 în Focşani şi, după anii de studenţie, viaţa lui s-a înscris în istoriografia românească ca un luminos drum ascendent, al cărui sfîrşit avea să marcheze un ţel unic : dovedirea continuităţii noastre neîntrerupte pe vatra carpato-danubiană, deci perenitatea etnosului care l-a prdous. Acesta a fost ţelul ştiinţific pentru care au făcut eforturi înzecite, cu rezultate strălucite, înaintaşi ca Gr. Tocilescu, V. Pârvan, N. Iorga etc., devreme ce pe toţi aceşti mari istorici i-a produs aceeaşi cauză : dorinţa unui popor de a fi el însuşi, indiferent de epocile pe care le parcurge, dar nu şi indiferent de denigrări sau falsuri. Ca să fim drepţi cu noi înşine, trebuie să recunoaştem că Ion Nestor a strălucit datorită dorinţei sale de a-şi construi în sfera de activitate personală un climat pe măsura temperamentului său unic, din discreţie şi modestie. El a manifestat tot timpul repulsie împotriva agi-

taţiei publicitare, convins de adevărul ştiinţific, asemenea marilor fenomene ce dau naştere vieţii, ia fiinţă în climat de taină, de linişte şi departe de curiozitatea oamenilor de spectacol. Datorită acestor convingeri profesorul Ion Nestor a trecut prin viaţă lăsînd urme adînci în ştiinţa istorică a României, dar şi amintirea unui truditor ce-şi făurea comoara departe de curiozitatea iscoditorilor care prea adesea confundă sudoarea muncii cu gloriola cabotină. Ştim şi astăzi că, în cercetarea trecutului îndepărtat al neamului nostru, deschizător de drumuri noi a fost Vasile Pârvan, acel Magistru ilustrisim, în a cărui activitate prodigioasă şi-au dat întîlnire ştiinţa metodică şi gîndirea logică.
ilustrissim, în a cărui activitate prodigioasă şi-au dat întîlnire ştiinţa metodică şi gîndirea logică.

Ion Nestor a fost printre primii istorici români care a intuit inteligent avantajele acestui mod nou de lucru, însuşindu-şi-l fără zăbavă ca punct de plecare în viitoarea sa activitate de arheolog, alăturîndu-se marelui său predecesor, de care-l unea acea „afinitate a valorilor elective". Ca şi Vasile Pârvan, Ion Nestor şi-a pus munca sub disciplina modestiei, a seriozităţii şi a perseverenţei — moduri de lucru care nu-şi dau roadele repede, dar care conduc cert la adevăruri durabile. Fără îndoială, trăindu-şi contemporaneitatea cu cîteva decenii mai încoace decît V. Pârvan, Ion Nestor şi-a dat seama că ceea ce părea adevăr apodictic ieri, azi înseamnă o simplă dată informativă şi că certitudinea proclamată prematur suferă acţiunea de erodare a vremii. De aceea, în savantul recent dispărut, alături de însuşirile de care am vorbit, şi-a făcut loc şi o mare circumspecţie. Şi dacă la toate aceste moduri de lucru vom adăuga şi aplecarea sa către criticism, vom afla taina căreia i se datorează cantitatea relativ modestă de lucrări nestoriene, compensată însă opulent de incontestabila ei valoare calitativă.

Dar să evocăm pe scurt avatarurile devenirii sale intelectuale, acestea ajutînd la cunoaşterea nemijlocită a fenomenului Nestor, căci nu este nici o îndoială că prezenţa acestui om în cultura românească constituie un fenomen ieşit din comun.

Şi-a făcut studiile la Universitatea din Bucureşti, obţinînd în 1920 licenţa în filologie clasică şi în secundar în arheologie, cu menţiunea „magna cum laude". Gravitînd în sfera de activitate a marelui Pârvan, el a atras atenţia maestrului, participînd între 1926—1927, sub conducerea lui I. Andrieşescu, la săpăturile de la Sărata-Monteoru. Cam în aceeaşi epocă, a întreprins primele săpături la Glina, cu care prilej a identificat la noi o nouă cultură de epoca bronzului. Rezultatele obţinute de tînărul arheolog l-au determinat pe V. Pârvan să stăruie a i se acorda o bursă pentru Germania, unde — mai întîi la Berlin şi apoi la Marburg — el avea să-şi desăvîrşească metodele noi de lucru, în tovărăşia unor savanţi de autoritate mondială, ca Schuchardt, Ebert, H. Schmidt, Wilhelm Unverzagt, Gero von Marhard şi Paul Jacobsthal. Alături de aceşti arheologi, Ion Nestor a luat parte la efectuarea săpăturilor din staţiunea neolitică Goldberg (Nördlingen) evidenţiindu-se ca

un excelent observator. Tot în această perioadă a catalogat unele materiale arheologice descoperite în România și aflate la secția preistorică din Muzeul „für Völkerkunde" din Berlin, atrăgînd asupra sa atenția savantului Gero von Marhard — primul *profesor ordinarius* de preistorie la o Universitate germană. Catalogarea pieselor arheologice de proveniență românească a constituit prima parte a cunoscutei sale lucrări *Der Stand der Vorgeschichts forschung in Rumänien*, care a fost primită cu aprecieri elogioase, obținînd calificativul „foarte bine". Această operă i-a adus titlul de doctor în filozofie al Universității Philip de Marburg. Ulterior, din îndemnul lui Gerhard Berser — șeful comisiunii germano-române, opera a fost completată, constituind o primă sinteză cuprinzătoare a arheologiei române, de la paleolitic pînă la a doua epocă a fierului, La Tène. Lucrarea, de înaltă ținută științifică, i-a adus autorului cuvenita sa consacrare de savant, precum și distincția cu premiul Vasile Pârvan din partea Academiei Române. Datorită acestor rezultate de cercetător eminent s-a marcat un moment hotărîtor în procesul de maturizare a arheologiei preistorice în România, moment de care se leagă indisolubil numele lui Ion Nestor.

În țară, încă din 1925, el a activat în cadrul Muzeului Național de antichități, întîi ca șef de lucrări și mai apoi ca șef de secție, pentru ca între anii 1947—1951 să se afle în fruntea prestigioasei instituții, în calitate de director. Dar neobositul om de știință n-a părăsit munca de șantier nici chiar după ce devenise titular al catedrei de arheologie a Universității din București (1945). Înconjurat de veneratia multor generații de studenți, cu șpaclul în mînă și cu focul sacru în priviri, Ion Nestor și-a continuat opera polivalentă, convins că, între altele, cea mai importantă misiune a sa este și aceea de a făuri viitori oameni de știință. Căci și în istorie, ca și în mai toate celelalte domenii de investigații, nu slova meșteșugită este eternă, ci omul — acest misterios punct de incidență dintre vremelnicie și veșnicie. Ion Nestor, pe temeiul propriului său exemplu, și-a deprins discipolii cu acest mod de gîndire și, mai cu seamă, le-a inoculat în ființe patosul muncii fără preget. Aici se află cauza pentru care magistrul a fost adorat de emulii săi — adevărata adorație compatibilă cu demnitatea umană. De bună seamă, consemnările sale arheologice nu se mărginesc doar la opera mai sus amintită, fiindcă dispărutul învățat a inspirat, condus și colaborat la numeroase reviste de specialitate, contribuind cu scrierile sale la creșterea prestigiului acestor periodice de arheologie românească pe plan național și internațional — totul atestînd că acest mare cercetător al istoriei noastre îndepărtate a muncit de zeci de ori mai mult față de cît a scris. Căci n-au fost săpături pe vatra patriei la care Ion Nestor să nu fi fost prezent în calitate de muncitor și de erudit.

Interpretările sale, exegezele fără greș și unele prolegomene, vor rămîne modele ale acestui arheolog. Puțini vor fi aceia — dacă vor fi — care s-ar încumeta să pună sub semnul întrebării ceea ce dispărutul a sancționat ca adevăr științific.

Pentru toate aceste gînduri pioase ne alăturăm tuturor acelor care-i vor păstra lui Ion Nestor o amintire vie, plină de recunoștință și dragoste, fiindcă într-adevăr lui îi datorăm mult, toți aceia din generația al cărei interpret mă fac, ca fost student și ca slujitor al cauzei căreia el i-a consacrat o viață întreagă de muncă pasionată, pildă de urmat și exemplu de dăruire totală.

Silt illi terra levis !

A. RĂDULESCU

LISTA PRESCURTĂRILOR

AEM	= Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Osterreich, Wien, 1877—1896.
AJA	= American Journal of Archaeology, Baltimore, 1885 sqq.
AARMSI (ARMSI)	= Analele Academiei Române. Memoriile secţiunii istorice. Buc.
AUB	= Analele Universităţii Bucureşti.
BARSR	= Biblioteca Academiei R.S.R.
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice ; Buc.
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice. Buc.
BSNR	= Buletinul Societăţii Numismatice Române.
CIL	= Corpus Inscriptionum Latinarum. Berolini, 1863, sqq.
Dacia	= Dacia, Revue d'archéologie et d'histoire anciennе 1924—1947. NS — Nouvelle Série, Buc. 1957 sqq.
DID	= D. M. Pippidi, D. Berciu, Din istoria Dobrogei, vol. I, Buc. 1965 ; R. Vulpe, I. Barnea, Din istoria Dobrogei, vol. II, Buc. 1968.
FHDR	= Fontes Historiae Daco-Romanae.
HAD	= R. Vulpe, Histoire Ancienne de la Dobroudja, Buc., 1938.
Histria	= Histria, monografie arheologică. vol. I, 1954 ; vol. II, 1966 ; vol. III, 1973.
Historica	= Historica, Craiova.
IGB	= G. Mihailov, Inscriptiones Graecae in Bulgaria Repertae, Serdica, 1956.
IGR	= R. Cagnat, Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes, Paris, 1901 sqq.
JDAI	= Jahrbuch des Deutschen archäologischen Instituts.
JÖAI	= Jahreshefte des Österreichischen Archaeologischen Instituts, Wien.
Materiale (MCA)	= Materiale şi cercetări arheologice, Buc.
Memoria Antiquitatis	= publicaţia Muzeului judeţean de istorie — P. Neamţ.
MIA	= Materialy i isledovania po arheologia.
NC	= The Numismatic Chronicle.
NZ	= Numismatische Zeitschrift.
Peuce	= Peuce, Tulcea, 19 sqq.
RIC	= The Roman Imperial Coinage, London, 1968.
RIR	= Revista Istorică Română.
RN	= Revue Numismatique.
RE	= Pauly — Wissova, Realencyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft, Stuttgart 1894 sqq.
SCIV	= Studii şi cercetări de istorie veche, Buc.
SCIVA	= Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie, Buc., 19 sqq.
SCN	= Studii şi cercetări de numismatică, Buc.
SCS	= Studii şi cercetări ştiinţifice, Universitatea Iaşi.
Sov. Arh.	= Sovetscaia arheologia.
TIR	= Tabula Imperii Romani.

Tiparul executat sub cda. 275 la I. P. Filaret,
Str. Fabrica de chibrituri, nr. 9—11 București.
Republica Socialistă România